

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİMDALI**

**OSMANLI VAKIF HUKUKUNDA İSTİBDAL
(XVI. ve XVIII. YÜZYILLAR ARASI)**

Yasin ERDEN

DOKTORA TEZİ

Danışman: Prof. Dr. Süleyman KAYA

ARALIK - 2021

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**OSMANLI VAKIF HUKUKUNDA İSTİBDAL
(XVI. ve XVIII. YÜZYILLAR ARASI)**

DOKTORA TEZİ

Yasin ERDEN

**Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : İslam Hukuku**

“Bu tez 16/12/2021 tarihinde online olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI
Prof. Dr. Ahmet Hamdi Furat	Başarılı
Prof. Dr. H. Mehmet Günay	Başarılı
Doç. Dr. Saim Yılmaz	Başarılı
Prof. Dr. Süleyman Kaya	Başarılı
Doç. Dr. Şevket Pekdemir	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☐

Hayır ☒

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Yasin ERDEN

16/12/2021

ÖNSÖZ

Sözlükte değiştirmek anlamında kullanılan istibdal, İşlam vakıf hukukunda vakfın mülk mukabilinde değiştirilmesi yahut yerine vakfa dönüştürülecek mülkün satın alınması gâyesiyle vakfın satışı anlamına gelmektedir. Tebdil ve tağyir gibi lügat açısından aynı anlama gelen birçok kelimeyle de ifade edilmiş olan istibdal, Arapça olarak bey ve şira terkibi yanında Osmanlıca satmak-almak sözcükleri istimal edilerek de belirtilmektedir.

Vakıflar, yangın, sel, deprem vb. afetler sonucunda ya da uzun müddet kullanılması sebebiyle işlevini yitirdiği zamanlarda yenilenmeye ihtiyaç duyarlar. Bunun yanında daha değerli mülkleri vakıfların yerine ikame etmek, vakıfların ebediyeti açısından başvurulabilecek bir uygulamadır. Suiistimal tehlikesinden ötürü daha çok zorunlu durumlarda müracaat edildiği anlaşılan istibdal, toplum ekonomisi açısından oldukça önemli olan vakıfların ebediyeti için son derece gerekli olması yanında bir o kadar da vakıfların yok olmasına götürebilecek tehlike içeren bir uygulamadır.

Yüksek lisans çalışmamız ve üç makalemizde, istibdal-i vakıf risaleleri merkezinde, Hanefî vakıf hukukunun en önemli konularından olan istibdal meselesine dair özgün yayınlar ortaya koymaya çalışmış idik. Bu tezimizde ise fetvalar, risaleler, mahkeme kayıtları, ahkam defterleri ve vakıf tahrir belgelerinden hareketle Osmanlı vakıf hukukunda istibdal uygulamasını çalışmayı hedefledik. Neticede istibdali konu mantığı çerçevesinde ve Osmanlı örneğinde sunmaya gayret gösterdik. Özellikle istibdalın kavramsal çerçevesi, meşruiyeti, şartları ve yapılış şekilleri gibi önemli birtakım konulara dair tespit ve değerlendirmeler yapıldı.

Bu çalışmaya yönlendirmekle kalmayıp tezimin oluşması, olgunlaşması için elinden geleni ortaya koyan, eksiklerime ve hatalarıma rağmen her daim olgunlukla yaklaşarak yetişmemde büyük emeği olan danışman hocam Prof. Dr. Süleyman Kaya'ya, tez izleme jürisinde bulunarak uzun bir süre katkılarını esirgemeyen Doç. Dr. Saim Yılmaz'a ve Prof. Dr. H. Mehmet Günay'a teşekkürlerimi ifade etmek isterim. Fakültemde tezime vakit ayırabilmem hususunda desteklerini esirgemeyen, tezimin savunma jürisinde bulunarak katkı sağlayan Doç. Dr. şevket Pekdemir'e, tezimin savunma jürisinde bulunarak

katkı sağlayan ve beni motive eden Prof. Dr. Ahmet Hamdi Furat'a teşekkürlerimi belirtmek isterim. Ayrıca tezimin son okumasını yaparak çok önemli katkılar sağlayan rehberim İslam Hukuku Araştırma Görevlisi Murat Sarıtaş'a şükranlarımı sunarım. Tezimin en son halini okuyan, beni her daim destekleyen değerli kardeşim Araştırma Görevlisi Salih Erden'e de teşekkür etmek isterim. Son olarak bu yüce yolda karşılaştığım her türlü sıkıntıda yanımda olan sevgili eşime, anne-babama, ablama, abime ve çocuklarıma teşekkür borcu hissettiğimi ifade etmek isterim.

Yasin ERDEN

16/12/2021

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	v
TABLO LİSTESİ.....	vi
ÖZET.....	vii
ABSTRACT.....	viii
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 1: KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE TARİHSEL SÜREÇ	15
1.1. İstibdâl	22
1.1.1. İstibdâl Kavramının Tek Başına Kullanımı.....	24
1.1.2. İstibdâl Kavramının Müradif Kavramlarla Birlikte Kullanımı.....	43
1.1.2.1. İstibdâl ve İbdâl	43
1.1.2.2. İstibdâl, Tebdîl ve Tağyîr	44
1.1.2.3. İstibdâl, Tebdîl, Tağyîr ve İbdâl	45
1.1.2.4. İstibdâl ve Münâkale	45
1.2. İstibdâle Müradif Kavramlar	47
1.2.1. İbdâl	47
1.2.2. Mübâdele	48
1.2.3. Tebdîl.....	48
1.2.4. Tağyîr	52
1.2.5. Tebdîl ve Tağyîr	53
1.2.6. Tahvîl.....	57
1.2.7. Ta‘dîl	59
1.3. Değerlendirme	59
1.4. Tarihsel Süreçte İstibdâl	61
BÖLÜM 2: İSTİBDÂL UYGULAMASI.....	75
2.1. İstibdâlin Mahiyeti ve Satımla İlişkisi.....	75
2.2. Vâkıfın Vakfiyede İstibdali Şart Koşması.....	84
2.3. İstibdâlin Meşruiyeti.....	95
2.4. İstibdâlde Sultan İzninin Şart Koşulması	125
2.5. İstibdâlin Konusu.....	136
2.5.1. Gayr-ı Menkûl	137

2.5.2. Menkûl.....	139
2.6. İstibdâli Uygulayanlar	140
2.6.1. Vâkıf.....	142
2.6.2. Mütevellî.....	147
2.7. İstibdâle Başvurabilme Şartları	151
2.7.1. Vakfın İşlevini Yitirmesi.....	155
2.7.2. İstibdâlde Maslahatın Bulunması	162
2.8. İstibdâli Sahih Olarak Gerçekleştirebilme Şartları.....	163
2.8.1. Yetkili Kişinin Uygulaması	163
2.8.2. Vakfın Rayiç Bedelle Satılması.....	174
2.9. İstibdâlin Yapılış Şekilleri.....	185
2.9.1. Trampa.....	186
2.9.2. Satıp Yenisini Almak	188
2.9.3. Tazminle İstibdâl	189
2.9.4. Tamirle İstibdâl.....	190
2.10. Değerlendirme	191
BÖLÜM 3: İSTİBDÂL UYGULAMASININ TAMAMLANMASI, HUKUKİ SONUÇLARI VE İPTALİ.....	196
3.1. İstibdâlin Tamamlanma Sürecindeki Bazı Uygulamalar.....	196
3.1.1. İstibdâl Bedelinde Şehâdet	196
3.1.2. İstibdâlde Hüccet	197
3.1.3. İstibdâlde Denetleme	197
3.2. İstibdâlin Hukuki Sonuçları.....	199
3.2.1. Mütevellinin Hakları	200
3.2.1.1. Mülkü Vakıf Olarak Teslim Alma	200
3.2.1.2. Gelirinden İstifade Etme.....	201
3.2.1.3. Kiraya Verme	202
3.2.1.4. Rakabeye Başvurma	203
3.2.1.5. Vakıf Şartlarını Değiştirme	204
3.2.1.6. Emin Hükmünde Sayılması.....	206
3.2.1.7. Feshetme.....	207
3.2.2. Müşterinin Hakları.....	208

3.2.2.1. Vakfı Mülk Olarak Teslim Alma.....	208
3.2.2.2. Vakfa Dönüştürme.....	209
3.2.2.3. Tamir Ettirme	210
3.2.2.4. Satma	210
3.2.2.5. Feshetme	210
3.3. İstibdâlin İptali.....	211
3.3.1. İstibdâlin Tamamlanmaması.....	213
3.3.2. Şartların Eksik Olması.....	215
3.3.3. İptal/Rücû‘ Talebi.....	218
3.3.4. İstihkâk İddiası	225
SONUÇ	229
KAYNAKÇA	234
EKLER	248
ÖZGEÇMİŞ	385

KISALTMALAR

a.g.t.	: Adı geçen tez
b.	: İbn
Bk./bk.	: Bakınız
c.	: Cilt
H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
ist.	: İstinsah tarihi
hük.	: Hüküm
Krş./krş.:	Karşılaştırmınız
Ktp.	: Kütüphanesi
M.	: Miladi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
M.Ö.	: Milattan önce
M.S.	: Milattan sonra
Müs.	: Müstensih
nr.	: Numara
Nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm tarihi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vr.	: Varak Numarası
vb.	: Ve benzeri
v.dğr.	: Ve diğerkleri

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: İstibdâl ile Mürâdif Kavramlar ve Kullanım Örnekleri.....	18
Tablo 2: Tarihsel Süreçte Kullanılan İfadeler.....	64
Tablo 3: Bazı Eserlerde İstibdâl Meseleleri.....	70

ÖZET	
Başlık: Osmanlı Vakıf Hukukunda İstibdâl (XVI. ve XVIII. Yüzyıllar Arası)	
Yazar: Yasin Erden	
Danışman: Prof. Dr. Süleyman Kaya	
Kabul Tarihi: 16.12.2021	Sayfa Sayısı: viii (ön kısım)+385 (tez)
Sözlükte değiştirmek anlamına gelen “istibdâl”, vakıf hukukunda terim olarak vakfı, mülk mukabilinde değiştirmek veya vakıf yapılacak bir mülk mal satın alma gayesiyle vakfı satmak anlamında kullanılmaktadır. İstibdal, yangın, deprem ve sel gibi afetlerden ya da uzun süre kullanım vb. durumlardan ötürü, işlevini yitirmiş vakıfların yenisiyle değiştirilmesini yahut daha değerlisini temin etmek için vakfı değiştirmeyi sağlaması açısından vakıfların ebediyeti için oldukça önem arzeden bir uygulamadır. Arapça, Türkçe ve İngilizce literatürü tarama neticesinde Osmanlı vakıf hukukunda istibdali inceleyen bir çalışmanın kaleme alınmadığı anlaşılmaktadır. Kaynaklarda tarihsel süreçte oldukça suiistimal edildiği anlatılan istibdâl meselesi, tezimizde birincil kaynak olarak fetva mecmûalarından hareketle anlatılmaya çalışılacak ve istibdâl-i vakıf risâleleri içerisindeki bilgilerle fetvalar karşılaştırılacaktır. Bununla birlikte incelenen şer’iyye sicilleri, ahkâm defterleri ve vakıf tahrir belgelerinde zikredilen istibdâl uygulama örnekleri, teoriyle pratiğin uyumu yönünde bir fikir verecektir. Kavramsal çerçeve ve tarihsel sürecin incelendiği tezin birinci bölümünde, istibdal kavramı ve müradif ifadelerin kullanıldığı metinler tasnif edilip ilgili kelimelerin yer aldığı kaynakların siyak sibakı da dikkate alınarak istibdal manasının bulunduğu ve bulunmadığı metinler tespit edilmektedir. Osmanlı öncesi Hanefi vakıf hukukunda istibdalın nasıl ele alındığı ortaya konan tarihsel süreç bölümünden sonra yer verilen ikinci bölümde, Osmanlı dönemi fıkıh kaynaklarından hareketle istibdalın mahiyeti, meşruiyeti, şartları ve yapılış şekilleri gibi temel konular incelenmek suretiyle genel olarak Hanefi mezhebinin başlangıcından Osmanlının kuruluşuna kadar, özel olarak ise Osmanlının 19. yüzyılına kadar istibdal-i vakıf hakkında kaydedilen konular detaylı bir şekilde incelenmektedir. Son bölümde ise istibdalın hukuki sonuçları ve istibdalın iptal edilmesi gibi bir takım konular anlatılmaktadır.	
Anahtar Kelimeler: İstibdâl, Vakfedenin Şartı, Vakfın İşlevini Yitirmesi, Fetva Mecmuaları, Şer’iyye Sicilleri.	

ABSTRACT	
Title of Thesis: Istibdāl in Ottoman Law of Waqf (Between 16 th and 18 th Centuries)	
Author of Thesis: Yasin Erden	
Supervisor: Prof. Dr. Süleyman Kaya	
Accepted Date: 16.12.2021	Number of Pages: viii (pre text)+ 385 (main body)
The term "istibdāl", which means to change in dictionary, is used as a term in waqf law to change waqf against property or to sell waqf for the purpose of purchasing a property to be convert as a waqf. Istibdāl is a very important practice for the eternity of awqāf in terms of providing change waqf to get more valuable or change useless waqf with a new one in disaster situations such as fire, earthquake, flood or long time use. As a result of scanning the Arabic, Turkish and English literature, it is understood that a study of the istibdāl-i waqf in the Ottoman waqf law has not been written. In our thesis, the issue of istibdāl which mentioned in studies that was abused in the historical process will be tried to be explained with reference to fatwā collections as the primary source and the informations in the rasāil of the istibdāl-i waqf will be compared with the fatwās. On the other hand, the mentioned examples of the istibdāl practice in the court records, ahkām registers and waqf census documents will give an idea of the harmony between theory and practice. In the first part of the thesis in which the conceptual framework and historical process are examined, the texts in which the concept of istibdāl and synonyms expressions used are classified and the texts with or without the meaning of istibdāl are determined by taking into account also context of the texts in which words are mentioned. In the second chapter mentioned after the historical process section in which studied how istibdāl was explained in the pre-Ottoman Hanafi waqf law, basic issues such as the nature of the istibdāl, its legitimacy, its conditions and the its ways of making through the Ottoman fiqh studies. Thus the subjects recorded about the istibdāl-i waqf in general from the beginning of the Hanafi sect to the establishment of the Ottoman Empire and specially until the 19th century of the Ottoman Empire are stuied in detail. In the last chapter, some issues such as legal consequences of istibdāl and cancel of istibdāl are studied.	
Keywords: Istibdāl, Condition of wāqif, Destruction Of Waqf, Court Records, Fatwa Journals.	

GİRİŞ

Tezin Konusu

Vakfın satılıp bedeliyle vakıf yapma amacıyla mülk satın alınması yahut vakıf-mülk takası işlemi için Hanefî vakıf hukukunda “istibdâl” terimi kullanılmaktadır. Osmanlı ilmiyesinden şeyhülislam, müftüler ve kadıların göre vakfın satışı genel olarak yasaktır. Bununla birlikte vakıfların yanma, yıkılma, tahrip olma gibi sorunlarla karşılaşarak tamir için kiraya verme, borç alma ya da yardım temin etme vb. bir imkan mevcut olmadığı hallerde ikinci bir çözüm yolu olmalıdır. İstibdâl, normal şartlarda başvurulmamasına rağmen buna benzer hallerde devreye sokulması gereken yegane bir akittir. Bu gibi durumlarda vakıfları o hal üzere bırakmak, ekonomik açıdan da topluma zarar verecektir. İstibdâl, böyle zamanlarda yenileme işlemi gerçekleştirmek için başvurulabilecek hasas uygulamalardan birisidir. Tarihsel süreçte oldukça suiistimal edildiği haber verilen istibdâl-i vakıf akdi, kimi fukaha tarafından şiddetle engellenmiş, hatta 16. yüzyıl başlarına denk gelen zaman diliminde, sultandan izin alınmadan gerçekleştirilemeyecek hale gelen bir uygulamaya dönüşmüştür.

Bu çalışmada fetvalar, risaleler, mahkeme kayıtları, ahkam defterleri ve vakıf tahrir belgelerinde istibdal ve istibdal anlamı taşıyan ifadeler tespit edilerek, istibdal-i vakıf konusunu yansıtan metinler üzerinde durulmaktadır. İlgili ifadelerin istibdali ele aldığı anlaşılmaması için, zikredilen kelimenin bağlamına dikkat edilmekte ve vakıf-mülk değişimini yansıtan cümlelerde istibdal anlamının var olduğu, aksi halde istibdal dışı bir mana bulunduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu kelimelerin yer aldığı cümlelerin içerdiği anlamlar, istibdale konu olan malların gayr-ı menkul ya da menkul olması veya istibdalin trampa, satıp yenisini alma, tazmin ve tamir içerikli yapılar şeklinde barındırması hasebiyle Tablo 1’de görüldüğü üzere 121 kısma ulaşmaktadır.

Bu çalışmada ayrıca Osmanlı öncesi dönemden Hanefî mezhebinin kuruluş zamanına kadar geçen sürede kaleme alınmış belli başlı fûru-ı fıkıh metinleri, müstakil vakıf hukuku eserleri ve fetva mecmualarında istibdalin genel olarak nasıl incelendiği ortaya konmaktadır. Bununla beraber mezhebin istibdâl-i vakfa yönelik ahkamındaki devamlılığı görmek adına özellikle Osmanlı dönemi fetva mecmuaları çerçevesinde istibdalin mahiyeti,

meşruiyeti, şartları, yapılış şekilleri ve hukuki sonuçları gibi önemli konular ele alınmaktadır.

İncelenen kaynaklardaki bilgiler, Osmanlı döneminde vakıfların hangi gerekçelerden ötürü mülk mallarla değiştirildiği, vakıfların ebediyeti için son derece önemli olmakla birlikte bir o kadar da tehlike barındıran istibdalî kimin uyguladığı ve istibdalden doğabilecek suiistimali önlemek için imparatorluğunu en üst makamında bulunan Osmanlı sultanının akde müdahil olduğunu belirten metinlerin kimler tarafından kayda geçirildiği gibi bir takım değerli konuları anlatmaktadır.

İstibdalın meşruiyeti, istibdalın şartları ve istibdalın hukuki sonuçları gibi temel istibdal konuları, birincil kaynak olarak fetva mecmuaları ve istibdal risalelerinden hareketle incelenmekte ve mahkeme kayıtları, ahkam defterleri, vakıf tahrir belgelerinden istifade ederek kaydedilen uygulama örnekleri ile konu hem nazari hem pratik açıdan anlatılmaktadır. Böylece istibdal-i vakfa dair genel olarak mezhebin sekiz asırlık birikimi ve özel olarak üç asırlık Osmanlı birikimi gözden geçirilmiştir.

Tezin Amacı

Literatür değerlendirmesi kısmında görüleceği üzere, bu çalışmadan önce Osmanlı'nın 16.-18. yüzyıllarını kapsayan dönemde kaleme alınan fetva mecmûaları, istibdâl risâleleri, mahkeme kayıtları, vakıf tahrir belgeleri ve günümüzdeki bakanlar kuruluna denk gelebilecek Divan-ı Hümayunda görüşülen hükümlerin kayda geçirildiği ahkâm defterlerinde, istibdâlin hangi yönleriyle ele alındığı araştırılmamış konular arasındaydı. İncelemelerimiz neticesinde istibdâl yerine kullanılmış olan birçok ifadenin var olduğu sonucuyla karşılaşınca Tablo 1'de görüleceği üzere ilgili ifadelerin istatistiksel tablosuna yer vererek ve hangi kavramın daha çok tercih edildiğini tespit ederek Osmanlı dönemi fıkıh kaynaklarında istibdal-i vakıf konusunu araştıranlar için klavuz mahiyetinde birtakım bilgiler sunmaya çalışıldı. Ayrıca istibdâlin *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* gibi bazı kaynaklarda yer alan tanımından doğrudan anlaşılmayan tazmin ve tamir içerikli istibdal gibi bazı yapılış şekillerinin Osmanlı dönemi kaynaklarında zikredildiğini yansıtan metinler ortaya koymaya gayret gösterildi. Bunun yanında şeyhülislamlara ve müftülere ait fetvalar vb. kaynaklarda gündeme getirilen farklı farklı meselelerden hareketle “İstibdalın Meşruiyeti” ve “İstibdalın Şartları” gibi başlıklar oluşturularak istibdâle dair ele alınmış tüm konular net bir şekilde incelenmeye çalışıldı. Bu çabalardan hareketle kaleme

alınan bu tez, tespit edilen bilgilerin birbiriyle ilişkisini ve çelişkili yönlerini de arz etmek suretiyle, istibdâlin Osmanlı toplumundaki ele alınış şeklini tanıtmayı ve problemli gözüken kavramsal çerçeve, istibdalin meşruiyeti ve istibdal şartları gibi belli başlı konularda bir takım tespitler ortaya koymayı hedeflemektedir.

Tezin Önemi

Vakıf, Hanefi mezhebindeki genel kabule göre Allah'ın mülkü kabul edilir. Kişi kendi mülkünün yenilenmesi ya da daha iyisiyle değiştirilmesi fırsatıyla karşılaştığında bunu gerçekleştirmek için çaba sarfedecektir. İslam toplumu, vakıfların özel olarak ihtiyaç sahiplerine genel olarak da bütün insanlığa fayda sağlayan kurumlar olduğu hususunda neredeyse hem fikirdir. Bu inanç neticesinde müslümanlar, mesela yangın gibi bir afetten ötürü vakfın, işlevsel olan bir mülk malla değiştirilmesi gerektiğinde bu yönde bir girişim içinde olmayı bir ibadet olarak telakki ederler. İşte istibdal akdi, kimi durumlarda vakıfların ebediyetini sağlayan bir uygulama olması yanında, vakıflardan daha değerli olan mülkleri vakıfların yerine ikame ederek vakıfların büyümesi, gelişmesi ve olgunlaşması için de başvurulabilecek bir uygulamadır. İslam toplumunun belki de en önemli finans kaynaklarından sayılabilecek vakıfların devamlılığı açısından son derece önemli bir uygulama olan istibdalin, Hanefi mezhebinin son halkalarından olan Osmanlı toplumu örneğini tanıtmak, geçmiş birikimi görmek adına oldukça değerli bir uğraş olarak kabul edilebilir. Bunun yanında Osmanlı dönemi hakkında fıkıh sahasında araştırma yapmak, kaynakların neredeyse tamamının el yazma olması, fihrist sıkıntısı, birçok eserin sadece dijital yöntemle temin ediliyor olması vb. gerekçelerden dolayı uzun süreç gerektiren bir mesai olarak görülebilir.

Tezin Yöntemi

Söz konusu mesele hakkında yapılan çalışmalar oldukça az olduğu için hatta yapacağımız araştırmanın içerdiği kaynakların kullanıldığı bir eser kaleme alınmadığından dolayı mevcut durumu ortaya koyma yöntemi olan tasviri yöntem, araştırmada esas alınacaktır. Bunun yanında istibdâl-i vakıf risâleleri mukayese edilecek, risâlelerde ve fîrû-ı fıkıh metinlerinde var olan teorik bilgilerin pratiğe yansımaları, fetvalar, şer'îyye sicilleri, ahkâm defterleri ve vakıf tahrir belgelerinden hareketle belirtilmeye çalışılacaktır. Uygulama örneklerinin asıl olarak mahkeme kayıtları, ahkâm defterleri ve vakıf tahrir belgelerinden

yola çıkararak ortaya konabileceğini söyleyebiliriz. Fakat üç asırlık dönem içerisindeki bu kaynakların tamamını araştırmamız neredeyse imkansız olduğundan, tezimizde istibdal uygulama örneklerinin bir kısım belgelerin incelenmesi sonucu ele alındığını ifade edebiliriz.

Bu çalışmada, Osmanlı dönemi hukuk kaynaklarının en önemlilerinden olan şeyhülislam- lar ve müftülere ait 63 adet fetva mecmuasında mezkur olan istibdal fetvaları, yine bu dönemde telif edilmiş 11 adet risalesi, transkript edilmiş 53 cild halinde matbu olan şer‘iyye sicilleri (69 şer‘iyye sicilleri defteri), dört ahkam defteri ve bir vakıf tahrir defteri incelenmiştir. Fetva mecmualarının neredeyse tamamı dijital olarak ve tarama imkanı olmadan okunabilmekte ve istibdal konusu sadece 15 fetva mecmuasında müstakil başlık altında kaydedilmiştir. Ayrıca istibdal konusu vakfedenin vakfiyesinde ileri sürmüş olduğu şartlar bölümü gibi birtakım farklı bahislerde de ele alınmaktadır. Bu sebeple 34 fetva mecmuasındaki vakıf hukuku bölümlerinin tamamı, istibdal fetvalarını tespit amacıyla incelenmiş ve istibdal fetvaları Word ortamında kayda geçirildikten sonra konu başlıklarına ve altı başlıklara göre tasnif edilmiştir. İstibdal risalelerinden üç tanesi matbu haliyle, sekiz tanesi ise el yazma olarak kullanılmıştır. Şeriyye sicillerinden 40 cildinde <http://www.kadisiçilleri.org/> isimli internet sitesinden tarama yapılabilmekte, dokuz cildinde ise *Diyarbakir Şer‘iyye Sicilleri* isimli eserlerle birlikte temin edilen CD’den tarama yapılabilmektedir. *Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul’unda Sosyo-Ekonomik Yaşam: Vakıflar* isimli şeriyye sicillerinin bulunduğu dört cildin tamamı okunarak incelenmiştir. Ahkam defterlerinden *Divan-ı Hümayûn Sicilleri Diyarbakir Ahkâm Defterleri* isimli üç cilt CD ortamında taranmakla birlikte *İstanbul Ahkâm Defterleri: İstanbul Vakıf Tarihi I (1742-1764)* isimli ahkam defteri ise okunarak incelenmiştir. *1600 tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*’nde yer alan vakıf tahrir belgelerindeki fihristen de yararlanarak istibdal belgeleri incelenmiştir.

İstibdal-i vakıf konusunu anlatan 11 kelimenin belirtildiği tespit edilmiştir. Söz konusu kelimeler tebdil, tağyir ve tahvil gibi lügat açısından istibdale müradif birtakım ifadelerden oluşması yanında, istibdalın satıp yenisini alma şeklini anlatan bey ve şıra gibi ya da istibdalın trampa şeklini yansıtan mübadele veyahut tazmin gibi kelimelelerden de müteşekkildir. İstibdal vb. ifadelerin fazla sayıda oluşu ve istibdalın vakıf-mülk, vakıf-vakıf, mülk-mülk değişimi ve vakıf kiracısının tasarruf hakkını bir başka vakfın kiracısının sa-

hip olduğu tasarruf hakkı ile değiştirmesi gibi istibdal ve istibdal dışı şeklinde birçok anlamda kullanılmasından ötürü kavramsal çerçeve başlığında anlatılan konular, Ek 8’de bulunan 1033 madde halindeki metinlere atıfla gösterilerek metinlerin ilgili yerlerinin orijinal şekillerine yer verilmiştir.

Tarihsel süreci görmek için Hanefi mezhebinin kuruluşundan itibaren Osmanlı dönemine kadar geçen sürede kaleme alınmış belli başlı eserler incelenmek suretiyle gündeme getirilen istibdal meseleleri hakkında açıklamalar yapılması yanında istibdal ifadeleri ve istibdal konuları Tablo 2 ve Tablo 3’te özet olarak sunulmuştur.

Tezin Kaynakları ve Literatür Değerlendirmesi

Çalışmamızda birincil kaynak olarak fetva mecmûâlarından istibdâl hakkında şeyhülislâmîların ve müftülerin vermiş olduğu cevaplar incelenmiştir. şer’iyye sicilleri, ahkâm defteri belgeleri ile vakıf tahrir belgelerinden uygulamaya dair veriler kullanılmıştır. Ayrıca daha ziyade teorik bilgilerin yer aldığı istibdâl-i vakıf risâleleri ve fûrû-ı fıkıh kitapları vb. kaynaklardan istifade edilmiştir.

Bu tezde, Ek 4 ile Ek 5’te tablo halinde sunduğumuz 63 adet fetvâ mecmûâsının istibdâl bölümleri incelendi. İstibdâl meselesi, tebdîl ve tağyir gibi kavramlarla da ifade edilmesi yanında, fetva mecmûâlarının vakıf hukuku bölümlerinin farklı yerlerinde işlenmektedir. İncelediğimiz 63 fetva mecmûâsından Ek 3’de tablo halinde yer verdiğimiz 15 tanesinde istibdâl bölümü müstakil başlık altında ele alınmasına rağmen, bu mecmûâların farklı yerlerinde de istibdâl konusuna rastlamak mümkündür. Bu sebeple 6,774 vakıf hukuku fetvasının bulunduğu 34 fetva mecmûâsının vakıf hukuku bölümlerinin tamamı inceledi. Kalan fetva mecmûâlarında ise istibdâl meselelerini tespit etmekle yetinildi.

Fetva mecmûâları içerisinde en çok kullandıklarımız arasında Veli b. Yusuf’un (ö. 998/1590) derlemiş olduğu *Mecma’u’l-fetâvâ*, Bozanzâde’nin derlediği *Fetâvâ-yı şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi*, İbn Kemal’in (ö. 940/1534) fetvalarının yer aldığı mecmua, şeyhülislam Zekerıyyazâde Yahya Efendi’nin (ö. 1053/1643) fetvalarının yer aldığı *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi* ve Menteşzâde Abdürrahim Efendi’nin (ö. 1128/1716) fetvalarının bulunduğu *Fetâvâ-yı Abdürrahîm* isimli mecmûâlar yer almaktadır. Tezimizin sonunda kullandığımız bütün fetva mecmûâları hakkında tablo halinde detaylı bilgiler verdik.

Taradığımız yazma eser katalogları ile fihristlerinde, biyografi ve bibliyografya eserlerinde vakıfların istibdâline dair yirmi dokuz adet risâle tespit ettik. Büyük bir kısmı yayınlanmış halde bulunan risâlelerden bazıları el yazmasıdır. Bir bölümü ise zikri geçen kaynaklardaki atıflar sayesinde fark edilmektedir. Bu risâlelerin isimleri vb. bilgiler ekler kısmında tablo halinde verildi. Ek 1 ile Ek 2'deki tablolarda görüleceği üzere müellifler arasında Şafii mezhebine mensup bir fakihin tespit edilememiş olması dikkat çekmektedir. Bunun yanında ilgili eserlerin tamamını Memlûk ile Osmanlı ulemasının kaleme aldığı görülmektedir. Risâlelerin içerisinde şu beş tanesi istibdâl-i vakıf konusunu kısmen ele almaktadır: *Risâle fî sûret-i dava'l-istibdâl*, *Risâle fî suret-i beyi'l-vakfî lâ 'alâ vechi'l-istibdâl*, *[Risâle] fî mekâtîbi'l-evkâf ve butlânihâ Seâdetü'l-mâcid bi-imâreti'l mesâcid*, *Vâzihü'l-mehacce li'l-'udûl an haleli'l-hücce*. Tezimizin sınırları içerisinde kaleme alınan 11 tane istibdâl-i vakıf risâleleri incelenerek istibdâl-i vakfın anlaşılmasında önemli bilgiler içerdikleri tespit edildi. Zikri geçen 11 risalenin isimleri ile müellifleri vb. bilgilerin yer aldığı tablo Ek 7'de aktarılmıştır.

Şer`iyye sicillerine dair incelediğimiz kaynaklar *İSAM Kadı Sicilleri*, *Diyarbakir Şer`iyye sicilleri* ve *Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Sosyo-Ekonomik Yaşam: Vakıflar* isimli kitaplardır. Tezimizde İSAM Kadı Sicilleri ismiyle yayınlanan 40 cilt, *Diyarbakir Şer`iyye sicilleri* ismiyle yayınlanan 9 cilt tarandı ve ilgili istibdâl belgeleri incelendi. *Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Sosyo-Ekonomik Yaşam: Vakıflar* isimli dört cilt içerisinde yer alan sicillerdeki istibdâl örneklerini tespit etmek için ciltlerin tamamı okundu. Toplamda 27,180 mahkeme kaydı taranmış oldu. Divanda görüşülmüş hükümlerin yer aldığı ahkâm defterlerinden *Divan-ı Hümayûn Sicilleri Diyarbakir Ahkâm Defterleri*'nin 3 cildi ve *İstanbul Ahkâm Defterleri: İstanbul Vakıf Tarihi I (1742-1764)* isimli eser incelendi. Toplamda 5,575 ahkâm defteri belgesi taranmış oldu. Bu kaynaklara dair birtakım bilgilere Ek 6'da yer verildi.

Son olarak 1600 tarihli *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*'nde kaydedilen istibdâl tahrir belgeleri incelendi. 3265 tane vakıf tahrir belgesi içerisindeki istibdâl belgeleri tespit edilerek söz konusu bilgiler tezde veri olarak belirtildi. Vakıf tahrir belgeleri hakkında da Ek 6'da açıklama yapıldı. Osmanlı dönemi istibdâl-i vakıf uygulamasından birtakım örnekleri aktaran vakıf tahrir defterlerinden daha çok yararlanmak, uygulamayı ortaya koyma adına gerekli görülse de, Osmanlının en önemli dönemi diyebileceğimiz 16. yüzyıla ait bir vakıf tahrir defterini incelemenin kısmen yeterli kabul edilebileceği hatıra gelebilir.

İstibdâl konusuna dair Türkçe, Arapça ve İngilizce literatürde bazı çalışmalar kaleme alınmasına rağmen tezimizin kaynaklarının incelendiği bir araştırma yapılmadığı anlaşılmaktadır. İstibdale dair Malezya'ya dair birçok İngilizce alan çalışması makale bulunmaktadır. Bazı araştırmalarda, Suudi Arabistan ve Mısır gibi ülkelerin istibdâl kanunlarının incelendiği belirtilmektedir. Arapça çalışmalar içerisinde edebiyat fakültesi arşiv bölümü alanında Mısır vb. bölgelerdeki istibdâl mahkeme kayıtlarının incelendiği görülmekle birlikte, birçok makale ve kitabın mezheplerin istibdâl ahkâmını tekraren naklettikleri tespit edilmektedir. Bazı çalışmalar, istibdâlin ekonomik açıdan önemine dikkat çekmiş ve işlevsiz haldeki vakıf malların istibdâl vesilesiyle topluma kazandırılması gerektiğini önermişlerdir. Bunlara bakarak Osmanlı istibdâl tecrübesine dair bir çalışmanın doktora seviyesinde bizden önce araştırılmadığı ortaya çıkmaktadır. İstibdal-i vakıf hakkında bizden önce yapıldığını tespit ettiğimiz çalışmalar şu şekildedir:

Kitap

İbrahim Abdullatif el-Ubeydî, *İstibdâlü'l-vakf: ru'yetün şerriyyetün iktisâdiyyetün kânûniyye*. Dâiratü's-şuûni'l-İslâmiyye ve'l-ameli'l-hayrî. (2009). 160 sayfa. Kitap, günümüz istibdâl fetvalarına değinmekte ve mezheplerin istibdâl ahkâmı hakkındaki açıklamalarına yer vermektedir. Bunun yanında Birleşik Arap Emirlikleri ve Irak gibi ülkelerin istibdâl kanunlarından örnekler nakletmektedir. Ayrıca istibdâli, kullanılmayan vakıf malları, topluma fayda sağlayacak mallarla değiştirerek ekonomiye katkı sağlayan bir uygulama olarak yansıtmaktadır.

Mahmud Abbas Hamûde, *el-Vesâkiku'l-'Osmâniyye fî Türkiyye ve Mısır ve Düvel-i Şimâl-i Afrikiyya: Zevâc, Talak, Bey', Îcâr, Vakf, İstibdâl*. Kâhire: Dârun garîbun li't-tıbaa. 494 sayfa. Bu kitapta Hicri X., XI. ve XII. asır Gana (غانا), Bâb-ı Âlî, Bab-ı Şerîa, Câmiu't-Tolônî, Camiu'z-Zeynî, el-Câmiu'l-Kôsônî, Bab-î Seade ve'l-Hark ve es-Sâlihiyyetü'n-necmiyye isimli mahkemelerde görülmüş istibdâl vb. konulardaki hükümlerin orijinal kayıtları ve bu kayıtları tanıtan birtakım bilgiler sunulmuştur. Zikri geçen mahkeme kayıtlarının İslam Hukuku açısından incelenmediği görülmektedir. Yazar fıkıhçı değil, Edebiyat fakültesi arşiv bölümü hocasıdır.

Rıza Muhammed İsa, *Ahkâmü istibdâli'l-vakf fî'n-nizâmeyn el-Mısırî ve's-Suûdî*. Mektebetü'l-kânûn ve'l-iktisâd, Riyâd. 2014. 134 sayfa. Kitap, istibdâle dair islam hukukundaki

birtakım ahkâmı sunmakta ve Mısır ile Suudi Arabistan hukuk sistemlerinde yürürlükte olan istibdâl uygulaması hakkında bilgiler vermektedir.

Kitap Bölümü

L. E. Fernandes, “İstibdâl: The game of exchange and its impact on the urbanization of Mamluk Cairo” *The Cairo heritage: Essays in honor of Laila Ali Ibrahim*, 203-222. (2000). Bu yazının içerisinde yer aldığı kitap, 341 sayfa olup 4 bölüm halinde 20 makaleyi içermekte ve Kahire tarihi hakkında birtakım bilgilere yer vermektedir. 1. bölüm: Tarih. 2. bölüm: Mimari, Kent ve Kent Tarihi. 3. bölüm: Dekoratif Sanatlar. 4. bölüm: Kentsel ve Mimari Mirasın Korunması ismindedir. İstibdâl makalesi, 19 sayfa yekûnünde olup vakıf-mülk mal değişimini bir oyun olarak sunar ve Memlûk Kahire kentleşmesine etkisi açısından birkaç istibdâl örneğini ele alır. İstibdâli bir oyun olarak nitelemesinin arka planında, Memlûk toplumunda vakıfları ele geçirmek için istibdâlin kötü niyetle kullanılmasının yattığını söyler. Meseleyi İslam Hukuku açısından incelememektedir.

Muhammed Mehdî, “Hükmü istibdâli’l-evkâf fi’l-mezâhibi’l-fikhiyye”. Bu çalışma, ismini tespit edemediğimiz bir kitabın 333-408. sayfaları arasında yer almaktadır. Dolayısıyla bunun kitap bölümü olduğu anlaşılmaktadır. Bu yazıya şu internet sitesinden erişilebilmektedir: <https://archive.org/download/adel-00012/Figh04854.pdf> (24. 4. 2019). Yazar Fas’ın bir üniversitesinde özel hukuk hocasıdır. Söz konusu araştırmada müellif, mezheplerin istibdâl hükümlerine detaylıca temas etmiş ve istibdâli yasaklayan fukahanın var olmasına karşılık, ekonomik vb. gerekçelerle istibdâlin yapılabileceği sonucuna ulaştığını belirtmektedir.

Tez

Abbas Bilmükni‘ (عباس بالمقنع), “İstibdâlü’l-vakf fi’l-fikhi’l-İslâmî: Dirâse fıkhiyye makâsidiyye”. Câmiatü’s-Şehîd Hama li-Hudar’i-vâdî, Mahedü’l-ulûmi’l-İslâmî, Kısmü’s-Şerîa. 2017-2018. 107 sayfa. Bu tezde istibdâle dair mezheplerin fûru-ı fıkıh kaynaklarında yer alan birtakım hükümleri aktarılmaktadır.

Abdulkadir Abdullah el-Hüseyin el-Havâcirî, “İstibdâlü’l-vakf ve bey‘uhü”. Yüksek Lisans Tezi, Filistin: Câmiatü’l-İslâmiyye, Külliyyetü’s-Şerîa ve’l-kânûn, Kısmu’l-fikhi’l-mukâran, 2015. 174 safâ. Bu tez, vakfin satışı ve istibdâli hakkında mezheplerin ortaya

koyduğu hükümleri içermektedir. Bu çalışmada vakıf hukukuna dair genel bilgiler verilmekte, bazı taksimatlar yapılmakta ve istibdâl-i vakıf ile vakfın satışı konularına temas edilmektedir.

Ahmet Oğuz, “Vakfın Kuruluşu ve İstibdâli”. Diyanet İşleri Başkanlığı Uzmanlık tezi, Ankara: 2016. 179 sayfa. Bu tezin yarısından çoğunluğu vakfın tanımı, meşruiyet delilleri, rükünleri, çeşitleri, vakıfların idaresi, münkatı‘ ve müstağna ‘anh vakıflara dair bilgiler ihtiva etmekte iken, yaklaşık 54 sayfasında vakıf malın istibdâline dair genel bilgiler ve fetva meclislerinin istibdâl hakkındaki görüşlerine yer verilmektedir.

Cemal İbrahim Mursi el-Hûlî, “Dirâse Mukarene li vesâiki’l-istibdâl fî Mısır fî’l-asreyn: el-Memlûkî ve’l-Osmânî fî’l-karnî’l-Âşir el-Hicrî”. Yüksek lisans tezi. Danışman hoca: Abdullatif İbrahim Ali. Kâhire: 1974. Edebiyat fakültesi, Arşiv bölümü. 163 sayfa. But tez, Hicri 8. asırdan 10. asra kadar olan zaman dilimi içerisindeki istibdâl örneklerinden özellikle de suiistimal edilen istibdâller hakkında tarihi bilgiler ve fıkhi hükümler vermekle konuya başlamaktadır. Devamında Hicri 10. asır Mısır mahkeme kayıtlarından birkaç istibdâl belgesinin içeriği hakkında tanıtıcı bilgiler vermekte ve ilgili belgelerin orijinal fotoğraflarını sunmaktadır. Ayrıca Mısır ve Osmanlı dönemi bazı vakıfların istibdâl kılıfı içerisinde gasp (istila) edildiğini belirtmektedir. Aynı yazarın *el-İstibdâl ve iş-tisâbü’l-evkâf* isminde matbu bir eseri vardır. Başka araştırmacıların bu kitaba yaptıkları atıflardan ve tez çalışmasındaki içerikten anlaşıldığı kadarıyla yayınlanmış olan kitap tezin geliştirilmiş halinden ibarettir. Bu kitap, Dâru’s-sekâfeti’l-ilmîyye tarafından 2000 yılında basılmıştır.

Murat Beyaztaş, “İslam Hukukunda Vakıfların Tağyiri ve İstibdâli”. Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2016. 269 sayfa. Beyaztaş, konuyu iki bölümde ele almış; 1. bölümde İslam hukuku fûru-ı fıkıh eserlerinden ve bazı istibdâl risâlelerinden vakfın tahsis olunduğu cihet vb. hususlarda yapılan vakfın vasfındaki değişikliği ifade eden tağyir konusunu, ikinci bölümde de yine aynı eserlerden istibdâl meselesini anlatmıştır. Türkiye, Mısır, Kuveyt ve Lübnan gibi ülkelerin günümüz vakıf kanunlarına da başvurmuştur.

Yasin Erden, “İstibdâl Risâleleri Bağlamında Vakıfta İstibdâl Meselesi.” Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi. 2015. 140 sayfa. Bu tezin ilk bölümünde istibdâl meselesinin Hanefî mezhebinde genel olarak ele alınışı ortaya konmuştur. Takip eden bölümde tahkiki

yapılan üç istibdâl risâlelesi hakkında arka plan bilgisi verilmiştir. Üçüncü bölümde ise, sözü edilen risâlelerin tahkikli metinleri sunulmuştur.

Makale

Abdurrahman b. Nâfî es-Sülemî, “İstibdâlu’l-vakfi’l-lezî lem tete‘attal menâfi‘uhü bi vakfin hayrin minhü fi’l-fikhi’l-İslâmî ve nizâmi’l-murâfe‘âti’s-Su‘ûdî me‘a beyânî mâ cerâ ‘aleyhi’l-‘amel fî mehâkim-i Mekketi’l-mükerrame” *Mecelletü Câmi‘ati’l-Melik Abdulazîz: el-İktisâdü’l-İslâmî* 24/1, 3-30. (2011). Yazar, fıkıh alanında üniversite hocasıdır. Makalede, işlevselliği devam eden vakfin kendisinden daha iyisiyle istibdâl edilmesi gündeme geldiğinde, kadının istibdâli icra etmesi ve istibdâlin neticesinde vakfin maslahatı bulunması gibi şartlarla istibdâlin fıkhen meşru olduğu hakkında bilgiler verilmektedir. Ayrıca Suudi Arabistan yargı sistemi ve Mekke-i mükerrame mahkemelerinde benzer şartlarla istibdâlin onayı yönünde kanaatlerin var olduğu vurgulanmaktadır.

Abdullah Salih Hamid Ahmed, “Şartu’l-vâkif ve kadâyâ’l-istibdâl” *Evkâf* 5. (Kuveyt) (2003): 181-208. Bu makale, dört mezhep kaynaklarından genel istibdâl hükümlerini sunmaktadır.

Afiffudin Mohammed Noor, Che Zuina Ismail, Marina Abu Bakar. “Fact and Implementation Analysis of İstibdâl Method on Waqf Land in the State of Penang” *International Journal of Muamalat* 1/1, December, 1-8. (2017). Bu makale, Malezya’nın Penang Eyaletindeki vakıf arazilerin istibdâl gerekçelerini incelemektir. Bunu ortaya koyarken kullandığı malzeme, Penang İslam Dini Konseyi’nde görevli yetkililerle gerçekleştirdiği mülakat verileridir.

Ekrem Hakkı Ayverdi, “Yıldırım Bayezid’in Bursa Vakfiyesi ve Bir İstibdâlnamesi” *Vakıflar Dergisi* 8 (1969). 37-46. Bu makalede, Yıldırım lakabıyla tanınan Osmanlı padişahı I. Bayezid’in (ö. 805/1403) Bursa-İnegöl, Yenişehir ve Gemlik gibi yerlerdeki câmi, medrese, şifâhane, zâviye ve hamam vb. vakıflarına ait vakfiyelerinin içeriği hakkında bilgiler verilmekte ve vakıflarından birisinin istibdâl edildiği hükmünü taşıyan bir belgenin (istibdâlname) muhtevası hakkında bilgiler sunulmaktadır. Bu istibdâl hükmünde Osmanlı âlimi Molla Fenârî’nin de (ö. 834/1431) imzası bulunmaktadır.

H. Gökçen Özkaya, “Vakıf istibdâl kayıtları, İstanbul’da barınma kültürü ve kent yapısına dair neler sunar?” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 8/16, 467–488. (2010). Yazar, Mimarlık Tarihi anabilim dalında akademisyendir. Bu makalede, birincil kaynak olarak

aynı yazarın “18. Yüzyıl İstanbul’unda Barınma Kültürü ve Yaşam Koşulları” isimindeki doktora tezinde kullanmış olduğu *İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul Vakıf Tarihi 1 (1742-1764)* adlı ahkâm defterinin 200 civarı istibdâl belgesi incelenmektedir. Söz konusu çalışma, araştırdığı ahkâm defterinde kayıtlı olan istibdâl belgelerinden esinlenerek, ilgili tarihteki İstanbul kent yapısından örnekler sunmaktadır. Değişime konu olan vakıf ve mülk malların menzil, dükkan vb. şeyler olduğu ifade edilmektedir.

İbrahim Oğuz, “Osmanlı vakıflarında istibdâl problemi: Midilli örneği” *Tarih Araştırmaları Dergisi* 34/58, 583–601. (2015). Makalede Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi ve Vakıflar İstanbul Bölge Müdürlüğü Arşivi’nde bulunan Midilli özelindeki belgeler incelenmek suretiyle ilgili istibdâl örnekleri sunulmaktadır. İlgili tarihlerde Midilli adasında zeytincilik yaygın olduğundan, araştırılan istibdâl belgelerinin genelinde zeytin arazilerinin söz konusu istibdâle konu edildiği tespiti mevcuttur.

İbrahim Abdüllatif el-Ubeydî, “İstibdâlü’l-vakfi’z-zirâ’iyyi’l-mu‘attal bi’l-vakfi’t-ta’lîmî’s-sihhî” *Evkâf* 23, 135-172. (2012). Makalede, istibdâlin dört mezhepteki ahkâmına yer verilmekte ve muasır fukahânın da görüşleri aktarılmaktadır. Bununla birlikte işlevselliğini kaybetmiş vakıf ekin arazilerinin satılması ve elde edilen bedelle üniversite ve hastahane gibi vakıfların kurulması veya söz konusu vakıf-mülk malların doğrudan takas edilmesi şeklinde birtakım projeler hakkında öneriler sunulmakta ve bunların finansal açıdan desteklenmesi için vakıf hisseleri, vakıf sandıkları kurulması vb. imkanlar üzerinde çalışılması gerektiği hakkında birtakım teklifler arzedilmektedir.

Muhammed Osman Tahir Beşir, Hasan Yeşu. “İstibdâlü’l-vakfi fî’l-fıkhi’l-İslâmî ve’l-kavânîn’il-muâsara” *Mecelletü Külliyyeti’ş-şerîa ve’d-dirâsâti’l-İslâmiyye* 27. Katar Üniversitesi. (2009). Makale, 56 sayfadan oluşmaktadır. Burada, istibdâlin cevazı yönünde Kur’an-ı kerim, Hadis-i şerif, İcma, Kıyas, Örf, Sedd-i zeria ve Maslahat delillerin bulunduğu ifade edilmektedir. Mısır, Kuveyt, Irak, Lübnan, Katar vb. ülkelerin muasır kanunlarında da istibdâlin meşru görüldüğü anlatılmaktadır. Ancak fıkıh kitaplarında zikredilen istibdâlin suiistimal edilmesini engelleme çabalarının dikkatten kaçırılmaması gerektiği vurgulanmaktadır.

Murat Beyaztaş, “İslâm Vakıflar Hukukunda İstibdâl” *Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi (İHYA)* 3/1, 1-21. (2017). Bu makale, yazarın geride ismi zikredilen doktora tezinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Mohammed Farid Ali al-Fijawi, Maulana Akbar Shah, Utun Aung, Alizaman D. Gamon, “Waqf, Its Substitution (Istibdâl), and Selected Resolutions of Islâmîc Fiqh Academy In-dia: A Maqasid al-Sharî’ah Perspective” *Intellectual Discourse* 26, 1093-1108. (2018). Makale, Hindistan Fıkıh Akademisi’nin vakıf ve vakfın istibdâli konularına dair birtakım seçilmiş kararlarını ele almaktadır. Bu kararlarda ilgili hükümlere daha çok makasîd-ı şeria açısından yaklaşıldığı görülmektedir.

S. Hisham, Hazel Adria Jasiran, Kamaruzaman Jusoff. “Substitution of waqf properties (istibdâl) in Malaysia: Statutory provisions and implementations” *Middle-East Journal of Scientific Research* 13, 23–27. (2013). Makalede, Malezya vakıf arazilerinin yönetimini elinde bulunduran ülkedeki İslam dini konseyinin (SIRC), ilgili vakıf mallar üzerindeki istibdâl hükümlerinin yasal uygunluğu konusu üzerinde durulmaktadır. Ayrıca Malezya’nın çeşitli eyaletlerindeki istibdâl dava prosedürleri incelenmektedir. Son olarak istibdâl’in sistematik yönetiminin vakıf varlıkların idaresini güçlendireceği öngörülmektedir.

Jasni bin Sulong, “Permissibility of Istibdâl in Islamic Law and the Practice in Malaysia” *Journal of US–China Public Administration* 10/7, 680-689. (2013). Makalede, istibdâl hükümlerinin Şafii mezhebine kıyasla Hanefi ve Hanbeli mezheplerinde daha esnek olduğu ve Malezya’da genel olarak Şafii mezhebinin benimsenmesine rağmen bazı durumlarda istibdâlin Hanefi ve Hanbeli mezhebine bakılarak uygulandığı konusuna odaklanılmaktadır.

Teyssîr Ebû Haşrîf. “İstibdâlü mümtelikâti’l-evkâf: Hükümühü ve davâbituhü ve icrââtühü: Dirâse mukârane” *Mecelletu Câmi’ati Dimeşk li’l-‘ulûmi’l-iktisâdiyye ve’l-Kânûn* 30/2, 335-375. (2014). Yazar, fıkıh hocasıdır. Makalede, çoğu Şafii ve Malikilerin istibdâli engelleyen hükümler ortaya koyduğu, Hanefilerin ise birtakım şartlarla istibdâli onayladığı, bazı Hanbeli ve Şafiilerin istibdâlin cevazını sıkı şartlara bağladığı gibi konular üzerinde durulmaktadır.

Zahri Hamat, “Substitution of special waqf (istibdâl): Case study at the Religious and Malay Custom Council of Kelantan (MAIK)” *The Macrotheme Review* 3/4, 64-71. (2014). Makalede, Malezya’daki Devlet İslam Dini Konseyi (SIRC) ve Malezya Penang Eyaleti İslam Dini Konseyi’nde (MAIPP) özel vakıf arazilerin geliştirilmesinde sık sık mahkemeye sevk edilmesi gereken sorunlarla karşılaşıldığı ifade edilmekteyken, bu problemin şimdiye kadar Malezya’nın bir başka eyaleti olan Kelantan’da ortaya çıkmadığı

bildirilmektedir. Makale, böyle bir sorunun söz konusu eyalette de çıkması halinde, vakıf arazilerin geliştirilmesi gayesine matuf olarak istibdâli gereken vakıf malı gelir getirebilecek özel mülkiyetle değiştirmek için yapılması gerekli olan adımlar üzerinde birtakım öneriler sunmaktadır.

Tebliğ

Abdurrahman Candan, “İslam Hukukunda İstibdâl ve Günümüzde Uygulanma İmkânları” *1. Uluslararası Vakıf Kurumu Sempozyumu: Vakıf ve Sürdürülebilir Kalkınma*, 14-15 Temmuz. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İstanbul, Tebliğ kitabı, 68-82. Aralık 2018. Bu çalışma, ilk olarak tebliğ şeklinde sunulmuş, sonrasında makale olarak yayınlanmıştır. Makalede, istibdâlin kavramsal çerçevesi, mezheplerin istibdâl hükümleri verilmekte ve son olarak Din İşleri Yüksek Kurulu’nun, Cidde’de bulunan Mecma’u’l-Fıkhi’l-İslâmî ed-Düvelî’nin ve Dâru’l-İftâ’ el-Mısriyye’nin istibdâl ile ilgili kanaatleri aktarılmaktadır.

Osman Safa Bursalı, “Hicaz’ın Hanefî Fukahası Mesaide: Vakıf Malın İstibdâli, Bir Risâle ve Takrizleri” *Sahn-ı Seman’dan Darülfünun’a Osmanlı’da İlim ve Fikir Dünyası: Âlimler, Müesseseler ve Fikri Eserler (18. Yüzyıl)*, Zeytinburnu Belediyesi ve İstanbul İlahiyat Fakültesi. Cilt 1, s. 211-239. (2018). Bu çalışma, ilk olarak tebliğ şeklinde sunulmuş, sonrasında makale olarak yayınlanmıştır. Makalede, vakıf malın tamiri, istibdâli, istibdâl literatürü ve Mekke müftüsü ‘Abdulkâdir b. Ebû Bekr b. ‘Abdulkâdir as-Siddîkî el-Hanefî’nin (ö. 1138/1725), “Kat’u’l-cidâl bi tahkîki mes’ele’l-istibdâl” adlı risâlesi ile müellifi hakkında bilgiler verilmektedir.

Osman Safa Bursalı, “Fırtına Sonrası Sükunet: İstibdâl (Vakıf Malının Mübadele Edilmesi) Tartışmasının On Sekizinci Yüzyıl Osmanlı Hukukundaki Bakiyesi” *Anamed Bursiyerleri Sempozyumu*, Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi. (2016). Bu tebliğe ulaşılammıştır.

Hatice Kübra Kahya, “Emr-i Sultani ile: Osmanlı Devleti’nde İstibdâl Tartışmaları” *Sahn-ı Semân’dan Dârülfünûn’a: Osmanlı’da İlim ve Âlimler: Fikir Dünyası Müesseseler ve Fikri Eserler (16. Yüzyıl)*, Zeytinburnu Belediyesi ve İstanbul İlahiyat Fakültesi. (2015). Bu tebliğe Youtube’dan erişilebilmektedir.

Hatice Kübra Kahya, “The Question of Substitution (İstibdâl) in Ottoman Pious Endowments” *Graduate Student Colloquium On Middle Eastern & Islamic studies: History, Memory, Identity*, April 8-9, Lanham, Maryland. (2017). Bu tebliğ ulaşılamamıştır.

BÖLÜM 1: KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE TARİHSEL SÜREÇ

Vakfiyelerde belirtilen şartların ziyâde, noksan, idhâl, ihraç, i'dâ, hirmân, tağyir, tebdîl, ibdâl ve istibdâl gibi kelimelerden müteşekkil olduğu görülür.¹ Ebüssuûd Efendi'ye (ö. 982/1574) ait bir fetvada “tevliyet ve taklil ve teksir ve tebdîl ve tağyir ve ihraç ve idhal ve ibdal ve istibdâl ve bi'l-cümle kâffe-i tasarrufat-ı şeriyye ve amme-i teberruat-ı meriyye” şeklinde uzunca bir şart belirtilir.² Osmanlı Şer'iyye sicillerinde ve vakıf tahrir belgelerinde bunların dışında naks, nakz, tahrîf, tahvil, ta'tîl, ta'dîl, ihlâl, iptâl, taklîl-i vezâyif, azl, nasb, tevliyet/tevliye ve tasarruf şartlarının zikredildiğine rastlanılmaktadır.³ Bir vakıf tahrir belgesinde “tebdîl ve tağyir ve istibdâl ve sair tasarrufât-ı şer'iyye” şeklinde üç şartın sarahaten zikredilip diğerlerinin ise “sair tasarrufat-ı şeriyye” kavramıyla ifade edildiği görülmektedir.⁴

Osmanlı Devleti'nin 16.-18. yüzyıllar diliminde kaleme alınan Arapça fetva mecmûaları ve bazı istibdâl risâlelerinde vakfa karşılık bedel veren taraf, “müstebdîl”,⁵ istibdâl edilen

¹ Abdullah b. Hasan el-Affî el-Kazerûnî (Fetvayı Veren), *Fetâvâ Kâzerûnî (İcâbetü's-sâilîn bi-fetva'l-müteahhirîn)*, İstanbul Müftülüğü Ktp., nr. 170, 88^b; Mekke müftüsü Ebü'l-Vicâhe Abdurrahman el-Ömerî (Derleyen), *Fetâva*, Süleymaniye Ktp., İzmirli İ. Hakkı, nr. 827, 85-86. Ayrıca bk. Kübeysî, Muhammed Ubeyd Abdullah, *Ahkâmü'l-vakf fi's-Şerîati'l-İslâmiyye* (Bağdat: 1397/1977), 291-301.

² “**Mesele:** Zeyd-i vâkıf, vakfiyesinde ‘ma dame ki hayatta ola, evkaf-ı mezburede ve hayrat-ı mesturede tevliyet ve taklil ve teksir ve tebdîl ve tağyir ve ihraç ve idhal ve ibdâl ve istibdâl ve bi'l-cümle kaffe-i tasarrufat-ı şeriyye ve amme-i teberruat-ı meriyye yedi kerime ve ara-ı selimelerine menut ve merbut ola’ deyu şart edip vakfiyesinde kayd ettirirse, badehu fevt olduktâ varisinin vekili meclis-i şere gelip vâkıf-ı mezburun kendi vefatından sonra istibdâl-i vakf nazır olan Hâlid’e şart eylediğin tarik-i şerle ispat edip vakıfnameye kayd ettirirse, bu surette Hâlid’in re’y-i sultan ve marifet-i hakim ile eylediği istibdâl şer’an sahih ve nafiz olur mu? **el-Cevâb:** Vâkıf, kendine meşrut olan tasarrufat-ı mezbureyi hayatta iken Hâlid’e şart ve tefviz edip andan sonra fevt olduğu şer’le sabit olacak sahih ve nafizdir. Ebüssuûd.” Veli (Yegan) b. Yusuf, el-İskilîbî (Derleyen), *Mecma'u'l-fetâvâ*, Süleymaniye Ktp, İsmihan Sultan, nr. 223, 126^a.

³ *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi: 51 Numaralı Sicil* (H. 987-988/M. 1579-1580), Nşr. Rıfat Günalan, (İstanbul: İSAM yayınları, 2010), hük. 591, 8: 291; *İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi: 56 Numaralı Sicil* (H. 1042-1043/M. 1633), Nşr. Fuat Recep ve Sabri Atay, (İstanbul: İSAM yayınları, 2011), hük. 259, 14: 291; *İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi: 21 Numaralı Sicil* (H. 1002-1003/M. 1594-1595), Nşr. Rasim Erol ve Hüseyin Kılıç, (İstanbul: İSAM yayınları, 2011), hük. 257, 12: 237; *İstanbul Kadı Sicilleri Balat Mahkemesi: 2 Numaralı Sicil* (H. 970-971/M. 1563), Nşr. Mehmet Akman, (İstanbul: İSAM yayınları, 2011), hük. 22, 11: 65; *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi: 84 Numaralı Sicil* (H. 999-100/M. 1590-1591), Nşr. Rıfat Günalan, (İstanbul: İSAM yayınları, 2010), hük. 922, 10: 491, 492; *İstanbul Kadı Sicilleri Balat Mahkemesi: 2 Numaralı Sicil*, 11: 65; *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri (1009/1600)*, Nşr. Doç. Dr. Mehmet Canatan (İstanbul, Özal Matbaası, 2004), 422.

⁴ *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri*, 11.

⁵ Muhammed el-Lutfî (Fetvayı Veren), *el-Fetâvâ'l-Muhammediyye fî mezhebi'l-Hanefiyye*, el-Kütüphânetü'l-Ezheriyye, el-Fıkhü'l-Hanefiyye, nr. 44230/22985, 36^a-36^b; İbrahim b. Süleyman er-Remlî el-Cînî (Derleyen), *el-Fetâvâ'l-Hayriyye fî nef'i'l-beriyye*, (Kahire: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Mîriyye, 1300/1882), 217; Kazerûnî, *Fetâvâ Kâzerûnî*, 83^b-84^a.

vakıf mal, “müstebdel/müstebdele”,⁶ “mübdel”,⁷ “mübdelün minh”,⁸ istibdâlde vakıf mala karşılık verilen mal, “bedel”,⁹ “malü’l-bedel”,¹⁰ “müstebdelün bih”,¹¹ “ma istebdele/üstübdile bih” gibi birtakım kelimelerle ifade edilmektedir.¹² Osmanlıca kaynaklarda ise görebildiğimiz kadarıyla taraflar hakkında genellikle “Zeyd”, “Hind”, “vâkıf”, “mütevelli” ve “nâzır” gibi kelimeler, istibdâle konu olan vakıf malda ise “menzil”, “arsa” ve “dükkan” gibi vakıf malın ismi telaffuz edilmektedir.

Osmanlının 16.-18. yüzyıllarında kaleme alınan fetva mecmûaları, risâleler, mahkeme kayıtları, ahkâm defterleri ile vakıf tahrir defterinde istibdâlin 7 müradif kelime ile ifade edildiği görülmektedir: İbdâl, mübadele, tebdil, tağyir, tebdil ve tağyir, tahvil, ta’dîl. Bir de “münâkale” kelimesi, 2 örnekte istibdâlle birlikte, tek kullanımda ise müstakil olarak istibdâl anlamında kullanılmıştır. Bazen “bey’ ve iştırâ”, “bey’ ve istibdâl”, “istibdâl ve iştırâ” ve “tazmin” gibi kelimelerin istibdâlin gerçekleşmesini anlatmak amacıyla, “bey’ ve tebdîl” gibi lafızların ise istibdâl anlamındaki tebdili gerçekleştirmeyi ifade amaçlı istimallerine rastlamak mümkündür. Son olarak ibdal, tebdil ve tağyir kelimelerinin istibdâlle beraber zikredildikleri gözlemlenebilir. Öte yandan istibdâl ve müradif ifadeler, başka manaları taşıma amaçlı da kaydedilmişlerdir.

Söz konusu farklılıklar, istibdâl konusunu çalışmayı oldukça zorlaştırmakta ve karışıklığa sebep olmaktadır. İstibdâle dair fetva, mahkeme kaydı, ahkâm defteri belgesi, vakıf tahrir belgesi ile risâle meselelerinin adedini, istibdâlin ve müradif kavramların geçtiği kaynakların sayısını, ilgili yerlerde istibdâlden başka hangi manaları ifade ettiklerini ve hangisinin daha çok tercih edilmiş olduğunu tespit etmek, meseleyi netleştirme adına başvurulması gereken bir basamaktır. Bundan ötürü kavramsal çerçeveye dair detaylı bir inceleme yapılmasının gerekliliği anlaşılmaktadır. Tezimizde istibdâl anlamı dışındakiler de dahil

⁶ Abdulfettâh Dervîş b. Temîmî (Derleyen), *el-Fetâvâ’l-Emîniyye fî vâkıâtî’s-sâdâtî’l-Hanefiyye*, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, nr. O/138, 39^b; Ebü’l-Abbâs Şehâbeddin Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Yûnus eş-Şelebî (el-Çelebi) (Fetvayı veren), *Fetâvâ*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1026, 74^a, 101^b-102^a.

⁷ Remlî, *el-Fetâvâ’l-Hayriyye*, 202; Kınalızâde Ali Efendi, “Risâle fî isti’cârî’l-evkâf ve istibdâlihâ” *İstibdâl Risâleleri Bağlamında Vakıfta İstibdâl Meselesi*, thk. Yasin Erden, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2015), 100.

⁸ Kınalızâde Ali Efendi, “Risâle fî isti’cârî’l-evkâf ve istibdâlihâ”, 97.

⁹ Kınalızâde Ali Efendi, “Risâle fî isti’cârî’l-evkâf ve istibdâlihâ”, 97, 100; Remlî, *el-Fetâvâ’l-Hayriyye*, 202.

¹⁰ Abdulfettâh Dervîş, *el-Fetâvâ’l-Emîniyye*, 26^a; Şehâbeddin Ahmed eş-Şelebî, *Fetâvâ*, 74^a; Kazerûnî, *Fetâvâ Kâzerûnî*, 88^a; Muhammed el-Lutfî, *el-Fetâvâ’l-Muhammediyye*, 36^a-36^b.

¹¹ Remlî, *el-Fetâvâ’l-Hayriyye*, 217; Şehâbeddin Ahmed eş-Şelebî, *Fetâvâ*, 101^b-102^a.

¹² Remlî, *el-Fetâvâ’l-Hayriyye*, 217.

olmak üzere istibdâl ve mürâdif ifadelerin zikredildiği 1033 örnek tespit ettik. Bu örnek-
lere dair genel tablo ile neredeyse her biri hakkında sunduğumuz detaylı açıklamalara
ilerideki satırlarda ve 1033 adet kullanıma ait orijinal metinlerine Ek 8'deki tabloda yer
verilecektir.

Tablo 1: İstibdâl ile Mürâdif Kavramlar ve Kullanım Örnekleri

A	İstibdâl
1	Vakıf Gayr-ı Menkûl ile Mülk Gayr-ı Menkûl İstibdâli (1-379: 379)
2	Vakıf Gayr-ı Menkûl ile Mülk Gayr-ı Menkûl İstibdâl Şartı (380: 1)
3	Vakıf Gayr-ı Menkûl ile Mülk Gayr-ı Menkûl ve Nukûd İstibdâli (381: 1)
4	Vakıf Gayr-ı Menkûl ile Mülk Gayr-ı Menkûl Hisse İstibdâli (382: 1)
5	Vakıf Gayr-ı Menkûl ile Mülk Gayr-ı Menkûl Hisse ve Mülk Nukûd İstibdâli (383: 1)
6	Vakıf Gayr-ı Menkûl Hisse ile Mülk Gayr-ı Menkûl Hisse İstibdâli (384: 1)
7	Vakıf Gayr-ı Menkûl Hisse ile Mülk Nukûd İstibdâli (385-386: 2)
8	Vakıf Gayr-ı Menkûl ile Mülk Nukûd İstibdâli (387-388: 2)
9	Vakıf Nukûd ile Mülk Gayr-ı Menkûl İstibdâli (389-390: 2)
10	Vakıf Nukûd ile Mülk Gayr-ı Menkûl İstibdâl Şartı (391: 1)
11	Vakıf Nukûd ile Mülk Menkûl ve Gayr-ı Menkûl İstibdâl Şartı (392: 1)
12	Vakıf Mutlak Mal ile Mülk Gayr-ı Menkûl İstibdâli (393-401: 9)
13	Vakıf Mutlak Mal ile Nukûd İstibdâli (402: 1)
14	Vakıf Mutlak Malı Mutlak İstibdâl (403-443: 41)
15	Vakıf Mutlak Mal Cihetini Mutlak İstibdâl (444-446: 3)
16	Vakıf Gayr-ı Menkûl Mutlak İstibdâl (447-482: 36)
17	Vakıf Menkûl veya Gayr-ı Menkûl Mutlak İstibdâl (483: 1)
18	Gayr-ı Menkûl Vakfın Mutlak İstibdâl Şartı ve İstibdâli (484: 1)
19	Vakıf Mutlak Mal ile Gayr-ı Menkûl Mal/Hisse İstibdâl ve Tebdîli ya da Vakfın Bey'i ve Mülk Gayr-ı Menkûl İştirâ Şartı (485: 1)
20	Vakıf Mutlak Malı ya da Bir Kısmını Mutlak İstibdâl veya Mutlak Tağayyür Şartı (486: 1)
21	Vakıf Gayr-ı Menkûl ile Vakıf Gayr-ı Menkûl İstibdâli (487-489: 3)
22	Vakıf Mallarda Tasarruf Hakkını Karşılıklı İstibdâl (490-491: 2)
23	Vakıf Nukûd Ribhin Mülk Gayr-ı Menkûle İstibdâl Şartı (492: 1)
24	Evdeki Mülk Yağmurluğu Mülk Yağmurlukla İstibdâl (493: 1)
25	Vakıf Cihetini (mevkufun aleyh) İstibdâl (494: 1)
26	Vakıf Nazırlarını İstibdâl (495-496: 2)
27	Kadının Vâkıf Mütevelliyi İstibdâli (497: 1)
	Bey' ve İştirâ
28	Vakıf Gayr-ı Menkûlün İstirbah Gayesiyle Beyi ve Yenisini İştirâ (498-499: 2)
29	Vakıf Gayr-ı Menkûlün Beyi ve Yenisini İştirâ (500-501: 2)
30	Vakıf Gayr-ı Menkûlün Bey' ve Mülk Gayr-ı Menkûl İştirâ/Alma (502-559: 58)
31	Vakıf Gayr-ı Menkûle Ait Yıkıntıları Bey' ve Bedeli (Yenisini) İştirâ (560-576: 17)
32	Vakıf Gayr-ı Menkûlün Altın veya Gümüş Dışındaki Mal (Uruz) Karşılığı Bey'den Sonra Elde Edilen Malı, Altın ve Gümüş Karşılığı Bey ve Mülk Gayr-ı Menkûl İştirâ/Alma (577-578: 2)
33	Vakıf Gayr-ı Menkûlün [Bey'i ve] Semeni ile [İştirâ Gayesiyle] Gayr-ı Menkûl Bulmak (579-580: 2)
34	Vakıf Menkûlün Bey' ve Mülk Menkûl İştirâ (581-585: 5)
35	Vakıf Mutlak Malı Bey' ve Yenisini İştirâ (586-618: 33)
36	Vakıf Mutlak Malı Bey' ve Semeni ile Menkûl İştirâ (619-621: 3)
37	Vakıf Mutlak Malı Bey' ve Semeni [Mülk İştirâ Gayesiyle Yeni] Vakıfta Kullanmak (622-624: 3)
	Bey' ve İstibdâl
38	Vakıf Gayr-ı Menkûlün Bey' ve Semeni ile Mülk Gayr-ı Menkûl İstibdâli (625-635: 11)
39	Vakıf Mutlak Malı Bey' ve Semeni ile İstibdâl (636-654: 19)

40	Vakıf Mutlak Malı Bey' ve İstibdâl (655-659: 5)
41	Vakıf Mutlak Hissenin Bey' ve İstibdâli (660: 1)
42	İstibdâl Yoluyla Bey' (661-662: 2)
	Bey' ve Diğerleri
43	Vakıf Gayr-ı Menkûlün Bazısını Tamir Gayesiyle Bir Kısımını Bey' (663-671: 9)
44	Vakıf Gayr-ı Menkûlü (dükkan) Bey' ve Semenini Vech-i Enfa'a Sarf (672: 1)
45	Vakıf Gayr-ı Menkûle Ait Yıkıntıları Bey' ve Bedeli Câmî Tamirine Kullanmak (673-676: 4)
46	Vakıf Gayr-ı Menkûle Ait Yıkıntıları Bey' ve Parayı Hifz (677-681: 5)
47	Vakıf Gayr-ı Menkûlün Bey'i ve Semeni ile Yenisini Bina Etmek (682-683: 2)
48	Vakıf Gayr-ı Menkûle Ait Yıkıntıları Bey' ve Yenisini Bina Etmek (684-686: 3)
49	Vakıf Gayr-ı Menkûlü Bey' ve Parasını Başka Vakıf Gayr-ı Menkûle Yardımda Kullanmak/Sarf Etmek (687-688: 2)
	İstibdâl ve İştirâ
50	Vakıf Gayr-ı Menkûl ile Nukûd İstibdâli ve Mülk Gayr-ı Menkûlü İştirâ (689-690: 2)
51	Vakıf Gayr-ı Menkûl Yıkıntıları ile Nukûd İstibdâli ve Mülk Gayr-ı Menkûlü İştirâ (691: 1)
52	Vakıf Mutlak Mal ile Nukûd İstibdâl ve Mülk İştirâsı (692-696: 5)
	Tazmin
53	Vakıf Gayr-ı Menkûlü Tazmin Ettirerek Gayr-ı Menkûl Alımı (697-708: 12)
54	Vakıf Nukûdu Tazmin Ettirerek (zapt) Gayr-ı Menkûl Alımı (709: 1)
	Diğerleri
55	Vakıf Gayr-ı Menkûlün Mülk, Mülk Gayr-ı Menkûlün Vakıf Olması (710: 1)
56	Vakıf Gayr-ı Menkul Mala Ait Yıkıntıları Tek Taraflı Nakil veya Yıkıntıları ile Yenisini Bina Etmek (711-715: 5)
57	Vakıf Gayr-ı Menkûlü Yıkıp Yenisini Yapmak (716-717: 2)
B	İstibdâlin Müradif Kavramlarla Birlikte Kullanımı
B1	İstibdâl ve İbdâl
58	Vakıf Gayr-ı Menkûl ile Mülk Gayr-ı Menkûl İbdâl ve İstibdâli (718-728: 11)
59	Vakıf Mutlak Hissenin Mutlak İbdâl ve İstibdâli (729: 1)
60	Vakıf Gayr-ı Menkûl ile Mülk Gayr-ı Menkûl İbdâl, İstibdâl ve Mübâdelesi (730: 1)
B2	İstibdâl, Tebdîl ve Tağyîr
61	Gayr-ı Menkûl Vakfında Mutlak Tebdîl, Tağyîr ve İstibdâl Şartı (731-733: 3)
62	Nukûd Vakfında Mutlak Tebdîl, Tağyîr ve İstibdâl Şartı (734: 1)
63	Gayr-ı Menkûl Vakfında Mutlak Tebdîl, Tağyîr ve Tebdîli-i İstibdâl Şartı (735: 1)
B3	İstibdâl, İbdâl, Tebdîl ve Tağyîr
64	Gayr-ı Menkûl ve Nukûd Vakfında Mutlak Tebdîl, Tağyîr, İbdâl ve İstibdâl Şartı (736: 1)
65	Mutlak Malın Vakfında Mutlak Tebdîl, Tağyîr, İbdâl ve İstibdâl Şartı (737: 1)
B4	İstibdâl ve Münâkale
66	Vakıf Gayr-ı Menkûl ile Mülk Gayr-ı Menkûl İstibdâl ve Münâkalesi (738-739: 2)
67	Vakıf Gayr-ı Menkûl ile Mülk Gayr-ı Menkûl Münâkalesi (740: 1)
C	İbdâl
68	Vakıf Gayr-ı Menkûlün Mutlak İbdâli (741: 1)
69	Vakıf Gayr-ı Menkûl ile Mülk Gayr-ı Menkûlü İbdâl veya Tebdîl (742: 1)
70	Vakfiyenin İbdâli (743: 1)
D	Mübâdele
71	Vakıf Gayr-ı Menkûl ile Mülk Gayr-ı Menkûl Mübâdelesi (744-749: 6)
72	Mülk Gayr-ı Menkulle Mülk Gayr-ı Menkûlün Mübâdelesi (750: 1)
E	Tebdîl

73	Vakıf Gayr-ı Menkûl ile Mülk Gayr-ı Menkûl Tebdîli (751-759: 9)
74	Vakıf Gayr-ı Menkûl ile Mülk Gayr-ı Menkûlü Tebdîl Şartı (760: 1)
75	Vakıf Gayr-ı Menkûl ile Mülk Nukûd Tebdîli (761-762: 2)
76	Vakıf Nukûd ile Mülk Gayr-ı Menkûl Tebdîli (763-779: 17)
77	Vakıf Nukûd ile Mülk Gayr-ı Menkûlü Tebdîl Şartı (780-7814: 2)
78	Vakıf Nukûdun Mutlak Tebdîli (782: 1)
79	Mutlak Tebdîl, Mutlak İstibdâl Anlamında (783: 1)
80	Nukûd Vakfında Tebdîl Ayeti (784-801: 18)
81	Nukûd ve Gayr-ı Menkûl Vakfında Tebdîl Ayeti (802-804: 3)
82	Gayr-ı Menkûl Vakfında Tebdîl Ayeti (805-871: 67)
83	Menkûl, Gayr-ı Menkûl ve Nukûd Vakfında Tebdîl Ayeti (872: 1)
84	Tebdîl Ayeti, İstibdâlin Şart Koşulmaması Durumunu İfade Eder (873: 1)
85	Nukûd Vakfında Mutlak Tebdîlin Büyük Günah Sayılması (874: 1)
86	Vakıf Nukûd ile Vakıf Gayr-ı Menkûl Tebdîli (875:1)
87	Vakfiyenin Tebdîli (876-877: 2)
88	Vakfiyenin Tebdîl-ü Tefsîri (878: 1)
	Bey' ve Tebdîl
89	Vakıf Gayr-ı Menkûlü Bey' ve Parayı Mülk Gayr-ı Menkûle Tebdîl (879-881: 3)
F	Tağyîr
90	Vakıf Gayr-ı Menkûlün Mutlak Tağyîri (882: 1)
91	Vakıf Gayr-ı Menkûlün Mutlak Tağyîrinin Haram Kılınması (883: 1)
G	Tebdîl ve Tağyîr
92	Vakıf Gayr-ı Menkûl ile Mülk Gayr-ı Menkûl Tebdîl ve Tağyîri (884-885: 2)
93	Vakıf Nukûdu/Meblağı Mutlak Tebdîl ve Tağyîr (886-898: 13)
94	Vakıf Nukûdu/Meblağı Mutlak Tebdîl ve Tağyîr Edene Lanet İfadeleri (899: 1)
95	Vakıf Gayr-ı Menkûlün Mutlak Tebdîl ve Tağyîrinin Haram Kılınması (900: 1)
96	Vakıf Gayr-ı Menkûlü Tebdîl ve Tağyîr Edene Lanet İfadeleri (901-902: 2)
97	Vakıf Gayr-ı Menkûlün Mutlak Tebdîl ve Tağyîri (903-940: 38)
98	Vakıf Nukûd ve Gayr-ı Menkûlün Mutlak Tebdîl ve Tağyîri (941-942: 2)
99	Vakıf Menkûl ve Gayr-ı Menkûlün Mutlak Tebdîl ve Tağyîri (943: 1)
100	Vakıf Menkûl, Gayr-ı Menkûl ve Nukûdün Mutlak Tebdîl ve Tağyîri (944: 1)
101	Vakıf Menkûlün Mutlak Tebdîl ve Tağyîri (945: 1)
102	Nukûd Vakfında Mutlak Tebdîl ve Tağyîr Şartı (946-951: 6)
103	Nukûd Vakfının Aslında ve Şartlarında Tebdîl ve Tağyîr Şartı (952: 1)
104	Gayr-ı Menkûl ve Nukûd Vakfında Mutlak Tebdîl ve Tağyîr Şartı (953-955: 3)
105	Gayr-ı Menkûl Vakfında Mutlak Tebdîl ve Tağyîr Şartı (956-997: 42)
106	Gayr-ı Menkûl Vakfın Usûl ve Fûrûunda Mutlak Tebdîl ve Tağyîr Şartı (998: 1)
107	Mutlak Malın Vakfında Mutlak Tebdîl ve Tağyîr Şartı (999: 1)
108	Gayr-ı Menkûl ve Nukûd Vakfında Mutlak Tebdîl ve Tağyîr-i Şurût-ı Vakıf Şartı (1000: 1)
109	Nukûd Vakfının Fûrûunda Tebdîl ve Tağyîr Şartı (1001: 1)
110	Vakfiyenin Tebdîl ve Tağyîri (1002: 1)
111	Tebdîl ve Tağyîr: Tebdîli-i Şerâit-i Vakıf (1003-1005: 3)
H	Tahvîl
112	Vakıf Nukûdün Mutlak Tahvîli (1006: 1)
113	Vakıf Gayr-ı Menkûlü Mutlak Tahvîl ve Tebdîl (1007: 1)
114	Vakıf Gayr-ı Menkûlün Mutlak Tahvîl ve Tağyîri (1008: 1)
115	Vakıf Gayr-ı Menkûlü Tahvîl ve Tağyîr Edene Lanet İfadeleri (1009-1010: 2)
116	Vakıf Gayr-ı Menkûlün Mutlak Tahvîl, Tebdîl ve Tağyîr (1011-1025: 15)
117	Vakıf Nukûdun/Meblağın Mutlak Tahvîl, Tebdîl ve Tağyîr (1026-1029: 4)
118	Gayr-ı Menkûl Vakfında Mutlak Tahvîl, Tebdîl ve Tağyîr Şartı (1030: 1)

119	Vakıf Gayr-ı Menkûlün Mutlak Tahvîl, Tebdîl ve Teğayyürü (1031: 1)
I	Ta'dîl
120	Vakıf Gayr-ı Menkûlû Ta'dîl ve Tağyîr Edene Lanet İfadeleri (1032: 1)
121	Menkûl, Gayr-ı Menkûl ve Nukûd Vakfında Mutlak Ta'dîl ve Tebdîl Şartı (1033: 1)

1.1. İstibdâl

“Bedel” kelimesinden türemiş olan istibdâl lafzı Arapça bir kelimedir. Sözlükte mutlak manada bir şeyi başkasıyla değiştirme anlamına gelir.¹³ İstibdâl,¹⁴ Ali Himmet Berki (1882-1976), Ebu Zehra (1898-1974), Mustafa Ahmed ez-Zerkâ (ö. 1999), Kübeysî (ö. 1397/1977), Mehmet Zeki Pakalın (1886-1972) ve Ahmet Akgündüz gibi sınırlı sayıda yazarın ifade ettiği üzere, vakıf malın mülk malla takas edilmesi veya vakfın satılıp ele geçen para ile vakfa dönüştürelecek mülk satın alma manasını ihtiva etmektedir. Ali Himmet Berki, istibdâl ile mübadele edilecek vakfın para da olabileceğini belirtirken Kübeysî, "ayn" ifadesini kullanarak, vakıfla bedelin menkul, gayr-ı menkûl ve para cinsinden istibdâle konu edilebileceğini zikretmektedir.¹⁵

¹³ Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr b. ‘Abdülkâdir, *Muhtârü’s-Sihâh*, (Beyrut: Daru’l-me‘âcim, 1986), “be-de-le”.

¹⁴ Kur’ân-ı Kerim’de boşanma hukuku bağlamında zikredilen istibdâl terimi, furû-ı fikhın vakıf hukuku dışındaki kısımlarında da kullanılmaktadır. bk. en-Nisâ, 4/20. İslam borçlar hukukundaki sarf akdindeki kullanımı için bk. Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl, *el-Mebsût*, (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1414/1993), 14: 9; Yine İslam borçlar hukukundaki selem akdi için bk. İbn Nüceym, Zeynüddin b. İbrâhîm b. Muhammed el-Misrî, *el-Bahrü’r-râik şerhu Kenzi’d-dekâik* (Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-İslamiyye), 6: 182; Zekat konusu için bk. İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdulaziz ed-Dımeşki, *el-Minhâtü’l-Hâlik: Hâşiyetü’l-Bahrü’r-râik (el-Bahrü’r-râik şerhu Kenzi’d-dekâik içinde)* (Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-İslamiyye), 2: 235. İstibdâl kelimesi Arapça kaynaklarda mastar, mâzî ve muzârî sîgalarıyla zikredilmektedir. Osmanlıca fetva mecmûalarında ise “istibdâl eylemek” gibi ifadeler yer alır. İstibdâl, bazen bedel ismi veya ona işaret eden “bihi” vb. kalıplarla birlikte kullanılır: “yestebdîlü bedelehü; yestebdîlü biha”. Burada bedel lafzı istibdâl sonucu mülke dönüşecek vakıf anlamındadır. Bunun yerine el-vakf, el-mevkûf, şeyü’l-mine’l-vakf gibi birtakım ifadelerle rastlamak da mümkündür. Mesela: yestebdîlü’l-vakfe. Kimi zaman istibdâl lafzı, isim olarak eliflam ile kullanılması neticesinde bilinen vakfın istibdâline konu edildiğine işaret edilerek, gerideki ilavelere ihtiyaç duyulmadan müstakil olarak zikredilebilir. Fiil cümlelerinde “yestebdîlü” gibi bir fiilden sonra zamir istimaliyle karşılaştığı hallerde bunun döneceği yer, yine değişime uğrayacak vakıf olmalıdır. Bir de “el-istibdâl bi’s-semen” şeklinde satılan vakfın semeniyle yeni vakıf alınacağını belirten kullanımlar da fetvalarda yer alır. Şehâbeddin Ahmed eş-Şelebî, *Fetâvâ*, 100b-104b, 104a; el-Ömerî, *Fetâvâ*, 85-86; Kadri Efendi, Abdülkâdir b. Sinâneddin Yûsuf b. Şeyh Mehmed (Derleyen), *Vakı’âtü’l-müftîn (Fetâvâ-yı Kadri: el-Fetâvâ’l-Kâdiriyye, Mecmûatü’l-fetâvâ)*, (Bulak: 1300/1882-1883), 73, 78-79; Bozanzâde (Derleyen), *Fetâvâ-yı Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ktp., nr. İSL/654, 90a.

¹⁵ Ali Himmet Berki, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerde Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen Istilah ve Tâbirler* (Ankara: Doğu Matbaası), 28; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (MEB yayınları, 1993), 2: 96; Ahmet Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1996), 373; “İstibdâl”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV yayınları, 2001), 23: 319. Vakfi yalnızca satmaya “ibdâl”, bedeliyle eskisinin yerine yeni vakıf satın almaya ise “istibdâl” teriminin kullanıldığını kabul edenlere göre iki tabir aynı anlama da gelebilir. Ebu Zehra, Muhammed, *Muhâdarât fi’l-vakf* (Dâru’l-fikri’l-Arabî), 145; Zerkâ, Mustafa Ahmed, *Ahkâmü’l-Evkâf*, (Ammân: Dâr-ü Ammâr, 1418/1997), 170; Kübeysî, *Ahkâmü’l-vakf*, 300-301. Ebû Zehra, Mustafa Ahmed ez-Zerkâ ve Kübeysî’nin vakıf kitaplarını incelediğimizde, istibdâl, tebdil ve tağyîr kavramlarına dair şu ortak açıklamaların yapıldığını görürüz: 1. Tebdil, vakfedilen maldan yararlanma hususunda vâkıfın sahip olduğu değiştirme hakkıdır. Mesela oturma hakkından istifade edilen bir vakıf mal, kiraya verilerek tebdil edilebilir. 2. Vakfiyede ziyâde, noksan, idhâl, ihraç, i’dâ, hirmân, tağyîr, ibdâl ve istibdâl şartları zikredilmemesine rağmen sadece tebdil koşulu ileri sürülmüş ise, diğerleri

16.-18. yüzyıl Osmanlı dönemi fetva mecmuaları, risaleler, mahkeme kayıtları, ahkam defterleri ve vakıf tahrir belgelerinde, istibdâl ve müradif kavramlar, genel olarak zikredilen tanım çerçevesinde kullanılmakta iken, Tablo 1'de yer alan örneklerde görüldüğü üzere vakıf parayı borç verip bunu tahsil etme durumu, vakfın gasp edilme gibi sorunlarında tazmin ettirme yoluna müracaat etme ve vakfın bir kısmını tamirde kullanmak için bir bölümünü satma şekillerinde de istibdâlin zımnen var olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre vakfi mülk malla takas etme yahut vakfi, vakfa dönüştürülecek mülk satın alma gayeli bey etmek ifadelerinin içeriği daha kapsamlı düşünülmesi gerekmektedir. Ayrıca mezkur kaynaklarda söz konusu terim anlama uymayan kullanımlarla da karşılaşılmaktadır. Şöyle ki; mesela Tablo 1'in 102. maddesi olan "Nukûd Vakfında Mutlak Tebdîl ve Tağyîr Şartı" başlığında yer alan altı örnekte para vakfının tebdil ve tağyirinden bahsedilmesine rağmen tebdil ve tağyirin vakfi mülke, mülkü de vakfa dönüştürme şeklini net bir şekilde yansıtmadığından ötürü istibdâl anlamında kullanılıp kullanılmadığı zahir değildir.¹⁶ Bununla beraber örnek olarak belirtecek olursak Tablo 1'in 21. maddesi "Vakıf Gayr-ı Menkûl ile Vakıf Gayr-ı Menkûl İstibdâli" kısmı ile vb. yerlerde istibdâl kelimesi kullanılmasına rağmen bedelin mülk olmamasından ötürü istibdâle uymayan metinler de mevcuttur.

Tezimizin sınırları içerisinde yer alan kaynaklarda istibdâlin müstakil olarak zikredildiği 497,¹⁷ istibdâlden ayrı bir kavram olarak görülmeyip istibdâlin temel iki yapılaş şekli olan biri olan satıp yenisi almayı ifade eden "bey" ve iştirâ" kelimelerinin mezkur olduğu 127,¹⁸ buna benzer bir manayı ihtiva eden "bey" ve istibdâl"¹⁹ lafızlarının kaydedildiği 38,²⁰ "bey ve diğerleri" şeklinde genel olarak yansıtılabileceğimiz satımdan sonra ele geçen para ile vakfi tamir ettirme, yenisini bina etme, parayı vakıf için koruma gibi birtakım

zımnen mezkur kabul edilir. Zira tebdîl mutlak değiştirme demekse bu, söz konusu diğer şartlardaki değişikliği içinde barındırmalıdır. 3. Bu şartlardan sadece tağyîr varsa, tebdilde olduğu gibi kalanlar, zımnen ifade edilmiş gibidir. Çünkü tağyîrin de sözlük anlamı değiştirmektir. 4. Tebdîl ve tağyîr şartları, istibdâle birlikte belirtilmiş ise, istibdâl dışındakiler kapsanmış olur. 5. Tebdîl ve tağyîr şartları var olup istibdâl yahut ibdâl bulunmazsa tebdîl, istibdâl anlamına hamledilir. 6. Tebdille tağyîr eş anlamlıdır. Ebu Zehra, *Muhâdarât*, 145-146; Zerkâ, *Ahkâmü'l-Evkâf*, 170; Kübeysî, *Ahkâmü'l-vakf*, 300.

¹⁶ Ek 8'de metinleri verilen bu örneklerden bir tanesi şu şekildedir: "... bin akçe vakf eyledim ... mâ dâme ki kayd-ı hayâtda olam tebdîl ve tağyîr benim elimde ola dedikde mâ cerâ bi't-taleb ketb olundu cera'l-müste'ân..." *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi: 51 Numaralı Sicil*, 8: 83.

¹⁷ Ek 8, no 1-497.

¹⁸ Ek 8, no 498-624.

¹⁹ Buradaki "bey" vakfi satmayı, "istibdâl" ise ele geçen parayı yeni vakfa dönüşecek mülk mal ile değiştirmeyi belirtir.

²⁰ Ek 8, no 625-662.

sözcüklerin ele alındığı 26,²¹ “istibdâl ve iştırâ”²² terkinin kaleme alındığı 8,²³ vakıf malın bir sebepten ötürü tazmin ettirilip teslim alınan para ile yenisini iştırâ etmeyi anlatan 13,²⁴ vakıf gayr-ı menkûlün mülke, mülk gayr-ı menkûlün ise vakfa dönüşmesini ifade eden 1,²⁵ vakfı tek taraflı nakil ve vakfın kendi müştemilatı ile yenisini bina etme kelimelerinin istimal edildiği 7 örnek tespit ettik.²⁶ Bunlara dair detaylı açıklamalar ilerideki satırlarda zikredilecektir.

1.1.1. İstibdâl Kavramının Tek Başına Kullanımı

İstibdâl kelimesinin yer aldığı 497 metinden²⁷ istibdâl anlamında müstamel olduğunu söyleyebileceğimiz 486 örneğin²⁸ 379 tanesinde, vakıf gayr-ı menkûl ile mülk gayr-ı menkûl istibdâlinin takas şeklinden bahsedilmektedir.²⁹ Söz konusu örneklerin 86’sını fetvalar,³⁰ 23’ünü risaleler,³¹ 21’ini mahkeme kayıtları,³² 204’ünü ahkam defterleri,³³ 45’ini ise vakıf tahrir defterinde yer alan metinlerden oluşturmaktadır.³⁴ Bu metinlerde vakıf gayr-ı menkulü satım akdine konu etmeden, mülk gayr-ı menkûl ile karşılıklı değiş-tirme manasının varlığı görülmektedir.

Bir fetvada vakıf arsa ile mülk arsanının muavaza edildiği belirtilir.³⁵ Sıddîkî’nin risalesinde naklettiği bir meselede, vakıf dükkan yahut evin mülk arazi ile trampa edildiği aktarılır.³⁶ Rumeli Sadâreti Mahkemesi’nde kayda geçen bir sicilde vakıf menzille mülk menzilin takas edildiği mezkurdur.³⁷ Vakıf hamam ile mülk menzilin karşılıklı istibdâl edildiğini haber veren bir hüküm, Divan-ı Hümâyûn Sicillerinden birisi olan *Diyarbakir*

²¹ Ek 8, no 663-688.

²² Buradaki “iştırâ”, mülk para mukabilinde istibdal edilen vakfın yerine yenisini ikame etmek gayesine matuf olarak temin edilen parayla vakfa dönüşecek mülk mal satın almayı ifade eder.

²³ Ek 8, no 690-696.

²⁴ Ek 8, no 697-709.

²⁵ Ek 8, no 710.

²⁶ Ek 8, no 711-717.

²⁷ Ek 8, no 1-497.

²⁸ Ek 8, no 1-486.

²⁹ Ek 8, no 1-379.

³⁰ Ek 8, no 1-86.

³¹ Ek 8, no 87-109.

³² Ek 8, no 110-130.

³³ Ek 8, no 131-334.

³⁴ Ek 8, no 335-379.

³⁵ Ek 8, no 15.

³⁶ Ek 8, no 108.

³⁷ Ek 8, no 121.

Ahkâm Defteri'nde zikredilir.³⁸ Bir vakıf tahrir belgesinde ise vakıf evin mülk fırın ile değiştirildiği bilgisi yer almaktadır.³⁹

3 fetva,⁴⁰ 2 mahkeme kaydı,⁴¹ 1 vakıf tahrir belgesi⁴² olmak üzere toplam 6 örnekte vakfiyedeki istibdâl şartından bahsedilmektedir. Bir fetvada arazi vakfeden vâkıfın, ilk başta istibdâl yetkisini eline almadan, sonrasında ise istibdâli ileri sürmüş bir şekilde 2. defa burayı vakfettiği anlatılmaktadır.⁴³ Diğer fetvada, vakıf malın cinsine temas etmeden (mutlak) vâkıfenin, bedel olarak mülk gayr-ı menkûl mal yahut gayr-ı menkûl hisse ile istibdâl ve tebdîl şartını⁴⁴ eline aldığı şeklinde bir koşul nakledilir. Devamında vakfı bey' edip parası ile mülk gayr-ı menkûl satın alma mahiyetinde bir ikinci istibdâl şartı aktarılır.⁴⁵ Bir diğer fetvada vakfın tamamı ya da bir kısmını istibdâl ve tağayyür şartı belirtilir.⁴⁶ Balat Mahkemesi'nde tescil edilen bir vakfiyede vasînin, vakıf nukûd ile mülk arazi satın alma şeklinde bir istibdâl şartını kaydettirdiği zikredilmektedir.⁴⁷ Aynı mahkemede ele alınan bir başka vakfiye onayında vâkıfenin, vakıf menzili mülk menzil mukabilinde istibdâl şartını vakfiyeye yazdırdığı ifade edilmektedir.⁴⁸ Bir vakıf tahrir belgesinde ise vakıf meblağ ile köy, çiftlik gibi birtakım mülk gayr-ı menkûl ve köle, cariyeye gibi bir kısım ziraat çalışmasında kullanılacak menkul malların iştirası şeklinde uzun bir istibdâl koşulu anlatılmaktadır.⁴⁹

7'sinde istibdâl kelimesi mezkur olan⁵⁰ toplamda 18 örnekte⁵¹ vakıf mala karşılık verilecek mülkün para olmasına rağmen satıp yenisini alma şeklinde bir mananın sarîh olarak gündeme gelmemiş olması dikkat çekmektedir. Fakat aşağıda sırasıyla yer vereceğimiz bu örneklerin 10'unda satılan vakfın yerine yenisinin satın alınma durumu dolaylı olarak

³⁸ Ek 8, no 135.

³⁹ Ek 8, no 362.

⁴⁰ Ek 8, no 484-486.

⁴¹ Ek 8, no 380, 391.

⁴² Ek 8, no 392.

⁴³ Ek 8, no 484.

⁴⁴ Bu, istibdâl ve tebdilin birlikte zikredildiği tek örnek olduğu için söz konusu fetvaya istibdâl başlığında yer verdik.

⁴⁵ Ek 8, no 485.

⁴⁶ Ek 8, no 486.

⁴⁷ Ek 8, no 391.

⁴⁸ Ek 8, no 380.

⁴⁹ Ek 8, no 392.

⁵⁰ Ek 8, no 381, 383, 385-388, 402.

⁵¹ Ek 8, no, 498-501, 677-681, 761-762.

ifadelendirilir.⁵² Bununla birlikte bedel olarak alınan paranın vakıf olarak kaldığını sarih bir şekilde aktaran bir mahkeme kaydı⁵³ ile 5 fetva⁵⁴ bulunmaktadır. Bir fetvada ise vakfin akçe ile “tebdiline” cevaz verilmemektedir.⁵⁵ Nitekim bu, vakfi iptale götürecek bir satım mahiyeti taşır. Bu fetvada vakfin satımı gibi gözükse de ele geçen paranın vakıf mı mülk mü olarak kabul edileceği, mülk kabul edilecekse onunla yeni vakıf alınıp alınmayacağı sorunu hakkında bilgi bulunmamaktadır. Şöyle ki; bu fetvada vakfin beyi değil tebdili kavramı kullanılmaktadır. İlgili mahkeme kaydında vakfi satma sonrası ele geçen nukûdun para vakfına dönüştürüldüğü (tebdîl), 5 fetvada paranın “vakıf için hıfz” edildiği anlatılmakta ancak, vakfa karşılık verilen para ile sonradan gayr-ı menkûl satın alma gibi bir başka değişikliğe gidilip gidilmeyeceğine ya da paranın vakfin ihtiyaçları için mi korunacağına dair sarih bir bilgi sunulmamaktadır.⁵⁶ Buna göre son 6 örnekte, gayr-ı menkul vakfin mülk nukud ile takası neticesinde nukûdun vakfa dönüşümü (istibdâl) anlamında bir “tebdîl” ve “bey’ ve parayı vakıf için hıfz” kelimelerinin kullanıldığını söyleyebiliriz. Bir fetvada vakıf gayr-ı menkûl ile mülk gayr-ı menkûl hissenin mülk nukûd ile birlikte istibdâlinin yapılacağı sarahaten, elde edilen nakdin vakfin tamir ihtiyacı için harcanacağı dolaylı olarak belirtilmektedir.⁵⁷ Bir başka ifadeyle vakıf ev hissesinin mülk ev hissesine ilaveten para karşılığı istibdâl edildiğini anlatan cümlelerden sonra, ele geçen paranın vakfin harap kısmını tamire yeterli gelmediği zikredilir. Buna göre söz konusu fetvayı tamirle istibdâl şeklinde bir istibdâl örneği olarak ele alabiliriz. Ek 8’deki 381 numaralı fetvada ise, vakıf gayr-ı menkûl ile mülk gayr-ı menkûlün nukûd ile beraber istibdâli anlatılmakta olup ele geçen paranın durumu ile ilgili 2. aşamada bir açıklama zikredilmektedir. Ek 8-402 ve 385-388 numaralardaki 5 fetvada bedelin sadece nukûd olması farkı ile birlikte benzer bir sonuç söz konusudur. Fakat son üç fetvada Zeynüddin İbn Nüceym’in (ö. 970/1563), nâzırların vakıf gayr-ı menkûlleri istibdâl amacıyla satmalarından sonra elde ettikleri paraları mülkiyetlerine geçirdikleri gerekçesine binaen bedelin para olması durumunda istibdâli engellediği, fakat buna itibar edilmeyeceği anlatılmaktadır. Devamında gayr-ı menkulün dirhem veya dînarla istibdâlinin meşru olacağı vurgulanmaktadır. Buna bakarak kavramsal açıdan bu üç fetvada bedelin para olduğu istibdâlde

⁵² Ek 8, no 383, 385-388, 402, 498-500, 689.

⁵³ Ek 8, no 762.

⁵⁴ Ek 8, no 677-681.

⁵⁵ Ek 8, no 761.

⁵⁶ Ek 8, no 677-681, 762.

⁵⁷ Ek 8, no 383.

ele geçen nakitle gayr-ı menkûl/menkûl satın alımı yapılması gerekir deriz. Şöyle ki; İbn Nüceym'i eleştirenler, bedelin para cinsinden olması halinde söz konusu suiistimalin gündeme gelmeyeceği ve yeni vakıf satın alımının bu halde de gerçekleşeceği görüşündedirler. Aslında İbn Nüceym, kavramsal açıdan istibdâlde bedelin para olduğu durumlarda, paranın vakıf olarak kalacağını söylememekte, bilakis istibdâli uygulayanların suiistimal içereikli teşebbüslerinden dolayı bu şekilde bir sonucun ortaya çıkmasından hayıflanmaktadır. Zikri geçen tenkit, İbn Nüceym'in *el-Bahrü'r-râik* isimli eserine atıfla yapılmaktadır. İbn Nüceym'in *Tahrîru'l-mekâl fî meseleti'l-İstibdâl* isimli istibdâl risalesinde de benzer ifadeler yer almaktadır. O, ilgili metinde vakıf hânın kıymetinden daha düşük para karşılıklı "istibdâl" amaçlı bey' edilmesine rağmen ele geçen parayla eski vakfin yerine bedel alınmadığını ve Allah'a ve ahiret gününe inanan kimseye bunun helal olmadığını belirtmektedir. Nitekim böyle bir durumda vakfiye iptal edilmiş hükmüne bürünecektir. Ayrıca bu işlem, vakıf nazırlarının bedeli kendi mülkiyetlerine geçirmelerine yardımcı olmak manası taşır.⁵⁸

Ek 8-762 nolu mahkeme kaydında vâkıfın, evine ilaveten birlikte 20 bin akçe vakfettiği ve vakıf para ile vakıf evin tamir ettirilmesini ileri sürdüğü anlatılmaktadır. Vakıf evin nukûda tebdili lazım olduğunda ise, mevcut vakıf 20 bin akçe ile beraber evin nukûda tebdilinden hasıl olan parayı kastederek "cümlesinden cüzler ta'yîn olup vech-i meşrûh üzre tilâvet oluna" şeklinde bir şart daha koşulmuştur. Bu mahkeme kaydının "vech-i meşrûh üzre tilâvet oluna" kısmı, önceki satırlarındaki şu ifadelerle açıklık kazanmaktadır: "her sene onu on bir hesâbı üzre istirbâh olup kaç akçe hâsıl olursa yevmî işer akçeye Kur'ân-ı azîm'den bir cüz-i şerîf tilâvet olup sevâbı Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem rûh-ı şerîflerine ve vâkıfın rûhuna ihdâ oluna." Görüldüğü üzere evin paraya tebdilinden sonra vakıf para ile menkul yahut gayr-ı menkul bir mal satın alınmayacak, bilakis para vakfına dönüşen nukûdun ribhinden Kur'an-ı kerîm okutulacaktır.

Ebüssuûd Efendi'ye nispet edilen iki fetvada, zikri geçen mahkeme kaydındaki onay hükmüne muhalif olarak vakıf menzilin para vakfına dönüştürülecek mülk nukûd ile takasına izin verilmemektedir. Ayrıca mahkeme kaydındakine benzer bir şekilde söz konusu para vakfının ribhi ile Kur'ân-ı kerîm okutulma gayesi güdüldüğü anlatılmaktadır. Ebüssuûd Efendi, bu gibi durumlarda menzilin satımından elde edilen para ile para vakfı kurulması

⁵⁸ Ek 8, no 501.

değil, yeni vakfa dönüşecek mülk alınması gerektiğini (istibdâl) belirtmektedir.⁵⁹ Para vakfı uygulamasına cevaz verdiği bilinen Ebüssuûd'un, istibdâli devreye sokarak gayr-ı menkûl vakıfların para vakfına dönüştürülmesi yoluna izin vermediği görülmektedir.

Bu iki fetvadan birisinde Ebüssuûd Efendi, vakıf menzili para vakfına dönüştürmek şartıyla vakıf kurma işleminin aslen meşru olmayacağı ile cevabına başlar. Devamında menzili satım işleminin yerine bedel almak ile (istibdâl) meşru olduğu görüşünün Ebû Yûsuf (ö. 182/798) ile Hilâl b. Yahya'ya (ö. 245/860) ait olduğunu ve bu ikisinin vakf-ı nukûdu kabul etmedikleri izahı ile açıklamalarını sürdürür. Oldukça uzun bir cevap verme ihtiyacı duyan Şeyhülislâm, bu şartın vakıf akdini fasit hükmüne sokacağını vurgular. Veli b. Yusuf, fetvanın sonunda zikri geçen cevabı Ebüssuûd'a nispetle “kendilerinin içtihadı olmak buyurdular.” diye niteler.⁶⁰

Boyabâdî Sağır Mehmed Efendi'nin (ö. 1066/1656) derlemesinde nakledilen diğer fetvasında Ebüssuûd Efendi, mescide imam lojmanı olarak vakfedilen evin, işlevini yitirmesi durumunda buranın satılıp parasının muameleye verilerek ribhinden vakfedenin ruhuna Kur'ân-ı kerim okutulabilir mi sualine, istibdâl amacıyla yapılması koşuluyla yeni vakıf alınması gerektiği şeklinde bir cevap verir.⁶¹

Veli b. Yusuf'un Ebüssuûd'a nispet ettiği bir başka fetvada, vakfın sadece para karşılığı satılmasının meşru olup olmadığı sorusu yer almaktadır. İlgili fetvada anlatıldığına göre vakıf bahçenin harap olduğu ve sultan izni ile bey edilmesinin cevazına dair görüş istenmektedir. Ebüssuûd ise “yerine bedel alınmak için ise olur.” cevabını vermektedir.⁶² Yine bu fetva mecmuasında İbn Kemal'e nispet edilen bir fetvada, vakıf odaların işlevini yitirmesi üzerine akçeye tebdilinin caiz olmadığı yönünde bir kanaat aktarılmaktadır.⁶³

Beş fetvada vakıf odaların tamamem yıkılıp yenisinin yapılmasına imkan olmadığı durumlarda yıkıntıların satılıp ele geçen paranın “vakıf için hıfz” edilmesinin meşru olduğu belirtilmektedir. Bu ifade, ilk bakışta ele geçen bedeli, yeni vakıf satın almak veya vakfın ihtiyaçlarını gidermek için korumak şeklinde anlaşılabilir. Ayrıca ilgili kelimeler, para

⁵⁹ Ek 8, no 498-499.

⁶⁰ Ek 8, no 498.

⁶¹ Ek 8, no 499.

⁶² Ek 8, no 500.

⁶³ Ek 8, no 761.

vakfına dönüşüm anlamına gelebilir. Her halükarda söz konusu uygulama örneğini istibdâl anlamında kabul edebiliriz.⁶⁴

Bir fetvada anlatıldığına göre camiye ait vakıf müezzin lojmanı, harap olmasından ötürü belirli bir meblağ karşılığı “istibdâl” edilmişti. Fetvada istibdâl kavramının kullanılmasına rağmen ele geçen parayla yeni vakıf satın alındığına dair sarîh ifadeler bulunmamasıyla birlikte vakıf nâzırının, bedel olan meblağa el koyduğu belirtilmektedir. Fakat buradaki istibdâlde gayr-ı menkule bedel olarak verilen paranın, vakıf olarak kalmayıp yeni gayr-ı menkûl alımı için temin edildiği şeklinde bir niyetin var olduğunu, ilgili nâzıra söz konusu davranışından ötürü tazmin hükmü verilmesinden tahmin edebiliriz.⁶⁵

4 tanesinde istibdâl kavramı bulunan⁶⁶ toplam 82 örnekte vakıf nukûdun menkûl ya da gayr-ı menkule dönüşüm anlamı vardır.⁶⁷ Zikri geçen 82 örneğin 19 tanesinde sarîh ifadelerle görüldüğü üzere bu kısım, literatürde genellikle “nukûdun akara tebdili” şeklinde ifade edilir.⁶⁸ İstibdâl kelimesiyle anlatılan vakıf paranın vakfa dönüşecek mülk gayr-ı menkulle takas kullanımına 2 fetva,⁶⁹ bir mahkeme kaydı⁷⁰ ve bir vakıf tahrir belgesinde rastladık. Mezkur vakıf tahrir belgesinde vakıf nûkudun hem menkûl hem de gayr-ı menkûl ile trampa edilme şartı yer almaktadır.⁷¹

Vakıf nukûdun akara dönüşüm istibdâline/tebdiline dair verdiğimiz 82 sayısına bazı kapalı kullanımlar da dahildir. Mesela 21 mahkeme kaydında nukûd vakfın vakfiyelerinin son cümlesinde tebdil ayeti diye isim verebileceğimiz “fe men beddelehü...” şeklinde bir ayet zikredilir.⁷² Bu ayetteki “tebdîl” kelimesi (beddelehü), vakfiyesinde ifade edilen nukud vakfının akara dönüşümü şeklinde bir manayı içeriyorsa, söz konusu kullanım istibdâl manasında olmalıdır.

⁶⁴ Ek 8, no 677-681.

⁶⁵ Ek 8, no 689.

⁶⁶ Ek 8, no 389-392.

⁶⁷ Ek 8, no 577-578, 763-782, 784-804, 886-889, 941-942, 946-955, 1000-1001, 1006, 1026-1029, 1033.

⁶⁸ Ek 8, no 763-781.

⁶⁹ Ek 8, no 389-390.

⁷⁰ Ek 8, no 391.

⁷¹ Ek 8, no 392.

⁷² Ek 8, no 784-804.

Bununla birlikte vakıf nukûd vakfiyesinde şartlar sayılırken tebdil,⁷³ tağyir⁷⁴ ve ta'dîl⁷⁵ yetkisini ele almaktan bahsedilir. Ayrıca nukûd vakfın vakfiyesinde söz konusu vakfın tebdîl,⁷⁶ tağyir⁷⁷ ve tahvil⁷⁸ edilmesinin artık yasaklandığını anlatan birtakım ifadeler yer verildiği görülmektedir. İşte zikri geçen kullanımlarda eğer vakfın mülke, mülkün de vakfa dönüşümü şeklinde bir mana varsa, bu, nukûdun akara dönüşümü şeklinde bir istibdâl manası olmalıdır.

41 örneğini tespit ettiğimiz bazı metinlere Tablo 1'de "vakıf mutlak malı mutlak istibdâl" diye bir genel sınıflandırma yaptık.⁷⁹ Burada 1. mutlak ile kastedilenin, nukûd, menkûl ve gayr-ı menkûl kalemleri, ikincisi ile kastedilen ise, takas ya da satıp yenisini alma şeklinde bir değişim olduğunu ifade edebiliriz. İncelediğimiz diğer örneklerdeki orana bakıldığında, bu madde içerisinde zikredilenlerde bedelin mülk gayr-ı menkûl olma ihtimali yüksektir.⁸⁰

37 kullanımda vakıf malların cinsi hakkında bilgi verilmesinin yanında istibdâlin takas mı yoksa satıp yenisini alma şeklinde mi gerçekleştirildiği kapalı bırakıldığından ikinci kısım tarafımızdan Tablo 1'de "mutlak" ismiyle belirtilmiştir.⁸¹ Söz konusu istimallerin 36 tanesinde vakıf gayr-ı menkûlün mutlak istibdâli mevzu bahis iken⁸² birisinde vakfın nukûd olmadığı anlaşılmakla birlikte menkûl mü yoksa gayr-ı menkûl mü olduğu ayırt

⁷³ Buna bir örnek: "... bin akçe vakf eyledim ... mâ dâme ki kayd-ı hayâtda olam tebdil ve tağyir benim elimde ola dedikde mâ cerâ bi't-taleb ketb olundu cera'l-müste'ân..." Ek 8, no 946.

⁷⁴ Buna bir örnek: "Ve zikr olan vakıfların cem'inde tebdil ve tağyir ve sâir tasarrufât-ı şer'iyye mezkûr karındaşım oğlu Ali Bey'in yedinde ola..." Ek 8, no 953.

⁷⁵ Buna bir örnek: "...Evkâf-ı mezbûredeki ve âti'z-zikr vakıftaki tevliye, tebdil ve ta'dîl hakkını hayâtı müddetince kendisine şart etti..." Ek 8, no 1033.

⁷⁶ Buna bir örnek: "... sülüs mâlından beş yüz guruşu vasiyyeti üzre hasbeten lillâhi te'âlâ vakf-ı sahîh-i mü'ebbed ile vakf ve habs edip şöyle şart eyledim ki... vakf-ı mezbûr sahîh ve lâzım olup tebdiline mecâl adîmü'l-ihtimâl olmuştur ..." Ek 8, no 782.

⁷⁷ Buna bir örnek: "...Böylece meblağ-ı mezbûr tebdil ve tağyiri asla câ'iz olmayacak sekilde müseccel bir vakıf hâline geldi..." Ek 8, no 886.

⁷⁸ Buna bir örnek: "... vakf-ı merkûm vakf-ı sahîh ve lâzım olup, min ba'd nakz ve nakîzine mecâl muhâl ve tahvîl ve ta'tîli mümteni'ü'l-ihtimâl oldu ..." Ek 8, no 1006.

⁷⁹ Ek 8, no 403-443.

⁸⁰ Arapça bir örnek şu şekildedir: "اعلم أن استبدال الوقف عند أبي يوسف مقيد بأن يكون البديل خيرا من المبدل منه بأن لا يكون" Şeyhülislâm Müeyyedzâde Abdurrahman b. Ali el-Amasî (Derleyen), *Mecmuatü'l-mesâil (Mecmûa-i Müeyyedzâde, el-Fetâvâ)*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Ktp., nr. 160, 6b. Osmanlıca bir örnek ise şöyledir: "**Mesele:** Zeyd, kendüye vakf-ı evlâdi, marifet-i kâdı ile enfa olduğu takdirce şer'an istibdâl câiz olur mu? **el-Cevâb:** Olur kâdı eder ise. Ahmed." Veli b. Yusuf, *Mecma'u'l-fetâvâ*, 125b.

⁸¹ Ek 8, no 447-483.

⁸² Ek 8, no 447-482.

edilememektedir. Şöyle ki; ilgili fetvada vâkıfın aile vakfı olarak mülklerini (emlâk) vakfettiği ve sonrasında istibdâle ihtiyaç duyduğu anlatılmaktadır.⁸³

3 fetva ve 6 risale meselesinde vakıf mutlak mal ile mülk gayr-ı menkûl istibdâli zikredilmektedir. Fetvaların tamamında menkul mü, gayr-ı menkul mü ayırımına gitmeden (mutlak) vakfın işlevini yitirdiği durumlarda bedelin gayr-ı menkul olması halinde istibdâlin yapılabileceği anlatılmaktadır.⁸⁴ Bu fetva metni, söz konusu 4 istibdâl risale mesailinde aynen mezkurdur.⁸⁵ Diğer iki meselede ise, yine böyle bir farka gitmeden vakıf malın gayr-ı menkul mukabilinde muavaza edilmesinden bahsedilir.⁸⁶

Bir fetva, vakıf gayr-ı menkûl ile mülk gayr-ı menkûl hisse istibdâlini, bir vakıf tahrir belgesi ise vakıf gayr-ı menkûl hisse ile mülk gayr-ı menkûl hisse istibdâlini konu edinir. Fetvada vakıf buğday vb. ürünleri öğütme aletinin işlevini yitirmesi üzerine işlevsel bir evin yarı hissesi ile istibdâl edildiği anlatılırken,⁸⁷ tahrir belgesinde müezzinin yetkili olduğu vakıf gayr-ı menkul hissenin mülk gayr-ı menkul hisse mukabilinde değiştirildiği nakledilmektedir.⁸⁸

Sadece istibdâl kelimesinin zikredildiği 497 örnekten 5 tanesi, net bir şekilde istibdâli yansıtmamaktadır.⁸⁹ Söz konusu 497'den 6'sının ise istibdâle uymayan bir manayı kapsadığını söyleyebiliriz.⁹⁰ Şöyle ki; bir mahkeme kaydında iki mülk malın karşılıklı değişimi,⁹¹ bir fetvada kadının vâkıf mütevelliyi istibdâli,⁹² iki fetvada vakıf nazırlarının istibdâl,⁹³ bir fetvada da mevkufun aleyleri değiştirmek manasında cihet⁹⁴ istibdâli zikredilmektedir.⁹⁵

⁸³ Ek 8, no 483.

⁸⁴ Ek 8, no 393-395.

⁸⁵ Ek 8, no 396-399.

⁸⁶ Ek 8, no 400-401.

⁸⁷ Ek 8, no 382.

⁸⁸ Ek 8, no 384.

⁸⁹ Ek 8, no 493-497.

⁹⁰ Ek 8, no 487-492.

⁹¹ Ek 8, no 493.

⁹² Ek 8, no 497.

⁹³ Ek 8, no 495-496.

⁹⁴ Bu kavram, vakfeden tarafından vakfın menfaati kendisine tanınan kişiyi ifade edip meşrutun leh kelimisiyle eş anlamlıdır. Bk. Ali Himmet Berki, *İstilah ve Tâbirler*, 37. Bunun masrif, mahalli masrif, cihet, vecih/vücûh, vücûhu'l-birr, cihet-i birr, cihet-i, hayr, sebil/sübül, mürtezika, ehl-i vakf ve müstahik şeklinde başka kavramlarla da ifade edildiği belirtilir. Chamntı Tslıgkır (Hamdi Çilingir), "Hanefî Vakıf Hukukunda Gaye Unsuru", (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi 2014), 13.

⁹⁵ Ek 8, no 494.

İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri’nde kayıtlı 3 belgede vakıf gayr-ı menkûl ile aynı türden vakıf malın istibdâl kelimesiyle ifade edilen takas uygulaması anlatılır. Metinlerinde görüldüğü üzere ev, hâne, dükkan ve ahır gibi birtakım vakıf mallar kendi aralarında trampa ettirilmişlerdir. Başka bir ifadeyle vakıf, diğer vakıfla mallarını değiştirmiştir.⁹⁶ Bu örnekler, kavramsal açıdan iki malın karşılıklı değişimini anlatsa da, genel tabloya oranla oldukça az sayıyı haiz olmaları⁹⁷ ve bilinen istibdâl tanımından farklı olarak her iki malın da vakıf olmasından ötürü tarafımızca istibdâle uymayan bir mana taşıdıklarını söyleyebiliriz.

İstibdâle uymayan bir mana yansıttığını düşündüğümüz 2 fetvada mutasarrıfların, tasarrufları altındaki vakıfların tasarruf hakkını bir başka vakfın tasarruf hakkı ile istibdâl ettikleri anlatılır. Birincisinde anlatıldığına göre vakıf dükkana icareteyn akdi ile mutasarrıf olan kişi, vakıf çayırılığa icare ile mutasarrıf olan bir diğer kişi ile söz konusu malların tasarruf hakkını değiştirmek istemişlerdi. Şeyhülislâm Sunullah Efendi (ö. 1021/1612) ise bu girişime cevaz vermemiştir.⁹⁸ Benzer bir meselenin anlatıldığı diğer fetva, Molla Arab’a aittir.⁹⁹

Ek 8-492 numarada kavramsal açıdan gerekli cümlelerine yer verdiğimiz bir vakıf tahrir belgesinde, vakıf nukûd ribhin mülk gayr-ı menkûlle istibdâl şartının anlatıldığını görmekteyiz. “Vakıf nukudun ribhi” ifadesinde her ne kadar “vakıf” kelimesi bulunsa dahi vakıf nakitten elde edilen kârın, bu haliyle mutlak vakıf mahiyetinde olmadığına zann-ı galip şekilde bir kanaat taşımaktayız. Buna göre ilgili örnek, istibdâle uymayan bir mana taşıyor olmalıdır. Nitekim bu belgedeki istibdâl kuvvetle muhtemel bir şekilde mülk-mülk değişimi içermektedir. Söz konusu kâr, vakıf kabul edildiği takdirde ise bu belge, istibdâl anlamında varsayılmalıdır.

İncelemelerimizde karşılaştığımız 127 örnekte vakfın/yıkıntılarının bey’i ve yerine yenisinin iştirâsı kelimelerinin aktarıldığını tespit ettik.¹⁰⁰ Bazı fetvaların soru kısmında satım, cevap kısmında satın almak şeklinde istibdâli yansıtan kavramların ayrı ayrı kullanıldığı görülmektedir. Şöyle ki; müstefti, vakfın mutlak satılmasının mümkün olup olmadığına

⁹⁶ Bk. Ek 8, no 487-489.

⁹⁷ 1033 örnekten net bir şekilde vakfın mülk, mülkün de vakfa dönüştüğünü anlatan 851 adet kullanım vardır.

⁹⁸ Bk. Ek 8, no 491.

⁹⁹ Bk. Ek 8, no 490.

¹⁰⁰ Ek 8, no 498-624.

dair bir cevap beklerken müfti, yerine bedel alınması koşuluyla satıma onay vermektedir.¹⁰¹ Buna göre fukaha, istibdâli devreye sokarak vakfın satımının önüne geçmek istemiştir diyebiliriz.

Tablo 1'in istibdâl başlığı altındaki örneklerin birçoğunda istibdâl lafzı bulunmadan vakfın bey'i ve bedelin iştirâsı kelimelerinin kullanıldığı görülmektedir.¹⁰² Bazılarında ise "istibdâl için bey' olunup semeni ile akâr-ı âhar iştirâ olunmak",¹⁰³ "istibdâline hükmedip ... bey' eyleyip ... mekanına âhar şey vakf eylese",¹⁰⁴ "bey' olunup semeni ile alâ sebîli'l-istibdâl ve ibdâl menzil-i âhar iştirâ olunmak"¹⁰⁵ gibi istibdâl kelimesinden sonra istibdâlin oluşumunu anlatan cümlelere rastlamak mümkündür.

Kimi örneklerde bey ve iştirâ kelimelerinin mezkur olmadığı halde diğer ifadelerin bunların takdirini zorunlu kıldığı kullanımlar nakledilmektedir. Mesela vakıf arazinin gelir getirmez duruma gelmesi üzerine vakıf görevlisinin "semeni ile başka bir arazi bulması" kavramı ifade edilerek bey ve iştirânın takdire istimal edildiği anlaşılmaktadır.¹⁰⁶ Üç örnekte de buna benzer bir şekilde vakfın beyi ifadesinden sonra semenini daha değerli vakıfta kullanmak (ca'l) sözcükleri zikredilir.¹⁰⁷ Daha değerli vakıfta kullanmaktan kas- tın, yeni vakıf satın alımı manasına geldiği düşünülebilir.

İstibdâl başlığında vakfın satılıp ele geçen bedelle yenisinin alınmadığını vehmettiren bazı kapalı kullanımlara toplu bir şekilde bakma gayesine matuf zikrettiğimiz, burada da hakkında birtakım malumat vereceğimiz 6 örnek bulunmaktadır.¹⁰⁸ Bunların 3 tanesi fetva,¹⁰⁹ 3'ü ise istibdâl risalesinden müteşekkildir.¹¹⁰ İlgili fetvaların 2'sinde dikkat çe- ken nokta, vakıf gayr-ı menkûlün istirbah gayesiyle bey edilmek istenmesine rağmen, müftinin buna "yenisini almak gerekir." şeklinde bir cevap vermesidir.¹¹¹ Diğer fetvada anlatılan vakıf gayr-ı menkûlün beyinin meşru olup olmadığı cevabını talep eden müstef-

¹⁰¹ Örnek olarak bk. Ek 8, no 498-500.

¹⁰² Örnek olarak bk. Ek 8, no 502-513, 516-529, 535-537.

¹⁰³ Ek 8, no 515.

¹⁰⁴ Ek 8, no 530-534.

¹⁰⁵ Ek 8, no 558.

¹⁰⁶ Ek 8, no 579-580.

¹⁰⁷ Ek 8, no 622-624.

¹⁰⁸ Ek 8, no 498-501, 577-578.

¹⁰⁹ Ek 8, no 498-500.

¹¹⁰ Ek 8, no 501, 577-578.

¹¹¹ Ek 8, no 498-499.

tiye fakihin, onay vermeyip satıp yenisini alma mahiyetindeki bir kanaatle istibdâle yönlendirmesi, istibdâlin vakfın satışının önünü tıkayıp adeta tali bir yol açan bir mahiyeti haiz olduğu sonucunu bir kez daha bize göstermektedir.¹¹²

İbn Nüceym, risalesinde bu minvalde bir meseleye temas ederek vakıf hanın istibdâl için satıldığını fakat ele geçen para ile yeni vakıf iştirasının yapılmadığını haber verir. Bu durumda Allah’a ve ahiret gününe inanan kişiye vakfı bu yolla istibdâl etmesinin helal olmadığını söyler ve sonucunda bedel alınmadığı bey akdinin vakfı iptale kadar götürdüğünü bildirir. Ayrıca vakıf nazırlarına para karşılığı istibdâle onay verenlerin, vakıf bedellerini kendi mülklerine geçirme hususunda nazırlara bir yardımda bulundukları kınamasını yapar.¹¹³

İbn Nüceym’in ve *Fetâva-yı Emîniyye*’deki fetvaların sahibi Emînüddin Muhammed el-Hanefî’in (ö. 971/1563) oğlu Ahmed’in istibdâl risalelerinde vakıf gayr-ı menkûlü altın veya gümüş dışında bir mal mukabilinde bey’den sonra elde edilen malı, altın ve gümüş karşılığı tekrardan bey edip ele geçen para ile bu kez, mülk gayr-ı menkûlü satın alma şeklinde bir istibdâlden bahsedilir.¹¹⁴

37 fetva,¹¹⁵ 18 istibdâl risale meselesi,¹¹⁶ 2 mahkeme kaydı¹¹⁷ ve 1 vakıf tahrir belgesinde¹¹⁸ vakıf gayr-ı menkûlü bey’ edip ele geçen para ile mülk gayr-ı menkûlü iştirâ/alma kavramlarının istimal edildiği görülmektedir. Bunların bazılarında istibdâl kelimesi yer almakla birlikte vakfın bey edildiği ve yenisinin satın alındığı anlatılmaktadır.¹¹⁹ Bu örneklerde bey ve iştiranın istibdâli açıklayıcı olarak yer aldığı söylenebilir. Herhalükarda istibdâl kelimesi var olmasa da yerine yenisini ikame etmek amaçlı vakfın satımı net bir istibdâldir.

13 fetva¹²⁰ ve 20 istibdâl risale meselesinde¹²¹ vakıf malın durumu mutlak bırakılarak

¹¹² Ek 8, no 500.

¹¹³ Ek 8, no 501.

¹¹⁴ Ek 8, no 577-578.

¹¹⁵ Ek 8, no 502-539.

¹¹⁶ Ek 8, no 540-556.

¹¹⁷ Ek 8, no 557-558.

¹¹⁸ Ek 8, no 559.

¹¹⁹ Örnek olarak bk. Ek 8, no 530-532, 534, 538, 540.

¹²⁰ Ek 8, no 586-598.

¹²¹ Ek 8, no 599-618.

bey' ve yenisini iştirâ kavramları bulunur. 15 fetva¹²² ve 2 mahkeme kaydında¹²³ vakıf gayr-ı menkûle ait yıkıntıların bey'i ve bedelin iştirâsı kelimeleri kullanılır. 2 fetvada vakıf gayr-ı menkûlün semeni ile gayr-ı menkûl bulmak cümlelerine yer verilmesine rağmen burada vakfın bey'i ile iştirâ kelimelerinin takdiren varlığı zorunlu olarak anlaşılmaktadır.¹²⁴

3 fetva¹²⁵ ve 2 istibdâl risale meselesinde¹²⁶ vakıf menkûl malın bey' edilip ele geçen para ile mülk menkûlün iştirâ edildiği haber verilmektedir. 2 fetva¹²⁷ ile bir istibdâl risalesinde¹²⁸ vakıf mutlak malı bey'den sonra "semeni" kelimesine de yer verilerek mülk menkûl malın iştirâsı kavramları kullanılır. 1 fetva¹²⁹ ile 2 risale meselesinde¹³⁰ vakıf malın cinsi ve niteliğine dair bir bilgi vermeden vakfı bey' edip semeni vakıfta kullanmak lafızları mezkurdur. Bu metinlerin 3'ü de Arapça olup kullanmak şeklinde tercüme ettiğimiz kelime aslında kılmak anlamındaki "ca'l" sözcüğüdür. Bunlarda takdiren mülk iştirâ etmek kelimelerinin varlığı aşıkardır.

30 örnekte bey' ve semeni ile istibdâl,¹³¹ 6 kullanımda bey' ve istibdâl,¹³² 2 örnekte ise istibdâl yoluyla bey'¹³³ kelimelerinin zikredildiği görülmektedir. Bu istimallerde satın alma anlamı, istibdâl kelimesiyle ifade edilmektedir. Burada bey'den sonraki istibdâl, ele geçen paranın, para dışındaki bir mal satın alma gayesiyle değiştirilmesini anlatır. 4 fetva¹³⁴ ile 7 risale meselesinde¹³⁵ vakıf gayr-ı menkûlü bey' edip semeni ile mülk gayr-ı menkûl istibdâlinin gerçekleştirildiği belirtilmektedir. Zikri geçen 4 fetva, Osmanlı dönemi Arapça fetva mecmualarında yer almakla birlikte bunlardan 2 tanesi Ebü'l-Abbâs Şehâbeddin Ahmed eş-Şelebî'ye (ö. 1021/1612) aittir.¹³⁶ O, bir fetvasında vakfiyesinde

¹²² Ek 8, no 570-574.

¹²³ Ek 8, no 575-576.

¹²⁴ Ek 8, no 579-580.

¹²⁵ Ek 8, no 581-583.

¹²⁶ Ek 8, no 584-585.

¹²⁷ Ek 8, no 619-620.

¹²⁸ Ek 8, no 621.

¹²⁹ Ek 8, no 622.

¹³⁰ Ek 8, no 623-624.

¹³¹ Ek 8, no 625-654.

¹³² Ek 8, no 655-660.

¹³³ Ek 8, no 661-662.

¹³⁴ Ek 8, no 625-628.

¹³⁵ Ek 8, no 629-635.

¹³⁶ Ek 8, no 625-628.

istibdâli ileri süren vâkıfın, vakfettiği araziyi satıp teslim aldığı semeni, eski vakfının yerine geçecek ve mülk olmaktan vakfa dönüşecek bir mal ile istibdâl etmesine cevaz vermektedir.¹³⁷

İstanbul kadısı Muhyiddin Mehmed Efendi (ö. 965/1558), bir fetvasında mütevellinin “vakıf araziyi satıp semeni bir arsa ile istibdâl şartını” vakfiyesinde ileri sürmüş olması halinde, bedel olarak arsa değil, ev yahut herhangi bir gayr-ı menkulü tercih etmesi gibi bir problemde, Hassâf’tan (ö. 261/875) 2 naklin yer aldığını aktarmaktadır. Bunların birisi, söz konusu istibdâli onay yönünderken diğeri aksi kanaati yansıtmaktadır.¹³⁸ Yukarıdaki paragrafta söz ettiğimiz 7 risale meselesinin 4’ü Kınalızâde Ali Efendi’nin (ö. 979/1572),¹³⁹ 3’ü ise *Fetâva-yı Emîniyye*’deki fetvaların sahibi Emînüddîn’in oğlu Ahmed’in¹⁴⁰ istibdâl risalelerinde mezkurdur.

9 fetva,¹⁴¹ ve 10 risale meselesinde¹⁴² vakıf malın cinsi ve niteliğine temas etmeden vakfi bey’ ve semeni ile istibdâl kavramlarına yer verilir. Anadolu ve Rumeli kazaskerlikleri-görevlerinde bulunan Abdülkâdir Kadri Efendi (ö. 1084/1674), *Vâki’âtü’l-müftîn* isimli mecmuasında vâkıfın istibdâl yetkisini kullanmayı birisine belirlemesi halinde, böyle bir vakfiye koşulunun geçerli olduğunu, ayrıca bu durumda vâkıfın da vakfi bey edip semeni ile istibdâl işlemini icraya muktedir olacağını ifade etmektedir.¹⁴³ Kınalızâde Ali Efendi, istibdâl risalesinde vâkıfın, vakfiyesinde vakıf araziyi satıp semeni ile yerine vakfedilecek mülk arazi istibdâl şartını bahsetmesi bağlamında bir mesele aktarır.¹⁴⁴

3 fetva¹⁴⁵ ile 2 istibdâl risale meselesinde¹⁴⁶ bir önceki paragraftakinden farklı olarak vakfi beyden sonra semen ifadesine yer verilmeden istibdâl kelimesinin zikredilerek bir istibdâlin ifade edildiği görülmektedir. Mezkur fetvalardan ikisi Ebüssuûd Efendi’ye aittir. Birisi derleyeni meçhul bir fetva mecmuasında,¹⁴⁷ diğeri onun katibi Veli b. Yusuf’un

¹³⁷ Ek 8, no 625.

¹³⁸ Ek 8, no 626.

¹³⁹ Ek 8, no 631-634.

¹⁴⁰ Ek 8, no 629-630, 635.

¹⁴¹ Ek 8, no 636-644.

¹⁴² Ek 8, no 645-654.

¹⁴³ Ek 8, no 640.

¹⁴⁴ Ek 8, no 651.

¹⁴⁵ Ek 8, no 656-658.

¹⁴⁶ Ek 8, no 655, 659.

¹⁴⁷ Ek 8, no 656.

derlediği mecmuada yer alan¹⁴⁸ bu iki fetva, bazı kelimelerdeki farklılıkla beraber aynı şeyi söylemektedir.

İlgili fetvalar, şer'î şartları mevcut olmasına rağmen vakıf gayr-ı menkûlün “bey’ ve istibdâlini” gerçekleştirmeye kadıların men edildiğine dair emr-i şerifin varid olduğunu haber vermektedir.¹⁴⁹ Burada geçen bey’ ile istibdâl kelimeleri, acaba ayrı ayrı şeyleri mi ifade etmekte? Yahut bu başlıkta yer verdiğimiz diğer fetvalardaki gibi istibdâl kelimesi, beyden sonra yer aldığı örneklerdeki gibi satın alma anlamında mı kullanılmaktadır?

Buna dair bir yoruma, içinde bulunduğumuz başlıktaki örneklerin ifade edildiği dil ile Ebüssuûd’a ait olan söz konusu iki fetvanın dilini mukayese ederek başlayalım. İstibdâl ve bey’ başlığında incelediğimiz toplam 30 metnin sadece 28’i Arapça¹⁵⁰ 2 tanesi ise Osmanlıca’dır. Osmanlıca olanlar problemli görülen, bey ve istibdâli kadılardan engelleyen son sıradaki fetvalardır. Buna göre zikri geçen fetvalardaki bey kelimesi, ya vakfi mutlak satma anlamında, ya da istibdâlin satıp yenisini almak mahiyetindeki istibdâl gayeli satma manasında kullanılmıştır. Birinci manaya göre ilgili fetvalardaki istibdâl kelimesi, takas ve yenisini iştirâ olmak üzere mutlak anlamda, ikincisine göre ise satılmış vakıftan temin edilen bedelle yeni vakıf almak anlamında olmalıdır.

Hayreddin er-Remlî’ye (ö. 1081/1671) ait bir fetvada, vakıf maldan muayyen bir hissenin vakıf nazırına istibdâl amaçlı satılmasından ve ele geçen bedelle yeni vakfa dönüşecek mülk mal istibdâlinde bahsedilmektedir.¹⁵¹ *Fetâvâ Kâzerûnî*’de kayıtlı 2 fetvada, vakfi satmanın sadece istibdâl tariki ile olabileceğine dair cümlelere yer verilmektedir.¹⁵² 8 Arapça fetvada vakfın para ile istibdâl edildiği ve ele geçen nakitle yenisinin iştirâ edildiği zikredilmektedir.¹⁵³ Bunların 5 tanesinde vakıf mala dair bir bilgi sunmadan vakfın nukûd ile istibdâl edilip teslim alınan nakitle mülk iştirâsının yapıldığını ifade eden kullanım görülmektedir.¹⁵⁴ Zikri geçen 5 fetvanın birisinde, kalan 4 örnekte olduğu gibi istibdâl ile iştirâ kelimeleri sarîh bir şekilde istimal edilmemektedir. Bu fetva, Hayreddin

¹⁴⁸ Ek 8, no 657.

¹⁴⁹ Ek 8, no 656-657.

¹⁵⁰ Ek 8, no 625-655, 658-662.

¹⁵¹ Ek 8, no 660.

¹⁵² Ek 8, no 661-662.

¹⁵³ Ek 8, no 689-696.

¹⁵⁴ Ek 8, no 692-696.

er-Remlî'ye ait olup burada, kadının maslahat şartıyla dirhem karşılığı istibdâli gerçekleştirme yetkisinin varlığı hakkında bir suale yer verilir. Cevaben bunun meşruiyetine değinilir ve Hanefî fakihi Hişâm b. Ubeydullâh er-Râzî'nin (ö. 221/836) *en-Nevâdir* isimli eserine atıfla “vakıf, miskinlerin faydalanamayacağı hale geldiğinde kadının, orayı satın semeni ile yenisini iştiraya muktedir olacağı.” hükmüne temas edilir. Görüldüğü üzere bu fetvanın soru kısmında “istibdâl”, cevap kısmında ise “iştirâ” kelimesi mezkurdur. Her ne kadar farklı cümleler halinde kayıtlı olsalar da sualdeki istibdâlin, sadece dirhemle değişim anlamında olmadığı ve cevaptaki iştirânın, takdirenden orada da bulunma zaruriyeti, bu fetvanın istibdâl başlığı altında incelenmesini doğrulamaktadır.

2 fetvada vakıf gayr-ı menkûl ile nukûd istibdâlinin sonra mülk gayr-ı menkûlün iştirâ edildiği nakledilir.¹⁵⁵ *Surretü'l-fetâvâ*'da kaleme alınmış bir fetvada, mescide ait vakıf evin kadı tarafından dirhem karşılığı istibdâli ve yerine yeni taşınmaz malın iştirâ edildiği belirtilmektedir.¹⁵⁶ *el-Fetâvâ'l-Emîniyye*'de yazılı bir fetvada anlatıldığına göre vâkıfe, cami müezzinlerine ait bir lojman ev vakfetmiş ve bu ev, harap olmaya yüz tutmuş idi. Sonrasında müezzinler, buranın istibdâli hususunda kadıya müracaat ettiler ve kadı onlara malum meblağ karşılığı lojmanı istibdâle izin vermişti. Fakat garip bir şekilde vakıf nazırı, istibdâl bedeline el koyarak yeni vakıf iştirasına imkan tanımamıştı. Mısırlı Hanefî fakihi Emînüddin ise, bu durumda nazırın böyle bir yetkisinin olmayacağı minvalinde bir cevap vermişti.¹⁵⁷ Anlaşılabileceği üzere bu fetvada istibdâl kelimesi sarîh olarak zikredilmekle birlikte iştirâ lafzı ise takdirenden bulunmalıdır.

Bir fetvada vakıf gayr-ı menkûl yıkıntıları ile nukûd istibdâlinin gerçekleştirildiği ve paranın mülk gayr-ı menkûl iştirâ gayesi ile teslim alındığı belirtilmektedir.¹⁵⁸ *Uddetü erbâbi'l-fetvâ* isimli fetva mecmuasında yer bulan söz konusu fetvada faydası kesilmiş vakıf akar enkazının kendisi ile yeni akar hasıl olacak dirhem mukabilinde istibdâli kelimeleri zikredilmektedir. Dikkat edileceği üzere burada istibdâl ve nakitle akar hasıl olması (yehsülü) ifadeleri mezkurdur. Fakat ikinci kelimenin iştirâ manasında kullanıldığı bir gerçektir.

¹⁵⁵ Ek 8, no 689-690.

¹⁵⁶ Ek 8, no 690.

¹⁵⁷ Ek 8, no 689.

¹⁵⁸ Ek 8, no 691.

22 örnekte bey‘ kelimesi ile birlikte ele geçen paranın hıfzı,¹⁵⁹ sarf edilmesi,¹⁶⁰ tamirde,¹⁶¹ yenisini bina etmede,¹⁶² başka vakfa yardımda kullanılması¹⁶³ ifadeleri zikredilmektedir. Bir fetvada anlatıldığına göre mescide ait vakıf dükkanın geliri giderlerini karşılayamaz hale gelince dükkanın satılıp semeninin vech-i enfa‘a sarf edilmesi istenmektedir. Buradaki “vech-i enfa” kaydının, gelir getiren bir mal olduğuna işaret eden “ve gallesinden erbâb-ı vakfa verilmek” şeklindeki kelimeler, fetvanın devamında zikredilmektedir.¹⁶⁴ Burada gelir getiren vakfın, gayr-ı menkûl ya da menkûl mal olabileceğini düşünüyoruz. O zaman elde edilen para, bu gibi malları vakfa dönüştürme gayesiyle satın almak için kullanılmış olacaktır.

7 fetva,¹⁶⁵ bir mahkeme kaydı¹⁶⁶ ve bir risale meselesinde¹⁶⁷ tamir edilecek kısmında kullanılmak üzere vakfın bazısının satıldığı anlatılmaktadır. İlgili mahkeme kaydında tamiri anlatmak üzere şu cümlelere de yer verilir: “câmi‘-i şerîf ve odalar bi’l-küllîyye harâb ve mâil ile’t turâb olması mukarrer olmağın, hamam-ı mezbûrun nısfını alâ tarîki’l-istibdâl ve’l-ibdâl fûruht olunup (satılıp) zikr olunan câmi‘-i şerîf ve odalar ta‘mîr ve termîminden fazla kalan odalar binâ olunmak”.

Bunların yanında 1 fetva¹⁶⁸ ile 3 mahkeme kaydında¹⁶⁹ vakıf gayr-ı menkûle ait yıkıntıların bey‘i ve bedelin, câmiye ve cami tamirinde kullanılma uygulaması aktarılır. Bu fetvalardan birisinde “bey edip semenini sarf” kelimesi istimal edilmektedir. Burada anlatıldığına göre camiye ait olan vakıf hamamın harap olması üzerine yıkıntılarının satılması ve ele geçen paranın başka bir camiye verilmesine, enkazının vakfın tamirinde kullanılmasına imkan olmaması halinde cevaz verilmişti.¹⁷⁰

Geride metnini naklettiğimiz mahkeme kaydına göre, vakfın bir kısmını başka bir kısmını tamir için satmanın istibdâl yoluyla gerçekleşeceği ifade edilmektedir. O zaman Osmanlı

¹⁵⁹ Ek 8, no 677-681.

¹⁶⁰ Ek 8, no 672, 688.

¹⁶¹ Ek 8, no 663-671, 673-676.

¹⁶² Ek 8, no 682-686.

¹⁶³ Ek 8, no 687.

¹⁶⁴ Ek 8, no 672.

¹⁶⁵ Ek 8, no 663-669.

¹⁶⁶ Ek 8, no 671.

¹⁶⁷ Ek 8, no 670.

¹⁶⁸ Ek 8, no 673.

¹⁶⁹ Ek 8, no 674-676.

¹⁷⁰ Ek 8, no 688.

ilmiyesinden bu gibi uygulamaları istibdâl olarak değerlendirenlerin var olduğunu söyleyebiliriz. Mahiyet olarak da düşündüğümüzde vakıf mal satılmakta ve bedel olarak vakfa dönüşecek mülk müstemilat satın alınmaktadır ki; bu istibdâl anlamını yansıtır.

Vakıf yıkıntıları satıp bedelini başka bir vakfa sarfetmek örneğinde¹⁷¹ istibdâlin esas anlamı olan vakfın mülk, mülkün de vakfa dönüştürülmesi anlamının var olduğunu şu şekilde izah edebiliriz: Vakıf, mülk olan para karşılığı satılmakta ve vakıf mülke, mülk vakfa dönüşmekte, sonrasında ise vakfa dönüşen mülk, başka bir vakfa nakledilmektedir.

13 örnekte tazmin içerikli istibdâl anlatılmaktadır. 13 örneğin 12 tanesinde vakıf gayr-ı menkûlû tazmin ettirerek yenisinin alımı mevzu bahistir. Zikri geçen 12 örneğin 1‘tanesi fetva,¹⁷² 5‘i istibdâl risale meselesi¹⁷³ olan toplam 6 kullanımda istibdâl kavramı istimal edilmemekte, bilakis tazmin-iştira terimleri tercih edilmektedir. Bu misallerde vakıf arazinin gasp edilmesi sonrası adeta göle dönüştürülmesi ve işlevsiz hale getirilmesi meselesi anlatılır. Böyle bir durumda başvurulacak çare, arazinin bu haliyle vakfa iadesi değil, yeni arazi satın alınma gayesiyle vakfın bedelinin tazmin ettirilmesi şeklinde olacaktır.¹⁷⁴ İlgili risalelerin 2 tanesinde vakıf gayr-ı menkûlû yıkan kişiye bedelini tazmin ettirme şeklinde bir uygulama ilaveten aktarılır.¹⁷⁵

Kalan 6 metnin 5 tanesinin 4‘ü fetva¹⁷⁶ 1‘i istibdâl risale meselesinden¹⁷⁷ müteşekkil olup bunlarda tazmin-iştira terimi, istibdâl kavramı zikredildikten sonra kullanılmıştır. Burarlarda tazmin ile iştiranın, istibdâlin yapılaş şeklini ifade ettikleri anlaşılmaktadır.¹⁷⁸ Bir fetvada ise, tazmin kavramı yerine onun yapılaşını belirten “kıymetini almak” terkiinden sonra iştirâ kavramı zikredilmektedir. Bu ifadenin geçtiği ilgili fetvada dikkat çeken şu ifadeler yer alır:

“Gâsıb, vakıf mevziyi (arazi) istila etse [hükmü nedir?] [Hüküm şu şekildedir:] Gâsıptan kıymeti alınıp başka bir mevzi satın alınır ve ilk arazi yerine vakfedilir. [Bu hükme itiraz olarak] denildi ki: vakfın satışı caiz mi ki? [Cevâben] denildi ki: gâsı-

¹⁷¹ Ek 8, no 688.

¹⁷² Ek 8, no 697.

¹⁷³ Ek 8, no 703-706, 708.

¹⁷⁴ Ek 8, no 697, 703-706, 708.

¹⁷⁵ Ek 8, no 704-705.

¹⁷⁶ Ek 8, no 698-702.

¹⁷⁷ Ek 8, no 707.

¹⁷⁸ Ek 8, no 698-702, 707.

bın, [gasp eylemini] inkar etmesi yanında vâkıfın, [gaspı ispat edecek] delili olmadığı durumlarda, vakıf mal helak olmuş kabul edilir. Helaka sebep olan da, helak eden konumda kabul edilir ve istibdâl vacip olur.”¹⁷⁹

Bu son fetvaya benzer bir şekilde bir başka fetvada tazmin-iştirâ kavramı kullanılmakta, haksız yere tüketilen vakıf mal mukabilinde vakfa bu yolla zarar veren kişinin bir mülk malına el koyma (zabt) meselesi anlatılmaktadır. Biz bunu netice itibariyle tazmin mesabesinde kabul ederek söz konusu metinleri toplu bir şekilde ele almayı uygun gördük. İlgili fetva, Menteşzâde Abdürrahim Efendi’ye aittir. Burada anlatıldığına göre vakıf nukûd mütevellisi, bir miktar vakıf akçeyi kendi masrafları için harcamıştı. Sonrasında kendisi yerine atanan başka bir müteveli, suiistimale el atıp karşı tarafın elinde tek mülk olan çiftliği önceden işlenen haksız harcama mukabilinde vakıf mülkiyetine ilhak eyleme girişimde bulunmuştu. Abdürrahim Efendi de, bu fiile onay vermişti.¹⁸⁰

7 örnekte vakıf malın yıkıntılarını tek taraflı yani mülk malı devreye sokmadan başka bir yere taşıma,¹⁸¹ kendi binasını yıkıp yenisini yapma şeklinde¹⁸² istibdâle uymayan bir kulanim vardır. Bunları geride belirttiğimiz bazı kullanımlarda olduğu gibi istibdâle uymayan örnekler diye sunabiliriz. Bunların 4 tanesinde vakfın/enkazının tek taraflı olarak başka bir yere taşınması söz konusudur.¹⁸³ Bu 4 örneğin birisinde mahallenin harap olmasından dolayı ahalisinin orayı terketmesi üzerine vakıf cenaze ekipmanının en yakın mahalleye taşınmasına (tahavvül) yönelik kanaat belirten bir fetva nakledilir.¹⁸⁴ Üçünde ise mescidin harap olup cemaatinin kalmamasına binaen yıkıntılarının başka bir yere taşınarak yenisinin yapılmasını anlatan fetvalar bulunmaktadır.¹⁸⁵ Bu dört fetvada istibdâl vb. bir kavram kullanılmamakta tahavvül,¹⁸⁶ nakil,¹⁸⁷ kaldırıp bina etmek¹⁸⁸ ve harap olanı cedide tayin¹⁸⁹ şeklinde kelimeler mezkurdur.¹⁹⁰

¹⁷⁹ Ek 8, no 700.

¹⁸⁰ Ek 8, no 709.

¹⁸¹ Ek 8, no 711-715.

¹⁸² Ek 8, no 716-717.

¹⁸³ Ek 8, no 712-715.

¹⁸⁴ Ek 8, no 713.

¹⁸⁵ Ek 8, no 712, 714-715.

¹⁸⁶ Ek 8, no 713.

¹⁸⁷ Ek 8, no 714.

¹⁸⁸ Ek 8, no 712.

¹⁸⁹ Ek 8, no 715.

¹⁹⁰ Buna benzer bir uygulama Sahabe döneminde gerçekleşmiştir. Şöyle ki; Sa’d b. Ebû Vakkas (Sa’d b. Mâlik), Kûfe valisi iken 639 yılında Kûfe camisini inşa ettirmişti. Bu caminin mihrabının karşısına bey-

İstibdâl vb. bir kelimenin bulunmamasından dolayı zikri geçen üç örneği istibdâl anlamı dışında değerlendirmek gerekir şeklinde bir itiraz düşünülecek olursa, aynı minvalde olduğunu düşündüğümüz Ek 8'deki 716 numaralı fetvada istibdâl kelimesi benzer bir fetvanın var olduğunu belirtmek isteriz. O fetvada anlatıldığına göre vakıf dükkanlar yıkılmış ve istibdâli gerektirecek bir durum olmamasına rağmen aynı yerde yenisi inşa edilmişti. Biz istibdâl kelimesi var olmasına rağmen bu örneği net olan istibdâl anlamında ele alamayız. Zira görüldüğü üzere bu fetvada vakfın mülk malla değişimi değil, vakfın yenisinin inşası söz konusudur. 2 fetvada daha son duruma benzer bir şekilde vakfın yıkılıp aynı yerde eski malzemelerle yenisinin inşası anlatılmaktadır. Burada kullanılanlar ise “ke’l-evvel bina etmeğe”¹⁹¹ ve “bina-yı cedide sarf olunur”¹⁹² kelimeleridir.

Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul’unda Sosyo-Ekonomik Yaşam isimli eserde nakledilen bir mahkeme kaydında, istibdâlin temel hukuki sonucunu anlatan vakıf gayr-ı menkûlün mülk, mülk gayr-ı menkûlün vakıf olması kelimelerinin zikredilmesine rağmen istibdâl vb. bir lafzın kullanılmamış olması dikkat çekmektedir.¹⁹³ Buna göre söz konusu mahkeme kaydı net bir şekilde istibdâli yansıtmaktadır.

tülmâl için bir bina yaptırtmıştı. Bir ara beytûlmâlin duvarlarında delikler açıldığından bazı mallar çalınmıştı. Sa’d, söz konusu hadiseyi Halife Ömer’e mektupla bildirmişti. Bunun üzerine Halife, ona mescid ve beytûlmali başka yere taşınmasını, beytûlmali mescidin kiblesine doğru ve yakınında olmak üzere tekrar inşa ettirmesini emretmişti. Zira Taberî’nin (ö. 310/923) aktardığına göre böylelikle cami cemaati, beytûlmali hırsızlardan korumaya bir bakıma gözcü olacaktı. İstibdâl risâlelerinde ve bazı kitaplarda zikri geçen hadisenin Sahabe döneminde vuku bulduğu nakledilir. Cemaleddin b. Türkî, yukarıdaki dipnotta ismini belirttiğimiz istibdâl risalesinde bu rivayeti Zahîretü’l-fetâva ve es-Siyerü’l-Kebîr isimli Hanefî kaynaklarından aktarmıştır. İlgili rivayetin fûrû kitaplarının istibdâl bölümü ile müstakil istibdâl risâlelerinde aktarılmış olmasından ve daha erken tarihli bir rivayeti tespit edemediğimizden Kûfe mescidinin, beytûlmali korumak amacıyla başka bir mekana taşınma uygulamasını İslamiyetten sonraki istibdâl anlamına uymayan ilk örnek olarak anlayabiliriz. Bunu istibdâle uymayan bir örnek olarak nitelememiz, ilgili mescidin başka bir yere nakli şeklindeki istibdâlinde, vakfın mülke, mülkün de vakfa dönüşüm anlamının bulunmamasıdır. Söz konusu kaynaklarda mescidin naklinin teorik arka planı hakkında bilgi verilmemekte ve istibdâlin tanımını üzerinde durulmamaktadır. İbrahim Hatipoğlu, “Sa’d b. Ebû Vakkâs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2008), 35: 372; Semavi Eyice, “Cami”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 7: 58; Taberî, Ebû Câfer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid, *Tarihü’l-Taberî: Tarihu’r-Rusûl ve’l-mülûk ve Siletü Tarihü’l-Taberî*, (Beyrut: 1387), 4: 46; Cemaleddin b. Türkî, “Risaletün fî’l-istibdâl fî’l-evkâf min gayri şartın hel yecûz?”, *İstibdâl Risâleleri Bağlamında Vakıfta İstibdâl Meselesi*, thk. Yasin Erden, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2015), 56; İbn Kutluboğa, “[Tahrîcü’l-akvâl fî meseleti’l istibdâl]” *İslâm Araştırmaları Dergisi* 39, Nşr. Yasin Erden, (2018): 126; İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed, *el-Muğni*, (Kâhire: 1388/1968), 6: 29; İbn Teymiyye, Ebû’l-Abbâs Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim, *Mecmû’u’l-fetâvâ*, Nşr. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım, (1416/1995), 30: 405.

¹⁹¹ Ek 8, no 717.

¹⁹² Ek 8, no 711.

¹⁹³ Ek 8, no 710.

1.1.2. İstibdâl Kavramının Müradif Kavramlarla Birlikte Kullanımı

İstibdâl kavramı, sözlük anlamı açısından kendisiyle eş anlamlı veya kendisine oldukça yakın bir anlam taşıyan bazı kelimelerle beraber kullanılmıştır. İlgili kavramlar, vakfiye şartlarının sıralandığı yerlerde veya aynı metin içinde farklı ifadelerle zikredilebilirler. İstibdâlin ibdalle beraber zikredildiği 13,¹⁹⁴ tebdil ve tağyirle aynı yerde mezkur olduğu 5,¹⁹⁵ ibdal, tebdil ve tağyirle birlikte kaydedildiği 2,¹⁹⁶ münakale ile beraber kaleme alındığı 2 örnek tespit ettik.¹⁹⁷

1.1.2.1. İstibdâl ve İbdâl

İbdâl kelimesi, sözlükte istibdâl ile aynı manaya gelip “bir şeyi başka bir şeyle değiştirmek” anlamında kullanılır.¹⁹⁸ İbdâl ile istibdâl kavramları 2 fetva,¹⁹⁹ 5 mahkeme kaydı²⁰⁰ ve 6 ahkam defteri belgesinde birlikte kullanılmışlardır.²⁰¹ Zikri geçen mahkeme kayıtlarından birisinde söz konusu 2 kelimenin yanında 3. olarak mübadele kavramı da yer almaktadır. Yani 3 kelime aynı anda mezkurdur.²⁰² *el-Fetâva'l-Es'adiyye* isimli mecmua'nın bir fetva sualinde, kiraya verilmiş vakıf evin işlevini yitirmesi üzerine mütevellî ve kiracının söz konusu evi “istibdâl” etmek istedikleri ve kiracının “ibdâl” işlemini gerçekleştirdiği nakledilir. Görüldüğü üzere ilgili vakfın değiştirilme talebini anlatan satırlarda istibdâl, değiştirme uygulamasını haber veren cümlelerde ise ibdâl ifadesi tercih edilmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla söz konusu iki kelime bu fetvada eş anlamlı kullanılmışlardır.

Şehâbeddin Ahmed eş-Şelebî'ye ait bir fetvanın soru kısmında vâkıfın kızı tarafından vakıf hissenin “ibdâl” edildiği, cevap kısmında ise ilgili vakfın “istibdâline” dair birtakım ahkâmın anlatıldığı görülmektedir.²⁰³ Bu fetvada ibdal soru içerisinde, istibdâl ise cevapta yer almaktayken, bir önceki fetvada iki kelime de sualde bulunmaktaydı. Böyle bir farkın

¹⁹⁴ Ek 8, no 718-730.

¹⁹⁵ Ek 8, no 731-735.

¹⁹⁶ Ek 8, no 736-737.

¹⁹⁷ Ek 8, no 738-739.

¹⁹⁸ “استبدل الشيء بغيره؛ أبدل الشيء بغيره” Râzî, *Muhtârü's-Sihâh*, “be-de-le”.

¹⁹⁹ Ek 8, no 718-719.

²⁰⁰ Ek 8, no 719-722, 730.

²⁰¹ Ek 8, no 723-728.

²⁰² Ek 8, no 730.

²⁰³ Ek 8, no 729.

kavramsal açıdan bir değer taşımadığını düşünmekte ve birlikte kullanılan iki terimin bir-biri yerine istimal edilebileceğini anlamaktayız.

4 mahkeme kaydından 3 tanesinde menzil cinsinden vakıf gayr-ı menkûl ile mülk gayr-ı menkûllerin, diğerinde ise mülk güvercin evleri ile vakıf menzil odaların ibdâl ve istibdâli zikredilmektedir. Bu mahkeme kayıtlarından 2'sinde ibdâl ile istibdâl, istibdâli talep eden vekilin sözü olarak belirtilmekte,²⁰⁴ devamında ibdâl kelimesi ifade edilmeden istibdâl kelimesi müstakil olarak kullanılmaktadır. Yani iki kelime, mahkeme kayıtlarının bir yerinde birlikte bulunmaktadır. Diğer mahkeme kaydında ise zikri geçen iki kelime, vakfedenin vakfında böyle bir yetkiyi eline alıp almaması bağlamında mezkur olup, öncesinde sadece istibdâl, sonrasında bir kez daha ibdal ile istibdâl birlikte istimal edilmişlerdir.²⁰⁵

Son mahkeme kaydında vakıf menzil odaların mülk güvercin evleriyle ibdâl, istibdâl ve mübâdelesi anlatılır. Burada ibdâl ile istibdâl, zikri geçen 3 mahkeme kaydındakinde olduğu gibi birlikte kullanılmakta, sonrasında vakıf mütevellisiyle mülk sahibinin, malları karşılıklı mübadele ettikleri ifade edilmektedir. Buna göre “mübâdele” kelimesi, ibdâl ile istibdâlin gerçekleşme keyfiyetini anlatan bir kelime olarak durmaktadır.²⁰⁶ Herhalükarda ilgili 3 kelime müradif bir mana taşımaktadır.

İstanbul Vakıf Tarihi I isimli eserde nakledilen ahkam defteri belgesinden 6 tanesinde ibdal ile istibdâl, yukarıda anlatılan mahkeme kayıtlarına benzer bir şekilde istibdâli gerçekleştirmek isteyen kişi tarafından ifade edilen bir söz olarak aktarılmaktadır.²⁰⁷ Bunların 5 tanesinde söz konusu istibdâlin vekil tarafından gerçekleştirilme talebi, bu iki kelimeyle belirtilmektedir.²⁰⁸ 1'inde ise ibdâl ve istibdâlin vakfa evla olduğu zikredilmektedir.²⁰⁹

1.1.2.2. İstibdâl, Tebdîl ve Tağyîr

Bedel kelimesinin tef'îl sîgasından mastar olan tebdîl kavramı, lügatte istibdâlden kısmen farklı bir anlama sahiptir. Şöyle ki; istibdâlde başka bir şeyle değiştirme hali zorunlu iken

²⁰⁴ “...vakıf menzil ile iki aded menzilleri ibdâl ve istibdâl olunmak bi'l-vekâle matlûbumdur” dedikte...” Ek 8, no 721. “... mülk boranhâne ile sâlifü'z-zikr vakıf menzil, ibdâl ve istibdâl olunmak bi'l-vekâle matlûbum olup...” Ek 8, no 722.

²⁰⁵ “... vâkıf vakfiyesinde ibdâl ve istibdâli şart etmedikçe...” Ek 8, no 720.

²⁰⁶ Ek 8, no 730.

²⁰⁷ Ek 8, no 723-728.

²⁰⁸ Ek 8, no 723-727.

²⁰⁹ Ek 8, no 728.

burada değişiklik, nesnenin kendisinde [mesela vakfiye şartlarında da] gerçekleşebilir. Tağyir lafzı, sözlükte tebdille eş anlamlıdır.²¹⁰ 5 vakıf tahrir belgesinde tebdıl, tağyir ile istibdâl kelimelerinin birlikte zikredildiğini tespit ettik.²¹¹ Bunların tamamında söz konusu kelimelerin vakfedenin ileri sürmüş olduğu bir şart olarak tahrir belgelerine kaydedilmiş olduğunu söyleyebiliriz. 3 belgede menzil vakfın tebdıl, tağyir ve istibdâl yetkisinin,²¹² bir başka belgede dükkan vakfında aynı yetkinin,²¹³ bir diğer belgede ise para vakfında böyle bir yetkinin üstlenildiği zikredilmektedir.²¹⁴ Bu örneklerde istibdâl anlamının var olduğu anlaşılmaktadır.

1.1.2.3. İstibdâl, Tebdıl, Tağyîr ve İbdâl

Bir fetva²¹⁵ ve bir vakıf tahrir belgesinde²¹⁶ tebdıl, tağyir, ibdâl ile istibdâl kelimelerinin beraber yer aldığı karşımıza çıkmaktadır. Veli b. Yusuf'un derlediği *Mecma'u'l-fetâvâ* isimli mecmuada yer bulan bir fetvada anlatıldığına göre, vakıf malın cinsine ve herhangi bir özelliğine değinmeden vakfiyede tebdıl, tağyîr, ibdâl ve istibdâl şartının bulunduğu haber verilmektedir.²¹⁷ Böyle bir muğlak istimal, vakfiye şartları ile mütevelliler vb. bir takım kişileri değiştirmenin yanında sadece mülk ve sadece vakıf malları değiştirme anlamına tevcih edilebilmekle birlikte istibdâl anlamına da yorumlanabilir. Yukarıda işaret ettiğimiz vakıf tahrir belgesinde akar ve para vakfında mutlak tebdıl, tağyîr, ibdâl ve istibdâl şartı zikredilmekte ve vâkıf, bu kelimelerle vakıf taşınmaz malını ve vakıf nukûdunu bir mülk mal mukabilinde değiştirmeyi kastetmiştir diyebiliriz.

1.1.2.4. İstibdâl ve Münâkale

Münakale kelimesi sözlükte, karşılıklı hadis yahut şiir nakli anlamında kullanılmaktadır.²¹⁸ Konumuzla ilgili olarak münakale lafzının, vakıf-mülk malları karşılıklı değiştirme

²¹⁰ وتبدیل الشيء أيضا تغييره وإن لم يأت ببديله Râzî, *Muhtârü's-Sihâh*, "be-de-le".

²¹¹ Ek 8, no 731-735.

²¹² Ek 8, no 731, 733, 735.

²¹³ Ek 8, no 732.

²¹⁴ Ek 8, no 734.

²¹⁵ Ek 8, no 737.

²¹⁶ Ek 8, no 736.

²¹⁷ Ek 8, no 737.

²¹⁸ "ومن الباب المناقلة: مراجعة الحديث أو الإنشاء، كأنك نقلت حديثك إليه ونقل حديثه إليك" Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerıyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî, *Mucemü Mekâyisi'l-lüğa* (I-IV), Nşr. Abdüsse-lam Muhammed Harun, Daru'l-fikr, 1399/1979, "na-ka-le".

anlamını taşıdığını söyleyebiliriz. 1 fetva²¹⁹ ile bir istibdâl risalesinde²²⁰ istibdâl ile münâkale kelimelerinin birlikte kullanımıyla karşılaştık. 1 fetvada²²¹ ise sadece münakale kelimesinin istimal edildiğini tespit ettik. Şeyhülislâm Zekerîyyazâde Yahya Efendi'ye nispet edilen bir fetvada anlatıldığına göre Zeyd'e ait mülk mal, Amr'ın aynı mekandaki vakfı mukabilinde münakale ile ifade edilen istibdâlle takas edilmişti. Sonrasında Zeyd, mülk olarak teslim aldığı vakfı Bişr'e satmış idi. Bişr de, yaklaşık 45 yıl boyunca bu malda tasarrut etmişti. Bu fetvadaki münakele kelimesinin istibdâlle eş anlamlı kullanıldığı anlaşılmaktadır. Şöyle ki; burada istibdâl, söz konusu vakıf-mülk malda karşılıklı trampa (karşılıklı nakil/münâkale) mahiyetinde gerçekleşmişti.²²²

Kınalızâde Ali Efendi'nin, *Risâle fî isti'cârî'l-evkâf ve istibdâlihâ* isimli risalesinde zikrettiğine göre, ev ve arazi vakfeden kişi, bir süre sonra bu vakıflarını kendi mülk malları mukabilinde münakale etmek (karşılıklı değiştirmek) istemişti. Kınalızâde'nin belirttiğine göre bu değiştirmenin meşruiyeti için vâkıfın, vakfiyede "istibdâl" yetkisini eline almış olması gerekmektedir. Söz konusu metin, vâkıfın vakfiyede "münakale" kelimesini zikrederek bu yönde bir koşul ileri sürüp sürmediği hakkında bir bilgi vermemektedir.²²³ Eğer vakfiyede "münakale" şartının var olduğunu bilseydik, Kınalızâde'nin ifade ettiği metne göre münakale ile istibdâlin kastedilemeyeceği kanaatinin açık olduğu şeklinde bir yorum yapabiliriz.²²⁴ Bu çıkarıma ilaveten 2. bir yorum daha gündeme gelmesi gerekir ki; o da vakfiyede istibdâl yahut münakale gibi bir şart bulunmadığından; yani vâkıfın bu

²¹⁹ Ek 8, no 738.

²²⁰ Ek 8, no 739.

²²¹ Ek 8, no 740.

²²² Ek 8, no 738.

²²³ Ek 8, no 739.

²²⁴ Benzer bir durum, şu fetvada kaydedildiği üzere tebdil ve tağyirle istibdalin kastedilip edilemeyeceğine dair bir mesele zikredilmektedir: "**Mesele:** Zeyd-i vâkıf, vakfiye-i şer'îyyesinde tebdil ve tağyirini mâ dâme ki kayd-ı hayatta ola, kendisine şart eylediği hânenin kıymetine nisbet, icâresi şey-i kalîl olup ve kıymeti dâhî satın aldığı bahâsından ziyade eylemek caiz olduğun görmeğin, istibdâlini vakfa enfa' bilüp dâhî izn-i hâkim olmadan vakf-ı mezkûru bey-i men yezîd edip, satın aldığı bahâsından ziyadeye Amr'a satıp akçe-sin alıp bir mutemed-i aleyh kimesneye emanet koyup, sonra zikr olunan hâne icaresinden ziyade hasıl olur mülk düştükte ândan bedel satın alırım dese, şer'an bey-'i mezkûr sahih olur mu? **el-Cevâb:** Tebdil ve tağyirden mütebâdir olan tebdil-i şerâiti vakıftır. Nefs-i vakfi tebdil eylemek değildir. Eğer vâkıfın muradı ayn-ı vakfi tebdil etmeğe dahî mütenâvil idüğü sabit ise sahih ve meşrudur. Ebüssuûd." "**Mesele:** Sûret-i mezbûrede vâkıfın mûradı 'ayn-ı vakfi tebdil etmeğe dâhî mütenâvil idiği sâbit olup ve bey-'i mezbûr sahih olduğu takdirce ol akçe ile vâkıf-ı mezbûr, hâne-i mezbûreyi icâresinden ziyâde icâre hâsıl olur mülk almayıp kalsa, yâhût ol akçe bir tarikle zâyî' olsa, hâne-i mezbûra müşteri-yi merkûmun mülkü sahih olur mu? **el-Cevâb:** Mülk sahihdir. Aslen müşteriye dahl olunmaz. Ebüssuûd." Veli b. Yusuf, *Mecma'u'l-fetâvâ*, 126^a.

minvalde bir şartı mevcut olmadığından böyle bir istibdâli gerçekleştirmenin meşru olmayacağı şeklindedir.

Uddetü erbâbi'l-fetvâ isimli mecmuada zikredilen bir fetvanın sual kısmında nakledildiğine göre, kendi vatanlarında yaşamayan kişilere vakfedilen arsa ile mevkufun aleyhlerin kendi yurtlarında olan bir arsanın karşılıklı münakale edilmesi istenmişti.²²⁵ Anlaşıldığına göre mevkufun aleyhler, istibdâl neticesinde memleketlerinde yaşama şansı bulacaklardı. Burada zikredilen münakalenin, istibdâlin vakıf gayr-ı menkul-mülk gayr-ı menkul takası manasında kullanıldığı anlaşılmaktadır.

1.2. İstibdâle Müradif Kavramlar

1.2.1. İbdâl

Okuma şekline göre 1 tanesi tebdil kavramına da ihtimalli olmak üzere ibdâl²²⁶ kelimesinin müstakil olarak zikredildiği toplamda üç örneğe rastladık. Bunlardan tebdile hamli mümkün olanla birlikte 2 kullanım risalelerde,²²⁷ 1 tanesi ise mahkeme kaydında yer almaktadır.²²⁸ Kınalızâde Ali Efendi, istibdâl risalesinde Ebû İshâk Necmüddîn İbrâhîm et-Tarsûsî'nin, (ö. 758/1357) *Enfeu'l-vesâil* isimli eserine atfen zikrettiği bir meselede tebdil ya da ibdâl kelimesine ihtimalli bir muzari fiil nakleder. İlgili metinde vakıf arazinin mülk arazi ile takas edilmesi, tebdil veya ibdalle anlatılır. Bu ikisinden hangisinin kullanıldığını tespit edememe gerekçemiz, söz konusu fiil olan “يبدل”in harekesiz şekilde yazmasıdır.²²⁹ Dal harfini şeddeli düşündüğümüzde tebdil kavramına tekabül edecek bu fiilin tef'îl yahut if'âl babından okunması söz konusu olabilir. Son sırada zikredilene karşılık gelecek kavram ibdâl terimi olacaktır.

²²⁵ Ek 8, no 740.

²²⁶ Ahmet Akgündüz, yerine vakıf hüviyetine kavuşacak mülk malı satın almak amacıyla vakıf malı satmanın ibdâl kavramının ıstılahi anlamı olduğunu, istibdâlin ise vakıf malını mülk malla değiştirmek şeklinde bir mana ihtiva ettiğini ifade etmektedir. *el-Mevsûatü'l-fıkhiyyeti'l-Kuveytiyye* isimli eserde, istibdâl ve ibdâlin müradif oldukları ve ilgili lafızlarla, vakfı başka bir mal karşılığında değiştirmenin kastedildiği zikredilmektedir. Ayrıca burada ikinci bir görüş olarak, vakıf malı başka malla değiştirmenin ibdâl kavramıyla, vakıf malını para karşılığı satmanın da istibdâl terimiyle istimal edildiği de açıklanmaktadır. Heyet: Vizaretü'l-evkâf ve's-şüûni'l-İslâmiyye, *el-Mevsûatü'l-fıkhiyyeti'l-Kuveytiyye* (Kuveyt: Dârü's-Selâsil, baskı tarihi aralığı: 1404-1427), 1: 140-142; Ahmet Akgündüz, *Vakıf Müessesesi*, 373.

²²⁷ Ek 8, no 741-742.

²²⁸ Ek 8, no 743.

²²⁹ Ek 8, no 742. Söz konusu metni Tarsûsî de, Muhammed b. Ebû Bekir er-Râzî'nin *Edebü'l-kâdi*'sinden nakletmektedir. Serahsî'ye ait olan *eş-Şerhu's-Siyeri'l-kebîr* isimli eserde de vakıf olarak teslim edilen savaşta kullanılacak atların, gerektiği hallerde değiştirilmesi bağlamında zikredilen kelimede aynı durum vardır. Serahsî, *eş-Şerhu's-Siyeri'l-kebîr* (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-İlmiyye, 1417/1997), 5: 256.

Sıddîkî, risalesinde vakıf evin ibdâl edilmesinin meşru olduğunu haber vermektedir. Bu meselede bedel malın cinsi ve niteliğine dair bir kayıt ve ibdalın yapılış şekli hakkında bir not zikredilmemektedir.²³⁰ Fakat bu haliyle ibdal kavramının istibdâl anlamında olduğu anlaşılmaktadır. Mahkeme kaydında ise ibdalın vakfiye değiştirme manasında; bir diğer ifadeyle istibdâl dışında bir anlamda istimal edildiği görülmektedir.²³¹

1.2.2. Mübâdele

Mübadele kelimesi sözlükte istibdâl ile eş anlamlı olarak bir şeyi başka birisiyle değiştirmek anlamına gelir.²³² Bir tanesini “ibdâl ve istibdâl” başlığında zikrettiğimiz “ibdâl, istibdâl ve mübadele” kelimelerinin birlikte istimal edildiği mahkeme kaydıyla²³³ beraber, sadece “mübâdele” kelimesinin mezkur olduğu 8 örnek tespit ettik. Bunların birisinde mübadelenin istibdâl anlamında kullanılmadığı net olarak gözükmemektedir. Nitekim ilgili mahkeme kaydında mülk menzilin bir diğer mülk menzille trampası söz konusudur.²³⁴

Kalan 6 metnin tamamı aynı olmakla birlikte 3’ü fetva mecmualarında²³⁵ diğer 3’ü de istibdâl risalelerinde menkuldür.²³⁶ Bir fetva mecmuasında *Münyetü’l-müftî* eserine atıfla,²³⁷ diğer 2’sinde Hanefî fakîhi Ebü’r-Recâ Necmüddîn Muhtâr ez-Zâhidî’nin (ö. 658/1260) *Kınyetü’l-Münye li-tetmîmi’l-gunye* isimli kitabına atıfla aktarılan Hanefî fûru metninde,²³⁸ vakıf-mülk iki evin şu şartlarla mübadele edilebileceği anlatılır: aynı mahallede olmaları, ya da mülk mahallenin vakıf mahalleden daha üstün olması.²³⁹ Burada mübâdele kelimesi, münâkale örneklerinde görüldüğü gibi istibdâlin vakıf gayr-ı menkul-mülk gayr-ı menkul takas şeklini yansıtmaktadır.

1.2.3. Tebdîl

²³⁰ Ek 8, no 741.

²³¹ Ek 8, no 743.

²³² المبادلة التبديل Râzî, *Muhtârü’s-Sihâh*, “be-de-le”.

²³³ Ek 8, no 730.

²³⁴ Ek 8, no 750.

²³⁵ Ek 8, no 744-746.

²³⁶ Ek 8, no 747-749.

²³⁷ Ek 8, no 744.

²³⁸ Ek 8, no 745-746.

²³⁹ Ek 8, no 744-749.

İncelemelerimizde sadece “tebdîl” kelimesinin yer aldığı 118 örnek tespit ettik.²⁴⁰ Bunların içerisinde net bir şekilde istibdâli yansıtan 34 kullanım bulunmaktadır.²⁴¹ İstibdâle uymadığını anladığımız 91,²⁴² açık bir şekilde istibdâli ifade etmediğini söyleyebileceğimiz üç örnek vardır.²⁴³

1 fetva²⁴⁴ ve 7 vakıf tahrir belgesinde²⁴⁵ vakıf gayr-ı menkûl ile mülk gayr-ı menkûlün istibdâl anlamında tebdili mevzu bahis iken, 1 mahkeme kaydında bu minvalde bir vakfiye tebdil şartı bulunur.²⁴⁶ Bir fetvada ise vâkıfın tebdille istibdâli kastetmesinin kabul edilmediği, fakat bu durumda kadıya başvurarak istibdâlin yapılabileceği anlatılmaktadır. Bu fetvada nakledildiğine göre, vakıf malın cinsi ve niteliğine temas edilmeden vakfi, daha güzel bir mahalledeki bir mülk ile değiştirmek istenilmişti. Fakat vakfiyede istibdâl değil, tebdil kelimesinin kullandığı görülmüştü. Bunun üzerine vâkıf, tebdille vakfını mülkle değiştirmeyi (istibdâl) kasteddiğini söylemişti. Medine müftüsü Seyyid Esad el-Üsküdârî (ö. 1116/1705) ise, istibdâl kelimesini vakfiyesinde zikretmeyen vâkıfın, bu durumda kadıya müracaatla istibdâli yapabileceğini ifade etmişti.²⁴⁷

Kadri Efendi’nin naklettiği bir fetva, Medine müftüsü Seyyid Esad’ın muhatap olduğu hadiseyle benzerlik taşımaktadır. Burada anlatıldığına göre, Kahire’de Hicri 1070’li yıllarda vakfedenin tebdil şartına vakfiyesinde yer verip sonrasında tebdille istibdâli kastettiğini ifade etmesinin kabul edilip edilmeyeceğine dair bir sual sorulur. Cevaben, Medine müftüsü Seyyid Esad’ın kanaatine muhalif olarak bunun sahih olacağı zikredilir. Nitekim kelim, tesise (yeni manaya) mümkünse tekide hamledilmez. Tebdil kelimesi de bu durumda yeni bir mana olan istibdâle ihtimallidir.²⁴⁸

Şeyhülislâm Sunullah Efendi’ye nispet edilen bir fetvada belirtildiğine göre bir kişi, vakıf su kuyusunu mülk bir kuyu ile değiştirmek istemesi üzerine mahalleli buna razı olmamış ve eski kuyuyu vakıf olarak kullanmaya devam etmelerinin meşru olup olmadığını Şeyhülislâm Sunullah Efendi’ye sormuşlardı. O da “Olur, tebdile sebil yoktur.” demişti.²⁴⁹

²⁴⁰ Ek 8, no 751-878.

²⁴¹ Ek 8, no 751-783, 873.

²⁴² Ek 8, no 784-875.

²⁴³ Ek 8, no 876-878.

²⁴⁴ Ek 8, no 751.

²⁴⁵ Ek 8, no 753-759.

²⁴⁶ Ek 8, no 760.

²⁴⁷ Ek 8, no 752.

²⁴⁸ Ek 8, no 783.

²⁴⁹ Ek 8, no 751.

Buradaki tebdil kelimesi, münakale ve mübadelede olduğu gibi vakıf gayr-ı menkulün mülk gayr-ı menkul ile değiştirilmesi şeklinde bir istibdâl manasında istimal edilmiştir. *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri*'inde kayıtlı 7 belgede de vakıf gayr-ı menkul malların mülk gayr-ı menkuller ile tebdil edildiği zikredilir.²⁵⁰

İstibdâl başlığımızda temas ettiğimiz üzere 17 örnekte vakıf nukûdun mülk gayr-ı menkulle tebdili,²⁵¹ 2 örnekte bu minvalde bir vakfiye şartı,²⁵² 1 örnekte ise nukûd vakfın cinsi belirtilmeyen bir mal karşılığı tebdil kullanımı söz konusudur.²⁵³ Bunun yanında 18 mahkeme kaydında nukûd vakfında tebdil ayeti,²⁵⁴ 3 mahkeme kaydında ise nukûd ve gayr-ı menkûl vakfında tebdil ayeti,²⁵⁵ 1 örnekte ise menkûl, gayr-ı menkûl ve nukûd vakfında tebdil ayeti yer almaktadır.²⁵⁶ Ayrıca bir mahkeme kaydında nukûd vakfında mutlak tebdilin büyük günah sayılacağı belirtilir.²⁵⁷

Tebdil ayetlerinden önce sayısı hakkında bilgi verdiğimiz vakıf nukûdun mülk gayr-ı menkulle tebdilini anlatan 17 örneğin birisi mahkeme kaydından²⁵⁸ diğerleri ise fetvalardan oluşmaktadır.²⁵⁹ Bunların tamamında vakıf nukûd ile mülk akar satın alınarak yahut trampa ettirilerek vakfın mülke, mülkün de vakfa dönüştürülmesi, tebdil kavramı ile ifade edilmektedir. 2 mahkeme kaydında bu minvalde bir tebdil şartı yer almaktadır.²⁶⁰ 1 mahkeme kaydında vakıf nukûd tebdilinin yasaklandığı zikredilmekle birlikte bedel mal hakkında bir malumat verilmemektedir.²⁶¹ Bu örnekteki vakıf nukud tebdili ifadesinin, vakıf parayla mülk satın alma, dolayısıyla vakıf paranın mülke, mülkün ise vakfa dönüşümü anlamında kullanıldığını düşünmekteyiz.

Yukarıda toplam sayılarını belirttiğimiz tebdil ayetlerinin zikredildiği örneklerin tamamı mahkeme kayıtlarından oluşmaktadır. Bunların içerisinde vakfın paradan oluştuğu vakfiyelerde zikredilen tebdil ayetleri,²⁶² istibdâl anlamında kullanılmış iseler, bu dönüşüm ya

²⁵⁰ Ek 8, no 753-759.

²⁵¹ Ek 8, no 763-779.

²⁵² Ek 8, no 780-781.

²⁵³ Ek 8, no 782.

²⁵⁴ Ek 8, no 784-801.

²⁵⁵ Ek 8, no 802-804.

²⁵⁶ Ek 8, no 872.

²⁵⁷ Ek 8, no 874.

²⁵⁸ Ek 8, no 779.

²⁵⁹ Ek 8, no 763-778.

²⁶⁰ Ek 8, no 780-781.

²⁶¹ Ek 8, no 782.

²⁶² Ek 8, no 784-804, 872.

da değişim, vakıf paranın mülk gayr-ı menkule etkileşimi şeklinde olacaktır.

Ayrıca gayr-ı menkûl vakfında tebdîl ayetinin yer aldığı 67 mahkeme kaydı bulunmaktadır.²⁶³ Bu kullanımda tebdil, istibdâl anlamında kullanılmış ise, vakıf gayr-ı menkulün mülk ile değişimi anlamında olmalıdır. Bir mahkeme kaydında ise vakıf nukûd vakfiyesinde tebdil ayeti değil, tebdil ayeti fehvasında bir cümle zikredilmektedir.²⁶⁴

Kınalızâde Ali Efendi ise, vakıf kitaplarında vakfiyelerdeki tebdîl ayetinin²⁶⁵ şartsız istibdâl durumuna vurgu yapmak amacıyla iktibas edildiğini söylemektedir.²⁶⁶ Şartsız istibdâl ile kastımız, vakfedenin vakfiyede istibdâle temas etmediği halde gündeme gelen istibdâl uygulamasıdır. Yani ona göre ayetteki “kim işittikten sonra vasiyeti değiştirirse” kısmı, “vâkıfın malını istibdâl şartı ileri sürmeden vakfetmesi üzerine kim, vakfa yönelik istibdâl girişiminde bulunursa” şeklinde bir mana için delil olarak kullanılabilir.

Kınalızâde’nin söz konusu ifadesine rağmen bunları istibdâle uymayan örnekler olarak sunma gerekçemiz, vakfiye değişikliği anlamında kullanılmış olabileceğine dair bir zan taşımamızdır. Meallerde “beddelehü” fiilindeki zamire vasiyet anlamı verilmesi de bunu destekler. Şöyle ki; vasiyete vakfiyenin benzetilmesi, şartsız istibdâllerin benzetilmesinden daha evladır. Ayrıca tebdil ayetleri, hakimın, vakfiyeye onay hükmü verdiğini ifade eden satırlardan sonra vakfiyelerin bitiş cümlesi olarak kaydedilmektedir. Buna rağmen vakfiye değiştirme anlamını esas aldığımızda da, ayette mezkur tebdil fiilinin, istibdâli kapsayabileceğini söyleyebiliriz. Çünkü vakfiye değişikliği, orada zikredilmemiş istibdâl anlamındaki tebdil şartını/uygulamasını vakfiyeye kaydetmek şeklinde tasavvur edilebilir.

Ek 8’deki 875 numarada kısaca metnini aktardığımız 1022/1613 tarihli bir mahkeme kaydında, harap vakıf menzil yıkıntılarının arsasıyla birlikte başka bir vakfın vakfedilmiş nukûdu karşılığı tebdil edildiği anlatılır. Bu örnekte istimal edilen tebdil kavramı, istibdâl

²⁶³ Ek 8, no 805-871.

²⁶⁴ “... sülüs mâlından beş yüz guruşu vasiyyeti üzre hasbeten lillâhi te‘âlâ vakf-ı sahîh-i mü’ebbed ile vakf ve habs edip şöyle şart eyledim ki... vakf-ı mezbûr sahîh ve lâzım olup ... fe-men beddelehü fe-kad ıkterefes ismen azîmen...” Ek 8, no 874.

²⁶⁵ “فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَمَا سَمِعَهُ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ. إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ” “Her kim işittikten sonra vasiyeti değiştirirse, günahı ancak onu değiştirenlerin boynunadır. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.” Bakara, 2/181.

²⁶⁶ Ek 8, no 873.

örneklerinde de yer aldığı gibi vakıf-vakıf değişimi anlamında kullanılmıştır. Biz buradaki tebdil kelimesinin, istibdâl uymayan bir mana içerdiğini düşünüyoruz.

3 mahkeme kaydında tebdil kelimesinin net bir şekilde istibdâl anlamında yer almadığı görülmektedir. Bunlardan 2'sinde vakfedenin, tebdili vakfiyeye yazdırarak vakfiye değiştirme hakkını eline aldığını bildiren ifadeler mezkurdur.²⁶⁷ Bir mahkeme kaydında ise vakfiyenin “tebdil-ü tefsirinin” yasaklandığı cümlesi vakfiyeye kaydettirilmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla ilgili kayıtla vakfiyenin değiştirilmesi ve yorumlanması engellenmiştir.²⁶⁸

1'inde sarih olmak üzere²⁶⁹ toplam 3 vakıf tahrir belgesinde²⁷⁰ bey' ve tebdil kelimeleri ile karşılaşılmaktadır. Sarih diye belirttiğimiz vakıf tahrir belgesinde, vakfın menzil türünden olduğu bir durumda vakıf için yeni odalar bina etmenin mevcut menzilin o halde kalmasından daha iyi olacağına kanaat getirildiği ve menzilin bey edilip bedel ile yeni akar tebdilinin anlatıldığı görülmektedir.

Diğer vakıf tahrir belgesinin girişinde “bir tebdil hücceti vardır.” cümlesine yer verildikten sonra, bu tebdilin gerçekleşme keyfiyeti anlatılırken, vakıf menzilin işlevini yitirmesi üzerine satılıp yeni menzil alınmasından bahsedilir.²⁷¹ Farkedildiği gibi bu belgede tebdil kelimesi ile satın alma kelimesi aynı metinde zikredilmekle birlikte istibdâl anlamındaki tebdil, vakfı satıp vakfa dönüşecek mülkü almayı yansıtmaktadır. Bir başka belgede vakıf hücceratın yandığı ve bedelinin bir menzile tebdil olunduğu ifade edilmektedir.²⁷² Burada satma kelimesinin takdiren var olduğunu bedel kelimesinden anlamaktayız. Dolayısıyla bey ile tebdil kelimeleri, aynı belgede birbirini tamamlayan bir şekilde ve istibdâl anlamında kullanılmıştır diyebiliriz.

1.2.4. Tağyîr

Tağyir kelimesinin müstakil olarak mezkur olduğu iki mahkeme kaydıyla karşılaştık. Bunlardan birisinde vakıf gayr-ı menkûlün mutlak tağyir edilmesinden,²⁷³ diğerinde ise

²⁶⁷ “... Vakfiyeyi tebdil hakkını önceki vakıfda olduğu üzere kendime âid kıldım...” Ek 8, no 876. “... Vakfiyeyi tebdil hakkını önceki vakıfda olduğu üzere kendime âid kıldım” Ek 8, no 877.

²⁶⁸ “... menzil-i mezkûrun vakfiyetinin sıhhat-i lüzûmuna hükm-i sahîh-i şer'î ve kazâ-i sarîh-i mer'î olunup min ba'd tebdil-ü tefsirine muhâl olduğu...” Ek 8, no 878.

²⁶⁹ Ek 8, no 880.

²⁷⁰ Ek 8, no 879, 881.

²⁷¹ Ek 8, no 879.

²⁷² Ek 8, no 881.

²⁷³ Ek 8, no 882.

vakıf gayr-ı menkûlün mutlak tağyîrinin haram kılınmasından bahsedilmektedir.²⁷⁴ İlkinde berber dükkânı ile bakkal dükkânın vakfedildiği ve bundan sonra tağyir edilmesinin yasaklandığı ifade edilmektedir. Diğerinde ise birçok farklı gayr-ı menkul malların vakfedildiği ve söz konusu malları tağyir etmenin artık helal olmayacağına dair vakfiyeye kayıt düşüldüğü görülmektedir.

Anlaşıldığı kadarıyla bu iki örnekteki tağyir kelimesi, istibdâl anlamında kullanılmaktadır. Nitekim aşağıdaki maddelerde zikredileceği üzere tebdil, tahvil, ibdal ve ta'dil kelimeleri ile de istibdâl anlamında istimal edilebilen tağyir kelimesi, bu iki mahkeme kaydında vakıf mala bağlı olarak ifade edildiği ve mutlak vakfiye şartı vb. başka bir kayıtle yazılmadığı için istibdâl anlamında kullanıldığı farkedilmektedir.

1.2.5. Tebdîl ve Tağyîr

Tebdil ile tağyir kelimesinin beraber zikredildiği toplam 122 örnek bulunmaktadır.²⁷⁵ Bunların içerisinde istibdâl başlığında da konu bütünlüğü açısından kısaca temas ettiğimiz 28 örnekte, tebdil ve tağyir kelimelerinin vakıf nukûda yönelik kullanımları görülmektedir.²⁷⁶ İlgili istimallerin 13'ünde mülk malın herhangi bir özelliğine ve istibdâin takas yahut satıp yenisini almak şekillerine değinilmeden vakıf nukûdun tebdîl ve tağyir edilmesinden bahsedilir. Bunların tamamı mahkeme kayıtlarından oluşmaktadır.²⁷⁷

Söz konusu mahkeme kayıtlarına bir örnek verecek olursak, Balat Mahkemesi'nde konu edinilen bir vakfiye tescilinde 20.000 akçenin vakfedilip mütevellî Kasım b. Abdullah'a teslim edildiği ve bu paranın artık kimse tarafından tebdil ve tağyir edilmesinin mümkün olmadığına kayda geçirildiği vurgulanmaktadır.²⁷⁸ Diğerlerinde de benzer kullanımları bulunan tebdil ve tağyirin bu gibi vakfiyelerde vakıf paranın mülk akara dönüşümü yahut para ile mülk satın alımı şeklinde bir istibdâl anlamında düşünülmek istimal edildiğini söyleyebiliriz.²⁷⁹

Zikri geçen 28 örnekten birisi olan Galata Mahkemesi'nin onayladığı bir vakfiyede nukûd

²⁷⁴ Ek 8, no 883.

²⁷⁵ Ek 8, no 884-1005.

²⁷⁶ Ek 8, no 886-895, 941-942, 946-955, 1000-1001.

²⁷⁷ Ek 8, no 886-898.

²⁷⁸ Ek 8, no 897.

²⁷⁹ Bk. Ek 8, no 886-896, 898.

vakfın tebdil ve tağyirine kalkışanların lanete uğramalarına dair bir beddua yer alır.²⁸⁰ İki mahkeme kaydında vakıf nukûd ve gayr-ı menkûlün mutlak tebdil ve tağyirinin yasaklandığı vakfiyeye kaydedilmiştir.²⁸¹ 3 mahkeme kaydında ise aynı cins malların vakfiyesinde tebdil ve tağyîr şartına yetkili olma yönünde birtakım kayıtlar mezkurdur.²⁸² Altı mahkeme kaydında nukûd vakfın vakfiyesinde mutlak tebdil ve tağyîr şartının ileri sürüldüğü görülmektedir.²⁸³ İlgili 10 mahkeme kaydında yer alan tebdil ve tağyir ifadelerinin istibdâl anlamında kullanıldığını söyleyebiliriz.

Söz konusu 28 örneğin içerisindeki bir mahkeme kaydında nukûd vakfının vakfiyesinde “asl-ı vakıf ve şerâ’itinde... tebdil ve tağyir... yedinde olup...” ifadesi zikredilerek tebdil ve tağyîr şartını icraya yetkili olmak amaçlanmıştır.²⁸⁴ Burada ifade edilen “asl-ı vakıf” kaydının vakıf para olduğunu, sonrasında zikredilen tebdil ve tağyirin ise istibdâl anlamında kullanıldığını düşünmekteyiz.

Bir mahkeme kaydında gayr-ı menkûl ve nukûd vakfında mutlak “tebdil ve tağyîr-i şurût-ı vakıf” şartı bulunur.²⁸⁵ Söz konusu metinde yer alan vakfiye şartlarını değiştirme yetkisi anlamına gelen “tağyir-i şurût-ı vakıf” terkindeki tağyir kelimesinin, kendisinden önceki tebdile matuf olacağını kabul edersek, tebdilin istibdâl anlamına gelmeyeceğini ve dolayısıyla tebdilin zikri geçen tağyirle eş anlamlı bir kullanıma sahip olarak vakfiye şartlarını değiştirme manasında müstamel olacağını belirtebiliriz. Bunun kesin bir çıkarım olarak anlaşılamamasına mebni, bu örneği bir ihtimal tebdilin istibdâl anlamında kullanıma dahil edebiliriz varsayımı ile istibdâle uymayan bir mana içeren kullanım olarak görebiliriz.

Bir mahkeme kaydında nukûd vakfın fûrûunda tebdil ve tağyîr şartından bahsedilmektedir.²⁸⁶ Buradaki fûru kelimesi, Ek 8’deki 998 numaralı vakfiyede mezkur “gayr-ı menkûl

²⁸⁰ Ek 8, no 895.

²⁸¹ Ek 8, no 941-942.

²⁸² Ek 8, no 953-955.

²⁸³ Ek 8, no 946-951.

²⁸⁴ Ek 8, no 952.

²⁸⁵ “... mülk menziline âmm-i tevâbi’ ve muzâfat ve kâffe-i merâfık ve mensûbatı ile niyet-i hâlise ve tav’iyye-i vâfiye ile vakf edip haps ettiğini ikrâr ve i’tirâf etti. Vâkife-i mezbûre buna ilâveten hâlis-i mâlından ifrâz ve mahz-ı menâlından temyîz edip râyicü’l-vakt bin akçe-i Osmânîsini dahî vakf etti... Tevliyye, tebdil ve tağyîr-i şurût-ı vakfi, müddet-i hayâtınca kendisine şart etti...” *İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi: (Havâss-ı Refîa) 74 Numaralı Sicil (H. 1072-1073/M. 1661-1662)*, Nşr. Hüseyin Kılıç v.dğr. İstanbul: İSAM yayımları, 2011, 28: 235-237.

²⁸⁶ Ek 8, no 1001.

vakfın usûl ve fîrûunda mutlak tebdîl ve tağyîr şartı”,²⁸⁷ 952 numaralı “nukûd vakfının aslında ve şartlarında tebdîl ve tağyîr şartı”²⁸⁸ örneklerinde kayıtlı ifadelerle birlikte düşünüldüğünde, vakfiye şartları ya da vakfın gelirleri anlamına gelebilir. Vakfiye şartlarında tebdil anlamına geldiğini kabul ettiğimizde, bunun hakkında açıklamaya ihtiyaç olmamakla birlikte, vakfın geliri manasına hamledildiğini varsaydığımızda ise istibdâl başlığında yer verdiğimiz bir örnekte anlatılan, vakıf nukûd ribhin gelirine dair yaptığımız açıklamaların burada da geçerli olduğunu belirtebilir ve kısaca vakıf gelirin vakıf olmadığını ifade ederek bu örnekte istibdâl anlamının mevcut olmadığını söyleyebiliriz.

1 mahkeme kaydı²⁸⁹ ve bir vakıf tahrir belgesinde²⁹⁰ vakıf gayr-ı menkûl ile mülk gayr-ı menkûl tebdîl ve tağyirinden söz edilmektedir. Mahkeme kaydında vakıf dükkan ve hanelerin harap olması halinde başka bir akar mukabilinde tebdil ve tağyir edilmemesi istenmektedir. Tahrir belgesinde ise vakıf menzilin tağyir edilip mülk menzille tebdil edildiği zikredilir. İlgili mahkeme kaydında tebdil ve tağyir birlikte kullanılmakta, vakıf tahrir belgesinde ise tağyirden sonra birkaç kelime zikredilerek tebdil hücceti hazırlandığı aktarılmaktadır.

38 mahkeme kaydında vakıf gayr-ı menkûlün karşılığında verilecek mülk mal zikredilmeden ve istibdâlin takas yahut satıp yenisini alma şekline temas edilmeden tebdîl ve tağyiri anlatılmaktadır.²⁹¹ Bunların tamamı vakfiyelerden oluşmakta ve tebdil ile tağyir kelimeleri kullanılarak böyle bir yetkinin yasaklanması amaçlanmıştır. Yani ilgili gayr-ı menkûl vakıfların vakfiyelerinde bu yönde bir koşul ileri sürülerek mülk mal mukabilinde

²⁸⁷ "... müştemil olan menzilimin binâsını ve'l-hâsıl bu mahalle gelince zikr olunan emlâkimin küllîsi bi-cümleti't-tevâbi' ve'l-levâhık niyet-i hâlis ve taviyyet-i sâfiye ile hasbeten lillâhi'l-azîm ve haseneten li rûh-i Resûlihi'l-kerîm vakf-ı sahîh-i müebbed ve haps-i sarîh-i muhalled ile vakf ve haps eyledim ve şöyle şart eyledim ki... vakf-ı mezbûrun usûl ve fîrû'unda tebdîl ve tağyîr ve tevfir ve teksîr ve azl ve nasb mürtezika merreten ba'de uhrâ ve kerreten isre ûlâ müddet-i hayâtında olup ..." *İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi: 3 Numaralı Sicil (H. 1077/M. 1666-1667)*, Nşr. Yılmaz Karaca v.dğr., İstanbul: İSAM yayınları, 2010, 17: 802-809.

²⁸⁸ "... silk-i mülkünde münselik olan emvâlinde kırk beş bin fiddî râyic fi'l-vakt akçe ki te'kîden li'l-asl nısfı yirmi iki bin beş yüz akçe olur, ifrâz ve kemâl-i imtiyâz ile sâir menâlinde mümtâz kılıp, hasbeten li'llâhi te'âlâ ve haseneten li rûhi Resûlihi'l-mu'allâ vakıf ve habs edip... asl-ı vakıf ve şerâ'itinde vâkıf-ı mersûm için şer'an câiz olan tasarrufâtın tebdîl ve tağyîr ve taklîl ve teksîr mâ dâme ki hayâtta ola yedinde olup..." *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 3 Numaralı Sicil (H. 1027/M. 1618)*, Nşr. Yılmaz Karaca v.dğr., (İstanbul: İSAM yayınları, 2010), 13: 169-171.

²⁸⁹ Ek 8, no 884.

²⁹⁰ Ek 8, no 885.

²⁹¹ Ek 8, no 903-940.

herhangi bir değişikliğe sokulmaları engellenmekte olup tebdil ve tağyirin istibdâl anlamında müstamelliği farkedilmektedir.

35 mahkeme kaydı²⁹² ile 7 vakıf tahrir belgesinde²⁹³ ise bir önceki paragrafta zikrettiğimiz vakıf gayr-ı menkûl malların vakfiyelerinde tebdil ve tağyirin yasaklanması durumunda olduğu gibi vakıf akarların mutlak tebdil ve tağyir yetkilerinin vakfiye şartı olarak ileri sürüldüğü belirtilmektedir. Bir diğer ifadeyle bir önceki paragrafta istibdâl anlamındaki tebdil-tağyirin yasaklanması vakfiyeye bir şart olarak kaydedilmekteyken, bu örneklerde tebdil-tağyir yetkisinin vakiyelere koyularak bu yönde bir uygulamayı icra edebilmenin zemini oluşturulmaktadır.

İstanbul Mahkemesi’nde müseccel hale getirilen bir vakfiyede anlatıldığına göre bir kişi, Kur’an-ı kerîm okutma-yazma, lûgat, sarf, nahiv ve fıkıh derslerinin işleneceği bir medrese, bir köy, bir bostan, ocak, oda ve dükkan gibi mallarını vakfetmişti. Bu vakfiyede birtakım şartlar ileri sürmüştü. Bunlardan bir tanesi “Allah’a, resulüne ve ahiret gününe inanan kişiye vakfını tebdil ve tağyire sokmasının helal olmayacağı” idi.²⁹⁴ Bu şartın istibdâl anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır.

İki mahkeme kaydında vakıf gayr-ı menkûlü tebdil ve tağyir edene lanet ifadeleri,²⁹⁵ bir mahkeme kaydında vakıf menkûl ve gayr-ı menkûlün mutlak tebdil ve tağyirinin yasaklandığı,²⁹⁶ bir mahkeme kaydında vakıf menkûl, gayr-ı menkûl ve nukûdün mutlak tebdil ve tağyirinin engellendiği,²⁹⁷ bir mahkeme kaydında vakıf menkûlün mutlak tebdil ve tağyirinin önüne geçildięi²⁹⁸ zikredilmekte olup bu vakfiyelerdeki tebdil ile tağyir kelimelerinin istibdâl anlamında istimal edildiği farkedilmektedir.

Bâb Mahkemesi’nde kayda geçen bir vakfiye örneğinde menzilin vakfediliğinden ve vakfın “...usûl ve fûrû’unda tebdil ve tağyir...” yetkisinin ele alındığından söz edilmektedir.²⁹⁹ Burada zikredilen usûl kelimesinin vakıf mal olan menzili ifade ettiğini, fûru keli-

²⁹² Ek 8, no 956-990.

²⁹³ Ek 8, no 991-997.

²⁹⁴ Ek 8, no 900.

²⁹⁵ Ek 8, no 901-902.

²⁹⁶ Ek 8, no 943.

²⁹⁷ Ek 8, no 944.

²⁹⁸ Ek 8, no 945.

²⁹⁹ Ek 8, no 998.

mesinin ise vakfiye şartları yahut vakıf geliri anlamına gelebileceğini söyleyebiliriz. Tebdil ile tağyirin usul kelimesi bağlamında kullanımında istibdâl anlamının var olduğunu da belirtebiliriz.

Bir fetvada vakfiye şartları sayılırken vakıf ile mülk mala temas etmeden tebdil-tağyir şartının zikredildiği görülmektedir.³⁰⁰ Bu şekilde kapalı bir kullanım, vakfiye şartlarını, mütevellileri, nazırları, kayyımları, mevkufun aleyleri, mülk malları, iki tarafın vakıf olduğu malları değiştirme manasına hamledilebileceği gibi, istibdâl anlamına da ihtimalli varsayılabilir.

Eyüp Mahkemesi'nde kayda geçen bir vakfiyede menzilin vakfedildiği ve vakfiyenin tebdil-tağyir edilme yetkisinin ele alındığı zikredilmektedir.³⁰¹ Ek 8'de metinleri verilen 1003-1005 numaralı 3 fetvada, tebdil ve tağyir kelimelerinin vakfiye şartlarının değişimini ifade etmek üzere birlikte kullanıldığı, zikri geçen mahkeme kaydına muvafık olarak ve sarahaten belirtmektedirler. Görüldüğü üzere bu 4 örnekte tebdil-tağyir kelimeleri net bir şekilde istibdâl anlamında kullanılmamışlardır.³⁰²

1.2.6. Tahvîl

Tahvil kelimesi sözlükte bir şeyi bir yerden başka bir yere taşımak ve bir şeyi başka bir şeye dönüştürmek anlamına gelmektedir.³⁰³ Tahvil kelimesinin zikredildiği 26 örnek tespit ettik. İlgili örneklerden bazıları sadece tahvil,³⁰⁴ bazıları tahvil ile tebdil,³⁰⁵ bir kısmı tahvil ile tağyir,³⁰⁶ bir bölümü tahvil, tebdil ile tağyir,³⁰⁷ bir tanesi de tahvil, tebdil ile

³⁰⁰ Ek 8, no 999.

³⁰¹ Ek 8, no 1002.

³⁰² Osmanlı hukukçusu Ömer Hilmi Efendi, *İthâfû'l-ahlâf fî ahkâmî'l-evkâf* isimli eserinin ikinci faslını “Şürû't-ı vâkıfın tebdil ve tağyirine dâir mesâil hakkındadır.” şeklinde sunmaktadır. Ömer Nasuhî Bilmen de *Hukuk-ı İslamiyye ve Istilahat-ı Fıkhiyye Kamusu*'nda bu konuyu anlatırken “vakıflardaki şartların tebdil ve tahsis edilip edilmemesi” başlığını tercih etmiştir. Çoğunlukla Zekeriyazâde Yahya Efendi'nin fetvalarının bulunduğu *Nûru'l-fetâvâ* isimli derlemede müellif Fındık Mustafa b. Şeyh Mehmed Efendi, “Tebdîlû's-şart ve gayrihi” başlığını kullanır ve içerisinde vakfiye şartlarını değiştirme hakkında birtakım fetvalar nakleder. Fındık Mustafa b. Şeyh Mehmed, *Nûru'l-fetâvâ*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1062, vr. 350^a-351^a; Ömer Hilmi Efendi, *İthâfû'l-ahlâf*, (İstanbul: Matbaa-i Âmire, H. 1307), 71-82; Ömer Nasuhî Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye ve Istilahat-ı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi), 4: 352-355.

³⁰³ التحویل: هو عبارة عن تبديل ذات إلى ذات أخرى مثل تحويل التراب إلى الطين؛ ومنه التحويل وهو نقل شيء من محل إلى آخر. Ebû'l-Feth Burhânüddîn Nâsir b. Abdisseyid b. Alî el-Mutarriżî el-Hârizmî, *el-Muğrib fî tertîbi'l-mu`rib*, Beyrut: Dâru'l-kütûbi'l-`ilmiyye, 1418/1997, “ha-ve-le”; Ebû'l-Bekâ el-Kefevî, *el-Külliyât: Mucemün fî'l-istilâhat ve'l-fürûk el-luğaviyye*, Nşr. Adnan Derviş ve Muhammed el-Mısırî, Müessesetü'r-risâle, s. 294.

³⁰⁴ Ek 8, no 1006.

³⁰⁵ Ek 8, no 1007.

³⁰⁶ Ek 8, no 1008-1010.

³⁰⁷ Ek 8, no 1011-1030.

teğayyür³⁰⁸ kelimelerinden müteşekkildir. Bunlardan 5 tanesinde vakıf malın cinsi, nukûddan oluşmaktaydı ve istibdâl başlığının ilgili para vakıfları konusunda bunlara kısaca değinmiştik.³⁰⁹

Söz konusu 5 örnek içerisindeki 4 mahkeme kaydında, paranın vakfedildiği vakfiyelerdeki son cümleler, ilgili vakfı tahvîl, tebdîl ve tağyir etmenin yasaklandığını ifade etmektedir.³¹⁰ Bir mahkeme kaydında ise, 43.000 akçenin vakfedilerek mahkeme tarafından vakfın sıhhatine hükmedildiği ve artık tahvil edilmesinin “mümteniü’l-ihtimâl” olduğu zikredilmektedir.³¹¹ Bu beş örnekteki müstakil tahvil kelimesi de dahil olmak üzere tebdil ve tağyirle birlikte kullanılan tahvil kelimesinin, istibdâl anlamında yer aldığını ve vakıf paranın ilk olarak mülk gayr-ı menkule dönüştürülmesinin kastedildiğini söyleyebiliriz. Evveleminde mülk menkule değil, gayr-ı menkule dönüştürmenin maksut olabileceğini “nukudun akara tebdili”³¹² şeklinde literatürde yaygın olan kullanımdan çıkarmaktayız.

14 mahkeme kaydında vakıf gayr-ı menkûlün bedel mala dair bir bilgi verilmeden, aynı zamanda istibdâlin yapılaş mahiyeti sunulmadan tahvîl, tebdîl ve tağyîr edilmesinin yasaklandığı ifade edilmektedir.³¹³ Ek 8’deki tablonun 1013 ile 1030 numaralı metinlerinde yer alan 2 mahkeme kaydında ise aynı tür malın vakfiyesinde istibdâl anlamında kullanıldığını düşündüğümüz ve birbirlerine müradif olarak istimal edildiğini anladığımız söz konusu 3 kelimededen ortaya çıkan yetkinin “yedimde ola” ifadesi ile vakıf görevlisine tanındığı belirtilmektedir.

2 mahkeme kaydında vakıf gayr-ı menkûlü tahvîl ve tağyîr edene lanet ifadeleri,³¹⁴ 1 mahkeme kaydında vakıf gayr-ı menkulün tahvîl ve tebdilinin yasaklandığı,³¹⁵ 1 mahkeme kaydında ise bir öncekinden farklı olarak tebdil yerine tağyir kelimesi kullanılmış ve vakıf gayr-ı menkûlün tahvîl ve tağyirinin aynı şekilde yasaklandığı ifade edilmiştir.³¹⁶ Son mahkeme kaydında ise bu engellemenin tahvîl, tebdîl ve teğayyür kelimelerinin beraber kullanımı ile anlatıldığını görmekte³¹⁷ ve bu beş örnekte mezkur kelimelerin istibdâl

³⁰⁸ Ek 8, no 1031.

³⁰⁹ Ek 8, no 1006, 1026-1029.

³¹⁰ Ek 8, no 1026-1029.

³¹¹ Ek 8, no 1006.

³¹² Bazı örnekler için bk. Ek 8, no 763-779.

³¹³ Ek 8, no 1011-1012, 1014-1025.

³¹⁴ Ek 8, no 1009-1010.

³¹⁵ Ek 8, no 1007.

³¹⁶ Ek 8, no 1008.

³¹⁷ Ek 8, no 1031.

anlamında istimal edildiğini belirtebiliriz.

1.2.7. Ta‘dîl

Bu kelime, sözlükte ‘a-d-l kökünden türemiş olup değiştirmek anlamına gelir.³¹⁸ Ta‘dîl kavramı çok kapsamlı bir lafızdır. Şöyle ki, hadis usulündeki cerh ve tadîl ilminden fûru-i fıkhıdaki şahitlerin ta‘dîl ve tezkiyesi konusuna kadar geniş bir yelpazeye yayılabilir. Ayrıca Mecelle Ta‘dîl Komisyonu’nun, ilgili maddelerde bir takım değişiklikler yaptığını bilmekteyiz.

Ta‘dîl kelimesinin yer aldığı iki mahkeme kaydı tespit ettik. Bunlardan birisinde tağyir ile birlikte kullanıldığını,³¹⁹ diğesinde ise tebdille beraber istimal edildiğini görmekteyiz.³²⁰ Yani bu kelimenin müstakil olarak kullanımı ile karşılaşmadık. Başlıkta sadece ta‘dîl diye sunma gerekçemiz, az örneği haiz olan bu maddeyi öz bir şekilde aktarma çabasıdır.

Söz konusu iki metindeki ilgili kelimelerin istibdâl anlamında kullanıldığını ve bunun sebebinin, ta‘dîlin vakıf mala yönelik zikredilerek yer aldığını ve istibdâl ile eş anlamlı metinleri bulunan tebdil ile tağyir kelimeleri ile birlikte mezkur olmasını söyleyebiliriz. Ayrıca sözlük anlamının böyle bir çıkarımı desteklediğini ve vakfiye şartlarını, mütevellileri, sadece mülk malları ve yalnızca vakıf malları değiştirme bağlamında zikredilmemiş olmasının da bunu kuvvetlendirdiğini belirtebiliriz.

1.3. Değerlendirme

Tezimizin sınırları içerisinde yer alan kaynaklarda istibdâlin yanında vakıf hukukundaki terim anlamını yansıtan birçok kelimenin kullanıldığı görülmektedir. Söz konusu lafızların çoğunluğu, sözlük anlamı açısından genel olarak istibdâl ile aynı manayı ihtiva ederler. Osmanlı vakıf hukukundaki istibdâl, kullanan kişilere göre benzerleri ile de ifade edilmiş bir kavramdır. İlgili kavramlar ibdâl, tebdil, tağyir, mübâdele, tahvil, ta‘dîl ve münâkale kelimeleridir. Aynı zamanda bey‘ ve şîrâ/iştirâ, bey‘ ve istibdâl, bey‘ ve tebdîl, bey‘ ve bedeli vech-i enfaa sarf, tamir gayesiyle bir kısmını bey‘ ve tazmin yoluyla yenisinin satın

³¹⁸ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat* (Ankara: Aydın kitabevi yayınları, 2008).

³¹⁹ “... Fe-men se‘â fî ta‘dîlihi ve tağyîrihi ve nakzihi fe-aleyhi la‘netu’llâhi ve’l-melâiketi ve’n-nâsi ecma‘în...” Ek 8, no 1032.

³²⁰ “... Evkâf-ı mezbûredeki ve âti’z-zikr vakıftaki tevliye, tebdîl ve ta‘dîl hakkını hayâtı müddetince kendisine şart etti...” Ek 8, no 1033.

alınması gibi bazı ifadelerin, istibdâli gerçekleştirme gayesine matuf olarak istimal edildikleri farkedilmektedir.

İncelediğimiz kaynaklarda vakıfların değişiminin takas şeklini ifade etmek üzere istibdâl, ibdâl, tebdil, tağyir, mübâdele ve münâkale kelimelerinin kullanıldığını görmekteyiz. Bey' ve iştirâ, bey' ve istibdâl, bey' ve tebdîl, bey' ve semeni ile istibdâl, tamir gayesiyle bir kısmını bey', bey' ve bedeli vech-i enfaa sarf, bey' ve parayı hifz, bey'i ve semeni ile yenisini bina etmek ve bey' ve parasını başka vakfa yardımda kullanmak gibi terkiplerin ise, istibdâlin satıp yenisini alma mahiyetini yansıtmaya amaçlı kullanıldıklarını görmekteyiz. Bazı örneklerde istibdâl vb. kavramların, vakfı vakıf olmaktan çıkarıp yerine mülk malı vakıf kılan kişilere yönelik, büyük günah/haram işledikleri ve lanete uğramaları gerektiği gibi bir olumsuz bağlamda ifade edildiği görülmektedir. Bununla birlikte zikredilen kelimelerin birçok örneğinde söz konusu iki yapılaş şeklinin ayırt edilmesine engel olan kapalı kullanımlarla karşılaşmaktadır. İlgili kavramların, vakfiyede yalnızca bir şart olarak ileri sürüldüğü metinlerin var olduğu da aktarılmaktadır.

İncelediğimiz kaynaklarda, vakıf hukukunda vakfin mülke, mülkün de vakfa dönüşümünü ifade etmek üzere en çok istibdâl kavramı kullanılmıştır. Fetva, risale meselesi, mahkeme kaydı, ahkam defteri belgesi ve tahrir belgelerinden oluşan 1033 örnekten net bir şekilde vakıf hukukundaki istibdâl anlamında kullanılan terimlerin toplam metin sayısı 851'dir. Bunların içerisinde istibdâlin, ibdal ve tebdil gibi kendi manasında istimal edilen diğer kelimelerle birlikte kullanıldığı metin 510 adet, istibdâlin müstakil kullanım örneği ise 446 adettir. Bu, bütün örneklerle istibdâlin tek başına istimal edildiği kullanım oranının 52,4 olduğu sonucunu verirken, istibdâlin benzer kelimelerle birlikte kullanım oranının yüzde 59,9 olduğunu gösterir.³²¹ Ayrıca söz konusu istibdâli ifade için başka kelimeler de kullanılmıştır. Son olarak zikri geçen kelimeler, kullanan kişilerin tercihlerine göre farklılık arz etmektedir.

Bu tespiti Osmanlının en parlak dönemi diye belirtebileceğimiz 16. yüzyıl Şeyhülsâmlarından Ebüssuûd Efendi'nin fetvaları özelinde incelemeye çalışalım. İncelemelerimizde

³²¹ İstibdalın müstakil kullanım örnekleri için bk. Ek 8, no 1-446. İstibdalın ibdalle birlikte kullanım örnekleri için bk. Ek 8, no 718-730. İstibdalın münakale ile birlikte kullanım örnekleri için bk. Ek 8, no 738-739. İstibdalın tebdil, tağyir ve ibdâl ile birlikte kullanım örnekleri için bk. Ek 8, no 736-737. İstibdalın bey' ile birlikte kullanım örnekleri için bk. Ek 8, no 625-662. İstibdalın iştirâ ile birlikte kullanım örnekleri için bk. Ek 8, no 498-624.

onun fetvalarını derleyen kişilerden ve öğrencilerinden olan Bozanzade Mahmud ve Veli b. Yusuf gibi fakihler ile Boyabadî Sağır Mehmed Efendi'nin Ebüssuûd'a sarıh bir şekilde nispet ettikleri 22 istibdâl fetvası tespit ettik. Bunlar içerisinde istibdâlin iki ayrı kullanım örneği birlikte sunulan 2 fetva dahil olmak üzere³²² toplamda 24 istimali ele alacağız.³²³

Söz konusu 2 fetvanın birisinde Ebüssuûd Efendi, vakıf ev ile mülk evin istibdâl edilmesinden bahsetmektedir. Bu fetvadan anlaşıldığına göre istibdâl, iki gayr-ı menkulün takası şeklinde gerçekleşmektedir. Yine bu fetvada zikri geçen istibdâl uygulamasının vakıf evi bey' edip parası ile yenisini iştirâ etme şeklinde vuku bulabileceği haber verilir.³²⁴ Diğer fetvada, vakıf gayr-ı menkulün beyi ve bedeli ile yerine yenisinin iştirâsı kelimeleri ile ifade edilen istibdâl anlamı yanında, tebdil ile tağyir sözcüklerinin niyetle vakıf gayr-ı menkulü bey ve yerine yenisini iştirâ manasında istimale hamledilebileceği belirtilir.³²⁵

Ebüssuûd Efendi, bunların dışında 6 fetvasında vakıf gayr-ı menkul ile mülk gayr-ı menkul "istibdâli",³²⁶ 3 fetvasında vakıf ile mülk malın cinsi ve türüne temas etmeden, takas yahut satıp yenisini alma mahiyetine değinmeden vakfın mutlak "istibdâli" kelimelerini zikreder.³²⁷ Diğer 5 fetvasında vakıf gayr-ı menkulü "bey ve yerine mülk iştirâ",³²⁸ 3 fetvasında vakıf nukûdu mülk akara "tebdil",³²⁹ 2 fetvasında vakfı "bey" edip parası ile yenisini "istibdâl",³³⁰ 1 fetvasında vakıf odaların yıkıntılarını "bey" edip parasını "vakıf için hıfz" kelimelerini kullanır.³³¹

1.4. Tarihsel Süreçte İstibdâl

Osmanlı ilmiyesinden fakihlerle kadıların tabi olduğu Hanefi mezhebinin kurucu imamlarından IX./XV. asra kadar süregelen tarihsel süreçte istibdâl vb. kavramların kullanımları ve istibdâl hakkında kayda geçirilen ferî meseleleri tespit etmek ve Osmanlı dönemi

³²² Ek 8, no 21, 538.

³²³ Ek 8, no 14-18, 21, 27, 414, 428, 462, 498, 526-527, 538, 564, 594, 656-657, 677, 763-764, 778.

³²⁴ Ek 8, no 21.

³²⁵ Ek 8, no 538.

³²⁶ Ek 8, no 14-18, 27.

³²⁷ Ek 8, no 414, 428, 462.

³²⁸ Ek 8, no 498, 526-527, 564, 594.

³²⁹ Ek 8, no 763-764, 778.

³³⁰ Ek 8, no 656-657.

³³¹ Ek 8, no 677.

ile irtibatını kurmak, istibdâlin serencamını görmek adına önem arz etmektedir. Bu bağlamda Hanefî mezhebinin bazı fûrû-ı fıkıh eserlerinden istibdâl özelinde kavram ve meseleler üzerinde inceleme yapmak suretiyle tarihsel süreç hakkında birtakım tespitler aktarılacaktır. Burada ilk kaynak Hanefî kurucu imamlarından İmam Muhammed'e aittir.³³² İlgili eserler şu şekildedir: İmam Muhammed'in (ö. 189/805) *es-Siyerü'l-kebîr*'i, Hilâl b. Yahyâ'nın (ö. 245/860) *Ahkâmül'l-vakf*'ı, Hassâf'ın (ö. 261/875) *Ahkâmü'l-evkâf*'ı, Ebü'l-Leys es-Semerkindî'nin (ö. 373/983) *en-Nevâzil*'i, Nâtûfî'nin (ö. 446/1054) *el-Ecnâs ve'l-furûk*'u, Serahsî'nin (ö. 483/1090 [?]) *el-Mebsût*'u, Kâdîhân'ın (ö. 592/1196) *Fetâvâ*'sı, Burhânü's-Şerîa'nın (ö. 616/1219) *el-Muhîtü'l-Burhânî*'si, Sadrüşşerîa'nın (ö. 747/1346) *Şerhü'l-Vikâye*'si ve Hâfızüddîn el-Bezzâzî'nin (ö. 827/1424) *el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye*'si.

İstibdâl ve müradif kavramların zikri geçen eserlerde farklı kullanımları ile karşılaşılmaktadır. “Tebdîl”, “Tağyîr”, “Tebdîl ve Tağyîr”, “Tahvil (istibdâl anlamında)”, “İstibdâl ve İbdâl”, “İstibdâl, Tebdîl ve Tağyîr”, “İstibdâl ve İştirâ”, “İstibdâl, İbdâl, Tebdîl ve Tağyîr”, “Bey‘ ve Hifz”, “Bey‘ ve Yenisini Bina Etmek” ve “Ta‘dîl” kelimeleri Osmanlı döneminde kaydedilmekle birlikte tarihsel dönemi tespit için incelediğimiz kaynaklarda

³³² İstibdâl-i vakıf meselesinin ne zaman ortaya çıktığını tespit edebilmemiz için ilk vakfın kuruluş tarihini araştırmak gerekir. Fuad Köprülü, bunun hakkında birçok nazariyenin mevcut olduğunu haber vermekte ve Hz. İbrahim tarafından yapıldığı söylenen vakıfların, aidiyetini doğrulamamakla birlikte en erken dönem olarak Roma hukukuna dikkat çekmektedir. Fuad Köprülü, “Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü”, *Vakıflar Dergisi* 2, (1942): 3-10. Roma hukukunun M.Ö. 753-M.S. 565 tarihleri arasında uygulandığını düşündüğümüzde, İslamiyetten çok önceleri vakıfların mevcut olduğunu ve özellikle yıkılma vb. durumlarda değişimi yoluna gidilebileceğini varsayabiliriz. Söz konusu vakıfların Müslümanlar tarafından kurulmadığı ve İslam hukuku normlarıyla uyuşmadığını kabul ettiğimizde ise bu ifadelerin, sadece vakfın değiştirilmesi olgusu hakkında bir ipucu olarak anlaşılması gerektiği hatıra gelir. İslamiyetten önceki zamanlarda vakıfların varlığıyla ilgili olarak Kâbe'yi incelememiz mümkündür. Kur'ân-ı Kerim'deki ayetlere bakıldığında, önceden inşa edilen kim olduğu bilgisi sunulmadan Kabe'nin Hz. İbrahim tarafından bulunarak yeniden yapıldığı belirtilir. Sadettin Ünal, “Kâbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 24: 16. Kabe'nin zikri geçen yenilenme uygulaması, istibdâle uymayan bir örnek olarak sunulabilir. Nitekim burada vakfın mülke, mülkün de vakfa dönüşümü anlamı bulunmamakta, bilakis vakfın kendi bünyesinde bir yenilenme geçirdiği görülmektedir. Osmanlı döneminde kaydedilen 2 fetvada buna benzer bir durum anlatılır. İlgili fetvalar şu şekildedir: “Bir vakıf menzil, muhterik oldukça vakıfta binaya müsaade var iken mütevellisi Zeyd, arsasını Amr'a icâr ve mülkiyet üzere binaya izin vermekle Amr dahî, nefsi için menzil bina ettikten sonra birkaç sene mürûrunda Zeyd'in yerine Bekir mütevellî olsa, galle-i vakıfta binaya müsâade olup vakıf için müceddeden bina olunmak enfa' olup Amr'ın binasının kal'ı vakfa muzır olmamakla Bekir, Amr'a binasının kal' ettirip ke'l-evvel vakıf için menzil bina etmeğe kadir olur mu? **el-Cevâb:** Olur.” Seyyid Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziyye*, Nşr. Süleyman Kaya, (İstanbul: Klasik Yayınları, Osmanlılarda Hukuk ve Toplum 2, 2009), 166; “سئل: عن شخص هدم جوانيت وقف قائمة على أصولها من غير مسوغ لاستبدالها وبنى موضعها أماكن وغیر معالم الأولى” Şehâbeddin Ahmed eş-Şelebî, *Fetâvâ*, 129a.

karşılaşmadığımız ifadelerdir. Söz konusu farklılıkların, mezhebin Osmanlı öncesi kaynaklarının tamamı incelendiği takdirde değişiklik arz edebileceği de hatıra gelir. “Mübadele” kelimesi ise Osmanlı döneminde *Münyetü’l-müftî* ile *Kınye* isimli eserlere atıfla kullanıldığından mezhebin başlangıcından Osmanlı dönemi sonuna kadar istibdâl anlamında kullanılmış bir ifade olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı döneminde işlenen bir mahkeme kaydında ise mübadele kelimesi istibdâl anlamı dışında mülk malların takasını ifade için kayda geçirilmiştir. Tarihsel süreci görme amacına matuf incelenen eserler ve istibdal kavramı ve benzeri ifadelere dair tablo şu şekildedir:

Tablo 2: Tarihsel Süreçte Kullanılan İfadeler

İstibdâl ve Müradif İfadeler									
	İstibdâl	Bey` ve İs- tibdâl	Bey` ve İs- tirâ/Ş irâ	Bey` ve İsti`ân e/Bey` ve Se- meni ile İn- tifâ	Bey` ve be- deli Daha Üstün Va- kıfta Kul- lan- mak	Bey` ve Se- meni Sarf	Bey ve Ta- mir	Taz- min ve Benzer Kav- ramlar	Mün âkale
<i>es-Si- yerü'l- kebîr</i>	1								
<i>Ahkâmül'l- vakf</i>	7	8	3					2	
<i>Ahkâmü'l- evkâf</i>	4	2	4					1	
<i>en-Nevâzil</i>			4	4				1	
<i>el-Ecnâs ve'l-furûk</i>								1	
<i>el-Mebsût</i>	2								
<i>Fetâvâ Kâdîhân</i>	19	1	4					1	
<i>el- Muhîtü'l- Burhânî</i>	4	5	8		1			6	
<i>Şerhü'l- Vikâye</i>	2						1		
<i>el- Fetâvâ'l- Bezzâziyye</i>	4		7	2	1	2	1	2	2
İstibdâl Anlamı Dışında Kullanılan İfadeler									
	İstibdâl	Tebdîl/İbdâl		Tebdîl		Tahvîl		Sarf	
<i>el-Fetâvâ'l-Bez- zâziyye</i>		1		1		2		1	
<i>el-Muhîtü'l- Burhânî</i>	2								

İmam Muhammed, Süleyman b. Yesar'dan (ö. 107/725) naklen vakfı (habîs) satıp karşılığında bedel alma kelimelerini zikrettikten sonra bu manayı ifade eden istibdâl kavramını kullanmakta ve Mekhûl'den (ö. 112/730) rivayetle tekrar aynı anlama gelen istibdâl kavramını aktarmaktadır.³³³ Tablo 2'de görüldüğü üzere Hilâl b. Yahya, 8 yerde bey` ve istibdâl,<sup>334</sup> 7 yerde istibdâl,<sup>335</sup> 3 yerde bey` ve iştirâ,³³⁶ 2 yerde ise tazmin³³⁷ kelimelerini istibdâl anlamında kullanmaktadır. Müellif, bir meselede vakfedenin satıp semeni ile başka bir arazi almak koşulu ile arazi vakfetmesinin meşru olup olmayacağı sorusuna cevaben, vâkıfın bu durumda bey` ve istibdâl hakkı olacağını aktarır. Burada istibdâl anlamındaki bey` ve iştirâ soru kısmında, aynı anlamdaki bey` ve istibdâl ise cevapta yer almaktadır.³³⁸ 1 meselede vakfedenin, aynı şekilde arazisini bey ve iştirâ şartı ile vakfetmesinden bahsedilmekle beraber, cevapta yukarıdaki gibi bey ve istibdâl kelimelerine değinilmemektedir.³³⁹ Hilâl, vâkıfın "istibdâl" yetkisini elini alarak arazi vakfetmesi kelimelerini kullanarak bir başka mesele daha nakletmektedir.³⁴⁰ Vakfı satan yetkilinin bedeli hibe etmesi durumunda onun bedeli tazmin ederek yeni bir arazi satın alması gerektiğine dair zikredilen satırlar, istibdâlin tazmin kelimeleri ile ifade edildiği bir örneği anlatmaktadır.³⁴¹ Vakfedilmiş araziye geri verilemeyecek şekilde helak eden kişinin, arazinin kıymetini ödemesi gerektiği ile hüküm verilmesi, istibdâl anlamındaki tazminin "حُكْمٌ عَلَيْهِ بِقِيمَتِهَا، فَاشْتَرَيْتَ بِهَا أَرْضًا فَجَعَلْتَهَا صَدَقَةً..." ifadeleri ile olan bir başka örneğini göstermektedir.³⁴²

Hassâf, 4 yerde istibdâl,³⁴³ 4 yerde bey` ve iştirâ,<sup>344</sup> 2 yerde bey` ve istibdâl³⁴⁵ ve 1 yerde ise tazmin³⁴⁶ kelimelerini zikretmektedir. Hassâf, kişinin araziye bey ve iştirâ şartı ile

³³³ Şeybânî, Ebû 'Abdullah Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad, *es-Siyerü'l-kebîr (eş-Şerhu's-Siyeri'l-kebîr içinde)* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1417/1997), 5: 256-257.

³³⁴ Hilâl b. Yahyâ, Ebû Bekr Hilâl b. Yahyâ b. Müslim el-Basrî b. Müslim el-Basrî, *Ahkâmü'l-vakf*, (Haydarâbâd: Dâiratü'l-meârifî'l-Osmâniyye, H. 1355), 91, 94, 97.

³³⁵ Hilâl b. Yahyâ, *Ahkâmü'l-vakf*, 92, 97, 98, 99, 100.

³³⁶ Hilâl b. Yahyâ, *Ahkâmü'l-vakf*, 91, 92, 99.

³³⁷ Hilâl b. Yahyâ, *Ahkâmü'l-vakf*, 91, 94.

³³⁸ Hilâl b. Yahyâ, *Ahkâmü'l-vakf*, 91.

³³⁹ Hilâl b. Yahyâ, *Ahkâmü'l-vakf*, 92.

³⁴⁰ Hilâl b. Yahyâ, *Ahkâmü'l-vakf*, 92.

³⁴¹ Hilâl b. Yahyâ, *Ahkâmü'l-vakf*, 94.

³⁴² Hilâl b. Yahyâ, *Ahkâmü'l-vakf*, 91.

³⁴³ Hassâf, Ebû Bekr Ahmed b. Ömer ('Amr) b. Müheyr eş-Şeybânî, *Ahkâmü'l-Evkâf*, (Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1420/1999), 132, 134, 135.

³⁴⁴ Hassâf, *Ahkâmü'l-Evkâf*, 132.

³⁴⁵ Hassâf, *Ahkâmü'l-Evkâf*, 134.

³⁴⁶ Hassâf, *Ahkâmü'l-Evkâf*, 133.

vakfetmesinin meşru olacağını haber vermektedir.³⁴⁷ O, bir meselesinde istibdâl yetkisinin istihsanen alınabileceğini belirtmektedir.³⁴⁸ Gabn-i fahiş içermeyen bir vakıf satışının meşru olduğunu anlattığı bir başka meselede mezkur satımdan sonra yeni vakıf satın alma kelimelerini zikreder.³⁴⁹ Vakfı sattıktan sonra bedeli kabzedenden kişinin yeni vakıf almadan ölmesi halinde bedelin terekesinden tahsil edilecek bir borç olduğu ve bununla yeni vakıf satın alınması gerektiğini anlatan bir mesele daha belirtmektedir.³⁵⁰ Bu, bir nevi istibdâlin tazminle ifade edilmesine benzemektedir.

Ebü'l-Leys es-Semerkindî, 4 yerde bey` ve iştirâ,<sup>351</sup> 3 yerde bey` ve isti`âne<sup>352</sup>, 1 yerde bey` ve semeni ile intifâ,³⁵³ 1 yerde ise tazmin³⁵⁴ ifadesini zikretmektedir. Semerkandî, İmam Muhammed'e mescidin harap olmasından ötürü ehl-i mescidin yeni bir mescid inşa ettiği ve eski mescidin satılarak ele geçen paranın yenisine yardımda kullanılmasının meşruiyeti sorulması üzerine, onun buna onay verdiğini nakletmektedir. Burada kullanılan kavram bey` ve isti`âne olup vakfın satılarak mülke, ele geçen paranın da vakfa dönüştürülerek istibdâl anlamı yansıtılmaktadır.³⁵⁵ O, tazmin mahiyetinde bir istibdâle yer verdiği bir meselede “قضى عليه بقيمتها فيشترى بها...” kelimelerini kullanmaktadır.³⁵⁶ Müellif, mescide ait hasırlara ihtiyaç kalmadığında bunların satılıp parası ile mescide yeni hasır almak suretiyle oluşacak faydalanmanın meşru olacağına dair bir fetva nakletmekte ve bu fetvada bey` ve intifa kelimeleri mezkur olup işтира kelimesi bulunmamaktadır.<sup>357</sup> Bir başka fetvada ise bey` ve işтира kelimeleri istibdâl anlamında kayda geçirilmiştir.³⁵⁸

Nâtîfî, hayatındayken gelir getiren bir arazi vakfeden kişinin ölümü sonrasında birisinin, söz konusu arazinin kendi mülkü olduğunu iddia etmesi üzerine varislerin de bunu ikrarı sonrasında varislerin, İmam Muhammed'e göre zikri geçen arazinin kıymetini ölünün terekesinden tazmin ederek ennihaye vakfın iptal edilmeyeceğine dair bir fetva nakleder.

³⁴⁷ Hassâf, *Ahkâmü'l-Evkâf*, 132.

³⁴⁸ Hassâf, *Ahkâmü'l-Evkâf*, 132. Ayrıca bakınız: 21.

³⁴⁹ Hassâf, *Ahkâmü'l-Evkâf*, 132.

³⁵⁰ Hassâf, *Ahkâmü'l-Evkâf*, 133.

³⁵¹ Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkindî, *en-Nevâzil*, Süleymaniye Ktp. Fazıl Ahmed Paşa, nr. 683, vr. 271a, 271b, 273a, 277b.

³⁵² Semerkandî, *en-Nevâzil*, 259b, 269a, 272b.

³⁵³ Semerkandî, *en-Nevâzil*, 269b.

³⁵⁴ Semerkandî, *en-Nevâzil*, 259b.

³⁵⁵ Semerkandî, *en-Nevâzil*, 259b.

³⁵⁶ Semerkandî, *en-Nevâzil*, 262b.

³⁵⁷ Semerkandî, *en-Nevâzil*, 269b.

³⁵⁸ Semerkandî, *en-Nevâzil*, 271a.

Nitekim gelir getiren vakıf arazi gaspla tazmin edilmelidir.³⁵⁹ Bu fetvada istibdâl tazmin kelimeleri ile ifade edilmektedir.

Serahsî, bir yerde arazilerin istibdâlinde³⁶⁰ bir başka yerde de istibdâl şartının fasit olmasından³⁶¹ bahsetmektedir. Kâdîhân ise 19 yerde istibdâl,³⁶² 4 yerde bey` ve iştirâ,<sup>363</sup> 1 yerde bey` ve istibdâl,³⁶⁴ 1 yerde ise tazmin³⁶⁵ kelimelerini kullanmaktadır. Bey ve iştirâ kelimelerini zikrettiği bir meselede kişinin vakfedeceği arazisini satıp yenisini alma şartını eline alması konusuna temas etmektedir.³⁶⁶ Bir başka meselede vakıf araziye gasp edene arazi kıymetini tazmin etmesi hükmünün verileceğini belirtmektedir.³⁶⁷ Bir diğer meselede afetten ötürü yağmur yağmayıp çorak hale gelen vakıf arazinin başka bir arazi ile istibdâl edilmesini anlatmaktadır.³⁶⁸ İstibdâl şartının vakfiyesinde zikredilmediği vakfın bey ve istibdâl edilemeyeceğini ifade ettiği bir başka meselede Kâdîhân, söz konusu vakfın ilk olarak satılmasından sonrasında ise istibdâl edilmesinden bahsetmektedir.³⁶⁹

Burhânü's-Şerîa, 8 yerde bey ve iştirâ,³⁷⁰ 6 yerde tazmin,³⁷¹ 4 yerde istibdâl,³⁷² 5 yerde bey ve istibdâl,³⁷³ 1 yerde ise bey` ve parayı daha üstün vakıfta kullanmak³⁷⁴ kelimelerini zikretmektedir. Müellif, vâkıfın vakfı satmayı ve sattıktan sonra parasını kendisinden daha üstün bir vakfı [almak için] kullanmayı³⁷⁵ şart koşmasının meşruiyetini nakletmektedir. Burhânü's-Şerîa, istibdâli bir yerde vakıfta görev yapan kayyımların,³⁷⁶ bir yerde

³⁵⁹ Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ömer en-Nâtîfî et-Taberî, *el-Ecnâs ve'l-furûk*, Süleymaniye Ktp. Fazıl Ahmed Paşa, nr. 665, vr. 30a.

³⁶⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, 12: 41.

³⁶¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 12: 42.

³⁶² Kâdîhân, Ebu'l-Mehasin Fahreddin Hasan b. Mansur b. Mahmud, *Fetâvâ Kâdîhân*, (Hindistan: Kalküta matbaası, 1835), 4: 231-235.

³⁶³ Kâdîhân, *Fetâvâ*, 4: 233, 234.

³⁶⁴ Kâdîhân, *Fetâvâ*, 4: 233.

³⁶⁵ Kâdîhân, *Fetâvâ*, 4: 231.

³⁶⁶ Kâdîhân, *Fetâvâ*, 4: 231.

³⁶⁷ Kâdîhân, *Fetâvâ*, 4: 231.

³⁶⁸ Kâdîhân, *Fetâvâ*, 4: 231.

³⁶⁹ Kâdîhân, *Fetâvâ*, 4: 233.

³⁷⁰ Burhânü's-Şerîa, Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz el-Buhârî el-Mergînânî, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1424/2004), 6: 123, 137, 184, 209, 210, 233.

³⁷¹ Burhânü's-Şerîa, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, 6: 140, 193, 194, 195, 196, 215.

³⁷² Burhânü's-Şerîa, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, 6: 123, 195, 196, 233.

³⁷³ Burhânü's-Şerîa, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, 6: 123, 195.

³⁷⁴ Burhânü's-Şerîa, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, 6: 124.

³⁷⁵ "وإذا شرط في الوقف أن يبيعه وأن يجعل ثمنه في وقف أفضل منه، حتى جاز الشرط"، Burhânü's-Şerîa, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, 6: 124.

³⁷⁶ Burhânü's-Şerîa, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, 6: 124.

de istibdâl yetkisi vekaleten kendilerine verilmiş olan vekillerin değiştirilmesi³⁷⁷ anlamında kullanılmaktadır.

Sadrüşşerîa, 2 yerde istibdâl,³⁷⁸ 1 yerde ise bey ve tamir³⁷⁹ kelimelerini kullanmaktadır. İstibdâlin Ebû Yûsuf'a göre vakfın sahihliğine engel teşkil etmeyecek bir şart olduğunu ifade ettiği satırlardan sonra müellif, geliri azalmış vakıf arazinin vâkıfın şartı bulunmadan istibdâl edileceğine dair bir meseleye yer vermektedir.³⁸⁰ Vakfın harap olması durumunda bir kısmını satarak kalan bölümü tamir etmenin kimi müteahhir fukaha tarafından meşru olduğunu anlattığı fetvada o, bey ve imara kelimelerini kullanmayı tercih etmektedir.³⁸¹ Bu kelimelerin istibdâl anlamına gelmesi, satılan vakıf sonucunda mülk olan para yahut müştemilatın, tamiri yapılacak yere vakıf olarak dönüşmesi şeklinde gerçekleşmektedir.

Hâfızüddîn el-Bezzâzî, 7 yerde bey ve işтира/şıra,³⁸² 4 yerde istibdâl,³⁸³ 2 yerde bey ve semeni sarf,³⁸⁴ 2 yerde tazmin,³⁸⁵ 2 yerde münakale,³⁸⁶ 2 yerde bey ve istiâne,³⁸⁷ 1 yerde bey ve tamir,³⁸⁸ 1 yerde ise bey ve bedeli üstün vakıfta kullanmak kelimelerini istibdâl anlamında zikrederken,³⁸⁹ 2 yerde tahvil,³⁹⁰ 1 yerde de sarf kelimelerini³⁹¹ istibdâle uymayan bir anlamda, 1 yerde tebdil,³⁹² 1 yerde ise tebdil veya ibdâle³⁹³ istibdâl anlamı dışında yer vermektedir. Bezzâzî, bir meselede vakfın yenisini alma amacıyla satılmasını anlatan bey ve işтира kelimelerini, geliri azalan vakıf arazinin satılarak daha fazla gelir getiren bir arazi almak bağlamında kullanır.³⁹⁴ Müellif, bir başka meselede arazi ve ev

³⁷⁷ Burhânü's-Şerîa, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, 6: 150.

³⁷⁸ Sadrüşşerîa, Abdullah b. Mesûd el-Mahbûb el-Hanefî, *Şerhü'l-Vikâye*, (Amman: Müesseseti'l-verrâk, 2006), 3: 288-289.

³⁷⁹ Sadrüşşerîa, *Şerhü'l-Vikâye*, 3: 289.

³⁸⁰ Sadrüşşerîa, *Şerhü'l-Vikâye*, 3: 288.

³⁸¹ Sadrüşşerîa, *Şerhü'l-Vikâye*, 3: 289.

³⁸² el-Bezzâzî, Hâfızüddîn Muhammed b. Muhammed b. Şihâb el-Kerderî el-Hârizmî, *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*, (*el-Fetâva'l-Hindiyye*'nin kenarında, Bulak: 1310), 6: 254, 256, 270, 271.

³⁸³ el-Bezzâzî, *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*, 6: 254, 256.

³⁸⁴ el-Bezzâzî, *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*, 6: 257, 285.

³⁸⁵ el-Bezzâzî, *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*, 6: 256, 269.

³⁸⁶ el-Bezzâzî, *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*, 6: 254, 256.

³⁸⁷ el-Bezzâzî, *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*, 6: 271.

³⁸⁸ el-Bezzâzî, *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*, 6: 271.

³⁸⁹ el-Bezzâzî, *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*, 6: 257.

³⁹⁰ el-Bezzâzî, *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*, 6: 270, 284.

³⁹¹ el-Bezzâzî, *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*, 6: 284.

³⁹² el-Bezzâzî, *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*, 6: 285.

³⁹³ el-Bezzâzî, *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*, 6: 261.

³⁹⁴ el-Bezzâzî, *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*, 6: 254.

vakfeden kişinin istibdâli murad etmesi durumunda, münakale şartına vakfiyede yer vermesi koşuluyla başka bir arazi veya ev ile değiştirmesinin meşru olacağını bildirmektedir.³⁹⁵ Bu meselede istibdâlle münakele kelimelerini eş anlamlı olarak aynı satırlarda zikreden Bezzâzî, bir diğer meselede işlevini yitiren vakıf arazinin bir başka arazi ile münakalesine istibdâl kelimesine temas etmeden değinmektedir.³⁹⁶ Onun, 2 yerde bey ve sarf kelimelerini istibdâl anlamında kullandığı,³⁹⁷ 1 yerde ise yalnızca sarf kelimesini istibdâle uymayan bir manada kullandığı³⁹⁸ anlaşılmaktadır. Şöyle ki; vakfın satılıp bedelinin vakfın ihtiyaçlarına sarf edilmesini içeren bir mesele³⁹⁹ ile mescidin satılıp semenini başka mescide sarf etmeyi anlatan bir başka meselede⁴⁰⁰ vakfın satılarak mülke dönüştüğü ve bunun vakfa sarf edilerek vakıf statüsüne büründüğü farkedilmektedir. Buna göre istibdâl gerçekleşmiş olacaktır. İstibdâle uymayan diye sunabileceğimiz sarf kelimesinin yer aldığı bir meselede harap olan mescide ait vakıfların başka mescide sarf edilmesi⁴⁰¹ anlatılarak vakfın mülke, mülkün de vakfa dönüşümü değil de vakfın sadece nakli hususu mevcuttur. Bezzâzî, bir meselede gâsıbın, vakfı harap etmesi üzerine tazminle yükümlü olacağı ve ondan tahsil edilecek bedelle istibdâlin tamamlanacağını anlatır. Burada ilk olarak vakfın bir nevi satılmasını ihtiva eden tazmin kelimesi ve ele geçen para ile yeni vakıf satın almayı ifade eden işтира kelimeleri mezkurdur.⁴⁰² İstibdâle uymayan bir anlamda kullanıldığını belirttiğimiz tahvil kelimesine 2 yerde, sarf kelimesinde olduğu gibi vakfın nakli anlamında yer verilmektedir.⁴⁰³ Son olarak bir meselede vakfedenin vakfına yönelik ileri sürdüğü şartların değiştirilemeyeceği tebdil ve ibdal kelimesine ihtimalli bir şekilde⁴⁰⁴ zikredilmektedir.⁴⁰⁵ Geride isimlerini belirttiğimiz eserlerde birtakım istibdal meseleleri incelenmektedir. Buna dair bir tablo sunduktan sonra ilerleyen satırlarda tarihsel süreçte zikredilen birtakım istibdâl konuları hakkında bazı açıklamalara yer verilecektir.

³⁹⁵ el-Bezzâzî, *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*, 6: 254.

³⁹⁶ el-Bezzâzî, *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*, 6: 256.

³⁹⁷ el-Bezzâzî, *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*, 6: 257, 285.

³⁹⁸ el-Bezzâzî, *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*, 6: 284.

³⁹⁹ el-Bezzâzî, *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*, 6: 257.

⁴⁰⁰ el-Bezzâzî, *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*, 6: 285.

⁴⁰¹ el-Bezzâzî, *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*, 6: 284.

⁴⁰² el-Bezzâzî, *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*, 6: 256.

⁴⁰³ el-Bezzâzî, *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*, 6: 270, 284.

⁴⁰⁴ (لا يبدل)

⁴⁰⁵ el-Bezzâzî, *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*, 6: 261.

Tablo 3: Bazı Eserlerde İstibdâl Meseleleri

<i>es-Siyerü'l-kebîr</i>	1. İstibdâlin Meşruiyeti
<i>Ahkâmül'l-vakf</i>	1. İstibdâlin Meşruiyeti 2. İstibdâl Lafızları 3. İstibdâlde Bedelin Kayıtlanması 4. Bedelin Aşırı Aldanma İçermesi 5. İstibdâl Bedelinin Hibesi 6. İstibdâl Yetkisinin Vasiyet veya Vekalet Gibi Yollarla Devri 7. Gayr-ı Menkul Vakfın İstibdâlinde Bedelin Menkul Olması 8. Mescidin İstibdâl İmkânı
<i>Ahkâmü'l-evkâf</i>	1. İstibdâlin Meşruiyeti 2. İstibdâl Lafızları 3. Mutlak İstibdâl Şartının Tekle Kayıtlanması 4. Bedelin Aşırı Aldanma İçermesi 5. Bedelin Rayiç Olma Şartı 6. İstibdâl Bedelinin Hibesi 7. İstibdâl Bedelinin Tazmini 8. Mutlak Bedelin Taşınmaza Hamledilmesi 9. Mescidin İstibdâl İmkânı 10. İstibdâlde İkâle ve Şart, Ayıp Muhayyerliği 11. İstibdâlde Şehadet
<i>en-Nevâzil</i>	1. İstibdâlin Meşruiyeti 2. İstibdâl Lafızları 3. İstibdâl Bedelinin Tazmini 4. Mescidin İstibdâl İmkânı 5. Kabe Örtüsünü İstibdâl 6. Köle Azat etmek İçin İstibdâl 7. Vakfın İhtiyaçlarını Karşılama İçin Yarısını Satıp Gelir Getiren Arazi Almak
<i>el-Ecnâs ve'l-furûk</i>	1. Gelir Getiren Vakıf Arazisinin Tazmini ⁴⁰⁶ Yoluyla İstibdâl
<i>el-Mebsût</i>	1. İstibdâlin Meşruiyeti
<i>Fetâvâ Kâdihân</i>	1. İstibdâlin Meşruiyeti 2. İstibdâl Lafızları 3. Mutlak İstibdâl Şartının Tekle Kayıtlanması 4. Şartsız İstibdâlde Kâdının Yetkilendirilmesi 5. Vakıf Kayyımının İstibdâle Yetkili Olması 6. İstibdâl Yetkisinin Devri 7. İstibdâlin Vakfiye Şartlarını Değiştirmemesi 8. Bedelin Aşırı Aldanma İçermesi 9. İstibdâl Bedelinin Hibesi 10. İstibdâl Bedelinin Tazmini 11. İstibdâl Bedelindeki Kayıtlara Riayet Gerekliliği

⁴⁰⁶ Vakıf arazini gasp eden kişinin araziye zarar vermesi sonucunda ona arazinin bedelini tahsil ettirmek.

	12. Mutlak Bedelin Taşınmaza Hamledilmesi 13. Mescidin İstibdâl İmkânı 14. İstibdâlin Bozulması
<i>el-Muhîtü'l-Burhânî</i>	1. İstibdâlin Meşruiyeti 2. İstibdâl Lafızları 3. Mutlak İstibdâl Şartının Tekle Kayıtlanması 4. Şartsız İstibdâlde Kâdının Yetkilendirilmesi 5. İstibdâlde Hakim İzni 6. Vakıf Kayyımının İstibdâle Yetkili Olması 7. İstibdâl Yetkisinin Devri 8. Bedelin Aşırı Aldanma İçermesi 9. İstibdâl Bedelinin Tazmini 10. İstibdâl Bedelindeki Kayıtlara Riayetın Gerekliiği 11. Mescidin İstibdâl İmkânı 12. İstibdâlin Bozulması
<i>Şerhü'l-Vikâye</i>	1. İstibdâlin Meşruiyeti
<i>el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye</i>	1. İstibdâlin Meşruiyeti 2. İstibdâl Lafızları 3. İstibdâlde Hakim İzni 4. İstibdâl Bedelinin Tazmini 5. Alacağın Tahsiliyle İstibdâl 6. Mescidin İstibdâl İmkânı

İmam Muhammed'in aktardığı bilgilerden hareketle tabiûn döneminde ulemanın istibdâl fetvasıyla muhatap oldukları anlaşılmaktadır. Süleyman b. Yesâr, Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) ve Mekhûl, istibdâlin kabul edilebilir bir gerekçe bulunması koşuluyla sorunsuz bir işlem olacağını, aksi halde mekruh hükmü kapsamında yer alacağını söylemektedirler.⁴⁰⁷ Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed de, bu görüş doğrultusunda fetva verirken hocaları Ebû Hanîfe, vakfı bağlayıcı bir uygulama olarak görmediği için vakfın satışı ve istibdâlini caiz kabul etmektedir.⁴⁰⁸ İlerleyen dönemlerde vâkıfın istibdâl şartını, vakıf kurarken kendisine veya yöneticilere tanınması ya da istibdâlin maslahat şartıyla kâdı tarafından yapılması vb. istibdâl uygulamaları, Hanefi mezhebinde özellikle sâhibeynin görüşleri çerçevesinde cevap bulmuştur.⁴⁰⁹ Ebû Hanife'nin vakfı bağlayıcı bir akit olarak görmemesinin ve dolayısıyla da istibdâli sebepsiz de olsa mekruh kabul etmemesinin gerekçesi vakfın mülkiyeti meselesine bağlanabilir. Nitekim Ebü'l-Leys es-Semerkindî, Nusayr b. Yahya (ö. 268/881-882) ve Muhammed b. Seleme'nin (ö. 278/891-892) talebesi Ebû Nasr b. Sellam'dan (ö. 305/917-918) şu rivayeti akarır:

"Ebû Nasr'a soruldu: Bir adam, arazi vakfettikten sonra kayyım, araziye dair [vâkıfın] varisinin yahut sultanın [istilasından] korkarsa orayı satıp semenini tasadduk edebilir mi? Ebû Nasr dedi ki: Ebû Yûsuf'tan, kayyımın [bu durumdan] korkması halinde araziyi satıp semenini tasadduk etme hakkının olacağı şeklinde bunun benzeri bir hadise rivayet edildi. Ebû Nasr dedi ki: Bu görüş bana güzel gelmez. Zira vakıf, ademoğlunun mülkünden çıktığından nasıl satılabilirsin ki?"⁴¹⁰

Söz konusu rivayet Ebû Hanîfe'ye dair sarîh olarak bir söz nispet etmese de vakfın bedelinin tasadduk edilmesi amacıyla satılması problemini vakfın mülkiyetinin kime ait olacağı bağlamında incelemesi açısından öne arzetmekte ve Ebû Hanîfe'nin vâkıfın vakfettiği malın kendi mülkünden çıkıp Allah'ın mülküne girdiği yorumunu kabul etmediğine bir işaret olabilir. Vakfın tasadduk edilme amacı ile satılması net bir istibdâli yansıtmasa da Semerkandî, bu meselenin üst satırlarında ve siyak sibakında yer alan konularda birçok istibdâl örneklerine değinmektedir. Ayrıca istibdâlin ilk işlemi olan vakfı satma hususu

⁴⁰⁷ Şeybânî, *es-Siyerü'l-kebîr*, 5: 256-257.

⁴⁰⁸ Serahsî, *eş-Şerhu's-Siyerü'l-kebîr*, 5: 256-257.

⁴⁰⁹ Hilâl b. Yahyâ, *Ahkâmü'l-vakf*, 91-95; Hassâf, *Ahkâmü'l-Evkâf*, 21, 164; Serahsî, *el-Mebsût*, 12: 41-42; Burhânü's-Şerîa, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, 6: 123-125.

⁴¹⁰ Semerkandî, *en-Nevâzil*, 271b.

ile zikri geçen meseledeki bey aynı sonuca götürmekte, sadece satımdan sonra mülkün vakfa dönüştürülmesi hususu istibdâlde tasadduktan kısmen farklılık barındırmaktadır.

Hassâf, kişinin arazisini ilk olarak muayyen bir kavme, nesilleri tükendiğinde ise miskinlere vakfettiğinde, araziye satıp yenisini alma yetkisini eline almasını anlattığı bir meselede Ebû Yûsuf'a göre vakıf ile istibdâl şartının sahih olacağını ifade etmektedir. Devamında “قُلْتُ” ile başlayan soruda vakfın temlik edilememe ve miras bırakılmama şartı ile istibdâlin çeliştiği şeklinde bir itiraz kaleme alınmıştır. Hassâf ise söz konusu ana kural manasını taşıyan kıyastan udül mahiyetinde istihsanı devreye sokarak istibdâlin cevazını vurgulamaktadır.⁴¹¹

Tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk olarak Kâdîhân, vâkıfın asl-ı vakfında (vakfiye) istibdâli ileri sürmesi halinde vakıf ile istibdâl şartının sahih olduğunda fukahanın icma ettiğini nakletmektedir.⁴¹² Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi (ö. 954/1547) ile öğrencisi Kınalızâde'nin bu icma iddiası hakkındaki eleştirilerine istibdâle başvurabilme şartlarında ele aldığımız vakfedenin izni bölümünde yer vereceğiz. İncelediğimiz kaynaklarda icma edildiğine dair başka bir istibdâl meselesi ile karşılaşmadık.

Memlûk sultanı el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalâvûn'un (ö. 741/1341) istibdali suistimal ederek mescitlere ait vakıfların neredeyse yarısını ele geçirmeye uğraşmasına karşılık bunu gerçekleştiremeden vefat ettiği aktarılır.⁴¹³ Tespit edebildiğimiz kadarıyla Hanefî fakihlerden ilk olarak Sadrüşşerîa, suiistimal içerikli istibdâl fetvası sonucu vakıfları zarara uğratma girişimini engellemek amacıyla, belki de “sedd-i zerîâ” ilkesine dayanarak, istibdâle karşı çıktığını ortaya koymuştur. O şöyle demektedir: “Biz, kadıların istibdâli vakıfları iptal etmeye bir araç olarak kullanıp zarar verdiklerini bildiğimiz için zamanımızda bu yönde fetva vermiyoruz.”⁴¹⁴ Hanefî kâdîlkudâtı Alâeddîn İbnü't-Türkmânî'nin (ö. 750/1349) oğlu Kahire Başkadısı Cemaleddîn İbnü't-Türkmânî (ö. 769/1368), Sadrüşşerîa ile aynı dönemde yaşamıştı. Risâlesinde o da Sadrüşşerîa gibi düşündüğünü şu sözlerle ifade etmektedir:

“Yüce Allah şahit olsun ki; her ne kadar vakıflar için gerekli olduğuna inanı-

⁴¹¹ Hassâf, *Ahkâmü'l-evkâf*, 132. Ayrıca bakınız: 21.

⁴¹² Kâdîhân, *Fetâvâ*, 4: 231.

⁴¹³ Ebu Zehra, *Muhâdarât*, 14.

⁴¹⁴ Sadrüşşerîa, *Şerhü'l-Vikâye*, 3: 288-289.

yor olsam da, istibdâl kapısını açmaya gönlüm razı değildir. Çünkü bir hakikat olan istibdâl fetvası sonucu vakıflar satılmakta ve yerlerine yeni vakıf alınmayarak paraları heba edilmektedir. Dolayısıyla görevdeyken bana istibdâl talebiyle gelen birçok müsteftiye onay vermedim.”⁴¹⁵

Emir Cemaleddin Yûsuf, yönetimi bölgesinde bulunan harap olmamış vakıflar da dahil olmak üzere bir vakfı kendi mülküne geçirmek istediğinde iki yalancı şahit bulur ve vakıf binanın komşulara ve yolculara zarar verdiğini söylettirirdi. Herhangi bir problem olursa da Kadı Kemaleddin Ömer İbn-i Adîm, (ö. 811/1408) istibdâlin caiz olduğuna dair hüküm verir ve karşı duranlar engellenirdi. Bu şekilde değerli ve işlevsel olan birçok vakıf istibdâl kılıfı altında gasp edilmişti.⁴¹⁶

⁴¹⁵ Cemaleddin b. Türkmanî, *a.g.t.* 62.

⁴¹⁶ Makrizî, Ahmed b. ‘Alî b. ‘Abdülkâdir Ebû’l-‘Abbâs el-Hüseynî el-‘Ubeydî Takiyyüddîn, *el-Mevâ’iz vel-i’tibâr bi zikrîl-hıttatî vel-âsâr* (Beyrut: Dâru’l-kütübî’l-‘ilmiyye, (1418/1997), 4: 88-89; İbn Teğrî el-Berdî, Yûsuf b. ‘Abdullâh b. ez-Zâhirî el-Hanefiyyî Ebû’l-Mahâsin Cemâlüddîn, *en-Nücûmü’z-zâhira fî mulûk’i-Mısır ve’l-Kâhira* (Mısır: Daru’l-kütüb), 7: 131. Tezimizin sınırları içerisinde yer alan İbn Nüceym, benzer durumu şu şekilde haber vermektedir: “Zamanımızdaki istibdâl uygulamalarının meşru sayılabilmesi için bir şart daha ilave edilmelidir. O da değiştirilecek vakıf taşınmazın satılmadan akar karşılığı takas edilmesidir. Nitekim biz, bu kriter dikkate alınmadan gerçekleştirilen istibdâller sonucunda nazırların büyük kısmının, aldıkları bedelle yeni vakıf satın almak şöyle dursun, paraları yediklerine şahit olduk. Bu şekildeki suiistimallere göz yuman kadıları ikaz etmeme rağmen onlar hala teftiş hususunda çok gevşek davranıyorlar.” İbn Nüceym, *el-Bahrü’r-râik*, 5: 241. Muhtemelen bu gibi suiistimallerden ötürü artık istibdalde sultan izni şart koşulmaya başlayacaktı. Nitekim İbn Kemal’in bir fetvasından anlaşıldığı kadarıyla onun döneminden itibaren gerekli görülmeye başlanılan istibdâlde sultan izni şartı artık devreye sokulmuştu. *Fetâvâ-yı Ebüssuûd*’da ve *Maruzat*’ta aynı yönde bir koşulun devam ettirildiği ve hatta bunu ifade eden özel bir emr-i şerifin 951/1544-1545 tarihinde yayınlandığı nakledilmektedir. Sonraki zamanlarda bu şartın Şeyhülislâmlar tarafından sürdürüldüğü fetva kitaplarında görülmektedir. Kemalpaşazâde [İbn Kemal] Şemseddin Ahmed b. Süleyman (Fetvayı Veren), *Fetâvâ*, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, nr. O. 44, 83^a; Veli b. Yusuf, *Mecma’u’l-fetâvâ*, 125b; Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi (Fetvayı Veren), *Ma’ruzât*, Nşr. Pehlül Düzenli, (Osmanlılarda Hukuk ve Toplum 4, İstanbul: Klasik Yayınları 2013), 115-116; Şeyhülislâm Hocaşâde Esad Efendi (Fetvayı Veren), *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, İstanbul Müftülüğü Ktp., nr. 157, 101^a; Esîrî Mehmed Efendi el-Bursevî (Derleyen), *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ktp., İSL/296, 114^b; Konevîzâde Şeyh Mehmed b. Mustafa Efendi (Mürettib), *el-Fetâvâ’l-Es’adiyye fî fikhi’l-Hanefiyye*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmut Efendi, nr. 1203, 1: 267.

BÖLÜM 2: İSTİBDÂL UYGULAMASI

2.1. İstibdâlin Mahiyeti ve Satımla İlişkisi

İstibdalden bahsedebilmemiz için akde konu edilen vakfın sahih bir vakıf mahiyetini taşıması gerekir. Henüz tescil edilmemiş vakıflar sahih ve bağlayıcı olmadığından vâkıf, bu vakfından rücu edebilir. Şeyhülislâm Müeyyedzâde Abdurrahman el-Amasî (ö. 922/1516), bir fetvasında *Şerh-i vikâye* isimli kitaba atıfla Ebû Yûsuf'a göre, istibdâlin şu iki şartın bulunması koşuluyla caiz olduğuna dair bir görüş aktarır: 1. Bedel mal, vakıftan daha hayırlı olacak. 2. Vakıf, devletin ilgili kurumu tarafından tescil edilmiş (müseccel) olmayacak.⁴¹⁷ Müeyyedzâde'nin kaynak olarak verdiği kitaba dair başka malumat nakletmemesinden ötürü, rivayetin zikredildiği asıl esere ulaşamadık. Şöyle ki Emine Arslan, bir tebliğinde onun mecmûasında kullandığı kaynaklar hakkında bilgi vermektedir. Burada *el-Vikaye* isimli kitabın dört adet şerhinin kullanıldığı belirtilir: İbn Melek'e, Sa'dî'ye, Kara Sinan'a ve İbn Taberî'ye ait olanlar.⁴¹⁸ Mekke Müftüsü İbrâhim Pîrîzâde el-Hanefî (ö. 1099/1687-1688), ise risâlesinde bu nakli *Münyetü'l-müftî* isimli esere atıfla aktarır.⁴¹⁹ Zekerîyyazâde Yahya Efendi'ye nispet edilen bir fetvada da Müeyyedzâde'yi destekleyici olarak tescil edilmiş vakfın istibdâline cevaz verilmemektedir.⁴²⁰

Hanefî fikhına göre vakfedilen mülk artık Allah'ın mülküne girdiğinden ötürü ilke olarak satılamaz. Yukarıdaki satırlarda ifade edilen istibdâli yapılmak istenen vakfın tescil edilmemiş olma koşulu, vakfın satışının yasak olması ile direkt bağlantılı bir durumdur. Nitekim vakıf satılacaksa vakfın tescil ettirilmesinin vakıfların bekası açısından çok bir önemi yoktur. İstibdâl de bir nevi satım gibi değerlendirildiğinden vakfın satımı ile aynı konumda kabul edilerek tescille istibdâl birbirine zıt iki eylem olarak belirlenmiş gibi gözükmektedir. İstibdâlin satış benzeri bir işlem olduğu hususunda erken dönem Hanefî

⁴¹⁷ Müeyyedzâde, *Mecmuatü'l-mesâil*, 6^b.

⁴¹⁸ Emine Arslan, "Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi'nin Fetva Mecmûası ve Kaynaklarının Değerlendirilmesi", *Sahn-ı Semândan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası: Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler: XVI. Yüzyıl*, (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları 40, 2017), 290.

⁴¹⁹ Pîrîzâde, Mekke Müftüsü İbrâhim b. Hüseyin el-Hanefî, *el-İstidlâl fî hükmi'l-istibdâl*, Princeton Üniversitesi Kütüphanesi, nr. 1261, vr. 30^a.

⁴²⁰ "Zeyd'in vakf-ı müsecceli olup tevliyet ve süknasını kendüye badehü evladına, bade'l-inkiraz bir cihet-i hayra şart eylediği menzilin binasını sel götürüp, harap olup müceddeden binaya vakıfta müsaade olmasa, halen evlâd-ı vâkıftan olan Hind, ol menzilin arsasını bey ve semeni ile yerine âhar menzil alıp ol menzilin yerine vakf etmeğe şeran kadir olur mu? **el-Cevâb:** Olmaz. Yahya Efendi." *Mecmuatü'l-fevâid ve'l-fetâvâ*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 914, 131^a.

fakihlerinden ve vakıf hukukunun kurucularından kabul edilebilecek Hassâf'ın ifadeleri ile karşılaşılmaktadır. O, istibdâlin vakfın satışı gibi değerlendirildiğinden ötürü vakfı asıl halinden başka bir duruma getiren bir mahiyet taşıdığını belirtir ve bunun sadece istihsa-nen caiz görülebilecek bir uygulama olduğunu zikreder.⁴²¹

İstibdâlin vakfın tesciline engel olduğu görüşünün Osmanlı fetvalarında genel olarak be-nimsenmediği anlaşılmaktadır. Zira üç Osmanlı fetvasında istibdâl gerçekleştirildiği halde vakfın tescilinin bozulmayacağından tekrar tescile ihtiyaç duyulmadığı zikredilir ve istibdâlin meşru olduğu belirtilir.⁴²² Bunun yanında Kâdîhân, istibdâl şartı zikredilen vakfın istibdâlinde sonra tekrar vakfiye düzenlenmesine gerek olmayacağını zikreder.⁴²³

Ebüssuûd Efendi ve Şehâbeddin Şelebî, vakfiyede vakfın satışını ileri sürmenin vakfın tesciline engel bir mahiyet taşıdığını belirtmektedirler.⁴²⁴ Ebüssuûd Efendi'nin fetva kâtibi Veli b. Yusuf, derlediği fetva mecmûasında, vakfın satılmasının meşru olabilmesi için ilgili vakfın tescil edilmemiş olma şartının zikredildiği iki fetvayı Ebüssuûd'a nispet etmektedir.⁴²⁵ Nitekim satılacak diye düzenlenen bir vakfın vakfiyetinden beklenen gaye yok hükmünde gibidir. Buna göre istibdâlde vakfın satılıp yerine yenisinin alınmaması şeklindeki suiistimalleri göz önünde bulundurarak ve istibdali bir bey' gibi telakki etme

⁴²¹ Hassâf, *Ahkâmü'l-evkâf*, 132. Ayrıca bakınız: 21.

⁴²² Bir örnek olarak şu fetvaya bakılabilir: "Zeyd, yüzbin akçesini bir cihet-i birre vakf ve tescil-i şeri ve teslim ile'l-mütevelli ettikten sonra mütevelli-i vakf, nukûdun ziyâ-ı ihtimali olmakla re'y-i hâkimle meblağ mezburu vakfa nâfi' akâra tebdil eylese, ol akâr için tekrar tescil-i şer'îye ihtiyaç var mıdır? **el-Cevâb:** Yoktur." Menteşzâde Abdürrahim Efendi (Fetvayı veren), *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, nr. B/21, 460. Ayrıca bk. Hocaşâde Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 95^b; *Mecmûatü'l-fevâid ve'l-fetâvâ*, 131^a.

⁴²³ Kâdîhân, *Fetâvâ*, 4: 231-232.

⁴²⁴ "**Mesele:** Zeyd, 'menziline evvelen kendine kendinden sonra zevci Hind'e, badeha bey olunup bahâsi istirbah olunur, ribhi ile cüz tilavet oluna.' deyu vakfı tescil edip bir zamandan sonra Zeyd, fevt olup zevci rıza hakkını şer'le iskat edip vakf-ı mezkurun mütevellisi olan Amr, menzil-i mezburu Bekr'e bey eylese bey sahih olur mu? **el-Cevâb:** Şart-ı mezbur üzerine vakıf ve tescil aslen meşru değildir. Vakf bey olunup yerine âhar vakıf alınmak şartını tecviz eden İmam-ı Ebu Yûsuf ile Hilâl'dir. İkisi bile vakf-ı nukûdu münkirlerdir. Akd-i vakıf, şart-ı fasit ile fasit olup menzil-i mezbur, şart-ı mezkura binaen bey olunmak meşru değildir. Lakin vech-i mezkur üzere vakf-ı şer'iyyi satıp ânın üzerine mukirran fevt olmak ile menzil-i mezbur, vakfiyette mestur olan vech üzerine tasarruf olunup sonra bey olunup semeni istirbah olunmayı vasiyet etmiş olur. Hind'den gayrı varis yok ise bey-i mezkur sahih ve meşrudur. Meyyitü'l-mal kabilinden aslen dahl olunmaz. Dahi varis var ise, sülûsten ziyadeden ânın izni ve kabulü lazımdır. Ebüssuûd. Zikr olunan cevabı kendilerinin içtihadı olmak buyurdular." Veli b. Yusuf, *Mecma'u'l-fetâvâ*, 110^b. Ayrıca bk. Şehâbeddin Ahmed eş-Şelebî, *Fetâvâ*, 82^a. Fakat Şehâbeddin Şelebî, bir başka fetvasında vakfın rayiç bedelle istibdâlsiz satışını caiz gördüğü şeklinde bazı açıklamalar yapmaktadır. Şehâbeddin Ahmed eş-Şelebî, *Fetâvâ*, 76^a.

⁴²⁵ "Zeyd, vakf-ı lâzım ile vakf ve tescil eylediği mülk yoncalığı mütevellisi Amr'a 'bey enfâ'dır.' deyu bey eylese şeran beyi sahih olur mu? **el-Cevâb:** Olmaz, müseccel ise. Ebüssuûd." Veli b. Yusuf, *Mecma'u'l-fetâvâ*, 114^b. "Zeyd, evladına vakfettiği karyeyi -fakir olacak- satmaya kadir olur mu? **el-Cevâb:** Müseccel ise olmaz. Ebüssuûd." Veli b. Yusuf, *Mecma'u'l-fetâvâ*, 133^a.

amacına matuf olarak istibdâl için vakfın tescil edilmeme şartının geride anlatılan nakillerde ileri sürüldüğü hatıra gelebilir.

Muhyiddîn el-Kâfiyecî'nin (ö. 879/1474), *Kitabu'l-muhtasar fî ilmi'l-istibdâl* isimli risalesinde bir ilim olarak nitelediği istibdâl,⁴²⁶ istihsan, maslahat ve sedd-i zerîa'nın işletildiği, zamanın şartlarına göre değişiklik gösterebilen vakıf hukukunun önemli bir konusudur. Vakıf ilke olarak satılamayan, temlik edilemeyen, miras bırakılamayan ve hibe edilemeyen bir maldır. Hassâf, vakfın satışına benzeyen hatta bir yapılış şeklinde sarahaten ilk olarak vakfın beyi bulunan istibdâlin, genel kuraldan istisna manasında istihsanen meşru olabileceğini belirtmektedir.⁴²⁷ Bununla birlikte istibdâlin uygulanma aşamasında temel gerekçenin maslahat olduğu görülmektedir. Bunu tespit eden Hayreddin er-Remlî, "istibdâlin cevazı hususunda ihtilaf edilen meselelerde vakfa daha faydalı bir durum varsa fukaha, istibdâlin ittifakla caiz olduğu kanaatindedir." şeklinde bir tespit ortaya koymaktadır.⁴²⁸ Ayrıca Medine müftüsü Seyyid Esad, Hayreddin er-Remlî'nin "istibdâlde fukahanın sözünün dönüp dolaştığı kriterin, maslahat olduğu" şeklinde bir sözünü aktarmaktadır.⁴²⁹ Sadrüşşerîa ile Cemaleddin İbnü't-Türkmânî'nin, meşru olduğunu zikrettikleri istibdâli engellediklerine dair ifadelerinin istibdâlde "sedd-i zerîa" yöntemine başvurulduğunu hatıra getirmektedir.⁴³⁰ İstibdâl risâlesi yazarlarından Mekke Müftüsü İbrâhim Pîrîzâde ise, bu konunun toplumda sık karşılaşıp sıkıntı doğuracak meselelerden olduğunu söylemektedir (umum-ı belvâ).⁴³¹ Bunun yanında o, müteahhir fukahanın istibdâlde delilden kaynaklı bir ihtilaf değil, zamanın şartlarına itibarla bir tartışma içinde olduklarını haber vermektedir.⁴³²

Osmanlı fetvalarında istibdalın mahiyetini yansıtmak üzere dört yapılış şekli ile karşılaşılmaktadır: Trampa ile, satıp yenisini alma ile, tazminle ve tamirle istibdal. Söz konusu yapılış şekilleri hakkında detaylı açıklamalara "İstibdalın Yapılış Şekilleri" başlığında yer verilecek olmakla birlikte "İstibdalın meşruiyeti" isimli başlıkta bu şekillere ait metinler,

⁴²⁶ Muhyiddîn el-Kâfiyecî, "Kitabu'l-muhtasar fî ilmi'l-istibdâl", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 18, Nşr. Hasan Özer, (2011): 174-176. İstibdal risalelerinin sayısının tespitlerimize göre otuzlara ulaşması bunun en belirgin göstergelerinden birisi olarak kabul edilebilir.

⁴²⁷ Hassâf, *Ahkâmü'l-evkâf*, 132. Ayrıca bakınız: 21.

⁴²⁸ Remlî, *el-Fetâvâ'l-Hayriyye*, 218.

⁴²⁹ "فإن مرجع كلام فقہائنا في هذه المسألة إلى المصلحة وعدم المصلحة" Konevîzâde, *el-Fetâvâ'l-Es'adiyye*, 266.

⁴³⁰ Sadrüşşerîa, *Şerhü'l-Vikâye*, 3: 288-289; Cemaleddin b. Türkmânî, *a.g.t.*, 62.

⁴³¹ Pîrîzâde, *el-İstidlâl fî hükmi'l-istibdâl*, 29^b.

⁴³² "ثم اختلف المتأخرون في جواز الاستبدال اختلاف عصر وزمان لا حجة وبرهان كما يعلم من له قدم راسخ في الفقه" Pîrîzâde, *el-İstidlâl fî hükmi'l-istibdâl*, 29^b.

meşruiyet açısından incelenecektir. Bununla beraber istibdale konu edilen malların neler olduğunu ve istibdalın yapılış şekillerini de içeren 121 maddeden oluşan tablo, “İstibdâl ile Mürâdif Kavramlar ve Kullanım Örnekleri” ismiyle 1. Bölüm Tablo 1’de aktarılmıştır. Özetle ifade edilecek olursa, istibdale konu edilen mal, gayr-ı menkul ve menkul kısımlarından müteşekkildir. Gayr-ı menkul vakfın istibdale konu edildiğine dair oldukça fazla sayıda fetva, risale meselesi ve mahkeme kaydı gibi kaynaklar bulunmaktayken para dışındaki menkulün istibdale konu edildiğini gösteren metinler, Osmanlı dönemi kaynaklarında Hanefî fûru eserlerine atıfla nakledilmektedir. Menkul mal grubundan sayılan paranın istibdale konu olduğu Osmanlı uygulamasını aktaran metinlerde, vakıf nukûdun mülk gayr-ı menkul ile değiştirildiği ve istibdal akdi aracılığıyla vakfın, paradan akar olmaya dönüştüğü görülmektedir. Ayrıca gayr-ı menkul vakfın mülk nukûd ile takas edilerek tahsil edilen paranın vakfın ihtiyaçları için hifz edildiğini ve gayr-ı menkul vakfın para vakfına dönüştürülmesi gayesiyle satıldığını anlatan fetvalar ve bir mahkeme kaydı da zikredilmektedir.

İstibdalın mahiyetini anlamaya yönelik olarak, vakfın istibdal amaçlı satışında tahsil edilen para ile henüz yeni vakıf satın alınmadığı vakitte, paranın mahiyeti nedir sorusuna cevap gösterilmesi gerekmektedir. Ebüssuûd Efendi’ye ait bir fetva, buna dair bir bilgi sunmaktadır. Buna göre yenisini almak gayesiyle vakfın satımı şeklinde sahih bir istibdalden hasıl olan para, daha yeni vakıf iştirâ edilmeden vakıf konumunda değerlendirilmelidir. Nitekim Ebüssuûd Efendi, istibdâl etmek amacıyla vakfın bey edilip yeni vakfa dönüşecek mülkün iştirâ edilmemesi üzerine paranın zayi olması halinde, müşteri hakkında bir sorun ortaya çıkmayacağı kanaatindedir.⁴³³ Buna göre müşterinin parası vakfa dönüşmüştür diyebiliriz. Söz konusu tespiti ilgili fetvadan çıkarmak sarîh olmasa da, fetvada böyle bir durumda paranın müşteriden geri alınamayacağı sonucu yer almaktadır.

⁴³³ “**Mesele:** Zeyd-i vâkıf, vakfiye-i şer’iyyesinde tebdîl ve tağyîrini mâ dâme ki kayd-ı hayatta ola, kendisine şart eylediği hânenin kıymetine nisbet, icâresi şey-i kalîl olup ve kıymeti dâhî satın aldığı bahâsından ziyade eylemek caiz olduğun görmeğin, istibdâlini vakfa enfa’ bilüp dâhî izn-i hâkim olmadan vakf-ı mezkûru bey-i men yezîd edip, satın aldığı bahâsından ziyadeye Amr’a satıp akçesin alıp bir mutemed-i aleyh kimesneye emanet koyup, sonra zikr olunan hâne icâresinden ziyade hasıl olur mülk düştükte ândan bedel satın alırım dese, şer’an bey-’i mezkûr sahih olur mu? **el-Cevâb:** Tebdîl ve tağyîrden mütebâdir olan tebdîl-i şerâiti vakıftır. Nefs-i vakfı tebdîl eylemek değildir. Eğer vâkıfın muradı ayn-ı vakfı tebdîl etmeğe dâhî mütenâvil idüğü sabit ise sahih ve meşrudur. Ebüssuûd.” “**Mesele:** Sûret-i mezbûrede vâkıfın mûradı ‘ayn-ı vakfı tebdîl etmeğe dâhî mütenâvil idiği sâbit olup ve bey-’i mezbûr sahih olduğu takdirce ol akçe ile vâkıf-ı mezbûr, hâne-i mezbûreyi icâresinden ziyâde icâre hâsıl olur mülk almayıp kalsa, yâhût ol akçe bir tarikle zâyî’ olsa, hâne-i mezbûra müşteri-yi merkûmun mülkü sahih olur mu? **el-Cevâb:** Mülk sahihdir. Aslen müşteriye dahl olunmaz. Ebüssuûd.” Veli b. Yusuf, *Mecma’u’l-fetâvâ*, 126^a.

Bazı istibdâl fetvaları ile mahkeme kayıtları içerisinde vakıf gayr-ı menkulün para ile satımı ifadesi değil, istibdâl ya da tebdil kelimeleri kullanılarak vakıf gayr-ı menkul-para takası anlatılmaktadır. Fakat bu, aslında vakfın satımı ile eşdeğer bir durum gibi görülebilir. Bu minvalde Ebüssuûd'a ait iki fetvada gayr-ı menkul vakfın, para vakfına dönüştürülmesinin gayr-ı meşru olacağı ifade edilir.⁴³⁴ 1596-1599 yılları arasında işlenen bir mahkeme kaydında ise bu yönde bir şartın vakfiyeye kaydettirilmesine onay verilmektedir.⁴³⁵ Ebüssuûd Efendi'ye nispet edilen bir başka fetvada yerine yenisinin alınması gâyesiyle gayr-ı menkul-nukud takasının caiz olacağı belirtilir.⁴³⁶ İbn Kemal'e nispet edildiği anlaşılan bir fetvada ise gayr-ı menkul vakfın nukudla takasına izin verilmemektedir.⁴³⁷ İki fetvada istibdal sonucu ele geçen nakitle ne yapılacağı zikredilmemekle birlikte vakfın mahza satışı da anlatılmamaktadır.⁴³⁸ Beş fetvada vakıf gayr-ı menkulün satılıp ele geçen paranın “vakıf için hıfz” edilmesi gerektiği zikredilir. Bu ifade, elde edilen bedelle yeni vakıf satın almak, vakfın ihtiyaçlarını gidermek, para vakfına dönüşüm anlamına ihtimalli olabilir.⁴³⁹ Şam Müftüsü İsmail ed-Dımaşkî'ye (ö. 1113/1701) ait bir fetvada, vakıf gayr-ı menkûl ile mülk gayr-ı menkûl hissenin takas edildiği ve mülk tarafındaki kişinin, verdiği bedele ilaveten nakit para eklediği ifade edilmektedir. Ayrıca bu nakdin, vakfın ihtiyaçları için kullanılacağı belirtilmektedir.⁴⁴⁰

İşte problem, vakfın satıldığı halde tahsil edilen paranın yeni vakıf alımında kullanılmadan para olarak bekletilmesi ve gayr-ı menkul vakfın para vakfına dönüştürülmesi du-

⁴³⁴ Veli b. Yusuf, *Mecma'u'l-fetâvâ*, 110^b; Boyabâdî Sağır Mehmed Efendi (Derleyen), *Mecmûatü'l-fetâvâ*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1067, 161^b.

⁴³⁵ *İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi: 20 Numaralı Sicil* (H. 1005-1007/M. 1596-1599), Nşr. Mehmet Akman ve Fethi Gedikli, (İstanbul: İSAM yayınları, 2012), 35: 96-97.

⁴³⁶ “**Mesele:** Bir vakıf bahçe harap olup izn-i sultân ile bey' olursa şer'an bey'i caiz olur mu? **el-Cevâb:** Yerine bedel alınmak için ise olur. Ebüssuûd.” Veli b. Yusuf, *Mecma'u'l-fetâvâ*, 133a.

⁴³⁷ “**Mesele:** Vakıf hücerâtın ba'zı harap olsa, sâhib-i vakf hayatta olsa, akçeye tebdil eylemek şer'an câiz olur mu? **el-Cevâb:** Olmaz. Ahmed.” Veli b. Yusuf, *Mecma'u'l-fetâvâ*, 125b.

⁴³⁸ İbrahim b. Muhammed b. Abdülcelil b. Muhammed b. Şerefüddin b. Muhammed eş-Şâmî (Fetvayı Veren), *Şifâü'l-galîl bi-Fetâvâ'l-merhûm eş-Şeyh İsmâîl*, Süleymaniye Ktp., Aşir Efendi, nr. 132, 54^b; Kazerûnî, *Fetâvâ Kâzerûnî*, 83^b-84^a.

⁴³⁹ Kemalpaşazâde, *Fetâvâ*, 83^b; Bozanazâde, *Fetâvâ-yı Ebüssuûd*, 90^a; Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi (Derleyen), *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1048/1, 49^a; Salih b. Ahmed el-Kefevî (Derleyen), *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, nr. B/20, 222; Fetvâ emîni Mahmûd Efendi (Derleyen), *Mecmûatü'l-fetâvâ (Kayd Mecmûası)*, Süleymaniye Ktp., Aşir Efendi, nr. 138/2, 63^b-64^a.

⁴⁴⁰ سنل: فيما إذا كان لجهة وقف دار مشتملة على ساحة وإيوان منهدم ... فدفعها الناظر لزيد، وأخذ منه بدلها ثلثي دار عامرة ومائة وخمسين “ قرشا ... وأن الاستبدال بها بثلثي الدار المزبورة ... وأن ما يأتي بها لا يفي بتعميرها، وليس في الوقف غيرها تصرف غلته في تعميرها إلى غير ذلك من المسوغات الشرعية للاستبدال” İbrahim eş-Şâmî, *Şifâü'l-galîl*, 54^b-55^a.

rumlarında görüldüğü üzere, istibdâlin adeta satımla iç içe geçmiş olmasıdır. Bunun yanında istibdâlin satıp yenisini almak şeklinde herhalükarda vakfin satımının var olduğu dikkatten kaçırılmamalıdır. Fakat vakıf, istibdâl dışında bir amaçla satıldığında ele geçen bedel, mülk olacaktır. Zira bu durumda vakıf iptal edilmiş sayılır.

İbn Nüceym'in,⁴⁴¹ Hattâb ismi ile tanınan Trablûsî'nin (ö. 995/1587),⁴⁴² Hanîfüddin Mürşid el-Ömerî'nin (ö. 1067/1657)⁴⁴³ ve Ali eş-Şürünbülâlî'nin (ö. 1069/1659)⁴⁴⁴ istibdâl risâleleri, aynı zamanda vakfin satışına da değinmektedir. Üçüncü sırada zikredilen risâleye ulaşamadığımızdan ismine bakarak konuşacak olursak, vakfin para karşılığı değiştirilmesi konusunu incelemektedir. Bu da aslında vakfin satışdır. Fakat bedel olarak alınan para ile yeni vakıf mal satın alma gerçekleşecek şekilde bir istibdâl kastediliyor olabilir.

Kınalızâde Ali Efendi, istibdâl risâlesinin dördüncü faslını vakfin satışı konusuna ayırır. Ona göre istibdâlin caiz görülmediği durumlarda vakfin satışından mevzu bahis etmek açık bir tutarsızlıktır. Zira istibdâlde bir bedel alıp onu vakfin yerine koymak söz konusu iken, satışta vakıf tamamen ortadan kaldırılmaktadır. Dolayısıyla, istibdâlin özellikle vakfin maslahatı söz konusu olduğunda caiz olmasına rağmen satışın neredeyse hiç meşru görülmemesi bundan ötürüdür. Konuya bu şekilde giriş yapan Kınalızâde, vakfin satışının caiz görüldüğü üç durumdan bahseder. Bunların ortak noktası, vakfin işlevsiz kalması ve orada başka bir vakfa ihtiyaç duyulmaması gibi istibdâlin bile herhangi bir fayda doğurmayacak olması gibi hususlardır. Söz konusu durumları Hanefi kaynaklarda geçen meseleleri aktarma şeklinde ifade eden Kınalızâde, bu maddelerde kendi kanaatini belirtmektedir. Fakat onun yaptığı seçimler, kendi kanaatini belirtiyor olabilir.⁴⁴⁵

Şürünbülâlî'nin bir istibdâl risâlesinin ismi, *Hüsâmü'l-hükkâmi'l-muhikkîn li-saddi'l-buğâtî'l-mu'tedîn an evkâfi'l-müslimin* şeklindedir. Buradaki "hüsâm" kelimesinin kılıç anlamını dikkate aldığımızda risâle isminin, "hakikat ehli hakimlerin Müslüman vakıflara

⁴⁴¹ *Risâle fî suret-i beyi'l-vakfi lâ 'alâ vechi'l-istibdâl*.

⁴⁴² *Risâle fî hükmi beyi'l-ahbâs*.

⁴⁴³ *es-Seyfî 'ş-şehîr alâ men cevveze istibdâle'l-vakfi bi'd-derâhimi ve'd-denânîri*.

⁴⁴⁴ *Hüsâmü'l-hükkâmi'l-muhikkîn li-saddi'l-buğâtî'l-mu'tedîn an evkâfi'l-müslimin*.

⁴⁴⁵ Kınalızâde Ali Efendi, "Risâle fî isti'cârî'l-evkâf ve istibdâlihâ", 103-107.

yönelik haddi aşan eşkıyalara doğrulttukları kılıçlar” şeklinde bir mana taşıdığını söyleyebiliriz.⁴⁴⁶ Şürünbülâlî, bu risâleyi yazma gerekçesinin, işlevsel vakfın müsevvîyat-ı şerriyye olmaksızın satılıp satılamayacağı hakkında kendisine sorulan bir suali cevaplama arzusu olduğunu söyler. Ona göre böyle bir satış batıl olup teslim-tesellüm gerçekleşse de akit, herhangi bir hukuki sonuç doğurmaz. Şürünbülâlî’nin risâlesinin ismindeki “haddi aşan eşkıyalar” diye tercümesini yaptığımız kişilerin kim olduğunu düşündüğümüzde risâle içeriğindeki eleştirdiği kişilere seslendiğini söyleyebiliriz. Zira o, bu risâlesinde Kadıkudat Nureddin Trablûsî (ö. 942/1535) ile Şehâbeddin Şelebî’nin vakfın satışının batıl değil, fasit olduğu yönündeki fetvalarını şiddetle tenkit etmektedir. Vakfın satışını batıl gördüğümüzde hükümsüz bir akit yapmış oluruz. Fakat fasit kabul ettiğimizde bu bey akdi hukuki sonuç doğurur. Lakin fesadı ortadan kaldırmak lazımdır. Şürünbülâlî, bu iki alimin fesadın ortadan kaldırılmasına yönelik herhangi bir açıklamalarını nakletmemekle birlikte, onların fetvalarına bakarak işlevselliği devam eden birçok vakfın satıldığını aktarır. Ve bu fetvaları uygulayanlara “neden böyle yapıyorsun” denildiğinde Trablûsî’den ve Şehâbeddin Şelebî’den fetva aldıklarını söylerlerdi der. Anlaşıldığı kadarıyla risâlenin odaklandığı nokta, bu konu etrafındaki söz konusu iki alimin ilgili görüşleridir. O, Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi’nin Mısır kadılığı esnasında bu iki alimin yüzlerine karşı vakfın satışının fasit olduğu görüşünü reddettiğini ve muasır ulemanın Çivizâde’ye tabi olarak batıl olacağı kanaatini taşıdıklarını nakleder. Vakfın satışı batıl görülecekse, vakfın istibdâl dışında bir şekilde bey edilmesi yasaklanmış olacaktır. Müellif, risâlesinde defalarca vakfın satışının batıl olduğu hususunda ulemanın ittifak ettiğini zikreder. Risâlesinin ilk satırlarında Hz. İbrahim, Hz. Muhammed ve sahabelere ait vakıflar zikredilmekte ve Hz. İbrahim’e ait olanların kendi zamanına kadar devam ettiği ifade edilmektedir. Muhtemelen bunları zikretme gayesi, vakıf satışının yasak olduğu doğrultusunda asırlardır süre gelen kanaatlerin hayata yansımalarını ortaya koymaktır. Şürünbülâlî, vakfın kelime anlamının durdurmak olmasından ötürü, onun satışı yasak bir mal niteliğinde görülmesi gerektiği kanaatine sahiptir. Ayrıca o, vakıf satılacaksa bunun istibdâl şeklinde yapılması gerektiğini vurgular.⁴⁴⁷

⁴⁴⁶ Hanîfüddin Mürşid el-Ömerî de, *es-Seyfû’ş-şehîr alâ men cevveze istibdâle’l-vakfî bi’d-derâhimi ve’d-denânîri* isimli bir risâle kaleme almıştı.

⁴⁴⁷ Ali eş-Şürünbülâlî, “Hüsâmü’l-hükkâmî’l-muhikkîn li-saddi’l-buğâtî’l-mu’tedîn an evkâfi’l-müslimin” *Hanefî Fakihî eş-Şürünbülâlî’nin “Hüsâmü’l-Hükkâmî’l-Muhikkîn li-Saddi’l-Buğâtî’l-Mu’tedîn ‘an*

Fetâva-yı Emîniyye'deki fetvaların sahibi Emînüddîn'in oğlu Ahmed, Şürûnbülâlî'nin yukarıdaki satırlarda tenkitlerine muhatab olan Trablûsî'nin konumuzla ilgili bazı açıklamalarını aktarır: "Satım-alım şeklindeki istibdâl, şartları oluşması sonucunda gerçekleşmiş ise ilk aşaması olan bey akdi sahih ve لازم kabul edilir. Şartlar eksik ise veya vakıf istibdâl amacıyla değil, mahza bey gayesiyle akde konu edilmişse bey, fasit olmasına rağmen müşterinin kabziyla mülkiyet ifade eder. Müşteri de başkasına satınca fesat kalkar ve akit sahih, nafız ve لازم olmaya dönüşür."⁴⁴⁸

Salih b. Ahmed el-Kefevî'nin derlediği Çatalcalı Ali Efendi'ye (ö. 1103/1692) ait fetvaların yer aldığı mecmuada, *el-Bahrü'r-râik* isimli eserden istibdâlsiz bey' şartının vakfı iptal anlamına gelmesinden ötürü fasit görülmesi gerektiği nakledilmektedir.⁴⁴⁹ Hayreddin er-Remlî, kadının vakfı satma durumunun sadece istibdâl şekli üzere olabileceğini ifade eder.⁴⁵⁰ Bir fetvada vakıf satışının caiz olmayacağı, fakat vakfedenin şart koştuğu istibdâlin yapılabileceği zikredilir.⁴⁵¹ *Fetâvâ-yı Kâzerûnî*'de zikredilen bir fetvaya verilen cevapta nâzırın, vakfı mutlak halde satamayacağı, sadece istibdâl şartı bulunan vakfı kadından izin alması neticesinde onun vekili olarak istibdâl edebileceği kaydedilmiştir.⁴⁵² Şehâbeddin Şelebî, vakıf kurarken belirtilecek şartlardan istibdâlin meşru olduğunu söylemekle birlikte, satış şartının vakfı iptal edeceğine işaret eder.⁴⁵³ İstibdâl için vakıf malın satımından sonra bedelin yeni vakıf almaya yeterli gelmediği hallerde devlet tarafından destek alınarak istibdâlin sadece satım şeklinde kalmaması gerektiğini belirten 2 fetva vakfın satışının istibdâl şeklinde olması gerektiğini ortaya koymaktadır.⁴⁵⁴ *el-Fetâva'r-Rahîmiyye fî vâkıâtî's-sâdeti'l-Hanefiyye*'de aktarılan bir fetvada ifade edildiğine göre, söz konusu fetvanın verildiği zamanda vakfın satılmasını yasaklayan görüş, müftâ bih

Evkâfî'l-Müslimîn "Adlı Risâlesinin Tahkiki, thk. Matiullah Sediği, (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2011), 1-55.

⁴⁴⁸ Ahmed b. Emînüddîn b. Abdülâl, *Risâletün fî cevâzi istibdâli'l-vakfi mea muhâlefeti şarti'l-vâkif*, Princeton Üniversitesi Kütüphanesi, Yahuda 2199, nr. XXVIII, 5^b.

⁴⁴⁹ Salih b. Ahmed el-Kefevî, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 221.

⁴⁵⁰ Remlî, *el-Fetâvâ'l-Hayriyye*, 127.

⁴⁵¹ Kâzerûnî, *Fetâvâ Kâzerûnî*, 91^b.

⁴⁵² Kâzerûnî, *Fetâvâ Kâzerûnî*, 92^b.

⁴⁵³ Şehâbeddin Ahmed eş-Şelebî, *Fetâvâ*, 82^a.

⁴⁵⁴ Ömer b. Sâlih el-Kırımı (Fetvayı veren), *Tuhfetü'l-fetâvâ*, Süleymaniye Ktp., Atıf Efendi, nr. 1141, 42^b-43^a; Seyyid Ahmed ve Hafız Mehmed b. Ahmed b. Şeyh Mustafa el-Gedûsî (Derleyen), *Netîcetü'l-fetâvâ mea'n-nukûl*, Nşr. Süleyman Kaya, Betül Algın, Ayşe Nagehan Çelikçi, Emine Kaval, (İstanbul: Klasik Yayınları, Osmanlılarda Hukuk ve Toplum 6, 2014), 154.

olarak belirlenmiştir.⁴⁵⁵

Osmanlı dönemi vakfiyelerinde ilgili vakıflara yönelik “satılamaz, hibe edilemez, rehne-dilemez, temlik edilemez ve mîrâsa konu olmaz” gibi şartların koşulduğu görülmektedir. Bunların devamında şu ayet zikredilmektedir: “*Fe-men beddelehû ba‘de mâ semî‘ahû fe-innemâ ismuhû ale’l-lezîne yübeddilûnehû innallâhe semî‘un alîm ve ecrü’l-vâkıf el-alî ale’llâh el-hayy el-ganî*”.⁴⁵⁶ Buna rağmen tespit edebildiğimiz kadarıyla dört fetva ve bir mahkeme kaydında vakfın satımının onayı yönünde görüşler söylenmiştir. İlgili fetvalardan birisi Ebüssuûd Efendi’ye aittir. Söz konusu fetvada anlatıldığına göre, cami lojmanı oturmaya elverişli halden çıktığından ötürü satışı vakfa daha faydalı bir işlem olarak değerlendirilirse, hakim marifeti ve sultan izni ile satılabilir.⁴⁵⁷ Bir diğer fetvada “zaruret halinde vakıf satılabilir.” diye bir şart bulunan vakıfla ilgili, böyle bir durumun oluşması üzerine vakıf batıl olur ve bey’a kadir olunur denilmektedir: “Zeyd, mülk menzilin vakf edip süknâsını evlâdına şart ettikde “zaruretları olursa bey’ edeler.” deyû şart eylese, bade zaman evlâtın Amr, vakt-i zarurette menzil-i mezbûru bey’a kâdir olur mu? el-Cevâb: Olur, vakf bâtil olacak.”⁴⁵⁸

Fetâvâ-yı Bistâmî’de aktarılan bir fetvada, yıkılma tehlikesinin bulunduğu köprüye vakfedilen bağa ait mahsullerin satılmasına rağmen elde edilen bedelin köprünün tamirine yeterli gelmediği ve çözüm olarak vakıf bağın satılarak köprünün tamir ettirilebileceği anlatılır: “Zeyd, bina eylediği köprüye bağını vakf eylese, badehu köprü münhedim olup bağının mahsûlâtı ile taabbur mümkün olmasa Zeyd-i vâkıf, vakıf olan bağı bey’ edip semeni ile köprüyü tamire kâdir olur mu? el-Cevâb: Olur.”⁴⁵⁹

10-20 Cemazeyilevvel 920/3-13 Temmuz 1541 tarihli bir mahkeme kaydında vakıf bahçeye ait yemişlerin 405 akçeye satıldığı anlatılmaktadır. Fakat burada vakfedenin bu

⁴⁵⁵ Muhammed Lütfî (Fetvayı Veren), *el-Fetâvâ’r-Rahîmiyye fî vâkıâtı’s-sâdeti’l-Hanefiyye*, el-Kütüphânetü’l-Ezheriyye, el-Fıkhu’l-Hanefiyye, nr. 26850/2011, 97^b.

⁴⁵⁶ *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi: 84 Numaralı Sicil*, hük. 80, 10: 127; *İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi: 21 Numaralı Sicil*, hük. 101, 12: 125; *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 3 Numaralı Sicil*, hük. 40, 13: 82; *İstanbul Kadı Sicilleri Balat Mahkemesi: 2 Numaralı Sicil*, hük. 118, 11: 116; *İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi: 56 Numaralı Sicil*, hük. 259, 14: 244.

⁴⁵⁷ “Bir mescidin imamına süknası meşrut olan ev, harap olup süknaya kabil olmayıp bey olunması vakfa enfa olundu için mütevellisi Zeyd’e, hakim marifetiyle mezkur evi bey etmek şeran caiz olur mu? **el-Cevâb:** İzn-i sultan ile olur. Ebüssuûd.” *Mecmûatü’l-fevâid ve’l-fetâvâ*, 131^a.

⁴⁵⁸ Mehmed Efendi (Derleyen), *Fetâvâ-yı Sunullah Efendi*, Süleymaniye Ktp., H. Hüsnü Paşa, nr. 502, 31^a.

⁴⁵⁹ Mehmed b. Bistâm el-Hoşâbî el-Hüseynî el-Vânî (Fetvayı Veren), *Fetâvâ-yı Bistâmî*, İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp., Nadir Eserler, müs. İbrahim b. Abdülkadir, nr. 989,116^a.

yönde bir şartının var olup olmadığına ve satıma yönelik bir zaruretin bulunup bulunmadığına temas edilmemektedir.⁴⁶⁰

2.2. Vâkıfın Vakfiyede İstibdali Şart Koşması

Vakfeden, kurduğu vakıfla ilgili vakfiyesinde istibdâl uygulamasına kendisini, müteveliyi, nazır ya da kayyımı yetkili kılabilir. Nazır ile kayyım, daha çok Arapça fetvalarda bu minvalde zikredilir. Vakfeden, istibdalden hiç bahsetmemiş yahut istibdâli yasakladığını sarahaten beyan etmiş olabilir. Farkedileceği üzere vakfedenin istibdali ileri sürmüş olması, sultan ile hakimnin istibdale izin vermesinden ayrı bir konumda değerlendirilmelidir. Nitekim incelemelerimizden anlaşıldığına göre sultan ve hakim, tarafların vakfedenin istibdale olumlu yönde şart koşması sonucundan hareket ederek başlatacakları istibdâlin, uygulama sürecinde ortaya çıkan bir izin verme yetkisine sahiptirler. O zaman aslında vakfeden, istibdale sultan ve hakimdeki gibi bir izin vermemekte, bilakis vakfını kurarken istibdali şart koşarak istibdalın gündeme getirilmesine zemin hazırlamaktadır.

Malını vakfeden kişinin bu vakfın istibdâline izin verme şartı, incelediğimiz kaynaklarda yer almaktadır. 66 fetvada vâkıfın vakfiyesinde istibdâli şart koştuğu zikredilmekte ve söz konusu fetvaların yer aldığı mecmuaların isimleri Ek 9'daki tabloda kaydedilmiştir. Kâdîhân, vakfedenin istibdâl şartını “asl-ı vakfında” zikretmesi tabirinden söz eder. İbn Nüceym ve kimi Hanefi fakihî de, bu nakli gündeme getirirler.⁴⁶¹ Bu ifadenin vakfiye ile eş anlamlı olduğu düşünülebilir. Ayrıca bunun aynı zamanda vakfedilen asıl mal anlamında ve vakfın gelirini ifade etme amaçlı kullanıldığı belirtilmektedir.⁴⁶²

1600 tarihli *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*'nde “asl-ı vakf” ve “şart-ı vakf” başlıkları zikredilir. Ve ilkinin muhtevasında vakfedenin vakfettiği malların neler olduğu, ikincisinde vakfedenin vakfına yönelik ileri sürmüş olduğu şartlar anlatılır.⁴⁶³ Kınalızâde Ali Efendi ise vakfiyeyle eş anlamlı olarak “kitabü'l-vakf” kelimesini kullanır:

⁴⁶⁰ *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi: 1 Numaralı Sicil* (H. 919-927/M. 1513-1521), Nşr. Bilgin Aydın ve Ekrem Tak, (İstanbul: İSAM yayınları, 2008), hük. 111, 1: 144.

⁴⁶¹ Kâdîhân, *Fetâvâ*, 4: 231; İbn Nüceym, “Tahrîru'l-mekâl fî meseleti'l-İstibdâl”, *Resâilü İbn Nüceym el-İktisâdiyye*, thk. Muhammed Ahmed Serrâc ve Alî Cuma, (Kâhire: Dâru's-selam, 1420/1999), 161; *Bahrü'r-râik*, 5: 239-241; Kınalızâde Ali Efendi, “Risâle fî isti'cârî'l-evkâf ve istibdâlihâ”, 82; Konevîzâde, *el-Fetâvâ'l-Es'adiyye*, 267; Kadri Efendi, *Vâkı'âtü'l-müftîn*, 77-78.

⁴⁶² <https://www.vgm.gov.tr> (22. 10. 2018).

⁴⁶³ *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*, 4, 5, 6...

”...فَلَمَّا كَانَ شَرْطًا فِيهِ فَلَانَ يَكُونُ شَرْطًا فِيمَا لَمْ يَشْتَرِطْ بَكِتَابِ الْوَقْفِ أُولَى. وَاللَّهُ تَعَالَى أَعْلَمُ.”⁴⁶⁴

Vakfedenin, istibdâl yetkisini kendisi, vakfin yetkilisi vb. kişilere belirlemesinin istibdâlin bir şartı olduğu zikredilir. Hatta Kâdîhân’a atfen istibdâl koşulunun ileri sürüldüğü vakfin istibdâl uygulamasının sahih olacağına icma edildiği nakledilmiştir.⁴⁶⁵ Fakat Çivizâde, bu durumda istibdâlin sahih olmadığını belirten görüşlerin yine Kâdîhân’da zikredilmiş olmasından ötürü bu icma iddiasının doğru olmadığını söyler ve ortada bir çelişkinin varlığını vurgular.⁴⁶⁶ Kınalızâde Ali Efendi de, istibdâl risâlesinde bu gibi meselelerde istibdâlin sahih olduğunu söylemekle birlikte icma görüşünün doğru olmadığını belirtir ve delil olarak şartlı istibdâl meselelerinde, bir diğer ifadeyle vakfedenin istibdali şart koştuğu durumlarda istibdâli caiz kabul etmeyen fukahânın bulunduğunu zikreder.⁴⁶⁷

Malını vakfeden kişi, istibdâli ya şart koşmuş veya istibdâli yasaklamış ya da istibdâli şart koşmamış olabilir. Ek 9’da görüldüğü üzere, 66 fetva⁴⁶⁸ ile 14 risale meselesinde⁴⁶⁹

⁴⁶⁴ Kınalızâde Ali Efendi, “Risâle fî isti’cârî’l-evkâf ve istibdâlihâ”, 100.

⁴⁶⁵ İbn Nüceym, “Tahrîru’l-mekâl fî meseleti’l-istibdâl”, 161; *Bahrü’r-râik*, 5: 239-241; Hacı Resûl b. Sâlih el-Aydîni (Derleyen), *el-Fetâva’l-adliye*, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, nr. K/815, 35^b; Kınalızâde Ali Efendi, “Risâle fî isti’cârî’l-evkâf ve istibdâlihâ”, 82; Konevîzâde, *el-Fetâva’l-Es’adiyye*, 267; Kadri Efendi, *Vâkı’âtü’l-müftîn*, 77-78. Ayrıca bk. Kâdîhân, *Fetâvâ*, 4: 231.

⁴⁶⁶ Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi (Fetvayı Veren), *Mecmûatü’l-fetâvâ (Tahrîrât)*, Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa, nr. 496, 156^b; Kazerûnî, *Fetâvâ Kâzerûnî*, 152^b-153^a.

⁴⁶⁷ Kınalızâde Ali Efendi, “Risâle fî isti’cârî’l-evkâf ve istibdâlihâ”, 82, 86-87.

⁴⁶⁸ Müeyyedzâde, *Mecmûatü’l-mesâil*, 7a; Veli b. Yusuf, *Mecma’u’l-fetâvâ*, 110b, 125b, 126a, 126b; Çivizâde, *Mecmûatü’l-fetâvâ*, 153a; Esrî Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, 99b, 112b; Boyabâdî Sağır Mehmed Efendi, *Mecmûatü’l-fetâvâ*, 161b; Erzurum müftüsü Seyyid İbrahim Edhem b. Erzurum müftüsü Kadızâde Muhammed Ârif b. Muhammed (Derleyen), *Nehriyyetü’l-fetvâ*, İstanbul Üni. Mer. Ktp., Nadir Eserler-Türkçe, nr. 1590, 107b; Sâdık Muhammed b. Ali es-Sakızî (Derleyen), *Surretü’l-fetâvâ*, İstanbul Üni. Mer. Ktp., Nadir Eserler, nr. 111, 103a; Hocazâde Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 95b; *Mecmûatü’l-fevâid ve’l-fetâvâ*, 131a; Seyyid Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziyye*, 172; Sunullah b. Ali b. Halil el-Hanefî (Derleyen), *Mecmûa-i Mesâil-i Fikhiyye*, Süleymaniye Ktp., Aşir Efendi, nr. 403, 89b; Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, 409; İstanbul kadısı Muhyiddin Mehmed Hicrî b. Hüsameddin Abdullah (Derleyen), *Vâkıât-ı Karaçelebi (Vâkıât fî’l-fetâvâ, Fetâvâ, Mecmûa fî’l-Fıkḥ)*, Süleymaniye Ktp., Serez, nr.1103, 44a, 44b, 45a, Şeyh Hüsrevzâde Mustafa Rıfka b. İbrahim (Derleyen), *Kurâsatü’l-fikhiyye ve fukâhetü’r-Rıfkiyye (fî’l-fetâvâ)*, İstanbul Müftülüğü Ktp., nr. 290, 75b, 76b; Şehâbeddin Ahmed eş-Şelebî, *Fetâvâ*, 82a-82b, 87a-88b, 99b, 102a-103a, 103b-104a, 109a-111a, 115a-115b, 128b; Şeyhülislâm Dürrîzâde Mustafa Efendi (Mürettib), *ed-Dürretü’l-beyzâ fî beyâni ahkâmi’s-şer’ati’l-garrâ*, Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 215, 263b; Kadri Efendi, *Vâkı’âtü’l-müftîn*, 77, 78, 83; Kazerûnî, *Fetâvâ Kâzerûnî*, 85b, 87b, 91b-92a, 92b; Abdulfettâh Dervîş, *el-Fetâvâ’l-Emîniyye*, 29b-30a, 37b; Ahîzâde Abdülhalîm Efendi (Derleyen), *Fetâvâ-yı Ahîzâde*, İstanbul Üni. Merkez Ktp., Nadir Eserler-Arapça, nr. 631, 60b-61a; Muhammed el-Lutfî, *el-Fetâvâ’l-Muhammediyye*, 23b-26b, 37b-38b, 39b-40a; İbnü’t-Tabbâh Dervîş İbrahim b. Muhammed ed-Dımaşkî el-Hanefî (Mürettib), *Aynü’l-müftî li-gayni’l-müstefî*, Süleymaniye Ktp., H. Hüsnü Paşa, nr. 521, ist. 1013, müs. İsmail Safi b. Mustafa, İstanbul, 70a; Hacı Resûl b. Sâlih el-Aydîni, *el-Fetâva’l-adliye*, 36b; Konevîzâde, *el-Fetâva’l-Es’adiyye*, 266-267; Şemseddin Muhammed b. Abdullah b. Ahmed b. Muhammed el-Gazzî et-Timurtâşî el-Hanefî (Fetvayı Veren), *Fetâva’l-İmâm el-Gazzî*, (Hindistan: Matbaatü ehli’s-sünne ve’l-cemaa, 1332), 123.

⁴⁶⁹ İbn Nüceym, “[Risâle] fî mekâtibi’l-evkâf ve butlânihâ” *Resâilü İbn Nüceym el-İktisâdiyye*, thk. Muhammed Ahmed Serrâc ve Alî Cuma, Kâhire: Dârü’s-salam, 1420/1999, 272; Kınalızâde Ali Efendi,

vâkıfın istibdâli şart koştuğu, 12 fetva⁴⁷⁰ ile 1 risale meselesinde⁴⁷¹ istibdâli şart koşmadığı, 12 fetvada ise⁴⁷² istibdâli yasakladığı görülmektedir. Bunun yanında 184 fetvada söz konusu üç duruma değinilmeden bir diğer ifade ile vâkıfın istibdal şartına temas edilmeden istibdal meselelerin kaydedildiği farkedilmektedir. Ayrıca 39 fetvada şerait-i istibdalın mevcut olduğu zikredilmektedir. Bu ifade istibdalin en temel şartlarındna olan vâkıfın istibdali ileri sürmüş olmasını içermesi muhtemeldir. 7 fetvada ise istibdal şartlarının mevcut olmadığını anlatan kelimeler gündeme getirilmekteyken vâkıfın istibdal şartına değinilmemektedir.

Ebüssuûd Efendi'ye ait bir fetvada, bey' ve yerine âhar vakıf alınmak şartının Ebû Yûsuf ile Hilâl tarafından meşru kabul edildiği belirtilmektedir.⁴⁷³ Bir başka fetvasında Ebüssuûd, vakfedenin tebdil ve tağyir yetkisini eline aldığı vakfında nukûdun akara tebdili şeklinde bir istibdâl yapabileceğine yer vermektedir.⁴⁷⁴ Ebüssuûd Efendi'ye nispet edilen bir diğer fetvada, vakfiyede tebdil ve tağyir kelimeleri zikredilerek alınan yetkinin, niyetle istibdâle hamlinin mümkün olacağı ve bu durumda istibdâlin sahih olacağına dair bir hüküm verilmektedir.⁴⁷⁵ Çivizâde de bir fetvasında örf-i âmda böyle bir hamil mümkünse, Ebüssuûd Efendi gibi istibdâlin meşruiyeti yönünde hüküm vermiştir.⁴⁷⁶ Zekeriyazâde Yahya Efendi ise bir fetvasında tebdil ve tağyiri zikreden vâkıfın, sadece vakfiye şartlarını değiştirebileceğini vurgulamaktadır.⁴⁷⁷ Medine müftüsü Seyyid Esad'ın da bu tartışmaya katıldığı görülmektedir. Şöyle ki o, vakfiyesinde tebdil koşulu bulunan vakfın

“Risâle fî isti'cârî'l-evkâf ve istibdâlihâ”, 71, 73, 75, 76, 77, 79, 88, 89; Ahmed b. Emînüddîn, *Risâletün fî cevâzi istibdâli'l-vakfi mea muhâlefeti şarti'l-vâkıf*, 2b, 3a.

⁴⁷⁰ Söz konusu fetva mecmualarından bazılarının isimleri şu şekilde olup bütün fetva mecmualarının isimleri Ek 9'daki tabloda yer almaktadır: Veli b. Yusuf, *Mecma'u'l-fetâvâ*, 125b; *Mecmûatü'l-fevâid ve'l-fetâvâ*, 131a; Esîrî Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, 101b; Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 460; Kazerûnî, *Fetâvâ Kâzerûnî*, 94b-95a; Şeyhülislâm Dürrîzâde Mustafa Efendi, *ed-Dürretü'l-bey'zâ*, 263b; Sunullah el-Hanefî, *Mecmûa-i Mesâil-i Fıkhiyye*, 89b.

⁴⁷¹ İbn Nüceym, “Risâle fî sûret-i dava'l-istibdâl”, 337.

⁴⁷² Şemseddin Muhammed b. Abdullah b. Ahmed b. Muhammed el-Gazzî el-Hanefî et-Timurtâşî, (Derleyen), *Fetâvâ İbn Nüceym (el-Fetâvâ'z-Zeyniyye fî fikhi'l-Hanefiyye)*, (Bulak: 1321/1903), 87; Sakızî, *Surretü'l-fetâvâ*, 101a; Sunullah el-Hanefî, *Mecmûa-i Mesâil-i Fıkhiyye*, 85b; Abdulfettâh Dervîş, *el-Fetâvâ'l-Emîniyye*, 27b; Şehâbeddin Ahmed eş-Şelebî, *Fetâvâ*, 104a-104b...

⁴⁷³ Veli b. Yusuf, *Mecma'u'l-fetâvâ*, 110b.

⁴⁷⁴ Veli b. Yusuf, *Mecma'u'l-fetâvâ*, 126a.

⁴⁷⁵ Veli b. Yusuf, *Mecma'u'l-fetâvâ*, 126a.

⁴⁷⁶ Boyabâdî Sağır Mehmed Efendi, *Mecmûatü'l-fetâvâ*, 161b.

⁴⁷⁷ Esîrî Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, 112b.

istibdali için istibdâl kelimesinin yer alması gerektiğini, eğer tebdil kelimesi var ve istibdâl yapmak isteniyor ise meseleyi hakime arz etmek gerektiğini belirtmektedir.⁴⁷⁸

Fetâvâ Kâzerûnî'de vakfedenin istibdâli ileri sürmesinin istibdâlin bir şartı olduğu zikredilir.⁴⁷⁹ Burada mezkur bir başka fetvada vakıf nazırının mutlak olarak vakfı satmasının meşru kabul edilmeyeceği, fakat vâkıfın vakfiyesinde istibdâli ileri sürmüş olması halinde nazırın, vakfı satmasının yerine bedel alma koşulu ile (istibdâl) gerçekleştirebileceği belirtilmektedir.⁴⁸⁰

Kınalızâde Ali Efendi, vâkıfın istibdâli ileri sürmüş olduğu vakıf malları ikiye ayırır: 1. Gelir getiren vakıf malları. 2. Gelir getirmeyen vakıf malları. 1. sıradaki malların istibdâlinde Kınalızâde, vakfedenin istibdâl şartının zikredilmesiyle birlikte istibdâl bedeli olarak sunulan malın, söz konusu vakıf maldan daha iyi ve değerli olmasını gerekli görür. Daha iyi ve değerli şeklinde anahatlarıyla ifade ettiğimiz satırda o, geliri çok, külfeti az ve uzun süre kalabilme niteliklerinden bahseder (kesretü'r-rey', kılletü'l-meramme ve'l-mü'ne, ve bekâü'l-kâbiliyye). 2. sıradaki vakıf malların vakfiyesinde istibdâl şartı zikredilmişse Kınalızâde'ye göre vakıf malla malû bedelin aynı cinsten olması bir diğer şarttır.⁴⁸¹ Medine müftüsü Seyyid Esad, bir fetvasında Kınalızâde gibi vakıf mallar arasında bir ayrıma gitmeden, vâkıfın şartının zikredildiği istibdâl meselelerinde bedel malın daha değerli olması koşuluyla istibdâle onay verir. O, bir diğer fetvasında vakfeden, müstehiklere ve nazıra istibdâl yetkisini zikretmişse istibdâl yapabilirler demektir.⁴⁸²

1580 tarihli bir şer'îyye sicilinde şöyle bir istibdâl şartından söz edilir: Vâkıf, oturma hakkını kendisine, ölümünden sonra da evladı ve müdebbere kölesi Yasemin isimli bayana şart ettiği bir menzil ve taştan avlu vakfeder. Kendisinin ve bu zikredilen neslin ahirete intikalinden sonra zikri geçen avlu yıkılmalı ve arsası satılmalı, yıkıntı haldeki taşlarla birlikte ele geçen parayla mescid ihtiyacı olan yere mescid yapılmalı şeklinde

⁴⁷⁸ Konevîzâde, *el-Fetâva'l-Es'adiyye*, 267.

⁴⁷⁹ Kâzerûnî, *Fetâvâ Kâzerûnî*, 85b.

⁴⁸⁰ Kâzerûnî, *Fetâvâ Kâzerûnî*, 92b.

⁴⁸¹ O, örnek olarak akar ve ev (dar) cinsinden iki vakıf mala karşılık verilecek bedelin aynı cins olmasını şart koşar. Ayrıca Kınalızâde, bu gibi meselelerde vakıf malla bedel malın aynı cins olması yönündeki mezhep rivayetlerinin, Kâdîhân'ın *Fetâvâ*'sından ve Zâhidî'nin *Kunyetü'l-Münye li-tetmîmi'l-gunye* isimli eserinden nakledildiğini belirtmektedir. Kınalızâde Ali Efendi, "Risâle fi isti'cârî'l-evkâf ve istibdâlihâ", 100-101.

⁴⁸² Konevîzâde, *el-Fetâva'l-Es'adiyye*, 267.

birtakım şartlar burada aktarılır. Bu hükümde anlatılan istibdâl şartında vakfeden bir zaman tayini yapmaktadır. O da, belirtilen iki neslin ölümüdür. Bundan başka bir şart zikredilmemiş ve mahkeme bu vakfiyeyi tescil etmiştir.⁴⁸³

Müeyyedzâde'nin naklettiği fetvaların yer aldığı mecmuada ise *Tâtârhâniye*'den vakfedenin istibdâl şartı bulunan vakfın istibdâl gayeli satışının Ebû Yûsuf'a göre sahih olduğu belirtilmekteyken, Ensârî tarafından hakim izni bulunmadan vakfın istibdâl gayeli de olsa satımının meşru kabul edilmeyeceği aktarılmaktadır.⁴⁸⁴ Bu fetvada yer alan Ensârî'nin görüşünde, vakfedenin istibdâl şartı sarîh olarak mevcut olsa da suiistimale açık olan vakfın satışını hakim izniyle gerçekleştirme koşulunun devreye sokulduğu anlaşılmaktadır.

İbn Nüceym'in istibdâl risâlesinde, Necmüddîn İbrâhîm et-Tarsûsî'den yaptığı nakilden anlaşılmaktadır ki, Hanefî mezhebinde vâkıfın istibdâli yasaklama şartının koşulduğu mesele hakkında ilk bilgi oraya dayanır. Nitekim bu satırlarda Tarsûsî, böyle bir meselede mezhepten herhangi bir nakil olmadığından ötürü sadece kurallara bakarak bir şeyler söylenebileceğini ifade etmektedir. Tarsûsî, “vakfeden tarafından ileri sürülecek olan, sultan veya kadının vakfiyla ilgili bir şeye karışmalarını yasaklayıcı bir şartın geçerli görülemeyeceği”ni ifade eden kuralın fukaha tarafından kabul edildiğini aktarır. Devamında Tarsûsî, istibdâl uygulamalarında da buraya bakarak cevap verilmesinin mümkün olduğunu söyler. Yani hakim veya devlet başkanı, vakfedenin engellemesine rağmen onun vakfına yönelik tasarruflarda bulunabilir. Tarsûsî, bu sonuca varırken sultan ve hakimın vakıfla ilgili kanaatinin (nazar) vakfedenden daha doğruya yakın olabileceğini gerekçe gösterir. İbn Nüceym ise, bu talilin uygun olmadığını ve onun fıkıh konusunda uzman olmadığını söyler. İbn Nüceym, “vakfedenin şartının şârinin şartı gibi olduğu” esastan hareketle Tarsûsî'nin aktardığı ilkenin yanlış olduğu görüşüne sahiptir. İbn Nüceym, burada maslahat prensibinin esas alınması gerektiğini söyler ve yukarıdaki gibi bir durumda sultan ve kadının istibdâle dahlinin vakfedenin istibdâle yönelik bir koşulunun mevcut olmaması halinde devreye girmesinin doğru olacağını savunur.⁴⁸⁵ Ayrıca 6 fetvada İbn

⁴⁸³ *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi: 51 Numaralı Sicil*, hük. 591: 8: 291-292.

⁴⁸⁴ Müeyyedzâde, *Mecmuatü'l-mesâil*, 7^a.

⁴⁸⁵ İbn Nüceym, “Tahrîru'l-mekâl fî meseleti'l-İstibdâl”, 180.

Nüceym'in naklettiği kuralı destekleyici olarak vâkıfın, istibdâli yasaklaması veya istibdâle değinmemesi durumunda istibdal yetkisinin kâdıya ait olacağı belirtilmektedir.⁴⁸⁶

Bir önceki paragrafta aktardığımız İbn Nüceym tarafından da nakledilen, “vakfedenin vakfiyla ilgili bir şart koşması halinde Hanefî mezhebinde bu, kanun koyucunun (şârî‘) ileri sürmüş olduğu bir şart gibi kabul edilir.” kuralı, mutlak manada anlaşılmamalıdır. Nitekim fukaha, “Vakıflarla ilgili yedi meselede vakfedenin ileri sürmüş olduğu şarta bakılmamalıdır.” şeklinde bir kanaat taşımaktadır. Söz konusu yedi konudan birisi, vâkıfın vakfında istibdâli yasaklayıcı koşuludur. Netice olarak böyle bir durumda vakfeden tarafından yasaklanmış olan istibdâl-i vakıf uygulamasının gerçekleştirilmesi halinde vakıf adına daha faydalı (aslah) bir sonuç ortaya çıkacaksa, vakfın mülk malla değiştirilmesi veya satılıp yenisinin alınması gibi bir istibdal uygulamasına gitmek doğru görülecektir.⁴⁸⁷ Hayreddin er-Remlî, buna paralel olarak istibdâlde vakf dönecek bir maslahat kesinleştiği vakit, kadının vakfeden tarafından zikredilen “istibdâl yapılamaz” gibi bir şartı dinlememesi gerektiğini söyler ve ekler: “yetki, özellikle dürüst kadı niteliğine sahip kadıya havale edilmişse, istibdâlin caiz olma durumu daha da kesinlik kazanmıştır.”⁴⁸⁸ Birçok fetvada bu gibi durumlarda maslahatla birlikte istibdâli uygulayanın kadı olması gerektiği görüşü hakimdir. Çatalcalı Ali Efendi'ye ait fetvaların yer aldığı mecmuada, vakfedenin istibdali şart koşmaması ve engellemesi konusuna dair *el-Bahrü'r-Râik* ile *Eş-bâh*'tan bu minvalde bazı nakiller aktarmaktadır.⁴⁸⁹ Sıddîkî de, istibdâl risâlesinde 1-2 varak vakfedenin istibdali engellemesi durumunda kadının istibdale yetkili olacağı konusuna dair Hanefi fûru metinlerine yer verir.⁴⁹⁰

Kudüs müftüsü es-Seyyid Abdürrahim el-Hanefî'nin (ö. 1104/1692) oğlu Muhammed el-Lutfi⁴⁹¹ (ö. 1138/1725-26), fetva mecmûasında bunların haricinde bazı önemli şartlara

⁴⁸⁶ Remlî, *el-Fetâvâ'l-Hayriyye*, 218; Sakızî, *Surretü'l-fetâvâ*, 101^a; Sunullah el-Hanefî, *Mecmûa-i Mesâil-i Fıkhiyye*, 85^b-86^a; İstanbul kadısı Muhyiddin Mehmed, *Vâkıât-ı Karaçelebi*, 45a. Şu iki fetva mecmuasında ilgili hüküm, fetva nukülü olarak belirtilmektedir: Atâullah Mehmed Efendi (Derleyen), *Fetâvâ-yı Minkârîzâde (Fetâvâ-yı Atâullah Efendi, Fetâvâ-yı Atâiyye, Atâullah Fetâvâsı)*, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, nr. B/23, 140b; Salih b. Ahmed el-Kefevî, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 220-221;

⁴⁸⁷ Sakızî, *Surretü'l-fetâvâ*, 101^a; Sunullah el-Hanefî, *Mecmûa-i Mesâil-i Fıkhiyye*, 85^b-86^a; S Sıddîkî, Mekke müftüsü Abdülkâdir b. Ebû Bekir es-Sıddîkî el-Hindî el-Hanefî, *Katu'l-cidâl fî tahkik-i meseleti'l-istibdâl*, Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi, nr. 03 Gedik 17387/4, 130^a.

⁴⁸⁸ Remlî, *el-Fetâvâ'l-Hayriyye*, 218.

⁴⁸⁹ Salih b. Ahmed el-Kefevî, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 220-221; Sakızî, *Surretü'l-fetâvâ*, 101^a; Sunullah el-Hanefî, *Mecmûa-i Mesâil-i Fıkhiyye*, 85^b-86^a.

⁴⁹⁰ Sıddîkî, *Katu'l-cidâl*, 130^a-132a.

⁴⁹¹ Hakkındaki birtakım bilgiler için bk. Şükrü Özen, “Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3/5, (2005): 325-326.

temas eder. Ona göre vâkıfın istibdâli yasaklamasına rağmen istibdâlde maslahat bulunduğu delil getirildiğinde hemen istibdâle cevaz verilmemelidir. İlk başta yapılması gereken, istibdal akdinden vakfa dönecek olan maslahatı tespit etmektir. Onun ifadesiyle delil, hisse aykırı olmamalıdır. Şöyle ki; zahiren maslahat olmadığı halde hakim, delile istinaden istibdâlin cevazına hükmetse de istibdâl hükmü batıl kabul edilir ve hüküm bozulmalıdır. Zira öldüğüne hükmedilen kişi, hükümden sonra geri gelmiş olsa, ölüm hükmüne devam edilebilir mi? Kudüs müftüsü Seyyid Abdürrahim'in oğlu Muhammed el-Lutfî, zikri geçen zahir maslahata dair şu örnekleri verir:

1. İstibdâl edilmesi talep edilen vakıf mal, işlevini yitirmiş ve kendisinden istifade edilemeyen bir konumda olmalı.
2. Geliri olmayan vakfın istibdâli durumunda gelir getiren bir bedel teklif edilmiş olmalı.
3. Gelir getirmeye devam eden vakıf mukabilinde daha fazla gelir getiren veya daha iyi konumda bulunan bir mülk bedel teklif edilmeli.⁴⁹²

Fetâva-yı Emîniyye'deki fetvaların sahibi Emînüddîn'in oğlu Ahmed'in istibdâl risâlesi, temel olarak vakfedenin istibdâli yasaklaması, izin vermesi ve bahsetmemesi konularına değinmektedir. Ayrıca onun bu risalesinde zikrettiğine göre, vakfeden, istibdâli yasaklamakla kalmayıp "Mütevelli, istibdâli uygulaması halinde azledilmesi gerekir." şeklinde şart koşmuş olsa bile, gerekçe varsa istibdâl yapılabilir demektir. Bu hüküm, gerideki satırlarda kaydedilen "vâkıfın, istibdali yasaklamasına rağmen istibdalde vakfın maslahatının mevcut olması halinde kadının, istibdali uygulaması gerekir." fehvasındaki hükme benzemektedir. Ayrıca Emînüddîn'in oğlu Ahmed, vakfedenin istibdâli yasaklamasına rağmen istibdâlin yapılıp yapılamayacağı konusunun, kendi zamanında çokça gündeme getirilen bir problem olduğunu haber vermektedir.⁴⁹³

Vâkıfın istibdâli şart koşmadığının sarahaten belirtildiği fetvalardan Zekerîyyazâde Efendi'ye nispet edilen bir fetvada, vakıf değirmenin, geliri az olma gerekçesine yaslanarak fazlaca gelir getiren bir akar satın alma şartı ile bey edilmesinin, bu yönde bir şart-ı vâkıf yokken meşru olmayacağı kaydedilmektedir.⁴⁹⁴ Fakat ona nispet edilen bir başka

⁴⁹² Muhammed el-Lutfî, *el-Fetâva'l-Muhammediyye*, 36^a-36^b.

⁴⁹³ Ahmed b. Emînüddîn b. Abdülâl, *Risâletün fî cevâzi istibdâli'l-vakfi mea muhâlefeti şarti'l-vâkıf*, 1^b-2^a.

⁴⁹⁴ "Bir vakfın mütevellisi olan Zeyd, vakfın bir değirmenini şart-ı vâkıf yok iken ol 'değirmenin gallesi az olur.' deyu, 'yerine rey'an evfer bir akâr işтира ederiz.' deyu, ol değirmeni şer'an bey'a kadir olur mu? **el-Cevâb:** Olmaz. Suret-i mezbûrede Zeyd, ol değirmeni vech-i sabık üzere Amr'a bey' ve teslim eylemiş

fetvada vakfın zayı olma şartı tahakkuk ediyorsa vakfedenin, istibdâl şartı yoksa da mütevellinin, marifet-i hakimle istibdâli yapabileceği mezkurdur.⁴⁹⁵ Zikri geçen fetvaya onun fetva emini Esîrî Mehmed Efendi'nin (ö. 1092/1681) derlediği *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi* isimli mecmuada da yer verilmektedir.⁴⁹⁶ Menteşzâde Abdürrahim Efendi de aynı fetvayı nakletmektedir.⁴⁹⁷

Şeyhülislâm Minkârîzâde Yahya Efendi'nin (ö. 1088/1677) bir fetvasında vâkıfın istibdali şart koşup koşmadığına yahut yasakladığına dair herhangi bir kaydın mevcut olmadığı görülmektedir: “Zeyd’in vakfı olan şu kadar kuruşun zıyâ-ı ihtimali galip olmakla Zeyd, re’y-i hakimle nâfi’ olmakla ol kuruşu akâra tebdîl etmeğe kâdir olur mu? el-Cevâb: Olur.”⁴⁹⁸ Bu fetvanın bitiminde delillendirme gayesine matuf olarak İbn Nüceym’in *el-Eşbâh ve’n-nezâir* isimli eserinden “اللقاضي استبدال الوقف إذا كان أصلح وإن كان الواقف شرط عدمه” cümlesi aktarılmaktadır. Fakat siyak ve sibakında vakfedenin yasaklayıcı şartından bahsedilmez. Böyle bir naklin yapılmasından hareketle, müsteftinin vakfıyla ilgili yasaklayıcı şartının var olduğu sonucunu çıkarmamız mümkün gözükmekle birlikte, aksi durum da söz konusu olabilir.

Zekeriyyazâde Yahya Efendi, bir fetvasında istibdâlin bahsedilmediği meselede şu iki şartın bulunması halinde vakfın istibdalını meşru kabul ettiğini söylemektedir: 1. Vakıf zayı olacaksa. 2. Mütevellî, istibdâli hakim bilgisi dahilinde icra edecekse.⁴⁹⁹ Bu fetva *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*’de de aynen zikredilmektedir.⁵⁰⁰ *Behcetü’l-fetâvâ*’da kaydedilen bir fetvada, vakfedenin istibdal şartına temas edilmeden bedelin daha değerli olduğu is-

olsa halen Zeyd’in yerine mütevellî olan Bekr, vakf için dava edip ol değirmeni Amr’ın yedinden almaya şer’an kâdir olur mu? **el-Cevâb:** Olur. Yahya Efendi.” *Mecmûatü’l-fevâid ve’l-fetâvâ*, 131a.

⁴⁹⁵ “Bir vakfın vakfiye-i ma’ mül-bihâsında “nukûdu, akâra tebdîl” şart olunmayıp lakin vakıf, bazı zimemde zâyi olmak ihtimali olacak, mütevellî-i vakf, nukûd-u ma’rifet-i hâkim ile vakfa nâfi’ akâra tebdîl etmeğe şer’an kâdir olur mu? **el-Cevâb:** Olur. Yahya Efendi.” *Mecmûatü’l-fevâid ve’l-fetâvâ*, 131a.

⁴⁹⁶ Esîrî Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, 101b.

⁴⁹⁷ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 460.

⁴⁹⁸ Atâullah Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*, 140^b. Minkârîzâde’nin fetvalarını derleyen ve nakilleri gösteren kişi, Atâullah Mehmed Efendi’dir. Şükrü Özen, “Genel Özellikleri Açısından Fetva Mecmûaları”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VII Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı*, Haz. Hatice Aynur vdğ., (İstanbul, Turkuaz 2012): 352.

⁴⁹⁹ Esîrî Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, 101^b.

⁵⁰⁰ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 460.

tibdâle hakim izni ve sultan emrinin mevcudiyeti koşuluyla cevaz verildiği anlatılmaktadır.⁵⁰¹ Bazen “...şerâit-i istibdâl mevcûde olduğu halde...” şeklinde birtakım ifadeler zikredilmesine rağmen vakfedenin istibdâle yönelik bir şartı var mı yok mu temas edilmekte ve istibdâle cevaz verildiği belirtilmektedir.⁵⁰²

Hayreddin er-Remlî’nin bir fetvasında anlatıldığına göre, vakıf evin duvarlarının yıkılmaya yüz tutması sonrası istibdâle başvurulmak istenmiş ve kendisine vakfedenin istibdâl şartı bulunmadığı halde bu evin istibdâli yapılabilir mi? şeklinde bir soru sorulmuştur. Hayreddin er-Remlî de, vakfeden istibdâli yasaklasaydı bile bu durumda maslahat şartıyla istibdâl yapılmalı şeklinde bir cevap vermektedir. Bunun yanında o, zikri geçen istibdâli dürüst kadı niteliğindeki devlet görevlisinin icra etmesinin daha doğru olacağını eklemiştir.⁵⁰³

Şeyhülislâm Hocaîade Esad Efendi (ö. 1034/1625), vakfedenin istibdâli şart koşmaması halinde, sultan izni ve re’y-i hakim ile istibdâlin meşru olacağına dair bir fetva vermektedir.⁵⁰⁴ Bu fetvadan anlaşıldığı kadarıyla, vakfedenin istibdâle temas etmemesi, sultan ve hakim izninin varlığı halinde telafi edilebilir konuma indirilerek istibdâlin önü açılmaktadır. İstibdâl koşuluna dair bir bilginin yer almadığı vakfiyelerdeki istibdâl kapısını açan bir fetva olduğu anlaşılan söz konusu fetvada Şeyhülislâm Hocaîade Esad Efendi, sultan izni ve re’y-i hakimi devreye sokarak istibdâlde izin hususunu geniş kapsamlı düşünmektedir. Onun bu fetvasının kaynağında fûrû-ı fıkıh kitaplarından nakledilen “Vakfedenin, istibdâle temas etmemesi durumunda kadının istibdâle yetkili olacağını” bildiren ilgili hüküm yer alıyor olabilir.⁵⁰⁵ Fakat o, re’y-i hakim yanına sultanı da ilave etmektedir. Bununla birlikte ennihaye hakim ile sultan, devlet otoritesini ifade etme hususunda benzer

⁵⁰¹ Mehmed Fıkhî el-Aynî (Mürettib), *Behcetü’l-fetâvâ*, Nşr. Süleyman Kaya v.dğr., (İstanbul: Klasik Yayınları, Osmanlılarda Hukuk ve Toplum 5, 2011), 259.

⁵⁰² Mehmed Fıkhî el-Aynî, *Behcetü’l-fetâvâ*, 259; Nevzat Akaltun, *Seçme Fetvalar*, (Ankara: Elif Matbaacılık), 116.

⁵⁰³ Remlî, *el-Fetâvâ’l-Hayriyye*, 218.

⁵⁰⁴ “Zeyd, İhlâs-ı şerîf tilâveti için bir mescid müezzinine vakf-ı tescil ettiği menzil, harap olup kâbil-i intifa olmamakla Zeyd, ol harap menzili ma’mûr menzili ile istibdâle kâdir olur mu? Şart-ı istibdâl ettiyse olur. Ve illâ re’y-i hâkim-i adl ile ba’de’l-izni’s-sultânî olur.” Hocaîade Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 95^b. İbn Âbidîn’e göre ise, vakfedenin istibdâl edilmesine yönelik şartının mevcut olduğu vakıf malların istibdâlinde, vakfın işlevselliğini yitirmiş olması, kadının istibdâle taraf olması ve vakfın gelirinin bulunmaması ek bir koşul olarak görülmemelidir. İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr ‘ale’l-Dürri’l-muhtâr*, (Beirut: Dâru’l-fikir, 1412/1992), 4: 387.

⁵⁰⁵ Mesela *Vâkıât-ı Karaçelebi*’de zikredilen bir fetvanın sonunda *Câmi’u’l-fusûleyn*’den şu nakle yer verilir: “إذا لم يشترط الاستبدال أشار في السير الكبير أنه لا يملك الاستبدال إلا القاضي إذا رأى المصلحة ... جامع الفصولين” İstanbul kadısı Muhyiddin Mehmed, *Vâkıât-ı Karaçelebi*, 45a.

konumda kabul edilebilirler.

Görebildiğimiz kadarıyla 8 mahkeme kaydında taraflarca icap kabulü gerçekleşen istibdâlden rücu etmeye götüren gerekçenin, vakfedenin istibdâli şart koşmamış olduğu görülmüştür.⁵⁰⁶ 25 Cemaziyevvel 1074/25 Aralık 1663 yılında kaleme alınan bir şer‘iyye sicilinde mütevellî, istibdâl şartı mevcut olmayan istibdâl hüküm onayının iptal edilmesi gerektiği yönünde bir talepte bulunur. Mahkeme de, mütevelinin talebine muhalif olarak söz konusu olayda teklif edilen istibdâl bedelinin vakıftan daha değerli olma kriterini yeterli görür ve istibdâli iptal etmemektedir.⁵⁰⁷ Bir başka sicilde, şart olarak zikredilmeyen istibdâle “mutlak istibdâl” denildiği aktarılır. Bunun yanında ilgili mahkeme kaydında *Fetâvâ-yı Kâdîhân*’da “Maslahat ile birlikte hakimın yürüteceği şartsız istibdâlin sahih olduğu, *es-Siyerü’l-kebîr* isimli esere atfen belirtilmektedir.” şeklinde bir delil nakledilerek mülk sahibinin istibdâlden dönmesi kabul edilmemektedir.⁵⁰⁸ Vakıf tahrir defterinde

⁵⁰⁶ *İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi: 56 Numaralı Sicil*, hük. 247, 14: 233-234; *İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi: (Havâss-ı Refîa) 61 Numaralı Sicil* (H. 1065-1066/M. 1665), Nşr. Baki Çakır, (İstanbul: İSAM yayınları, 2011), hük. 124, 27: 131-132; *Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul’unda Sosyo-Ekonomik Yaşam: Vakıflar (1617-61)*, Editör: Timur Kuran. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, 6: 530, 545-546; *Diyarbakir Şer‘iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3754 numaralı sicil* (H. 1151/M. 1741), Nşr. Mehmet Yahya Okutan v.dğr., (Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayınları, 2014), hük. 355, 3: 377; *Diyarbakir Şer‘iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3698 numaralı sicil* (H. 1210-1217/M. 1795-1802), Nşr. Mehmet Yahya Okutan v.dğr., (Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayınları, 2014), hük. 79, 7: 553; *Diyarbakir Şer‘iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3787 numaralı sicil* (H. 1232-1233/M. 1817-1818), Nşr. Mehmet Yahya Okutan v.dğr., (Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayınları: 2016), hük. 37, 8: 521, 526.

⁵⁰⁷ “emr-i istibdâl tamâm olduktan sonra mezbûre Sâbiha Hâtun takrîr-i kelâm edip ‘sâbikan vakıf olan menzil benim mülküm olmuşken mütevellî-i mezbûr yine vakıf olmak üzere ol menzile vaz’-ı yed edip tasarrufuma mâni’ olur, suâl olunup kasr-ı yedine tenbîh olunması matlubumdur.’ dedikde gıbbe’s-suâl mütevellî-i mezkûr cevâbında ‘vâkıfe-i mezbûre, istibdâli şart etmedikde istibdâl sahih değildir deyû menzil-i mezbûru yine ke’l-evvel zabt muradımdır.’ dedikde mezbûre Sâbiha Hâtun i’âde-i kelâm edip ‘fi’l-vâkı’ istibdâl şart olunmadıkça sahih olmaz, lâkin hâkimü’ş-şer‘i’ş-şerîf bâ emr-i âlî min ciheti’r-rey’ ve’t-tenmiye ekser ve evfer olan bedel ile istibdâli tecvîz edecek nakz ve nakzına mecâl muhâldir.’ deyû istibdâl-i mezkûrun sıhhatine hüküm taleb ettikde, hâkim-i mûmâ-ileyh -esbağallâhu ni‘amehû aleyh- hazretleri istibdâl-i mezkûrun sıhhatine ve bedel verilen menzil-i memlûkün vakfiyetine ve sâbikan vakıf olan menzilin mülkiyyetine âlimen bi’l-hilâfi alâ re’yi men yerâhû min eimmeti’l-müctehidîn -rıdvânullâhi te‘âlâ aleyhim ecma‘în hükm-i sahih-i şer‘î ve kazâ-i sarîh-i mer‘î edip mâ hüve’l-vâkı’ bi’t-taleb ketb olundu.” *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 12 Numaralı Sicil* (H. 1073-1074/M. 1663-1664), Nşr. Rasim Erol v.dğr., (İstanbul: İSAM yayınları, 2010), hük. 1215, 16: 891-892.

⁵⁰⁸ “... menzil, mülk ve mülk olan menzil, vakıf olmak üzere tarafeynden kabz [ve] tesellüm olduktan sonra vekîl-i mezbûr, istibdâle nâdim ve akd-i istibdâlden rücu’a âzim olup vâkıf, vakfiyesinde ibdâl ve istibdâli şart etmedikçe İmâmî Ebû Yûsuf Yakub b. İbrahim mezheb-i şerîfinde bir rivâyette ve İmâm Muhammed mezheb-i münîfinde mutlak ibdâl ve istibdâl sahih olmadığına binâen mütevellî-i mezbûr ile beynlerinde cârî olan akd-i istibdâl-i mezkûrdan bi’l-vekâle rücu’ edip menzil-i mevkûf-ı mezbûra bedel verdiği menzil-i memlûk-i mezkûr ke’levvel müvekkilinin mülküne red olunmak murâd edip, hâkim-i mûmâ-ileyh -ahse-nallâhu te‘âlâ fi’d-dâreyn ileyhi- hazretlerinin huzûr-u fâizü’n- nûrlarında müterâfî‘ân ve her biri muktezâsınca fasl ve hasma tâlibân olduklarında, mütevellî-i reşîd cevâb-ı sedîde tesaddî edip, ‘eğerci hâl-i istibdâl bast olunan minvâl üzredir, lâkin *Fetâvâ-yı Kâdîhân*’ın kitâbü’l-vakfının faslûn fî vakfi’l-müşâ‘ında inne’l-vâkıfe izâ şarate’l-istibdâle li nefsihî fî asli’l-vakf yesihhu’ş şartu ve’l-vakf, ve yemlikü’l-

kayıtlı birçok belgede, istibdâl şartının vakfiyede zikredilmesiyle ilgili herhangi bir malumat verilmemesi yanında istibdâlin gerçekleştirildiği belirtilir.⁵⁰⁹

İbn Nüceym'e ait bir fetvada anlatıldığına göre, vâkıfın vakfiyesinde istibdâli yasakladığı kayıtlı iken, vakfın istibdâli meşru hale getiren başka gerekçeleri mevcut olsa, hakim izniyle istibdâlin meşruiyeti belirtilmektedir.⁵¹⁰ 3 fetvada “nukudun akara tebdili” şeklinde bir istibdâlden bahsedilmekle birlikte vakfedenin, bu yönde bir koşulu ve de yasağı mevcut değilken, vakıf paranın zayı olma ihtimali söz konusu ise, marifet-i hakimle nakdin taşınmaza dönüştürülmesi onaylanmıştır.⁵¹¹

Erzurum müftüsü Seyyid İbrahim Edhem'in (ö. 1190/1776) naklettiği bir fetvada zimmi vâkıfın, istibdâl yetkisini ehl-i İslamdaki hakimlere belirleyebileceği zikredilmektedir.⁵¹²

3 fetva mecmuasında fûru-ı fıkıh kaynaklarından yapılan nakillerde, vakfedenin istibdâl

istibdâl. Emmâ istibdâlü'l-vakf bi dünü's-şart eşârehû fi's-Siyeri'l-kebîr ilâ ennehû lâ-yemlikü'l-istibdâle ille'l-kâdi izâ re'yi'l-maslahate fi zâlike. mes'esi muktezâsınca, ihbâr-ı Müslimîn ile istibdâl-i mezbûrda cânib-i vakfa menfa'at-i azîm ve maslahat-ı cesîm olduğunu lede's-şer'i'l-mutahhar zâhir ve mukarrer olmağın hâkim-i mûmâ-ileyh hazretleri istibdâle taraf-ı bâhirü's-şereflerinden istibdâle beni tevkîl etmeğın istibdâl-i mastûr sahîh olmuştur.' deyû red ve teslimden imtinâ' ve ebâ edip ve sıhhatine hüküm ve kazâ ricâ eyledikde hâkim-i mûmâ-ileyh hazretleri tarafından sâdır olan kelâma nazar ve mubtıl-ı hayr olmakdan hazer edip cânib-i vakfa menfa'at-i azîm oldukda kadı için istibdâl-i vakfı tecvîz eden fukahâ kulları üzre sıhhat-i istibdâle hüküm eyledikde vekîl-i mezbûr inân-ı kelâmını semt-i âhara sarf edip fi'l-vâki' 'cânib-i vakfa menfa'at-i cesîme oldukda kadı için istibdâl sahîh olup hüküm-i hâkim ile istibdâl sahîh oldu lâkin İmâm-ı A'zam katında sıhhat lüzûmu müstelzim olmağın menzil-i memlûk-i mezkûru müvekkilemin mülküne idhâl ederim.' dedi[kde] mütevellî mezbûr, cevâba mütesaddî olup 'fi'l-vâki' İmâm-ı mûmâ-ileyh katında sıhhat lüzûmu müstelzim değildir, lâkin İmâmeyn-i Hümâmeyn katlarında müstelzimidir.' deyû red ve tesellümden imtinâ' edip hâkim-i mûmâ-ileyh hazretlerine tekrâr müterâfî'ân olduklarında hâkim-i mûmâ ileyh hazretleri istibdâl-i mezkûrun lüzûmuna dahi hüküm ve hüküm-i sâbıkını ihkâm etmeğın ba'de'l-yevm evvelâ tahdîd olunan menzil-i mevkûf müvekkil-i mûmâ ileyhın mülkü ve sâniyen tahdîd olunan menzil-i memlûk anın bedeline vakf oldu ve alâ hâzâ vaka'a'l-işhâd ve't-tahrîr." *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 18 Numaralı Sicil* (H. 1086-1087/M. 1675-1676), Nşr. Salih Kahrıman v.dğr., (İstanbul: İSAM yayınları, 2010), hük. 270, 18: 294-295.

⁵⁰⁹ Buna bir örnek: "... vâkıf-ı mezbûr, mahalle-i mezbûrede bir havluda bir ev ... vakfe eylemiş ki, menzil-i âhar ile istibdâl eylemiş..." *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri*, 7. Diğerleri için bk. *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri*, 4, 8, 11, 12, 13, 14, 15...

⁵¹⁰ سنل: عن واقف شرط في وقفه عدم الاستبدال، فصار الوقف بصفة مسوغة للاستبدال فهل يصح استبداله أو لا يصح لعدم اشتراط الواقف ذلك، وما الحكم؟ أجاب: نعم يصح الاستبدال بإذن الحاكم ولو منع الواقف. "Timurtâşî, *Fetâvâ İbn Nüceym*, 87.

⁵¹¹ "Mesele: Bir vakfın vakfiye-i ma'mûl-bihâsında 'nukûdu, akâra tebdil olunmak' şart olunmayıp lakin vakfın, bazı zimemde zâyî olmak ihtimali olduktâ mütevellî-i vakf, ma'rifet-i hâkim ile nukûdu, vakfa nâff' akâra tebdîle şer'an kâdir olur mu? **el-Cevâb:** Olur." Esîrî Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, 101b. Bir-iki kelime farklılığı ile beraber aynı fetva, Menteşzade Abdürrahim Efendi tarafından da verilmiştir. Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 460. Derleyeni meçhul *Mecmûatü'l-fevâid ve'l-fetâvâ* isimli mecmuada da bu fetva, Yahya Efendi'ye nispetle mezkurdur. *Mecmûatü'l-fevâid ve'l-fetâvâ*, 131a.

⁵¹² "Zeyd-i zimmî, akârını ebna-yı sebilin edimesine vakf ve istibdâlini dahî ehl-i İslamda olan hâkimlere şart eylese, vakf ve şartı sahîh olur mu? **el-Cevâb:** Olur." Erzurum müftüsü Seyyid İbrahim Edhem, *Nehriyyetü'l-fetvâ*, 107b.

yasağının var olduğu durumda vakfın maslahatı söz konusuysa kadının, istibdâli uygulamasının meşru olacağı aktarılmaktadır.⁵¹³

Ebüssuûd Efendi'ye nispet edilen bir fetvada, vakfedenin iznine değil de mütevellinin iznine temas edilmektedir. Mütevellinin iznini ayrı bir başlık halinde sunmama gerekçemiz, vakfeden ile mütevellinin vakfa dair yetkilerinin birbirine yakın olması ve sadece bir fetvada mezkur olan izin yetkisini başlık olarak yansıtmamanın daha doğru olabileceğini düşünmemizdir. İlgili fetvada iki dükkanın karşılıklı istibdâlinde mütevellinin rızasına temas edilmektedir.⁵¹⁴ Mütevellinin rızası bir nevi izin olarak telakki edilebilir. Bununla beraber rıza olmadığında iznin yokluğu aşıkardır. Fakat ennihaye kelime olarak izin kullanılmamıştır.

İncelemelerimizden görebildiğimiz kadarıyla Osmanlı toplumunda mütevellilik görevi, daha çok vakfeden dışındaki ehil kişiler tarafından yürütülmekteydi. Sultan ile kadının istibdâle izin vermesi, vakfeden ile mütevellinin onay vermesi gibi değerlendirilmemelidir. Bir diğer ifade ile vakfeden istibdâli uygulama onayına vakfı kurması cihetinden, müteveli ise vakfın idaresine yetkili olması hasebiyle ehilken, sultan ile kadı istibdalin suüstimal edilmesinin önüne geçmek bakımından izin verme, rıza gösterme kudretini ellerinde bulundururlar.

2.3. İstibdâlin Meşruiyeti

Süleyman b. Yesâr başta olmak üzere, Hasan-ı Basrî ve Mekhûl, vakfedilen atın hastalanıp cihat için kullanışsız hale gelmesi gibi vakfın işlevini yitirmesi mahiyetinde bir sebebin mevcudiyeti halinde, istibdâli meşru kabul etmişler, böyle bir gerekçe yoksa istibdâl mekruhtur demişlerdir.⁵¹⁵ Sonrasında Ebû Yûsuf ile İmam Muhammed de bu görüşü takip

⁵¹³ Atâullah Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*, 140b; Sunullah el-Hanefî, *Mecmûa-i Mesâil-i Fıkhiyye*, 85b; Sakızî, *Surretü'l-fetâvâ*, 101a.

⁵¹⁴ “Zeyd’in, Ayasofya-yı kebîrin vakfı yedinde bir fırını ile bir dükkanı olup icâreli vakf olsa, ve mezbûr fırın ile dükkanın ortalarında cami-i şerif-i mezbûrun ortaları âbirin dükkanı olup yevmi iki akçe icâreli olsa, tefrik olunması eclî için usret olsa, Zeyd’in âhar yerde ? ve cami-i mezbûr yeri üzerinde onun gibi bina ile yevmi üç akçe icâreli bir dükkanı olup istibdâl eylemek murâd edinib mütevellisi dahî razı olsa, şer’an caiz midir? **el-Cevâb:** Sene ihda ve hamsin ve tismie tarihinde kudat, izn-i sultân olmadan istibdâl-i vakıftan nehyolunmuştur. Bu husuta izn-i sultânî olmacak istibdâl meşru değildir. Lehü (Ebüssuûd) ufiye anhü. -Min hattihî-.” Boyabâdî Sağır Mehmed Efendi, *Mecmûatü'l-fetâvâ*, 161b. Bir fetvada, istibdâlde izn-i müteveli meselesi, vakıf mallardaki tasarruf hakkını karşılıklı değiştirmeyi onay anlamında kullanılır: “Zeyd, icâre-i müeccele ve mu’accele ile tasarrufunda olan vakıf dükkanı, Amr’ın icâresi ile tasarrufunda olan vakıf çayırılık ile izn-i mütevellisiz istibdâl eyleseler muteber olur mu? **el-Cevâb:** Olmaz. Sunullah. – Min hattihî-.” Boyabâdî Sağır Mehmed Efendi, *Mecmûatü'l-fetâvâ*, 161b.

⁵¹⁵ Şeybânî, *es-Siyerü'l-kebîr*, 5: 256-257.

etmelerine rağmen Ebû Hanîfe, vakfın bağlayıcı bir akit olmadığını iddia ederek istibdâl-i vakfı gerekçesiz de meşru görmüştür.⁵¹⁶

Osmanlı döneminde istibdalın meşruiyetine dair fetva, risale ve mahkeme kayıtlarını incelediğimizde vakfedenin istibdal şartının vakfiyede mevcut olması, istibdalın yapılış şekilleri ve istibdale konu olan malların türleri açısından birtakım farklı hükümlerin verildiği anlaşılmaktadır. İstibdalde asıl olarak vakfedenin istibdal şartının mevcut olması gerektiği, onun istibdali şart koşmaması veya yasaklaması halinde ise sultan ve kadının istibdali uygulatmaya yetkili olacağı belirtilmektedir. Ayrıca istibdal, vakıf nukudun akara dönüşümü, vakıf gayr-ı menkulün para vakfına dönüştürülmesi gibi mallar açısından farklı uygulamalar içermektedir. Bununla beraber satıp yenisini alma şeklinde bedelin evvelen para olması durumunda İbn Nüceym gibi kimi fukaha, buna karşı çıkıp bedelin akar olma şartını ileri sürmüşlerdir.

İlerleyen satırlarda, tezin en esaslı konusu denilebilecek istibdalın meşruiyeti hakkında bilgi veren Osmanlı dönemine ait istibdal metinleri, vakfedenin istibdali şart koşması, istibdali şart koşmaması ve istibdali yasaklaması açısından incelenmesinin yanısıra, akde konu olan malların türlerine ve istibdalın trampa veyahut satıp yenisini alma gibi yapılış şekillerine göre de ele alınarak, Osmanlı fukahasının istibdalın hükmü hususunda benimsediği kanaat tespit edilmeye çalışılacaktır.

Fetvalarda, vakfedenin istibdal şartı konusuna dair üç kısım bilgi bulunmaktadır. Bunlar, vakfedenin istibdali şart koşması, istibdali şart koşmaması, istibdali yasaklaması şeklindedir. Ek 9’da yer alan tabloda vâkıfın istibdal şartı hakkında fetva bulunan mecmuaların isimleri ve fetva sayıları kaydedilmektedir. 323 istibdal fetvasından 184 tanesinde vakfedenin istibdal şartına yönelik bir ifadenin zikredilmemiş olması, fetvaların yarısından çoğunda böyle bir bilgiye yer verilmediğini ifade etmektedir. Ayrıca vakfedenin istibdali şart koşup koşmadığına ya da istibdali engellediğine temas edilmemiş olması yanında “şerâit-i istibdâl” gibi kelimeler kaydedilerek vakfedenin istibdal şartının mevcudiyetinin kapalı bırakıldığı metinlerle de karşılaşılmaktadır. Bütün bu kısımların yazıldığı fetva mecmualarındaki fetva sayıları Ek 9’da yer alan tabloda net olarak aktarılmaktadır.

⁵¹⁶ Serahsî, *eş-Şerhu’s-Siyerî’l-kebîr*, 5: 256-257.

Vakfedenin istibdalı şart koşmuş olduğu belirtilen 66 fetvayı istibdalın meşruiyeti açısından inceleyecek olursak, vâkıfın istibdalı şart koşmuş olmasının istibdalın meşruiyeti açısından oldukça önem arzettiğini söyleyebiliriz. Bu minvaldeki fetvalara baktığımızda vâkıfın istibdal şartı mevcut olduğu halde vakfın harap olması, vakfın zayi olması, istibdalde vakfın faydasının bulunması ve sultan izni gibi birtakım şartlar da ileri sürülerek istibdalın meşru olduğu ifade edilmektedir.⁵¹⁷ Vâkıfın istibdal şartı yanında zikri geçen durumlar mevcut olduğu halde istibdalın meşru olmadığını belirten bir fetva ile karşılaşmadık. Fakat vâkıfın istibdal şartına temas edilmediği halde vakfın istibdalının meşru olabilmesi için vakfın işlevini yitirmesinin şart olduğunun vurgulandığı fetvalara rastladık.⁵¹⁸ Vakfedenin istibdalı yasaklaması durumunda ise, istibdalı uygulamanın uygulamaktan vakfa daha faydalı olması halinde, kadının yetkili olması koşuluyla istibdale izin verildiğine dair fetvalar görülmektedir.⁵¹⁹

Bir fetvada, vakıf menzilin işlevini yitirmesi durumunda faydası devam eden bir mülk menzille istibdal edilmesinin meşruiyeti için, vâkıfın istibdal şartının mevcut olması gerektiği, aksi durumda sultan izni ile re'y-i hakimın devreye sokularak istibdalın meşru kabul edileceği belirtilmektedir.⁵²⁰ Bir başka fetvada, vakfedenin istibdal şartının var olup olmadığına temas edilmeksizin harap olmamış vakıf menzilin, gelir ve kıymet açısından iki kat daha değerli bir mülk menzil mukabilinde istibdal edilmesi için emr-i sultan ve marifet-i hakim mevcut olsa da istibdalın meşru olmayacağı vurgulanmaktadır.⁵²¹ Şeyhülislam Hocaîde Esad Efendi'ye ait olan ilk fetvada, işlevini yitirme şartı bulunan vakfın vakfiyesinde vâkıfın istibdal şartı olmasa da emr-i sultan ve re'y-i hakim ile istibdal meşru görülmekteyken, Şeyhülislam Zekerîyyazâde Yahya Efendi'ye ait olan ikinci fetvada, işlevini yitirmemiş vakfa bedel olarak daha değerli bir mülk teklif edilmiş olmasına, emr-i sultan ve marifet-i hakimın bulunmasına rağmen, istibdal meşru kabul edilmemektedir. Sonuç olarak iki fetvanın ortak noktası, vakfın işlevini yitirme şartı, vâkıfın istibdalı ileri sürmüş olma şartından daha üst bir konumda yer almasıdır. Şöyle ki; vâkıfın istibdal şartı

⁵¹⁷ Şu kaynaklarda geçen bir nakilde, vakfedenin istibdalı şart koşması halinde, mutlak olarak; bir diğer ifadeyle başka bir şarta gerek kalmaksızın istibdalın meşru olacağı anlaşılmaktadır: İbn Nüceym, "[Risâle] fî mekâtîbi'l-evkâf ve butlânihâ", 271-272. Diğer kaynaklar için bkz. Ahîzâde Abdülhalîm Efendi, *Fetâvâ-yı Ahîzâde*, 61b; Ahmed b. Emînüddîn, *Risâletün fî cevâzi istibdâli'l-vakfi mea muhâlefeti şarti'l-vâkıf*, 5a-5b; Sunullah el-Hanefî, *Mecmûa-i Mesâil-i Fıkhiyye*, 93b; Sıddîkî, *Katû'l-cidâl*, 114b.

⁵¹⁸ Bununla ilgili bir fetva için bkz. Esîrî Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, 99b.

⁵¹⁹ Bu konu hakkındaki bir fetva için bkz. Atâullah Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*, 140b.

⁵²⁰ Hocaîde Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 95b.

⁵²¹ Esîrî Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, 99b.

mevcut olmadığında vakıf işlevini yitirmiş ise sultan ve hakim devreye sokularak istibdalın uygulanmasına izin verilmekteyken, vakıf faydasını devam ettirir durumdayken bu çarelere başvurularak istibdale onay verilmemektedir. Muhtemelen bunun gerekçesi, vakfın faydasının bulunduğu gösteren bir durum mevcut olduğunda, suiistimale oldukça fazla bir şekilde açık olan istibdali uygulamaya gitmemenin daha doğru kabul edilmesidir. Ebüssuûd’a ait bir fetvada da tebdil ve tağyirin vakfiyede yasaklanmış olmasına rağmen, vakıf paraların akara dönüştürülmemesi halinde, vakfın kesin olarak zarara uğratıldığının anlaşılması üzerine, söz konusu yasaklayıcı şartın yerine tebdil ve tağyire izin verildiğini belirten bir şart kaydettirilerek istibdalın meşruiyetinin sağlanmasına olumlu bakılmıştır.⁵²²

Giriş mahiyetindeki bu bilgilerden sonra vâkıfın istibdali şart koşmuş olduğu fetvalara yer verilecek olursa, Dımaşk’ta görev yapmış olan Ziyâeddin Yusuf’a ait bir fetvada, istibdal şartı ileri sürülerek kurulmuş vakfın İmam Muhammed’e göre meşru kabul edilmezken, Ebû Yûsuf’a göre meşru görüldüğü ve ikinci hükmün sahih olduğu nakledilmektedir.⁵²³ Ziyâeddin Yusuf’a ait bir başka fetvada, vakfiyesinde “kayyımın, doğru görmesi halinde vakıf araziyi başka bir arazi mukabilinde istibdal etmesine izin veren” bir şartı ileri sürerek vakıf kurmanın Ebû Yûsuf’a göre meşru kabul edildiği, İmam Muhammed’e göre ise meşru görülmediği ve Ebû Yûsuf’un verdiği hükmün sahih olduğu nakledilmektedir.⁵²⁴

Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi, Kâdîhân’dan, vakfiyesinde istibdali şart koşarak bir malını vakfeden vâkıfın ileri sürmüş olduğu istibdal şartı ile kurmuş olduğu vakfın meşru olduğu ve onun istibdali uygulamaya muktedir olacağı şeklinde bir hüküm nakletmektedir.⁵²⁵ Hacı Resûl el-Aydî (ö. 978/1570), Çivizâde’nin yer verdiği meseleye benzer olarak, istibdal şartı ileri sürülerek kurulan vakfın ve istibdal şartının meşru olduğu, fakat vakfiyede istibdal şartı kaydedilmemişse maslahat şartıyla istibdale kadının yetkili olduğu mahiyetinde bir hüküm aktarmaktadır.⁵²⁶ İstanbul kadısı Muhyiddin Mehmed der-

⁵²² Veli b. Yusuf, *Mecma’u’l-fetâvâ*, 126^a.

⁵²³ İbnü’t-Tabbâh, *Aynü’l-müftî*, 70^a.

⁵²⁴ İbnü’t-Tabbâh, *Aynü’l-müftî*, 70^a.

⁵²⁵ Çivizâde, *Mecmûatü’l-fetâvâ* 153^a.

⁵²⁶ إن الواقف إذا شرط الاستبدال لنفسه في أصل الوقف يجوز الشرط والوقف. وأما بدون الشرط أنه لا يملك الاستبدال إلا القاضي إذا رأى المصلحة في ذلك Hacı Resûl b. Sâlih el-Aydî, *el-Fetâvâ’l-adliye*, 36b.

leme fetva mecmuasında, Serahsî'nin, Ebû Yûsuf'a göre, vâkıfın vakfetmiş olduğu araziyi, yerine başkasını ikame etmek amacıyla satmasının meşru olduğunu zikrettiğini nakletmektedir.⁵²⁷ Osmanlı dönemi fıkıh kaynaklarından üç risale ve iki fetvada, Hanefî fûrû-ı fıkıh kitaplarından, faydası devam eden vakfın istibdalının meşruiyeti için vakfedenin istibdali şart koşmuş olması gerektiği şeklinde bir hüküm aktarılmaktadır.⁵²⁸

Şeyhülislam Hocaîade Esad Efendi, bir fetvasında Kuran-ı Kerimdeki İhlas-ı şerîf surecini okuması amacıyla mescidin müezzine vakfettiği lojmanın, harap olması sonucu fayda sağlamayacak bir hale gelmesi üzerine, işlevsel durumdaki bir mülk evle istibdal edilmesi için, vakfedenin istibdal şartının mevcut olması gerektiğini, aksi durumda sultan izninden sonra re'î-yi hâkimin bulunması gerektiğini belirtmektedir. Bu fetvada, istibdalin meşruiyeti için vâkıfın istibdal şartının vakfiyede kayıtlı olmasının lazım olduğu, şayet vakıf bu şekilde kurulmamışsa, istibdalin meşruiyet kazanması için ikinci bir çözüm olarak, izn-i sultan ve re'î-yi hâkim devreye sokulmaktadır.⁵²⁹

Mecmûatü'l-fevâid ve'l-fetâvâ isimli fetva mecmuasında Ebüssuûd Efendi'ye nispet edilen bir fetvada, tebdil ve tağyir kelimelerini zikreden vâkıfın vakfettiği mala yönelik başvurulacak istibdal uygulamasının meşru olmadığı belirtilmekte ve mezkur iki kelime ile vakfiye şartlarını değiştirme yetkisine sahip olunacağı yazılıdır.⁵³⁰ Zekerîyyazâde Yahya Efendi, iki fetvasında, vakfedenin tebdil ve tağyir kelimeleri ile değil de istibdal kelimesini vakfiyesine kaydettirerek istibdali uygulamasının meşru olacağını vurgulamaktadır.⁵³¹ Boyabadi Sağır Mehmed Efendi'nin Çivîzâde'ye nispet ettiği bir fetvada, tebdil ve tağyir kelimeleri vakfiyeye yazılmış olan vakfın istibdal edilmesinin istenmesi üzerine, cevaben istibdalin meşruiyet kazanabilmesi için, yaygın örfte tebdil ile tağyirin istibdal anlamında kullanılıyor olması gerektiği belirtilmektedir.⁵³²

İbn Nüceym'in öğrencisi Gazzeli Hanefî fakihî Şemseddîn Timurtâşî (ö. 1004/1595), bir fetvasının cevap kısmında *el-İsâf* isimli vakıf hukuku kitabından, vakfedenin istibdali

⁵²⁷ İstanbul kadısı Muhyiddin Mehmed, *Vâkıât-ı Karaçelebi*, 44a.

⁵²⁸ İbn Nüceym, "[Risâle] fi mekâtibi'l-evkâf ve butlânihâ", 271-272; Ahîzâde Abdülhalîm Efendi, *Fetâvâ-yı Ahîzâde*, 61b; Ahmed b. Emînüddîn, *Risâletün fi cevâzi istibdâli'l-vakfi mea muhâlefeti şarti'l-vâkif*, 5a-5b; Sunullah el-Hanefî, *Mecmûa-i Mesâil-i Fıkhiyye*, 93b; Sıddîkî, *Katû'l-cidâl*, 114b.

⁵²⁹ Hocaîade Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 95^b.

⁵³⁰ *Mecmûatü'l-fevâid ve'l-fetâvâ*, 131^a.

⁵³¹ Esîrî Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, 99b, 112b.

⁵³² Boyabâdî Sağır Mehmed Efendi, *Mecmûatü'l-fetâvâ*, 161^b.

yalnızca kendisine şart koşması durumunda, istibdali sadece kendisinin uygulamaya yetkili olacağını ve mütevellinin bu durumda istibdali gerçekleştiremeyeceğini ifade eden bir hüküm nakletmektedir.⁵³³ Kadri Efendi de, derleme fetva mecmuasında aynı mahiyette bir hüküm aktarmaktadır.⁵³⁴

Vakfedenin istibdal şartını ileri sürmemiş olduğu zikredilen fetvalardan birisi olan Emînüddin Muhammed el-Hanefî'ye ait bir fetvada vakfedenin istibdal şartı mevcut olmadığı sürece nazırın istibdali uygulayamayacağı vurgulanmaktadır.⁵³⁵ Veli b. Yusuf'un, Ebüssuûd Efendi'ye nispet ettiği, müsevviğât-ı şeriyye mevcut olduğu halde kadıların istibdale izin vermelerinin engellendiğini bildiren satırlardan sonra yer verilen nakilde, vakıf arazinin ürünü ya da geliri azaldığı vakit, vâkıfın istibdal şartı mevcut olmamasına rağmen istibdalın Ebû Yûsuf'a göre meşru kabul edildiği nakledilmektedir. Devamında Sadrüşşerîa'nın "Biz"⁵³⁶ ifadesini zikrederek suiistimalden ötürü bu fetva ile hüküm vermedikleri bilgisi ilave edilmektedir.⁵³⁷ Sunullah el-Hanefî (ö. 1137/1724), bu nakli Sadrüşşerîa'nın vakıf kitabını kaynak göstererek aktarmaktadır.⁵³⁸

Zekeriyyazade Yahya Efendi'ye ve Menteşzade Abdürrahim Efendi'ye ait bir fetvada, vakfedenin istibdal şartı mevcut olmamasına rağmen, müteveli tarafından ma'rifet-i hâkim ile zayi olma tehlikesinden ötürü vakıf paraların vakfa faydalı bir akar ile trampa ettirilmesinin meşru olduğu yönünde bir hüküm verilmektedir.⁵³⁹ Anlaşıldığı kadarıyla Zekeriyyazade Yahya Efendi ile Menteşzade Abdürrahim Efendi'nin fetvalarındaki hüküm ile bir önceki paragrafta Ebû Yûsuf'a nispet edilen hüküm benzerlik göstermektedir. Şöyle ki, ilk hükümde vâkıfın istibdal şartı bulunmasa da vakıf arazinin sağlayacağı faydanın azalması durumunda istibdal meşru kabul edilmekte, diğerinde ise vakfedenin istibdal şartı mevcut değil iken vakıf paraların zayi olma ihtimalinden ötürü istibdale meşru bakılmaktadır.

⁵³³ Timurtâşî, *Fetâva'l-İmâm el-Gazzî*, 123.

⁵³⁴ Kadri Efendi, *Vâkı'âtü'l-müftîn*, 83.

⁵³⁵ Abdulfettâh Dervîş, *el-Fetâvâ'l-Emîniyye*, 39^b.

⁵³⁶ Muhtemelen kendisi ile birlikte muasırı olduğu fukaha kastedilmektedir.

⁵³⁷ Veli b. Yusuf, *Mecma'u'l-fetâvâ*, 125b.

⁵³⁸ Sunullah el-Hanefî, *Mecmûa-i Mesâil-i Fıkhiyye*, 89^b.

⁵³⁹ **"Mesele:** Bir vakfın vakfiye-i ma'mûl-bihâsında 'nukûdu, akâra tebdil olunmak' şart olunmayıp lakin vakfın, bazı zimemde zâyî olmak ihtimali oldukça müteveli-i vakf, ma'rifet-i hâkim ile nukûdu, vakfa nâfi' akâra tebdîle şer'an kâdir olur mu? **el-Cevâb:** Olur." Esîrî Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, 101^b. Diğer fetva için bkz. Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 460.

Şehâbeddin Ahmed eş-Şelebî'ye ait bir fetvanın soru kısmında vakfedenin şartının mevcut olup olmadığına temas edilmediği halde cevap kısmında vâkıfın, istibdal şartını koşmamış olması halinde istibdalın gayr-ı sahih olacağı, istibdali şart koşması durumunda ise istibdalın sahih olacağı belirtilmektedir.⁵⁴⁰ İstanbul kadısı Muhyiddin Mehmed, *Câmiu'l-füsûleyn* isimli esere atfen, vakfedenin istibdali şart koşmaması halinde, istibdalde vakfa dönecek maslahat bulunması kaydıyla, kadının istibdale yetkili olacağı mahiyetinde bir hüküm aktarmaktadır.⁵⁴¹

Vakfedenin istibdali yasakladığı durumda vakfın istibdalının meşruiyeti hakkında bilgi veren 12 fetvadan birisi Ebüssuûd Efendi'ye aittir. Bu fetvada, Ashâb-ı hayrattan vâkıfe Hind'in, vakfetmiş olduğu vakıf paraların hayatta olduğu sürece tebdil ve tağyir edilmesini yasakladığını belirten bir şart koştugu haber verilmektedir. Fakat vakfedenin yasaklayıcı şartı bulunmasına rağmen bu vakıf paraların mütevellî tarafından müflis ve borcunu ödeyemeyecek kişilere verilmesi üzerine vakfın külliyyen zarara uğratıldığına değinilmektedir. Bu problemi aşmak için ise vakfedenin tebdil ve tağyiri yasaklayıcı şartı yerine 'nukûdu tahsîl edip bir miktar akâr alınıp, bâkisine münasip düştükte alına' şeklinde bir şart kaydedilerek vakıf paraların akara tebdil edilmesinin meşruiyeti sağlanmıştır.⁵⁴²

Hayreddin Remli'ye ait bir fetvada, neredeyse toprak olmaya dönüşecek bir şekilde harap olmuş vakıf evin (dâr) istibdalinde maslahat bulunması durumunda, vakfedenin istibdali yasaklayıcı şartı mevcut olsa bile istibdalın meşru olduğu belirtilmektedir.⁵⁴³ Atâullah Mehmed Efendi (ö. 1127/1715), Şeyhülislam Minkârîzade Yahya Efendi'ye nispet ettiği bir fetvaya yazdığı nakilde, vakfedenin istibdali yasaklayıcı şartının bulunmasına rağmen, istibdali uygulamanın uygulamamaktan vakfa daha faydalı görülmesi halinde, kadının istibdale yetkili olacağını ifade eden bir hükmü İbn Nüceym'in *el-Eşbâh* isimli eserinden nakletmektedir.⁵⁴⁴ Sakızî (ö. 1099/1688), zikri geçen hükmü *Füsûlü'l-imâdiye* isimli

⁵⁴⁰ Şehâbeddin Ahmed eş-Şelebî, *Fetâvâ*, 74b.

⁵⁴¹ İstanbul kadısı Muhyiddin Mehmed, *Vâkıât-ı Karaçelebi*, 45a.

⁵⁴² “**Mesele:** Ashâb-ı hayrattan Hind'in bazı evkâfı nukûd olup 'mâ dâme ki hayatta olâ tebdîle ve tağyîre kâdir olmaya' deyu vakfiyesinde kayd edip lâkin mütevellî, şart-ı vâkıfa riayet etmeyip müflise ve tahsili mümkün olmayanlara verip ve medyûnların ba'zı âhar yerde bulunmakla her sene tecdîd-i akd müyesser olmayıp cânib-i vakfa küllî gadr ve zarar olmak mukarrer olup akâra tebdîl olunmak vakfa enfa' olmağın, 'nukûdu tahsîl edip bir miktar akâr alınıp, bâkisine münasip düştükte alına' deyu şart edip cümle nukûdu akâra tebdîl etmeğe kâdir olur mu? **el-Cevâb:** Kâdirdir. Ebüssuûd.” Veli b. Yusuf, *Mecma'u'l-fetâvâ*, 126a.

⁵⁴³ Remlî, *el-Fetâvâ'l-Hayriyye*, 218.

⁵⁴⁴ Atâullah Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*, 140b.

eserden nakletmektedir.⁵⁴⁵ Sunullah el-Hanefî, söz konusu hükmü, İbn Nüceym'in risalelerinin yer aldığı *e-Fevâidü'z-Zeyniyye* isimli mecmuaya atıfla aktarmaktadır.⁵⁴⁶

İbn Nüceym'e ait bir fetvada, vakfedenin istibdali yasaklayan şartı bulunmasına rağmen vakıf, istibdalın meşru olmasını gerektiren bir hale gelmişse⁵⁴⁷ istibdalın hakim izni ile gerçekleştirilmesinin meşru olduğu ifade edilmektedir.⁵⁴⁸ Muhammed el-Lutfî'ye ait bir fetvada, vakfedenin istibdalını yasaklamış olduğu vakıf ekin arazisine istibdal bedeli olarak gelir bakımından daha üstün olduğu söylenen bir ev teklif edilmesi üzerine istibdalın vakfa kesin olarak fayda sağlaması gerektiği belirtilmekteyken söz konusu uygulamada bunun sabit olmadığı anlaşılmış ve istibdalın batıl olduğu yönünde hüküm verilmiştir.⁵⁴⁹ Bu fetvadan anlaşıldığı kadarıyla, vâkıf, istibdali yasaklamış olsa da istibdalde vakfa dönecek kesinleşmiş bir fayda bulunması durumunda istibdalın meşru olduğu kabul edilmelidir. Fakat vakfedenin istibdali yasaklaması yanında, istibdalden ortaya çıkacak faydanın tam olarak bulunmaması durumunda istibdalın geçersiz olduğu şeklinde hüküm verilmemelidir.

Emînüddin Muhammed el-Hanefî'ye ait bir fetvada, vakfedenin istibdali yasaklayıcı şartı bulunduğunda, nazırın uygulayacağı istibdalın sahih olmayacağı belirtilmektedir.⁵⁵⁰ Ona ait bir diğer fetvada vakfedenin nazıra yönelik istibdali yapmasını yasaklayıcı bir şartının mevcut olduğu durumda, vakfın tamamı harap olsa da nazırın istibdali uygulayamayacağı zikredilmektedir.⁵⁵¹ Zikri geçen ilk fetvada vakfın tamamının harap olması gibi bir kayıt bulunmamaktadır. İkinci fetvada ise böyle bir kayıt mevcut ise de kadının maslahat şartıyla istibdali uygulamaya yetkili olacağı gibi başka bir çözüm yolu nakledilmemektedir. Anlaşıldığı kadarıyla Eminüddin, vakıf tamamen harap olsa da vâkıfın nazıra yönelik istibdali uygulamasını yasaklayan bir şartı varsa, nazırın istibdali uygulamasını meşru kabul etmemektedir. Bununla beraber diğer fetvalarda bu gibi durumlarda sultan izni, re'y-i hakim ve kadının istibdale yetkili olması gibi çözüm yollarına müracaat ederek istibdalın uygulandığını ifade etmek gerekmektedir.

⁵⁴⁵ Sakızî, *Surretü'l-fetâvâ*, 101^a.

⁵⁴⁶ Sunullah el-Hanefî, *Mecmûa-i Mesâil-i Fıkhiyye*, 85^b.

⁵⁴⁷ فصار الوقف بصفة مسوغة للاستبدال

⁵⁴⁸ Timurtâşî, *Fetâvâ İbn Nüceym*, 87.

⁵⁴⁹ Muhammed el-Lutfî, *el-Fetâvâ'l-Muhammediyye*, 36^a-36^b

⁵⁵⁰ Abdulfettâh Dervîş, *el-Fetâvâ'l-Emîniyye*, 29^b-30^a.

⁵⁵¹ Abdulfettâh Dervîş, *el-Fetâvâ'l-Emîniyye*, 27^b.

Şehâbeddin eş-Şelebî'ye ait bir fetvanın soru kısmında, vakfedenin istibdalı yasaklayıcı şartı olması yanında, harap olmamış bir vakfın istibdal amacıyla rayiç bedelin altında satılmış olduğu bir durumda istibdalın hükmü sorulmuş, cevaben ise söz konusu istibdalın batıl olduğu hükmü verilmiştir.⁵⁵² Zikri geçen istibdale yönelik verilen butlan hükmünün ortaya konma gerekçesi, vâkıfın yasaklayıcının mevcudiyeti, vakfın işlevini devam ettiriyor olması ve vakfın istibdal amaçlı satışında rayiç bedel koşuluna riayet etmeyerek vakfa zarar getirecek bir girişimde bulunmak şeklinde belirtilebilir.

Vakıf gayr-ı menkulün mülk gayr-ı menkulle trampa edildiğini anlatan istibdal örnekleri ele alınacak olursa, Şeyhülislâm Müeyyedzâde el-Amasî'nin, Ebû Said Ahmed es-Sicistânî'ye (ö. 639/1240) ait *Münyetü'l-müftî* isimli Hanefî fûru kitabından naklettiği bir fetva ile konuya başlanılabilir. Bu fetvada vakıf evin mülk evle mübadele edilmesi, ya aynı mahallede yer alıyor olmaları veya mülk evin bulunduğu mahallenin vakıf evin bulunduğu mahalleden daha hayırlı olması şartı ile meşru görülmektedir.⁵⁵³ İbn Nüceym, istibdal risalesinde Müeyyedzâde'nin aktardığı bu fetvayı, Ebü'r-Recâ ez-Zâhidî'nin *Kınyetü'l-Münye* isimli esere atıfla aynı şekilde nakletmektedir.⁵⁵⁴ Söz konusu fetva, Kınalızâde Ali Efendi ve Sıddîkî'nin istibdal risaleleri ile Osmanlı'nın 18. yüzyıl şeyhülislamlarından Şeyhülislâm Dürri Mehmed Efendi'nin bir fetvasında ve *Kurâsatü'l-fikhiyye* isimli derleme fetva mecmuasında da aynı şekilde aktarılmaktadır.⁵⁵⁵

İbn Nüceym, Emînüddîn'in oğlu Ahmed ve Mekke müftüsü Sıddîkî, istibdal risalelerinde, Ahîzâde Abdülhalîm Efendi (ö. 1013/1604) ve Sunullah el-Hanefî, derleme fetva mecmualarında, Hanefî fûru eserlerinden işlevsel haldeki vakfın şu üç durumdan birisinin gerçekleşmesi halinde istibdal uygulamasına konu edilmesinin meşru olacağını nakletmektedirler:

1. Vakfedenin istibdalı şart koşmuş olması.
2. Vakfın gasp edilmesinden sonra bedelinin tazmin ettirilmesi gibi zorunlu olarak istibdale gidilmesi.

⁵⁵² Şehâbeddin Ahmed eş-Şelebî, *Fetâvâ*, 97b.

⁵⁵³ Müeyyedzâde, *Mecmuatü'l-mesâil*, 7b.

⁵⁵⁴ İbn Nüceym, "Tahrîru'l-mekâl fî meseleti'l-İstibdâl", 170.

⁵⁵⁵ Kınalızâde Ali Efendi, "Risâle fî isti'cârî'l-evkâf ve istibdâlihâ", 100; Ahmed b. Emînüddîn, *Risâletün fî cevâzi istibdâli'l-vakfi mea muhâlefeti şarti'l-vâkif*, 3; Sıddîkî, *Katu'l-cidâl*, 113b; Şeyh Hüsrevzâde Mustafa Rıfkı b. İbrahim, *Kurâsatü'l-fikhiyye*, 76a; Şeyhülislâm Dürri Mehmed Efendi, *ed-Dürretü'l-bey'zâ*, 263b.

3. İstibdal için teklif edilen bedelin, vakıftan daha değerli mahallede yer alıyor olması yanında daha fazla gelir getirmesi.⁵⁵⁶

Şeyhülislâm İbn Kemal Efendi, bir fetvasında hem vakfın mütevellilik görevini icra eden hem de oturma hakkını elinde bulunduran vakfedenin oğlu Zeyd'in, istibdalın şartları yanında re'y-i hâkim ve emr-i sultânî bulunması koşuluyla vakıf menzili mülk menzil mukabilinde trampa etmesine cevaz vermektedir.⁵⁵⁷ Bu fetvada, hakkında olumlu hüküm bildirilen istibdalın en girift konularından birisi olarak görülebilecek şartlara dair “şerâit-i istibdâl mevcûde olduğu halde” denilerek şûrut-ı istibdalın neler olduğu hakkında açıklama yapılmamaktadır. Bir başka fetvasında İbn Kemal, Kayseri ilindeki vakıf arsanın İstanbul'daki mülk arsa ile takas edilmesine,⁵⁵⁸ bir diğer fetvasında yeri hakkında bilgi sunmadan vakıf-mülk arsaların değiştirilmesine,⁵⁵⁹ dördüncü sırada aktaracağımız fetvasında ise vakıf-mülk akarın istibdaline,⁵⁶⁰ bu konuya dair son fetvasında da vakıf-mülk menzil istibdaline değinmektedir.⁵⁶¹ İkinci ve üçüncü fetvada zikredilen kayıtlar, ilk fetvadakiler gibi olup istibdalın hükmüne etki edebilecek “şerâit-i istibdâl mevcûde olduğu halde, re'y-i hâkim ve emr-i sultân-i ile” koşulu bunlarda da aynen mevcuttur. Kalan iki fetvada zikri geçen şart belirtildikten sonra İbn Kemal'in, bunlara dair meşruiyet ifade eden bir hükmüne yer verilmeden, gerçekleşmiş istibdalın iptal edilmesi konusuna geçilmektedir.⁵⁶² Anlaşılabacağı üzere İbn Kemal, şartları oluşan istibdale re'y-i hâkim ve emr-i sultânînin var olması ile birlikte cevaz vermektedir. “İstibdale Başvurabilme Şartları”, “İstibdali Sahih Olarak Gerçekleştirebilme Şartları”, “Vâkıfın Vakfiyede İstibdali Şart Koşması”, “İstibdalde Sultan İzninin Şart Koşulması” vb. birtakım başlıklarda, yer verildiği üzere Osmanlı döneminde ileri sürülen istibdal koşulları, vakfedenin istibdali şart

⁵⁵⁶ İbn Nüceym'in risalesinde ilgili metin şu şekildedir:

“يجوز استبدال الوقف المعمول في المسائل: الأولى: أن يشتترطه الواقف، فيجوز اشتراطه على قول أبي يوسف، وهو الصحيح كما في فتاوى قاصيخان. الثانية: أن يجده الغاصب ولا بينة للوقف، فيجوز تضمينه القيمة ويشتري بها بدلا كما في الفتاوى أيضا. الثالثة: أن يرغب إنسان فيه ببدل وأحسن صفقا أي محلة، فيجوز استبداله به على قول أبي يوسف رحمه الله.”

İbn Nüceym, “[Risâle] fi mekâtibi'l-evkâf ve butlânihâ”, 271-272. Diğer kaynaklar için bkz. Ahîzâde Abdülhalîm Efendi, *Fetâvâ-yı Ahîzâde*, 61b; Ahmed b. Emînüddîn, *Risâletün fi cevâzi istibdâli'l-vakfi mea muhâlefeti şarti'l-vâkıf*, 5a-5b; Sunullah el-Hanefî, *Mecmûa-i Mesâil-i Fıkhiyye*, 93b; Sıddîkî, *Katu'l-cidâl*, 114b.

⁵⁵⁷ Kemalpaşazâde, *Fetâvâ*, 83a.

⁵⁵⁸ Kemalpaşazâde, *Fetâvâ*, 83a.

⁵⁵⁹ Kemalpaşazâde, *Fetâvâ*, 83a.

⁵⁶⁰ Kemalpaşazâde, *Fetâvâ*, 83a-83b.

⁵⁶¹ Kemalpaşazâde, *Fetâvâ*, 83b.

⁵⁶² Bir fetva şu şekildedir: “Zeyd, mütevellisi olduğu akârı şerâiti istibdâl mevcut olduğu halde re'y-i hâkim ve emr-i sultânî ile Amr'ın mülk akârı ile istibdâl ettikten sonra hâkim-i âhar, ‘ben razı olmam.’ deyup istibdâl-i mezkûru nakza kadir olur mu? Olmaz.” Kemalpaşazâde, *Fetâvâ*, 83a-83b.

koşması, sultan izninin bulunması, vakfın işlevini yitirmesi, vakfın rayiç bedelle satılması ve istibdalde maslahat bulunması gibi vakfın zarar görmesini engelleme noktasında birleşmektedirler.

Veli b. Yusuf'un İbn Kemal'e nispet ettiği bir fetvada anlatıldığına göre, malın türüne ve istibdalın takas mı satıp yenisini alma şeklinde mi olduğuna dair bir bilgi verilmeden, aile vakfının marifet-i kâdı ile daha değerli bir mal mukabilinde istibdali, kadının akdi uygulaması şartı ile geçerli görülmektedir.⁵⁶³ Bozanzâde, bu fetvayı aynı kelimelerle Ebüssuûd Efendi'ye nispet etmektedir.⁵⁶⁴ Veli b. Yusuf'un Ebüssuûd'a nispet ettiği bir fetvada izn-i pâdişahî ile gerçekleşecek istibdalın meşruiyeti aktarılmaktadır.⁵⁶⁵ Bu fetvada istibdalın meşruiyeti için başka bir şarta değinilmemektedir.

İstanbul kadısı Muhyiddin Mehmed ile Ahîzâde Abdülhalîm Efendi'nin, Şemsüleimme es-Serahsî'den naklettiğine bakarak, Ebû Yûsuf'a göre vakfedenin vakfiyesinde ileri süreceği vakıf arazisinin başka bir arazi ile istibdal etme şartının meşru olacağı belirtilmektedir.⁵⁶⁶ Burada sadece vâkıfın gayr-ı menkullerini takas şeklinde değiştirme şeklinde bir şartı ileri sürmesinin meşru olduğuna değinilmekte olup, istibdalın meşruiyetine dair başka bir koşula temas edilmemektedir.

Timurtâşî, bir fetvasında fukara ve miskinlere vakfedilmiş ağaçların ürünü azaldığı vakit, kendilerinden daha çok ürün veren mülk ağaçlarla değiştirilmesi talebine, fukahanın istibdalın cevazı hususunda ihtilaf ettiğini; kimisinin istibdali meşru görürken kimisinin de adem-i cevazı yönünde hüküm verdiklerini, bununla birlikte maslahatın bulunması koşulu ile söz konusu uygulamanın caiz olduğu şeklinde bir cevap vermektedir.⁵⁶⁷

Osmanlı'nın 16. yüzyıl sonu ile 17. yüzyıl başında şeyhülislamlık yapan Sunullah Efendi'nin bir fetvasında anlatıldığına göre bir kişi, mahalle halkının kullandığı vakıf su kuyusunu sadece kendi kullanımına alarak başka bir su kuyusunu onun yerine vermek

⁵⁶³ "Mesele: Zeyd, kendüye vakf-ı evlâdı, marifet-i kâdı ile enfa olduğu takdirce şer'an istibdâl câiz olur mu? el-Cevâb: Olur kâdı eder ise. Ahmed." Veli b. Yusuf, *Mecma'u'l-fetâvâ*, 125b.

⁵⁶⁴ Bozanzâde, *Fetâvâ-yı Ebüssuûd*, 90a.

⁵⁶⁵ Veli b. Yusuf, *Mecma'u'l-fetâvâ*, 126b.

⁵⁶⁶ İstanbul kadısı Muhyiddin Mehmed, *Vâkıât-ı Karaçelebi*, 44a-44b; Ahîzâde Abdülhalîm Efendi, *Fetâvâ-yı Ahîzâde*, 60b-61a.

⁵⁶⁷ Timurtâşî, *Fetâvâ'l-İmâm el-Gazzî*, 112.

istemiş, Şeyhülislâm Sunullah Efendi de buna rıza göstermeyen mahalle halkını destekleyici olarak “Tebdile sebil yoktur.” cevabını vermiştir.⁵⁶⁸ Bu fetvada vakıf su kuyusu ile mülk su kuyusunun değiştirilmesinin gayr-ı meşruiyetine dair başka bir husus kaydedilmemekte ve vakıf su kuyusunun mevkufun aleyhleri konumunda olan mahallelinin rıza göstermediği bir istibdalin gayr-ı meşru olacağı belirtilmektedir.

Osmanlı’nın 17. yüzyıl şeyhülislamlarından Şeyhülislâm Zekerîyyazâde Yahya Efendi, bir fetvasında vakıf menzil ve bahçenin bir miktar harap olması durumunda bu malların mülk menzil ve bahçe ile istibdali için, izn-i hakimın mevcut olması, yakın yerde ve daha değerli olan bedelin teklif edilmesi söz konusu olsa da istibdale cevaz vermemektedir.⁵⁶⁹ O, bir başka fetvasında vakıf menzilin kıymet ve geliri daha çok olan mülk menzille emr-i sultânî mevcut değil iken istibdal edilmesine cevaz vermemiştir.⁵⁷⁰ Bir fetvasının soru kısmında, vakıf menzil ile bağın harap olmaya başlaması üzerine kendisinden daha rağbet edilen bir mekanda bulunan, geliri ve kıymeti daha fazla bir akarın istibdal bedeli olarak teklif edilmesi durumunda, emr-i sultânî ve izn-i hâkim ile istibdâlin gerçekleştiği anlatılır.⁵⁷¹ Ona nispet edilen bir başka fetvanın soru kısmında, emr-i sultânî ile vakıf-mülk malların istibdal edildiği nakledilir.⁵⁷² Görüldüğü üzere Yahya Efendi, istibdalde vakfa yönelik başka faydalar olsa da vakıf malın istibdali için vakfın tamamen işlevini yitirmesi gerektiğini ve emr-i sultani bulunmadan vakfın istibdal edilemeyeceğini düşünmektedir.

Osmanlı’nın 17. yüzyıl şeyhülislamlarından Şeyhülislâm Minkârîzâde Yahya Efendi, bir fetvasında mütevellinin vakıf menzille mülk menzili “şerâit-i istibdâl mevcut olduğu halde” istibdal edebileceğine dair bir hüküm vermektedir.⁵⁷³ Mehmed el-Vânî’nin *Fetâvâ-yı Bistâmî*’de yer verdiği bir fetvasında anlatıldığına göre, vakıf arazinin bir tarafında Amr’ın mülk bağı olup Amr’ın, buradaki yolu kullanması sonucu vakıf tarafındaki kişilerle Amr’ın arasında tartışma çıktığından, bu vakıf arazi ile bir mülk arazi istibdal edilerek problemin büyümesi engellenmiştir.⁵⁷⁴

Osmanlı’nın 18. yüzyıl şeyhülislamlarından Menteşzâde Abdürrahim Efendi’ye ait bir

⁵⁶⁸ Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Sunullah Efendi*, 34b.

⁵⁶⁹ Esîrî Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, 98a.

⁵⁷⁰ *Mecmûatü’l-fevâid ve’l-fetâvâ*, 131a.

⁵⁷¹ Esîrî Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, 114b.

⁵⁷² Esîrî Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, 114b.

⁵⁷³ Atâullah Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*, 150b.

⁵⁷⁴ Mehmed Vâni, *Fetâvâ-yı Bistâmî*, 115a.

fetvada, vakıf dükkanlar ile mülk dükkanların istibdal şartları mevcut değil iken istibdal edilmesinin gayr-ı meşru olacağına dair bir hüküm verilmektedir.⁵⁷⁵ Abdürrahim Efendi, bir fetvasında yanmış vakıf arsanın nice sene boş kalması üzerine muteber bir yerde bulunan arsa ve üzerindeki bina mukabilinde “izn-i kâdı ve emr-i sultânî ile şerâit-i istibdâl mevcûde olduğu halde” istibdalının meşruiyetine hükmetmiştir.⁵⁷⁶ O, bir başka fetvasında işlevini yitirmiş menzilin “cemi-i şerâit-i sıhhat-i istibdâl mevcûde iken ... emr-i sultânî ile” mülk menzille istibdali talebine “Olur.” cevabını vermektedir.⁵⁷⁷ Ancak Abdürrahim Efendi, bir fetvasında işlevi devam eden boş vakıf arsadan faydalanılıyor iken bu arsanın mülk menzille trampa edilmesine cevaz vermemiştir.⁵⁷⁸ Abdürrahim Efendi’ye nispet edilen bir fetvanın soru kısmında işlevini yitirmek üzere olan (haraba müşrif) vakıf menzilin “cemi-i şerâit-i istibdâl mevcûde olduğu halde emr-i sultânî ve re’y-i kâdı ile” mülk menzil mukabilinde istibdal edildiği anlatılmaktadır.⁵⁷⁹ Bir diğer fetvasının soru bölümünde “re’y-i kâdı” kelimesine yer verilmeden “emr-i sultânî ile ... cemi-i şerâit-i istibdâl mevcûde olmakla” ifadeleri zikredilerek vakıf arsanın mülk arsayla istibdal edildiği zikredilmektedir.⁵⁸⁰ Bir diğer fetvasının yine soru bölümünde “cem’i-i şerâit-i istibdâl mevcûde olmakla emr-i sultânî ile” vakıf arazi karılığında mülk arazi ve arazide bulunan mülk akarın istibdal edildiği belirtilmektedir.⁵⁸¹ Menteşzâde Abdürrahim Efendi’ye fetvaların soru kısmını nakletme açısından dördüncü olarak yer vereceğimiz fetvasının aynı şekilde soru cümlelerinde, vakıf odaların “cemi-i şerâit-i sıhhat-i istibdâl mevcûde iken emr-i sultânî ile” mülk börekçi fırını ile istibdal edildiği nakledilmektedir.⁵⁸² Beşinci sırada kaydedeceğimiz bir fetvasının soru kısmında vakıf arsayla mülk arsanın “cemî-i şerâit-i istibdâl mevcûde olmakla izn-i sultânî ile” istibdal edildiği aktarılmaktadır.⁵⁸³ Anlaşılacağı üzere Menteşzâde Abdürrahim Efendi, istibdalın meşruiyeti için birçok yerde “cemi-i şerâit-i istibdâl” kelimelerini zikrederek istibdal şartlarını kapalı bırakmış, bazı fetvalarında ise vakfın işlevini yitirmesi veya yitirmek üzere olması, bedelin daha değerli

⁵⁷⁵ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 460.

⁵⁷⁶ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 460.

⁵⁷⁷ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 460.

⁵⁷⁸ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 461.

⁵⁷⁹ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 460-461.

⁵⁸⁰ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 461.

⁵⁸¹ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 461.

⁵⁸² Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 460.

⁵⁸³ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 461.

olması, istibdalde emr-i sultânî ve re'y-i kâdının var olması gibi birtakım şartlara yer vermiştir. Bununla birlikte bazı fetvalarda zikretmediği halde diğerlerinde belirttiği koşulların tüm fetvalarında geçerli olması gerektiği sonucunun doğru olacağı hatıra gelmektedir.

Medine müftüsü Seyyid Esad, istibdalın meşruiyeti için vakfedenin istibdali şart koşmuş olması gerektiği, aksi halde kadının istibdale yetkili olduğunu belirtmektedir.⁵⁸⁴ Erzurum müftüsü Kadızâde Muhammed Ârif ö. 1173/1759-60), “şerâit-i istibdâl mevcûde olduğu halde re'y-i hâkim ve emr-i sultânî ile” vakıf akarla mülk akarın istibdalının meşru olduğuna dair bir fetva aktarmaktadır.⁵⁸⁵ Kadızâde Muhammed Ârif'in oğlu Erzurum müftüsü Seyyid İbrahim Edhem de aynı fetvayı derleme mecmuasında nakletmektedir.⁵⁸⁶ Osman Tosyevî (ö. 1144/1731'den sonra), derleme mecmuasında zikri geçen fetvadaki vakıf akarın “harap olduğu” şeklinde bir kayıt belirterek söz konusu durumda istibdalın meşru olduğunu aktarmaktadır.⁵⁸⁷ Osman Tosyevî'nin naklettiği bu fetva, *Netîcetü'l-fetâvâ* isimli mecmuada Hacı Veliyüddin Efendi'ye nispetle ve aynı kelimelerle aktarılmaktadır.⁵⁸⁸ Kandiye müftüsü Kasım el-Benderî'nin naklettiği bir fetvanın soru kısmında, vakıf akarla mülk akarın “şerâit-i istibdâl mevcûde olduğu halde re'y-i hâkimle ve emr-i sultânî ile” istibdal edildiği aktarılır.⁵⁸⁹

Osmanlı'nın 18. yüzyıl şeyhülislamlarından Şeyhülislâm Yenişehirli Abdullah Efendi (ö. 1156/1743), vakıf mektebin tamamen yanması yanında yenisinin yapılamadığı durumda “re'y-i hâkimle ve emr-i sultânî ile şerâit-i istibdâl mevcûde olduğu halde” mülk arsa ve binası mukabilinde istibdal edilmesinin vakfa faydalı olması halinde meşru olacağına dair bir fetva vermiştir.⁵⁹⁰ O, bir başka fetvasında vakıf menzilin kendisinden konum, rağbet ve gelir açısından daha değerli olan mülk menzil karşılığında “izn-i hâkimle ve emr-i sultânî ile” gerçekleşecek istibdaline cevaz vermiştir.⁵⁹¹

⁵⁸⁴ Konevîzâde, *el-Fetâva'l-Es'adiyye*, 267.

⁵⁸⁵ Erzurum müftüsü Kadızâde Muhammed Ârif b. Muhammed el-Erzurumî (Derleyen), *Bahrü'l-fetâvâ*, Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 605, müs. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed, ist. 1168 yılı Rebîülevvel sonları (Mart 1755), 241b.

⁵⁸⁶ Erzurum müftüsü Seyyid İbrahim Edhem, *Nehriyyetü'l-fetvâ*, 108a.

⁵⁸⁷ Müsevvid Osman b. Mehmed Tosyevî (Derleyen), *Fevâidü'l-fetâva'l-Osmâniyye*, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, nr. O/2, 82a.

⁵⁸⁸ Ahmed Efendi ve Gedûsî, *Netîcetü'l-fetâvâ*, 154.

⁵⁸⁹ Kandiye müftüsü Kasım el-Benderî (Derleyen), *el-Vâkıâtü'l-Kebîretü'l-Girîdiyye (Fetâvâ-yı vâkıât-ı Girîdî)*, İstanbul Müftülüğü Ktp., 1198/1784, nr. 162, 115a.

⁵⁹⁰ Mehmed Fıkhî el-Aynî, *Behcetü'l-fetâvâ*, 259.

⁵⁹¹ Mehmed Fıkhî el-Aynî, *Behcetü'l-fetâvâ*, 259.

Üç mahkeme kaydında vakıf-mülk menzilin istibdal edildiği ve mülk menzilin gelir, kar, kıymet, metanet ve rasanet cihetlerinden vakıf menzilden daha değerli olduğu belirtilmektedir. Ayrıca bu mahkeme kayıtlarında istibdalin meşruiyetine dair Hanefî fûru metinlerinden “Vakfedenin asl-ı vakfında istibdali şart koşması halinde kendisinin istibdali yapabileceği, aksi halde ise istibdalde vakfin maslahatının bulunması koşuluyla sadece kadının istibdale yetkili olacağını ifade eden” Arapça bir cümle nakledilmektedir.⁵⁹²

Mescid dışındaki gayr-ı menkul vakfin mülk gayr-ı menkul karşılığında trampa edilmesine dair metinleri inceledikten sonra, mescide ait istibdal fetvalarını ele alacak olursak, aynı kelimelerle nakledilen altı fetvada arsası ile birlikte mescidin istibdal bedeli olarak, mülk arsa ve inşa edilecek mescid teklif edilmesine rağmen Şeyhülislâm ve müftülerin buna cevaz vermedikleri görülmektedir.⁵⁹³ Bunun yanında dört fetvada, Hanefî fûru eserlerinden naklen, mescid karşılığında verilecek bedel malın türüne ve istibdalin yapılış şekline değinilmeden; iki durumunda mutlak bırakılarak, istibdale konu olan vakfin mescid olmamasının bir şart olduğu vurgulanmaktadır.⁵⁹⁴ Zekerîyyazâde Yahya Efendi, bir fetvasında mescidin harap olmasına rağmen tamir ettirilemediği durumda, üzerindeki değerli olan kurşunun satılarak üzerini örtmek için kiremit alınmasını ve kalan para ile diğer tamir ettirilmesi gereken yerlerin onarılması şeklindeki istibdale onay vermiştir.⁵⁹⁵ Zekerîyyazâde Yahya Efendi, bir başka fetvasında oturma hakkı mescidin imamına şart koşulmuş vakıf menzilin, harap olması yanında tamir ettirme imkanı bulunmaması durumunda, bu menzilin yer aldığı vakıf arsanın büyük olması hasebiyle, arsanın bir kısmını menzili tamir ettirmek gayesi ile satmayı meşru görmemiştir.⁵⁹⁶ Nitekim onun başka fetvalarında

إن الواقف إذا شرط الاستبدال لنفسه في أصل وقف يصح الوقف والشرط. أما بدون الشرط أشار في اليسر الكبير أنه لم يملك الاستبدال
592 ... إلا القاضي إذا رأى فيه المصلحة ‘*Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul’unda Sosyo-Ekonomik Yaşam: Vakıflar*, 6: 514-519, 527-531, 543-547.

593 İbn Kemal’e ait olan fetva şu şekildedir: “Bir vakıf mescid-i şerîfin Zeyd’in mülk arsasıyla Zeyd, arsada vakıf için mescid-i âhar bina edip mescid-i evvel Zeyd’in mülkü olmak üzere istibdâl olunmak caiz olur mu? Olmaz.” Kemalpaşazâde, *Fetâvâ*, 83b. Diğerleri için bkz. Bozanzâde, *Fetâvâ-yı Ebüssuûd*, 90a; Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde*, 48b; Mustafa b. Ahmed er-Rûmî el-Krebneşî (Derleyen), *Fetâvâ-yı Krebneşî (Mecmûatü’l-fikhiyye)*, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, nr.O/6, 58b; Hasan b. Ali el-Kayserî (Fetvayı Veren), *Semhatü’l-ibrâr fî beyâni gumûzi’l-esrâr: (Semhatü’l-fetâvâ)*, İstanbul Müftülüğü Ktp., nr. 384, 220b; Fetvâ emîni Mahmûd Efendi, *Mecmûatü’l-fetâvâ*, 63b; Salih b. Ahmed el-Kefevî, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 221.

594 İlgili metin Çatalcalı Ali Efendi’nin fetvalarını derleyen Salih b. Ahmed el-Kefevî tarafından şu şekilde nakledilmektedir: استبدال الوقف جائز ما لم يكن مسجدا. Salih b. Ahmed el-Kefevî, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 221. Diğerleri için bkz. Kadri Efendi, *Vâki’âtü’l-müftîn*, 78; Şeyhülislâm Dürriyâde Mustafa Efendi, *ed-Dürretü’l-bey’zâ*, 264a; Sıddikî, *Katu’l-cidâl*, 117a, 126b.

595 *Mecmûatü’l-fevâid ve’l-fetâvâ*, 130b.

596 Esîrî Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, 115a.

yer verildiği üzere tamir için vakfın satılma çözümünden önce, vakfın kiraya verilerek yahut vakıf adına borç alınarak vakfı tamir ettirme yoluna gidilmesi önerilmektedir.⁵⁹⁷ Kâzerûnî ise bir fetvasında, mescidin bir kısmını onarmak için yıkıntıları satmanın caiz olduğunu zikretmektedir.⁵⁹⁸

Üç fetvada istibdal anlamına uymayan bir manada kullanıldığını söyleyebileceğimiz mescidin nakli ve mescidin kendi müştemilatı ile yeniden inşa edilmesi konusuna yer verilmektedir. Zekerîyyazâde Yahya Efendi, bir fetvasında harap olan mescidin bulunduğu yerdeki ahalinin de perişan olduğu ve izn-i hakimle bu mescidin yakındaki bir köye nakledilmesine cevaz vermiştir.⁵⁹⁹ Benzer bir fetva, 1060/1650’li yıllarda Belgrat Müftüsü olan Süleyman Efendi’nin (ö. 1078/1667) fetvalarının yer aldığı mecmuada da zikredilmektedir.⁶⁰⁰ Mehmed Vânî, harap olan mescidi bina eden kişinin oğlunun, mescide ait yıkıntıları ve çevresindeki ağaçları satmasının gayr-ı meşru olduğuna, söz konusu müştemilatı yeni mescid inşa etmek için kullanması gerektiğine dair bir fetva vermiştir.⁶⁰¹

Mescidin istibdali hususundaki fetvaları naklettikten sonra insicamı korumak açısından mescide ait vakıfların istibdaline dair fetvalara ve risale meselelerine giriş yapmak uygun olacaktır. Osmanlı’nın 17. yüzyıl şeyhülislamlarından Şeyhülislâm Hocaâde Esad Efendi, mescidin müezzini için vakfedilen bir lojmanın işlevini yitirip faydası kesildiğinde, oturmaya elverişli bir menzille istibdali için vakfedenin istibdali şart koşmuş olması gerektiği, aksi halde istibdalın sultandan izin alındıktan sonra “re’y-i hâkim-i ‘adl” ile gerçekleşmesi koşulu ile meşru olacağı yönünde bir fetva vermiştir.⁶⁰² Zekerîyyazâde Yahya Efendi de, mescidin maslahatları için vakfedilmiş menzilin, gelir ve değer bakımından iki kat daha üstün bir mülk menzille “emr-i sultân ile ve hâkimüş’ş-şer’ marifeti ile” istibdal edilmesi talebine “Bir vakıf mâ dâme ki icâreye verilip ücreti ile ta’mir olunmak mümkün ola yahut istidâne ile ta’mire kâbil ola, yâ vâkıfın ol cihete tayin olunmuş âhar vakfı olup ânın gallesinden ta’mire mecâl ola, istibdâl olunmaz. Bedelin gallesi dı’f olmak kifâyet etmez. Hususân vakf-ı ma’mûr olacak hiç mesâğ yoktur.” diyerek olumsuz

⁵⁹⁷ Esîrî Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, 99b.

⁵⁹⁸ Kâzerûnî, *Fetâvâ Kâzerûnî*, 88a-88b.

⁵⁹⁹ *Mecmûatü’l-fevâid ve’l-fetâvâ*, 130b.

⁶⁰⁰ Süleyman Efendi (Fetvayı Veren), *Fetavâ*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 684/3, 14a-14b.

⁶⁰¹ Mehmed Vânî, *Fetâvâ-yı Bistâmî*, 115b.

⁶⁰² Hocaâde Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 95b.

yaklaşmıştır.⁶⁰³

Ebüssuûd Efendi, imama lojman olarak vakfedilen evin harap olması durumunda “izn-i sultânî ile” satılıp yerine bedel mülk alınmasına cevaz vermektedir.⁶⁰⁴ Osmanlı’nın 16. yüzyıl şeyhülislamlarından Şeyhülislâm Hoca Sadeddin Efendi (ö. 1008/1599) bir fetvasında, mescide vakfedilmiş evin tamamen harap olması yanında tamiri mümkün olmadığına “emr-i sultânî ve ma’rifet-i hâkim ile” bu evin satılarak parası ile yeni bir taşınmaz alınmasını meşru görmüştür.⁶⁰⁵ Benzer bir fetva Ali Akkirmânî’ye (ö. 1030/1620-21) nispet edilmektedir.⁶⁰⁶

Mehmed Vânî, bir fetvasında camiye vakfedilmiş dükkanın kadı tarafından istibdaline hükmedilerek satılmasına ve parası ile yeni dükkan alınmasına cevaz vermektedir.⁶⁰⁷ O, bir diğer fetvasında camiye ait vakıf dükkanın kiraya verilmesi durumunda hiçbir gelir getirmemesi söz konusu ise, kadının istibdaline hükmederek dükkanın satılması ve yerine yeni akar alınmasını meşru görmektedir.⁶⁰⁸ O, bir başka fetvasında camiye vakfedilen hamamın geliri olmaması yanında harap olmaya başlaması üzerine hakimin hükmüyle buranın satılarak parası ile yeni akar alınmasına fetva vermiştir.⁶⁰⁹ Erzurum müftüsü Seyyid İbrahim Edhem’in naklettiği bir fetvadan anlaşıldığına göre, işlevini yitirmesi ve kiraya tutmaya kimsenin yanaşmaması üzerine camiye vakfedilmiş debbağhane, bir süre sonra yıkılsa, debbağhaneyi ve buraya ait suyu, vakfa daha çok fayda sağlayacak bir dükkan ile istibdal etmek meşrudur.⁶¹⁰ Ali en-Nisârî’ye (ö. 1110/1698) ait bir fetvada, mescide ait vakıf dükkandan elde edilen gelir işçilere yeterli gelmediğinde, bu dükkanın “izn-i şer’ ile” satılıp parasının vakfa en faydalı cihete sarfedilmesi ve yeni yerden elde edilecek gelirin işçilere verilmesine onay verilmiştir.⁶¹¹

Şeyhülislâm Müeyyedzâde el-Amasî’nin, *el-Fetâva’l-Bezzâziyye*’den yaptığı nakilde türü

⁶⁰³ Esîrî Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, 99b.

⁶⁰⁴ Boyabâdî Sağır Mehmed Efendi, *Mecmûatü’l-fetâvâ*, 161b.

⁶⁰⁵ Şeyhülislâm Hoca Sadeddin Efendi (Fetvayı veren ve hazırlayan), *Fetâvâ*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2728, vr. 25a.

⁶⁰⁶ Derviş Muhammed b. Hasan (Hazırlayan), *Fetâvâ-yı Akkirmânî*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Ktp., nr. 138, 57b.

⁶⁰⁷ Mehmed Vânî, *Fetâvâ-yı Bistâmî*, 115b.

⁶⁰⁸ Mehmed Vânî, *Fetâvâ-yı Bistâmî*, 115b.

⁶⁰⁹ Mehmed Vânî, *Fetâvâ-yı Bistâmî*, 115a.

⁶¹⁰ Erzurum müftüsü Seyyid İbrahim Edhem, *Nehriyyetü’l-fetvâ*, 104a.

⁶¹¹ Ali en-Nisârî (Fetvayı Veren), *el-Fevâidü’l-’aliyye mine’l-mesâilî’ş-şer’iyye* (*Fetâvâ-yı Ali Nisârî*), Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 278, 69a.

ve niteliği hakkında bilgi verilmeden mescide ait malın satılarak mescide daha hayırlı olan malı satın almanın meşru olduğu belirtilmektedir.⁶¹² Kınalızâde Ali Efendi, istibdal risalesinde mescide ait hasırın mescid ehli tarafından satılıp yenisinin alınmasının meşru olduğunu nakletmektedir.⁶¹³

Vakıf gayr-ı menkul-mülk gayr-ı menkul malın takas şeklindeki istibdalın meşruiyetine dair başta fetvalar olmak üzere kaydedilmiş istibdal metinleri inceledikten sonra gayr-ı menkul vakfın para vakfına dönüştürülmesi hakkındaki metinlere ve vakıf gayr-ı menkul-mülk nukûd takasında ele geçen para ile ne yapılacağı kapalı bırakıldığından ötürü, tahsil edilen nakitle para vakfına dönüşüm mü, vakfın ihtiyaçlarını karşılamak mı, yeni vakıf satın almak mı yahut başka bir gaye mi güdülmekte sorularını barındıran birtakım istibdal örnekleri ele alınacaktır. İbn Kemal’e nispet edilen bir fetvada, vakıf hücerâtın bir kısmının harap olması durumunda akçeye tebdil edilmesinin meşru olmayacağına hükmedilmektedir.⁶¹⁴ Vakıf hüceratın akçeye tebdili, istibdalın şekillerinden vakıf gayr-ı menkulün mülk nukudla takası kısmına girmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla bu fetvada gayr-ı menkul vakfın para vakfına dönüştürülmesi ya da vakfın satılarak vakıf olmaktan çıkarılması mevzu bahistir. Fakat “akçeye tebdil” ifadesi, birinci tevcihin daha doğru olabileceğine işaret edebilir. Nitekim Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi’ye yöneltilen bir soruda harap olan vakıf bahçenin satılmasının meşruiyeti hakkında hüküm talep edilmiş, o ise vakfın satışının, yerine bedel alarak, yani istibdal şeklinde gerçekleşmesi koşulu ile meşru olabileceğini vurgulamıştır. Şöyle ki; Ebüssuûd’a nispet edilen söz konusu fetvada “bey ve yerine bedel alınmak” kelimeleri kayıtlı iken, bir önceki İbn Kemal’e ait fetvada para vakfına dönüşümü çağrıştıran tebdil kelimesine yer verilmektedir.⁶¹⁵ Ebüssuûd Efendi, bu fetvasında vakfın işlevini yitirmesi ve istibdalın sultan izniyle gerçekleştirilmesi koşuluyla akde onay vermektedir. Boyabâdî Sağır Mehmed Efendi ile Veli b. Yusuf’un Ebüssuûd’a nispet ettikleri iki fetvada Ebüssuûd Efendi, gayr-ı menkul vakfın para vakfına dönüştürülmesi amacı ile satılmasına onay vermemekte, satılan vakıftan elde edilen

⁶¹² Müeyyedzâde, *Mecmuatü’l-mesâil*, 6b.

⁶¹³ Kınalızâde Ali Efendi, “Risâle fi isti’cârî’l-evkâf ve istibdâlihâ”, 78.

⁶¹⁴ “Mesele: Vakıf hücerâtın ba’zı harap olsa, sâhib-i vakf hayatta olsa, akçeye tebdil eylemek şer’an câiz olur mu? el-Cevâb: Olmaz. Ahmed.” Veli b. Yusuf, *Mecma’u’l-fetâvâ*, 125b.

⁶¹⁵ “Mesele: Bir vakıf bahçe harap olup izn-i sultân ile bey’ olursa şer’an bey’i caiz olur mu? el-Cevâb: Yerine bedel alınmak için ise olur. Ebüssuûd.” Veli b. Yusuf, *Mecma’u’l-fetâvâ*, 133a.

para ile yeni vakfın satın alınması koşulu ile istibdalın yapılmasının lüzumunu belirtmektedir.⁶¹⁶ Veli b. Yusuf, ayrıca onun kendi içtihadına dayanarak bu hükme vardığını ve onun Ebû Yûsuf ile Hilâl b. Yahya'nın para vakfını kabul etmediklerini ifade ettiğini eklemektedir. Görüldüğü üzere Ebüssuûd Efendi'nin görüşü ile İbn Kemal'in istibdal akdini aracı kılarak gayr-ı menkul vakfın para vakfına dönüşümünün adem-i cevazı yönündeki hükmü aynı doğrultudadır. Buna göre Osmanlının 16. yüzyılında Şeyhülislâmlar tarafından bu şekilde kurulacak para vakıflarına engel olunmuştur diyebiliriz.⁶¹⁷ Muhtemelen bunun gerekçesi, taşınmaz malların normal şartlarda taşınırlara göre daha kalıcı ve daha sabit durma özelliğidir. Bununla birlikte 16. yüzyıl sonlarında Galata Mahkemesinde kaydedilen bir şeriyeye sicilinde ise,⁶¹⁸ menzilin vakfedildiği ve bunun tamiri için yirmi bin akçenin daha vakfedildiği, ilerleyen zamanlarda tebdili gereken menzilin satılarak bedelinin mevcut yirmi bin akçe ile birlikte para vakfına dönüşüm şartının vakfiyeye yazdırıldığı nakledilmektedir.⁶¹⁹

Osmanlı'nın 16. yüzyıl şeyhülislamlarından İbn Kemal'in, Ebüssuûd'un, 17. Yüzyıl Şeyhülislamlarından Çatalcalı Ali Efendi'nin bir fetvasında ve Fetvâ emîni Mahmûd Efendi'nin derleme fetva mecmuasında yer alan aynı cümlelerle nakledilen bir fetvada, vakıf odaların tamamen yıkılması yanında yenilerini yapmaya imkan olmadığında, yıkıntıların rayiç bedel mukabilinde satılıp tahsil edilen paranın vakıf için hifz edilmesinin meşru olduğu zikredilmektedir.⁶²⁰ Bu fetvada anlatılan vakfın satımı sonrası önceden mülk olan paranın mütevellî tarafından tahsil edildiğinde vakfa dönüştüğü düşünülebilir. Fakat bu paranın, vakfın ihtiyaçları için mi harcanacağı yahut para vakfına mı dönüştürüleceği ya da başka bir amaçla mı kullanılacağı hakkında bilgi bulunmasa da, bu haliyle

⁶¹⁶ Veli b. Yusuf, *Mecma'u'l-fetâvâ*, 110b; Boyabâdi Sağır Mehmed Efendi, *Mecmûatü'l-fetâvâ*, 161b.

⁶¹⁷ Bununla birlikte Ebüssuûd Efendi'nin istibdal akdini aracı kılarak değil de asıldan kurulacak para vakfına cevaz verdiği bilinmektedir. Hatta onunla Çivizâde arasında bu hususta şiddetli bir tartışma cereyan etmiş ve konu sultana arz edilerek Çivizâde'yi destekleyici mahiyette para vakfını yasaklayan ferman çıkartılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Ahmet Akgündüz, "Ebüssuûd Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 10: 365-371.

⁶¹⁸ Bu mahkeme kaydının deftere işlendiği tarih belirtilmemekle birlikte Galata Mahkemesi 20 numaralı sicil defterinin kayda geçirildiği tarih, 1596-1599 yılları arasına denk gelmektedir.

⁶¹⁹ *İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi: 20 Numaralı Sicil*, 35: 96-97.

⁶²⁰ İbn Kemal'in mecmuasında zikredilen fetva şu şekildedir: "Zeyd'in mütevellisi olduğu vakıf odalar bi'l-küllîyye münhedim olup vakıfta binâya müsâ'ade olmamakla, odaların nakzı binâya sarf olunmak mümkün olmasa Zeyd, nakz-ı mezbûru semen-i misliyle bey' edip semeni vakıf için hıfza kadir olur mu? Olur." Kemalpaşazâde, *Fetâvâ*, 83b. Diğer kaynaklar için bkz. Bozanzâde, *Fetâvâ-yı Ebüssuûd*, 90a; Salih b. Ahmed el-Kefevî, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 222; Fetvâ emîni Mahmûd Efendi, *Mecmûatü'l-fetâvâ*, 63b-64a.

zikri geçen beş fetvanın istibdali yansıttığı söylenebilir. İsmail ed-Dımaşkî'nin yer verdiği bir fetvada ise, yıkıntı haldeki vakıf evin tamamı karşılığında işlevsel mülk evin üçte iki hissesinin yanında 150 kuruş paranın istibdal bedeli olarak verildiği belirtilmektedir. Verilen paranın ise geride zikredildiği gibi para vakfına dönüşüm veya vakıf için hifz edilmesi amacı ile değil, vakfın tamirinde kullanılma gayesi ile alındığı anlaşılmaktadır.

621

Vakıf gayr-ı menkulün mülk gayr-ı menkul mukabilinde istibdali, gayr-ı menkul vakfın para vakfına dönüştürülmesi gayesiyle gerçekleşen istibdal, vakıf gayr-ı menkulün nukud ile trampası ve mescidin yahut mescide ait vakfın istibdalının meşruiyeti hakkına bilgi veren fetvalar, risale meseleleri ve mahkeme kayıtları incelendikten sonra, vakıf nukudun mülk gayr-ı menkul ile değiştirilmesi konusuna geçilecektir. Bu mesele Osmanlı fetvalarında “nukûdun akara tebdili” şeklindeki yaygın kullanım ile karşımıza çıkmaktadır.

Ebüssuûd Efendi, bir fetvasında mütevellinin zayı olma ihtimalinden ötürü vakıf paraları re'y-i hâkimle vakfa faydalı bir mülk akar mukabilinde tebdil etmesinin meşru olduğunu belirtmektedir.⁶²² Bu fetva, yedi fetva mecmuasında daha aynı kelimelerle nakledilmektedir.⁶²³ Hasan b. Ali el-Kayserî'nin (ö. 1181/1767) fetvasında, müteveli olduğuna temas edilmemekte ve istibdali gerçekleştiren kişi belirtilmemektedir. Ayrıca o, diğer fetvalarda tebdille ifade edilen uygulama için istibdal kelimesini zikretmekte ve fetvanın sonuna istibdalden sonra “Tekrar tescili şer'îye hâcet olmaz.” hükmünü ilave etmektedir.⁶²⁴ Şeyhülislâm Minkârîzâde Yahya Efendi'nin dipnotta kaynağına yer verdiğimiz fetvası, Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi'ye ait fetvadan akdin meşruiyetine etki etmeyecek birkaç kelime değişikliğine gidilerek nakledilmekte, diğer fetvası ise Hasan b. Ali el-Kayserî'nin

⁶²¹ İbrahim eş-Şâmî, *Şifâü'l-galîl*, 54^b-55^a.

⁶²² “Mesele: Zeyd, mütevellisi olduğu vakıf nukûdu zâyî olmak ihtimali olmakla re'y-i hâkimle vakfa nâfi' akâra tebdile kâdir olur mu? el-Cevâb: Olur.” Bozanîzâde, *Fetâvâ-yı Ebüssuûd*, 90a.

⁶²³ Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde*, 48b; Atâullah Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*, 140b; Krebneşi, *Fetâvâ-yı Krebneşi*, 58a; Salih b. Ahmed el-Kefevî, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 221; Fetvâ emîni Mahmûd Efendi, *Mecmûatü'l-fetâvâ*, 63b; Hasan b. Ali el-Kayserî, *Semhatü'l-ebrâr*, 220b; Kandiye müftüsü Kasım el-Benderî, *el-Vâkıâtü'l-Kebîretü'l-Girîdiyye*, 114b.

⁶²⁴ “Bir vakf-ı nukûdun zıyâ-ı ihtimali olmakla vakfa nâfi' akâra istibdâl caiz olur mu? el-Cevâb: Re'y-i hâkimle olur. Tekrar tescili şer'îye hâcet olmaz.” Hasan b. Ali el-Kayserî, *Semhatü'l-ebrâr*, 220b. Benzer bir fetva Menteşzâde Abdürrahim Efendi'ye aittir: “Zeyd, yüzbin akçesini bir cihet-i birre vakf ve tescil-i şeri ve teslim ile'l-müteveli ettikten sonra müteveli-i vakf, nukûdun zıyâ-ı ihtimali olmakla re'y-i hâkimle meblağı mezbûru vakfa nâfi' akâra tebdil eylese, ol akâr için tekrar tescil-i şer'îye ihtiyaç var mıdır? el-Cevâb: Yoktur.” Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, 460.

ifade ettiği gibi tebdili gerçekleştiren kişi belirtilmeden ve birkaç kelime farklılığı ile beraber kaydedilmiştir.⁶²⁵

şeyh lisl m Zekeriy yaz de Yahya Efendi, bir fetvasında vakfiyede “nuk du ak ra tebdil” şartının yer almadığı vakıf paraların zayi olma ihtimalinden ötürü müteveli tarafından marifet-i hakim ile vakfa fayda sağlayacak bir akar mukabilinde tebdil edilmesine cevaz vermektedir.⁶²⁶ Bu fetva, derleyenini bilemediğimiz bir mecmuada daha aynı kelimelerle Yahya Efendi’ye nispetle aktarılmaktadır.⁶²⁷ Menteşz de Abdürrahim Efendi de, bu fetvayı uygulamanın meşruiyetine tesir etmeyen bir-iki kelime farklılığı ile beraber benzer şekilde nakletmektedir.⁶²⁸ Bir  nceki paragrafta yer verdiğimiz sekiz fetva ile buradaki   fetva, aslında aynı uygulamanın meşruiyetini anlatmaktadır. Sadece son   fetvada v k fın söz konusu tebdil işlemine vakfiyesinde şart koşmamış olmasına rağmen marifet-i hakimle tebdilin yapılabileceği belirtilmekteyken, diğerlerinde v k fın bu yönde bir şartının var olup olmadığına temas edilmemektedir.

Eb ssu d Efendi’nin bir fetvasında anlatıldığına göre, vakıfları içerisinde n kud vakfının da yer aldığı v kife Hind, ‘m  d me ki hayatta ol  tebdile ve tağy re k dir olmaya’ şeklinde tebdil ve tağyirin vakfiyesinde yasaklandığını belirtmektedir. Vakfın mütevellisinin ise, vakıf paraları müflis ve borcunu ödeyemeyen kişileri vermesi yanında alacaklıların farklı yerlerde bulunmalarından ötürü, her sene tec  d-i akdin yapılamadığı haber verilmektedir. Bu durumda vakfın zarar görmesinden dolayı vakıf paraların akara tebdil edilmesinin lüzumu zahir olmuştur.   z m olarak ‘nuk du tahs l edip bir miktar ak r alınıp, b kisine münasip düştükte alına’ şeklinde bir şartın ileri sürüldüğü ve Eb ssu d Efendi’nin bu tebdili meşru gördüğü zikredilmektedir.⁶²⁹

Eb ssu d Efendi, bir başka fetvasının soru kısmında, Kur’an-ı Kerim’den cüzler okuması karşılığında mektep muallimine   akçe yahut yedi akçe ödenmesi için 30.000 akçe vakfedildiğini, sonradan bu paranın akara tebdil edildiğini haber vermektedir.⁶³⁰ Menteşz de Abdürrahim Efendi, bir fetvasının soru kısmında 2000 kuruşun tebdil ve tağyir şartı ileri

⁶²⁵ “Bir vakf-ı nuk dun zıy -ı ihtimal olmakla müteveli, re’y-i h kimle vakfa n fi‘ ak ra tebdile k dir olur mu? el-Cev b: Olur.” At ullah Mehmed Efendi, *Fet v -yı Mink r z de*, 157a.

⁶²⁶ Es r Mehmed Efendi, *Fet v -yı Yahy  Efendi*, 101b.

⁶²⁷ *Mecm at ’l-fev id ve’l-fet v *, 131a.

⁶²⁸ Menteşz de Abdürrahim Efendi, *Fet v -yı Abd rrah m*, 460.

⁶²⁹ Veli b. Yusuf, *Mecma’u’l-fet v *, 126a.

⁶³⁰ Veli b. Yusuf, *Mecma’u’l-fet v *, 125b-126a.

sürüldüğü halde vakfedildiğini ve bu paraların zayi olma ihtimalinin galip olduğunu anlatmaktadır. Bu durumda re'y-i hâkimle paraların akâr mukabilinde tebdil edildiği nakledilmektedir.⁶³¹ Seyyid Feyzullah Efendi'nin (ö. 1115/1703) bir fetvasının soru kısmında vakıf nukûdun akara tebdil edilme şartının ileri sürüldüğü ve bu vakıf para ile semeni misli mukabilinde bir mülk akar satın alındığı anlatılmaktadır.⁶³²

Bazı fetvalarda ve risale meselelerinde vakıf malın türü ve niteliğine ait bilgi verilmeden bir başka ifadeyle vakıf mal, mutlak bırakılarak istibdalın gerçekleştirildiği görülmektedir. Şeyhülislâm Müeyyedzâde el-Amasî'nin *el-Fetâvâ't-Tatarhâniye*'den naklettiği bir fetvada, vakfiyede vakfı bey ve parası ile vakıftan daha değerlisini satın alma şartını ileri sürmenin, Ebû Yûsuf'a göre meşru kabul edildiği anlatılmaktadır. Ayrıca burada vakıf malın ne olduğuna dair herhangi bir bilgi sunulmamaktadır.⁶³³

Ebüssuûd'a ait bir fetvanın soru kısmında Zeyd'in mütevellisi olduğu vakıf ile Amr'ın mülkünün trampa şeklinde istibdal edildiği anlatılmaktadır.⁶³⁴ Mekke Müftüsü İbrâhim Pîrîzâde, istibdâl risâlesinde vakıf mal hakkında herhangi bir bilgi sunmadan, işlevi keşildiğinden miskinlerin yaralanamadığı vakfın satılıp yerine yenisini almanın meşru olduğuna dair bir hüküm nakletmektedir.⁶³⁵

Boyabâdî Sağır Mehmed Efendi'nin Çivizâde'ye nispet ettiği bir fetvada anlatıldığında göre Çivizâde, vakfını tebdil ve tağyir etme şartını ileri sürmüş vâkıfın, vakfını satıp yerine taşınmaz bir mülk satın alabilmesinin meşruiyeti için, tebdil ve tağyir kelimelerinin yaygın örfte istibdal ile eş anlamlı kullanılması gerektiğini söylemiştir.⁶³⁶ Bu fetvada vakıf malın türü ve nüteliği hakkında bilgi verilmemekteyken, mülk malın akar olduğu kaydedilmektedir. Ebüssuûd Efendi, bir fetvasında tebdil ve tağyir şartını ileri sürmüş vâkıfın vakfını satma talebinin meşruiyeti sorusuna cevaben, “istibdâli dahî elinde kodu ise yeni vakf-ı âhar almak için bey'a kadirdir.” diyerek, vakfını yerine yenisini alma koşulu ile ve istibdal kelimesini vakfiyeye kaydettirerek satabileceğini belirtmektedir.⁶³⁷ Bu fetvadan

⁶³¹ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 409.

⁶³² Seyyid Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziyye*, 172.

⁶³³ Müeyyedzâde, *Mecmuatü'l-mesâil*, 7a.

⁶³⁴ Veli b. Yusuf, *Mecma'u'l-fetâvâ*, 126a.

⁶³⁵ Pîrîzâde, *el-İstidlâl fî hükmi'l-istibdâl*, 29b-30a.

⁶³⁶ Boyabâdî Sağır Mehmed Efendi, *Mecmûatü'l-fetâvâ*, 161b.

⁶³⁷ *Mecmûatü'l-fevâid ve'l-fetâvâ*, 131a.

anlaşıldığı kadarıyla Çivizâde'nin benimsediği gibi yaygın örfte tebdil ve tağyirle istibdalın kastedilmesi akde meşruiyet kazandırmamakta, bilakis vakfiyede istibdal kelimesinin şart koşulmuş olması sonucunda istibdalin yapılabileceği zikredilmektedir. Ayrıca vakıf malın türü ve niteliğine değinilmemektedir.

Konu bütünlüğü açısından yer yer istibdalin yapılış şekillerinden trampa ile satın yenisini alma uygulamaları birlikte sunulan, fakat genel olarak trampa örneklerinin incelendiği metinlerden sonra, vakfın satılıp ele geçen parayla vakfa dönüştürecek mülk satın almayı ifade eden metinler hakkında açıklamalar yapılacaktır. İlk olarak gayr-ı menkul vakfın, mülk gayr-ı menkul satın alma gayesiyle satılmasına dair fetva ve risale meseleleri ele alınacaktır.

Şeyhülislâm Müeyyedzâde el-Amasî'nin *Füsûlü'l- 'imâdiye* isimli eserden naklettiğine göre, vakfedilmiş araziye ait gelir azaldığı vakit kayyımın, geliri daha fazla olan bir mülk arazi satın almak için vakıf araziyi satmasının meşru olacağı aktarılmaktadır.⁶³⁸ Ebüssuûd Efendi, bir fetvasında vakf evin harap olmaya başlaması üzerine, evin satılıp parası ile bir mülk menzil satın almak için bu istibdale dair emr-i sultânînin mevcut olması gerektiğini vurgulamaktadır.⁶³⁹ Hasan b. Ali el-Kayserî'nin bir fetvasında anlatıldığına göre, vakıf akarın harap olmaya başlamasına rağmen tamir ettirme imkanı olmadığına, re'y-i hâkimle geliri daha fazla bir akar satın almak için vakfi satmanın meşru olduğu kaydedilmektedir.⁶⁴⁰

Zekerıyyazâde Yahya Efendi'nin bir fetvasında anlatıldığına göre, vakıf hamamın bir yılda 3000 akçe gelir getirmesine rağmen 150 akçe vergi (harç) ödediği belirtilmekte ve karının tamir masraflarına (merammet) yeterli gelmediğinden, mütevellî tarafından vakıf hamamın izn-i hakimle değerinde satılıp elde edilen para ile başka bir akar satın alınmasının meşru olup olmadığı sorulmaktadır. Zekerıyyazâde ise, "Emr ile izn-i hâkim ile olup, şurût-u istibdâle riayet olunmak gerekdir." cevabını vermiştir.⁶⁴¹ Burada ifade edilen "emr" kelimesinin, diğer fetvalarda yer alan "emr-i sultânî" terkinin kısaltılmış hali olduğu ve sultan iznini yansıttığı söylenebilir. Ona ait başka bir fetvada anlatıldığına göre,

⁶³⁸ Müeyyedzâde, *Mecmuatü'l-mesâil*, 7b.

⁶³⁹ Boyabâdî Sağır Mehmed Efendi, *Mecmûatü'l-fetâvâ*, 161b.

⁶⁴⁰ Hasan b. Ali el-Kayserî, *Semhatü'l-ibrâr*, 220b.

⁶⁴¹ Boyabâdî Sağır Mehmed Efendi, *Mecmûatü'l-fetâvâ*, 161b.

vakıf menzilin harap olmaya başladığı ve oturmaya elverişsiz bir duruma geldiği zikredilmektedir. Bu durumda mütevellî tarafından başka bir menzil satın alma amacıyla vakfın satılması istenmektedir. Cevap olarak ise vakfın gelirleri ile yahut kiraya verip elde edilecek para ile vakıf menzilin tamir ettirilmesi çözümü ileri sürülerek istibdale izin verilmemiştir.⁶⁴²

İbn Nüceym, istibdal şekillerinden satıp yenisini alma konusuna dair istibdâl bedeli olarak para cinsinin alınacağı vakıf gayr-ı menkullerin zarara uğrayacağından dolayı kendi zamanında satıp yenisini alma şeklindeki istibdal akitlerine karşı çıkararak bedelin akar olması gerektiği yönünde bir şartın ileri sürülerek istibdalin trampa şeklinde gerçekleştirilmesinin lüzumunu vurgular.⁶⁴³ Şöyle ki; istibdal, vakfı satıp yenisini alma şeklinde gerçekleştiğinde tahsil edilen para ile yeni vakıf satın almama gibi vakıfları zarara uğratma durumlarının ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Ancak istibdalde vakıf mala karşılık verilecek bedelin, taşınmaz bir mal olması halinde ise böyle bir problem görülmeyecek ve temin edilen bedel, direkt vakıf olmaya dönüşecektir.

Hayreddin er-Remlî ise, kendi zamanındaki fukahânın Kâdîhân'ın ifade ettiği 2 görüşten⁶⁴⁴ ikincisini; bedelin para cinsinden olabileceği kanaatini benimsediklerini haber verir. Devamında İbn Nüceym'in ifade ettiği vakıfların zarar görme problemine karşılık,

⁶⁴² *Mecmûatü'l-fevâid ve'l-fetâvâ*, 131a.

⁶⁴³ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, 5: 241.

⁶⁴⁴ Kâdîhân, vakfiyede zikredilen şartlara itibar edilmesi kuralından hareketle, istibdâlde bedelin ev olacağı şeklinde zikredilen vakıf şartına yönelik bedelin arazi olacağı yönünde bir değişikliğe gidilemeyeceğini belirtir. Sadece istibdâl yetkisini eline alan vâkıf, şartnamede bedel hakkında bir açıklama yapmamış ise bedeli ev ve arazi gibi akar cinsinden seçebilir. Kâdîhân, *Fetâvâ*, 4: 232. Fakat bir sonraki sayfada o, vakfiyede istibdâl bedelinin akar olması kaydı bulunmadığı sürece bedelin para cinsinden olmasını meşru görür ve hatta Ebû Yûsuf ve Hilâl b. Yahya'nın bedelin sadece para cinsinden olması gerektiği kanaatini benimsediklerini aktarır. Kâdîhân, *Fetâvâ*, 4: 233. Buna bakarak Kâdîhân'ın aynı meselede iki görüş aktardığı anlaşılır. Son olarak ifade ettiğimiz kanaati ikinci görüş olarak kabul edebiliriz. Kâriülhidâye ise, işlevini yitirmiş vakfa karşılık verilecek bedelin, arazi veya ev (dâr) olması halinde Ebû Yûsuf 'a ve Muhammed'e göre istibdâlin caiz olacağını söyler. Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Fâris el-Kinânî el-Mısri, *Fetâvâ Kâriü'l-Hidâye*, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, nr. K/88, 117^b. İbn Âbidîn, Kâdîhân'ın aktardığı 2. görüşün mezhepte daha kuvvetli olduğunu söylese de, Kâriülhidâye ile başlayan bedelin akar olma şartının zamanın değişmesine mebni olduğu ve bunun artık esas alınması şeklinde bir yorum da yapar. Ve İbn Nüceym'in, işaret ettiği probleme dürüst kadının istibdali uygulama şartını bir çözüm olarak getirmenin de başka bir sorunu barındırabileceğini ifade eder. Zira ona göre, bu şekilde vakfa karşılık alınan bedelde, bir sene sonra yeni bir kadı göreve atanır ise, bedelin yine zayi olma ihtimali mevcuttur. Dolayısıyla akar şartı, mutlak olarak değil ihtiyaten devreye sokulmalıdır. İbn Âbidîn, *Reddû'l-muh-târ*, 4: 387. Bir önceki satırlarda ifade edildiği üzere Ebû Yûsuf ve Hilâl b. Yahya'nın ortaya koyduğu bedelin dirhem ve dinar olması şartı, istibdâlin birinci aşamasını oluşturduğundan ötürü ikinci aşamada onunla yeni bir vakıf alınacağı bilinmektedir. O zaman bedelin para olması diye mutlak bir uygulama karşımıza çıkmamış olacaktır. Bununla birlikte para vakıflarının tarihsel süreç içerisinde oldukça geniş yelpaze yayıldığı bilinmektedir. Kanaatimiz şu yöndedir ki para vakıfları, ilk başta para olarak kurulmuşlar,

vakıf tarafında istibdâli uygulayacak kişinin dürüst kadı olmasını tavsiye eder. Ve bu halyle söz konusu işlemde bir sorun olmaz der.⁶⁴⁵ Sunullah el-Hanefî de, Hayreddin er-Remlî'nin atıf yaptığı Sirâcüddîn İbn Nüceym'in (ö. 1005/1596) *İcâbetü's-sâ'il bi'htisâri Enfe'i'l-vesâil* isimli eserine gönderme yaparak aynı görüşleri paylaşır ve herhangi bir ilave yapmaz.⁶⁴⁶

Medine müftüsü Seyyid Esad, bedelin para olma görüşünün sadece Kâdîhân tarafından benimsenmediğini, aksine bunun Hindistanlı Hanefî fakihî Âlim b. Alâ'nın (ö. 786/1384) *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*'sinde ve başka kaynaklarda da zikredildiğini söylemektedir. Seyyid Esad, ayrıca burada temel kriterin maslahat olduğunu vurgular. O zaman vakfın harabiyetinden sonra külliye faydasını kaybedeceğinden korkulduğunda, evvela bedel malın akar olma imkanı araştırılır, eğer bulunamaz ise ve maslahat, dirhem-dinarla gerçekleşiyorsa bedelin para cinsinden tercihinde bir poblemler yoktur demektir. Zira *en-Nevâdir* isimli eserden mütevatir bir rivayet olarak şu cümle aktarılır: "Vakıf, miskinlerin kendisinden faydalanamayacağı bir duruma gelmişse kadı, söz konusu vakfı satın yenisini alma şeklindeki istibdâle yetkili olur." O, mezkur nakildeki kadıyı dürüst kadı şeklinde kayıtlamaktadır.⁶⁴⁷

İstibdalın satın yenisini alma şeklindeki uygulamayı aktaran kaynakların bazısında bedelin nakit cinsinden belirlenmesi durumunda yeni vakıf alımı konusuna sarahaten temas edilmemektedir. Fakat kavillerin siyak-sibakından anlaşıldığına göre temin edilen bedelle istibdâl tamamlanması gerektiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla parayla, ikinci bir işlem sonucu yeni vakıf olacak mülk satın alınır. Zira İbn Nüceym, Kâriülhidâye'nin (ö. 829/1426) fetvası doğrultusunda bir kanaat taşıdığını ifade ettiği satırlarda, vakıf nazırlarının istibdâl bedellerini kendi mülkleriymiş gibi kullandıklarını zikretmektedir.⁶⁴⁸

yoksa akarın nukuda dönüşümü şeklindeki istibdâl sonucunda hayat bulmamışlardır. Bunu en azından bizim incelediğimiz mahkeme kayıtları, fetvalar ve istibdâl risâlelerinden hareketle söyleyebiliriz. Ulemanın istibdâle gitmeden önce vakıf malların tamir ettirilmesi yönündeki fetvalarını ve buna benzer uygulamaları, vakfın akar olarak kalması yönündeki diğer çabalar olarak sunabiliriz. İlgili fetvalar için bkz: Bozanâde, *Fetâvâ-yı Ebüssuûd*, 90^a; Konevîzâde, *el-Fetâva'l-Es'adiyye*, 267; Muhammed Lutfî, *el-Fetâva'r-Rahîmiyye*, 90^b-91^a; Ahmed Efendi ve Gedûsî, *Netîcetü'l-fetâvâ*, 139; Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde*, 48^b-49^a; Esîrî Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, 115^a; *Mecmûatü'l-fevâid ve'l-fetâvâ*, 131^a.

⁶⁴⁵ Remlî, *el-Fetâvâ'l-Hayriyye*, 217-218.

⁶⁴⁶ Sunullah el-Hanefî, *Mecmûa-i Mesâil-i Fıkhiyye*, 93^b.

⁶⁴⁷ Konevîzâde, *el-Fetâva'l-Es'adiyye*, 267.

⁶⁴⁸ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, 5: 241.

Hayreddin er-Remlî de, dürüst kadının istibdâle taraf olduğu satıp yenisini alma şeklindeki istibdâl uygulamalarında bedelin zayi olma tehlikesinin kalmayacağını vurgulamaktadır.⁶⁴⁹ Medine müftüsü Seyyid Esad'ın oğlu Seyyid Abdullah Esad Efendi de (ö. 1154/1742), aynı yönde bir fetva vermiştir.⁶⁵⁰ Öte yandan Timurtâşî, bedelin dirhem ve dinar cinsinden olmasını kabul ettiği bir istibdâl fetvasında, bunu vakfa eski halden daha faydalı olma şartına bağlamaktadır. Söz konusu koşulun gerçekleşmesi için de elde edilen parayla mutlaka yeni vakıf mal alınmalıdır.⁶⁵¹ *el-Fetâva'r-Rahîmiyye*'de, istibdâl için satılan vakıf malın bedeli olan parayla ilgili olarak sırasıyla şu iki işlemin yapılabileceği anlatılır: 1. Yeni vakıf mal satın alınır. 2. Vakıfların zarurî tamirlerine borç olarak verilebilir. Fakat sonrasında alacak, borçlu vakfın gelirlerinden geri alınır ve istibdâl tamamlattırılır.⁶⁵²

Mekke müftüsü Ebü'l-Vicâhe Abdurrahman el-Ömerî (ö. 1037/1628), istibdâli 'vakıf malını bir diğeriyle değiştirmektir.' diye tanımlamaktadır.⁶⁵³ Burada bedel malla ilgili olarak mahal kelimesini kullanan müellif, bir önceki sayfada akar lafzını zikretmektedir. Dolaşısıyla mahalle murad, akarın bulunduğu yer olabilir.⁶⁵⁴ Bu yaklaşımından hareketle istibdâlde bedelin akar olması kanaatini taşıdığını anladığımız Ömerî'nin istibdâl risâlesi yazarı bir fakih oğlu vardır. O da Hicâz müftüsü Hanîfüddin Mürşid el-Ömerî'dir.⁶⁵⁵ Risâlesinin ismi ise *es-Seyfî's-şehîr alâ men cevveze istibdâle'l-vakfi bi'd-derâhimi ve'd-denânîri* şeklindedir.⁶⁵⁶ Onun risâlesine böyle bir isim vermiş olması, satıp yenisini alma şeklindeki istibdalde olduğu gibi bedelin para olduğu istibdal uygulamalarının ne derece sert tartışmalara yol açtığı yönünde bize bir işarettir. Ayrıca bu, vakıfların tarihsel sürecinde bedelin para cinsinden olduğu istibdâl uygulamalarına yönelik yetkililerin kötü niyetlerini kullanmış olduklarını da göstermektedir.

Satıp yenisini alma şeklindeki istibdalde bedelin para olmayıp akar mal olma koşulunun,

⁶⁴⁹ Remlî, *el-Fetâvâ'l-Hayriyye*, 217-218.

⁶⁵⁰ Ebü's-Suûd Muhammed b. Ali el-Şirvânî (Derleyen), *Uddetü erbâbi'l-fetvâ*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmut Efendi, nr. 1214, 165.

⁶⁵¹ Timurtâşî, *Fetâva'l-İmâm el-Gazzî*, 105.

⁶⁵² Muhammed Lutfî, *el-Fetâva'r-Rahîmiyye*, 90^b-91^a.

⁶⁵³ (استبدال نفس الوقف بمحل آخر بوقفه بدله).

⁶⁵⁴ el-Ömerî, *Fetâvâ*, 85-86.

⁶⁵⁵ Hakkındaki bazı bilgiler için bk. Özen, "Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü", 324.

⁶⁵⁶ Hamevî el-Asl, Muhammed Emîn b. Fazlullâh b. Muhibbiddîn b. Muhammed b. el-Muhibbî ed-Dî-meşkî, *Hulâsatü'l-eser fî ayâni'l-karni'l-Hâdî 'Aşar*, (Beyrut: Dâru Sâdır), 2: 126-128.

para vakfı uygulamasıyla çelişkili olduğu anlaşılmaktadır. Zira meşruiyeti oldukça tartışmalı olan para vakfı muamelesi meşru görüldüğü takdirde, istibdalde bedelin akar olma koşulu, aşırı bir şart olarak ileri sürülmüş gözükmektedir. Vakfın istibdâl için satıldığında elde edilen bedelin zayi olma ihtimalinden dolayı gerekli görüldüğü anlaşılan “akar” koşulu, eğer burada bir şart olacaksa vakfın kuruluşunda da aynı yönde bir şartın koşulması evleviyetle lazım olacaktır. Bunu destekleyici olarak 8 fetva, 1 mahkeme kaydı ve 1 vakıf tahrir belgesinde, vakıf paraların akara dönüştürülmesi onaylandığı veya bu yönde bir uygulamanın gerçekleştirildiği zikredilmektedir.⁶⁵⁷ Bu da göstermektedir ki ulema, vakıf paraların zayi olma ihtimalinden akar cinsine dönüşümüne daha faydalı bir işlem olarak yaklaşmışlardır. Öte yandan Ebüssuûd Efendi’ye nispet edilen 2 fetvada akar vakfın nükud vakfa dönüştürülmesine onay verilmemiştir.⁶⁵⁸ Ancak 1 mahkeme kaydında anlatıldığına göre, akar vakfın para vakfına dönüşüm şartı vakfiyeye kaydedilmiştir.⁶⁵⁹

Menkul vakfın satılıp mülk menkulün satın alınmasına dair örneklerle geçecek olursak, Osmanlı dönemine ait iki fetva ve iki risale meselesinde, menkul vakfın yeni menkul almak amacıyla satıldığını ifade eden Hanefî fûru eserlerine atıfla kaydedilmiş metinlerle karşılaşıldığını söylebiliriz. Hacı Resûl el-Aydî, Hanefî fûru eserlerinden derlediği mecmuasında yer alan Hassâf’tan naklettiği bir fetvada, vakfedilmiş kölenin çalışma verimi azaldığında, başkasını yerine satın almak için zikri geçen vakıf köleyi satmanın meşru olduğu belirtilmektedir.⁶⁶⁰ Ahîzâde Abdülhalîm Efendi, benzer bir fetvayı İbnü’l-Hümâm’a (ö. 861/1457) atıfla aktarmaktadır.⁶⁶¹ Kınalızâde Ali Efendi, istibdal risalesinde yerine başkasını alma şartı ile vakfedilmiş at ve silahın satılmasının caiz olduğunu nakletmektedir. Risalesinin bir başka yerinde o, mescide ait hasırın satılarak yenisinin alınmasının meşruiyetini bildirmektedir.⁶⁶²

İstibdalın yapılış şekillerinden trampa ve satıp yenisini alma şekillerini içeren metinler

⁶⁵⁷ Bozanazâde, *Fetâvâ-yı Ebüssuûd*, 90^a; Veli b. Yusuf, *Mecma’u’l-fetâvâ*, 125^b, 126^a; Salih b. Ahmed el-Kefevî, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 221; Seyyid Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziyye*, 172; Çatalcalı Ali Efendi, “Fetâvâ-yı Ali Efendi”, *Açıklamalı Osmanlı Fetvâları: Fetâvâ-yı Ali Efendi; Cildi Evvel*, Nşr. H. Necati Demirtaş, (İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2014), 382; Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi, “Fetâvâ” *Fetvâları İle Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi*, Nşr. H. Necati Demirtaş, (İstanbul, Akıl Fikir Yayınları, 2016), 76, 81; *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 18 Numaralı Sicil*, hük. 434, 18: 422; *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*, 309.

⁶⁵⁸ Veli b. Yusuf, *Mecma’u’l-fetâvâ*, 110^b; Boyabâdî Sağır Mehmed Efendi, *Mecmûatü’l-fetâvâ*, 161^b.

⁶⁵⁹ *İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi: 20 Numaralı Sicil*, 35: 96-97.

⁶⁶⁰ Hacı Resûl b. Sâlih el-Aydî, *el-Fetâvâ’l-adliye*, 37a.

⁶⁶¹ Ahîzâde Abdülhalîm Efendi, *Fetâvâ-yı Ahîzâde*, 61b.

⁶⁶² Kınalızâde Ali Efendi, “Risâle fî isti’cârî’l-evkâf ve istibdâlihâ”, 71, 78.

incelendikten sonra tazmin şeklinde gerçekleşen istibdal konusuna değinilecektir. Bu konuya dair mal grupları üç farklı türde ortaya konmaktadır. Söz konusu mallar, vakıf gayr-ı menkulün tazmin ettirilerek mülk gayr-ı menkulün satın alınması, vakıf nukudun mülk gayr-ı menkul mukabilinde tazmin ettirilmesi ve gayr-ı menkul vakfın tazmin ettirildiği halde parası ile hangi malın satın alındığı hakkında bir açıklama yapılmadığından mutlak diye belirtebileceğimiz kısımlarından oluşmaktadır.

İstanbul kadısı Muhyiddin Mehmed, naklettiği bir fetvada vakıf araziye gasp edip oranın ziraate elverişsiz hale dönüşmesine sebebiyet veren gâsıbın, arazinin kıymetini tazmin etmesi ve tahsil edilen para ile vakfa dönüştürülecek mülk arazi satın alınmasının meşru olduğunu belirtmektedir.⁶⁶³ Hanefî kaynaklarında zikredilen bu fetva, Kınalızâde'nin istibdal risalesinin iki yerinde, Ahîzâde Abdülhalîm Efendi'nin aktardığı bir fetvada ve Sıddîkî'nin istibdal risalesinde de kaydedilmektedir.⁶⁶⁴ İbn Nüceym, istibdal risalesinde işlevselliği devam eden vakfı gasp eden kişinin, gasp eylemini kendisinin gerçekleştirdiğini kabul etmemesi durumunda, vakıf yetkililerinin buna dair bir beyyinesi bulunmasa bile, daha güzel bir mahallede vakfın yerine geçirilecek mülkü satın alma amacıyla vakfın kıymetini gâsıba tazmin ettirmenin meşru olduğunu zikretmektedir.⁶⁶⁵ Şürûnbülâlî, istibdal risalesinde vakfı istila eden gâsıbın, vakfın bedelini tazmin etmesinin ve yeni mülkünü satın alınarak eski vakfın şartlarına göre vakfedilmesinin cevazına değinmektedir.⁶⁶⁶ Kadri Efendi, derleme fetva mecmuasında Şürûnbilâlî'nin yer verdiği bu fetvayı aynı şekilde nakletmektedir.⁶⁶⁷

Menteşzâde Abdürrahim Efendi'nin bir fetvasının soru kısmında, vakıf paraları kendi adına harcama yaparak gasp eden mütevellinin, bu vakıf paralar karşılığında sahip olduğu çiftliğin re'y-i hâkimle vakıf mülkiyetine geçirildiği anlatılmaktadır.⁶⁶⁸ Mehmed Fıkhî el-Aynî'nin *Ecvibetü'l-kâni'a 'ani'l-es'ileti'l-vâkı'a* isimli fetva mecmuasında yer verdiği bir fetvasında, mütevellinin istibdal gayeli sattığı vakıf arazinin parasını elinde tuttuğu

⁶⁶³ İstanbul kadısı Muhyiddin Mehmed, *Vâkıât-ı Karaçelebi*, 43b.

⁶⁶⁴ Kınalızâde Ali Efendi, “Risâle fi isti'cârî'l-evkâf ve istibdâlihâ”, 75, 79; Ahîzâde Abdülhalîm Efendi, *Fetâvâ-yı Ahîzâde*, 61b; Sıddîkî, *Katu'l-cidâl*, 121b.

⁶⁶⁵ İbn Nüceym, “[Risâle] fi mekâtîbi'l-evkâf ve butlânihâ”, 271-272.

⁶⁶⁶ Şürûnbülâlî, “Hüsâmü'l-Hükkâmi'l-Muhikkîn”, 53.

⁶⁶⁷ Kadri Efendi, *Vâkı'âtü'l-müftîn*, 82.

⁶⁶⁸ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 477.

zaman diliminde vefat etmesi halinde, onun ölümü ile söz konusu istibdal bedelinin terekesinden tazmin ettirilmesi gerektiği şeklinde bir istibdal hükmü zikredilmektedir.⁶⁶⁹

Geride zikredilen satırlarda mescid ve mescide/câmîye ait vakıflar hakkında kaydedilmiş fetva ve risale meselelerinin tamamına konu bütünlüğünün sağlanması açısından aynı paragraflarda yer verilmişti. Bunların içerisinde mescid ve mescide ait vakıfların tamir işlemini devreye sokarak uygulanan istibdal akitleri de yer almıştı. Burada vakfın bir kısmını onarmak için bir parçasını satma şeklinde ortaya konmuş olan diğer fetva ve risale meseleleri, meşruiyet açısından incelenerek istibdalin meşruiyeti konusu tamamlanmış olacaktır.

Osmanlı'nın 16. yüzyıl şeyhülislamlarından Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi'ye ait bir fetvada *Cevâhirü'l-fetâvâ* isimli fetva mecmuasından nakledildiğine göre, işlevini yitirmiş vakıf arazinin bir kısmını ihya etmek gayesiyle söz konusu arazisinin bir parçasını satmanın, kadı izni gerçekleşmesi halinde meşru olduğu anlatılmaktadır. Fakat devamında Sadrüşşehîd Hüsameddin el-Buhârî'nin (ö. 536/1141) vakıf kitabında, bu işlemin vakıf arazinin tamamını yok etmeye götürebilecek mahiyet taşımasından ötürü meşru kabul edilmediği de belirtilmektedir.⁶⁷⁰ Kınalızâde Ali Efendi, istibdal risalesinde başka vakfı tamir etmek için vakfın bir kısmını satmanın caiz olduğuna dair fetvaların fukaha tarafından ifade edildiğini delil alarak, vakfın bir kısmını tamir için bir parçasını satmanın meşru olması daha evla olmalıdır hükmüne ulaşmaktadır.⁶⁷¹ Ahîzâde Abdülhalîm Efendi, naklettiği bir fetvada vakıf arazinin harap olması üzerine kayyımın, arazinin bazısını satarak elde edeceği para ile kalan kısmını onarmasının Çivizâde'nin aktardığı ikinci görüş minvalinde meşru olmadığını kaydetmektedir.⁶⁷²

Sonuç olarak vakfedenin istibdal şartının istibdal uygulamasının meşruiyeti için son derece önemli bir şart olduğu anlaşılmaktadır. Fetvalarda vâkıfın istibdal şartının ileri sürüldüğü, onun bu yönde bir şart koşmadığı ya da istibdali yasakladığı durumların bulunduğu zikredilmektedir. Bununla beraber istibdal fetvalarının yarısından çoğunda vâkıfın istibdal şartına temas edilmediği farkedilmektedir. Ayrıca şerait-i istibdal gibi kelimelere

⁶⁶⁹ Mehmed Fıkhî el-Aynî (Fetvayı Veren), *Ecvibetü'l-kâni'a 'ani'l-es'ileti'l-vâkı'a*, İstanbul Müftülüğü Ktp., nr. 176, vr. 30a.

⁶⁷⁰ Çivizâde, *Mecmûatü'l-fetâvâ*, 156b.

⁶⁷¹ Kınalızâde Ali Efendi, "Risâle fî isti'cârî'l-evkâf ve istibdâlihâ", 105-106.

⁶⁷² Ahîzâde Abdülhalîm Efendi, *Fetâvâ-yı Ahîzâde*, 60b.

yer verilerek vakfedenin istibdal şartının var olduğu yansıtılmak istenmiş olabilir. İstibdalın meşruiyeti için vakfedenin istibdal şartını ileri sürmüş olması gerektiği Osmanlı fukahası tarafından ifade edilmekle beraber, birçok fetvada istibdalın meşruiyeti için vakfın işlevini yitirmesi, vakfın zayi olması, vakfın kendisinden daha değerli bir mülk mukabilinde istibdal edilmesi ve sultan izni şartı gibi birtakım istibdal koşullarının ayrıca yer alması gerektiği de ilave edilmektedir. Onun istibdali şart koşmadığı ya da istibdali engellediği zamanlarda, vakfın istibdali gerektiren bir durumu da söz konusu ise istibdal için sultandan izin alınması ve hakime başvurulması gibi çözüm önerilerinin devreye sokularak vakfın yenilenmesinin önünün açıldığı görülmektedir.

Şeyhülislam fetvaları da dahil olmak üzere Osmanlı dönemi fetvalarında, istibdale dair verilecek olumlu bir hükmün temel kriterinde, istibdalde vakfın faydasının yer alma koşulu olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte bazı fetvalarda istibdalde vakfın faydasının bulunduğu anlaşılsa bile istibdale izin verilmediği belirtilmektedir. Bunun gerekçesi, İbn Nüceym'in gayr-ı menkul vakfın istibdal bedeli olarak akar şartını ileri sürmesinde görüldüğü gibi, istibdalın vakıfları zarara uğratmaya bir aracı akit haline getirilerek suuistimal edildiği gerçeğinde aranmalıdır. Nitekim onun ifade ettiğine göre, vakıf nazırları satıp yenisini alma şeklindeki istibdal akitleri neticesinde teslim aldıkları paraları kendi mülkleri gibi kullanıp vakıf gayr-ı menkullerin yerine yenilerini satın almama tercihinde bulunabilmişlerdir.⁶⁷³ Zekerıyyazâde Yahya Efendi de vakfın istibdal akdini kullanarak tamir ettirilmesi durumu söz konusu olsa bile, istibdalden önce başka çözüm önerilerini ortaya koyarak mümkün olduğunca vakfı istibdale sokmadan vakfın ebediyetini sağlama yollarını aramıştır. Belki de İbn Nüceym'in temas ettiği suuistimal onun döneminde de vuku bulmaktaydı. O bunu şu cümleleriyle zikretmektedir: “Bir vakıf mâ dâme ki icâreye verilip ücreti ile ta'mir olunmak mümkün ola yahut istidâne ile ta'mire kâbil ola, yâ vâkıfın ol cihete tayin olunmuş âhar vakfı olup ânın gallesinden ta'mire mecâl ola, istibdâl olunmaz. Bedelin gallesi dı'f olmak kifâyet etmez. Hususân vakf-ı ma'mûr olacak hiç mesâğ yoktur.”⁶⁷⁴

⁶⁷³ Osmanlı öncesi dönemde yaşayan Sadrüşşerîa, benzer bir durumu şu cümleleri ile ifade etmektedir: “Biz, kadıların istibdâli vakıfları iptal etmeye bir araç olarak kullanıp zarar verdiklerini bildiğimiz için zamanımızda bu yönde bir fetva vermiyoruz.” Sadrüşşerîa, *Şerhü'l-Vikâye*, 3: 288-289.

⁶⁷⁴ Esîrî Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, 99b.

2.4. İstibdâlde Sultan İzninin Şart Koşulması

Ek 9’da tablo halinde sunduğumuz üzere 54 fetvada sultanın istibdâle izin vermesinin lüzumu anlatılmaktadır. Ayrıca 17 vakıf tahrir belgesinde,⁶⁷⁵ 24 civarı Osmanlı mahkeme kaydında⁶⁷⁶ ve 6 ahkâm defteri belgesinde⁶⁷⁷ emr-i sultanla istibdâl uygulamalarına rastladık. Vakfî mülk malla değiştirmek şeklinde kısaca belirtebileceğimiz istibdâle izin veren kişiler arasında imparatorluğun en üst yetkilisi olan sultanın varlığı dikkat çekmektedir. Zira istibdâl, vakıfların bekası için son derece gerekli bir mahiyet taşımakla birlikte, vakıfları satma yasağını, “değiştirme” kılıfı altında delerek vakıfları yok etmeye götürecek bir suiistimal aracı haline de gelebilir.

Zamanın padişah iznini anlatan ifade farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır: “Emr-i şerîf”,⁶⁷⁸ “Emr-i Sultânî”,⁶⁷⁹ “Emr-i Padişah”,⁶⁸⁰ “Emr-i âlî”,⁶⁸¹ “Emr-i celîlü’l-kadr”,⁶⁸²

⁶⁷⁵ *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri*, 12, 13, 15, 16, 26, 130, 147, 178, 263, 302, 309, 368, 369, 370, 585, 663, 691.

⁶⁷⁶ *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 3 Numaralı Sicil*, 13: 135; *İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi: 56 Numaralı Sicil*, hük. 247, 14: 233; *İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi: 3 Numaralı Sicil*, hük. 739, 17: 595; *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 18 Numaralı Sicil*, hük. 270, 18: 294; *İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi: (Havâss-ı Refia) 19 Numaralı Sicil* (H. 1028-1030/M. 1619-1620), Nşr. Yılmaz Karaca ve Rasim Erol, (İstanbul: İSAM yayınları, 2011), 24: 332; *Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul’unda Sosyo-Ekonomik Yaşam: Vakıflar*, 6: 50, 517, 530, 546; *Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul’unda Sosyo-Ekonomik Yaşam: Vakıflar (1661-83)*, Editör: Timur Kuran, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, 7: 64, 70-71, 273; *Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul’unda Sosyo-Ekonomik Yaşam: Vakıflar (1689-97)*, Editör: Timur Kuran, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010), 8: 460, 604...

⁶⁷⁷ *Divan-ı Hümayûn Sicilleri Diyarbekir Ahkâm Defterleri 1 Numaralı Defter* (H. 1155-1167/M. 1742-1754), Nşr. Yaşar Zorlu v.dğr., (Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayınları, 2016), hük. 1125, 1: 671; *Divan-ı Hümayûn Sicilleri Diyarbekir Ahkâm Defterleri 2 Numaralı Defter* (H. 1167-1176/M. 1754-1763), Nşr. Yaşar Zorlu v.dğr., (Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayınları: 2016), 2: 411; *Divan-ı Hümayûn Sicilleri Diyarbekir Ahkâm Defterleri 3 Numaralı Defter* (H. 1176-1198/M. 1763-1784), Nşr. Yaşar Zorlu v.dğr., (Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayınları, 2016), 3: 14, 50, 58, 559.

⁶⁷⁸ *Divan-ı Hümayûn Sicilleri Diyarbekir Ahkâm Defterleri 2 Numaralı Defter*, hük. 654, 2: 411; *Divan-ı Hümayûn Sicilleri Diyarbekir Ahkâm Defterleri 3 Numaralı Defter*, hük. 83, 3: 58...

⁶⁷⁹ Esîrî Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, 99^b, 114^b; Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 460; Salih b. Ahmed el-Kefevî, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 221; Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde*, 48^b; Mehmed Fikhî el-Aynî, *Behcetü’l-fetâvâ*, 259; Kandiye müftüsü Kasım el-Benderî, *el-Vâkıâtü’l-Kebîretü’l-Girîdiyye*, 115^a...

⁶⁸⁰ *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri*, 15, 16, 59, 122, 293, 663.

⁶⁸¹ *Divan-ı Hümayûn Sicilleri Diyarbekir Ahkâm Defterleri 3 Numaralı Defter*, hük. 83, 3: 58; hük. 71, 3: 50.

⁶⁸² *İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi: 3 Numaralı Sicil*, hük. 739, 17: 594.

“Emr”,⁶⁸³ “İzn-i sultânî⁶⁸⁴/İznü’s-sultân⁶⁸⁵/İznü’s-sultânî”,⁶⁸⁶ “İzn-i padişahî”,⁶⁸⁷ “Fermân-ı âlî”,⁶⁸⁸ “İzn-i mutazammın fermân-ı âlî”,⁶⁸⁹ “İzn-i hümâyûnuma hâvî emr-i şerifim”,⁶⁹⁰ “İzn-i hümâyûnumu müş’ir emr-i şerifim”,⁶⁹¹ “Hükm-i hümâyûnumu recâ”,⁶⁹² “re’y-i sultân”.⁶⁹³ Burada aktardığımız kelimelerden ilk sırada zikredilen emr-i şerîf kelimesi, şer’iyye sicillerinde daha fazla kullanılmıştır. Fetva mecmûalarında ise ikinci olarak naklettığımız emr-i sultânî ifadesi daha çok karşımıza çıkmaktadır.

Birçok fetvada, sultan izninin istibdâlde vazgeçilmez bir şart olarak müsteftilere cevaben söylendiği görülmektedir.⁶⁹⁴ Emr-i sultânî var olmadan gerçekleşen istibdâlin sahih ve nâfiz kabul edilmeyeceğini belirten bir fetva, Yahya Efendi’ye nispet edilmektedir.⁶⁹⁵ İki fetvada müsevviğat-ı şeriiyenin var olduğu istibdâlin meşruiyeti için sultan izninin şart koşulduğu görülmektedir. Sonrasında hakimın istibdâl hücceti yazdığını istibdâli mütevellinin artık feshedemeyeceği Menteşzâde tarafından ifade edilmektedir.⁶⁹⁶ Şeyhülislâm Sunullah Efendi’ye atfedilen bir fetvada istibdâl için hakimın bilgisiyle birlikte sultan izninin şart koşulduğu zikredilmektedir.⁶⁹⁷ Şeyhülislâm Sunullah Efendi’ye atfedilen bir

⁶⁸³ Boyabâdî Sağır Mehmed Efendi, *Mecmûatü’l-fetâvâ*, 161^b.

⁶⁸⁴ Boyabâdî Sağır Mehmed Efendi, *Mecmûatü’l-fetâvâ*, 161^b; *İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi: (Havâss-ı Refîa) 61 Numaralı Sicil*, hük. 124, 27: 132.

⁶⁸⁵ Konevîzâde, *el-Fetâva’l-Es’adiyye*, 267.

⁶⁸⁶ Hocazâde Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 95^b, 101^a.

⁶⁸⁷ Veli b. Yusuf, *Mecma’u’l-fetâvâ*, 126^b.

⁶⁸⁸ *Divan-ı Hümâyûn Sicilleri Diyarbekir Ahkâm Defterleri 2 Numaralı Defter*, hük. 654, 2: 411.

⁶⁸⁹ *İstanbul Ahkâm Defterleri: İstanbul Vakıf Tarihi I (1742-1764)*, Nşr. Ahmet Tabakoğlu v.dğr., (İstanbul: İstanbul Araştırmaları Merkezi Yayınları 11, 1998), 64.

⁶⁹⁰ *İstanbul Vakıf Tarihi I*, 125.

⁶⁹¹ *İstanbul Vakıf Tarihi I*, 64.

⁶⁹² *İstanbul Vakıf Tarihi I*, 63.

⁶⁹³ Veli b. Yusuf, *Mecma’u’l-fetâvâ*, 126^b.

⁶⁹⁴ Bozanâzâde, *Fetâvâ-yı Ebüssuûd*, 90^a; Salih b. Ahmed el-Kefevî, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 221; Boyabâdî Sağır Mehmed Efendi, *Mecmûatü’l-fetâvâ*, 161^b; *Mecmûatü’l-fevâid ve’l-fetâvâ*, 131^a; Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde*, 48^b.

⁶⁹⁵ “Zeyd-i mütevellî, bir vakfın menziline kıymeten ekser ve rey’an evfer olan vakıf menzili Amr’ın menzili ile istibdâl eylese, istibdâle emr-i sultânî varid olmuş değil iken istibdâl-i mezbur şeran sahih ve nafiz olur mu? **el-Cevâb:** Olmaz. Yahya Efendi.” *Mecmûatü’l-fevâid ve’l-fetâvâ*, 131^a.

⁶⁹⁶ “Yed-i mütevellîsi olduğu vakıf şu kadar bâb odaları, Amr’ın mülk börekçi fırını ile cemi-i şerâit-i sıhat-i istibdâl mevcude iken emr-i sultânî ile istibdâl edip hakime hüccet yazdırsalar halen mütevellî, istibdâl-i mezburu feshe kadir olur mu? **el-Cevâb:** Olmaz.”; “Zeyd, mütevellîsi olduğu vakıf arsası Amr’ın mülk arsasıyla cemi-i şerâit-i istibdâl mevcude olmakla izn-i sultânî ile istibdâl edip hakime hüccet yazdırsa halen mütevellî, istibdâl-i mezburu nakza kadir olur mu? **el-Cevâb:** Olmaz.” Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 460, 461.

⁶⁹⁷ “Zeyd’in kendi ruhu için günde üç cüz-ü şerif tilavet olunmak üzere vakf ve tayin ettiği değirmen harap olup tamiri için tayin olunmuş akçe olmasa re’y-i hakim ile nakzı bey olunup semeni ile âhar akar iştirâ olunmak caiz olur mu? **el-Cevâb:** İstidâne edip tamir mümkün ise olunur, değil ise mütevellî emin olup hakim adil olup izn-i sultânî ile âhar akar alınmak tecviz olunur. Sunullah Efendi” *Mecmûatü’l-fevâid ve’l-fetâvâ*, 131^a.

başka fetvada, harap vaziyetteki bir vakıf ev mukabilinde, kendisinden iki kat daha değerli bir istibdâl bedeli teklif edildiği anlatılmakta ve sultanın emri ile hakimın bilgisi böyle bir istibdâlde şart koşulmaktadır.⁶⁹⁸

Medine müftüsü Seyyid Esad, istibdâl ile ilgili şartları saydıktan sonra Ebüssuûd'un *Ma'rûzat*'ına atıfla sultan iznini de bir koşul olarak ileri sürdüğünü söyler.⁶⁹⁹ Şeyhülislâm Hocaîade Esad Efendi, kendisine sorulan Arapça bir istibdâl meselesinde sultan izninin gerekli olacağı yönünde bir fetva vermiştir.⁷⁰⁰ O, bir başka fetvasında vakfedenin, istibdâl şartını gündeme getirmediği istibdâllerde sultan izninin şart olduğunu belirtmektedir: "Zeyd, ihlâs-ı şerîf tilaveti için bir mescidin müezzine vakf-ı tescil ettiği menzil, harap olup kâbil-i intifâ' olmamakla Zeyd, ol harap menzili ma'mur menzil ile istibdâle kâdir olur mu? Şart-ı istibdâl etti ise olur. Ve illâ re'y-i hâkim-i adl ile bade'l-izn's-sultânî-i olur."⁷⁰¹

Bir fetvada sultan izni dahil diğer şartları haiz istibdâlin cevazı doğrultusunda hüküm verildikten sonra, başka bir hakimın bu hükmü bozma yetkisinin bulunmadığı aktarılmaktadır.⁷⁰² Menteşîade'nin verdiği bir fetvada, oturma hakkı küçük yaştaki oğluna belirlenen vakfın vâkıfı ve aynı zamanda mütevellisi olan Zeyd'in, sultan izniyle gerçekleştirdiği istibdâli zikri geçen oğlunun, buluşa ermesi ile feshettirme salahiyetine sahip olma- yacağı ifade edilmektedir.⁷⁰³

Sultan izni, 26 fetvada re'y-i hâkim/marifet-i hakim ile birlikte zikredilmektedir: "re'y-i

⁶⁹⁸ "Zeyd, hâl-i sıhhatinde mülk menziline evladına ve evlad-ı evladına, ba'del inkirâz Medine-i Münevvere'ye vakf-ı sahîh ile vakf edip evlad-ı mezbûre mutasarrıflar iken, menzil-i mezbûr haraba müşrif olup tamire kâdir olmadıkları takdirce, menzil-i mezbûr bey' edip semeni ile yerine minvâl-i mezbûr üzere vakf olmak için menzil-i âhar iştirâ etmeye kâdir olurlar mı? **el-Cevâb:** Olmazlar. Tamiri kendilerine lazımdır. Etmezlerse icâr olunur. Haraba müteveccih iken tamir etmeyip sâkin olmuşlar ise ecr-i misil verirler, onunla tamir olunur. Sunullah Efendi el-Merhûm "Mecmûatü'l-fevâid ve'l-fetâvâ, 131^a.

⁶⁹⁹ "ولا بد من إذن السلطان للقضاء في استبدال الأوقاف كما صرح به مولانا أبو السعود في معروضاته. والحالة هذه. والله أعلم". Konevîzâde, *el-Fetâva'l-Es'adiyye*, 267.

⁷⁰⁰ "**Mesele:** Mâ kavlü Mevlana Şeyhülislâm ve a'lemü'l-ulema-i ve'l-Ahkam müfti's-sâdeti'l-Hanefiyye radiyellahü anhü ve anhüm rabbü'l-beriyye fi dâr-i vakfin sebete ennea harabün ve rae'l-hakimü enne istibdâleha aynü's-savab, yetemelleküha Zeyd'ün ala haze'l-minval, ve ketebe lehü bizalike hücceten şerriyyeten mahkûmün fiha ba'de's-süal, ve tasarrafe ve `ammera ve beddele ve gayyera ve ceddede ma inhedeme ve evcede ma in`ademe, sümme bâ`ahâ li Amr'in bi meûneti'l-hâkimi eyzan bade muddiyy-i `âmin ve ketebe lehü hücceten ala vakfi's-şer'i fi gâyeti'l-ahkam, neffezetha ba'de zalike iddetün mine'l-mevlâ'l-`izam. Fe hel ve'l-hâletü hazihi, el-beyü'l-mezkûr sahihun em lâ? Üfidü'l-cevâbe bi'l-kalemi's-şerif ez zayidi'd-tevzihi, neltemmü's-sevab mine'l-kerimi'l-vehhâb. **el-Cevâb:** İstibdâlü'l-vakfi la yecûzü bi gayril-izn-i's-sultânî." Hocaîade Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 100^b-101^a.

⁷⁰¹ Hocaîade Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 95^b.

⁷⁰² Salih b. Ahmed el-Kefevî, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 220.

⁷⁰³ Menteşîade Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 460-461.

hakim ve emr-i sultânî”,⁷⁰⁴ “re’y-i sultan ve marifet-i hakim.”⁷⁰⁵ Menteşzade Abdurrahim Efendi, ilk sırada belirttiğimizi hiyerarşik sınıflandırmaya uygun olarak ve hakim yerine kadıyı koyarak sunmaktadır: “emr-i sultânî ve re’y-i kadı.”⁷⁰⁶ Burada mezkur ifadelerden “re’y” kelimesi kanaati, dolayısıyla da izni ihtiva edebilir. Marifet ise, hakimın bilgisini ve iznini yansıtmaktadır. 3 vakıf tahrir belgesinde söz konusu fetvalara mutabık olarak “izn-i şer‘ ve emr-i padişâh” ifadesi yer almaktadır.⁷⁰⁷ Bu terkipdeki izin verenin, kadılık makamı olabileceğini söyleyebiliriz. Bu yorumu destekleyen bir başka fetva Menteşzade’ye aittir. O fetvada “izn-i kadı ve emr-i sultani” yanında şerait-i istibdâlle gerçekleşen bir değişiklikten bahsedilmektedir.⁷⁰⁸ Ancak bu kelimelerin kesin olarak izni ifade edebilmesi için onlardan izin alınmadan gerçekleştirilen istibdal akitlerinin geçersiz olduğunun belirtilmesi de gerekmektedir.

İstibdalın uygulanabilmesi için sultan izninin gerekli görülmesi, vakıfların ebediyeti için kaçınılmaz bir akit olan istibdalden ortaya çıkacak suiistimali engellemeye yönelik olduğu anlaşılmaktadır. İstibdâlde sultanın izninin ilk olarak ne zaman şart koşulduğuyla ilgili genellikle Ebüssuûd Efendi’den nakledilen malum bilgi kaynak gösterilir.⁷⁰⁹ Biz burada ilk olarak emr-i sultani şartının ne zaman gündeme geldiğine yönelik bazı tespitlerimizi paylaşacağız. Ebüssuûd Efendi, Ekim 1545’te Şeyhülislâmlığa atanmış ve 23

⁷⁰⁴ Kemalpaşazâde, *Fetâvâ*, 83a-83b; Bozanzâde, *Fetâvâ-yı Ebüssuûd*, 90a; Salih b. Ahmed el-Kefevî, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 220, 221; Krebneşî, *Fetâvâ-yı Krebneşî*, 58a; Fetvâ emîni Mahmûd Efendi, *Mecmûatü’l-fetâvâ*, 63b; Hasan b. Ali el-Kayserî, *Semhatü’l-ebrâr*, 220a; Ahmed Efendi ve Gedûsî, *Netîcetü’l-fetâvâ*, 154; Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde*, 48b; Osman Tosyevî, *Fevâidü’l-fetâvâ’l-Osmâniyye*, 82a; Mehmed Fikhî el-Aynî, *Behcetü’l-fetâvâ*, 259; Erzurum müftüsü Kadızâde Muhammed Ârif, *Bahrü’l-fetâvâ*, 241b; Erzurum müftüsü Seyyid İbrahim Edhem, *Nehriyyetü’l-fetvâ*, 108a; Kandiye müftüsü Kasım el-Benderî, *el-Vâkıâtü’l-Kebîretü’l-Girîdiyye*, 115a.

⁷⁰⁵ Veli b. Yusuf, *Mecma’u’l-fetâvâ*, 126b.

⁷⁰⁶ Menteşzâde Abdurrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 460-461.

⁷⁰⁷ *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri*, 263, 368, 370.

⁷⁰⁸ Menteşzâde Abdurrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 460. Bunun dışındaki 3 fetvada sultanın sara-haten izin vermesi değil de, padişahın istibdal gayesiyle satılan vakfın bedeline ilave bir yardımda bulunarak, paranın yeni vakıf inşasına yeterli gelmesi amaçlanmıştır. Bu yardımı yapmanın, zımnen izin vermek manasına gelebileceği farkedilebilir. “Arsası mukâtaalı Ayasofya-yı kebir vakfı ve binası Zeyd’in tarikat-ı Nakşibendiye’ye meşrûr vakfı olan tekkenin binası harap olup Zeyd’in vakfında binaya müsaade olmayıp halen ol tekiye kurbunda padişah-ı İslam hazretleri fukara-i Müslimin için bir imaret bina etmeleriyle ol tekkenin vâkıf olduğu arsa, mütevellisi izniyle imarete ilhak olunmak iktiza etmekle ol enkazı, mütevellisi re’y-i hâkim ve semen-i misliyle bey’ ve kabz-ı semen ve semen-i merkûme taraf-ı padişahdan kifayet miktarı zam ile ol mahalle karib mevzide Zeyd’in vakfı için tarikat-ı merkûme erbâbına meşrûta olmak üzere tekiye bina olunmakta beis var mıdır? **el-Cevâb:** Yoktur.” Ahmed Efendi ve Gedûsî, *Netîcetü’l-fetâvâ*, 154. Aynı fetva 2 mecmuada daha kaydedilmiştir: Osman Tosyevî, *Fevâidü’l-fetâvâ’l-Osmâniyye*, 82a; Ömer el-Kırımî, *Tuhfetü’l-fetâvâ*, 42b-43a.

⁷⁰⁹ Akgündüz, “İstibdâl”, 23: 320.

Ağustos 1574'te vefatı sebebiyle 29 yıla yakın bir süre bu görevi icra etmişti.⁷¹⁰ O, kadınların vakıf akarın bey' ve istibdâlini sultan izni dışındaki müsevviğat-ı şer'iyye bulunmasına rağmen gerçekleştirmekten menedildiğine dair, 951/1544-1545 tarihinde emr-i şerif varid olduğunu haber vermektedir. *Ma'rûzât*'da ise kadınların menedilmesine ilaveten istibdâlin artık yalnızca padişahın izni sonrası uygulanabileceği kaydedilmiştir.⁷¹¹ Yani artık, emr-i sultani olmadan istibdâl uygulanmayacaktır.⁷¹²

İstibdâlin sultanın fermanı var olmadan meşru kabul edilemeyeceğine dair fetva mecmûalarındaki ilk bilgi, bilinenin aksine İbn Kemal'e ait fetvaların yer aldığı mecmûada mezkurdur. İbn Kemal'in vefat tarihi, Ebüssuûd'un haber verdiği 951/1544-1545 tarihinde yayınlanan "emr-i sultani olmadan istibdâl yapılamaz" fehvasındaki fermanın irad zamanından 10 yıl öncedir. İbn Kemal, üç fetvasında emr-i sultan ile birlikte re'y-i hâkimi, istibdâlin uygulanabilme şartlarından kabul ettiğine dair beyanda bulunmuştur. İlgili fetvalarda istibdâl şartlarıyla birlikte re'y-i hâkim ve emr-i sultânî mevcut olması halinde istibdâlin icra edilip edilemeyeceği suali üzerine İbn Kemal, bunun geçerli olacağı yönünde cevap serdetmektedir.⁷¹³ İbn Kemal, Mayıs 1526'da Şeyhülislâmlığa getirilmiş ve 16 Nisan 1534'te vefat etmişti.⁷¹⁴

⁷¹⁰ Akgündüz, "Ebüssuûd Efendi", 10: 365-366.

⁷¹¹ Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi, *Ma'rûzât*, 115-116; Veli b. Yusuf, *Mecma'u'l-fetâvâ*, 125^b; *Mecmûatü'l-fetâid ve'l-fetâvâ*, 131^a.

⁷¹² Ebüssuûd Efendi'nin Şeyhülislâmlığındaki Osmanlı'nın bu dönemlerinde ilmiye teşkilatının konumları ve yetkileri hakkında da bazı değişiklikler yapılmaktaydı: "XVI. asır ortalarına kadar kazaskerler, derece itibariyle müftü yani şeyhülislâmların üstünde bulunurlarken Ebüssuûd Efendi'nin şeyhülislâmlığından itibaren bu üstünlüğü kaybetmişlerdir; bununla beraber XIX. asır ortalarına kadar Divan-ı hümayun âzası olarak kalmışlardır."; "Kazaskerler, XVI. asrın ikinci yarısını mütaakıp şeyhülislâmlığın ön plâna alındığı tarihe kadar bütün müderris ve kadınları namzed gösterip tâyinleri sadr-ı âzamlara ait olan kırtan yukarı müderrisler ile mevaliyi vezir-i âzama arz ile tayinlerine delalet ederlerken daha sonra bu gibilerin arzları kendilerinden alınarak kırk akçeye kadar olan müderrislerle kaza kadınlarının tayinleri eskisi gibi bunlara bırakılarak kırktan yukarı yevmiyeli müderrisler ile mevalinin tayinleri Şeyhülislâmlara verilmiştir. Tayin olunacak müderris veya kadı Anadolu'da ise Anadolu kazaskeri ve Rumeli'de ise Rumeli kazaskeri tarafından arz günlerinde bizzat kazasker tarafından padişah huzurunda okunan Defter-i akdiye'de okunup inha olunan kadınların tayinleri için padişahın muvafakati alınırdı." İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, (Ankara: TTK yayınları, 2014), 156, 159.

⁷¹³ "Tevliyet ve sükânâsı evlâda meşrû olan vakıf menzili, evlâtan mütevellî olan Zeyd, 'Amr'ın mülk menziliyle şerâit-i istibdâl mevcûde olduğu halde re'y-i hâkim ve emr-i sultânî ile istibdâle kâdir olur mu? Olur."; "Kayseriyye'de vâkî 'a arsayı mütevellîsi Zeyd, İstanbul'da vâkî 'a 'Amr'ın mülk arsasıyla şerâit-i istibdâl mevcûde olduğu halde re'y-i hâkim ve emr-i sultânî ile istibdâl etmek câiz olur mu. Olur."; "Zeyd, mütevellîsi olduğu vakıf arsayı Amr'ın mülk arsasıyla şerâit-i istibdâl mevcûde olduğu halde re'y-i hâkimle ve emr-i sultânî ile istibdâl etmek caiz olur mu. Olur." Kemalpaşazâde, *Fetâvâ*, 83^a.

⁷¹⁴ Şerafettin Turan, "Kemalpaşazâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25: 238.

Sultan izninin tespitlerimize göre Hanefî fıkıh eserlerinde görülmemesine rağmen Osmanlı dönemi istibdâl fetvalarında ileri sürüldüğü anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Necmüddîn İbrâhîm et-Tarsûsî, vâkıfın, sultan veya kadının vakfettiği malına dair meselelere karışmasını engelleyen bir şart ileri sürmesi halinde bunun kabul edilmeyeceğini ifade etmekte ve gerekçe olarak sultan ile kadının vakfa dair tasarruflarının doğruya daha yakın olabileceğini belirtmektedir.⁷¹⁵ Burada görüleceği üzere vâkıfın yasaklayıcı şartı mevcut olmasına rağmen kadı ile sultanın vakfa yönelik yetkili oldukları sarîh olarak kaydedilmektedir. Bu yönde bir yetkinin, vakıflar için son derece önemli ve vakıfların ebediyetini sağlama açısından vazgeçilmez olabileceği anlaşılmaktadır. Ayrıca Hanefî fûru-ı fıkıh eserlerinde vakfedenin istibdâli yasaklaması veya istibdâle temas etmemesi halinde kâdının istibdâle yetkili olacağını belirten hükümler,⁷¹⁶ Osmanlı dönemine gelindiğinde kapsam genişlemesine uğrayarak sultana da şamil kılınmış olabilir. Nitekin kadılık ile sultanlık makamının her ikisi de kanunların uygulanmasını gerçekleştiren otoriteyi yansıtmaktadır. Burada dikkatten kaçırılmaması gereken husus, Osmanlı öncesi döneme ait fetvalarda istibdâlde sultan izni şartının sarahaten mevcut olmamasıdır.

Evkaf müfettişinin istibdali sultana arz ettiğine ve anlaşıldığı kadarıyla bu arzdan sonra sultanın izin verdiğiine dair iki metinle karşılaştığımızı ifade etmek gerekmektedir. Bunlar ahkam defteri belgesi ile vakıf tahrir belgesinden oluşmakta ve sultan veya onu temsil eden otorite tarafından evkaf müfettişinin istibdâle i'lâm etmesi istenmektedir. Şöyle ki; İstanbul vakıf tarihiyle ilgili Ahkâm Defterinin 1155/1743 tarihli bir hükmünde, Osman ismindeki evkâf müfettişinden ilgili istibdâl meselesine dair “i'lâm etmesi” ve şartları oluşan söz konusu istibdâlin gerçekleştirilmesi istenmektedir.⁷¹⁷ İ'lâmın iki anlamı zikredilir: Mahkemenin davaya dair hükmünü bildiren bir belge olmasının yanında arz anlamı bulunur. Arz anlamına göre verilen hüküm, kadılar tarafından Şeyhülislâmlık gibi bir üst kuruma gönderilir ve bir nevi hükmün tasdik edilmesi talep edilir.⁷¹⁸ Zikri geçen tahrir belgesinde müfettiş Osman'dan istenen i'lâmın, ikinci anlama daha yakın olduğu

⁷¹⁵ İbn Nüceym, “Tahrîru'l-mekâl fî meseleti'l-İstibdâl”, 180.

⁷¹⁶ Mesela Şeyhülislam Minkârîzâde Yahya Efendi'ye ait bir fetvanın nukûlünde şu hüküm yer almaktadır: “للقاضي استبدال الوقف إذا كان أصلح وإن كان الواقف شرط عدمه. من وقف الأشياء”. Atâullah Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*, 140b; Mesela *Vâkıât-ı Karaçelebi*'de zikredilen bir fetvanın sonunda *Câmi'ü'l-fusûleyn*'den şu nakle yer verilir: جامع ... المصلحة إذا رأى القاضي إلا القاضي إذا رأى المصلحة. “الفصولين” İstanbul kadısı Muhyiddin Mehmed, *Vâkıât-ı Karaçelebi*, 45a.

⁷¹⁷ *İstanbul Vakıf Tarihi I*, 23-24.

⁷¹⁸ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, (İstanbul Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, 1994), 345.

anlaşılmaktadır. Nitekim bu belgenin giriş cümleleri, mahkemenin ona hitaben ilgili istibdâl hakkında bir istekte bulunduğunu anlatır ve son cümleleri şu şekildedir: “Sen ki evkâf müfettişi mevlânâ-yı mûmâ ileyh (boş) zîde ‘ilmuhûsun. İ‘lâm etmenle i‘lâmün mûcebince şerâyıt-ı şer‘iyyesi mevcûde ise istibdâl olunmak için yazılmışdır.”⁷¹⁹ 1160/1747 tarihli bir başka vakıf hükmünde ise istibdâl tarafları, evkaf müfettişi Mehmed Emin’den bu istibdâle dair aynı şekilde arz anlamında bir i‘lâm talep etmektedirler.⁷²⁰

Ali en-Nisârî’ye ait bir istibdâl fetvasında “izn-i şer‘” ifadesi zikredilmektedir.⁷²¹ Buradaki “şer‘” kelimesi şeriatı yansıtmakla beraber, devlet başkanı yahut kadılık makamının İslamı temsil ettiğini düşünerek zikri geçen terkibi, sultan/kadı izni olarak yorumlayabiliriz. 3 vakıf tahrir belgesinde mezkur “izn-i şer‘ ve emr-i padişâh”⁷²² cümlesinde yer alan aynı sözcüğün padişah emriyle beraber kayda geçmiş olması, tevcihimizin doğruluğunu tasdik edebilir. Sultanla birlikte hakim yahut kadı izninin gerekli görüldüğü fetvalar, kadılık makamından izin alındıktan sonra sultan fermanının istibdâl hakkında yayınlanması şeklinde bir sürecin işletilmiş olduğu sonucunu gösterebilir. Fakat Ebüssuûd’un haber verdiğine göre, istibdâl izin yetkisi, kadılardan alınarak sadece sultana ait kılınmıştır.⁷²³ Hatta bu, Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi’nin, zamanın padişahı Kanûnî Sultan Süleyman’a arzettiği fetvalarının yer aldığı *Ma’rûzât*’da da nakledilmektedir.⁷²⁴ Ebüssuûd’un

⁷¹⁹ *İstanbul Vakıf Tarihi I*, 23-24.

⁷²⁰ *İstanbul Vakıf Tarihi I*, 112-113.

⁷²¹ **“Mesele:** Bir mescid-i şerîfin vakıf olan dükkanından hâsıl olan galle, erbâb-ı vezâife küllî noksan ve hizmetlerine mukabil olmamak hasebiyle, izn-i şer‘ ile bey’ olunup semeni vech-i enfa’a sarf ve gallesinden erbâb-ı vakfa verilmek caiz olur mu? **el-Cevâb:** Olur.” Ali en- Nisârî, *el-Fevâidü’l-‘aliyye*, 69a.

⁷²² *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri*, 263, 368, 370.

⁷²³ “Vakıf akârın bey’i ve istibdâline müsevviğât-ı şeriyye mevcûde olacak, bey’a ve istibdâle izin vermekten kudatı men için emr-i şerif varid olmuş mudur. **el-Cevâb:** İhda ve hamsin ve tisü mie tarihinde varid olmuştur. Ebüssuud.” *Mecmûatü’l-fevâid ve’l-fetâvâ*, 131a; **“Mesele:** Müsevviğât-ı şeriyye mevcut iken kudat, izinden ne zamanda men olunmuştur? **el-Cevâb:** İhdâ ve hamsîn ve tisumie tarihinde vârid olmuştur. Ebüssuûd.” Veli b. Yusuf, *Mecma’u’l-fetâvâ*, 125b; **“Mesele:** Vakıf akârın bey’i ve istibdâli câiz midir? **el-Cevâb:** Müsevviğât-ı şeriyye mevcûde olacak, bey’a ve istibdâle izin vermekten kudatı men için emr-i şerif varid olmuştur. Ebüssuûd.” Veli b. Yusuf, *Mecma’u’l-fetâvâ*, 125b; “Zeyd’in, Ayasofya-yı kebîrin vakfı yedinde bir fırını ile bir dükkanı olup icâreli vakf olsa, ve mezbûr fırın ile dükkanın ortalarında cami-i şerif-i mezbûrun ortaları âbirin dükkanı olup yevmi iki akçe icâreli olsa, tefrik olunması ecli için usret olsa, Zeyd’in âhar yerde ? ve cami-i mezbûr yeri üzerinde onun gibi bina ile yevmi üç akçe icâreli bir dükkanı olup istibdâl eylemek murâd edinib mütevellisi dahî razı olsa, şer’an caiz midir? **el-Cevâb:** Sene ihda ve hamsin ve tisumie tarihinde kudat, izn-i sultân olmadan istibdâl-i vakıftan nehyolunmuştur. Bu husuta izn-i sultânî olmaçak istibdâl meşru değildir. Lehü (Ebüssuûd) ufiye anhö. -Min hattihî-.” Boyabâdî Sağır Mehmed Efendi, *Mecmûatü’l-fetâvâ*, 161b.

⁷²⁴ Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi, *Ma’rûzât*, 115-116.

öğrencisi ve katibi Veli b. Yusuf'un naklettiği bir fetva, kadıların istibdâl izninden yasaklanıp sadece sultan izninin lazım olduğunu doğrulamaktadır.⁷²⁵ Boyabadî Sağır Mehmed Efendi'nin Ebüssuûd'a nispet ettiği iki fetva da bu minvaldedir.⁷²⁶ Yine onun nispet ettiği bir başka fetvada istibdâlin emr-i sultani mevcut değilken sahih olmayacağı mevzu bahis edilip, hakim iznine temas edilmemektedir.⁷²⁷ Veli b. Yusuf'un naklettiği bir başka fetvada re'y-i sultan ve marifet-i hakim ifadeleri yer alırken,⁷²⁸ bir diğer fetvada vakfın sultan izni ile satılmasının, yerine başkasını almakla (istibdâl) meşru olacağı zikredilir.⁷²⁹ Boyabadî'nin bir diğer nispet ettiği fetvada re'y-i hakim sultan izni var olmadan yeterli gelmeyeceği vurgulanmaktadır.⁷³⁰ Sonuç olarak ise sultanın istibdale izin verdiğini, ilgili

⁷²⁵ “**Mesele:** Zeyd, bina eylediği evi evlâdına vakf eyleyip mürûr-i zamanla evlâtın Amr'a intikal edip ba'de zaman Zeyd'in eylediği binayı hedm edip Amr, kendi yanından küll-i mal ve emek harc edip tekrar evler bina edip nice müddet içinde sakin olduktan sonra Bîşr'in kendine münasib bir mülk evi ile istibdâl edip yahut satıp akçesiyle âna muadil bir ev alıp vakf eylese, bu minval üzere olan bey' ve istibdâl izn-i padişahî ile olacak şer'an sahih olur mu? **el-Cevâb:** Olur. Ebüssuûd.” Veli b. Yusuf, *Mecma'u'l-fetâvâ*, 126b.

⁷²⁶ “Bu mescide kim imam olursa ruhum için icâresiyle cüz tilavet ede. deyu Hind, bir evini vakfedip tescil olunduktan sonra mezbûr ev, harap olup hâsılı harcına vefâ etmeyecek, mezbûr evin mütevellisi olan Zeyd, zikrolan evi izn-i sultânî ile bey' edip semenin muameleye verip ribhi ile Hind'in ruhu için cüz okutsa câiz olur mu? **el-Cevâb:** Olmaz. Yerine bedel mülk alır. Ebüssuûd. -Min hattihî-.” Boyabadî Sağır Mehmed Efendi, *Mecmûatü'l-fetâvâ*, 161b. “Zeyd'in, Ayasofya-yı kebîrin vakfı yedinde bir fırını ile bir dükkânı olup icâreli vakf olsa, ve mezbûr fırın ile dükkânın ortalarında cami-i şerif-i mezbûrun ortaları âbirin dükkânı olup yevmi iki akçe icâreli olsa, tefrik olunması ecli için usret olsa, Zeyd'in âhar yerde ? ve cami-i mezbûr yeri üzerinde onun gibi bina ile yevmi üç akçe icâreli bir dükkânı olup istibdâl eylemek murâd edinip mütevellisi dahî razı olsa, şer'an caiz midir? **el-Cevâb:** Sene ihda ve hamsin ve tismie tarihinde kudat, izn-i sultân olmadan istibdâl-i vakıftan nehyolunmuştur. Bu husuta izn-i sultânî olmaçak istibdâl meşru değildir. Lehü (Ebüssuûd) ufiye anhü. -Min hattihî-.” Boyabadî Sağır Mehmed Efendi, *Mecmûatü'l-fetâvâ*, 161b.

⁷²⁷ “Zeyd, cümle evlerini ve bağlarını vakf-ı evlâd edip tescil ettirip ba'dehü fevt olduktan, Zeyd'in sakin olduğu şehirden âhar şehirde arz-ı vakf üzerinde olan evi haraba müşrif olup mahsulu mukâtaa ile tamirine vefa eylemese, Zeyd'in evlâd-ı merkûmu, evi bey' edip sakin oldukları şehirde âna bedel bir mülk iştira etmeye şer'an kadir olurlar mı? **el-Cevâb:** Emr-i sultânî olmayacak olmaz. Lehü (Ebüssuûd) 'ufiye anhü. -Min hattihî-.” Boyabadî Sağır Mehmed Efendi, *Mecmûatü'l-fetâvâ*, 161b.

⁷²⁸ “**Mesele:** Zeyd-i vâkıf, vakfiyesinde 'mâ dâme ki hayatta ola, evkâf-ı mezbûrede ve hayrat-ı mesturede tevliyet ve taklil ve teksir ve tebdil ve tağyir ve ihraç ve idhal ve ibdâl ve istibdâl ve bi'l-cümle kaffe-i tasarrufat-ı şeriyye ve amme-i teberuat-ı meriyye, yed-i kerime ve ara-ı selimelerine menut ve merbut ola' deyu şart edip vakfiyesinde kayd ettirirse, ba'dehü fevt olduktan varisinin vekili, meclisi şere gelip vâkıf-ı mezbûrun kendi vefatından sonra istibdâl-i vakf nazırı olan Hâlid'e şart eylediğini tariki şerle ispat edip vakıfnameye kayd ettirirse, bu surette Hâlid'in re'y-i sultân ve marifet-i hâkim ile eylediği istibdâl şer'an sahih ve nafiz olur mu? **el-Cevâb:** Vâkıf, kendine meşrû olan tasarrufat-ı mezbûreyi hayatta iken Hâlid'e şart ve tefviz edip andan sonra fevt olduğu şer'le sabit olacak sahih ve nafizdir. Ebüssuûd.” Veli b. Yusuf, *Mecma'u'l-fetâvâ*, 126b.

⁷²⁹ “**Mesele:** Bir vakıf bahçe harap olup izn-i sultân ile bey' olursa şer'an bey'i caiz olur mu? **el-Cevâb:** Yerine bedel alınmak için ise olur. Ebüssuûd.” Veli b. Yusuf, *Mecma'u'l-fetâvâ*, 133a.

⁷³⁰ “Bir vakıf hamamın sabunu munkatı olup kifayet eder sabun bulunmayıp, bey' olunup akçesi muamele olursa yahut âhar mülk alınıp yerine vakfedilse, hamamdan hâsıl olandan ziyâde nesne hâsıl olmak mukarrer olsa, re'y-i hâkimle bey' olunmak şer'an caiz olur mu? **el-Cevâb:** İzn-i sultânî olmayacak olmaz. Lehü (Ebüssuûd) 'ufiye anhü. -Min hattihî-.” Boyabadî Sağır Mehmed Efendi, *Mecmûatü'l-fetâvâ*, 161b. Lakin Ebüssuûd Efendi'nin belirttiği kadıların istibdale izin yasağının maruzatta yer almasına rağmen Ebüssuûd'a ait 3 fetvada “re'y-i hâkim ve emr-i sultânî”, 1 fetvada “re'y-i hâkim ve izn-i sultânî”, bir başka

sürecin kadının bilgisi dahilinde ve gözetiminde yapıldığını neticede kadının istibdali si-cile kaydettirdiğini söyleyebiliriz.

Buna göre istibdâle izin verme hususunda yetkili kişiler içerisinde hakim ya da kadı yer almaktadır diyebiliriz. Hadislerde hâkimle kamuda malî, kazâî, idarî vb. hususlarda yönetme ve karar verme yetkisine sahip yöneticiler ve naslardan hüküm çıkarabilme gücüne sahip âlimler kastedilmişken, kadı kavramıyla insanlar arasındaki davalara bakıp hüküm veren kimseler anlaşılmıştır.⁷³¹ Osmanlı'da kadı, aktif olarak gerektiğinde bir malî memur, müfettiş ve idarecilik görevini icra eden kişi olmasının yanında, taşrada devletin temel görevlilerinden birisiydi. Dolayısıyla o, günümüzdeki gibi sadece hüküm vermeyle iştigal etmiyordu.⁷³² Fetvalarda istibdâle izin veren kişiler anlatılırken her iki kelimenin kullanıldığı farkedilmektedir. İncelediğimiz fetvalarda istibdâli uygulayıcı olarak kadı kelimesinin hakim kelimesinden daha fazla zikredildiğini mülâhaza ettik. İstibdâle izin verenler hususunda da aksi yönde bir neticeye ulaştık. İncelediğimiz fetvalarda, istibdâl hücceti yazdırdığı, istibdâle mahkemede hükmettiği yahut hükmetmesine gerek olmaya-

fetvada “re’y-i sultan ve marifet-i hakim” ifadelerine yer verilerek istibdalın gerçekleştirilmesinden bahsedilir. Ayrıca Ebüssuûd sonrası fetvalarda “emr-i sultânî ve re’y-i kâdî” ifadeleri yanında “izn-i kâdî ve emr-i sultânî” ile “re’y-i hâkim ve emr-i sultânî” kelimeleri zikredilerek istibdâlin gerçekleştirildiği bilgisi ile karşılaşılmaktadır. Bir fetva şöyledir: “**Mesele:** Tevliyet ve süknâsı evlâda meşrû olan vakıf menzili, evlâtan mütevellî olan Zeyd, ‘Amr’ın mülk menziliyle şerâit-i istibdâl mevcûde olduğu halde re’y-i hâkim ve emr-i sultânî ile istibdâle kâdir olur mu? **el-Cevâb:** Olur.” Bozanzâde, *Fetâvâ-yı Ebüssuûd*, 90a. Bu varakta aynı minvalde 2 fetva daha kayıtlıdır. Diğerleri için bkz. Boyabâdî Sağır Mehmed Efendi, *Mecmûatü’l-fetâvâ*, 161b; Veli b. Yusuf, *Mecma’u’l-fetâvâ*, 126b. 18. yüzyıl Şeyhülislâmı Menteşzâde Abdurrahim Efendi’ye ait iki fetva şöyledir: “Süknâsı Zeyd-i sağîre meşrû vakıf menzil, haraba müşrif oldukta menzil-i mezbûr mütevellisi olup Zeyd’in bâbası olan Amr, menzil-i mezbûru cemi-i şerâit-i istibdâl mevcûde olduğu halde emr-i sultânî ve re’y-i kâdî ile Amr’ın mülk menzili ile istibdâl eylese halen Zeyd, bâliğ oldukta istibdâl-i mezbûru feshe kâdir olur mu? **el-Cevâb:** Olmaz.”; “Zeyd’in mütevellisi olduğu evkâfından İstanbul’da vâkî vakıf arsa harik gelipden sonra nice sene hâlî kalıp aslen vakfa nef’i olmamakla mütevellî-i vakf, ol arsayı ‘Amr’ın Galata’da mekânı mu‘teberede olan arsa ve binası mülk menzil ile izn-i kâdî ve emr-i sultânî ile şerâit-i istibdâl mevcûde olduğu halde istibdâl eylese caiz olur mu? **el-Cevâb:** Olur.” Menteşzâde Abdurrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdurrahîm*, 460-461. 18. yüzyılda bir başka Şeyhülislâm olan Yenişehirli Abdullah Efendi’ye ait bir fetva şu şekildedir: “Zeyd’in, mütevellisi olduğu vakıf mekteb harîkde muhterik olup arsa-i sırfa kalıp binaya müsaade olmayıp arsasını istibdâl hayır olduğu zâhir olmakla Zeyd, re’y-i hâkimle ve emr-i sultânî ile şerâit-i istibdâl mevcûde olduğu halde Amr’ın arsa ve binası mülkü olan mekteb ile istibdâle kâdir olur mu? **el-Cevâb:** Olur.” Mehmed Fıkhî el-Aynî, *Behcetü’l-fetâvâ*, 259.

⁷³¹ Fahreddin Atar, “Kadı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 24: 66.

⁷³² İlbey Oltaýlı, “Kadı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 24: 72.

cağı şeklinde birtakım kayıtların kadı hakkında değil, hakimle ilgili zikredildiğini gözlemlemek mümkündür.⁷³³ Netice olarak kadı ve hakim kelimelerinin, istibdâl akdi özetinde ifade edecek olursak, aynı görevi icra eden kişiyi yansıttığı söylenebilir.

Bir fetvada vakfın nazırlığını birlikte yürüten iki kişinin, vakfın istibdâlini gerçekleştirmek için sattıkları vakfın yerine almak istedikleri malın satın alınmasına müstehikler karşı çıksalar ve problem kadıya havale edilse kadının, kendi izni olmadan söz konusu istibdâlin uygulanmasını askıya alabileceği anlatılır.⁷³⁴ Kudüs müftüsü Seyyid Abdürrahim'e ait bir fetvada da istibdâl-i vakıf için kadıdan izin alınması gerektiği zikredilir.⁷³⁵ Bir diğer fetvada, caminin müezzinlerine vakfedilen lojmanın harap vaziyete dönüşmesinden sonra müezzinlerin, kadıdan istibdâl izni almak istemelerinden bahsedilir. Burada aktarıldığı üzere kadı, onlara izin vermiştir. Sonrasında istibdâl için lojman satılır ve camiyle bir tür ilişkisi olan medrese nazırı, istibdâl bedeline el koyar. Ancak vâkıf, bu nazırı camiye yetkili kılmamıştı. Böyle bir durumda istibdâlin tamamlanması gerektiği ve nazırın el koyduğu parayla vakıf medresenin ihtiyaçlarını tedarik etmesi halinde bile, tazmin yükümlülüğünün doğacağı ifade edilmektedir. Ayrıca bu gibi durumlarda istibdâle yetkili kişinin kadı olduğu vurgulanır. Nitekim kadı, genel görüş sahibidir (en-nazarü'l-`âmm).⁷³⁶

Yıkıntı haldeki vakıf bina yerine yenisinin inşa edilmesi mümkün olmadığında, arazinin kiraya verilerek temin edilen kazançla yeni bina yapılması tavsiye edilen bir fetvada, bunlara da imkan yoksa, hakim izniyle semen-i misli mukabilinde satılacak ilgili vakfın yerine yeni vakıf mal alınarak, istibdâl icra edilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁷³⁷ Zekeriyazâde Yahya Efendi, vakfiyede tebdîl şartı zikredilmediği halde vakıf paraların zayi olma ihtimali devreye girdiği durumlarda mütevellinin, hakim bilgisi dahilinde vakıf nukud ile akar satın alınması şeklindeki istibdâlin cevazına hükmetmiştir.⁷³⁸ Benzer bir meselenin zikredildiği Ebüssuûd'un bir fetvasında, istibdâlin cevazı doğrultusunda hakim kanaatinin (re'y) bulunması gerektiği belirtilmektedir.⁷³⁹ İstibdâlin kazaen meşruiyeti

⁷³³ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 460; el-Ömerî, *Fetâvâ*, 85-86; Mehmed Vânî, *Fetâvâ-yı Bistâmî*, 114^b-115^a.

⁷³⁴ Şehâbeddin Ahmed eş-Şelebî, *Fetâvâ*, 115^a.

⁷³⁵ Muhammed Lutfî, *el-Fetâvâ'r-Rahîmiyye*, 90^b-91^a.

⁷³⁶ Abdulfettâh Dervîş, *el-Fetâvâ'l-Emîniyye*, 26^a.

⁷³⁷ Kemalpaşazâde, *Fetâvâ*, 83^b; Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde*, 48^b-49^a.

⁷³⁸ Esîrî Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, 101^b.

⁷³⁹ Bozanzâde, *Fetâvâ-yı Ebüssuûd*, 90^a.

için hakimnin izninin gerekli olduğuna dair bunlar dışında 3 fetvanın daha kayda alındığını söylememiz mümkündür.⁷⁴⁰ Bazı fetvalarda hakim kaydına ilaveten adil vasfının vurgulandığı dikkat çekmektedir. Buna göre istibdâle dair izin alınacak merci, adaletle hüküm veren hakim olmalıdır.⁷⁴¹

Sıddîkî, istibdâl risâlesinde vakfedenin neslinden yaşayan kişilerin bulunması halinde istibdâle ilk yetkili kişinin kadı değil, vakfedenin nesli olduğu yönünde bir hüküm nakletmektedir.⁷⁴² Seyyid Esad ise, bir fetvasında vakfın harap olması halinde kadının, mevkufun aleyh ve mütevellilerin istibdâlin yapılmaması yönündeki talepleri dinlememesi gerektiğini belirtmektedir.⁷⁴³

5 Rebiulevvel 1152/12 Haziran 1739 tarihli Diyarbekir Âmid Mahkemesinde kayda alınan bir istibdâl örneğinde hakim, vakfiyede istibdâl yasaklandığı halde bedelin vakıf maldan daha değerli ifade edilen bir meselede, istibdâlin geçerli olduğu yönünde bir hüküm vermiştir.⁷⁴⁴ Bir başka mahkeme kaydında anlatıldığına göre vakfeden, istibdâl şartını vakfiyesinde belirtmediği halde mahkemeden istibdâl hükmü talep etmiş, vakfın mütevellisi ise, söz konusu hükmün geçerli olmaması yönünde mahkemeden istekte bulunmuş fakat hakim, bedelin daha değerli olması şartıyla böyle durumlarda istibdâlin geçerli olduğunu bildiren bir hüküm vermiştir.⁷⁴⁵

Dimeşkli Hanefî fakihi Şeyh İsmâîl'e ait bir fetvada anlatıldığına göre, tarafların kadı naibi yanında gerçekleştirdikleri istibdâl için başkadının onay verme şartının gerekli olduğu ifade edilmektedir. Aynı fetva mecmûasında anlatılan bundan sonraki bir fetvada, istibdâlin başkadının izniyle başkadı naibi huzurunda icra edildiği zikredilmektedir. Bu-

⁷⁴⁰ Müeyyedzâde, *Mecmuatü'l-mesâil*, 7^a; *Mecmûatü'l-fevâid ve'l-fetâvâ*, 131^a; Esîrî Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, 104^b.

⁷⁴¹ Hocaşâde Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 95^b; *Mecmûatü'l-fevâid ve'l-fetâvâ*, 131^a.

⁷⁴² Sıddîkî, *Katû'l-cidâl*, 113^b.

⁷⁴³ Konevîzâde, *el-Fetâvâ'l-Es'adiyye*, 267.

⁷⁴⁴ *Diyarbekir Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3754 numaralı sicil*, hük. 355, 3: 376-377.

⁷⁴⁵ *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 12 Numaralı Sicil*, hük. 1215, 16: 892. Tarafların anlaşmaya vardıkları istibdâlin hakim veya kadı tarafından onaylatılması gerektiği, fetvalar ve mahkeme kayıtlarından anlaşılmaktadır. Fakat el-Ömerî, bir fetvasında tarafların anlaşmasının yeterli olacağını ve hakim hükmüne ihtiyaç duyulmadığını ifade etmektedir: *فللواقف الاستبدال بمحل آخر ذلك محل ذلك الوقف حيث اقتضت المصلحة ذلك، ولا يحتاج إلى حكم الحاكم فيه.* el-Ömerî, *Fetâvâ*, 85-86.

rada harap olmuş vakıf evle, işlevselliği devam eden bir mülk evin 1/3'lik hissesine ilaveten 250 kuruşluk bedel karşılığı istibdâlin uygulandığı anlatılmaktadır.⁷⁴⁶ Bu son fetvada istibdâle onay verme yetkisinin aynı şekilde asaleten başkadıda olduğunu, vekaleten ise naibe verilmiş olduğunu söyleyebiliriz.

2.5. İstibdâlin Konusu

İstibdâl konusunu tarafların ortaya koydukları mallar belirlemektedir. İlgili mallar, vakfa ve müşteriye ait olmak üzere ikiye ayrılırlar. Tespit ettiğimiz fetvalarda istibdâle konu olan vakıf malların 228 tanesi gayr-ı menkul iken, 20 tanesi menkuldür. 67 fetvada ise istibdâle konu olan mala dair bir bilgi mevcut değildir. Menkul malların nakit para cinsini oluşturduğu anlatılan 17 fetva ve yıkıntı taşları ifade ettiği belirtilen bir fetva dışındaki mallar, Osmanlı fetvalarında Hanefî fûru-ı fıkıh eserlerine atıfla zikredilmekte, dolayısıyla Osmanlı uygulamasını yansıtmamaktadırlar.

Osmanlı uygulamasını gösteren istibdâl akitlerinde vakfa bedel olarak sunulan mallar arasında en çok karşılaştığımız türün mülk menzil olduğunu söyleyebiliriz.⁷⁴⁷ Kâdîhân, istibdalin konusu oluşturan mallara yönelik olarak, vakfiyede istibdâlin ev karşılığı yapılacağı kayıtlanmış vakıf evin bedeli olarak, ev cinsinin şart olacağını zikretmektedir.⁷⁴⁸ Kınalızâde Ali Efendi, risâlesinde bu nakli esas alarak istibdâl konusu olan vakıf ve mülk mal hakkında cins birliği konusunu inceler ve vakfedenin istibdâl şartında cins birliğini kayıtlayıp kayıtlamaması durumuna göre istibdalin konusu olan mala dair farklı sonuçlar doğacağını ifade etmektedir. Mesela vâkıf, bedeli evle sınırlı tutmuş ise, bu koşula uyulmalıdır. Fakat bir sınırlama yapmamış ise Kınalızâde, buna dair Hanefi mezhebine ait bir rivayetin görülmediğini söylemektedir. Ayrıca Kınalızâde, kendi kanaatine göre, gelir getiren vakıfların istibdâline konu edilen mallarda cins birliğinin şart olmaması gerektiğini

⁷⁴⁶ İbrahim eş-Şâmî, *Şifâü'l-galîl*, 54^b-55^a.

⁷⁴⁷ Birtakım örnekler için bkz. *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 12 Numaralı Sicil*, hük. 1206, 16: 880; hük. 1215, 16: 892; *İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi: 3 Numaralı Sicil*, hük. 739, 17: 594; *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 18 Numaralı Sicil*, hük. 270, 18: 291; *Diyarbakir Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3754 numaralı sicil*, hük. 355, 3: 376; 3: 558-560; *Diyarbakir Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3823 numaralı sicil* (H. 1197-1206/M. 1782-1792), Nşr. Mehmet Yahya Okutan v.dğr., (Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayımları, 2014), hük. 68, 7: 82; *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*, 11, 12, 29, 39, 47, 59, 89, 110, 147, 254, 338, 547, 651, 662; *İstanbul Vakıf Tarihi I*, 103-104; Esîrî Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, 99^b; Veli b. Yusuf, *Mecma'u'l-fetâvâ*, 126^a; Mehmed Vânî, *Fetâvâ-yı Bistâmî*, 115^b; Hocazâde Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 95^b; Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 460-461; Salih b. Ahmed el-Kefevî, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 221...

⁷⁴⁸ Kâdîhân, *Fetâvâ*, 4: 232.

söyler ve bu şekildeki vakıf mala karşılık verilecek mülk malda aranması gereken hususun, vakfa kıyasla gelir fazlalığı, külfet azlığı ve uzun süre dayanıklılığı kriterlerini barındırması olduğunu söylemektedir.⁷⁴⁹

2.5.1. Gayr-ı Menkûl

Ek 9’da belirtildiği gibi 323 istibdâl fetvası içerisinde 228 tanesi, vakıf gayr-ı menkul malın istibdâle konu edildiğini haber vermektedir. İstibdâlin hukuki sonucu olarak ilgili gayr-ı menkuller, gerek takasla gerekse de satıp yenisini alma gibi istibdâl uygulamalarıyla mülk olmaya dönüşecektir.

Fetvalarda mezkur olan vakıf gayr-ı menkullerin akar,⁷⁵⁰ arsa,⁷⁵¹ menzil,⁷⁵² ev,⁷⁵³ oda,⁷⁵⁴ mekteb,⁷⁵⁵ dükkân,⁷⁵⁶ fırın,⁷⁵⁷ hamam,⁷⁵⁸ debbağhane,⁷⁵⁹ tekke binası⁷⁶⁰ gibi mallar olduğu görülmektedir. Birisinde vakıf arazinin dörtte birlik hissesi olmak üzere⁷⁶¹ toplam iki Arapça fetvada vakıf gayr-ı menkule ait hissenin istibdâle konu edildiği de farkedilmektedir.⁷⁶² Bu mallar arasında mescid zikredilmemektedir. Nitekim istibdâl edilecek gayr-ı menkul vakıf malın, mescid cinsinden olmaması gerektiği birçok müfti tarafından vurgulanmaktadır.

18 fetvada mescid istibdâliyle ilgili hükümlerin kaydedildiği tespit edildi. Altı fetvada birtakım şartlarla mescid istibdâlinin caiz olduğu belirtilmekteyken,⁷⁶³ 12 fetvada mescid

⁷⁴⁹ Kınalızâde Ali Efendi, “Risâle fî isti’cârî’l-evkâf ve istibdâlihâ”, 100-101. İbn Âbidîn, bu şartın Kınalızâde tarafından Hanefî fıkıh literatürüne ilave edildiğini söylemekle birlikte, onun zikri geçen nakli Kâdîhân’dan yaptığını belirtir. İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr*, 4: 386-387.

⁷⁵⁰ Bozanâde, *Fetâvâ-yı Ebüssuûd*, 90^a; Salih b. Ahmed el-Kefevî, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 220; Ahmed Efendi ve Gedûsî, *Netîcetü’l-fetâvâ*, 154.

⁷⁵¹ Bozanâde, *Fetâvâ-yı Ebüssuûd*, 90^a; Fetvâ emîni Mahmûd Efendi, *Mecmûatü’l-fetâvâ*, 63b; Salih b. Ahmed el-Kefevî, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 221.

⁷⁵² Esîrî Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, 99b; Fetvâ emîni Mahmûd Efendi, *Mecmûatü’l-fetâvâ*, 63b.

⁷⁵³ Dervîş Muhammed b. Hasan, *Fetâvâ-yı Akkirmanî*, 57b.

⁷⁵⁴ Fetvâ emîni Mahmûd Efendi, *Mecmûatü’l-fetâvâ*, 63b-64a.

⁷⁵⁵ Hasan b. Ali el-Kayserî, *Semhatü’l-ebrâr*, 220a.

⁷⁵⁶ Boyabâdî Sağîr Mehmed Efendi, *Mecmûatü’l-fetâvâ*, 161b; Dervîş Muhammed b. Hasan, *Fetâvâ-yı Akkirmanî*, 57a.

⁷⁵⁷ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 460.

⁷⁵⁸ Boyabâdî Sağîr Mehmed Efendi, *Mecmûatü’l-fetâvâ*, 161b.

⁷⁵⁹ Erzurum müftüsü Seyyid İbrahim Edhem, *Nehriyyetü’l-fetvâ*, 104^a.

⁷⁶⁰ Osman Tosyevî, *Fevâidü’l-fetâvâ’l-Osmâniyye*, 82a.

⁷⁶¹ İbrahim eş-Şâmî, *Şifâü’l-galîl*, 54b.

⁷⁶² Muhammed Lutfî, *el-Fetâvâ’r-Rahîmiyye*, 80a-80b.

⁷⁶³ “Bir mescidin vakfı kalmayıp bânisi dahi nâ malum olup eskiyip harap oldukta ehl-i mahalle ol mescidi bey edip dahi akçe edip mescid-i âhar bina eylemek meşru mudur? **el-Cevâb:** Meşrudur, bu beyi caiz gören

istibdâlinin caiz olmayacağı ifade edilmektedir.⁷⁶⁴ 3 fetva mecmûasında mescidin istibdâle konu edilen mallardan farklı bir konumda yer aldığını vurgulayan şu esas kural, fûrû-i fıkıh eserlerinden aktarılmaktadır:

”استبدال الوقف جائز ما لم يكن مسجدا“⁷⁶⁵

Kimi fakihler, mescidin istibdâli için vakfedenin bilinmemesi koşuluyla mescidin harap duruma gelmesinin şart olacağını ima etmektedir.⁷⁶⁶ Kimisi de, istibdâli gündeme gelen mescide insanların artık ihtiyaç duymamış olmaları ve akde kadının yetkili kılınması koşuluyla istibdâl-i mescide izin vermektedir.⁷⁶⁷ İstibdâlin cevazı için cemaatin ahirete irtikalinden dolayı mescide ihtiyaç duyulmaması şeklinde açıklamalar yapılmasına ilave-ten, yakınında başka bir cami veya mescidin bulunmasının şart olduğuna işaret eden fetvalar da görülmektedir.⁷⁶⁸

Mescid yerine yenisini yaptıracaklarını taahhüd edip başka bir gerekçe göstermeyen kişilerin istibdâl taleplerine, olumsuz cevaplar verildiği altı fetvada gündeme getirilmiştir: “Mesele: Bir vakıf mescid Zeyd’in mülk arsasıyla Zeyd, arsada vakıf için mescid-i âhar bina edip mescid-i evvel Zeyd’in mülkü olmak üzere istibdâl olunmak caiz olur mu? el-

kavil üzere.” Selânik müftüsü Mevlânâ Pîrî Efendi (Fetvayı veren ve hazırlayan), *Suveru’l-fetâvâ*, Süleymaniye Ktp., Amcazade Hüseyin Paşa, nr. 243, 93^b-94^a; Ahmed Efendi (Derleyen), “Muînü’l-müftî fi’l-cevâb ale’l-müstefî (Fetâvâ-yı Üskübî)” *Fetâvâ-yı Üskübî Latinizesi ve Tahlili*, Nşr. Nuray Keskin, (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2014), 157. “Bir karyenin ahalisi perişan olduklarında karye-i merkumede vaki mescid nice sene hali kalmakla haraba müşrif olsa erbab-ı hayrattan Zeyd, halen ol mescidi izn-i hakim ile kaldırıp civarında vaki karyede bina etmek caiz olur mu? **el-Cevâb:** Olur. Yahya Efendi” *Mecmûatü’l-fevâid ve’l-fetâvâ*, 130^b. “Bir karyenin mescidi harap oldukta karyei ahalisi ... harap olan mescide karib yerde müceddeden bir mescid bina ettikte harap olan mescidin evkafın, mescid-i cedide tayine şeran kadir olur mu? **el-Cevâb.** Olur. Olmaz, vâkıfı muhtelif olacak. Keza fi’l-Bezzâziye”. Süleyman Efendi, *Fetavâ*, 14^a-14^b. Diğer fetvalar için bk. Kadri Efendi, *Vâkı’âtü’l-müftîn*, 79; Mehmed Vânî, *Fetâvâ-yı Bistâmî*, 114^a; Hasan b. Ali el-Kayserî, *Semhatü’l-ibrâr*, 220^b. Mescidin istibdâline dair görebildiğimiz ilk bilgi Hz. Ömer’in beytûlmali korumak maksadıyla mescidin beytûlmalin yanına yeniden inşa ettirmesi hadisesine dayanır. Taberî, *Tarihü’t-Taberi*: 4: 46; Cemaleddin b. Türkmânî, *a.g.t.*, 56; İbn Kutluboğa, “[Tahrîcü’l-akvâl fi meseleti’l istibdâl]”, 126; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 6: 29; İbn Teymiyye, *Mecmû’u’l-fetâvâ*, 30: 405. Burada mescidin nakli manasında bir istibdâl işleminin bizzat halife tarafından yaptırılması, meşruiyet bakımından oldukça değerli olmakla birlikte terim anlama uymayan bir örnektir.

⁷⁶⁴ Kemalpaşazâde, *Fetâvâ*, 83^b; Bozanzâde, *Fetâvâ-yı Ebüssuûd*, 90^a, Fetvâ emîni Mahmûd Efendi, *Mecmûatü’l-fetâvâ*, 63^b, 64^a; Kadri Efendi, *Vâkı’âtü’l-müftîn*, 79; Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde*, 48^b; Krebneşi, *Fetâvâ-yı Krebneşi*, 58^b; Kazerûnî, *Fetâvâ Kâzerûnî*, 88^a-88^b; Salih b. Ahmed el-Kefevî, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 221, 222; Hasan b. Ali el-Kayserî, *Semhatü’l-ibrâr*, 220^b.

⁷⁶⁵ Salih b. Ahmed el-Kefevî, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 221; Şeyhülislâm Dürrîzâde Mustafa Efendi, *ed-Dürrretü’l-beyzâ*, 264^a; Kadri Efendi, *Vâkı’âtü’l-müftîn*, 79.

⁷⁶⁶ Ahmet Efendi, “Muînü’l-müftî fi’l-cevâb ale’l-müstefî”, 157; Pîrî Efendi, *Suveru’l-fetâvâ*, 93^b-94^a.

⁷⁶⁷ Kadri Efendi, *Vâkı’âtü’l-müftîn*, 79.

⁷⁶⁸ Mehmed Vânî, *Fetâvâ-yı Bistâmî*, 114^a.

Cevâb: Olmaz.”⁷⁶⁹

Kadri Efendi, *Vâkı'âtü'l-müftîn* isimli fetva mecmûasında harap olmasına ve yakınında başka bir ibadet mekanı bulunmasına rağmen mescidin istibdâl edilmesinin doğru olduğunu belirtir ve bunun Ebû Yûsuf'un bir görüşü olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca zikri geçen kanaatin müftâ bih görüldüğünü söylemektedir.⁷⁷⁰ Kanaatimizce mescidin genel olarak istibdâle konu olmayacağı görüşüne sevk eden gerekçe, istibdâl sonucu mescidin mülk olmaya dönüşmesidir ki, o bu özelliği taşıyamaz. Nitekim “Mesacidullah” ifadesi de ibadethanelerin yalnız Allah'ın mülkü olarak değerlendirilmesi gerektiğini bize hissettirmektedir.⁷⁷¹

2.5.2. Menkûl

Beş fetvada istibdâle konu edilen vakıf malın menkul cinsinden olduğu görülmektedir. Bu mallar, vakıf hamama ait yıkıntı haldeki taşlar⁷⁷² ile kölelerden müteşekkildir.⁷⁷³ Bir fetvada ise ilgili mal, “ayn” ismi ile mezkur olup⁷⁷⁴ menkul-gayr-ı menkul ve para cinsine şamildir. Nakit para da, menkul kıymet mallarından sayılmakta olup, Osmanlı fetvalarında vakıf nakit paranın istibdâle konu edildiğini anlatan 17 örnek tespit edilmiştir.

Bu fetvaların 16 tanesinde “nukûdun akara tebdili” ifadesi yer almakta ve vakıf nakit paranın mülk akarla takası neticesinde vakfın mülke, mülkün de vakfa dönüşmesi mevzu

⁷⁶⁹ Kemalpaşazâde, *Fetâvâ*, 83^b; Bozanzâde, *Fetâvâ-yı Ebüssuûd*, 90^a, Fetvâ emîni Mahmûd Efendi, *Mecmûatü'l-fetâvâ*, 63^b; Hasan b. Ali el-Kayserî, *Semhatü'l-ebrâr*, 220^b; Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde*, 48^b; Krebneşî, *Fetâvâ-yı Krebneşî*, 58^b.

⁷⁷⁰ Kadri Efendi, *Vâkı'âtü'l-müftîn*, 79.

⁷⁷¹ Detaylı bilgi için bk. Murteza Bedir, *Buhara Hukuk Okulu: Vakıf Hukuku Bağlamında X-XIII. Yüzyıl Orta Asya Hanefî Hukuku Üzerine Bir İnceleme*, (İstanbul: İSAM yayınları, 2012), 153-154.

⁷⁷² Mehmed Vâni, *Fetâvâ-yı Bistâmî*, 116a.

⁷⁷³ Hacı Resûl b. Sâlih el-Aydîni, *el-Fetâvâ'l-adliye*, 37a. Diğer 2 fetva için bkz: Dede Cöngi (Kara Dede) Kemâleddin İbrahim b. Bahşi (Fetvayı Veren), *Fetâvâ-yı Dede Cöngi*, İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp., Nadir Eserler-Arapça, nr. 2564, 51b; Kadri Efendi, *Vâkı'âtü'l-müftîn*, 77; Ahîzâde Abdülhalîm Efendi, *Fetâvâ-yı Ahîzâde*, 61b. Köle ifadesi, ilgili fetva mecmualarında Hassâf ile İbnü'l-Hümâm'dan nakledilen metinlere atıfla yer almaktadır.

⁷⁷⁴ Abdulfettâh Dervîş, *el-Fetâvâ'l-Emîniyye*, 29b-30a.

bahistir.⁷⁷⁵ Şehâbeddin Ahmed eş-Şelebî'ye ait bir fetvada vâkıfın, vakıf dirhem ve dinarları ile mülk akar satın alınmasını ileri sürdüğü anlatılmaktadır.⁷⁷⁶ Menteşzâde Abdürrahim Efendi'ye ait bir fetvada anlatıldığına göre mütevellî, gayr-ı meşru bir şekilde vakıf akçeyi kendi adına harcamış ve kendisinden sonraki mütevellî, zikri geçen suiistimali far-
ketmişti. Bunun üzerine yeni mütevellî, re'y-i hâkimle gâsıp hükmündeki mütevellînin mülkü olan çiftliği vakıf adına istibdâl yöntemiyle tazmin etmişti.⁷⁷⁷ Tazminle istibdal şeklini yansıtan bu örnekte vakıf para olan menkul malın tazmini gerektirecek şekilde harcanması üzerine akde konu edildiği anlaşılmaktadır.

2.6. İstibdâli Uygulayanlar

İncelediğimiz kaynaklarda, vakıf tarafında istibdâli gerçekleştirmeye yetkili kılındığı zikredilen kişiler olarak vakfeden ve mütevellîyi görmekteyiz. Bunun yanında nazır ve kayyımın mütevellî gibi istibdale yetkili olduğu, Arapça fetva mecmualarında yer almaktadır. Ayrıca vâkıfın istibdal yetkisini vekalet ve vasiyet yoluyla bir başka kişiye devrettiğini anlatan örneklerle de karşılaşılırmaktadır. Son olarak Ek 9'daki tablonun istibdâli uygulayanlar bölümünde "gayr-ı muayyen" diye belirttiğimiz 97 fetvada, istibdâli vakıf tarafından gerçekleştirilen kim olduğuna temas edilmeden icab-kabulün nihayete erdiği görülmektedir. Yine bu tablodaki 2 fetvada "ehl-i mahalle", 1 fetvada "erbâb-ı hayrat" ve 1 fetvada "bina edenin oğlu" isimleriyle bir şekilde istibdâle yetkili kılınan kişilerin kaydedilmiş olduğunu görmekteyiz. Fetva mecmualarında istibdâle uygulama cihetinden taraf olanlar arasında müşteriye, Ek 9'da kaydedildiği üzere 59 yerde "Amr" gibi bir isim zikredilerek kısaca temas edilmiştir.

⁷⁷⁵ Bir fetva şu şekildedir: "Bir vakf-ı nukûdun zıyâ-ı ihtimali olmakla mütevellî, re'y-i hâkimle vakfa nâfi' akâra tebdile kâdir olur mu? **el-Cevâb:** Olur." Atâullah Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*, 157a. Diğerleri için bkz. Bozanzâde, *Fetâvâ-yı Ebüssuûd*, 90a; Veli b. Yusuf, *Mecma'u'l-fetâvâ*, 126a; Esîrî Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, 101b; Fetvâ emîni Mahmûd Efendi, *Mecmûatü'l-fetâvâ*, 63b; Hasan b. Ali el-Kayserî, *Semhatü'l-ebrâr*, 220b; Kandiye müftüsü Kasım el-Benderî, *el-Vâkıâtü'l-Kebîretü'l-Girîdiyye*, 114b; Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde*, 48b; Krebneşi, *Fetâvâ-yı Krebneşi*, 58a; Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 460; Salih b. Ahmed el-Kefevî, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 221; Seyyid Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziyye*, 172; *Mecmûatü'l-fevâid ve'l-fetâvâ*, 131a.

⁷⁷⁶ Şehâbeddin Ahmed eş-Şelebî, *Fetâvâ*, 109a-111a.

⁷⁷⁷ "Bir vakf-ı nukûdun mütevellîsi Zeyd, mal-ı vakf-ı mezbûrdan şu kadar akçeyi kendi masarısına sarfla istihlak ettikten sonra Zeyd, mazul olup yerine Amr, mütevellî olduktan Zeyd'in bir mülk çiftlikten gayrı malı olmamakla ol çiftliği istihlak ettiği meblağ-ı mezbûr mukabelesinde Amr, Zeyd'den re'y-i hâkimle semen-i misline vakf için iştirâ ettikten sonra yedinde iken Amr, mazul olup yerine Bîşr mütevellî olduktan ol çiftliği Amr'dan vakıf için alıp zabta kadir olur mu? **el-Cevâb:** Olur." Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 477.

30 fetvada istibdâli uygulayan şekilde sarîh bir kayıtla değil de, istibdal yetkisini elinde bulundurduğu belirtilen kişilerin kadı, dürüst kadı, hakim ve kudat kelimeleriyle istibdâle yetkili kişilerin ifade edildiği tespit edildi. Bu durumda kadı, mütevellî gibi bir görevliye istibdâli uygulamaya devlet tarafından görevlendirilmiş biri kişi olarak algılanabilir. Kadının istibdâle yetkili olduğunu anlatan fetvalarda dikkat çeken ortak nokta, vakfın problemlili durumlara düşme şekilleridir. Bunların içerisinde en çok üzerinde durulan konu, vakfedenin istibdâli yasaklaması yahut istibdâle temas etmemesi hallerinde vakfın değişimini gerektiren ve istibdâlde vakfın maslahatına dair bir durumun var olmasıdır. Mesela *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*'de, *Eşbâh*'dan yapılan bir nakilde, “vâkıf, istibdâli yasaklamış olsa da istibdâl, vakfa daha faydalı bir durum arz ediyor ise (eslah), istibdâl kadıya aittir.” denilmektedir.⁷⁷⁸ Bunun yanında vakfedenin istibdâle temas etmemesi durumunda yine kadının istibdâle yetkili olduğu zikredilmektedir.⁷⁷⁹

Bazı fetvalarda görüldüğü üzere, vakfın akar karşılığı takası değil de satıp bedeliyle yenisini alma şeklindeki istibdâllerde dürüst kadının istibdâle yetkili olması gerektiğini belirten fukaha bulunmaktadır. İbn Nüceym, bunun gerekçesini, nazırların istibdâl bedeliyle istibdâli tamamlamayıp vakıfları iptale götüren uygulamalara sebebiyet vermeleri olarak açıklamaktadır.⁷⁸⁰ Medine müftüsü Seyyid Esad'ın oğlu Seyyid Abdullah Esad Efendi'ye ait üç fetvada, istibdâlin takas şeklinde gerçekleşme imkanı olmayan ve tamamen işlevselliğini yitirmiş vakfın tamiri için geliri bulunmaması halinde dürüst kadının, gabn-i fahiş olmayan bir bedelle istibdâle yetkili olacağı anlatılmaktadır.⁷⁸¹ Bu nakillerde kadının istibdâli uyguladığı sarîh olarak belirtilmemekte sadece istibdâle yetkili olacağı anlatılmaktadır. Bu haliyle kadı, istibdâli bizzat kendisi gerçekleştirmiş olabileceği gibi, emrindeki bir görevliye veya vakfa yetkili birisine istibdâli gerçekleştirme salahiyeti vermiş

⁷⁷⁸ Atâullah Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*, 140b.

⁷⁷⁹ Mesela *Vâkıât-ı Karaçelebi*'de zikredilen bir fetvanın sonunda *Câmi'u'l-fusûleyn*'den şu nakle yer verilir: “إذا لم يشترط الاستبدال أشار في السير الكبير أنه لا يملك الاستبدال إلا القاضي إذا رأى المصلحة ... جامع الفصولين” İstanbul kadısı Muhyiddin Mehmed, *Vâkıât-ı Karaçelebi*, 45a. Benzer fetvalar için bkz: Atâullah Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*, 140b; Sakızî, *Surretü'l-fetâvâ*, 101^a; Sunullah el-Hanefî, *Mecmûa-i Mesâil-i Fıkhiyye*, 85^b; Erzurum müftüsü Seyyid İbrahim Edhem, *Nehriyyetü'l-fetvâ*, 104^a; Kazerûnî, *Fetâvâ Kâzerûnî*, 94^b-95^a...

⁷⁸⁰ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, 5: 241.

⁷⁸¹ Ebü's-Suûd Muhammed b. Ali el-Şîrvânî, *Uddetü erbâbi'l-fetvâ*, 162-163, 165.

olabilir. Son olarak İbn Kemal'e ait olduğu anlaşılan bir fetvada kadının istibdali uygulamaya yetkili olduğu sarahaten zikredilmektedir.⁷⁸²

2.6.1. Vâkıf

Malını vakfederek mülkiyetinden çıkaran vâkıf, istibdâli gerçekleştirirken bu yönde bir yetki aldığını vakfiyede belirterek istibdâli gerçekleştirebilir. Bu durumda onun aynı zamanda müteveli olduğu sonucu çıksa da bu başlıktaki vâkıf ismi, metinlerdeki kelime dikkate alarak belirlenmiştir. Vakfeden, vakfettiği malı istediği zaman satma yetkisine sahip değildir. İstibdâlde vakfı iptal değil, vakfın maslahatı saikiyle yerine başkasını ikame etmek gözetildiğinden onun bu yönde bir yetkiye sahip olması özellikle vakıfların ebediyeti açısından meşru kabul edilmelidir. 58 Osmanlı fetvasında vâkıfın istibdali gerçekleştirdiği anlatılmakta ve bu fetva mecmualarının isimleri Ek 9'daki tabloda kaydedilmiştir. İlgili fetvalarda görüleceği üzere vâkıfın, istibdali bizzat kendisinin gerçekleştirdiği belirtilmektedir.

Şeyhülslâm Müeyyedzâde el-Amasî'nin Hindistanlı Haneî fakihî Âlim b. Alâ'ya ait *el-Fetâva't-Tatarhâniyye* isimli fetva mecmuasından naklettiği bir fetvada, vakfedenin vakfiyesinde vakfını satın tahsil ettiği parayı vakfından daha üstün bir mülk satın alma şeklinde bir istibdali şart koşmasının, Ebû Yûsuf'a göre geçerli olduğu anlatılmaktadır.⁷⁸³ 16. yüzyıl Osmanlı Şeyhülslâmlarından Müeyyedzâde'nin naklettiği bu fetva, Haneî mezhebinin kurucularından Ebû Yûsuf'a ait bir görüşü yansıtmakta ve burada vakfedenin istibdali gerçekleştirme yetkisine sahip olacağını vakfiyeye kaydettirmesi meşru kabul edilmektedir.

Boyabâdî Sağır Mehmed Efendi'nin Çivizâde'ye nispet ettiği bir fetvada anlatıldığına göre Çivizâde, vâkıfın tebdil ve tağyir yetkisini eline alarak vakfettiği taşınmaz malı yerine yeni bir taşınmaz almak amacıyla satmasının meşru olabilmesi için yaygın örfe göre tebdil ve tağyir ile istibdalin kastediliyor olmasını şart koşturmaktadır.⁷⁸⁴ *Mecmûatü'l-fevâid ve'l-fetâvâ*, isimli derleme fetva mecmuasında Şeyhülslâm Ebüssuûd Efendi'ye nispet edilen bir fetvada Zeyd isimli vâkıfın, tebdil ve tağyir yetkisini eline alarak vakfettiği

⁷⁸² “Mesele: Zeyd, kendüye vakf-ı evlâdı, marifet-i kâdı ile enfa olduğu takdirce şer'an istibdâl câiz olur mu? el-Cevâb: Olur kâdı eder ise. Ahmed.” Veli b. Yusuf, *Mecma'u'l-fetâvâ*, 125b.

⁷⁸³ Müeyyedzâde, *Mecmûatü'l-mesâil*, 7a.

⁷⁸⁴ Boyabâdî Sağır Mehmed Efendi, *Mecmûatü'l-fetâvâ*, 161b.

malı tescil ettirip mütevellîye teslim ettiği haber verilmektedir. Bu durumda kendisinin vakfı satmasının meşruiyeti sorulmaktadır. Ebüssuûd Efendi ise cevaben, “istibdâlî dahî elinde kodu ise yeni vakf-ı âhar almak için bey’a kadirdir. Ve illâ tebdil ve tağyir şartı kifayet eylemez, şerâit-i tebdiline mahmûldür.” diyerek söz konusu istibdalın caiz olduğunu belirtmektedir.⁷⁸⁵ Bu fetva, aşağıdaki satırlarda zikredilecek olan Şeyhülislâm Hocazâde Esad Efendi’ye ait bir fetva ile Şeyhülislâm Zekerîyyazâde Yahya Efendi’ye ait iki fetvaya benzer bir hüküm içermektedir. Şöyle ki; bu dört fetvada vakfedenin istibdali gerçekleştirmeye taraf olduğu ve vakfiyede tebdil ve tağyir kelimelerini kaydettirerek istibdal yetkisine sahip olunamayacağına hükmedilmektedir. Paragrafın başında kaydedildiği üzere Çivizâde’ye nispet edilen fetvada ise, vakfedenin aynı şekilde istibdali gerçekleştirdiği fakat zikri geçen dört fetvadan farklı olarak, tebdil ile tağyirin yaygın örfte istibdal anlamında kullanılması koşuluyla istibdal yetkisini ifade edebileceği belirtilmektedir. Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi’ye ait bir fetvanın soru kısmında vâkıfın, vakfiyesinde hayatta olduğu sürece kendisine tebdil ve tağyiri şart koşarak vakfettiği hanenin, değerine göre kira gelirinin az görülmesinden ötürü, daha çok kira getirisi bulunan bir hane satın almak için vakıf haneyi satmak istediği gündeme getirilmektedir.⁷⁸⁶ Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi’ye ait başka bir fetvanın soru kısmında, vakfedenin üç akçe yahut yedi akçe karşılığında Kur’an-ı Kerim’den cüzler okunması için vakfettiği 30.000 akçenin, akara tebdil edilmesini vakfiyesinde ileri sürmüş olduğu ve bunu gerçekleştirdiği nakledilmektedir.⁷⁸⁷ Vakıf paranın vâkıf tarafından akara dönüştürülmesi şeklindeki istibdali anlatan bir başka fetva Menteşzâde Abdürrahim Efendi’ye aittir. Söz konusu fetvanın soru bölümünde vâkıfın, tebdil ve tağyir yetkisini eline alarak 2000 akçe vakfettiği ve vakıf paranın zayi olması ihtimalinden ötürü vakfedenin re’y-i hâkimle 2000 akçeyi akara tebdil ettiği haber verilmektedir.⁷⁸⁸

Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi’ye ait bir fetvada, hayır ashabından olan vâkıfe Hind’in, para cinsinden müteşekkil vakfının olduğu ve hayatta olduğu sürece tebdil ve tağyiri yasakladığını vakfiyesine kaydettirdiği belirtilmektedir. Buna rağmen vâkıfın şartına riayet

⁷⁸⁵ “Zeyd, vakf edip tescil ve teslim ile’l-mütevellî ettiği ol vakfiyesinde tebdil ve tağyiri kendi elinde koymuş olsa, ba’dehu mülkiyet üzere bey’ etmeğe şer’an kâdir olur mu? el-Cevâb: İstibdâlî dahî elinde kodu ise yeni vakf-ı âhar almak için bey’a kadirdir. Ve illâ tebdil ve tağyir şartı kifayet eylemez, şerâit-i tebdiline mahmûldür. Ebüssuûd.” *Mecmûatü’l-fevâid ve’l-fetâvâ*, 131a.

⁷⁸⁶ Veli b. Yusuf, *Mecma’u’l-fetâvâ*, 126a.

⁷⁸⁷ Veli b. Yusuf, *Mecma’u’l-fetâvâ*, 125b-126a.

⁷⁸⁸ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 409.

etmeyen vakfın mütevellisinin, vakıf paraları, müflis ve borcunu ödeyemeyecek kişilere borç verdiği haber verilmektedir. Borçlulardan kimisinin farklı yerlerde bulunmasından ötürü, her sene borç akdini yenilemenin mümkün olmaması üzerine vakfa külliye zarar geldiği zikredilerek vâkıfın “nukûdu tahsîl edip bir miktar akâr alınıp, bâkisine münasip düştükte alına” şeklinde bir şart koşması ve böylelikle vakıf paraları akara dönüştürme mahiyetinde bir istibdali uygulamasına cevaz verilmektedir.⁷⁸⁹

Şeyhülislâm Hocaîde Esad Efendi'ye ait bir fetvada, Zeyd isimli vâkıfın İhlâs-ı Şerîf okuması için mescidin müezzine vakfettiği menzilin harap olduğu ve oturmaya elverişsiz bir hale geldiği anlatılmaktadır. Çözüm olarak, bu vakıf evin işlevsel bir mülk ev muhabetinde, vakfeden tarafından istibdal edilmesi için ise, vakfedenin istibdal şartının mevcut olması gerektiği, aksi halde sultan izninden sonra adaletli hakim tarafından verilecek hükmün (re'y) bulunması gerektiği zikredilmektedir.⁷⁹⁰ Şeyhülislâm Hocaîde Esad Efendi'ye ait başka bir fetvada, Hind isimli vâkıfının, menzilini tebdil ve tağyir yetkisini eline alarak vakfetmesinden sonra onun, başka bir mülk menzil satın almak için bu vakıf menzilini sattığı haber verilmektedir. Devamında vâkıfe Hind'in, yeni aldığı mülk menzilini vakfetmesinin meşruiyeti sorulmaktadır. Bu fetvada cevap olarak, Şeyhülislâm Hocaîde Esad Efendi'ye ait iki ayrı cümle nispet edilmektedir. Bunlardan birincisi, “Bu tarikle olmaz.” şeklindeyken diğeri, “Bu tarikle müşterinin mülkü olmaz.” cümlesiyle ifade edilmektedir.⁷⁹¹ Anlaşıldığı kadarıyla Şeyhülislâm Hocaîde Esad Efendi, cevaben söylediği cümlelerle vâkıfının tebdil ve tağyir kelimelerini kullanarak istibdal yetkisine muktedir olmasının meşru görülemeyeceğini belirtmektedir. Şeyhülislâm Hocaîde Esad Efendi'ye ait bu fetvanın, aşağıdaki paragrafta yer alan Şeyhülislâm Zekerîyyazâde Yahya Efendi'ye ait iki fetva ile aynı mahiyette olduğu anlaşılmakta ve vakfeden kişinin tebdil ile tağyir kelimelerini kullanılarak istibdal yetkisine malik olamayağını anlatmaktadır.

Şeyhülislâm Zekerîyyazâde Yahya Efendi'ye ait bir fetvada, vâkıfın mescide yönelik

⁷⁸⁹ “**Mesele:** Ashâb-ı hayrattan Hind'in bazı evkâfı nukûd olup ‘mâ dâme ki hayatta olâ tebdîle ve tağyîre kâdir olmaya’ deyu vakfiyesinde kayd edip lâkin mütevellî, şart-ı vâkıfa riayet etmeyip müflise ve tahsili mümkün olmayanlara verip ve medyûnların ba'zı âhar yerde bulunmakla her sene tecdîd-i akd müyesser olmayıp cânib-i vakfa küllî gadr ve zarar olmak mukarrer olup akâra tebdil olunmak vakfa enfa' olmağın, ‘nukûdu tahsîl edip bir miktar akâr alınıp, bâkisine münasip düştükte alına’ deyu şart edip cümle nukûdu akâra tebdil etmeğe kâdir olur mu? **el-Cevâb:** Kâdirdir. Ebüssuûd.” Veli b. Yusuf, *Mecma'u'l-fetâvâ*, 126a.

⁷⁹⁰ Hocaîde Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 95b.

⁷⁹¹ Hocaîde Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 95b.

maslahatın bulunduğu işlerin yapılması amacıyla vakfettiği menzile, istibdal bedeli olarak gelir ve kıymet bakımından iki kat daha fazla olan bir mülk menzilin teklif edildiği haber verilmektedir. Bu durumda vakfedenin, emr-i sultân ve hâkimüş’ş-şer’ marifeti ile istibdali gerçekleştirebilmesinin meşru olup olmadığı sorulmaktadır. Cevaben, tamir ihtiyaç duyulan herhangi bir vakfın, kiraya verilerek yahut borç alarak ya da başka vakfın gelirinden temin edilecek para ile tamir ettirilmesi gerektiği ifade edilmekte ve bu durumda istibdalın caiz olmadığı vurgulanmaktadır. Devamında ise istibdal bedeline ait gelirin vakıf malın gelirinden iki kat fazla olmasının, istibdal için yeterli olmadığı belirtilmekte ve işlevsel durumdaki bir vakfın hiçbir surette istibdaline mesâğ olmadığı ilave edilmektedir.⁷⁹² Konumuzla ilgili olarak bu fetvada görüldüğü üzere istibdali gerçekleştirmek isteyen kişinin vâkıf olduğu kaydedilmiştir. Ayrıca fetvanın soru kısmında istibdale konu olan vakıf menzilin tamire ihtiyaç duyduğuna dair bir kayıt mevcut değilken, cevapta muhtemelen genel kural olarak tamire muhtaç olan vakıflara da temas edilmektedir. Şeyhülislâm Zekerîyyazâde Yahya Efendi’ye ait başka bir fetvada, Hind isimli vâkıfenin oturma hakkını ilk olarak kendisine, sonrasında ise azat ettiği kölelerine (atık) ve evlatlarına belirleyerek vakfettiği menziline yönelik “tebdil ve tağyir ve taklil ve teksir elimde olsun.” şeklinde bir şart koştuğu nakledilmektedir. İstibdal kelimesini zikretmediğinden dolayı vâkıfenin, bu vakıf menzilini satın yenisini alma mahiyetinde bir istibdalle değiştirmesine cevaz verilmemektedir.⁷⁹³ Şeyhülislâm Zekerîyyazâde Yahya Efendi’ye ait bir diğer fetvada, menzilini vakfeden vâkıfın, tebdil ve tağyir kelimelerini vakfiyesinde zikretmiş olması neticesinde, vakfını istibdal yoluyla değiştirmesine izin verilmekte ve tebdil ile tağyir kelimelerinin vakfiye şartlarını değiştirme yetkisini ifade ettiği belirtilmektedir.⁷⁹⁴ Bu fetva ile Şeyhülislâm Zekerîyyazâde Yahya Efendi’nin bir önceki fetvası hüküm bakımından aynı doğrultudadır.

Boyabâdî Sağır Mehmed Efendi’nin “Mehmed” isimli bir Osmanlı fakihine nispet ettiği bir fetvada, tebdil ve tağyir yetkisini eline alan kişinin evler vakfettiği zikredilmektedir. Bu evlerin geliri kesildiğinde vâkıfın, re’y-i hâkimle vakıf evleri satın vakfa daha faydalı olacak başka taşınmaz almasının meşru olduğu belirtilmektedir.⁷⁹⁵ Mısırlı Hanefî fakihî

⁷⁹² Esîrî Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, 99b.

⁷⁹³ Esîrî Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, 99b.

⁷⁹⁴ Esîrî Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, 112b.

⁷⁹⁵ Boyabâdî Sağır Mehmed Efendi, *Mecmûatü’l-fetâvâ*, 161b.

Emînüddin, bir fetvasında vakfedenin istibdâli uygulamayı kendisine belirlediğini haber verir. Bu hadisede vâkıf, istibdâli uygulamış fakat bedeli elinde zayi olmuştur. Tarsûsî'nin *Enfe' u 'l-vesâil*'inden bir nakil aktararak soruya cevap veren Emînüddin, vâkıfın yemin etmesiyle sözüne itibar edileceğini ve vakfın iptal olacağını söylemektedir.⁷⁹⁶ Anlaşıldığı kadarıyla vakfeden, gerçekleştirdiği istibdalde kendi kusuru olmadan istibdal bedelini zayi etmiştir. Bununla birlikte vakfın yerine ikame edilecek başka bir mal mevcut olmadığından vakıf iptal edilecek ve vakfedene tazmin yükümlülüğü doğmayacaktır.

İstibdâl, vakfeden tarafından icra edilebileceği gibi vâkıfın bu yetkiyi vekalet veya vasiyet yoluyla devretmesi sonucu istibdal yetkisini elinde bulunduran şahsın tasarrufuna bağlı olarak da gerçekleştirilebilir. Şehâbeddin Şelebî, vâkıfın evlatlarını mefkufun aleyh olarak belirlediği vakfın istibdâli ile ilgili bir fetvasında, istibdâlin vekaletle bir kişiye devredilmesi konusuna değinmektedir. Burada vakfedenin, istibdâl şartını vakfiyede ileri sürmediği halde bazı çocuklarını istibdâle vekil kıldığı anlatılmaktadır. O, vekilin böyle bir durumda bu hakka sahip olamayacağını belirtmektedir.⁷⁹⁷ Söz konusu hükmü şu şekilde yorumlayabiliriz: vâkıf, istibdâl şartını kendisine şart koşmadığı için asaleten istibdâli icraya yetkili olamaz. O, asil olamadığı için vekil de atayamaz.

Rumeli sadâreti mahkemesinde görülen bir davanın işlendiği şer'îyye sicilinde, menzili vakfeden Aîşe Hâtun'un vekili Abdullah isimindeki şahsın, istibdâli vekalet yoluyla gerçekleştirdiği kaydedilmiştir.⁷⁹⁸ Âmid mahkemesinde kayda geçen bir şerîyye sicilinde ise, menzili vakfedenin vekili, bu vakfı kendi iki mülk menzili karşılığında istibdâl etmek istemiştir.⁷⁹⁹ Osmanlı mahkeme kayıtlarından 970 Ramazan/1563 Mayıs tarihli bir hükmünde, vasiyet edenin ölümü sonrasında istibdâlin mûsâ leh tarafından gerçekleştirilmesinin talep edildiği bildirilmektedir. Bu sicilde vakıf malın para cinsinden olduğu ve bu nakdin araziyle istibdâl edilmesinin istendiği anlatılmaktadır: "Vasî, ayrıca mekteb için daha revaçta ve daha rağbet edilecek bir mahal bulunması hâlinde kalan meblağın, o

⁷⁹⁶ Abdulfettâh Dervîş, *el-Fetâvâ'l-Emîniyye*, 37b.

⁷⁹⁷ Şehâbeddin Ahmed eş-Şelebî, *Fetâvâ*, 74^a.

⁷⁹⁸ *İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi: 56 Numaralı Sicil*, hük. 247, 14: 233-234. İstanbul mahkemesindeki bir sicilde vekil, vakıf menzil tarafının temsilcisi değil, mülk menzil sahibinin temsilcisi olarak zikredilmektedir. *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 18 Numaralı Sicil*, hük. 270, 18: 291-295.

⁷⁹⁹ *Diyanetkîr Şer'îyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3787 numaralı sicil*, hük. 37, 8: 521.

arâziyi almak için sarf edilmesini ve istibdâli şart etti. İstibdâl vâki‘ olmazsa, kalan meblağın senede ona onbir ribh üzre istiğlâl edilmesini şart etti. İstibdâlden sonra ise mevcut akârın icâre-i mu‘tâde ile kirâya verilmesini şart etti.”⁸⁰⁰

2.6.2. Müteveli

İncelediğimiz fetvalarda çoğunlukla müteveli kelimesi kullanılsa da, daha çok Arapça fetvalarda nazır ile kayyımın istibdâli uygulama konumunda zikredildikleri tespit edildi. Vakfa yönelik işleri yürütme gayesiyle görevlendirilen mütevellinin istibdali uyguladığını belirten 134 Osmanlı fetvası ile karşılaşıldı. Bunların ortak noktası, şartları oluşan istibdâl akdine vakıf tarafından yetkili kılınan kişinin müteveli olduğu sonucunda birleşmektedir.⁸⁰¹

Kronolojik açıdan ilk olarak Şeyhülislâm İbn Kemal Efendi’ye nispet edilen ve toplamda yedi fetva mecmuasında benzer ifadelerle nakledilen bir fetvada, mütevellilik görevi ile oturma hakkı vakfedenin evladına şart koşulmuş olan vakıf menzilin, mülk menzille istibdalinin gerçekleştirilmek isteyen kişinin, vakfedenin oğullarından ve aynı zamanda vakfın mütevellilik görevini icra eden Zeyd isimli birisi olduğu haber verilmektedir. İstibdalin şartlarının mevcut olduğu ifade edilen söz konusu fetvada, istibdale yönelik re’y-i hâkim ve emr-i sultânînin de var olması koşulu ile mütevellinin istibdali uygulamasına onay verilmektedir.⁸⁰² Bozanzâde’nin hazırladığı *Fetâvâ-yı Ebüssuûd* hariç olmak üzere bu paragrafta değinilen altı fetva mecmuasında, benzer kelimelerle yer verilen bir fetvada, Kayseri ilindeki vakıf arsa mütevellisinin İstanbul ilindeki mülk arsa mukabilinde vakıf arsayı “şerâit-i istibdâl” yanında “re’y-i hâkim ve emr-i sultân-i ile” istibdâl etmesine onay verilmektedir.⁸⁰³ Çatalcalı Ali Efendi’nin ve Hasan b. Ali el-Kayserî’nin fetvalarının yer aldığı mecmua ve Fetvâ emîni Mahmûd Efendi’nin derleme fetva mecmuası hariç olmak üzere, bu paragrafta yer verilen dört fetva mecmuasında aynı şekilde kaydedilen

⁸⁰⁰ *İstanbul Kadı Sicilleri Balat Mahkemesi: 2 Numaralı Sicil*, hük. 237, 11: 176.

⁸⁰¹ Örnek olarak bkz. Esîrî Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, 101b, 104a; Salih b. Ahmed el-Kefevî, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 220; Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 460.

⁸⁰² Kemalpaşazâde, *Fetâvâ*, 83a; Bozanzâde, *Fetâvâ-yı Ebüssuûd*, 90a; Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde*, 48b; Krebneşî, *Fetâvâ-yı Krebneşî*, 58a; Salih b. Ahmed el-Kefevî, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 221; Fetvâ emîni Mahmûd Efendi, *Mecmûatü’l-fetâvâ*, 63b; Hasan b. Ali el-Kayserî, *Semhatü’l-ebrâr*, 220a.

⁸⁰³ Kemalpaşazâde, *Fetâvâ*, 83a; Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde*, 48b; Krebneşî, *Fetâvâ-yı Krebneşî*, 58a; Salih b. Ahmed el-Kefevî, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 221; Fetvâ emîni Mahmûd Efendi, *Mecmûatü’l-fetâvâ*, 63b; Hasan b. Ali el-Kayserî, *Semhatü’l-ebrâr*, 220a.

bir fetvada, istibdâl şartlarına ilaveten sultan emri ve re'y-i hâkimin bulunması koşuluyla mütevellinin, vakıf arsayı mülk arsa ile trampa etmesinin caiz olduğu söylenmektedir.⁸⁰⁴ On fetva mecmusunda benzer ifadellerle aktarılan bir fetvada, mütevellinin vakıf taşınmaz malı istibdal şartlarına ilaveten sultan emri ve re'y-i hâkimin bulunması koşuluyla mülk taşınmaz mal karşılığında istibdal ettiği nakledilmektedir.⁸⁰⁵

Şeyhülislâm İbn Kemal Efendi'ye ait bir fetvada, vakıf odaların tamamen yıkıldığı ve vakıfta yeni bina yapmaya izin verilmediği belirtilerek, söz konusu yıkıntıların rayiç bedel mukabilde müteveli tarafından satılıp tahsil edilen semenin vakıf için hıfzedilmesine cevaz verilmektedir.⁸⁰⁶ Bu fetva, Bozanzade Mahmud tarafından Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi'ye nispet edilmektedir.⁸⁰⁷ Ayrıca Çatalcalı Ali Efendi'nin aynı mahiyette bir fetvası bulunmaktadır.⁸⁰⁸ Son olarak Fetvâ Emîni Mahmûd Efendi, bu fetvayı derleme fetva mecmuasında nakletmektedir.⁸⁰⁹

Şeyhülislâm Zekerîyyazâde Yahya Efendi'ye ait bir fetvada, vakfın mütevellisi tarafından işlevini yitirmeye başlayan vakıf menzil ve bağın, gelir, değer ve rağbet açısından vakıftan daha üstün bir mülk akar mukabilinde istibdal edildiği belirtilmektedir.⁸¹⁰ Ona ait diğer bir fetvada, kısmen harap olmuş vakıf menzil ve bahçenin, müteveli tarafından, hakim izniyle, kıymeti vakıf menzil ve bahçeden daha fazla olan mülk menzil ve bahçe karşılığında istibdal edildiği anlatılmaktadır.⁸¹¹ Şeyhülislâm Zekerîyyazâde Yahya Efendi'ye ait bir başka fetvada, mütevellinin vakıf menzile oranla kıymet ve geliri daha fazla olan mülk menzil ile yetkilisi olduğu vakıf menzili istibdal etmesi için, emr-i sultânînin mevcut olması gerektiği zikredilmektedir.⁸¹² Boyabadi Sağır Mehmed Efendi'nin Şeyhülislâm Zekerîyyazâde Yahya Efendi'ye nispet ettiği bir fetvada, vakıf

⁸⁰⁴ Kemalpaşazâde, *Fetâvâ*, 83a; Bozanzâde, *Fetâvâ-yı Ebüssuûd*, 90a; Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde*, 48b; Krebneşi, *Fetâvâ-yı Krebneşi*, 58a.

⁸⁰⁵ Kemalpaşazâde, *Fetâvâ*, 83a-83b; Bozanzâde, *Fetâvâ-yı Ebüssuûd*, 90a; Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde*, 48b; Salih b. Ahmed el-Kefevî, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 220; Fetvâ emîni Mahmûd Efendi, *Mecmûatü'l-fetâvâ*, 63b; Osman Tosyevî, *Fevâidü'l-fetâvâ'l-Osmâniyye*, 82^a; Erzurum müftüsü Kadızâde Muhammed Ârif, *Bahrü'l-fetâvâ*, 241^b; Ahmed Efendi ve Gedûsî, *Netîcetü'l-fetâvâ*, 154; Erzurum müftüsü Seyyid İbrahim Edhem, *Nehriyyetü'l-fetvâ*, 108^a; Kandiye müftüsü Kasım el-Benderî, *el-Vâkıâtü'l-Kebîretü'l-Girîdiyye*, 115^a.

⁸⁰⁶ Kemalpaşazâde, *Fetâvâ*, 83b.

⁸⁰⁷ Bozanzâde, *Fetâvâ-yı Ebüssuûd*, 90a.

⁸⁰⁸ Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 222.

⁸⁰⁹ Fetvâ emîni Mahmûd Efendi, *Mecmûatü'l-fetâvâ*, 63b-64a.

⁸¹⁰ Esîrî Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, 114b.

⁸¹¹ Esîrî Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, 98a.

⁸¹² *Mecmûatü'l-fevâid ve'l-fetâvâ*, 131a.

hamamdan bir senede elde edilen gelirin 63.000 akçe olmasına rağmen bu hamama ait verginin (harç) 150 akçe olduğu ifade edilmekte ve karının tamir masrafları (merammet) için yeterli gelmediği zikredilmektedir. Bu durumda vakıf mütevellisinin izn-i hakimle hamamı değeri bahasına satarak vakfa daha faydalı bir akar satın alması için sultan emri ve diğer istibdal şartlarının da tamamlanması gerektiği şeklinde bir cevap verilmektedir.⁸¹³ Şeyhülislâm Zekeriyazâde Yahya Efendi'ye ait bir diğer fetvada, vakfiyede “nukûdu akâra tebdil” şeklinde bir şartın kaydedilmediği belirtilmesine rağmen, vakfın zayi olma ihtimalinin farkedilmesi üzerine vakfın mütevellisi tarafından, ma‘rifet-i hâkim ile vakıf paraların vakfa dönüştürecek mülk akar satın alımında kullanılmasına onay verilmektedir.⁸¹⁴ Bu fetva, Menteşzade Abdürrahim Efendi tarafından da aynı şekilde fetva olarak verilmektedir.⁸¹⁵

Menteşzâde Abdürrahim Efendi'ye ait bir fetvada, oturma hakkı vakfın mütevellisi olan kişinin oğluna şart koşulmuş vakıf menzilin, işlevini yitirmeye yüz tuttuğu ve mütevellisi tarafından emr-i sultânî ve re'y-i kâdı dahil bütün istibdal şartları mevcut olduğu halde bir mülk menzille istibdal edildiği anlatılmaktadır.⁸¹⁶ Ona ait bir fetvada, “Yed-i mütevellisi olduğu” şeklinde bir ifade zikredilerek vakıf mütevellisinin, vakıf bab odaları mülk börekçi fırın mukabilinde emr-i sultânî yanında bütün istibdal şartları mevcut iken istibdal ettiği kaydedilmektedir.⁸¹⁷ Menteşzâde Abdürrahim Efendi'ye ait bir başka fetvada, mütevellinin vakıf dükkanları vakfedenin oğluna ait mülk dükkanlar karşılığında değiştirmesine, istibdal şartları mevcut olmadığı durumunda izin verilmemektedir.⁸¹⁸ Menteşzâde Abdürrahim Efendi'ye ait bir diğer fetvada, izn-i sultânî dahil olmak üzere bütün istibdal şartları bulunuyor iken vakıf arsanın mütevellî tarafından mülk arsa mukabilinde istibdal edilmesine değinilmektedir.⁸¹⁹ Ona ait bir başka fetvada, İstanbul'da yer alan vakıf arsanın, yangın sonucu nice sene boş kaldığı ve vakfa fayda sağlamadığı belirtilmekte ve mütevellinin Galata'nın itibar edilen bir yerinde bulunan mülk arsa ve binasının bedel

⁸¹³ Boyabâdi Sağır Mehmed Efendi, *Mecmûatü'l-fetâvâ*, 161b.

⁸¹⁴ Esîrî Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, 101b; *Mecmûatü'l-fevâid ve'l-fetâvâ*, 131a.

⁸¹⁵ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 460.

⁸¹⁶ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 460-461.

⁸¹⁷ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 460.

⁸¹⁸ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 460.

⁸¹⁹ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 461.

olarak verildiği istibdali gerçekleştirmesi için, ayrıca izn-i kâdı ve emr-i sultânî dahil bütün istibdal şartlarını tamamlaması gerektiği anlatılmaktadır.⁸²⁰ Ona ait bir diğer fetvada, vakıf menzilin harap olması üzerine faydasının kesildiği belirtilmekte ve buna bedel olarak niteliklerine temas edilmeden bir başka ifadeyle mutlak bırakılarak mülk menzilin zikredildiği istibdali mütevellinin uygulaması için, emr-i sultani ve cemi-i şerâit-i sıhhat-i istibdâlin mevcut olmasının lazım geldiği vurgulanmaktadır.⁸²¹

Medine müftüsü Seyyid Esad, bir fetvasında istibdâli yapan nâzırın, mülke dönüşen vakfı, kendi menfaatine dönük işlerde kullanamayacağını belirtmektedir. Bu işlemde muhtemelen nâzırın, vakfın istibdâlinde suiistimal gözettiği şüphesi hasıl olacağı için böyle bir cevap verilmiştir.⁸²² Onun oğlu Seyyid Abdullah Esad Efendi'ye ait bir fetvada vâkıfın istibdâl şartı varsa mütevellinin, istibdâl edilecek vakıftan daha değerlisini almak şartıyla vakfı satabileceği; vakfeden, böyle bir koşul ileri sürmemişse mütevellinin, meseleyi kâdıya taşıması gerektiği anlatılır.⁸²³

Şeyhülislâm Yenişehirli Abdullah Efendi'ye ait bir fetvada, vakıf mektebin yanması sonucunda boş kalan arsa içerisine yeni bina yapmaya izin olmadığı ve müteveli tarafından istibdal şartları oluştuktan, re'y-i hâkim ve emr-i sultânî ile mülk arsa ve binası mukabilinde istibdal edilmesine cevaz verilmektedir.⁸²⁴ Ona ait bir başka fetvada, gelir getiren vakıf menzile karşılık kendisinden konum, rağbet ve gelir açısından daha üstün bir mülk menzilin istibdal bedeli olarak sunulduğu ve vakıf mütevellisinin izn-i hâkim ve emr-i sultânî ile istibdali uygulama isteğine olumlu bir cevap verildiği belirtilmektedir.⁸²⁵

İbn Kemal'e ait bir fetvada hem vakıf menzilin mütevellisi hem de menzilin oturma hakkına sahip mevkufun aleyhlerin, şerâit-i istibdâl yanında re'y-i hakim ve emr-i sultanla istibdâli uyguladıkları belirtilmektedir.⁸²⁶ Bu fetva, 6 fetva mecmuasında daha aktarılmaktadır.⁸²⁷ Veli b. Yusuf'un Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi'ye nispet ettiği bir fetvada,

⁸²⁰ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 460.

⁸²¹ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 460.

⁸²² Konevîzâde, *el-Fetâva'l-Es'adiyye*, 266.

⁸²³ Ebü's-Suûd Muhammed b. Ali el-Şîrvânî, *Uddetü erbâbî'l-fetvâ*, 162.

⁸²⁴ Mehmed Fıkhî el-Aynî, *Behcetü'l-fetâvâ*, 259.

⁸²⁵ Mehmed Fıkhî el-Aynî, *Behcetü'l-fetâvâ*, 259.

⁸²⁶ "Tevliyet ve süknâsı evlâda meşrû olan vakıf menzili, evlâttan mütevellî olan Zeyd, 'Amr'ın mülk menziliyle şerâit-i istibdâl mevcûde olduğu halde re'y-i hâkim ve emr-i sultânî ile istibdâle kâdir olur mu? Olur." Kemalpaşazâde, *Fetâvâ*, 83a.

⁸²⁷ Bozanîzâde, *Fetâvâ-yı Ebüssuûd*, 90a; Fetvâ emîni Mahmûd Efendi, *Mecmûatü'l-fetâvâ*, 63b; Salih b.

Zeyd isimli vâkıfın inşa ettirdiği evi evladına vakfettiği ve bir zaman sonra bu vakıf evin mevkufun aleyh konumunda olan evlattan Amr'a intikal ettiği haber verilmektedir. Bu fetvada mevkufun aleyh olan Amr'ın, söz konusu vakıf evi yıktırması akabinde yenisini inşa etmek için kendi malını da ilave ettiği belirtilmekte ve yeniden yaptırdığı vakıf evde bir süre oturduğu nakledilmektedir. Sonrasında onun bu vakıf evi, Bısr'ın mülk evi mukabilinde istibdâl ettiği nakledilmektedir.⁸²⁸ Bu fetvada görüldüğü üzere, hem vâkıfın oğlu hem de vakfın mevkufun aleyhi konumunda olan kişinin istibdâli gerçekleştirdiği kaydedilmiştir. Onun zikri geçen istibdâli vakfın mütevellisi olarak da uyguladığı hatıra gelse de bu yönde bir kayıt ilgili fetvada zikredilmemektedir.

İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri'nde yer alan 71 numaralı bir Osmanlı vakıf tahrir belgesinde Sadrazam (Veziriazam) Mehmed Paşa'nın, istibdâli icra ettiği zikredilmektedir. Bu belgeye göre Mehmed Paşa, emr-i sultani ile Dağoğlu lakabıyla tanınan Hayrettin oğlu Muslihüddin'in vakfına ait bir menzili, Sufiler mahallesindeki başka bir menzille istibdâl etmiştir.⁸²⁹ Bu istibdâli uygulayan sadrazamın, istibdâli mütevellî vasfı ile gerçekleştirmiş olabileceği hatıra gelse de tahrir belgesinde bu yönde bir kayıt mevcut değildir. Bir fetvada mütevellî kelimesine yer verilmeden vakıf lehtarının istibdâli uyguladığı kayıtlıdır. Bu fetvada Medine müftüsü Seyyid Esad, istibdâli uygulamak isteyen vakfı lehtar olduğunu anlatmakla beraber fetvada bu talep kabul edilmemiş ve söz konusu istibdâle kâdının yetkili olacağı belirtilmiştir. Zikri geçen fetvada vakfın problemlî bir durumuyla karşılaşmıştır. Şöyle ki o, zürri bir vakıf evin, harap olmaya yüz tutması mukabilinde mevkufun aleyhlerin tamir ettirecek paraları olmaması halinde, mevkufun aleyhlerin uygulayacağı vakıf evi satın yerine yenisini alma şeklindeki istibdâle müsaade etmemiştir. Ayrıca istibdâl yetkisinin mevkufun aleyhlere değil kadıya ait olacağını belirtmiştir.⁸³⁰

2.7. İstibdâle Başvurabilme Şartları

Mahkeme kayıtları, ahkam defteri belgesi ve vakıf tahrir belgelerine kıyasla Osmanlı fet-

Ahmed el-Kefevî, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 221; Hasan b. Ali el-Kayserî, *Semhatü'l-ebrâr*, 220a; Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde*, 48b; Krebneşî, *Fetâvâ-yı Krebneşî*, 58a.

⁸²⁸ Veli b. Yusuf, *Mecma'u'l-fetâvâ*, 126b.

⁸²⁹ "... iş bu menzili, emr-i pâdişâh ile Sufiler Mahallesinde, Vezir-i azam Mehmed Paşa, bir menzil-i âhar ile istibdâl etmiştir..." *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri*, 15.

⁸³⁰ Konevîzâde, *el-Fetâvâ'l-Es'adiyye*, 266.

vaları ile istibdâl risalelerinde istibdâlle ilgili öne sürülen birçok şartın zikredildiği görülmektedir. Bu, geniş teorinin pratikte daralması olarak yorumlanabilir. Vâkıfın istibdali şart koşması, sultan gibi birtakım yetkili kişilerin izni, bedelin daha değerli olması, vakfın işlevini yitirmesi, vakfın rayiç bedelle satımı gibi şartların oldukça fazla gündeme getirildiği anlaşılmaktadır. 53 fetvada zikredilen müsevviğ-ı/müsevviğât-ı/şerâit-i/şerâit-i sıhhat-i istibdâl kelimeleri, neler olduğu belirtilmeden birçok koşulu içerisinde barındırma manasını ihtiva etmektedir. Ek 9’da ilgili fetvaların hangi mecmualarda yer aldığı kaydedilmiştir. Bu durum, ilgili şerâitin tasnif edilmesinin lüzumuna işaret eder. Fakat bilindiği üzere fetvaların dili fıkıh kitapları kadar muhkem olmamakla birlikte fetvaların kullandığı kavramlar aldatıcı olabilir. Bundan ötürü, istibdâl şartlarını birleştiren ortak nokta tespit edilebildiği kadarıyla şartlar taksime tabil tutulacak ve istibdal şartları, istibdale başvurma ve istibdali sahih olarak gerçekleştirebilme diye iki kısımda incelenecektir. İkinci sırada belirttiğimiz “istibdali sahih olarak gerçekleştirebilme şartları” başlığında yer alan “sahi” kelimesi, mesela mescidin istibdali gibi genel görüşe bakarak sahih olmayan konuları ayırt edebilmek için kullanılmıştır.

İstibdâl, trampa, alım-satım ve tazmin gibi uygulamaları içerebilen nevi şahsına münhasır vakıf hukukunda ele alınan bir akit olduğundan, mesela bey aktinde var olması gerekli koşullar, temel olarak istibdâlde de bulunmalı diyebiliriz. Örnek olarak bir fetvada, istibdâli uygulayacak kişinin, ehliyet kusuru bulunmasının, istibdâli “gayr-ı muteber” kılacağı anlatılmaktadır.⁸³¹ İlgili kavram, batıl bir satım akdinin hukuki sonucunu anlatan bir tabirdir. O zaman “ehliyet, istibdâlde de bir inikat şartıdır.” şeklinde bir yargıya varabiliriz. Başka bir örnek olması açısından Seyyid Esad’a ait bir fetvada anlatıldığına göre, mevkufun aleyhin aynı zamanda vakıf nazırlığını yürüttüğü işlevselliği devam eden akar vakıfla ilgili bir istibdâl problemi aktarılmaktadır. Orada söz konusu vakfın, ehliyet kusuraundan dolayı fiili tasarruf kısıtlaması bulunan (mahcur) nazır tarafından, bir hakimin vakıftan değeri daha düşük mülk malıyla istibdâl edildiğini anlatan bir mesele mezkurdur. Suiistimal bununla da kalmaz ve eski vakfı istibdâlle kendisine mülk yapan hakim, bir müddet sonra oraya yol olsun diye aynı nazırdan yandaki vakıf araziye kiralar. Seyyid Esad da, nazırın hacr altında iken yapmış olduğu söz konusu istibdâl ve kiralamanın iptali

⁸³¹ Konevîzâde, *el-Fetâva’l-Es’adiyye*, 266.

doğrultusunda fetva verir.⁸³² Buradan anlaşıldığına göre istibdâlde tarafların hacredilmemiş olması bir diğer inikat şartı olarak görülebilir.

Mısırlı Hanefî fakihî Emînüddin, bir fetvasında istibdâl edilen vakıf arazinin istibdâlden önce, istibdâl anında ve sonrasında işlevsel olduğu yönünde delil getirilir ise, ilgili istibdâl hükmünün batıl olacağını söylemektedir.⁸³³ Buna göre vakfın işlevini yitirmesi istibdâlin inikat şartı olmalıdır. Fakat bu fetvadaki batıl kelimesinin fasit manasında kullanılmış olduğu yahut Emînüddin'e göre böyle bir şartın inikat şartı kabul edildiği şeklinde izahlar yapılabilir. Nitekim vakfın harap olması, istibdâlin kuruluşuna doğrudan etki edecek bir şart olmamakla birlikte en sık ileri sürülen şartlardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Harabiyetin, inikat şartı olarak değerlendirilmesine engel teşkil eden hususlardan birisi de, incelediğimiz kaynaklarda vakfın harap hale gelmemesi yanında birtakım şartlarla istibdâle gidilebileceği yönünde birçok kanaatin var olmasıdır.⁸³⁴ İstibdâl hüccetinde yazılı olan bedel malın hakikatte mevcut olmaması halinde, aynı şekilde istibdâlin batıl kabul edilmesi gerektiği yine bir fetvada mezkurdur.⁸³⁵ Buna göre istibdâl esnasında bedelin mevcudiyeti bir diğer inikat şartıdır denilebilir.

Bedel mala ait gelirin vakıf maldan çok olması ve bedelin daha güzel/değerli mahallede bulunmasının, istibdâlin şartı olarak değerlendirildiği bir fetvada zikredilmektedir.⁸³⁶ Bir diğer fetvada ise vakıf malın işlevsizliği, bedel malın daha güzel mahallede bulunması, uygulayanın “dürüst kadı” niteliği ve bedel malın vakıf olmaya elverişli olma şartları mevcut değilse istibdâlin “gayr-ı sahih” olacağı ifade edilmektedir.⁸³⁷ İbn Nüceym'e ait bir fetvada anlatıldığına göre, vâkıfın vakfiyesinde istibdâli yasakladığı kayıtlı iken, vakfın istibdâli meşru hale getiren başka gerekçeleri mevcut olsa, hakim izniyle istibdâlin meşruiyeti belirtilmektedir.⁸³⁸ Şeyhülislâm Hocaşâde Esad Efendi, iki fetvasında vakfe-

⁸³² Konevîzâde, *el-Fetâva'l-Es'adiyye*, 266.

⁸³³ Abdulfettâh Dervîş, *el-Fetâvâ'l-Emîniyye*, 39^a-39^b.

⁸³⁴ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir 'alâ Mezheb-i Ebî Hanîfe en-Nu'mân*, (Lübnan: Beyrut, Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1419/1999) 163; Ahîzâde Abdülhalîm Efendi, *Fetâvâ-yı Ahîzâde*, 61^b; Sunullah el-Hanefî, *Mecmûa-i Mesâil-i Fıkhiyye*, 93^b; Salih b. Ahmed el-Kefevî, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 220-221; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 4: 338.

⁸³⁵ Ebü's-Suûd Muhammed b. Ali el-Şirvânî, *Uddetü erbâbi'l-fetvâ*, 163.

⁸³⁶ Konevîzâde, *el-Fetâva'l-Es'adiyye*, 266.

⁸³⁷ Ebü's-Suûd Muhammed b. Ali el-Şirvânî, *Uddetü erbâbi'l-fetvâ*, 162-163.

⁸³⁸ ”سئل: عن واقف شرط في وقفه عدم الاستبدال، فصار الوقف بصفة مسوغة للاستبدال فهل يصح استبداله أو لا يصح لعدم اشتراط الواقف ذلك، وما الحكم؟ أجاب: نعم يصح الاستبدال بإذن الحاكم ولو منع الواقف“ Timurtâşî, *Fetâvâ İbn Nüceym*, 87.

den tarafından istibdâle temas edilmemesi durumunda sultan izni ile istibdâlin yapılabilceği yönünde bir kanaat izhar etmektedir. Buna göre sultan izninin varlığı, vakfedenin izninden ihtiyaçsız bırakır diyebilir miyiz? Bir başka fetvada ise vakfedenin istibdâlden bahsetmediği durumlarda istibdâl uygulamasının batıl olacağı vurgulanmaktadır. Bu fetva Seyyid Esad’a aittir.⁸³⁹ O zaman vakfedenin istibdâl izni, bir inikat şartı olarak mı kabul edilmelidir? Fakat Seyyid Esad’a ait bir diğer fetvada anlatıldığına göre, vâkıfın istibdâle temas etmediği durumda istibdâlin birtakım şartlarla meşru olacağı ifade edilir. İstibdâli gerçekleştirenin dürüst kadı niteliğini haiz bir kadı olması ve vakfın satışında gabn-i fahiş bulunmaması söz konusu şartlardır. Bir başka fetvasında da Seyyid Esad, vakfedenin istibdâli şart koşması halinde istibdâli gerçekleştirebileceğini, aksi durumda ise istibdâli kadının, geliri fazla ve faydası daha çok olan bedel mukabilinde uygulayabileceğini söyler.⁸⁴⁰ 4 fetvada daha ifade edildiğine göre, vakfeden tarafından istibdâlin yasaklanması veya vâkıfın istibdal şartına temas etmemesi halinde, kadının istibdale yetkili kılınması ve maslahatın bulunması vb. şartlarla istibdâlin onayı yönünde kanaatler zikredilmektedir.⁸⁴¹ Ayrıca vakıf tahrir defterindeki birçok belgede, vâkıfın istibdâl şartına temas edilmemesi ile birlikte istibdâlin uygulandığı kaydedilir.⁸⁴² Bunun yanında 3 mahkeme kaydında vakfedenin istibdâl şartını ileri sürmemesine rağmen, bedelin daha değerliliği gibi şartlarla istibdâlin sahih olduğuna hükmedilmiştir.⁸⁴³ O zaman, vakfedenin istibdâle izin vermesinin, inikat şartı olarak değerlendirilmesi yönünde birtakım delillerin var olduğu görülse de, sıhhat şartı şeklinde algılanması da doğru olabilir. Nitekim vakfedenin istibdâli zikretmiş olması asıl kabul edilmekle birlikte, istibdâl yetkisini eline almamış ise, bunu telafi edici olarak istibdâlin devlet yetkilileri tarafından icra edilmesi ya da vakfın harap olması vb. şartlar devreye sokularak istibdâlin gerçekleştirildiği belirtilmektedir. Sıhhat şartı kabul edildiğinde ise vakfedenin şartı bulunmadığında istibdâlin fasid olması gerekir diye bir itiraz ortaya konabilir. Vakfedin istibdali şart koşmasına yönelik detaylı açıklamalar, gerideki sayfalarda yer alan “Vâkıfın Vakfiyede İstibdali Şart

⁸³⁹ Konevîzâde, *el-Fetâva'l-Es'adiyye*, 267.

⁸⁴⁰ Konevîzâde, *el-Fetâva'l-Es'adiyye*, 267.

⁸⁴¹ Remlî, *el-Fetâvâ'l-Hayriyye*, 218; Salih b. Ahmed el-Kefevî, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 220-221; Sakızî, *Surretü'l-fetâvâ*, 101^a; Sunullah el-Hanefî, *Mecmûa-i Mesâil-i Fıkhiyye*, 85^b86^a.

⁸⁴² *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri*, 4, 7, 8, 11, 12, 13, 14, 15...

⁸⁴³ *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 12 Numaralı Sicil*, hük. 1215, 16: 891-892; *İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi: 3 Numaralı Sicil*, hük. 739, 17: 594-597; *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi: 51 Numaralı Sicil*, hük. 591: 8: 291-292.

Koşması” başlığında ele alınmıştı.

Ayrıca bu bölümün değerlendirme kısmında da yer verildiği üzere fetva mecmuaları gibi kaynaklardan istibdâl şartlarının akit teorisi çerçevesinde net bir çıkarımının yapılmasının oldukça çetrefilli olduğu söylenebilir. Anlaşıldığı üzere incelediğimiz kaynaklarda, istibdâlin teorik açıdan detaylı bir incelemesi yansıtılmamaktadır. İlerleyen satırlarda kaynaklarda işlenen şartlara ayrı ayrı yer verilecek, ehliyet ve bedel malın mevcut olması gibi herkes tarafından malum olanlar ve sık sık dillendirilmeyenler ise taksimata dahil edilmeyecektir.

2.7.1. Vakfın İşlevini Yitirmesi

Vakfın işlevini yitirmesi şeklinde tercüme ettiğimiz kaynaklardaki kelime “harap” kavramıdır. Fetvalarda, risâlelerde, mahkeme kayıtlarında, dîvân-ı hümayun sicilleri ile vakıf tahrir defterinde genellikle bu kavram kullanılmaktadır.⁸⁴⁴ Öte yandan vakıf paraların istibdâliyle ilgili olarak “zayı olma ihtimali” ifadesinin⁸⁴⁵ ve menziller için “kâbil-i süknâ olmamakla” kelimelerinin⁸⁴⁶ zikredildiği görülmektedir. Son sırada aktardığımız kelimenin, vakıf menzilin “haraba müşrif olması” ifadesinden sonra kaydedilerek işlevselliğin kaybolmasını kuvvetlendirici mahiyette kullanıldığı fark edilmektedir. Osmanlı vakıf tahrir belgelerinde “haraba müteveccih, haraba müşrif” gibi kelimeler de kullanılır ve kadının bu şartla istibdâle hükmettiği aktarılmaktadır.⁸⁴⁷ Bazı fetvalarda harabiyet şartına temas edilmemekte ve “şerâit-i istibdâl” ifadesi kullanılmaktadır.⁸⁴⁸ Bu gibi yerlerde vakfın işlevselliğini yitirmesinin “şerâit” kelimesiyle kastedildiğini düşünebiliriz.

Vakfın işlevini yitirmesinin istibdâli meşru kılan bir şart görüldüğü noktasında genel kanaatin bulunduğunu söyleyebiliriz.⁸⁴⁹ Toplam 123 fetvada bu şartın gerekli görüldüğü anlaşılmaktadır. Bir fetvada, vakıf menzille bahçenin kısmen harap olmasına karşılık is-

⁸⁴⁴ Bozanî, *Fetâvâ-yı Ebüssuûd*, 90^a; Sıddîkî, *Katû'l-cidâl*, 113^b; *İstanbul Vakıf Tarihi I*, 42; *İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi: (Havâss-ı Refîa) 19 Numaralı Sicil*, hük. 276, 24: 247.

⁸⁴⁵ Bozanî, *Fetâvâ-yı Ebüssuûd*, 90^a.

⁸⁴⁶ *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 3 Numaralı Sicil*, 13: 135.

⁸⁴⁷ *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri*, 29, 293, 338, 354, 362, 364, 471, 662-663.

⁸⁴⁸ Menteşî, *Abdürrahîm Efendi, Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 460.

⁸⁴⁹ Bozanî, *Fetâvâ-yı Ebüssuûd*, 90^a; Sıddîkî, *Katû'l-cidâl*, 113^b; *İstanbul Vakıf Tarihi I*, 42, 63; *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri*, 29, 293, 338, 354, 362, 364, 471, 662-663; *İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi: (Havâss-ı Refîa) 19 Numaralı Sicil*, hük. 276, 24: 247.

tibdâl bedeli olarak daha değerli menzil teklif edilmesine rağmen istibdâle cevaz verilmediği kaydedilmiştir.⁸⁵⁰ Anlaşıldığı kadarıyla bu fetvada vakfın tamamen harap olması şartı aranmaktadır. Sıddîkî, istibdâl için vakfın harabiyeti ve bedelin enfa' olması şeklinde iki şartın bulunduğunu söylemektedir. Bunlardan birisinin mevcut olmaması halinde ise ona göre istibdâl yapılmamalıdır.⁸⁵¹ Sıddîkî'nin bu yaklaşımı Osmanlı mahkeme kayıtları ile ahkâm defterinde de görülmektedir.⁸⁵²

Zekeriyyazâde Yahya Efendi'ye ait bir fetvada vakfın işlevsel olması halinde bedelin değeri ve gelirinin vakfa göre iki kat fazla olmasına rağmen ilgili vakfın kesinlikle istibdâl edilemeyeceğine dair bazı açıklamalar yapılmaktadır:

“**Mesele:** Zeyd, bir mescidin mesalihine vakf ettiği menzili 'Amr'ın menzili mezkurdan galleten ve kıymeten dı'f miktar ziyâde bir menzili ile istibdâl murad edip emr-i sultân ile ve hâkimüş's-şer' marifeti ile istibdâl eylese, istibdâl-i mezkûr sahih ve nâfiz olur mu? **el-Cevâb:** Bir vakıf mâ dâme ki icâreye verilip ücreti ile ta'mir olunmak mümkün ola, yahut istidâne ile ta'mire kâbil ola, yâ vâkıfın ol cihete tayin olunmuş âhar vakfı olup ânın gallesinden ta'mire mecâl ola, istibdâl olunmaz. Bedelin gallesi dı'f olmak kifâyet etmez. Hususân vakf-ı ma'mûr olacak hiç mesâğ yoktur.”⁸⁵³

Bu fetvada zikredildiği üzere istibdâlde bedelin daha değerli olması, sultan izni bulunsa bile istibdâlin meşruiyeti için yeterli görülmemektedir. Öte yandan vakfın harap olması halinde ilk başta geliriyle tamir edilmesi, geliri yoksa istibdâle değil, sırasıyla icâre veya istidâneye müracat edilerek vakfın tamir ettirilmesi vurgulanmıştır. Sonuç olarak harap olmamış vakıf katiyyen istibdâl edilmemeli denilmiştir.

Bir fetvada anlatıldığına göre vakıf nâzırı, harap olduğundan istifade edilemiyor diye mescide ait vakıf araziyi istibdâl ettirdikten sonra, bu nazırın yerine yeni birisi atanır ve söz konusu vakıf arazinin eskiden olduğu gibi hâlen işlevselliğinin devam ettiğini iddia

⁸⁵⁰ “**Mesele:** Zeyd'in, evladına ve bade'l-inkıraz Medine-yi münevvereye vakf ve şart ettiği menzil ve bahçe bir miktar harap olmakla mütevellî-i vakf, izn-i hakimle ol mevzia karib kıymeten ekser ve evfer olan Bekr'in âhar menzil ve bahçesiyle istibdâl eylese istibdâl-i mezkûr şeran sahih olur mu? **el-Cevâb:** Olmaz, memnudur.” Esîrî Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, 98^a. Bu fetva, söz konusu mecmuanın bir sonraki varlığında mükerrer olarak aynen kaydedilmiştir. Esîrî Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, 99^b.

⁸⁵¹ Sıddîkî, *Katû'l-cidâl*, 113^b.

⁸⁵² *İstanbul Vakıf Tarihi I*, 42; *İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi: (Havâss-ı Refia) 19 Numaralı Sicil*, hük. 276, 24: 247.

⁸⁵³ Esîrî Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, 99^b.

ederek eski istibdâlin iptalini ister. Mısırlı Hanefî fakihi Emînüddin, bu talebe istibdâlden önce, istibdâl anında ve sonrasında malum arazinin istifade edildiğine dair delil getirildiği takdirde verilen istibdâl hükmünün batıl sayılacağı şeklinde cevap vermektedir.⁸⁵⁴

İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*'inde işlevselliği devam eden vakıf malları vakfî'l-âmir veya vakfî'l-ma'mûr diye ifade eder ve bu tür malların istibdâline kapıyı kapatmaz; şu dört durumdan birisinin bulunması halinde harap olmamış vakıf istibdâl edilebilir der: 1. Vâkıfın istibdâli şart koşması. 2. Vakıf malın mesela gasp edilerek eski halinden başka bir şekle dönüştürülmesi. 3. İstibdâlden başka çıkış yolun bulunmaması. Mesela vakıf malı gasp eden kişinin bunu inkar etmesi durumunda vakıf görevlisinin herhangi bir delili olmayıp gaspedenin vakfın kıymetini tazminden başka bir çare kalmaması. Bu durumda vakıf görevlisi temin ettiği tazmin bedeli ile yeni vakıf mal satın almalıdır. 4. Ebû Yûsuf'a göre vakıf mala karşılık teklif edilen bedelin geliri daha çok veya daha değerli olması hali.⁸⁵⁵ Osmanlı dönemi fetva mecmûalarında da bu nakle yer verilmektedir.⁸⁵⁶

2 fetvada vakfın harap olmaya yüz tutması yanında gelirinin kesilmesi şartıyla,⁸⁵⁷ bir fetvada ise gelirinin azalması ve haraba yüz tutması koşuluyla,⁸⁵⁸ bir fetvada da tamamen harap olması ve tamiri için gelirinin olmaması⁸⁵⁹ ile istibdâle cevaz verildiği ifade edilmektedir. Bir başka fetvada ise, vakfın gelirin bulunması halinde bedele ait gelirin daha çok olması ve daha güzel mahallede bulunması ile Ebû Yûsuf'a göre istibdâlin caiz olduğu belirtilmektedir. Ayrıca bunun müfta bih olduğu zikredilir.⁸⁶⁰ Bir diğer fetvada, vakıf menzilin harap olması sonucu fayda verme işlevini yitirmesinden ötürü bütün istibdâl

⁸⁵⁴ Abdulfettâh Dervîş, *el-Fetâvâ'l-Emîniyye*, 39^a-39^b.

⁸⁵⁵ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 163.

⁸⁵⁶ Ahîzâde Abdülhalîm Efendi, *Fetâvâ-yı Ahîzâde*, 61^b; Sunullah el-Hanefî, *Mecmûa-i Mesâil-i Fıkhiyye*, 93^b; Salih b. Ahmed el-Kefevî, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 220-221; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 4: 338.

⁸⁵⁷ "Birkaç kıt'a dâr vücuh-u hayra vakf olduktan sonra haraba müşrif olunup tarafı vakfa bir şey âid ol[ma]ması ile, kudât-ı Müslimin istibdâline hükm edip dar-ı mezburu bey edip semeni ile dar-ı mezburun mekanına ahar şey vakf eylese şeran istibdâl-i vakf caiz olur mu? **el-Cevâb:** Olur, ve ecâze." Mehmed Vâni, *Fetâvâ-yı Bistâmî*, 115^a-115^b. Diğer fetva için bk. Mehmed Vâni, *Fetâvâ-yı Bistâmî*, 114^a.

⁸⁵⁸ Konevîzâde, *el-Fetâvâ'l-Es'adiyye*, 267.

⁸⁵⁹ Ebû's-Suûd Muhammed b. Ali el-Şirvânî, *Uddetü erbâbi'l-fetvâ*, 165.

⁸⁶⁰ Ebû's-Suûd Muhammed b. Ali el-Şirvânî, *Uddetü erbâbi'l-fetvâ*, 163. Bistâmî'ye ait bir fetvada, vakfın gelirinin var olması ile birlikte kadının hükmüyle istibdâle gidilebileceği kayıtlıdır. Yine ona ait bir fetvada vakfı tamir edecek kişinin var olmasıyla birlikte istibdâl gidilebileceği anlatılır. İlk fetvadaki kelime "âid olması ile", diğerindeki ise "tamir murad eylese" şeklindedir. Diğer fetvalara bakıldığında bu ifadelerdeki "olması" yerine "olmaması", "eylese" yerine "eylemese" lafızlarının daha doğru olacağı hatıra gelebilir. Buna bakarak zikri geçen kelimelerin yazımında hata yapılmıştır diyebiliriz. İlgili fetvalar şunlardır: "Bir camia vakıf olan dükkanın icaresinde vakfa bir şey âid ol[ma]ması ile kad-ı müslimin istibdâline hükmedip dükkan-ı mezburu bey eyleyip dükkan-ı mezburun mekanına ahar şey vakf eylese şeran istibdâl-i vakf caiz olur mu? **el-Cevâb:** Olur, ve ecâz eyzan ila ahirih." Mehmed Vâni, *Fetâvâ-yı Bistâmî*, 115^b. "Bir mescid

şartlarını tamamlamış olması ile mütevellî tarafından başka bir menzil karşılığı istibdâl edilebileceği zikredilmektedir.⁸⁶¹ Bir başka fetvada, boş vakıf arsadan istifade ediliyor-ken menzil ile istibdâline cevaz verilmediği görülmektedir.⁸⁶²

Ek 9'da görüldüğü üzere 38 fetvada istibdâl için birtakım şartların ötesinde işlevini yiti-miş vakfa yönelik kiraya verip tamir ettirmek gibi istibdâl dışında başka uygulamaları devreye sokarak istibdâlden uzak durulmaya çalışıldığı gözlemlenmektedir. Burada dik-kat çeken husus, vakfın harap olması yanında istibdali gerekli görülen vakfın geliri ile veya vakfı kiraya vererek ya da vakfın borç alarak tamir ettirilmesi gibi çarelerin tüken-mesinden sonra istibdale müracaat etmenin uygun olacağını vurgulanmasıdır. İstibdali böyle bir aşama sonunda uygulamaya gitme tercihi, satımı yasak olan vakıf malların, bir nevi satım gibi değerlendirilebilecek istibdâl neticesinde suiistimal edilmesini engelle-mek olabilir.

Ebüssuûd Efendi, vakıf mektebin tamamen harap olması halinde yeni mektep binasının yapılamaması ve tamir için kiraya verilememesi durumunda istibdâle onay vermiştir.⁸⁶³ Çivizâde'ye nispet edilen bir fetvada da benzer bir çözüm önerisi aktarılmaktadır.⁸⁶⁴ Ali Akkirmânî, bir fetvasında imamın oturduğu vakıf lojmanın işlevini devam ettirememesi yanında, vakfın orayı tamir ettirecek bir geliri olmaması halinde, oranın satılıp yenisinin alınması şeklindeki istibdâle kadı izniyle cevaz vermiştir.⁸⁶⁵ Burada o, istibdâlden önce vakfın kasasından tamir şartını gerekli görmektedir.

Akkirmânî'ye sorulan bir başka fetvada aktarıldığına göre, dört vakıf dükkanın tamamı

haraba müşrif olup baz-ı ahcar ve eşcarı nakz olup ahâr kimesne tamir murad eyle[me]se, mescid-i mezbu-run banisi oğlu Amr, nakz olan eşcarını ve münhedim olan ahcarını bey etmek kast etse şeran eşya-yı mez-kuru, banî mütevaffanın oğlu Amr mı bey eder yahut bina-yı cedideye mi sarf olunur? **el-Cevâb:** Bina-yı cedideye sarf olunur." Mehmed Vânî, *Fetâvâ-yı Bistâmî*, 115^b.

⁸⁶¹ "Zeyd'in evkafından olan menzil harap olup kabil-i intifa olmamakla cemi-i şerait-i sıhhat-i istibdâl mevcude iken mütevellisi, emr-i sultani ile menzil-i mezburu Amr'ın mülkü ile istibdâl eylese caiz olur mu? **el-Cevâb:** Olur." Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 460.

⁸⁶² "İstanbul hisarı dahilinde olup mahalli râğbette olan vakıf arsa-i hâliye, müntefa biha iken Bekr'in mülk menzili ile istibdâl caiz olur mu? **el-Cevâb:** Olmaz." Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdür-rahîm*, 461.

⁸⁶³ Bozanzâde, *Fetâvâ-yı Ebüssuûd*, 90^a.

⁸⁶⁴ "Sulehaya vakf olan ev yanıp ancak arsası kalıp yapmaya âhar nesnesi olmamak ile yirmi-otuz sene battal kalıp intifa olmasa hükmü şeri nice olur? **el-Cevâb:** İcareye verilip ücreti ile tamir olunur, aslen tamir mümkün olmazsa izn-i sultan ile istibdâl olunur. Şeyh Mehmed eş-şehir bi Çivizâde." *Mecmûatü'l-fevâid ve'l-fetâvâ*, 131^a.

⁸⁶⁵ Derviş Muhammed b. Hasan, *Fetâvâ-yı Akkirmanî*, 57^b.

harap olmaya yüz tutması yanında ikisi harap olmuştu. Bu durumda harap olanların arazisini satarak temin edilen bedelle, diğer ikisini tamir ettirmenin meşru olup olmadığı sorulmuştu. Akkirmânî de, mütevellinin durumu kadıya bildirmesini ve kadının borç alıp tamir ettirmesini söylemişti. Bu yapılamazsa istibdane-i ribh ile tamir ettirilerek kiraya verilmesi neticesinde elde edilen parayla borcunun ödenmesi çözümünü sunmuştu. Bu da olmazsa, kadı, tamamen harap olanları satarak diğer ikisi tamir ettirilebilir demişti.⁸⁶⁶

Boyabâdî'nin mecmûasında aktardığına göre 20-30 yıldır âtıl bir halde bekleyen menzil hakkında istibdâlden önce kiraya vermek ve geliri ile tamir ettirme uygulamasının gerekli olduğu belirtilir.⁸⁶⁷ Derleyeni meçhul bir fetva mecmûasında ise Şeyhülislâm Sunullah Efendi'ye atfen istibdâli sorulan bir vakfın sadece tamir ettirilmesine odaklı bir fetva nakledilir ve istibdâl yapılmaması vurgulanır.⁸⁶⁸ Ona nispet edilen bir başka fetvada da, tamiri lazım olan değirmenin ilk başta borç alınarak tamir ettirilmesi gerektiği, bu mümkün olmaz ise istibdâl edilmesinin meşru olacağı belirtilmiştir.⁸⁶⁹

Şeyhülislâm Hoca Sadeddin Efendi, bir fetvasında vakfın işlevselsizliğinin kesinleşmesi halinde tamir mümkün değilse, istibdâli kaçınılmaz kabul etmektedir.⁸⁷⁰ Seyyid Esad'ın da bir soruya aynı mahiyette bir cevabı bulunur.⁸⁷¹ Nakîbüleşrâf Rıza Kırımî (ö. 1169/1755), 40-50 yıldan beri harap halde kalan ve tamir ettirme masrafları bulunmaması yanında kiraya verilmesi de mümkün olmayan bir vakıf mektebin istibdâli talebine

⁸⁶⁶ Derviş Muhammed b. Hasan, *Fetâvâ-yı Akkirmânî*, 57^a. Bu fetvada iki vakıf dükkanın satış bedeliyle diğer ikisini tamir malzemelerini alıp vakfa dönüştürmek, ennihaye terim anlamında bir istibdâl şekli kabul edilecektir.

⁸⁶⁷ Boyabâdî Sağır Mehmed Efendi, *Mecmûatü'l-fetâvâ*, 161^b.

⁸⁶⁸ “Zeyd, hâl-i sıhhatinde mülk menziline evladına ve evlad-ı evladına, ba'del inkirâz Medine-i Münevvere'ye vakf-ı sahîh ile vakf edip evlad-ı mezbûre mutasarrıflar iken, menzil-i mezbûr haraba müşrif olup tamire kâdir olmadıkları takdirce, menzil-i mezbûr bey' edip semeni ile yerine minvâl-i mezbûr üzere vakf olmak için menzil-i âhar iştirâ etmeye kâdir olurlar mı? **el-Cevâb:** Olmazlar. Tamiri kendilerine lazımdır. Etmezlerse icâr olunur. Haraba müteveccih iken tamir etmeyip sâkin olmuşlar ise ecr-i misil verirler, onunla tamir olunur. Sunullah Efendi el-Merhum.” *Mecmûatü'l-fevâid ve'l-fetâvâ*, 131^a.

⁸⁶⁹ “Zeyd'in kendi ruhu için günde üç cüz-ü şerif tilavet olunmak üzere vakf ve tayin ettiği değirmen harap olup tamiri için tayin olunmuş akçe olmasa, re'yi hakim ile nakzı bey olunup semeni ile âhar akar iştirâ olunmak caiz olur mu? **el-Cevâb:** İstidâne edip tamir mümkün ise olunur, değil ise müteveli emin olup hakim adil olup izn-i sultânî ile âhar akar alınmak tecviz olunur. Sunullah Efendi.” *Mecmûatü'l-fevâid ve'l-fetâvâ*, 131^a.

⁸⁷⁰ Şeyhülislâm Hoca Sadeddin Efendi, *Fetâvâ*, 25^a.

⁸⁷¹ Konevîzâde, *el-Fetâva'l-Es'adiyye*, 267. Benzer bir fetva şu şekildedir: “Süknası müderrsilere meşrut olan vakıf menzil, haraba müşrif olup kabil-i sükna olmamağın müteveli-i vakf, menzil-i âhar iştirâ etmek için menzil-i mezbûr beya şeran kadir olur mu? **el-Cevâb:** Olmaz. Galle-i vakıfta müsaade olup ya icar olunmak ile tamir mümkün olacak tamir etmek gerektir. Yahya Efendi.” *Mecmûatü'l-fevâid ve'l-fetâvâ*, 131^a.

olumlu cevap vermiştir.⁸⁷²

Timurtâşî'ye türbeye ait bir vakfın harap olmasına karşılık tamir masraflarının temin edilemediği ve bunun için kiraya da verilemediği durumlarda oranın kiremit ve taşlardan oluşan enkazının satılması meşru olabilir mi, yahut başka bir çözüm var mı? şeklinde bir soru sorulmuştu. O da, böyle meselelerde yıkıntıların satılıp yerine yeni vakıf alınması gerektiği, bu mümkün olmaz ise vakfın varislere intikal ettirilmesinin uygun olduğu, buna da imkan yok ise zikri geçen vakfın fakirlere verilmesinin doğru olacağı yönünde bir cevap vermişti.⁸⁷³ Dolayısıyla ona göre sıralama şöyledir: İşlevsiz hale gelmek, tamir ettirmek, tamir için kiraya vermek, istibdâl, varislere intikal, fakirlere mülk edindirmek. Timurtâşî'nin hocası İbn Nüceym'e⁸⁷⁴ ait bir fetvada anlatıldığına göre benzer bir durumdaki sıralama şu şekildedir: İşlevsiz hale gelmek, tamir, istibdâl, varislere intikal, fakirlere mülk edindirmek.⁸⁷⁵

Zekeriyyazâde Yahya Efendi'ye sorulan bir hamamın istibdâlini ihtiva eden sualde şu sıralama kayıtlıdır: 1. Harap olması. 2. Rağbet edilmeyen konumda yer alması. 3. Kira gelirlerinin tamire yeterli gelmemesi. 4. Başka vakıf gelirlerinden bir yardımın ümit edilmemesi. 5. Yerine gelir getiren bir akar satın alma taahhüdüyle satılması (istibdâl).⁸⁷⁶ Yahya Efendi'nin bir başka fetvasında zikredilen aşamalar şu şekildedir: 1. Harap olması 2. Kiraya verip getirisiyle tamir. 3. Borç alarak tamir. 4. Başka vakfın gelirinden tamir. 5. İstibdâl.⁸⁷⁷ Yahya Efendi'nin çözüm olarak sunduğu 3. maddedeki “istibdâlden önce

⁸⁷² Nakîbüleşrâf es-Seyyid Muhammed Rıza b. Ahmed el-Kırîmî (Derleyen), *Fetâvâ-yı Rızâ*, Süleymaniye Ktp., Yazma Başışlar, nr. 3534, vr. 79^b.

⁸⁷³ Timurtâşî, *Fetâvâ'l-İmâm el-Gazzî*, 107.

⁸⁷⁴ Bk. Ahmet Özel, “Zeynüddin İbn Nüceym”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20: 236-237; “Muhammed b. Abdillâh Timurtâşî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41: 188-199.

⁸⁷⁵ Timurtâşî, *Fetâvâ İbn Nüceym*, 90.

⁸⁷⁶ “**Mesele:** Vakf olup bir cihete muayyen olan hamam, harap olup ve mahall-i rağbette olmamakla icaresi tecdid ve merammetine vefa etmeyip sair galle-i vakıftan dahi müsaade olmamakla mütevellî-i vakıf olan Zeyd, yerine semeni ile gallesi hasıl olur akar almak için bey etmeğe kadir olur mu. **el-Cevâb:** Olmaz.” Esrîr Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, 115^a. Bu fetva, kısmi değişiklikler ile birlikte başka bir derleme mecmuada aynen aktarılır: “Vakf olup gallesi bir cihete muayyene olan hamam, harap olup ve mahall-i rağbette olmamakla icaresi, tecdid ve merammetine vefa etmeyip sair galle-i vakıfta dahi müsaade olmamakla mütevellî-i vakıf olan Zeyd, ol hamamın yerine semeni ile gallesi hasıl olur akar almak için bey etmeğe şeran kadir olur mu? **el-Cevâb:** Olmaz. Yahyâ Efendi.” *Mecmûatü'l-fevâid ve'l-fetâvâ*, 131^a.

⁸⁷⁷ “**Mesele:** Zeyd'in bir mescidin masalihine vakf ettiği menzili Amr, menzil-i mezkurdan galleten ve kıymeten dı'f miktar ziyade bir menzille istibdâl murad idüp emr-i sultânî ile ve hakim-i şer' marifeti ile istibdâl eylese istibdâl-i mezkur sahih ve nafiz olur mu? **el-Cevâb:** Bir vakıf mâ dâme ki icareye verilip ücreti ile tamir olunmak mümkün ola yahut istidane ile tamiri kabil ola, ya vâkıfın ol cihete tayin olunmuş ahar vakfı olup ânın gallesinden tamir mecal ola, istibdâl olunmaz. Bedelin gallesi dı'f olmak kifayet etmez.

borç olarak vakfı tamir ettirme” konusuna dair İbn Kemal’in de bir fetvası mezkurdur. Orada, istibdâlden önce mütevellinin kendi parasından vakfı tamir ettirdiği, sonrasında da alacağını temin ettiği anlatılır.⁸⁷⁸

4 fetvada anlatıldığına göre, vakıf mektebin tamamen harap hale gelmesi yanında vakfın yenisini yapmaya imkanı olmaması koşuluyla ve kiraya vererek tamir ettirme şeklinde bir çözüme gidilememesi halinde, yıkıntıların satılıp yerine yenisinin alınması şeklinde istibdâle onay verilmiştir.⁸⁷⁹ Vakıf mektebin, tamamen harap olmasına karşılık yerine vakıf bina inşa etme imkanı bulunamaz ise vakfın bekası için başka çareler aranır. Mesela kiraya verip bedeliyle tamir yaptırma durumu için uğraşılabilir. Sonuç alınamazsa müteveli, hakimden izin alarak enkazı rayiç bedel karşılığı satıp yerine yeni bir vakıf satın alabilir.⁸⁸⁰

Erzurum müftüsü Seyyid İbrahim Edhem’in naklettiği bir fetvasda anlatıldığına göre, cami vakfı olan deri tabaklama dükkanının işlevi kesilip kiracı bulunamadığından yıkılsa, suyu ile birlikte arsasını vakfa fayda getirecek bir dükkanla istibdâl etmek meşrudur. Burada istibdâl, kiraya verme işleminden sonra başvurulacak bir mesele olarak kabul edilmektedir.⁸⁸¹ Bazı fetvalarda vakfın 30 sene⁸⁸² ve 40-50 yıl⁸⁸³ gibi uzun süre⁸⁸⁴ harap halde kalmasından sonra istibdâl edildiği anlatılmaktadır.

İki mahkeme kaydında, fetvalardaki genel yaklaşıma uygun olarak yangın vb. durumlardan ötürü harap olmuş vakıf mala yönelik ilk olarak tamir masraflarının temin edilmesi, bu mümkün değilse kiraya verilip elde edilen parayla tamir ettirilmesi, söz konusu çözüm

Hususan vakfı mamur olacak hiç mesaj yoktur.” Esîrî Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, 99^b; *Açıklamalı Osmanlı Fetvâları II*, Nşr. H. Necati Demirtaş, (İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2012), 253.

⁸⁷⁸ Kemalpaşazâde, *Fetâvâ*, 83^b.

⁸⁷⁹ “Bir kasabada vaki mekteb bi’l-küllîye harap olup vakıfta binaya müsaade olmayıp ve icar olunup tamir olunmak dahi mümkün olmasa, izn-i hakimle nakzını semen-i misli ile bey edip semeni ile yerine âhar vakıf almak caiz olur mu? **el-Cevâb:** Olur. Bu surette müteveli nakzını izn-i hakimle semeni misline Amr’a bey ve teslim eylese Amr’a ol nakzını bina ve vakf ettiği çeşmenin yollarına sarf etmek caiz olur mu? **el-Cevâb:** Olur.” Kemalpaşazâde, *Fetâvâ*, 83^b; Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 477; Hasan b. Ali el-Kayserî, *Semhatü’l-ibrâr*, 220^a; Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde*, 48^b-49^a.

⁸⁸⁰ Bozanzâde, *Fetâvâ-yı Ebüssuûd*, 90^a.

⁸⁸¹ “Bir cami’a vakıf olan debbağhanede amel eder [kişi] olmasa, isticarına rağbet eder olmadığından münhedim olsa mütevellisi Zeyd, re’y-i hakim ile ol debbağhanenin arsasını suyuyla vakfa enfa olan bir dükkan ile istibdâli caiz olur mu? **el-Cevâb:** Olur.” Erzurum müftüsü Seyyid İbrahim Edhem, *Nehriyyetü’l-fetvâ*, 104^a.

⁸⁸² Remlî, *el-Fetâvâ’l-Hayriyye*, 217.

⁸⁸³ Nakîbüleşrâf Rıza Kırımî, *Fetâvâ-yı Rızâ*, 79^b.

⁸⁸⁴ “Nice sene” ifadesi için bk. Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 460.

önerisi de yürürlüğe sokulamadığında da, istibdâl edilmesi şeklinde bir sıralamanın takip edildiği görülmektedir. Bu mahkeme kayıtlarından birisinde, icâre-i tavîle şeklinde uzun süreli kira sözleşmesinin mümkün olmadığı durumda, istibdâlin vakfa daha faydalı olacağı belirtilmektedir.⁸⁸⁵ Sonuç olarak vakfın işlevini yitirme şartının istibdalin uygulanabilmesi için son derece gerekli olduğu anlaşılmaktadır.

2.7.2. İstibdâlde Maslahatın Bulunması

Kaynaklarda “vakfın işlevini yitirmesi”, “vakfın rayiç bedelle satılması”, “bedelin akar olması”, “bedel hakkında yalan beyan sunulmaması”, “istibdâlin kaçınılmaz hale gelmesi” ve “vakıfla bedelin konum ile cins birliği bulunması” gibi ileri sürülen koşullar, aslında istibdâlde vakfa yönelik maslahat içerikli şartlardır. Bu başlık altında yer vereceğimiz fetvalar ile risale meseleleri, bizzat istibdâlde maslahatın mevcudiyetini sarahaten belirtenler olacaktır. 16 fetvada, istibdâlin maslahatla uygulanması gerektiği ifade edilmektedir. İlgili fetvalarda çoğu defa maslahat kelimesi, bazen de “salâh”, “eslah”, “hayır”, “savâb” vb. lafızlara yer verilir.

İbn Nüceym, istibdâl risalesinde İmam Muhammed’in *es-Siyerü’l-kebîr*’indeki “vakfedenin istibdâl koşulu mevcut değilse kadı, maslahat şartıyla istibdâl uygulamaya yetkili kılınır.” sözünü naklederek,⁸⁸⁶ istibdâlin Hanefî vakıf hukukunda maslahatla son derece ilişkili bir mesele olduğuna işaret etmektedir. Üç fetva mecmuasında bu kavildeki maslahat kelimesi yerine, istibdâlin daha faydalı olmasını ileri süren “eslah” lafzı mezkurdur.⁸⁸⁷ İstanbul kadısı Muhyiddin Mehmed, vakıf arazinin mülk arazi ile istibdâlinde vakfın maslahatı varsa (salâhu’-vakf), istibdâlin sahih olacağını aktarmaktadır.⁸⁸⁸ *Aynü’l-müftî li-gayni’l-müstefî* isimli fetva mecmuasında, vakfedenin uygulamasını kayyıma tayin ettiği

⁸⁸⁵ “vakıf menzil tûl-i zamân ile harâba müşrif ve dâsir olup ta’mîr ve termîmine müsâ’ade olmayıp ve benim dahi ta’mîr ve termîme adem-i kudretim olduğundan mâ’adâ menzil-i mevkuf, mekâbir-i Müslimîn içinde olmakla icâre-i tavîle âhar tâlibi dahi olmamağın her vechile menzil-i mezbûr bey’ olunup semeni ile alâ sebîli’l-istibdâl ve ibdâl menzil-i âhar iştirâ olunmak evlâ ve ahrâ ve cânib-i vakfa menâfi’-i kesîre olduğu mütefekun-aleyh olmağın...” *İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi: (Havâss-ı Refîa) 19 Numaralı Sicil*, hük. 276, 24: 247. “Sabiha Hatun vakıf arsası muhterika ve nice eyyam hali ve muattal ve imareti merammetine mevkufe tarafı vakfa bir akçe olmadığından maada kimesne isticara talib olmamağın halen Mevlana-yı müşarun ileyhın yine mahalle-i mezburede vaki ... istibdâl ...” *Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul’unda Sosyo-Ekonomik Yaşam: Vakıflar*, 8: 603.

⁸⁸⁶ İbn Nüceym, “Tahrîru’l-mekâl fî meseleti’l-İstibdâl”, 162.

⁸⁸⁷ Atâullah Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*, 140b; Sakızî, *Surretü’l-fetâvâ*, 101a; Sunullah el-Hanefî, *Mecmûa-i Mesâil-i Fıkhiyye*, 85b.

⁸⁸⁸ İstanbul kadısı Muhyiddin Mehmed, *Vâkıât-ı Karaçelebi*, 43b.

istibdâlde kayyımın, istibdâli vakıf için doğru (savâb) bulması halinde bu işlemin caiz olabileceğine dair bir fetva zikredilmektedir.⁸⁸⁹ Şeyhülislâm Yenişehirli Abdullah Efendi'ye ait bir fetvada istibdâlin maslahatı, “istibdâl, hayır olduğu zahir olmakla” cümleleriyle belirtilmektedir.⁸⁹⁰ Medine müftüsü Seyyid Esad, Hayreddin er-Remlî'ye atfen geride metnini kaydettiğimiz istibdâlde maslahatın temel olduğuna dair bir söz aktarır.⁸⁹¹

2.8. İstibdâli Sahih Olarak Gerçekleştirebilme Şartları

2.8.1. Yetkili Kişinin Uygulaması

İstibdâli uygulayanların kim olabileceğini düşündüğümüzde, evvelemirde aklımıza mütevellî ile mülk mal sahibi gelmektedir. İncelediğimiz kaynaklarda istibdâle taraf olan kişilerle ilgili olarak, genellikle mülk tarafın sahibi veya temsilcisi değil, vakıf tarafındakilere değinilmektedir. İstibdâli uygulamaya vakıf tarafından yetkili kişilerin mütevellî, nazır, kayyım ve vakfeden olduğuna söyleyebiliriz. Kaynaklarda kadının bizzat istibdali uygulaması değil de istibdale yetkili olduğunu ifade eden metinlerle karşılaşmak mümkündür. Daha çok vakfedenin istibdali yasaklayıp istibdalde vakfın maslahatının bulunması gibi istibdal yetkisinin devlet otoritesine devredilmesinin gerektiği durumlarda zikredilen kadının istibdale yetkili olduğu bilgisi, istibdali hiyerarşik bakımdan altındaki memurlara, vakfın mütevellisi vb. yetkililere yaptırttığı sonucunu gösterebilir.

İstibdali uygulayan kişilere yönelik tablonun yer aldığı Ek 9'da görüldüğü üzere, Osmanlı fetvasında istibdali uygulamaya yetkili kılınanların kaydedildiği fetvaların yer aldığı sayılara değinilmektedir. Bununla beraber bazen istibdâli gerçekleştiren tarafların zikredilmediği görülür. Mesela İbn Nüceym, vakıf evi belirli bir müddet kiralayan kişinin icâre akdi süresi tamamlanmayan bir istibdâl meselesinde istibdâl lafzını, geçmiş zaman kipli edilgen fiil kalıbıyla ifade etmektedir.⁸⁹²

⁸⁸⁹ İbnü't-Tabbâh, *Aynü'l-müftî*, 70^a.

⁸⁹⁰ “Zeyd'in, mütevellisi olduğu vakıf mekteb harıkde muhterik olup arsa-i sırfa kalıp binaya vakıfda müsaade olmayıp arsasını istibdâl hayır olduğu zâhir olmakla Zeyd, re'y-i hâkimle ve emr-i sultân ile şerâit-i istibdâl mevcûde olduğu halde Amr'ın arsa ve binası mülkü olan mekteb ile istibdâle kâdir olur mu? **el-Cevâb:** Olur.” Mehmed Fıkhî el-Aynî, *Behcetü'l-fetâvâ*, 259.

⁸⁹¹ Konevîzâde, *el-Fetâva'l-Es'adiyye*, 266.

⁸⁹² Timurtâşî, *Fetâvâ İbn Nüceym*, 98.

İstibdale taraf olamayacak kişilerden birisinin fasık kişi olduğuna dair Şehâbeddin Şelebî'nin bir fetvası bulunmaktadır.⁸⁹³ Bir fetvada vakfedenin, vakfın nazırlığına kendisiyle birlikte kız kardeşini getirdiği belirtilmektedir. Kız kardeşinin vefatı halinde ise, evladının söz konusu göreve getirileceğine dair vakfiyede birtakım kaydın bulunduğu ifade edilmektedir. Evlatlarının göreve atanma sırasındaki kriterin ise reşitlik⁸⁹⁴ derecesi olacağı zikredilir.⁸⁹⁵

İstibdali uygulayanı ifade eden mütevellî, nâzır ve kayyımı ifade eden kelimelerin aynı anlama geldiği zikredilmekle birlikte,⁸⁹⁶ nâzır kavramının mütevellî ve kayyım kelimelerinden farklı olarak, vakıf yöneticilerini denetleyen kişileri yansıttığı da belirtilmektedir.⁸⁹⁷ Kudüs müftüsü Seyyid Abdürrahim, nâzır kelimesinin kendi zamanında vakıf denetleme işlerinde görevli kişiler (müşârif) hakkında kullanıldığına dair bir bilgi vermektedir.⁸⁹⁸ Bunun yanında söz konusu kavramların örfe göre farklı anlamlarda kullanıldığı zikredilmektedir.⁸⁹⁹ Bir örnek olarak Medine müftüsü Seyyid Esad, bir fetvasında nâzırla mütevellî kelimelerini aynı anlamda istimal etmekte iken,⁹⁰⁰ Kudüs müftüsü Seyyid Abdürrahim ise söz konusu ifadelerin farklı anlamlara sahip olacağına işaret etmektedir.⁹⁰¹ Çatalcalı Ali Efendi, bir yerde kayyım ile mütevellînin aynı anlamda olduklarını belirtmektedir.⁹⁰²

Mütevellî, vakıf işlerini yürütmekle görevli kişidir.⁹⁰³ Vakfın istibdâli de bu vazifelerden birisidir. Menteşzâde'nin bir fetvasında “yed-i mütevellî” şeklinde farklı bir ifade karşı-

⁸⁹³ Şehâbeddin Ahmed eş-Şelebî, *Fetâvâ*, 85^a.

⁸⁹⁴ Malını koruma ve harcamada olgun olan kişiye İslam hukukunda reşid denilir. Saffet Köse, “Rüşd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2008), 35: 298.

⁸⁹⁵ Şehâbeddin Ahmed eş-Şelebî, *Fetâvâ*, 115^a.

⁸⁹⁶ İsmail Özmel, “Kayyım”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25: 107.

⁸⁹⁷ Mehmet Genç, “Nâzır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 32: 449-450.

⁸⁹⁸ Muhammed Lütfî, *el-Fetâva'r-Rahîmiyye*, 90^b-91^a.

⁸⁹⁹ Özmel, “Kayyım”, 25: 107.

⁹⁰⁰ Konevîzâde, *el-Fetâva'l-Es'adiyye*, 267.

⁹⁰¹ Muhammed Lütfî, *el-Fetâva'r-Rahîmiyye*, 90^b-91^a.

⁹⁰² Salih b. Ahmed el-Kefevî, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 200.

⁹⁰³ Nazif Öztürk, “Mütevellî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 32: 217.

mıza çıkmaktadır. İlgili fetvada vakıf odaların bir börek fırınıyla istibdâl edilmesi anlatılmaktadır.⁹⁰⁴ Yed-i adl kavramının, rehin malın korunması amacıyla kendisine teslim edilen güvenilir bir kişiyi ifade etmesine bakarak,⁹⁰⁵ yed-i müteveli terki bindeki “yed” lafzının müteveliye, zilyetlik dışında ek bir anlam ihdas ettirmeyeceğini söyleyebiliriz.

Vakı 'âtü'l-müftîn isimli fetva mecmûasında anlatıldığı üzere, vakfa müteveli olacak herkesin istibdâle yetkili olabileceği şeklinde bir şartın vakfiyede ileri sürülmesinde herhangi bir sıkıntı yoktur.⁹⁰⁶ Bir başka fetvadan anlaşıldığı kadarıyla, vakfedenin ruhuna cüz-ü şerif tilavet olunmak üzere vakfedilen değirmen harap olmuş ve tamir edilmesi mümkün değildi. Bu vakıf enkaza yönelik istibdâlin caiz olabileceğine dair kendisine sorulan fetvaya Şeyhülislâm Sunullah Efendi, emin müteveli tarafından enkazının satılıp yeni vakıf alınması gerektiği yönünde bir cevap vermişti.⁹⁰⁷

Müteveli, vâkıf tarafından belirlenebilirdi. Vakfeden, vakfiyesinde evladını söz konusu göreve getirdiğini ifade edebilirdi. Vakıftan istifade hakkı kendisinde bulunan vakfedenin çocuklarından birisinin, mütevellilik görevini icra ettiği ve buna dayanarak vakfın istibdâlinde taraf olduğuna dair bir fetva, Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvalarının yer aldığı mecmuada nakledilmektedir.⁹⁰⁸ Buna göre mevkufun aleyh, aynı zamanda müteveli olabildi. Fetvalarda, vakfın oturma hakkı oğluna tahsis edilmiş vakfın mütevellilik vazifesini icra eden kişinin, aynı zamanda söz konusu vakfın vâkıfı olduğu bilgisi de mevcuttur.⁹⁰⁹

Seyyid Esad'a, geliri azalmış ve harap olmaya yüz tutan bir vakıf ev, kendisinden gelir bakımından daha değerli yahut daha iyi bir konumda bulunan bir evle istibdâl edilir mi? şeklinde bir sual sorulmuştu. Ayrıca bu sorunun devamında vakfın gelirinden ve oturma hakkından istifade edenlerin, ya da mütevellinin karşı çıkması durumunda kadının, böyle bir istibdâli icra etmesi mümkün müdür? mahiyetinde birtakım kayıtlar bulunmaktadır. Burada cevap olarak cebren de olsa kadının, istibdâle yetkili olacağı ve Hayreddin er-Remlî'nin de aynı kanaatte olduğu ifade edilmektedir.⁹¹⁰

⁹⁰⁴ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 460.

⁹⁰⁵ Halit Çalış, Hasan Hacak, “Rehin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 34: 540.

⁹⁰⁶ Kadri Efendi, *Vâkı 'âtü'l-müftîn*, 83.

⁹⁰⁷ *Mecmûatü'l-fevâid ve'l-fetâvâ*, 131^a.

⁹⁰⁸ Salih b. Ahmed el-Kefevî, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 221.

⁹⁰⁹ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 460-461.

⁹¹⁰ Konevîzâde, *el-Fetâvâ'l-Es'adiyye*, 267.

Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvalarının yer aldığı bir fetvanın nukülünde, *el-Bahrü'r-râik*'den nakledildiğine göre vâkıf ziyâde, idhâl ve ihrâc şartlarını vakfiyesinde hayatta olduğu sürece kendisine, ölünce de mütevellîye belirtmiş olsa, bu geçerli bir yetkilendirmedir. Ancak o, zikri geçen diğer yetkileri istibdâl şartıyla birlikte kendisine belirtmiş olsa, artık bunu mütevellîye tayin etmeye kadir olamaz.⁹¹¹ Yani istibdâlle birlikte mezkur vakfiye şartlarından elde edilen yetkilere yahut yalnızca istibdâle kadir olmak mevzu bahis olduğunda, bir ikinci kişiyi ilgili göreve tayine izin verilmemektedir.

Bir diğer fetvada vakfedenin, vakfın nazırlığına kendisiyle birlikte kız kardeşini getirdiği belirtilmektedir. Kız kardeşinin vefatı halinde evladının söz konusu göreve getirileceğine dair vakfiyede ilave kayıt bulunduğu ifade edilmektedir. Evlatlarının göreve atanma sırasındaki kriterin ise reşitlik olacağı zikredilmektedir.⁹¹² Burada fark edileceği üzere nazırlık görevine sahip kişi, istibdâli uygulamaya yetkili olacaktır.

XVI.-XVII. yüzyıllarda kaleme alınmış bir fetva mecmûasında, vakfedenin hayatta olduğu sürece vakfın nazırlık görevini kendisine, öldükten sonra oğlu ve hanımına belirlediği bir vakfiyeden bahsedilir. Burada istibdâl yetkisinin, nazırlık gibi önce kendisine, ölümü halinde ise oğlu ve hanımına ait olacağı ileri sürülmektedir. Söz konusu vakıfla ilgili olarak, vâkıfın ölümünden sonra nazırlık görevi ve istibdâle taraf olma salahiyeti meşrutun leh olmaları hasebiyle oğlu ve eşine belirlenmiştir. Netice olarak onlar bu görevi aynı zamanda vakıf nazırı statütüsünde gerçekleştireceklerdir.⁹¹³

Şeyhülislâm Hoca Sadeddin Efendi'nin bir fetvasında, istibdâlin satım-alım şeklindeki kısmının ilk aşaması olan vakfın satımını mütevellînin uygulamaması gerektiği ve adaletli hakimın bilgisi dahilinde işlemin yürütülmesinin luzumiyeti belirtilmiştir. Fakat bağlamdan ve diğer fetvalardan anlaşıldığına göre fetvada zikri geçen “bey’ de mütevellînin bey’i olmayacak” cümlesindeki “olmayacak” kelimesi yerine “olacak” ifadesinin daha doğru olması gerektiği hatıra gelebilir:

“**Mesele:** Bir karyenin mescid-i şerîf-i mühimmâtına vakf-ı sahih ile vakf olan ev harap olup intifâ`a mecâl kalmadıkta, istibdâl için bey’ olunup semeni ile akâr-ı âhar

⁹¹¹ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, 5: 242; Salih b. Ahmed el-Kefevî, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 200. Ziyade ve noksanla kastedilen, mevkufun aleyhlere şart koşulan gelirlerde azaltma-arttırma yapmaktır. İdhâl ve ihrâc la murad ise, vakfa yeni mevkufun aleyh belirleme veya vakıftan bazı mevkufu aleyleri ihraç etmektir. el-Ömerî, *Fetâvâ*, 85-86.

⁹¹² Şehâbeddin Ahmed eş-Şelebî, *Fetâvâ*, 115^a.

⁹¹³ Şehâbeddin Ahmed eş-Şelebî, *Fetâvâ*, 102^a-102^b.

ıştirâ olunmak vakfa enfa' olacak, mütevellî-i vakıf emr-i sultânî ve ma'rifet-i hâkim ile istibdâl için bey' eylese bey-î mezkûr sahîh olur mu? **el-Cevâb:** Harabı mukarrer olup âhar tarîk ile tamiri mümkün olmayıp bey' de mütevellînin bey' i olmayacak, hâkim-i 'adl marifeti ile tecvîz olunur.”⁹¹⁴

Nakîbüleşrâf Rıza Kırımî, uzun bir süredir harap haldeki vakıf mektebin tamir imkanı bulunmaması yanında, kasabanın dışında olduğundan ötürü kapı ve pencerelerinin çalınacağı korukusuyla oranın mütevellîsi tarafından istibdâl edilmesini talep edenlere olumlu cevap vermiştir.⁹¹⁵ 1600 tarihli *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*'nin bir belgesinde, istibdâlin vakfın mütevellîsi tarafından icra edildiği ve yetkili kılınan bu kişiye istibdâl nihayetinde devletin yargı mekanizması olan mahkeme tarafından istibdâl hüccet-i şer'îyesinin teslim edildiği bildirilmektedir.⁹¹⁶

Ahkâm defterindeki Cemaziyelevvel 1160/Haziran 1747 tarihli bir örnekte, icâre-i müecceleyle tasarrufunu elinde bulundurduğu vakıf menzili, kendi mülk menziliyle istibdâl eden mütevellînin anlatıldığı görülmektedir.⁹¹⁷ Nazır veya mütevellî ile vakfın oturma vb. menfaatlerinden istifade etme hakkına sahip kişiler arasında istibdâl hususunda tartışma çıkması halinde, istibdâl yetkisinin kadıya ait olacağı, Medine müftüsü Seyyid Esad tarafından bir fetva olarak verilmiştir.⁹¹⁸

Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvalarının yer aldığı mecmuada zikredilen bir fetvanın nukülünde, İbnü'l-Hümâm'ın *Fethü'l-kadîr* isimli kitabından, vakfiyesinde istibdâl şartını ileri süren vâkıfın bu yetkiye sahip olacağı bilgisi nakledilmektedir.⁹¹⁹ Şeyhülislâm Hocaâde Esad Efendi, İhlâs-ı şerîf okutturma amacıyla mescidin müezzine vakfettiği lojmanın harap olması durumunda, vâkıfın istibdâl şartının bulunması koşuluyla istibdâli uygulamaya taraf olabileceğine dair fetva vermiştir. Bu fetvada vakfedenin, işlevini yitiren menzili yine kendisine ait başka bir işlevsel mülk menzili ile istibdâl ettiği anlatılır.⁹²⁰

Kadri Efendi, vâkıfın istibdâl şartını kendisine değil, başka birine belirlemesi durumunda,

⁹¹⁴ Şeyhülislâm Hoca Sadeddin Efendi, *Fetâvâ*, 25^a.

⁹¹⁵ Nakîbüleşrâf Rıza Kırımî, *Fetâvâ-yı Rızâ*, 79^b.

⁹¹⁶ *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*, 414.

⁹¹⁷ *İstanbul Vakıf Tarihi I*, 103-104.

⁹¹⁸ Konevîzâde, *el-Fetâva'l-Es'adiyye*, 267.

⁹¹⁹ Salih b. Ahmed el-Kefevî, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 200.

⁹²⁰ Şeyhülislâm Hocaâde Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 95^b.

hem vakfedenin hem de yetkilendirilen kişinin istibdâli uygulayabileceğini ifade etmektedir. Buna göre vakfedenin istibdâli yalnızca şart koşması yeterlidir. Böyle bir durumda vakfeden veya diğer yetkili kişi, ayrı ayrı istibdâlde icab yahut kabule taraf olsa, önce yapılan istibdâl geçerli sayılır. Söz konusu halin meydana gelebilmesi için ya birbirlerinden haberdar olmamaları ya da diğerine rağmen ötekinin, istibdâli uygulamaya koyulması hallerini tasavvur edebiliriz. Ancak vakfeden, bu şartı sadece zatına belirlediği halde ölse, kendisinin vasisi konumunda olan musa leh, istibdâle taraf olamaz bilgisi yine Kadri Efendi tarafından aktarılır.⁹²¹ Bir fetvada zimmi bir kişinin akarını fakirlerin yiyecek ve ihtiyaçlarına vakfından sonra vakfın gelirleri yeterli olmamaya başladığı zaman, hakimın hükmüyle onun gerçekleştireceği istibdâlin caiz olacağı ifade edilmektedir.⁹²² Bir başka fetvada zimminin, istibdâl yetkisini ehl-i İslâmdaki hakimlere şart koşabileceği belirtilmektedir.⁹²³

Derleyeni bilinmeyen bir mecmûada Yahya Efendi'nin, vâkıfın istibdâle taraf olabileceğine dair fetvasının nakledildiği görülmektedir.⁹²⁴ Ancak Yahya Efendi ile kimin kastedildiği muğlak bırakılmıştır. Zira Minkârîzâde lakaplı Şeyhülislâm Yahya Efendi ve Şeyhülislâm Zekerîyyazâde Yahya Efendi diye iki kişiden bahsedilir.⁹²⁵ Ancak bu mecmûada zikredilen mutlak “Yahya Efendi” imzalı bir başka iki fetva ile Zekerîyyazâde'nin kendi mecmûasında kayıtlı iki fetva, bir-iki kelime farklılığı ile birlikte aynıdır.⁹²⁶ Ayrıca *el-*

⁹²¹ Bk. Kadri Efendi, *Vâkı'âtü'l-müftîn*, 83.

⁹²² “Zeyd-i zimmi, akarını âyinde ve ravne de fukara ve duefanın daam-ı harcına vakf eylese, badehu akar-ı mezburun ağılsı ve edime-i mezbur vefa eyle[me]dikte emr, hakim-i Müslimine ref olundukta hakim-i Müslimin, istibdâline hüküm edip akar-ı mezburu bey edip mekanına âhar eşya vakf eylese şeran caiz olur mu? **el-Cevâb:** Zimminin vakfı ve sadakât-ı vasiyyeti caiz ve istibdâli dahi hakim-i Müslimin hükmüyle sahih olur.” Mehmed Vâni, *Fetâvâ-yı Bistâmî*, 114^b115^a. Bu fetvada zikri geçen “... edime-i mezbur vefa etmedikte emr, hakim-i Müslimine ref olundukta ...” cümlesindeki kayıtlı “eylemedikte” kelimesi, aslında “eyledikte” şeklinde yazmaktadır. Fakat bağlam, tashihimizin doğru olduğunu göstermektedir. Nitekim “emr” diye ifade edilen söz konusu problemin hakime sunulması için en azından böyle bir sorun var olması gerekmektedir.

⁹²³ “Zeyd-i zimmi akarını ebna-yı sebilin edimesine vakf ve istibdâlini dahi ehl-i İslamda olan hakimlere şart eylese, vakf ve şart sahih olur mu? **el-Cevâb:** Olur.” Erzurum müftüsü Seyyid İbrahim Edhem, *Nehriyyetü'l-fetvâ*, 107^b.

⁹²⁴ *Mecmûatü'l-fevâid ve'l-fetâvâ*, 131^a.

⁹²⁵ Bk. Özen, “Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü”, 291, 297.

⁹²⁶ Krş. “**Mesele:** Bir vakfın vakfiye-i ma'mû'l-bihâsında 'nukûdu, akâra tebdîl olunmak' şart olunmayıp lakin vakfın, bazı zimemde zâyî olmak ihtimali oldukta mütevellî-i vakf, ma'rifet-i hâkim ile nukûdu, vakfa nâfi' akâra tebdîle şer'an kâdir olur mu? **el-Cevâb:** Olur.” Esîrî Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, 101^b. “Bir vakfın vakfiye-i ma'mû'l-bihâsında 'nukûdu, akâra tebdîl' şart olunmayıp lakin vakıf, bazı zimemde zâyî olmak ihtimali olacak, mütevellî-i vakf, nukûd-u ma'rifet-i hâkim ile vakfa nâfi' akâra tebdîl etmeğe şer'an kâdir olur mu? **el-Cevâb:** Olur. Yahya Efendi.” *Mecmûatü'l-fevâid ve'l-fetâvâ*, 131^a. “**Mesele:** Vakf olup bir cihete muayyen olan hamam, harap olup ve mahall-i râğbette olmamakla icaresi tecdid ve merammetine vefa etmeyip sair galle-i vakıftan dahi müsaade olmamakla mütevellî-i vakıf olan Zeyd,

Fevâidü'l-‘aliyye mine'l-mesâili’ş-şer‘iyye isimli fetva mecmûasında kayıtlı bir fetvanın Şeyhülislâm Yahya el-Minkârizâde’ye ait olduğu açık ifadelerle belirtilmektedir: أفتى به⁹²⁷ Bu mecmûada mezkur başka iki fetvanın ise Zekeriyazâde Efendiye ait olduğu şu kelimelerle belirtilmektedir: أفتى به شيخ الإسلام يحيى المرحوم⁹²⁸ Anlattıklarımıza bakarak mutlak “Yahya Efendi” kullanımlarından Zekeriyazâde’nin kastedildiği anlaşılmaktadır. *İlmiyye Sâlnâmesi*’ne müracaat ederek ise teyit etmemiz zor gözükmemektedir. Nitekim orada Zekeriyazâde’nin imzası كتبه الفقير زكريا عفي عنه⁹²⁹ Minkârizâde’nin de كتبه يحيى الفقير عفي عنه⁹³⁰ şeklinde yazılıdır. Fakat Zekeriyazâde’nin IV. Murad Han dönemindeki imzasının Minkârizâde’ninki ile aynı olduğu kaydedilmiştir.⁹³¹ Metnini verdiğimiz bir önceki imza, III. Mehmed Han dönemine ait olandır. Salih b. Ahmed el-Kefevî, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*’de ikisinin ismini açık bir şekilde yazarak karışıklığa mahal bırakmamaktadır: “Minkârizâde Yahyâ Efendi Rahimehüllah”, “el-Merhûm Şeyhülislâm Yahyâ Efendi”.⁹³²

Osmanlı şer‘iyye sicillerinde ve vakıf tahrir belgelerinde vakfedenin istibdâli uygulamak istemesinden bahsedilir. Ahkâm deferinde kayıtlı bir örnekte anlatıldığına göre istibdâli gerçekleştiren vâkıf, zimmi statüsündedir.⁹³³ Bir ahkâm defterindeki hükümde ve bir mahkeme kaydında daha istibdâlde vakfedenin kendi mülk malı ile mübadelesinden bahsedilmektedir.⁹³⁴ 25 Cemaziyelevvel 1074/25 Aralık 1663 tarihli bir şer‘iyye sicilinde, vakfin mütevelisiyle vakfeden arasında geçen bir tartışma kaydedilmektedir. İlgili kayıta müteveli, vâkıfın vakfiyede istibdâli ileri sürmemiş olmasına rağmen onun, bu istibdâle teşebbüs ettiğini ve böyle bir şeyin meşru olmadığını söylemektedir. Buna karşın vâkıf,

yerine semeni ile gallesi hasıl olur akar almak için bey etmeğe kadir olur mu. **el-Cevâb:** Olmaz.” Esîrî Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, 115^a. “Vakf olup gallesi bir cihete muayyene olan hamam, harap olup ve mahall-i râğbette olmamakla icaresi, tecdid ve merammetine vefa etmeyip sair galle-i vakıfta dahi müsaade olmamakla müteveli-i vakıf olan Zeyd, ol hamamın yerine semeni ile gallesi hasıl olur akar almak için bey etmeğe şeran kadir olur mu? **el-Cevâb:** Olmaz. Yahyâ Efendi.” *Mecmûatü'l-fevâid ve'l-fetâvâ*, 131^a.

⁹²⁷ Ali en- Nisârî, *el-Fevâidü'l-‘aliyye*, 71^b.

⁹²⁸ Ali en- Nisârî, *el-Fevâidü'l-‘aliyye*, 72^a.

⁹²⁹ Şeyhülislâmlık, *İlmiyye Sâlnâmesi: Osmanlı İlmiyye Teşkilatı ve Şeyhülislâmlar*, Editör: A. Nezih Galitekin, (İşaret yayınları, İstanbul, 1998), 730-731.

⁹³⁰ *İlmiyye Sâlnâmesi*, 765.

⁹³¹ *İlmiyye Sâlnâmesi*, 747-749.

⁹³² Salih b. Ahmed el-Kefevî, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 235, 251.

⁹³³ *Divan-ı Hümayûn Sicilleri Diyarbekir Ahkâm Defterleri 3 Numaralı Defter*, hük. 19, 3: 14, hük. 901; 3: 558.

⁹³⁴ *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri*, 302; *İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi: 3 Numaralı Sicil*, hük. 739, 17: 594.

hakimin bu gibi durumlarda onay hükmü vermesi sonucu istibdâlin geçerli olacağı şeklinde bir itirazda bulunur. Mahkeme ise vâkîfi destekleyici mahiyette bir hüküm verir.⁹³⁵ Bir fetvada vakıf nazırının mutlak manada bir istibdâl yetkisine sahip olmadığı ifade edildikten sonra bu durumda istibdâl velayetinin yalnızca kadıya ait olduğu belirtilir. Binaen aleyh nâzır, kadıdan izin alarak istibdâli kadının vekili konumunda icra edecektir.⁹³⁶

Kadının istibdâle yetkili olacağı konusuyla ilgili olarak, vakfın istibdâli hususunda bir problemin gündeme gelmiş olması gerektiğine dair birtakım kayıtlar dikkat çekmektedir. Buna göre kadılık gibi kurumlara havale edilmeden icra edilen istibdâlde devlet izninin var olması dahilinde vakıf tarafıyla birlikte karşı tarafın anlaşmaları meşru kabul ediliyordu. Fakat mesele, devlet organlarına intikal ettiğinde kadı vb. kişiler, istibdâle yetkili kişi olarak ortaya çıkıyorlardı. Mesela Seyyid Esad’a arzedilen bir soruda şunlar gündeme getirilmişti: İşlevselliğini yitirmek üzere olan ve geliri azalan vakıf eve (dâr), istibdâl bedeli olarak daha değerli bir konumda yer alan ve geliri daha yüksek bir ev teklif edilmişti. Fakat evin gelirine ve oturma hakkına sahip olanlar (müstehikkîn), istibdâle karşı çıkmışlardı. O zaman vakfın nazırı ve kadı bu durumda ne yapmalıydı? Seyyid Esad, hem hak sahiplerinin hem de nâzırın böyle bir halde istibdâle kalkışmalarının yanlış olduğu ve maslahat bulunması şartıyla sadece kadının istibdâle yetkili olması veya uygulatmasının meşru olacağı yönünde fetva vermişti.⁹³⁷

Timurtâşî, fakir ve miskinlere vakfedilmiş ağaçların ürünü azaldığı zaman daha verimli-leri mukabilinde istibdâl edilmesi konusunda fukahanın ihtilaf ettiğini; kimisinin bunu yasakladığını bazısının ise yalnızca kadının istibdâle yetkili kılınması ve maslahatın bulunması koşuluyla cevaz görüşünü benimsediklerini haber vermektedir.⁹³⁸ Timurtâşî, bir başka fetvasında ekseri fakihin karşı çıktığı para karşılığı istibdâli, kadının istibdâle yetkili kılınması ve maslahat bulunması şartıyla caiz kabul ettiğini belirtmektedir.⁹³⁹ Vâkıfın başlangıçta zürriyetine, nesli tükenince de Haremeyn-i şerîfeyne vakfettiği evin tamir edilmesi zorunluluk arz ettiği vakitlerde, vakfedenin neslinin tamire gücü yetmez ise, maslahat şartıyla kadının istibdâlde tek yetkili kişi olacağına dair bir fetvaya rastladık.⁹⁴⁰

⁹³⁵ *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 12 Numaralı Sicil*, hük. 1215, 16: 891.

⁹³⁶ Kazerûnî, *Fetâvâ Kâzerûnî*, 92^b.

⁹³⁷ Konevîzâde, *el-Fetâva'l-Es'adiyye*, 267.

⁹³⁸ Timurtâşî, *Fetâva'l-Îmâm el-Gazzî*, 112.

⁹³⁹ Timurtâşî, *Fetâva'l-Îmâm el-Gazzî*, 104-105.

⁹⁴⁰ Konevîzâde, *el-Fetâva'l-Es'adiyye*, 267.

Mısırlı Hanefî fakihi Emînüddin Muhammed, bir fetvasında vakıfta ortaya çıkan bir istibdâl problemiyle karşılaştığını haber verir. Burada vakfedenin, “vakfının istibdâline kal-kışan nâzır veya müstehiklerin istibdâl hükmü verilmeden önce azledilmesi” yönünde bir şart koştuğu zikredilir. Fakat vâkıfın ölümünden sonra nâzır, böyle bir şartı bilmediğini iddia ederek istibdâli hakime onaylatmıştı. Emînüddin, bu istibdâlin iptal edilmesi gerektiğini, müstebdîlin günah işlediğini söyler ve artık zikri geçen vakfı istibdâle yalnızca kadının yetkili olacağını ilave eder.⁹⁴¹

Vâkıf, vakfiyesinde istibdâli “yapılamaz” şeklinde ifade etmiş olsa kimi fakihler, istibdâl kapısını açık bırakmakta ve maslahat şartıyla kadının yetkili olacağı istibdâli meşru görmektedirler.⁹⁴² Sunullah el-Hanefî’nin, derleme fetva mecmuasında yer verdiği bir fetvada, vâkıfın vakfıyla ilgili ileri sürdüğü şartların bağlayıcılık hususunda, şâriin şartları gibi değerlendirilmesi gerektiği nakledilmekte ve yedi maddenin bundan hariç olacağı aktarılmaktadır. Vakfedenin istibdâli engellediğine dair bir şartı bulunduğu kadının aksi yönde hareket etme salahiyeti konusu da, bunlardan bir tanesidir.⁹⁴³

Mekke müftüsü Ebû Bekir es-Sıddîkî, vakfedenin zürriyetinden gelen birtakım kişilerin yaşaması halinde, kadının onlara rağmen istibdâle yetkili olmayacağı şeklinde bir kanaat izhar eder.⁹⁴⁴ Vakfiyede istibdâl şartının zikredilmemesi ve istibdâlin yasaklanması gibi durumlarda ise kadının istibdâle taraf olması gerektiği genel bir kabul gibi gözükmektedir.⁹⁴⁵ *Surretü’l fetâva* isimli fetva mecmûasında Timurtâşî’nin *Minahu’l gaffâr şerhu Tenvîri’l-ebşâr*’dan, mescide ait vakıf evin para karşılığı satılıp yerine yenisinin alınması yetkisine sahip kişinin kadı olduğu, fakat bunu maslahat şartıyla icra ettirebileceği aktarılır.⁹⁴⁶ Burada, kimi fukahının kabul ettiği para karşılığı istibdâl yasağında kadının taraf kılınarak istibdâle bir kapı açıldığı fark edilmektedir.

Erzurum müftüsü Seyyid İbrahim Edhem’in naklettiği bir fetvada ifade edildiğine göre, zimmi bir kişi, akarını yolcuların yiyecek ihtiyaçlarını gidermeleri için vakfetme ve gerektiği durumlarda söz konusu vakfı istibdâl etme yetkisini İslam diyarındaki hakimlere

⁹⁴¹ Abdulfettâh Dervîş, *el-Fetâvâ’l-Emîniyye*, 29^b-30^a.

⁹⁴² Salih b. Ahmed el-Kefevî, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 220.

⁹⁴³ Sunullah el-Hanefî, *Mecmûa-i Mesâil-i Fıkhiyye*, 85^b.

⁹⁴⁴ Sıddîkî, *Katu’l-cidâl*, 113^b.

⁹⁴⁵ İbn Nüceym, “Tahrîru’l-mekâl fî meseleti’l-İstibdâl”, 180; İbn Nüceym, *el-Bahrü’r-râik*, 5: 240; Kınalızâde Ali Efendi, “Risâle fî isti’cârî’l-evkâf ve istibdâlihâ”, 58, 76, 83, 86; Konevîzâde, *el-Fetâva’l-Es’adiyye*, 267; İstanbul kadısı Muhyiddin Mehmed, *Vâkıât-ı Karaçelebi*, 44^a.

⁹⁴⁶ Sakızî, *Surretü’l-fetâvâ*, 101^b.

belirleyebilir.⁹⁴⁷ Şürûnbülâlî, istibdâl risâlesinde şartsız istibdâl uygulamasının vakıfları iptal etmek için bir hile olarak kullanıldığını söyler, Sadrüşşeria'nın da bu şekilde bir kanaate sahip olduğunu aktarır ve böyle meselerde vakıf nazırlarının değil, kadının istibdâle yetkili olacağı hususunda mezhepte racih görüşün bulunduğunu zikreder.⁹⁴⁸

Hâkim eş-Şehîd'in (ö. 334/945) kayıp kitabı *el-Müntekâ* isimli eserden aktarıldığına göre, vakfın miskinlere fayda vermez hale gelmesi durumunda sadece kadı, vakfı satıp yerine yenisini alma şeklinde istibdâli uygulatabilir. Bu nakil, Velid b. Yusûf'un derlemiş olduğu fetva mecmûasında zikredilmektedir.⁹⁴⁹ Seyyid Esad ise, bu nakli fetva mecmûasında Hanefî fakihî Hişâm er-Râzî'nin *en-Nevâdir* isimli eserinden mütevatir bir rivayet olarak şu ifadelerle aktarır: "Vakıf, miskinlerin kendisinden faydalanamayacağı bir duruma gelmişse kadı, o vakfı satıp yenisini alma şeklindeki istibdâle yetkili olur." Söz konusu rivayette vakfedenin istibdâl şartının var olup olmadığıyla ilgili bir konuya temas edilmez.⁹⁵⁰ *Fetâvâ Kâzerûnî*'de zikredilen 3 fetvada, istibdâl şartının zikredilmediği vakıflarla ilgili olarak vakfı satarken aşırı aldanmaya düşülmemesi ve istibdâlin kadı tarafından uygulanması şartları aranır.⁹⁵¹

Ebüssuûd Efendi, kadıların istibdâl izni vermelerinden menedildiklerini haber verir.⁹⁵² *Ma'rûzât*'ta ise istibdâli bizzat gerçekleştirmelerinin engellendiği bildirilir. Bu eserin farklı nüshalarında ise onların istibdâli icra etme kaydı yerine bir önceki ifadelere mutabık olarak izin verme lafzının zikredildiği belirtilmektedir.⁹⁵³ Bir fetvada, vâkıfın vakfiyesinde istibdâli şart koşmadığı durumlarda istibdâli uygulamaya yetkili olacak kişiden muradın kadı mı yoksa başkadı mı (kâdılkudât) olacağı mahiyetinde bir sual zikredilmektedir. Abdullah Kazerûnî, sultanın başkadıyı mezkur göreve ataması halinde onun, aksi durumda ise kadının istibdâle yetkili olacağını, ancak bazı kitaplardaki ibarelerin mutlak

⁹⁴⁷ "Zeyd-i zimmî, akarını ebna-yı sebilin edimesine vakf ve istibdâlini dahi ehl-i İslamda olan hakimlere şart eylese, vakf ve şartı sahih olur mu? **el-Cevâb:** Olur." Erzurum müftüsü Seyyid İbrahim Edhem, *Nehriyyetü'l-fetvâ*, 107^b.

⁹⁴⁸ Ali eş-Şürûnbülâlî, *a.g.t.*, 36-37. Kâdîhân, istibdâl şartından bahsedilmeyen vakfa "mürsel" ismini verir. Ayrıca o, vakfedenin istibdâl şartına hiç temas etmeden düzenlettirdiği vakfiye veya vakfiye yerine geçecek belge görüldüğünde yahut vâkıf, vakıf şartlarını sadece şifahen belirlerken istibdâlden bahsetmemişse, İmam Muhammed'in *es-Siyerü'l-kebîr* isimli kitabında, bu durumda kadının maslahat şartıyla istibdâli yapabileceğine işaret edildiğini söyler. Kâdîhân, *Fetâvâ*, 4: 231, 233.

⁹⁴⁹ Veli b. Yusuf, *Mecma'u'l-fetâvâ*, 125^b.

⁹⁵⁰ Konevîzâde, *el-Fetâvâ'l-Es'adiyye*, 267.

⁹⁵¹ Kazerûnî, *Fetâvâ Kâzerûnî*, 85^b, 91^a-92^b.

⁹⁵² Veli b. Yusuf, *Mecma'u'l-fetâvâ*, 125^b; Şeyhülislâm Ebüsuûd Efendi, "Fetâvâ" *Fetvâları İle Şeyhülislâm Ebüsuûd Efendi*, 158.

⁹⁵³ Şeyhülislâm Ebüsuûd Efendi, *Ma'rûzât*, 115-116.

halde de başkadıyı kastetmiş olabileceğini ifade etmektedir.⁹⁵⁴

Osmanlı dönemi vakıfların özellikle problemlı istibdâl meselelerinde kadı, istibdâli vakıf cihetinden taraf kılınan devlet ricalinden görevli birisiydi. Fakat Burhânüddîn Trablûsî'nin (ö. 922/1516) ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla vakıflar, kadılık müessesesinin de aralarında bulunduğu birçok kişinin tasarrufu neticesinde zarar görmekteydi. Dürüst kadı kavramının, bizim meselemizle ilgili olarak konuşacak olursak, hadislerden itibaren müstebdîl kadılar arasından bazı güvenilir kişiler seçilerek kullanıldığını düşünebiliriz. Neticede istibdâli icraya bu güzide kişiler yetkili kılınarak vakfa karşı doğabilecek herhangi bir zararın önüne geçilmesinin amaçlandığını tahmin edebiliriz. Biz, ilim ve amel sahibi diye nitelenen dürüst kadı ifadesinin 12 fetva ve bir istibdâl risâlesinde zikredildiğini tespit ettik.⁹⁵⁵

Mesela, tartışmalı istibdâl konularından birisi olan bedelin para cinsinden verileceği istibdâl-i vakıf meselelerinde yine istibdale yetkili kılınan kişinin dürüst kadı olmasının şart koşulduğunu görüyoruz. Fakihler, bu nitelikteki kadıların söz konusu istibdâli icra ederken insanların huzur içerisinde olacaklarını zikretme ihtiyacı duymuşlardır (fe'n-nefsü bihî mutmainne).⁹⁵⁶ Burhânüddîn Trablûsî,⁹⁵⁷ vakıf hukukuna dair telif ettiği *el-İs'âf fi ahkâmî'l-evkâf* isimli kitabında dürüst kadının istibdale yetkili olmasına dair şu önemli bilgileri zikretmektedir:

“Vakfeden, istibdâl şartını vakfiyesinde zikretmemişse *es-Siyerü'l-kebîr* isimli kitapta işaret edildiği üzere, böyle meselelerde maslahat şartıyla kadıdan başkası istibdale yetkili olamaz. Zikri geçen kadı, Hz. Peygamber'in şu hadisindeki üç kadıdan ilki olarak anlaşılmalıdır: “*Kadılar üç türdür. Birisi cennetlik iken diğerleri cehennemliktir. Cenneti hak eden, hakka göre hüküm verendir. Diğer ikisi ise, kasıtlı olarak hak doğrultusunda hüküm vermeyen veya bilmeden haksız yere hükmedendir.*”⁹⁵⁸

⁹⁵⁴ Kazerûnî, *Fetâvâ Kâzerûnî*, 95^a.

⁹⁵⁵ Remlî, *el-Fetâvâ'l-Hayriyye*, 128, 156, 218; Sunullah el-Hanefî, *Mecmûa-i Mesâil-i Fıkhiyye*, 90^b, 93^b; Konevîzâde, *el-Fetâvâ'l-Es'adiyye*, 267; Ebü's-Suûd Muhammed b. Ali el-Şirvânî, *Uddetü erbâbî'l-fetvâ*, 162, 163, 165; Şeyh Hüsrevzâde Mustafa Rıfki, *Kurâsatü'l-fıkhiyye*, 76^b; Sıddîkî, *Katû'l-cidâl*, 113^b, 132^a.

⁹⁵⁶ Remlî, *el-Fetâvâ'l-Hayriyye*, 128, 218; Sunullah el-Hanefî, *Mecmûa-i Mesâil-i Fıkhiyye*, 90^b.

⁹⁵⁷ Osmanlı devletinin belirli zamanlarda Arap ülkelerinde hüküm sürdüğü malumdur. Burhânüddîn Trablûsî, Lübnan'ın Trablûşşam şehrinde doğmuş ve Kâhire'de vefat etmiş bir Hanefî fakihidir. Bk. Abdullah Kahraman, “Burhâneddin Trablûsî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 41: 292.

⁹⁵⁸ Hadis-i şerif, Trablûsî tarafından istişhad mahali dikkate alınarak kısa şekilde zikredilmiştir. Tercümesini tamamlayarak verdiğimiz ilgili hadisin kaynağı şöyledir: Muhammed b. İsâ Sevre b. Musa b. Dahhak

Cenneti kazanacak dürüst kadı, ilim ve amel sahibi şeklinde tefsir edilmelidir. Burada müstebdâli dürüst kadı olarak kayıtlamamızın gerekçesi, Müslüman vakıflarının perişan vaziyete dönüşmesini engellemektir. Günümüzde bu olumsuz durum yaygınlık kazanmıştır.”⁹⁵⁹

Medine müftüsü Seyyid Esad, Hanefî fakihî Hişâm er-Râzî’nin *en-Nevâdir* isimli eserinden mütevatir olarak nakledilen bir istibdâl meselesi aktarmaktadır: *Vakıf, kendisinden miskinlerin faydalanamayacağı bir hale geldiğinde artık istibdâle tek yetkili kişi kadıdır.* Bu satırın devamında o, zikri geçen kadıyı dürüst olarak yorumlamaktadır.⁹⁶⁰ Mekke müftüsü Sıddîkî, *Katu’l-cidâl fî tahkik-i meseleti’l-istibdâl* isimli el yazma risâlesinin giriş sayfasında, “dürüst kadı” özelliğine sahip kadıların kendi zamanında bulunmadığı iddiasının ortaya atıldığını ve risâlesinin sonunda bu iddiayı ortaya atan kişinin herhangi bir delile dayanmadığını ve bu nitelikteki kadının kendi zamanında yaşadığını haber vermektedir.⁹⁶¹

2.8.2. Vakfın Rayiç Bedelle Satılması

Vakıf malın istibdâlinin arızı bir durum olduğu şimdiye kadar anlattıklarımızdan ortaya çıkan bir sonuçtur. Yani vakfın değiştirilmesi ve başka bir malın onun yerine geçirilmesi normal şartlarda teşebbüs edilebilecek bir uygulama değildir. Dolayısıyla böyle bir durum varsa vakıf malın yerine yenisini alma koşuluyla değerinde satımı, makul bir muamale olarak karşımıza çıkmaktadır. Kaynaklarda genellikle “semen-i misil” diye tabir edilen bu istibdâl şartı,⁹⁶² malın bulunduğu konum vb. nitelikleri göz önünde bulundurarak vakıf malı rayiç bedelle yahut piyasa değerine satmak manasına gelir. Bu başlık altında vakfın rayiç bedelle satımı ile bedelin gabn-i fahiş içermemesi⁹⁶³ şartı incelenecektir. Ayrıca

Ebû İsa et-Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî/el-Câmiu’l-kebîr*, thk. Beşşar Avvad el-Maruf (Beyrut: Daru’l-garbi’l-İslâmî, 1998), 3: 6.

⁹⁵⁹ Burhânüddîn İbrâhîm b. Mûsâ b. Ebî Bekr b. Alî et-Trablusî ed-Dımaşkî, *el-İs’âf fî ahkâmî’l-evkâf*, (Mısır: Matbaatü Hindîyye, 1320/1902), 32.

⁹⁶⁰ Konevîzâde, *el-Fetâva’l-Es’adiyye*, 267.

⁹⁶¹ Sıddîkî, *Katu’l-cidâl*, 113^b, 132^a.

⁹⁶² Kemalpaşazâde, *Fetâvâ*, 83^b; Bozanzâde, *Fetâvâ-yı Ebüssuûd*, 90^a; Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 477; Nakîbüleşrâf Rıza Kırımı, *Fetâvâ-yı Rızâ*, 79^b; Fetvâ emîni Mahmûd Efendi, *Mecmûatü’l-fetâvâ*, 63^b; Hasan b. Ali el-Kayserî, *Semhatü’l-ebrâr*, 220^b; Müsevvid Osman Tosyevî, *Fevâidü’l-fetâva’l-Osmâniyye*, 82^a; Ömer el-Kırımı, *Tuhfetü’l-fetâvâ*, 42^b-43^a; Ahmed Efendi ve Gedûsî, *Netîcetü’l-fetâvâ*, 154; Krebneşî, *Fetâvâ-yı Krebneşî*, 58^b; Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde*, 48^b-49^b; Salih b. Ahmed el-Kefevî, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 222.

⁹⁶³ Kaynaklarda bu iki ifade ayrı ayrı zikredilmekte ve ilki vakfın rayiç bedelle satımını diğeri ise satıma konu edilecek bedelin vakfa yönelik bir aşırı aldatma içermemesini ifade eder.

istibdalde vakfa dair teklif edilen bedelin vakıftan daha değerli olma, istibdal bedeline dair yalan beyanda bulunmama ve vakıfla bedelin aynı konumda olma şartları hakkında tespitler ve değerlendirmeler kaydedilecektir.

İstibdâlde bedelin vakıftan daha değerli olma şartı, bedelin rayiç bedel olması koşuluyla bağlantılı bir koşuldur. Rayiç bedelle satışta yeni satın alınacak malın kalitesi yahut üstünlüğü, eldeki para miktarına göre belirlenecektir. Zira piyasa fiyatına satılan vakıf mukabilinde ona eşdeğer bir bedel alınması mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla bedelin daha değerli olması şartı, vakfın semen-i misille satılması koşuluyla çelişir gibi gözükmemektedir. Fakat vakıf malın istibdâlden başka bir çıkış yol kullanılmadığı takdirde ve kati surette yok olmaya yüz tuttuğu durumlarda semen-i misil konusunun gündeme getirilmiş olması, bunun arasındaki bir fark olarak görülebilir. Mesela vakfın tamamen işlevsiz hale gelmesi yanında vakfı satmaktan başka bir çare kalmadığında vakfın rayiç bedelle satışına cevaz veren bir fetva şu şekildedir: “Zeyd’in mütevellisi olduğu vakıf odalar bi’l-küllüyye münhedim olup vakıfta binâyâ müsâ’ade olmamakla, odaların nakzı binâyâ sarf olunmak mümkün olmasa Zeyd, nakz-ı mezbûru semen-i misliyle bey’ edip semeni vakıf için hıfza kadir olur mu? el-Cevâb: Olur.”⁹⁶⁴ Bir başka fetvada istibdâlden başka çıkış yolu bulunmayan vakfın semen-i misliyle satılıp yerine yenisinin alınmasına (istibdâle) cevaz verilmektedir: “Bir vakıf mekteb, bi’l-küllüyye harap olup vakıfta binâyâ müsâ’ade olmayıp ve îcâr olunup tamir olunmak dahî mümkün olmasa mütevellî, izn-i hâkim ile nakzını semen-i misliyle bey’ edip semeni ile yerine âhar vakıf almak câiz olur mu? el-Cevâb: Olur.”⁹⁶⁵

İlk fetvada, vakfı rayiç bedel karşılığı satmayla ilgili tamamen işlevsiz hale gelmek ve yeni binanın yapılması mümkün olmamak şeklinde şartlar zikredilmektedir. İkincisinde ise kiraya verilme yollarının araştırılması ve hakimden izin alınması, farklı olarak zikredilen koşullardır. İlk fetvada temin edilen bedelle yeni vakıf alınmamakta ve bedelin vakıf için korunmasına izin verilmektedir. Şu halde vakıf için mülk mal alındığında, veya

⁹⁶⁴ Bozanzâde, *Fetâvâ-yı Ebüssuûd*, 90^a; Krebneşi, *Fetâvâ-yı Krebneşi*, 58^b; Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde*, 49^a; Salih b. Ahmed el-Kefevî, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 222.

⁹⁶⁵ Atâullah Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*, 131^b. Menteşzâde Abdurrahim Efendi’nin bir fetvası, giriş cümlesinde “kasabada vâkî” ilavesiyle birlikte bu fetvayla aynıdır: “Bir kasabada vâki mekteb, bi’l-küllüyye harap olup vakıfta binaya müsaade olmayıp ve îcâr olunup tamir olunmak dahi mümkün olmasa izn-i hakimle nakzını semen-i misli ile bey edip semeni ile yerine ahar vakıf almak caiz olur mu? **el-Cevâb: Olur.**” Menteşzâde Abdurrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdurrahim*, 477.

eldeki para, vakfın diğer ihtiyaçlarına harcandığında ya da ele geçen para, para vakfına dönüştürülmek amacıyla teslim alındığında istibdâl tamamlanmış olacaktır.

Bazı fetvalarda sadece “değeri bahasına bey” kavramının zikredildiği görülmektedir.⁹⁶⁶ *Fetâvâ-yı Ali Efendi* ile *Fetâvâ-yı Minkârîzâde* isimli fetva mecmualarında, *Muhîtü’l-burhânî* ve *Hâvi’l-kutsî* isimli kaynaklara atıfla vakfı istibdâl etmek için sadece satmak ve semeni ile yerine yenisini almak şeklindeki bir işlemin varlığını gündeme getirilmektedir. Burada vakfın harap olması gibi durumların ortaya çıkıp başka bir çıkış yol bulunmadığında istibdâlin bedeline yönelik mutlak semen kavramının kullanıldığı görülmektedir.⁹⁶⁷

20 Cemâziyelevvel 1074/20 Aralık 1663 tarihli bir şeriyye sicilinde belirtildiği üzere vakıf menzil, yangın sonucu harap olmuş ve enkazı rayiç bedelle satılarak yerine yeni menzil satın alınmış ve istibdâl uygulanmıştı. Arsası ise mukâtaa usulü ile kiraya verilmişti. Ve bu kira akdinin vakfa evlâ ve enfa’ olacağı zikdedilmekteydi.⁹⁶⁸ Dolayısıyla ilgili mahkeme heyeti, vakıf satımında semen-i misil şartını uygulamakla birlikte, arsanın vakfa daha faydalı olan mukâtaaa usulü ile kiraya verilmesine hükmetmişti. Bunun dışında bir mahkeme kaydında da semen-i misil şartı ileri sürülmektedir. Söz konusu mahkeme kaydında da vakfın harap olduğu görülür.⁹⁶⁹

1618 tarihli bir mahkeme kaydında anlatıldığına göre, vakıf menzil enkazının şu dört şartla değerinden daha düşük fiyata istibdâl amacıyla satım uygulaması mevcuttur: 1. Tamamen haraba yüz tutması. 2. Oturmaya elverişli olmaması. 3. Yenisini inşa etmeye vakfın parası olmaması. 4. Satım bedeliyle yerine alınacak bedelin her yönden vakfa daha faydalı olması.⁹⁷⁰

⁹⁶⁶ “**Mesele:** Zeyd, mukâtaalı arz-ı vakıf üzerinde mağrûs olan bağının kürûm ve eşcarını cihet-i uhrâya vakf ettikten sonra mürûr-i eyyâm ile ol bağın kürûm ve eşcârının ekseri kuruyup harap olmağla hasılı, harcına vefa etmeyecek, vakf-ı mezbûrun mütevellisi bakiyye-i kürûm ve eşcârı marifet-i hâkim ile değer-i bahâsına bey’ edip semeni ile vakfa nâfi’ bir akâr almağa şer’an kâdir olur mu? **el-Cevâb:** Olur.” Esîrî Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, 104^a. Diğer fetva için bk. Boyabâdî Sağır Mehmed Efendi, *Mecmûatü’l-fetâvâ*, 161^b.

⁹⁶⁷ Salih b. Ahmed el-Kefevî, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 222; Atâullah Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*, 131^b.

⁹⁶⁸ *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 12 Numaralı Sicil*, hük. 1206, 16: 880-882.

⁹⁶⁹ “Vakfa külli gadr bulunduğu ecilden enkaz-ı mezbure semen-i misli ile bey olunup semeni ile vakıf için bir menzil iştira ve arsası mukataa-ı misli ile icar canib-i vakfa her vecihle enfa ve evla...” *Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul’unda Sosyo-Ekonomik Yaşam: Vakıflar*, 6: 647.

⁹⁷⁰ “... menzil bi’l-küllîye harabe muşrif olup kâbil-i sukna olmamağın, müceddeden binaya vakf-ı mezburun malı dahi olmamağın, izn-i şer’le noksana bey’ olunup akcesiyle menazil-i mezbure bedel bir ma’mur

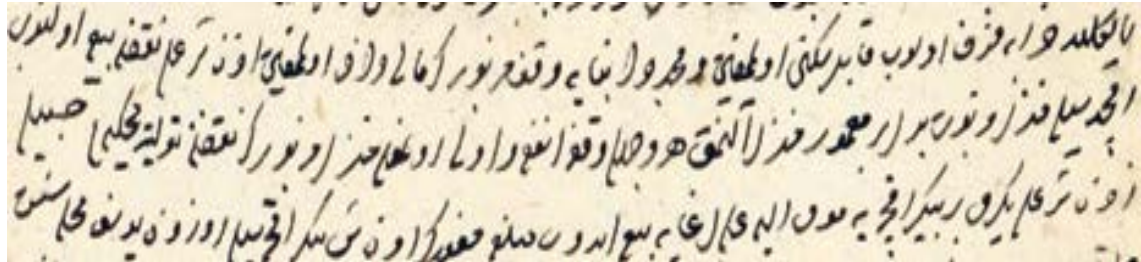
Fetvalarda ve risâlelerde vakfın rayiç bedel karşılığı satılması koşulu minvalinde bir şart daha görülür: Vakfın satışında gabn-i fahiş bulunmaması. *Fetâvâ Kâzerûnî*'de zikredilen bir fetvada istibdâliyle ilgili olarak sadece vakfedenin istibdâli eline alması yeterli görülmez; istibdâl şartının yanında vakfî satarken aşırı aldanmaya düşülmemesi ikinci bir şart olarak zikredilir.⁹⁷¹ Bunun dışında iki fetvada daha bu şart belirtilmektedir.⁹⁷²

İstibdâlde bedelin daha değerli olması şartını, rayiç bedel şartından, rayiç bedel şartını da gabn-i fahiş şartından üst bir koşul olarak düşünebiliriz. Aşırı aldanmayla ilgili karşılaştığımız yerlerde istibdâl amaçlı vakıf malın satımı anlatılmaktaydı. Fakat bu şartı koştan fukahanın, bedel malın satın alımında da gabn-i fahişi kabul etmeyeceği anlaşılmaktadır. Nitekim onların ileri sürdükleri bedelin enfa' olması şartı, bunu zımnen ifade etmektedir.

Şürûnbülâlî, istibdâl risâlesinde bedelde aşırı aldanma bulunan istibdâlleri icra eden kişilere tazmin sorumluluğu yüklenmesi gerektiğini söyler. Nitekim o, bu şekilde bir istibdâlde adeta vakfî istihlak etmektedir. Böyle bir durumda müşterinin elinde bulunması halinde mülke dönüştürme amaçlı aldığı vakıf malı iade etmesi gerekir, elinde değilse bedelini ödemekle yükümlüdür.⁹⁷³

Rayiç bedel satışından kısmen farklı olarak kaynaklarda istibdâl bedeli olarak alınacak malın vakıftan daha değerli olmasını ifade eden bir şart zikredilir. Bedelin daha değerli

menzil alınmak her vechile vakfa enfa' ve evla olmakla ..." *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi*: 3 Numaralı Sicil, 13: 135.

⁹⁷¹ Kâzerûnî, *Fetâvâ Kâzerûnî*, 85^b.

⁹⁷² İstanbul kadısı Muhyiddin Mehmed, *Vâkıât-ı Karaçelebi*, 44^a; Salih b. Ahmed el-Kefevî, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 221.

⁹⁷³ Ali eş-Şürûnbülâlî, *a.g.t.*, 47.

oluşu, birçok farklı kelimeyle karşımıza çıkmaktadır: enfa‘⁹⁷⁴, ahsen,⁹⁷⁵ evlâ,⁹⁷⁶ ahrâ,⁹⁷⁷ aslah,⁹⁷⁸ ekser,⁹⁷⁹ ezyed,⁹⁸⁰/ezyed-ü vâfir⁹⁸¹/ziyâde nesne,⁹⁸² evfer,⁹⁸³ ecved,⁹⁸⁴ a‘lâ,⁹⁸⁵ cedit-ü ceyyid,⁹⁸⁶ hayr⁹⁸⁷/hayırlı,⁹⁸⁸/mahz-ı hayr,⁹⁸⁹ ez‘af-ı muz‘aaf,⁹⁹⁰ tefaddül-ü rücha-niyet,⁹⁹¹ menfa‘at-i azîm,⁹⁹² menâfi‘-i kesire,⁹⁹³ kılletü’l-meramme ve’l-mü’ne (kulfeti az) ve bekâü’l-kâbiliyye (uzun süre kalabilme).⁹⁹⁴ Zikri geçen lafızların kayda alındığı kaynakların tamamında, vakıf malın daha değerli bir bedelle istibdâl edilmesine dair bilgiler ele alınır. “Daha değerli” şeklinde ifade edebileceğimiz bu koşul, bedel malın vakıf maldan daha kıymetli oluşunu ya da vakfa öncekinden daha faydalı olduğunu anlatır. Bedel malın vakıftan daha değerli olma örnekleri her mala göre değişebilir. Kaynaklarda

⁹⁷⁴ *Mecmûatü’l-fevâid ve’l-fetâvâ*, 131^a; Boyabâdî Sağır Mehmed Efendi, *Mecmûatü’l-fetâvâ*, 161^b; Remlî, *el-Fetâvâ’l-Hayriyye*, 218; *İstanbul Vakıf Tarihi I*, 129; *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri*, 266; *İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi: (Havâss-ı Refîa) 61 Numaralı Sicil*, hük. 124, 27: 132; *Diyanbekir Şer’iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3787 numaralı sicil*, hük. 37, 8: 521.

⁹⁷⁵ Muhammed el-Lutfî, *el-Fetâva’l-Muhammediyye*, 36^a-36^b; Timurtâşî, *Fetâva’l-Îmâm el-Gazzî*, 104-112; Konevîzâde, *el-Fetâva’l-Es’adiyye*, 267.

⁹⁷⁶ *İstanbul Vakıf Tarihi I*, 118; *Diyanbekir Şer’iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3823 numaralı sicil*, hük. 68, 7: 82; *İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi: 3 Numaralı Sicil*, hük. 739, 17: 594-595.

⁹⁷⁷ *Divan-ı Hümâyûn Sicilleri Diyanbekir Ahkâm Defterleri 3 Numaralı Defter*, hük. 83, 3: 58-59; *İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi: (Havâss-ı Refîa) 19 Numaralı Sicil*, hük. 276, 24: 247.

⁹⁷⁸ Remlî, *el-Fetâvâ’l-Hayriyye*, 218.

⁹⁷⁹ Muhammed el-Lutfî, *el-Fetâva’l-Muhammediyye*, 36^a-36^b; *Diyanbekir Şer’iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3823 numaralı sicil*, hük. 68, 7: 82.

⁹⁸⁰ *İstanbul Vakıf Tarihi I*, 28-29; *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 18 Numaralı Sicil*, hük. 270, 18: 293-295.

⁹⁸¹ *Divan-ı Hümâyûn Sicilleri Diyanbekir Ahkâm Defterleri 3 Numaralı Defter*, hük. 901, 3: 558-559.

⁹⁸² Boyabâdî Sağır Mehmed Efendi, *Mecmûatü’l-fetâvâ*, 161^b.

⁹⁸³ *İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi: 3 Numaralı Sicil*, hük. 739, 17: 594-595; *Diyanbekir Şer’iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3823 numaralı sicil*, hük. 68, 7: 82.

⁹⁸⁴ Timurtâşî, *Fetâva’l-Îmâm el-Gazzî*, 112.

⁹⁸⁵ *Divan-ı Hümâyûn Sicilleri Diyanbekir Ahkâm Defterleri 1 Numaralı Defter*, hük. 563, 1: 320-321.

⁹⁸⁶ *İstanbul Kadı Sicilleri Balat Mahkemesi: 2 Numaralı Sicil*, hük. 6, 11: 52.

⁹⁸⁷ Müeyyedzâde, *Mecmuatü’l-mesâil*, 6^b; Salih b. Ahmed el-Kefevî, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 221.

⁹⁸⁸ *İstanbul Vakıf Tarihi I*, 17, 60, 129; *Divan-ı Hümâyûn Sicilleri Diyanbekir Ahkâm Defterleri 3 Numaralı Defter*, hük. 901, 3: 558-559;

⁹⁸⁹ *İstanbul Vakıf Tarihi I*, 26-27.

⁹⁹⁰ *Divan-ı Hümâyûn Sicilleri Diyanbekir Ahkâm Defterleri 3 Numaralı Defter*, hük. 901, 3: 558-559.

⁹⁹¹ *Diyanbekir Şer’iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3787 numaralı sicil*, hük. 37, 8: 521.

⁹⁹² *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 18 Numaralı Sicil*, hük. 270, 18: 293-295.

⁹⁹³ *İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi: (Havâss-ı Refîa) 19 Numaralı Sicil*, hük. 276, 24: 247.

⁹⁹⁴ Kınalızâde Ali Efendi, “Risâle fî isti‘cârî’l-evkâf ve istibdâlihâ”, 100-101.

karşılaştığımız üstünlük kalemleri şunlardır: bütün özellikler (min külli'l-vücûh),⁹⁹⁵ konum,⁹⁹⁶ gelir,⁹⁹⁷ rağbet,⁹⁹⁸ değer,⁹⁹⁹ ürün,¹⁰⁰⁰ ölçü,¹⁰⁰¹ fayda,¹⁰⁰² kalite,¹⁰⁰³ bina.¹⁰⁰⁴

Fukahanın istibdâl meselesine yaklaşımından çıkan sonuca göre, böyle bir işlemde vakfa yönelik bir fayda doğması gerektiği anlaşılmaktadır. Bu maslahat, genellikle istibdâlde vakıf mala karşılık teklif edilecek bedel malda görülebilir. Sıddîkî, istibdâlde teklif edilen bedelin daha geniş mekana ve daha fazla kıymete sahip olmasına karşılık, konum açısından alt seviyelerde yer alması halinde üstünlüğün bulunmadığı görüşünü nakleder.¹⁰⁰⁵ Dolayısıyla ona göre bedel malın konumu, üstünlük hususunda ilk dikkat edilmesi gereken kriterler arasında yer alır.

Kınalızâde Ali Efendi, diğer kaynaklardaki bilgilerden farklı olarak bedel malın vakfa zarar verme açısını düşünerek, bedelin külfet bakımından vakıftan daha aşağıda olması şartını zikreder ve uzun süre varlığını sürdürme şartını da ilave eder.¹⁰⁰⁶ Sıddîkî de bunu risâlesinde aktarır.¹⁰⁰⁷ Kimi kaynaklarda, vakfin geliri bulunmasına karşılık teklif edilen bedele ait gelirin daha fazla olması ve söz konusu bedel malın vakıftan daha değerli bir konumda yer alması şartıyla istibdâlin cevaz görüşünün kaynağında Ebû Yûsuf'un var olduğu aktarılır. Ve 15. yüzyılda bunun esas alındığı (ve'l-'amelü 'aleyh) ve müftâ bih

⁹⁹⁵ *İstanbul Vakıf Tarihi I*, 27; *Divan-ı Hümayûn Sicilleri Diyarbekir Ahkâm Defterleri 3 Numaralı Defter*, hük. 901, 3: 558-559; *İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi: (Havâss-ı Refîa) 61 Numaralı Sicil*, hük. 124, 27: 131-132...

⁹⁹⁶ Mehmed Fikhî el-Aynî, *Behcetü'l-fetâvâ*, 259; Salih b. Ahmed el-Kefevî, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 221; *Divan-ı Hümayûn Sicilleri Diyarbekir Ahkâm Defterleri 3 Numaralı Defter*, hük. 901, 3: 558-559.

⁹⁹⁷ *İstanbul Vakıf Tarihi I*, 46-47, 107; *İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi: 56 Numaralı Sicil*, hük. 247, 14: 233-234...

⁹⁹⁸ *İstanbul Vakıf Tarihi I*, 19-20, 128; Muhammed el-Lutfî, *el-Fetâvâ'l-Muhammediyye*, 36^a-36^b; Salih b. Ahmed el-Kefevî, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 221...

⁹⁹⁹ *İstanbul Vakıf Tarihi I*, 107; *Diyarbekir Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3823 numaralı sicil*, hük. 68, 7: 82.

¹⁰⁰⁰ Timurtâşî, *Fetâvâ'l-İmâm el-Gazzî*, 112.

¹⁰⁰¹ *İstanbul Vakıf Tarihi I*, 107.

¹⁰⁰² *İstanbul Vakıf Tarihi I*, 46-47; *Divan-ı Hümayûn Sicilleri Diyarbekir Ahkâm Defterleri 1 Numaralı Defter*, hük. 563, 1: 320-321.

¹⁰⁰³ *İstanbul Vakıf Tarihi I*, 17.

¹⁰⁰⁴ *İstanbul Vakıf Tarihi I*, 24; *Diyarbekir Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3787 numaralı sicil*, hük. 37, 8: 521...

¹⁰⁰⁵ Sıddîkî, *Katu'l-cidâl*, 118^a.

¹⁰⁰⁶ Kınalızâde Ali Efendi, "Risâle fî isti'cârî'l-evkâf ve istibdâlihâ", 100-101.

¹⁰⁰⁷ Sıddîkî, *Katu'l-cidâl*, 120^a.

olduğu belirtilir. 16., 17. ve 18. asırda yaşamış fukaha da bunu aynen nakleder.¹⁰⁰⁸ Buradan zikri geçen görüşün 15. asırda müftâ bih ve ma‘mûl bih kabul edildiği anlaşılmakla birlikte, nâkiller açısından baktığımızda, bunun en azından kendilerine göre müftâ bih olarak devam ettiği sonucunu çıkarabiliriz. Süleyman Kaya, “müftâ bih” kavramının müftüler için, “ma‘mûl bih” teriminin ise kadılar için kullanıldığını ifade etmektedir.¹⁰⁰⁹ Buna göre aktardığımız hüküm, hem teoride hem de uygulamada esas olan görüştür.

Bedel malın daha üstün olma kriterinin bazı fetvalarda şart koşulduğuna yönelik bir kayıt mezkur olmadığından¹⁰¹⁰ ve böyle bir malın mahkeme tutanaklarında makbul,¹⁰¹¹ münasib¹⁰¹² gibi nitelemelerle belirtildiğinden ötürü, istibdâlin genel geçer bir şartı olarak kabul edilmediğini vurgulayabiliriz. Öte yandan Ebüssuûd Efendi de bir fetvasında, bu yönde bir şartı gerekli görmemiştir.¹⁰¹³ Fakat bedelin daha değerli olmadığı durumlarda keyfema yeşa istibdâle gidilmemektedir. Mesela Zekeriyyazâde Yahya Efendi, bir fetvasında harap vakfın zararını ortadan kaldıracak bir çözüm önerisine karşılık bedel malın sadece fayda verir olmasını (nâfi‘) yeterli görür: “Mesele: Zeyd, mukâtaalı arz-ı vakıf üzerinde mağrûs olan bağının kürûm ve eşcarını cihet-i uhrâya vakf ettikten sonra mürûr-i eyyâm ile ol bağın kürûm ve eşcârının ekseri kuruyup harap olmağla hasılı, harcına vefa etmeyecek, vakf-ı mezbûrun mütevellisi, bakiyye-i kürûm ve eşcârı marifet-i hâkim ile değer-i bahâsına bey‘ edip semeni ile vakfa nâfi‘ bir akâr almağa şer‘an kâdir olur mu? el-Cevâb: Olur.”¹⁰¹⁴

Hocazâde Esad Efendi de, aşağıdaki fetvasında harap olan vakfın, işlevsel mülk malla istibdâline girişte ifade ettiğimiz “üstünlük” kelimelerinden birini zikretmeden cevaz verir. Fakat bu fetvada harap vakfın faydası devam eden bir malla istibdâlinde “daha hayırlı

¹⁰⁰⁸ Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer, *Fetâvâ Kâriü’l-Hidâye*, 117^b; İbn Nüceym, *el-Bahrü’r-râik*, 5: 241; Timurtâşi, *Fetâvâ’l-İmâm el-Gazzî*, 105; Sakızî, *Surretü’l-fetâvâ*, 101^b; Muhammed el-Lutfî, *el-Fetâvâ’l-Muhammediyye*, 36^b; Sıddîkî, *Katu’l-cidâl*, 115^b; Erzurum müftüsü Kadızâde Muhammed Ârif, *Bahrü’l-fetâvâ*, 241^b.

¹⁰⁰⁹ Süleyman Kaya, “Osmanlı Hukukunda Fetvanın Müftâ-Bih Hâle Geliş Süreci”, *Osmanlı Hukukunda Fetva*, Editör: Mustafa Demiray, Klasik Yayınları, (2018): 86.

¹⁰¹⁰ Veli b. Yusuf, *Mecma‘u’l-fetâvâ*, 125^b; Esîrî Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, 104^a; Hocazâde Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 95^b; Timurtâşi, *Fetâvâ’l-İmâm el-Gazzî*, 132; Mehmed Vâni, *Fetâvâ-yı Bistâmî*, 115^a.

¹⁰¹¹ *İstanbul Vakıf Tarihi I*, 17.

¹⁰¹² *İstanbul Kadı Sicilleri Balat Mahkemesi: 2 Numaralı Sicil*, hük. 6, 11: 52.

¹⁰¹³ Veli b. Yusuf, *Mecma‘u’l-fetâvâ*, 126^a.

¹⁰¹⁴ Esîrî Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, 104^a.

olma” manası zımnen bulunmaktadır: “Zeyd, ihlâs-ı şerîf tilaveti için bir mescidin müez-zinine vakf-ı tescil ettiği menzil, harap olup kâbil-i intifa olmamakla Zeyd, ol harap men-zili ma‘mur menzil ile istibdâle kâdir olur mu? Şart-ı istibdâl etti ise olur. Ve illa re‘y-i hâkim-i ‘adl ile bade’l-izn’s-sultânî olur.”¹⁰¹⁵

Zikredilen iki fetvadan anlaşılacağı üzere, aslında bu gibi yerlerde zımnen daha değerli olma şartının işletildiğini söyleyebiliriz. Zira bu iki fetvadaki istibdâllerde harap vakıf işlevsel mülkle değiştirilmektedir. Bazı fetvalarda ise, burada anlattıklarımıza temas edilmeden “şerâit-i istibdâl” kavramı kullanılmakta ve muhtemelen en azından vakfa yönelik bir fayda koşulu bu kavramın içerisinde tasavvur edilmektedir: “Kayseriyye’de vâkıa arsayı mütevellisi Zeyd, İstanbul’da vâki‘ ‘Amr’ın mülk arsasıyla şerâit-i istibdâl mevcude olduğu halde re‘y-i hâkim ve emr-i sulânî ile istibdâl etmek caiz olur mu? el-Cevâb: Olur.”¹⁰¹⁶

Ebüssuûd Efendi, bir fetvasında bedel malın daha değerliliği konusuna temas etmeksizin, bedelin değil, tebdîl işleminin vakfa enfâ‘ olacağı ve vakfın bekasının gündeme geldiği bir soruya olumlu yönde cevap vermiştir:

“**Mesele:** Ashâb-ı hayrattan Hind’in bazı evkâfı nukûd olup “mâ dâme ki hayatta olâ tebdîle ve tağyîre kâdir olmaya” deyu vakfiyesinde kayd edip lâkin mütevellî, şart-ı vâkıfa riayet etmeyip müflise ve tahsili mümkün olmayanlara verip ve medyûnların ba‘zı âhar yerde bulunmakla her sene tecdîd-i akd müyesser olmayıp cânib-i vakfa küllî gadr ve zarar olmak mukarrer olup akâra tebdîl olunmak vakfa enfa‘ olmağın, “nukûdu tahsîl edip bir miktar akâr alınıp, bâkisine münasip düştükte alına” deyu şart edip cümle nukûdu akara tebdîl etmeğe kâdir olur mu? **el-Cevâb:** Kâdirdir. Ebüssuûd.”¹⁰¹⁷

Bir fetvada da, mescidin harap duruma düşmesi yanında tamir ettirme imkanı olmaması halinde, mütevellinin mescidin çatısında bulunan kurşunu bey ederek akçesiyle yerine kiremit alıp geri kalan parayla da tamir masraflarının karşılanması meselesine, söz konusu işlemin vakfa önceki durumdan daha faydalı olması koşuluyla cevaz verildiği anlatılır.¹⁰¹⁸

¹⁰¹⁵ Hocazâde Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 95^b.

¹⁰¹⁶ Salih b. Ahmed el-Kefevî, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 221; Krebneşî, *Fetâvâ-yı Krebneşî*, 58^a.

¹⁰¹⁷ Veli b. Yusuf, *Mecma‘u’l-fetâvâ*, 126^a.

¹⁰¹⁸ “Bir mescid-i şerîf harâb olup merammetine vakıfta müsaade olmasa, hâlen mütevellisi olan Hind, ol mescidin üzerinde olan kurşunu bey ve akçesiyle üzerine kiremit örtüp ve sâir merammete muhtaç olan mevaziini merammete şeran kadir olur mu? **el-Cevâb:** Vakfa enfa olan vech üzere amel olunur. Yahya Efendi.” *Mecmûatü’l-fevâid ve’l-fetâvâ*, 130^b.

Bir başka fetvada, mescide ait vakıf dükkan gelirinin görevlilere yeterli gelmeyecek bir duruma geldiği zaman, dükkanın satılarak elde edilen paranın en faydalı yöne sarfedilmesi ve yeni yerden gelecek gelirlerin vakıf görevlilerine ödenmesi caiz görülmektedir.¹⁰¹⁹

Fetâvâ-yı Feyziye'de zikredilen bir fetvada, vakıf menzilin yanması üzerine vakıfta yenisinin yapılmasına imkan olmadığından mütevelinin orayı kiracının kendisine ait bir bina yapma salahiyeti ile kiraya verdiği belirtilmektedir. Bir ara kiraya veren mütevellinin yerine başka biri vakfa müteveli olarak atanır ve kiracının mülkü olan binanın yıkılıp vakfa ait bir bina yapılmasının vakfa daha faydalı olacağına kanaat getirilerek bu yönde bir fetva alınır.¹⁰²⁰ Bu fetva, kavramlar bölümünde incelediğimiz üzere istibdâl anlamına uymayan bir mahiyet yansıtmaktadır.

Kınalızâde Ali Efendi, Necmüddîn İbrâhîm et-Tarsûsî'den vakıf nazırlarına izin verilmediği halde uyguladıkları istibdâlleri kadıların onamalarının yanlış olduğu kanaatini aktarır. Zira, vakıflara istibdâl bedeli diye verilen mallar, vakıftan daha kötü durumda olmakla birlikte vakıf yapılmaya da uygun değildirler. Bu cümlelerin ifade edildiği satırlarda, bedel malla ilgili yalan beyan hakkında Kınalızâde tarafından bir açıklama yapılmamaktadır. Dolayısıyla Tarsûsî'nin eleştirdiği kadılar, bedel malla ilgili herhangi bir yalan görmelerine rağmen istibdâllerin meşruiyeti yönünde hüküm mü verdiler, yoksa bedelin değer bakımından daha alt seviyede olduğunu bilerek mi hükmettiler, burası net değildir. Ancak konunun aynı bağlamda ilerlediği 2-3 sayfa sonrasında Seriiyyüddîn İbn Şihne'nin (ö. 921/1515), Çerkez devletinin son dönemlerinde istibdâle cevaz verme hususunda aşırıya kaçtığı haber verilir. Hatta şairler, istibdâle yönelik kötü tutumundan dolayı onun

¹⁰¹⁹ “**Mesele:** Bir mescid-i şerifin vakıf olan dükkanından hasıl olan galle, erbab-ı vezaiife külli noksan ve hizmetlerine mukabil olmamak hasebiyle, izn-i şer ile bey olunup semeni vech-i enfaa sarf ve gallesinden erbab-ı vakfa verilmek caiz olur mu? **el-Cevâb:** Olur.” Ali en-Nisârî, *el-Fevâidü'l-‘aliyye*, 69^a.

¹⁰²⁰ “Bir vakıf menzil, muhterik olduktan vakıfta binaya müsaade var iken mütevellisi Zeyd, arsasını Amr'a icâr ve mülkiyet üzere binaya izin vermekle Amr, dahi nefsi için menzil bina ettikten sonra birkaç sene mürûrunda Zeyd'in yerine Bekir müteveli olsa galle-i vakıfta binaya müsâade olup vakıf için müceddeden bina olunmak enfa' olup Amr'ın binasının kal'ı vakfa muzır olmamakla Bekir, Amr'a binasının kal' ettirip ke'l-evvel vakıf için menzil bina etmeğe kadir olur mu? **el-Cevâb:** Olur.” Seyyid Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, 166.

hakkında zemmedici beytler kaleme almışlardır. Devamında Kınalızâde, öğrencisi olduğu¹⁰²¹ Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi'nin İbn Şihne'ye ait istibdâl uygulamalarını bozarak vakıfları eski hallerine döndürdüğünü aktarır. Sonrasında ise Kınalızâde, İbn Şihne'nin istibdâlde vakıf bedeli olarak gösterdiği bazı mülk malların, aksine istibdâle konu olan vakıf mala ait başka vakıf mal olduğunu tespit eden Çivizâde'nin bunları düzelttiğini haber verir. Böyle suistimalleri farkederek Çivizâde, şu dikkat çekici sözü söylemiştir: “Sedd-i zerîa ilkesine dayanarak istibdâle ne Mısır'da kadı iken (1527-28)¹⁰²² izin, ne de Anadolu'da (bi'r-Rûm) müftüyken fetva verdim.”¹⁰²³ Buradan anlaşıldığı kadarıyla, bedel malla ilgili bu yönde yalan beyanlar istibdâlin bozulmasına dahi götürecek zararlı uygulamalardır.¹⁰²⁴

Bunların dışında 4 fetvada, vakfa karşılık verilen malın kendisinde veya niteliklerinde açık ve duyu organlarıyla anlaşılabilecek bir yalan ortaya çıkmış ise, istibdâl hükümünün iptali doğrultusunda kanaatler belirtilmiştir.¹⁰²⁵ Fakat, şahitlerin adaletli olmasına rağmen sadece iddia düzeyinde yahut kesinliği tartışmalı delillerle istibdâl meşruluğuna verilen hüküm iptal edilmemiştir. “Hakimin hükmü, imkan dahilinde bozulmamalıdır.” kuralı burada dikkate alınmaktadır.¹⁰²⁶

Seyyid Esad, nazırın, yetkili olduğu harap olmamış vakıf malı bir hakimin vakıftan değeri daha düşük mülk malıyla istibdâl ettiği bir problem inceler. O, söz konusu istibdâlin iptali doğrultusunda fetva verir.¹⁰²⁷ Bu fetvada bedelin yalan ifadelerle farklı gösterildiği vb. cümlelere sarahaten yer verilmemekle birlikte, vakfın işlevselliğini yitirmemesine ve bedel malın değer bakımından daha düşük olmasına rağmen istibdâle gidildiği belirtilir.

¹⁰²¹ Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları: Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003), 39. Özcan'ın burada aktardığına göre Şah Çelebî, Kınalızâde'nin öğrenci arkadaşıdır ve Çivizâde, onları yetiştirmekle övünmüştür. Kınalızâde, istibdâl risalesinde hocası hakkında “şeyhunâ şeyhülislâm kıdvetü ulemâi'l-enâm Şeyh Mehmed b. İlyâs –kaddese'llâhü rûhahü-” ifadesini kullanır. Kınalızâde Ali Efendi, “Risâle fî isti'cârî'l-evkâf ve istibdâlihâ”, 99.

¹⁰²² Bk. Mehmet İpşirli, “Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8: 348-349.

¹⁰²³ Kınalızâde Ali Efendi, “Risâle fî isti'cârî'l-evkâf ve istibdâlihâ”, 89-100.

¹⁰²⁴ İbn Kutluboğa, risalesinde vakıf köy arazisinin yalancı şahitler vasıtasıyla sözde daha kıymetli başka bir vakıf arazi ile istibdâli konusunu inceler. Ona göre istibdâl bedelinin vakıftan daha değerli olduğunun hakikati yansıtmadığı durumlarda, hâkim tarafından hüküm verilmişse de, söz konusu istibdâlin onay hükmü iptal edilmelidir. İbn Kutluboğa, “[Tahrîcü'l-akvâl fî meseleti'l istibdâl]”, 114-115.

¹⁰²⁵ Remlî, *el-Fetâvâ'l-Hayriyye*, 218; Şehâbeddin Ahmed eş-Şelebî, *Fetâvâ*, 102^a; Muhammed el-Lutfî, *el-Fetâvâ'l-Muhammediyye*, 36^a-36^b; Kazerûnî, *Fetâvâ Kâzerûnî*, 91^a.

¹⁰²⁶ Şehâbeddin Ahmed eş-Şelebî, *Fetâvâ*, 101^b-102^a.

¹⁰²⁷ Konevîzâde, *el-Fetâvâ'l-Es'adiyye*, 266.

Muhtemelen istibdâl şartlarının oluşmadığını farkedenden sağduyulu Müslümanlar, meseleyi ilk olarak Medine müftüsü Seyyid Esad’a havale etmişlerdir. Bu fetvayı bedel mal hakkındaki yalan beyan şartı içerisinde zikretme gerekçemiz, burada anlatılan hadisedeki bedel malın değerinin vakıftan daha düşük seviyede bulunması durumunun zahiren istibdâlin meşruiyetine engel olmasından ötürü, üstü kapatılarak istibdâlin icra edilmiş olabileceği ve dolayısıyla yalan beyanın kapalı bir şekilde var olduğunu düşünmemizdir.

el-Bahrü’r-râik ile *Mecma’u’l-enhur fî şerhi Mülteka’l-ebhur* isimli Hanefî fûru-ı fıkıh eserlerinde ve *Mecmuatü’l-mesâil* ile *Fetâvâ-yı Ali Efendi* adlı fetva mecmualarında ve Kınalızâde’nin istibdâl risalesinde, Zâhidî’den istibdâlin cevazı için vakıf ve mülk mallarla ilgili olarak mahalle (محلة) birliği şartının koşulduğu ve bedelin vakıf maldan daha hayırlı olması durumunda, zikri geçen koşula gerek duyulmadığı görüşü aktarılır.¹⁰²⁸ Kınalızâde, istibdâli için mahalle birliği şartı ileri sürülen vakıf malın, oturmak amacıyla inşa edilen evler hakkında geçerli olduğu hakkında bir kayıt düşer.¹⁰²⁹

Hayreddin er-Remlî, bedelin vakıftan daha hayırlı olduğu durumlarda Hilâl b. Yahya, Hassâf ve Kâdîhân gibi fukahânın açık ifadelerine bakarak konum birliği şartının gerekli olmadığını söyler. Dikkat edilmesi gerekenin bu olduğunu belirten Hayreddin er-Remlî, Zâhidî’den aktarılan yukarıdaki nakille Hilâl b. Yahyâ’nın görüşünün çeliştiğine temas ederek, Zâhidî’den hareketle mahalle birliğinin şart olduğunu ileri sürenlerin iddialarına itibar edilmemesi gerektiğine işaret eder. Zira ona göre mezhebte Hilâl b. Yahyâ’nın kanaati burada asıl kabul edilmelidir.¹⁰³⁰

Fetvalarda, İstanbul içinde yahut Kayseri ile İstanbul illerinde bulunan vakıf-mülk malların istibdâl edilmesine dair olumlu fetvalar mezkurdur:

¹⁰²⁸ Müeyyedzâde, *Mecmuatü’l-mesâil*, 7^b; İbn Nüceym, *el-Bahrü’r-râik*, 5: 241; Kınalızâde Ali Efendi, “Risâle fî isti’cârî’l-evkâf ve istibdâlihâ”, 101; Şeyhîzâde Abdurrahman, *Mecma’u’l-enhur fî şerhi Mülteka’l-ebhur (Dâmad)*, thk, Halil İmrân el-Mansûr, (Beyrut: Daru’l-kütübi’l-ilmiyye, 1419/1998), 2: 576; Salih b. Ahmed el-Kefevî, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 221. Memlük ulemasından Cemaleddin İbnü’t-Türkmânî, istibdâl risalesinde bunun sadece ilk kısmı olan “istibdâlin cevazı için vakıf ve mülk mallarla ilgili olarak mahalle (محلة) birliği şartının koşulduğu.” bölümü zikretmektedir. Cemaleddin b. Türkmânî, *a.g.t.*, 59. Ayrıca bk. İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr*, 4: 386.

¹⁰²⁹ Kınalızâde Ali Efendi, “Risâle fî isti’cârî’l-evkâf ve istibdâlihâ”, 101.

¹⁰³⁰ Remlî, *el-Fetâvâ’l-Hayriyye*, 203. Ancak Kâdîhân’ın *Fetâvâ*’sında vakıf şartlarında istibdâlin Basra arazisinden yapılacağı sınırlandırılmış ise, sadece oradaki arsının bedel yapılması gerektiği anlatılır. Zira burada vakfedenin şartına riayet gerekli olmakla birlikte her ilin arazisi getiri ve külfet açısından farklı farklıdır. Bununla birlikte Kâdîhânâ göre bu doğrultuda bir kayıt yoksa istenilen beldeden mülk mal anılabilir. Kâdîhân, *Fetâvâ*, 4: 232.

“Kayseriyye’de vâkı‘a arsayı mütevellîsi Zeyd, İstanbul’da vâkı‘ ‘Amr’ın mülk arasıyla şerâit-i istibdâl mevcûde olduğu halde re’y-i hâkim ve emr-i sultân-i ile istibdâl etmek câiz olur mu? **el-Cevâb:** Olur.”¹⁰³¹

“Zeyd’in mütevellîsi olduğu evkâfından İstanbul’da vâkı‘ vakıf arsa harîk gelipden sonra nice sene hâlî kalıp aslen vakfa nef‘i olmamakla mütevellî-i vakf, ol arsayı ‘Amr’ın Galata’da mekân-ı mu‘teberede olan arsa ve binası mülk menzil ile izn-i kâdî ve emr-i sultânî ile şerâit-i istibdâl mevcûde olduğu halde istibdâl eylese caiz olur mu? **el-Cevâb:** Olur.”¹⁰³²

Ahkâm defterinde kayıtlı 7 hükümde, bedelin daha değerli olması koşuluyla farklı mahallelerdeki istibdâl örnekleri mevcuttur.¹⁰³³ Bir vakıf tahrir belgesinde, mescide ait bir vakıf menzilin istibdâl edildiğine dair bir bilgi “defter-i ‘atîk” denilen bir kaynaktan aktarılmaktadır. Burada Mürsel kızı Selçuk Hatun vakfı olan mescidin Edirne’deki bir vakfı olan menzilin, aynı ildeki başka bir menzille istibdâl edildiği anlatılmakta ve yeni menzil gelirlerinin mescidin ihtiyaçlarına harcanma şartı koşulmuştur.¹⁰³⁴

29 Şaban 1077/24 Şubat 1667 tarihinde kaydedilen bir mahkeme kaydında, İstanbul İskender Ağa mahallesinde bulunan ve birbirine yakın olan vakıf menzille mülk menzilin istibdâli zikredilir.¹⁰³⁵ Bir başka mahkeme kaydında da İstanbul Debbâğzâde mahallesindeki vakıf menzilin yine İstanbul’daki Haydarhâne mahallesindeki mülk menzil karşılığı istibdâl edildiği anlatılır.¹⁰³⁶ *Divan-ı Hümâyûn Sicilleri Diyarbekir Ahkâm Defteri*’nde rastladığımız bir hükümde ise, Şeyhmatar mahallesindeki vakıf menzilin aynı mahalledeki mülk menzille 10-20 Şevval 1189/4-14 Aralık 1775 tarihli istibdâl kaydı vardır. Burada anlatıldığı üzere bedel mal, yeni ve kaliteli binaya sahip olma, gelir, metrekare ve işlevsellik yönünden vakıf maldan daha hayırlı ve üstündür.¹⁰³⁷

2.9. İstibdâlin Yapılış Şekilleri

İstibdâl, temel olarak vakfın mülke, mülkün ise vakfa karşılıklı olarak dönüştürülmesidir.

¹⁰³¹ Kemalpaşazâde, *Fetâvâ*, 83b; Salih b. Ahmed el-Kefevî, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 221; Krebneşî, *Fetâvâ-yı Krebneşî*, 58^a. Benzer bir fetva için bk. Hasan b. Ali el-Kayserî, *Semhatü’l-ebrâr*, 220^a.

¹⁰³² Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 460.

¹⁰³³ *İstanbul Vakıf Tarihi I*, 16, 17, 19, 23-24, 103, 128, 130.

¹⁰³⁴ *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri*, 4.

¹⁰³⁵ *İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi: 3 Numaralı Sicil*, hük. 739, 17: 594-597.

¹⁰³⁶ *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 12 Numaralı Sicil*, hük. 1215, 16: 891.

¹⁰³⁷ *Divan-ı Hümâyûn Sicilleri Diyarbekir Ahkâm Defterleri 3 Numaralı Defter*, hük. 901, 3: 558-560.

İstibdâl, başlıca takas ve satıp yenisini almak şeklinde iki türlü gerçekleşir. Yenisini almak için satılan vakfın istibdâl bedelinin borç verilmesi halinde ise, alacağın temini ile istibdâl tamamlanmış olur. Fakat bunu satıp yenisini alma şeklinde değerlendirebiliriz. Vakfın bir kısmını tamir için diğer parçasını satmak ve vakfın bedelini tazmin yoluyla temin etme uygulamaları da istibdâlin diğer yapılış şekillerini oluştururlar. Bununla birlikte son iki şeklin ilk ikisine göre oldukça az örneğe sahip olduğunu söyleyebiliriz. Son olarak ifade edilirse 57 fetvada istibdâlin yapılış şekillerine değinilmeden sadece istibdâlin uygulandığı belirtilmektedir.

2.9.1. Trampa

Ek 9'daki tabloda kaydediliği üzere 323 fetva içerisinde toplam 124 fetvada istibdâlin trampa şeklinde uygulandığı haber verilmektedir. Vakıf hukukundaki istibdâlin takas mahiyetindeki yapılış şeklinde vakıf gayr-ı menkûl ile mülk gayr-ı menkûl ya da mülk nukûdun karşılıklı trampa edildiğini gösteren Osmanlı vakıf istibdâl uygulamaları vardır.¹⁰³⁸ İstibdâl bedelinin gayr-ı menkul ve menkul değil de para olduğu durumlarda genellikle bey ve işтира kelimesi zikredilir. Fakat bazı örneklerde Osmanlı toplumu, vakıf gayr-ı menkule karşı mülk olarak hem gayr-ı menkul hem de nakit para vererek vakıf-mülk takas işlemini gerçekleştirmiştir.¹⁰³⁹ Bunun yanında vakıf gayr-ı menkule karşı bedel olarak gayr-ı menkûl hissesinin¹⁰⁴⁰ ya da vakıf gayr-ı menkûl hisseye karşılık mülk para¹⁰⁴¹ veya mülk gayr-ı menkûl hissenin¹⁰⁴² istibdâle konu edildiği anlatılmaktadır. En çok karşılaştığımız takas şekli, vakıf-mülk gayr-ı menkullerin karşılıklı değiştirilmesidir.¹⁰⁴³

¹⁰³⁸ Gayr-ı menkullerin takasına bir örnek: "... Yavaşca Şahin mahallesinde vâki' Yavaşca Şahin mescid-i vakfına beher sene yüz elli akçe mukâtaalı arsayı ... bir bâb mülk menzili ile istibdâl murâd etmekle..." *İstanbul Vakıf Tarihi I*, 163-164. Gayr-ı menkûl-nukûd takasına bir örnek: "... müstemil olan menzilini âmme-i tevâbi'i ve merâfıkı ve kâffe-i menâfi'i ve levâhıkı ile vakf ve haps eyleyip... Ve zikr olunan menzilin termîm ve ta'miri için hâlis-i mâlından yirmi bin akçe dahî ifrâz ve vakf [ve] haps eyleyip müslümanları işhâd eyledi. Menzil-i merkûm, şart-ı vâkıf üze tebdîl olunmak lâzım geldikde zikr olunan yirmi bin akçe dahî semen-i menzile ilhâk olunup cümlesinden cüzler ta'yîn olunup vech-i meşrûh üze tilâvet oluna deyû şart edip menzil-i merkûmun ve meblağ-ı mezbûrun tevliyyetini hâl-i hayâtta kendi nefisine ba'dehû hâkim-i şer' lâyük gördüğü kimesneye şart etmiş idi..." *İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi: 20 Numaralı Sicil*, 35: 96-97.

¹⁰³⁹ İbrahim eş-Şâmî, *Şifâü'l-galîl*, 54^b-55^a.

¹⁰⁴⁰ Remlî, *el-Fetâvâ'l-Hayriyye*, 218-219.

¹⁰⁴¹ İbrahim eş-Şâmî, *Şifâü'l-galîl*, 54^b; Muhammed Lutfî, *el-Fetâvâ'r-Rahîmiyye*, 80^a-80^b.

¹⁰⁴² *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri*, 267.

¹⁰⁴³ Buna dair terim anlamındaki istibdâl, tebdîl, ibdâl ile istibdâl, mübadele ve münâkale gibi kavramların kullanıldığı ve vakfiyede bir şart olarak da sunulan takas uygulamalarının 414 adet örneği ile karşılaştık.

Bedelin para olduğu takas uygulamalarının bazısında para vakfına dönüştürme¹⁰⁴⁴ bazısında yenisinin satın alınma¹⁰⁴⁵ ya da vakfın tamir¹⁰⁴⁶ edilme gayesi olmakla birlikte bey ve şira kelimeleri zikredilmeden trampa manasını yansıtan kavramların kullanıldığı görülür. Bir mahkeme kaydında gayr-ı menkulü para vakfına dönüştürme işlemindeki takasın onaylandığı anlatılırken¹⁰⁴⁷ 2 fetvada buna izin verilmemektedir.¹⁰⁴⁸ Bazı metinlerde istibdâle konu malların neler olduğu sarahaten zikredilmediğinden takas şeklinde bir istibdâlin var olup olmadığı tespit edilememektedir.¹⁰⁴⁹ Bazen de takas şeklindeki istibdâle, bir uygulama örneği ya da farazi bir mesele olarak değil, vakfiye şartı olarak rastlanılmaktadır.¹⁰⁵⁰ İstibdâl edilen malların gayr-ı menkûl örneklerinde genellikle şu tür malların varlığı görülür: -Zikredeceğimiz satırlarda ilk mal vakfa, diğeri mülke işaret eder- Arazi-arazi,¹⁰⁵¹ dükkan-dükkan,¹⁰⁵² menzil-dükkan,¹⁰⁵³ menzil-fırın,¹⁰⁵⁴ bab odalar¹⁰⁵⁵-börekçi fırını,¹⁰⁵⁶ menzil-hamam,¹⁰⁵⁷ kahve dükkanı-dokuma dükkanı,¹⁰⁵⁸ ahır-çilingir

Toplam takas şeklindeki tespit ettiğimiz örnek sayısı ise 458'dir. İlgili tabloya kavramsal çerçeve bölümünden ulaşılabilir.

¹⁰⁴⁴ *İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi: 20 Numaralı Sicil*, 35: 96-97; Veli b. Yusuf, *Mecma'u'l-fetâvâ*, 110^b; Boyabâdî Sağır Mehmed Efendi, *Mecmûatü'l-fetâvâ*, 161^b.

¹⁰⁴⁵ Muhammed Lutfî, *el-Fetâva'r-Rahîmiyye*, 80a-80b; Sunullah el-Hanefî, *Mecmûa-i Mesâil-i Fıkhiyye*, 93b;

Sıddîkî, *Katu'l-cidâl*, 115b.

¹⁰⁴⁶ İbrahim eş-Şâmî, *Şifâü'l-galîl*, 54^b-55^a

¹⁰⁴⁷ *İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi: 20 Numaralı Sicil*, 35: 96-97.

¹⁰⁴⁸ Veli b. Yusuf, *Mecma'u'l-fetâvâ*, 110^b; Boyabâdî Sağır Mehmed Efendi, *Mecmûatü'l-fetâvâ*, 161^b.

¹⁰⁴⁹ Bir örnek: “**Mesele:** Zeyd, kendüye vakf-ı evlâdı, marifet-i kâdı ile enfa olduğu takdirce şer'an istibdâl câiz olur mu? **el-Cevâb:** Olur kâdı eder ise. Ahmed.” Veli b. Yusuf, *Mecma'u'l-fetâvâ*, 125^b.

¹⁰⁵⁰ Bir örnek: ... “Vâkife-i mezbûre, başka bir menzil mahalli bulunursa mütevellînin istibdâl etmesini şart etti ve menzil-i merkûmu ba'de't-tahliyeti's-şer'iyye, tescil maksadıyla mütevellî nasb ettiği Mahmud b. Süleyman'a teslîm etti...” *İstanbul Kadı Sicilleri Balat Mahkemesi: 2 Numaralı Sicil*, 11: 116-117.

¹⁰⁵¹ Bozanzâde, *Fetâvâ-yı Ebüssuûd*, 90^a; Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 460, 461; Krebneşi, *Fetâvâ-yı Krebneşi*, 48^a, 58^a; *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde*, 48^b.

¹⁰⁵² *Diyarbakır Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3750 numaralı sicil* (H. 1218 / M. 1803), Nşr. Mehmet Yahya Okutan v.dğr., (Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayınları: 2016), hük. 12, 8: 13; *Diyarbakır Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3698 numaralı sicil*, hük. 78, 7: 551; Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 460.

¹⁰⁵³ *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri*, 262; *Divan-ı Hümâyûn Sicilleri Diyarbakır Ahkâm Defterleri 3 Numaralı Defter*, hük. 83, 3: 57.

¹⁰⁵⁴ *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri*, 257; *İstanbul Vakıf Tarihi I*, 21-22.

¹⁰⁵⁵ Sicillerdeki her “bâb” kelimesinin kapı anlamında olmadığı anlaşılıyor. Mesela, “iki bab vakıf menzil”, “iki bab oda”, “yedi bab atik menazil”, “iki bab dükkan”. “Fevkanî” kelimesinin iki katlı, “tahtani” lafzının da tek katlı olması gibi yukarıdakiler de bir türü ifade edebilir. Bâb, “Kapı” anlamına geldiği gibi, “bölüm” manasına da gelebilir ve mekan ile yapıları birbirinden ayırmak için kullanılan çok fonksiyonlu bir kelime olduğu anlaşılıyor. “İki bab vakıf menzil”i “iki hane” olarak anlayabiliriz. “Yedi bab atik menazil” isminde de çoğul kalıp kullanıldığından yedi ayrı menzil/hane anlamında olabilir. Evin niteliğiyle de alakalı bir kelime olabilir. (Kısmi tasarrufta bulunduğum bu bilgiyi benimle paylaşan Doç. Dr. Kenan Yıldız'a teşekkürü bir borç bilirim.)

¹⁰⁵⁶ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 460.

¹⁰⁵⁷ *Divan-ı Hümâyûn Sicilleri Diyarbakır Ahkâm Defterleri 1 Numaralı Defter*, hük. 563, 1: 320.

¹⁰⁵⁸ *Diyarbakır Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3698 numaralı sicil*, hük. 78, 7: 551.

dükkanı,¹⁰⁵⁹ 2 arazi ile 1 bab menzil-2 bab menzil,¹⁰⁶⁰ hân-menzil.¹⁰⁶¹

2.9.2. Satıp Yenisini Almak

İstibdâl temel şekillerinden ikincisi, yenisini satın alma gayesi ile vakfi satmak mahiyetinde bir işlemten oluşur. Burada dikkat edilmesi gereken vakfın mutlak satılması değil, yerine başka bir malı ikame etmek üzere satımdır. Fakat bazı örneklerde istibdâli sadece bir satım gibi değerlendirerek vakfi para karşılığı satıp ele geçen bedelle yenisinin alınmadığı görülür. Böyle olunca bedelin sadece gayr-ı menkul türünden olması yönünde bir şart devreye sokularak istibdâl takas şekli ile sınırlandırılır. Bu konuda fukaha arasında birtakım tartışmaların zuhur ettiği zikredilmektedir.¹⁰⁶²

Osmanlı fetvalarında 134 örneği bulunan satıp yenisini alma şeklindeki istibdâlin yarıdan çoğunu, vakıf gayr-ı menkûlü bey' edip ele geçen bedelle mülk gayr-ı menkûlü satın alma mahiyetinde bir istibdâl oluşturur.¹⁰⁶³ *Fetâva-yı Emîniyye*'deki fetvaların sahibi Emînüddîn'in oğlu Ahmed ile İbn Nüceym'in istibdâl risâlelerinde zikredilen bir meselde, istibdâl, vakıf gayr-ı menkûlü altın veya gümüş dışındaki mal (uruz) karşılığı satımdan sonra elde edilen malı, 2. bir işlem olarak altın ve gümüş karşılığı bey edip mülk gayr-ı menkûlün satın alınması şeklinde yapıldığı da anlatılır.¹⁰⁶⁴ 3 fetvada ve 2 risale meselesinde vakıf menkulün satılıp mülk menkulün iştira edildiği zikredilir. Bu vakıf menkul malların köle, at, silah ve hasır türünden mallar olduğu belirtilmektedir.¹⁰⁶⁵ Takas şeklinde olduğu gibi burada da vakıf-mülk malların neler olduğuna temas edilmeden satım-alım ifadelerinin kaydedildiği görülmektedir.¹⁰⁶⁶

¹⁰⁵⁹ *Diyarbakir Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3750 numaralı sicil*, hük. 11, 8: 13.

¹⁰⁶⁰ *İstanbul Vakıf Tarihi I*, 86-87.

¹⁰⁶¹ *Diyarbakir Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3698 numaralı sicil*, hük. 79, 7: 552.

¹⁰⁶² Krş. İbn Nüceym, "Tahrîru'l-mekâl fî meseleti'l-İstibdâl", 181; Muhammed Lutfî, *el-Fetâva'r-Rahîmiyye*, 80^a-80^b; Sunullah el-Hanefî, *Mecmûa-i Mesâil-i Fıkhiyye*, 93^b; Sıddîkî, *Katu'l-cidâl*, 115^b.

¹⁰⁶³ Bir örnek: "Bir vakfın mütevellisi olan Zeyd, vakfın bir değirmenini şart-ı vâkıf yok iken ol 'değirmenin gallesi az olur.' deyu, 'yerine rey'an evfer bir akâr iştira ederiz.' deyu, ol değirmeni şer'an bey'a kadir olur mu? **el-Cevâb**: Olmaz. Suret-i mezbûrede Zeyd, ol değirmeni vech-i sabık üzere Amr'a bey' ve teslim eylemiş olsa halen Zeyd'in yerine mütevellisi olan Bekr, vakf için dava edip ol değirmeni Amr'ın yedinden almaya şer'an kadir olur mu? **el-Cevâb**: Olur. Yahya Efendi." *Mecmûatü'l-fevâid ve'l-fetâvâ*, 131^a.

¹⁰⁶⁴ İbn Nüceym, "Tahrîru'l-mekâl fî meseleti'l-İstibdâl", 171; Ahmed b. Emînüddîn, *Risâletün fî cevâzi istibdâli'l-vakfi mea muhâlefeti şarti'l-vâkıf*, 3^b.

¹⁰⁶⁵ Dede Cöngi, *Fetâvâ-yı Dede Cöngi*, 51^b; Hacı Resûl b. Sâlih el-Aydî, *el-Fetâvâ'l-adliyye*, 37^a; Ahîzâde Abdülhalîm Efendi, *Fetâvâ-yı Ahîzâde*, 61^b; Kınalızâde Ali Efendi, "Risâle fî isti'cârî'l-evkâf ve istibdâlihâ", 71, 78.

¹⁰⁶⁶ Bir örnek: "Zeyd, vakf edip tescil ve teslim ile'l-mütevellisi ettiği ol vakfiyesinde tebdil ve tağyiri kendi elinde komuş olsa, ba'dehu mülkiyet üzere bey' etmeğe şer'an kadir olur mu? **el-Cevâb**: İstibdâli dahî

İstibdal için vakıf satıldıktan sonra ele geçen para ile yeni vakıf satın alınmayıp bir gerekçeden dolayı istibdal bedeli bekletiliyor olabilir. İstibdal bedelinin kaçınılmaz bir şekilde tamir ettirilmesi gereken bir vakfa verilmesi ve sonrasında o vakıftan alacağın tahsil edilerek istibdalin tamamlanması şekli de vakfın satılıp alacağın tahsili akabinde yeni vakıf satın alınarak gerçekleşen bir istibdal olarak görülebilir. Buna dair Kudüs müftüsü Seyyid Abdürrahim'e ait fetvaların yer aldığı *el-Fetâva'r-Rahîmiyye* isimli mecmuada zikredilen bir fetvada, vâkıfın mevkufun aleyh olarak kendisini ve evlatlarını, nesli tükenince de bir hayır kurumunu belirlediği başlangıcı aile vakfı, sonu hayrî vakıf olan vakfıyla ilgili istibdâl meselesine değinilir. Bu vakfın mütevellisi, istibdâl için vakfı sattıktan sonra mevkufun aleyhlerden birisi vefat eder ve miras durumu doğar. Soru şöyledir: Şu anda aile vakfı konumunda değerlendirilen vakıf maldaki istibdâl bedeli, varislere mi kalır yoksa o bedelle yeni vakıf mı alınmalıdır. Kudüs müftüsü Seyyid Abdürrahim, böyle bir durumda şu iki çözüm önerisinden birisinin uygulanması gerektiği yönünde bir cevap verir: 1. İstibdâl bedeli, kadı izniyle yeni vakıf alımında kullanılmalıdır. 2. Bedel, tamiri zaruri bir vakfa borç olarak verilir. Burada da kadıdan izin alınmalıdır. Sonrasında tamiri tamamlanan vakfın gelirlerinden elde edilecek alacakla yeni vakıf satın alınıp istibdâl tamamlanır.¹⁰⁶⁷ Görüldüğü üzere Kudüs müftüsü Seyyid Abdürrahim'in söz konusu problemin halline dair önerdiği ikinci teklif, alacağın tahsiliyle birlikte satıp yenisini alma şeklindeki istibdâli anlatmaktadır.

2.9.3. Tazminle İstibdâl

Bu şekilde gasp gibi bir zarardan dolayı vakıf malın bedeli tahsil edilerek eski vakfın yerine yeni vakıf alınma durumu ortaya çıkmaktadır. 7 fetva ve 6 risale meselesinde vakıf malın bedelini bir sebepten ötürü tazmin ettirerek istibdâl gerçekleştirildiği anlatılmaktadır.¹⁰⁶⁸ Bunların 6 tanesinde vakıf arazinin gaspı üzerine işlevsiz hale getirildiği ve yeni

elinde kodu ise yeni vakf-ı âhar almak için bey'a kadirdir. Ve illâ tebdil ve tağyir şartı kifayet eylemez, şerâit-i tebdiline mahmûldür. Ebüssuûd." *Mecmûatü'l-fevâid ve'l-fetâvâ*, 131^a.

¹⁰⁶⁷ Muhammed Lutfî, *el-Fetâva'r-Rahîmiyye*, 90^b-91^a.

¹⁰⁶⁸ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 477; İstanbul kadısı Muhyiddin Mehmed, *Vâkıât-ı Karaçelebi*, 43b; Abdulfettâh Dervîş, *el-Fetâvâ'l-Emîniyye*, 37b; Ahîzâde Abdülhalîm Efendi, *Fetâvâ-yı Ahîzâde*, 61b; Kadri Efendi, *Vâkı'âtü'l-müftîn*, 82; Sunullah el-Hanefî, *Mecmûa-i Mesâil-i Fıkhiyye*, 93b; Mehmed Fikhî el-Aynî, *Ecvibetü'l-kâni'a 'ani'l-es'ileti'l-vâkı'a*, 30a; Kınalızâde Ali Efendi, "Risâle fî isti'cârî'l-evkâf ve istibdâlihâ", 75, 79; Ali eş-Şürûnbülâlî, *a.g.t.*, 29, 53; İbn Nüceym, "[Risâle] fî mekâtîbi'l-evkâf ve butlânihâ", 271-272; Siddikî, *Katu'l-cidâl*, 121b.

arazi satın alma amaçlı bedelinin tazmini istendiği zikredilmektedir.¹⁰⁶⁹ Vakıf gayr-ı menkûlû haksız yere yıkan kişiye yaptığı suça karşılık vakıf malın değerini tazmin etmesi gerektiğini anlatan bir uygulama şekli de, söz konusu 6 örneğin iki tanesinde ek bir bilgi olarak belirtilmektedir.¹⁰⁷⁰ Bir fetvada vakıf mevzinin gasbedilmesi üzerine gâsıptan kıymetinin alınarak yerine yenisinin alınması şeklinde bir istibdâl uygulaması nakledilir.¹⁰⁷¹ Menteşzâde Abdürrahim Efendi'ye ait olan bir fetvada anlatıldığına göre mütevellî-i vakıf, vakıf parayı haksız yere kendi masraflarına sarfetmiş ve bir süre sonra bu gaspına mukabil, mülk çiftliği elinden alınarak zarara uğrattığı vakfa teslim edilmiştir.¹⁰⁷²

2.9.4. Tamirle İstibdâl

Vakfın tamire ihtiyaç gösterdiği hallerde kasasında olan para ile bu işlemin yapılacağı açık bir olgudur. Fakat böyle bir imkan olmaması yanında başka bir yerden de borç alınamıyor ve istibdâl dışında bir çare görülüyorsa incelediğimiz kaynaklarda çözüm olarak zikrettiği bir yol, caminin kurşundan kubbesi gibi vakfın özellikle değerli bir parçasını satın ele geçen parayla tamire gidilmesidir.¹⁰⁷³ Tamir edilecek kısımda kullanmak üzere vakfın bazısının satıldığını anlatan zikri geçen fetvada dahil olmak üzere 8 fetva,¹⁰⁷⁴ 4 mahkeme kaydı¹⁰⁷⁵ ve bir risale meselesi¹⁰⁷⁶ ile karşılaştık. Söz konusu mahkeme kayıtlarından bir tanesinde böyle bir durumda tamirin istibdâl ismi altında zikredilerek, ilgili

¹⁰⁶⁹ İstanbul kadısı Muhyiddin Mehmed, *Vâkıât-ı Karaçelebi*, 43b; Kınalızâde Ali Efendi, “Risâle fî isti’cârî’l-evkâf ve istibdâlihâ”, 75, 79; Ali eş-Şürûnbülâlî, *a.g.t.*, 29, 53; Siddîkî, *Katû’l-cidâl*, 121b.

¹⁰⁷⁰ Kınalızâde Ali Efendi, “Risâle fî isti’cârî’l-evkâf ve istibdâlihâ”, 79; Ali eş-Şürûnbülâlî, *a.g.t.*, 29.

¹⁰⁷¹ Kadri Efendi, *Vâkı’âtü’l-müftîn*, 82.

¹⁰⁷² “Bir vakf-ı nukûdun mütevellisi Zeyd, mal-ı vakf-ı mezbûrdan şu kadar akçeyi kendi masarîfına sarfla istihlak ettikten sonra Zeyd, mazul olup yerine Amr, mütevellî oldukta Zeyd’in bir mülk çiftlikten gayrı malı olmamakla ol çiftliği istihlak ettiği meblağ-ı mezbûr mukabelesinde Amr, Zeyd’den re’y-i hâkimle semen-i misline vakf için iştira ettikten sonra yedinde iken Amr, mazul olup yerine Bîşr mütevellî oldukta ol çiftliği Amr’dan vakıf için alıp zabta kadir olur mu? **el-Cevâb:** Olur.” Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 477.

¹⁰⁷³ “Bir mescid-i şerîf harâb olup merammetine vakıfta müsaade olmasa, hâlen mütevellisi olan Hind, ol mescidin üzerinde olan kurşunu bey’ ve akçesiyle üzerine kiremit örtüp ve sair merammete muhtaç olan mevaziini merammete şer’an kadir olur mu? **el-Cevâb:** Vakfa enfa olan vech üzere amel olunur. Yahya Efendi.” *Mecmûatü’l-fevâid ve’l-fetâvâ*, 130b.

¹⁰⁷⁴ Kazerûnî, *Fetâvâ Kâzerûnî*, 88a-88b; Çivizâde, *Mecmûatü’l-fetâvâ* 156b; Dede Cöngi, *Fetâvâ-yı Dede Cöngi*, 51b; Ahîzâde Abdülhalîm Efendi, *Fetâvâ-yı Ahîzâde*, 60b; Dervîş Muhammed b. Hasan, *Fetâvâ-yı Akkirmanî*, 57a; Esîrî Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, 115a; *Mecmûatü’l-fevâid ve’l-fetâvâ*, 130b.

¹⁰⁷⁵ *İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi: (Havâss-ı Refîa) 19 Numaralı Sicil* (H. 1028-1030/M. 1619-1620), Nşr. Yılmaz Karaca ve Rasim Erol, (İstanbul: İSAM yayınları, 2011), 24: 129-130, 332-333.

¹⁰⁷⁶ Kınalızâde Ali Efendi, “Risâle fî isti’cârî’l-evkâf ve istibdâlihâ”, 105-106.

işlemin vakıf hukukundaki istibdâl anlamında bir işlem olduğu teyit edilmiş olmaktadır.¹⁰⁷⁷ Buna göre vakfın bir kısmı satılarak yapılan tamirlerin tamamı istibdal çerçevesinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Nitekim vakıf olan kısım tamir malzeme temini için satılmakta ve mülk müştemilat vakfa ilhak edilerek vakfın mülke mülkün de vakfa dönüşümü sağlanmış olmaktadır.

2.10. Değerlendirme

İstibdâlde fukahânın akvalinin dönüp dolaştığı yer maslahattır.¹⁰⁷⁸ İstibdâl, delilden neşet ederek çözümlenen bir mesele değil, zamanın şartlarına göre hükmünde değişiklik gösterebilen bir vakıf hukuku konusudur.¹⁰⁷⁹ İncelediğimiz kaynaklarda bu şekilde nitelendirilen bir meselenin teorik boyutunu sınırlandırmak, oldukça çetrefilli görülebilir. Mesela fetvalarda, risalelerde, mahkeme kayıtlarında, ahkam defterlerinde ve vakıf tahrir defterinde istibdâle yönelik oldukça fazla şartın mevcudiyetini yansıtan ifadelerle karşılaşmaktadır: İzin, yetkili kişinin uygulaması, vakfın işlevini yitirmesi, vakfın gabn-i fahiş içermeyen ve rayiç bir bedelle satılması, bedelin vakıftan daha değerli olması, vakfın mescit olmaması, vakıfla bedelin cinsiyet ve konum yönünden aynı olması, vakfın taşınmaz bir mal olması, istibdâlin kaçınılmaz bir durum arzemesi, bedel hakkında yalan beyan sunulmaması, istibdâlde maslahatın varlığı, vakfın gayr-ı müseccel olması gibi.

Biz bu değerlendirmede 17. yüzyıl Osmanlı şeyhülislâmlarından ilmi yönü çok güçlü Zekeriyâzâde Yahyâ Efendi'nin istibdâl fetvaları özelinde, şerâit-i istibdâli incelemeye ve fetvalara istibdâl özelinde nasıl yaklaşılması gerektiğine bir nebze olsun işaret etmeye

¹⁰⁷⁷ "... medîne-i merkûmede vâki' tûl-i zamânla vakıf odalar harâbe müşrif olup cânib-i vakıfdan dahî ta'mîr ve termîme kifâyet edecek mal dahî olmamağın bir müddet dahî ihmâl olursa zikr olunan câmi'-i şerîf ve odalar bi'l-küllîyye harâb ve mâil ile't turâb olması mukarrer olmağın vâkıf-ı mûmâ-ileyh hazretlerinin yine medîne-i merkûmede vâki' bir kıt'a vakıf hamamı dahî kezâlik harâb yirmi seneden mütecâviz hâlî ve mu'attal olmağla bi'l-küllîyye harâb ve mâil ile't-turâb olmağın hamam-ı mezbûrun nısfını alâ tarîki'l-istibdâl ve'l-ibdâl fûruht olunup (satıp) zikr olunan câmi'-i şerîf ve odalar ta'mîr ve termîminden fazla kalan odalar binâ olunmak bâbında emr-i celîlî'l-kadr vârid olmağın ben dahî tevliyyet-i mahkiyem hasebiyle hamam-ı mezbûrun nukzu ve kazganı câmi'-i merkûmun ve odalarının ta'mîr ve termîmine harc ve sarf ve mâ'adâsıyla ağaç odalar dahî binâ etmek üzre ba'de'n-nidâ ve'l-müzâyede fî sûk-ı sultânî ve inkitâ'-ı rağabâtî'n-nâs merkûmân Hüseyin ve Zülfikâr üzerlerinde otuz üç bin akçede karâr etmeğın meblağ-ı mezbûr otuz üç bin akçeye bey' edip kabz-ı semen ve teslîm-i mebi' eyledim dedikde..." *İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi: (Havâss-ı Refîa) 19 Numaralı Sicil*, 24: 332-333.

¹⁰⁷⁸ Konevîzâde, *el-Fetâva'l-Es'adiyye*, 266.

¹⁰⁷⁹ Pîrîzâde, *el-İstidlâl fî hükmi'l-istibdâl*, 29^b.

çalışacağız.¹⁰⁸⁰ Zekeriyâyâde'nin fetvalarını onun fetva emini Esîrî Mehmed Efendi'nin¹⁰⁸¹ derlediği *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi* mecmuası ile derleyeni meçhul *Mecmûatü'l-fevâid ve'l-fetâvâ* isimli fetva mecmuasından aktaracağız. İkinci sıradaki mecmuada onun fetvaları “Yahya Efendi” ismine nispetle nakledilmektedir. Bu isim, aynı zamanda Şeyhülislâm Minkârizâde Yahya Efendi'yi çağrıştırırsa da “Yetkili Kişinin Uygulaması” başlığında buradaki fetvaların Zekeriyâyâde'ye ait olduğuna dair tespitlerimizi belirtmiştik.

Zekeriyâyâde'nin 18 istibdâl fetvasını tespit ettik. Bunlardan iki tanesi, bir-iki kelime farklılığı ile birlikte aynı fetvalardır.¹⁰⁸² 18 fetvanın 12'sinde istibdâle onay verilmekte, 6 tanesinde ise “olmaz” cevabı kaydedilmiştir. İlgili fetvalarda ele alınan şartların bazıları, diğerlerinde mevcut değildir. Hatta “sultan izni” koşulu, bunlardan sadece 4 tanesinde mezkurdur.¹⁰⁸³ Zekeriyâyâde'nin istibdâl şartlarına temas ettiği yerlerde istibdâlde hakim izninin bulunmasına yönelik 5, istibdâli yetkili kişinin uygulamasını ifade eden 9,

¹⁰⁸⁰ Bu minvalde şu tebliğ, orijinal ve oldukça kıymetli bilgiler ihtiva etmektedir: Süleyman Kaya, “Ebus-suûd Efendi'nin Fetvalarını Doğru Anlamaya Doğru” *Sahn-ı Semândan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası: Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler: XVI. Yüzyıl*, 115-124.

¹⁰⁸¹ Esîrî Mehmed Efendi, sonraki zamanlarda Osmanlı Şeyhülislâmı olarak görev yapmıştır. Özen, “Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü”, 292.

¹⁰⁸² Krş: “**Mesele:** Bir vakfın vakfiye-i ma'mûl-bihâsında ‘nukûdu, akâra tebdil olunmak’ şart olunmayıp lakin vakfın, bazı zimemde zâyî olmak ihtimali olduktâ mütevellî-i vakf, ma‘rifet-i hâkim ile nukûdu, vakfa nâfi‘ akâra tebdile şer‘an kâdir olur mu? **el-Cevâb:** Olur.” Esîrî Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, 101b. “Bir vakfın vakfiye-i ma'mûl-bihâsında ‘nukûdu, akâra tebdil’ şart olunmayıp lakin vakıf, bazı zimemde zâyî olmak ihtimali olacak, mütevellî-i vakf, nukûdu ma‘rifet-i hâkim ile vakfa nâfi‘ akâra tebdil etmeğe şer‘an kâdir olur mu? **el-Cevâb:** Olur. Yahya Efendi.” *Mecmûatü'l-fevâid ve'l-fetâvâ*, 131a.

¹⁰⁸³ “**Mesele:** Hind'in, utekasına ve evlâdlarına ve ba'de inkirazihim Medine-i münevvereye galesi sarfolunmak üzere vakf ve şart ettiği menzîl ve bağ, haraba müşrif olmakla mahall-i râğbette rey'an ve kıymeten ve galleten ve râğbeten bunlardan ekser ve evfer olan Zeyd'in mülk akârı ile mütevellîsi olan Amr, emr-i sultânî ve izn-i hâkim ile istibdâl edip, hâkim-i şer dahî ba'de'l-murafaa ol istibdâlin sıhhat ve lüzumuna hükm eylese, halen ol mütevellînin yerine mütevellî olan Bekr, nakz-ı istibdâl ve Zeyd'in akâr-ı mezkûrunu Zeyd'e teslim ve sabıkan vakf olan bahçe ve menzîli vakf için istirdad ve zabta kadir olur mu? **el-Cevâb:** Olmaz.” Esîrî Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, 114b; “Zeyd-i mütevellî, bir vakfın menzîlinden kıymeten ekser ve rey'an evfer olan vakıf menzîli Amr'ın menzîli ile istibdâl eylese, istibdâle emr-i sultânî varid olmuş değil iken istibdâl-i mezbûr şer‘an sahîh ve nâfiz olur mu? **el-Cevâb:** Olmaz. Yahya Efendi.” *Mecmûatü'l-fevâid ve'l-fetâvâ*, 131a; “**Mesele:** Zeyd, bir mescidin mesalihine vakf ettiği menzîli ‘Amr'ın menzîli mezkûrdan galleten ve kıymeten dı'f miktar ziyâde bir menzîli ile istibdâl murâd edip emr-i sultânî ile ve hâkimüş-ş-şer' marifeti ile istibdâl eylese, istibdâl-i mezkûr sahîh ve nâfiz olur mu? **el-Cevâb:** Bir vakıf mâ dâme ki icâreye verilip ücreti ile ta'mir olunmak mümkün ola, yahut istidâne ile ta'mire kâbil ola, yâ vâkıfın ol cihete tayin olunmuş âhar vakfı olup ânın galesinden ta'mire mecâl ola, istibdâl olunmaz. Bedelin galesi dı'f olmak kifâyet etmez. Hususân vakf-ı ma'mûr olacak hiç mesâğ yoktur.” Esîrî Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, 99b;

”م: ما قول شيخ الإسلام فيما إذا استبدل زيد ملكه بـ مكان وقف لعمرو في ذلك المكان بمناقلة ناظره بكر مراعي فيه شرائط صحة الاستبدال، ويحكم حاكم شرعي بعد ورود أمر سلطاني لإطلاقه، ثم باع زيد ما قبضه ملكا عن بدل ما استبدله به من بشر، وتصرف فيه بشر نحو خمسة وأربعين سنة على زعم أنه ملكه. فهل والحالة هذه لمن تولى النظارة بعد بكر أنه يأخذ الملك المحول من الوقف بذلك الاستبدال ويلحقه الوقف. أفيدوا الجواب. ج: ليس له ذلك.“

Esîrî Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, 114b.

vakfedenin istibdâl izninin bulunduğunu belirten 2, vakfın işlevini yitirmesi gerektiğini söyleyen 13, vakfın rayiç bedelle satımı ve bedelin faydalı/daha değerli olmasını anlatan 9, istibdâlin kaçınılmaz hale gelmesini belirten 6 fetva kaydedilmiştir.

Zekeriyyâzâde, 6 istibdâl talebine olumsuz cevap vermiş ve herhangi bir gerekçe beyan etmeden sadece “olmaz” ifadesiyle yetinmiştir. Bunlardan birisinde vakfın harap olduğu ve kira geliri dahil olmak üzere gelirlerinin tamire yeterli gelmediği aktarılmakta ve çözüm olarak mütevellî tarafından gelir getiren akar satın alma gayesiyle bey edilmesinin cevazı sorulmuş, o da, “Olmaz.” demiştir.¹⁰⁸⁴ İkincisinde vakıf menzilin işlevini yitirdiği ve tamir parasının olmadığı kaydedilmekte ve mütevellîsinin menzilin arsasından bir kısmını satın elde edeceği parayla tamirini yapmasının meşruiyeti sual edilmiş, Zekeriyyâzâde de yine aynı cevabı vermiştir.¹⁰⁸⁵ Diğerinde vakıf menzille bahçesinin kısmen harap olduğu ve mütevellînin izn-i hakimle daha değerli bir menzil ile bahçe mukabilinde vakfı takas etmek istediği haber verilmiş, fakat o, yine olumsuz kanaatini izhar etmiştir.¹⁰⁸⁶ Bir başkasında rağbet edilmeyen konumdaki vakıf hamamın harap olduğu ve kira geliri dahil diğer gelirlerin harabı tamire kifayet etmediğinden söz edilmekte ve problem- den çıkış yolu olarak mütevellînin, gelir getiren bir akar satın alma maksatlı orayı satma talebi arzedilmekte, lakin Zekeriyyâzâde yine menfi bir tutum sergilemektedir.¹⁰⁸⁷ Be- şinci fetvada anlatıldığına göre vakıf menzil, sel afeti sonucu yıkılmış ve yenisini inşa etmek mümkün değildi. Vakfın maslahatı için hem mütevellî hem mevkufun aleyh hem de vakfedenin oğlu olan kişi, yerine başka bir vakfa dönüştürecek menzili iştirâ gayesiyle

¹⁰⁸⁴ “**Mesele:** Vakf olup bir cihete muayyen olan hamam, harap olup ve mahall-i rağbette olmamakla icâresi tecdid ve merammetine vefa etmeyip sair galle-i vakıftan dahî müsaade olmamakla mütevellî-i vakıf olan Zeyd, yerine semeni ile gallesi hâsıl olur akâr almak için bey’ etmeğe kadir olur mu. **el-Cevâb:** Olmaz.” Esîrî Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, 115a.

¹⁰⁸⁵ “**Mesele:** Süknâsı bir mescidin imamına meşrû olan vakf menzil, harap olup tamir ve merammetine vakıfta müs’ade olmasa, halen vakf-ı mezbûrun mütevellîsi olan Zeyd, menzil-i mezbûrun arsası vâsî’a olmak ile arsa-i mezbûreden bir miktarını âhare bey’ edip semeni ile menzil-i mezbûru tamir ve merammet etmeğe kâdir olur mu? **el-Cevâb:** Olmaz.” Esîrî Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, 115a.

¹⁰⁸⁶ “**Mesele:** Zeyd’in, evlâdına ve ba’d-e’l-inkıraz Medine-yi Münevvere’ye vakf ve şart ettiği menzil ve bahçe, bir miktar harap olmakla mütevellî-i vakf, izn-i hâkimle ol mevzia karib kıymeten ekser ve evfer olan Bekr’in âhar menzil ve bahçesiyle istibdâl eylese istibdâl-i mezbûr şer’an sahih olur mu? **el-Cevâb:** Olmaz, memnudur.” Esîrî Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, 98a.

¹⁰⁸⁷ “Vakf olup gallesi bir cihete muayyene olan hamam, harap olup ve mahall-i rağbette olmamakla icâresi, tecdid ve merammetine vefa etmeyip sair galle-i vakıfta dahî müsaade olmamakla mütevellî-i vakıf olan Zeyd, ol hamamın yerine semeni ile gallesi hâsıl olur akâr almak için bey’ etmeğe şer’an kadir olur mu? **el-Cevâb:** Olmaz. Yahyâ Efendi.” *Mecmûatü’l-fevâidve’l-fetâvâ*, 131a.

orayı satmak istemiş, Zekeriyâyâde ise “Olmaz.” demişti.¹⁰⁸⁸ Son fetvada ise mütevellînin, vakıf menzili, kıymet ve geliri daha fazla bir menzille sultan izni mevcut değilken istibdâl eylemesinin sahih ve nafiz olmayacağı belirtilmektedir.¹⁰⁸⁹

Görüldüğü üzere 3. ve son fetva hariç diğerlerinde istibdâlin gayr-ı meşruluğu için sarîh bir sebep belirtilmemektedir. 3. fetvada vakfın tamamen işlevini yitirmediğinden istibdâl edilememesi, diğer birçok müftinin de dile getirdiği bir husustur. Son fetvada bir inikat şartı olarak ele alınabilecek sultan izninin mevcut olmaması, istibdâlin adem-i cevaz gerekçesi olabilir.

O zaman kalan 4 fetvayı nasıl yorumlamak gerekir. Zekeriyâyâde’nin bir suale verdiği cevap, kısmen problemi çözüme yardımcı olabilir. Orada Zekeriyâyâde’ye emr-i sultan ve marifet-i hakim ile vakıf menzilin gelir ve kıymeti 2 kat daha fazla olan bir mülk menzille istibdâli sorulmuş, o da, “Bir vakıf mâ dâme ki icâreye verilip ücreti ile ta’mir olunmak mümkün ola, yahut istidâne ile ta’mire kâbil ola, yâ vâkıfın ol cihete tayin olunmuş âhar vakfı olup ânın gallesinden ta’mire mecâl ola, istibdâl olunmaz. Bedelin gallesi dı’f olmak kifâyet etmez. Hususân vakf-ı ma’mûr olacak hiç mesâğ yoktur.” diye cevap vermiştir.¹⁰⁹⁰ Görüldüğü üzere o, tamiri gereken vakfın kiraya verilerek, başka bir kişi ya da kurumdan borç alınarak yahut harap olmuş vakfın cihetine ait başka vakfın gelirinden tamir ettirilme imkanı varken istibdâl edilemeyeceğini söylemektedir. Ayrıca bu fetvadaki sualde vakfın harap olması bile söz konusu değildir. Sadece teklif edilen bedelin gelir ve kıymeti vakıftan iki kat fazladır.

Yukarıdaki 6 fetvadan birincisi, ikincisi ve dördüncüsünde vakfın gelirleri ile tamirinin

¹⁰⁸⁸ “Zeyd’in vakf-ı müsecceli olup tevliyet ve süknasını kendüye ba’dehü evlâdına, ba’de’l-inkıraz bir cihet-i hayra şart eylediği menzilin binasını sel götürüp, harap olup müceddeden binaya vakıfta müsaade olmasa, halen evlâd-ı vâkıftan olan Hind, ol menzilin arsasını bey’ ve semeni ile yerine âhar menzil alıp ol menzilin yerine vakf etmeğe şer’an kadir olur mu? **el-Cevâb:** Olmaz.” Yahya Efendi. *Mecmûatü’l-fevâid ve’l-fetâvâ*, 131a.

¹⁰⁸⁹ “Zeyd-i mütevellî, bir vakfın menzilinden kıymeten ekser ve rey’an evfer olan vakıf menzili Amr’ın menzili ile istibdâl eylese, istibdâle emr-i sultânî varid olmuş değil iken istibdâl-i mezbûr şer’an sahih ve nafiz olur mu? **el-Cevâb:** Olmaz. Yahya Efendi.” *Mecmûatü’l-fevâid ve’l-fetâvâ*, 131a.

¹⁰⁹⁰ Fetvanın soru kısmı şu şekildedir: “Zeyd, bir mescidin mesalihine vakf ettiği menzili ‘Amr’ın menzili mezkûrdan galleten ve kıymeten dı’f miktar ziyâde bir menzili ile istibdâl murâd edip emr-i sultân ile ve hâkimüş’ş-şer’ marifeti ile istibdâl eylese, istibdâl-i mezkûr sahih ve nâfiz olur mu?” Esîrî Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, 99b. O, bir başka fetvasında vakfın geliri ile ya da kiraya verilerek elde edilecek para ile harap vakfın istibdalinden önce tamirini devreye sokmaktadır: “Süknası müderrsilere meşrû olan vakıf menzil, haraba müşrif olup kabil-i sükna olmamağın mütevellî-i vakf, menzil-i âhar işтира etmek için menzil-i mezbûru bey’a şer’an kadir olur mu? **el-Cevâb:** Olmaz. Galle-i vakıfta müsaade olup ya icâr olunmak ile tamir mümkün olacak tamir etmek gerektir. Yahya Efendi.” *Mecmûatü’l-fevâid ve’l-fetâvâ*, 131a.

imkanı yokken istibdâl talep edilmekte fakat, istidane ile vakfın cihetindeki diğer vakıf gelirlerine temas edilmemektedir. 5. fetvada ise gelirleri hususuna hiç temas edilmemektedir. Dolayısıyla 18 fetva içerisinde cevabı en uzun cümlelerle ifade edilen, diğer fetvalara nasıl yaklaşmak gerektiğine dair bir fikir vermektedir diyebiliriz. Bununla birlikte Zekerîyyâzâde, tamirine vakıfta müsaade olmayan harap mescidin kurşununu satıp üzerine örtmek için kiremit almaya ve diğer tamirlerini yapma talebine “Vakfa enfa’ olan vech üzere amel olunur.” cevabını vermiştir.¹⁰⁹¹ Farkedildiği üzere o, istibdâl, istidane ve mescide ait vakıf gelirleri gibi bir ifade serdetmeksizin oldukça genel bir sözle cevap vermektedir. Fakat bu kavli, ilk başta sorudaki uygulamanın vakfa en faydalı eylem olması halinde geçerliliğine, istidane ve gelirlere müracaatla tamire de şamil olabilir. Son olarak Zekerîyyâzâde’nin istibdâl meselesine çok dikkatli yaklaştığı sonucunu çıkararak birçok fukaha gibi, hemen cevaza meyletmediği ve fetvalarına da bu gözle bakılması gerektiğini söyleyebiliriz.

¹⁰⁹¹ Fetvanın soru kısmı şöyledir: “Bir mescid-i şerîf harâb olup merammetine vakıfta müsaade olmasa, hâlen mütevellisi olan Hind, ol mescidin üzerinde olan kurşunu bey’ ve akçesiyle üzerine kiremit örtüp ve sâir merammete muhtaç olan mevaziini merammete şer’an kadir olur mu?” *Mecmûatü’l-fevâid ve’l-fetâvâ*, 130b.

BÖLÜM 3: İSTİBDÂL UYGULAMASININ TAMAMLANMASI, HUKUKİ SONUÇLARI VE İPTALİ

3.1. İstibdâlin Tamamlanma Sürecindeki Bazı Uygulamalar

3.1.1. İstibdâl Bedelinde Şehâdet

İstibdâl risâlelerinde ve 4 fetvada, özellikle vakfın maslahatını sağlama gayesine matuf olarak istibdal bedelinde şahitliğin işletildiği görülmektedir.¹⁰⁹² Hayreddin er-Remlî bir fetvasında, istibdâl bedelinin vakıf maldan daha değersiz olduğu iddiasından ötürü verilen istibdâl hükmünün bozulmasını talep edenlere, ilgili bedele adil şahitler şهادette bulunmuşsa, istibdâl nakzının mümkün olmayacağı şeklinde bir cevap vermiştir.¹⁰⁹³

1156/1743 tarihli bir ahkâm defterinde kayıtlı hükümde, istibdâl bedeli olan menzili denetlemeye (keşf) giden iki mimar ve birtakım Müslümanlar, olumlu yönde bir şهادet ederek istibdâlin gerçekleşmesine katkı sağlamışlardır: “... mülk olan menziller, vakıf olan menzilden rey’u kıymet ve menfa’at cihetinden ezyed-ü evfer ve rağbet-ü vüs’at yönünden evsa’ ve muteber olduğunu mi’mârân-ı mezburân ve müslimîn-i mezkûrîn alâ tarîki’ş-şehâde haber vermeleriyle istibdâl meşrû’ olduğun ...”¹⁰⁹⁴ Bir başka mahkeme kaydında, istibdâl bedelinin vakıf maldan daha değerli olduğu hususunda güvenilir Müslümanların (sikât-ı muvahhidîn) haber verdikleri belirtilmektedir.¹⁰⁹⁵

Bunun yanında şer’iyye sicillerinde hükmün bittiği yerde “Şühûdü’l-hâl” diye bir başlık açılır. Bu kavram, mahkemede davaya tanıklık eden, hükümle ilgili problem çıktığında bilgilerine tekrar müracaat edilen deneyimli ve itibarlı kişileri ifade etmektedir.¹⁰⁹⁶ İstibdâl ile ilgili kaleme alınan sicillerdeki şüh’ûdü’l-hal kısmında zikredilen kişilerin sayısı

¹⁰⁹² Şehâbeddin Ahmed eş-Şelebî, *Fetâvâ*, 100^b, 102^a; Kazerûnî, *Fetâvâ Kâzerûnî*, 88^a-88^b; Kınalızâde Ali Efendi, “Risâle fî isti’cârî’l-evkâf ve istibdâlihâ”, 102, 103, 111; İbrahim eş-Şâmî, *Şifâü’l-galîl*, 54^b-55^a; Remlî, *el-Fetâvâ’l-Hayriyye*, 217. Ayrıca bk. İbn Kutluboğa, “[Tahrîcû’l-akvâl fî meseleti’l-istibdâl]”, 116, 128, 129, 131; Kadızâde Muhammed Tâhir, “el-Akvâlû’l-mardıyye fî’l-fetâvâ’l-aktârî’l-Mısıriyye” *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Nşr. Yasin Erden, 30, (2017): 639, 641.

¹⁰⁹³ Remlî, *el-Fetâvâ’l-Hayriyye*, 217.

¹⁰⁹⁴ *İstanbul Vakıf Tarihi I*, 33.

¹⁰⁹⁵ *Diyyarbakir Şer’iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3754 numaralı sicil*, hük. 355, 3: 377.

¹⁰⁹⁶ Hülya Taş, “Osmanlı Kadı Mahkemesindeki “Şühûdü’l-Hâl” Nasıl Değerlendirilebilir?” *Bilig* 44, (2008): 37-38.

farklılık göstermektedir: 6;¹⁰⁹⁷ 5 v.dğr.;¹⁰⁹⁸ 11 v.dğr.¹⁰⁹⁹ Anlaşıldığı kadarıyla, istibdâl bedelinin mülk maldan daha faydalı olması vb. durumlara şahitlik edenlerle, şühûdü'l-hâl bölümünde verilen isimler aynı statüdeki eşhas değildir. İkincisi, daha çok hükmün verildiği vakitte orada bulunanlara dair bir grup tanığı ifade ederken, diğerleri istibdâlin zikredilen özellikler doğrultusunda icra edildiğine şahadet edenleri ve bedelin kontrolü ve buna dair şahadet için gerekli kişileri yansıtmaktadır.

3.1.2. İstibdâlde Hüccet

Tarafların anlaşmaya vardıklarına dair kadı onayını içeren belgeye hüccet denilir. Hüccetler düzenlendikten sonra taraflara teslim edilir ve sonrasında şer'îyye sicillerine işlenirdi.¹¹⁰⁰ İki mahkeme kaydında istibdâlin mahkeme tarafından yürütüldüğünü ve onaylandığını anlatan istibdâl hüccetinin kaleme alındığı ifade edilmektedir.¹¹⁰¹ 21 vakıf tahrir belgesinde geçerliliğine hükmedilen istibdâle/tebdîle dair hüccet düzenlendiği kaydedilmiştir.¹¹⁰² Bunlardan yedi tanesinde istibdâl hüccetiyle eş anlamlı kullanılan tebdîl hücceti terkibi istimal edilir.¹¹⁰³ Bir belgede ise “istibdâlnâme” ismi kullanılmaktadır.¹¹⁰⁴ Menteşzâde'nin bir fetvasında mahkeme kayıtlarındaki uygulamayı teorik olarak besleyen istibdâl hücceti yazılmasıyla ilgili şöyle bir fetva kaydedilmiştir: “Zeyd, mütevellisi olduğu vakıf arsayı Amr'ın mülk arsasıyla cemî'-i şerâit-i istibdâl mevcude olmakla izn-i sultânî ile istibdâl edip hakime hüccet yazdırsa halen mütevellî, istibdâl-i mezbûru nakza kâdr olur mu? el-Cevâb: Olmaz.”¹¹⁰⁵

3.1.3. İstibdâlde Denetleme

İstibdâlde en önemli hususlardan birisi, istibdâl muamelesine katılan vakıf mala karşılık

¹⁰⁹⁷ *İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi: 3 Numaralı Sicil*, hük. 739, 17: 594.

¹⁰⁹⁸ *İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi: 56 Numaralı Sicil*, hük. 247, 14: 233-234.

¹⁰⁹⁹ *Diyarbakir Şer'îyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3754 numaralı sicil*, hük. 355, 3: 376.

¹¹⁰⁰ Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, 350.

¹¹⁰¹ Bir tanesinin giriş cümlesi “İstibdâl-i vakıf hüccetidir.” şeklinde başlamaktadır. *Diyarbakir Şer'îyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3754 numaralı sicil*, hük. 355, 3: 376. Diğerinde ise şu ifadeler kayıtlıdır: “... mülk olan menzili, vakıf ve vakıf olan menzili, mülk olmak ve vakf-ı evvelin şurûtu vakf-ı sânde icra olunmak üzere istibdâl olup tarafeyne hüccet verilmek için...” *Diyarbakir Şer'îyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3754 numaralı sicil*, 3: 559.

¹¹⁰² *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri*, 12, 28, 29, 59, 69, 73, 109, 117, 124, 221, 240, 254, 266, 354, 362, 400, 414, 449, 471, 662, 691.

¹¹⁰³ *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri*, 12, 29, 59, 254, 266, 362, 662.

¹¹⁰⁴ *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri*, 253.

¹¹⁰⁵ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 461.

verilecek bedelin değeri idi. Nitekim vakfın istibdâlinden gözetilmesi gereken yegane kriterlerden birisi, belki de en önemlisi, vakfa yönelik maslahatın bulunmasıydı. Bundan mütevellid olsa gerek, mahkemeye istibdâli gerçekleştirmek istediklerini beyan eden tarafların zikredildiği satırların devamında kayda alınan ilk cümleler, ilgili bedelle vakıf malın değerini tespit edecek kişilerden bahsediyordu.

Fukahadan İbn Nüceym, vakıfların istibdâle konu edilmesi durumunda suistimale göz yuman kadıları uyardığını ve denetim hususunda gevşek davrandıklarını şu cümleleriyle dillendirir:

“Zamanımızdaki istibdâl uygulamalarının meşru sayılabilmesi için bir şart daha ilave edilmelidir. O da değiştirilecek vakıf taşınmazın karşılığında verilecek bedelin, dirhem ve dinar cinsinden olmamasıdır. Zira biz, bu kriter dikkate alınmadan gerçekleştirilen istibdâller sonucunda nazırların büyük kısmının, aldıkları bedelle yeni vakıf satın almak nerde dursun, paraları yediklerine şahit olduk. Bu şekildeki suistimallere göz yuman kadıları ikaz etmeme rağmen onlar hala teftiş hususunda çok gevşek davranıyorlar.”¹¹⁰⁶

Bununla ilgili olarak bir de fermanan bahsedilmektedir. O fermanın konusu, istibdâli talep eden tarafların bu isteklerinden sonra ilgili vakıf malın araziye metre fiyatı gibi değerini tespit etmektir.¹¹⁰⁷ Bunun gibi vakıf malla bedelin denetlenmesi için fermanın bulunduğunu bildiren 3 ahkâm defteri belgesi daha vardır.¹¹⁰⁸

Bazı ahkâm defteri belgelerinde, fermanın gerektiği sarahaten zikredilmemekle birlikte,

¹¹⁰⁶ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, 5: 241.

¹¹⁰⁷ İlgili fermanı bildiren cümleler şu şekildedir: “... Zikr-i âtî hususun mahallinde keşf-ü takvim ve tahrîri bâbında sâdır olan fermân-ı âlîye imtisâlen kîbel-i şer‘den mürsel muhâsebe katibi...” *İstanbul Vakıf Tarihi I*, 136.

¹¹⁰⁸ *İstanbul Vakıf Tarihi I*, 131, 132, 135. Bu eser, İstanbul Ahkâm Defterlerinden vakıflarla ilgili seçilmiş hükümlerin toplanması sonucu oluşmuştur. “Ahkâm Defteri, Divan-ı Hümâyûn’dan çıkan hükümlerin kaydına mahsus olan defterlere genel olarak verilen addır. Padişah adına hazırlanan bu hükümlere ferman da denilirdi.” *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Nşr. Yusuf İhsan Genç v.dğr., (İstanbul: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2010), 22. Görebildiğimiz kadarıyla Başbakanlık Osmanlı Arşivi İstanbul Ahkâm Defterleri serisinden birisi olan vakıflarla ilgili ahkâm defterinde ve *Divan-ı Hümâyûn Sicilleri Diyarbekir Ahkâm Defterleri* içerisindeki hükümler bu türdendir. Zira belgelerin ilk cümlesi, padişah tarafından ilgili mahkemedeki kazaskere, evkaf müfettişine, Haremeyn müfettişine, kadıya, nâibe, mollaya vb. kişilere hitaben verilen hükmü bildirir: “Rumeli kazaskerine hüküm ki; Galata mollasına hüküm ki.” Dolayısıyla bu kaynaklarda istibdâle ilgili verilen bütün hükümler, padişah onayı sonrası meşruiyet kazanmaktadır. Padişahın aracı kıldığı kazasker ve kadı gibi kişiler de, aracı onay mercileri olarak görülebilir. *İstanbul Vakıf Tarihi I*, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 26, 27, 31, 33; *Divan-ı Hümâyûn Sicilleri Diyarbekir Ahkâm Defterleri 1 Numaralı Defter*, hük. 563, 1: 320.

istibdâl talebinin geldiğini bildiren ifadelerin devamında keşif ehlinin gönderildiği bilgisinin kaleme alınmış olması fermanın zımnen şart olduğunu bize işaret edebilir.¹¹⁰⁹ Ahkâm defteri belgelerinde ve mahkeme kayıtlarında, vakıf malla bedelin kontrolü için gönderilen kişilere dair şu görevliler zikredilmektedir:

- İki mimar.¹¹¹⁰
- İki saray mimarı (Hâssa mimarı) ve ashâb-ı vukuftan huzzâr-ı Müslimîn.¹¹¹¹
- Mütevelli, 2 hassa mimarı ve ehl-i vukuf bi garaz-ı Müslimîn¹¹¹²/ehl-i vukuf-i Müslimin.¹¹¹³
- Devlet tarafından gönderilen Ahmed, hassa mimarı ve husus-u merkume vukuf-u tâtme olan bi-garaz-ı Müslimin.¹¹¹⁴
- Müderris, 3 hassa mimarı ve ehl-i vukuf bi garaz-ı Müslimîn.¹¹¹⁵
- Ebniye ve sukûf ahvâline vukûfu olan Müslimîn.¹¹¹⁶
- Ebniye ve sukûf ahvâline ıtılâ-ı tâtmmı olan bi-garaz-ı Müslimîn ve Hâssa mi‘mârbaşı.¹¹¹⁷
- Ümenâ-i şer‘ ve sikâttan nice kimseler.¹¹¹⁸

İki ahkâm defteri belgesinde bunlardan farklı olarak, iki saray mimarının söz konusu keşfi vakfın mütevellisi olan imamın huzurunda¹¹¹⁹ ve piyasayı bilen (takvîm ahvâline vukûfu olan) Müslümanların huzurunda¹¹²⁰ gerçekleştirdikleri belirtilmektedir.

3.2. İstibdâlin Hukuki Sonuçları

Taraflar, istibdâlden sonra ilgili mallarda tasarruf yetkisine sahip olurlar. İstibdâlin sahih hüküm ile kurulması neticesinde tarafların birtakım hak ve sorumluluklarının ortaya çık-

¹¹⁰⁹ *İstanbul Vakıf Tarihi I*, 16-17, 58, 60, 61.

¹¹¹⁰ *İstanbul Vakıf Tarihi I*, 16-17, 106, 129.

¹¹¹¹ *İstanbul Vakıf Tarihi I*, 131.

¹¹¹² *İstanbul Vakıf Tarihi I*, 132.

¹¹¹³ *İstanbul Vakıf Tarihi I*, 135.

¹¹¹⁴ *İstanbul Vakıf Tarihi I*, 61.

¹¹¹⁵ *İstanbul Vakıf Tarihi I*, 58, 60.

¹¹¹⁶ *İstanbul Vakıf Tarihi I*, 42.

¹¹¹⁷ *Diyanet Şer‘iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3754 numaralı sicil*, 3: 376.

¹¹¹⁸ *Diyanet Şer‘iyye sicilleri Amid Mahkemesi: 3745 numaralı sicil (H. 1237-1239 / M. 1822-1824)*, Nşr. Mehmet Yahya Okutan v.dğr., (Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayınları, 2014), hük. 100, 9: 412.

¹¹¹⁹ *İstanbul Vakıf Tarihi I*, 106.

¹¹²⁰ *İstanbul Vakıf Tarihi I*, 129.

ması gerekir. Fasit olması sonucunda ise bu hak ve sorumlulukların kısmen de olsa devreye girdiği bilinmektedir. İncelediğimiz kaynaklarda ele alınan örneklerde istibdâlin hukuki sonuçlarına sarîh olarak temas ettikleri durumların sahîh istibdâlde var olduğu tespit edildi. Buna rağmen bütün istibdâllerde birçok hukuki sonuçların uygulandığı fakat kayda geçmediği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu başlık altında yer vereceğimiz hak ve sorumluluklar, metinlerde zikredilenlerle sınırlı olacaktır. Ayrıca sorumluluk şeklindeki hukuki sonuçları, karşı tarafın hakkı olarak sunmaya çalışacağız.

3.2.1. Mütevellinin Hakları

Bazen mütevellî yerine vakfî temsil eden nâzır veya kayyım da belgelerde geçmektedir. Hukuki sonuçlar, istibdâlin takas şeklinde başka 2. bir işleme gerek olmadan, satıp yenisini alma kısmında ise ennihaye vakfî sattıktan sonra ele geçen parayla yenisinin alımı üzerine devreye girecektir. Vakfa yönelik istibdâlin temel hukuki sonuçlarından birisi, mütevellinin mülkü vakıf olarak teslim alma hakkıdır. Bunu ifade eden örneklerin birisi hariç tamamı, takas mahiyetindeki istibdâlde görülmektedir. Mütevellinin hakları hususunda en dikkat çeken hukuki sonucun, istibdalden sonra yeni vakıf olmaya dönüşen mala ait vakfiye şartlarını değiştirme yetkisinin olduğu düşünülebilir. Nitekim diğer hukuki sonuçlar, ilk bakışta akla gelen haklar olarak gözükmekte, vakıf şartlarını değiştirmenin ise istibdalle ele alınabilen kritik önemi haiz bir yetki olduğu anlaşılmaktadır.

3.2.1.1. Mülkü Vakıf Olarak Teslim Alma

36 fetva,¹¹²¹ 1 risale meselesi¹¹²² ve 9 mahkeme kaydında¹¹²³ mütevellinin istibdâlden sonra mülk sahibinin malını istibdâlin bir gereği olarak vakfa dönüşecek şekilde teslim alacağı sarîh olarak zikredilmektedir. Söz konusu fetvalarda vakıf arazinin mülk arazi ile trampa edilmek istendiği anlatılmaktadır.¹¹²⁴ Kınalızâde Ali Efendi, istibdâl risalesinde

¹¹²¹ Ek 9'da tablo halinde tamamını zikrettiğimiz ilgili kaynaklardan üç tanesi şunlardır: İstanbul kadısı Muhyiddin Mehmed, *Vâkıât-ı Karaçelebi*, 44a-44b; Ahîzâde Abdülhalîm Efendi, *Fetâvâ-yı Ahîzâde*, 60b-61a; Şeyhülislâm Dürîzâde Mustafa Efendi, *ed-Dürretü'l-bey'zâ*, 263b.

¹¹²² Kınalızâde Ali Efendi, "Risâle fî isti'cârî'l-evkâf ve istibdâlihâ", 79.

¹¹²³ *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 12 Numaralı Sicil*, hük. 1215, 16: 891-892; *Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Sosyo-Ekonomik Yaşam: Vakıflar*, 6: 554-556, 7: 71-72, 269-274; *Diyarbakir Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3787 numaralı sicil*, 8: 521, 526; *Diyarbakir Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3745 numaralı sicil*, 9: 412; *Diyarbakir Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3698 numaralı sicil*, 7: 551, 552.

¹¹²⁴ Örnek olarak bkz.

“... وذكر شمس الأئمة السرخسي في شرحه إذا شرط في أصل الوقف أن يستبدل أرضاً أخرى إذا شاء فيكون وفقاً مكانه فهو جائز”

satıp yenisini alma şeklindeki istibdâlde vakfı sattıktan sonra tahsil edilen para ile alınan mülk malın vakıf olarak teslim alınacağını sarahaten kaydetmektedir.¹¹²⁵

Bu mahkeme kayıtlarından 4 tanesinde zikredildiğine göre mütevellî, vakıf menzili mülk menzille istibdâl ettiğinden mülk menzili vakıf olarak teslim almıştır.¹¹²⁶ Bir mahkeme kaydında anlatıldığına göre, mülk menzil yanında mülk bostan veya üzüm bağının¹¹²⁷ yarı hissesi, vakıf menzille takas edilmiştir.¹¹²⁸ Bunun yanında mülk hân-vakıf menzil,¹¹²⁹ mülk menzil-vakıf arsa,¹¹³⁰ mülk dokuma (cüllâh) dükkânı-vakıf kahve dükkânı¹¹³¹ ve mülk güvercin evleri (boranhâne)-vakıf menzil ile odaların¹¹³² takas edildiğini aktaran mahkeme kayıtları bulunmaktadır.

3.2.1.2. Gelirinden İstifade Etme

Vakıflar, kendi gelirlerinden tabii olarak yararlanırken, istibdâl gündeme geldiğinde teslim aldıkları vakfa dönüşen mülk malın gelirlerinden de faydalanma hakkı elde ederler.

İstanbul kadısı Muhyiddin Mehmed, *Vâkıât-ı Karaçelebi*, 44a-44b

“... إذا شرط الواقف أن يستبدل به أرضاً أخرى إذا شاء ذلك فيكون وقفاً مكانها فهو جائز”

Ahîzâde Abdülhalîm Efendi, *Fetâvâ-yı Ahîzâde*, 60b-61a

“إذا شرط في أصل الوقف أن يستبدل به أرضاً أخرى إذا شاء ذلك فيكون وقفاً مكانها”

Şeyhülislâm Dürrişâde Mustafa Efendi, *ed-Dürretü'l-bey'zâ*, 263b.

¹¹²⁵ “... ولو قال: على أن لي أن أبيعها، وأستبدل بها أخرى، فتكون موقوفة مكان الأولى” Kınalızâde Ali Efendi, “Risâle fî isti'cârî'l-evkâf ve istibdâlihâ”, 79.

¹¹²⁶ “... bedel verilen menzil-i memlûkûn vakfiyetine ve sâbıkan vakıf olan menzilin mülkiyetine...” *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 12 Numaralı Sicil*, hük. 1215, 16: 891-892. “... menzil-i mevkûf-ı mezbûr, mülk ve mülk olan menzil vakıf olmuş idi...” *Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Sosyo-Ekonomik Yaşam: Vakıflar*, 6: 554-556. “... vakf-ı menzil-i mezkûr, mülk ve sâlifü'z-zikr iki adet mülk menziller, vakf olup...” *Diyanet Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3787 numaralı sicil*, 8: 521. “... ol vakıf menzil, müşarun-ileyhin mülkü ve mülk menzil, vakf olup...” *Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Sosyo-Ekonomik Yaşam: Vakıflar*, 6: 554-556, 7: 71-72.

¹¹²⁷ Mahkeme kaydında sadece “bâğ” kelimesi zikredilmektedir.

¹¹²⁸ “... sâlifü'z-zikr mülk-i menzil ve nısf bâğ-ı mezkûr, bi'l-vakfiye mütevellî-i merkûma ve vakf-ı menzil, bi'l-mülkiye mezbûre Emine Hâtûn'a teslim olunduktan sonra...” *Diyanet Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3745 numaralı sicil*, 9: 412.

¹¹²⁹ “... hân-ı mezkûrun binâsına mülkiyete ve menzil-i mezkûra fîmâ ba'd bundan akdem hân-ı mezkûr misillü vakfiyet üzere tasarruf...” *Diyanet Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3698 numaralı sicil*, 7: 551, 552.

¹¹³⁰ “... arsa-i muhterika-i mevkûfe, mülk olup ve Fener Kapısı haricinde olan menzil, vakıf olması...” *Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Sosyo-Ekonomik Yaşam: Vakıflar*, 7: 269-274.

¹¹³¹ “... mütevellî-i mûmâileyh Ahmed Efendi'yi cüllâh dükkânına ber-vech-i vakfiyet ve merkûm Ahmed mezkûr kahve dükkânına ber-vech-i mülkiyet tasarrufları ba'de'l-hükm mâ-vaka'a bi't-taleb ketb olundu...” *Diyanet Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3698 numaralı sicil*, 7: 551.

¹¹³² “... istibdâl-i mezkûrun sıhhatine ba'de'l-hükm ba'de'l-yevm boranhâne-i mezbûre vakfiyetle mezbûretân ve odalar mülkiyetle merkûm Derviş Ahmed'e teslim olunup...” *Diyanet Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3787 numaralı sicil*, 8: 526.

Buna dair 5 fetva¹¹³³ ve 6 istibdâl risale meselesi¹¹³⁴ tespit ettik. Üç fetvada belirtildiğine göre vakıf araziye ait gelir azalmış ve kayyım, bunun yerine daha fazla gelir getiren bir arsa bulmuştu. Bu durumda müftiler, kayyımın söz konusu vakfı satmasını ve temin ettiği parayla satın almayı düşündüğü mülk iştirasına cevaz vermişti.¹¹³⁵ Bu fetvayı istibdâl risale yazarlarından Şürünbilâlî, Pîrîzâde ve Ahmed b. Emînüddîn, birbirine yakın kelimelerle nakletmektedirler. Sıddîki ise, risalesinin üç farklı yerinde aynı metni aktarmaktadır.¹¹³⁶

Bir fetvada anlatıldığına göre, gelir getiren vakıf hamam, işlevini yitirmiş ve rağbet edilen bir konumda yer almadığından kira bedeli düşüktü. Kiradan temin edilen para ile vakfın tamir imkanı olmaması yanında gelirleri, tamir masraflarını karşılamıyordu. Zekeriyazâde Yahya Efendi, yerine gelir getiren gayr-ı mülk satın alma gayesiyle mezkur hamamın bey'ine cevaz vermemişti.¹¹³⁷ Bu fetva, derleyeni meçhul bir mecmuada da bir iki kelime farklılıkla birlikte bir önceki fetva mecmuasına benzer bir şekilde Yahya Efendi'ye nispetle aktarılır.¹¹³⁸ Söz konusu fetvalarda istibdâle cevaz verilmediğinden hukuki sonucun devreye girmediği görülmektedir. Lakin istibdâle onay hükmü verildiği takdirde yeni vakfa ait gelirin mevcut olacağı anlaşılmaktadır.

3.2.1.3. Kiraya Verme

Vakıflar, kira akdinden elde ettikleri nakitle tamir masrafları gibi birçok ihtiyacını karşılamaktaydı. Vakıf yetkilileri istibdâlden sonra da sahip oldukları vakıfları kiraya vererek

¹¹³³ Müeyyedzâde, *Mecmuatü'l-mesâil*, 7b; Esîrî Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, 115a; Ahîzâde Abdülhalîm Efendi, *Fetâvâ-yı Ahîzâde*, 61a; Dede Cöngi, *Fetâvâ-yı Dede Cöngi*, 51b; *Mecmûatü'l-fevâid ve'l-fetâvâ*, 131a.

¹¹³⁴ Ali eş-Şürünbülâlî, *a.g.t.*, 14; Pîrîzâde, *el-İstidlâl fî hükmi'l-istibdâl*, 30a; Sıddîki, *Katu'l-cidâl*, 114b, 116a, 117b; Ahmed b. Emînüddîn, *Risâletün fî cevâzi istibdâli'l-vakfi mea muhâlefeti şarti'l-vakf*, 3b.

¹¹³⁵ "إذا ضعفت الأرض الموقوفة عن الاستغلال، والقيم يجد بئمنها أرضاً أخرى هي أكثر ريعاً منها كان للقيم أن يبيعها ويشتري بئمنها" Müeyyedzâde, *Mecmuatü'l-mesâil*, 7b. Bu fetva, benzer ifadelerle şu iki mecmuada nakledilmektedir. Dede Cöngi, *Fetâvâ-yı Dede Cöngi*, 51b; Ahîzâde Abdülhalîm Efendi, *Fetâvâ-yı Ahîzâde*, 61a.

¹¹³⁶ Ali eş-Şürünbülâlî, *a.g.t.*, 14; Pîrîzâde, *el-İstidlâl fî hükmi'l-istibdâl*, 30a; Sıddîki, *Katu'l-cidâl*, 114b, 116a, 117b; Ahmed b. Emînüddîn, *Risâletün fî cevâzi istibdâli'l-vakfi mea muhâlefeti şarti'l-vakf*, 3b.

¹¹³⁷ "**Mesele:** Vakf olup bir cihete muayyen olan hamam, harap olup ve mahall-i rağbette olmamakla mütevellî-i vakıf olan Zeyd, yerine semeni ile gallesi hâsıl olur akâr almak için bey' etmeğe kadir olur mu? **el-Cevâb:** Olmaz." Esîrî Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, 115a.

¹¹³⁸ "Vakf olup gallesi bir cihete muayyene olan hamam, harap olup ve mahall-i rağbette olmamakla mütevellî-i vakıf olan Zeyd, ol hamamın yerine semeni ile gallesi hâsıl olur akâr almak için bey' etmeğe şer'an kadir olur mu? **el-Cevâb:** Olmaz. Yahyâ Efendi." *Mecmûatü'l-fevâid ve'l-fetâvâ*, 131a.

vakıfların kendi bünyesindeki gider-gelir kalemlerini dengeliyorlardı. Fetvalarda mütevellinin istibdâlden sonra vakfa dönüşecek şekilde teslim aldığı mülk malı kiraya verdiğine dair bir bilgi ile karşılaşmadık. Bununla beraber mütevellinin istibdâlden sonraki haklarından kiraya verme hakkında üç mahkeme kaydı tespit edildi. Bir örnekte anlatıldığına göre Balat Mahkemesinde onaylanan bir vakfiyede, istibdâli icra, vasiyet yoluyla bir kişiye devredilmiş ve vakıf nukûd ile mektebe ait olacak bir mülk akarın satın alınma şartı ileri sürülmüştü. Vakıf nukûdun vakıf akara dönüştürülmesi şeklini anlatan bu istibdâlden sonra ele geçen gayr-ı menkulün icare-i mu‘tâde ile kiraya verilme koşulu ayrıca belirtilmekteydi.¹¹³⁹

Diğer iki örnekte vakıf enkazda istibdâlin gerçekleştirildiği, enkazın bulunduğu arsanın ise aynı anda mukataaya verildiği bildirilmektedir. Yani ilgili iki mahkeme kaydında mütevellinin, istibdâl vesilesiyle bu arsayı mukataaya verme hakkı elde ettiğine yönelik bir mananın var olduğu anlaşılmaktadır. Bu iki mahkeme kaydında vakıf arsanın bizatihi kendisinin değil enkazının istibdâl edildiği ve arsanın istibdâlden önce ve sonra vakfa ait olduğu belirtilmektedir. Söz konusu iki mahkeme kaydından birisinde arazisi hariç vakıf gayr-ı menkulün,¹¹⁴⁰ bir diğer mahkeme kaydında ise vakıf gayr-ı menkul enkazının¹¹⁴¹ rayiç bedelle satılıp bedeli ile menzil satın alınması şeklinde bir istibdâlden bahsedilmektedir. Bu istibdâlden sonra satışa dahil edilmeyen vakıf arazinin mukataa-yı misil usulü ile mutasarrıfa kiraya verildiği zikredilmektedir.

3.2.1.4. Rakabeye Başvurma

Ebüssuûd Efendi’nin katibi Veli b. Yusuf’a ait fetva mecmuasında Ebüssuûd’a nispet edilen bir fetvada belirtildiğine göre, vakıf mektep bina eden vâkıf, 30 bin akçe daha vakfedip mektep muallimine Kur’an-ı Kerîm okumasını şart koşmuştu. Vâkıf, bir süre sonra bu akçelerin akara tebdil edilmesini de ileri sürmüştü. Akara tebdil olunduktan

¹¹³⁹ “... Vasî, ayrıca mekteb için daha revaçta ve daha rağbet edilecek bir mahal bulunması hâlinde kalan meblağın, o arâziyi almak için sarf edilmesini ve istibdâli şart etti. İstibdâl vâki’ olmazsa, kalan meblağın senede ona onbir ribh üzere istiğlâl edilmesini şart etti. İstibdâlden sonra ise mevcut akârın icâre-i mu‘tâde ile kirâya verilmesini şart etti...” *İstanbul Kadı Sicilleri Balat Mahkemesi: 2 Numaralı Sicil*, 11: 176-177.

¹¹⁴⁰ “... vakfa külli gadr bulunduğu ecilden enkaz-ı mezbûre, semen-i misli ile bey’ olup semeni ile vakıf için bir menzil iştirâ ve arsası mukâtaa-ı misli ile icârî cânib-i vakfa her vecihle enfa ve evlâ...” *Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul’unda Sosyo-Ekonomik Yaşam: Vakıflar*, 6: 645-649.

¹¹⁴¹ “... enkâz-ı mezkûr semen-i misli ile bey’ olup semeni ile vakıf bir menzil iştirâ ve arsası mukâta’a-i misli ile icâr cânib-i vakfa her vechile evlâ ve enfa’ ve vech-i muharrer üzere enkâzı bey’ ve arsasını mukâta’a ile icâr ve semen-i enkâzı ile bir menzil iştirasına...” *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 12 Numaralı Sicil*, hük. 1206, 16: 880-882.

sonra gelirin masraflara yetmediği şeklinde bir serzenişte bulunulmuş idi. Bu durumda vakfın idamesi için vakıf görevlilerinin maaşlarının ödenmesi vb. giderlerde azaltmaya gitme yahut bu giderleri kesme gibi bir müddet ilgili ekonomik sıkıntısının rakabe¹¹⁴² uygulamasıyla aşılması tavsiye edilmişti.¹¹⁴³

3.2.1.5. Vakıf Şartlarını Değiştirme

Vakıflar, vakfiyede ileri sürülen koşullar doğrultusunda yönetilmesi gerekmektedir. Nitekim vakfedenin şartı kanun koyucunun şartı gibi kabul edilir. Vakıf bir gerekçeden ötürü istibdal edildiğinde vakfiye şartlarının yeniden düzenlenip düzenlenmemesi hususunda farklı görüşler bulunmaktadır. 5 fetvada istibdâlin bir hukuki sonucu olarak yeni vakıfta önceki vakfiyenin veya vakıf şartlarının geçerli olup olmamasına dair bir takım kanaatlerin zikredildiği tespit edildi. Mekke müftüsü Ebü'l-Vicâhe Abdurrahman el-Ömerî, istibdâl sonucunda yeni vakfın, eski vakfın şartları ve işleyişini devam ettirmesi anlamında “üslûb-u mezkûr” kelimesini zikreder.¹¹⁴⁴ Zekerıyyazâde Yahya Efendi'nin bir fetvasında geçen “üslûb-u sâbık” kelimesi de aynı manada kullanılır.¹¹⁴⁵

Kadri Efendi, Kâdîhân'dan istibdâl sonucu vakfiye şartlarında değişimin gerekli olmadığı görüşünü nakleder.¹¹⁴⁶ Seyyid Esad'ın fetâvâsında, başlangıçta zürri vakıf, nesil tükenince de Haremeyn-i şerife hayri vakıf olarak kurulan vakıf evin, yıkılmaya yüz tutmasına karşılık müstehiklerin tamir ettirmeye güç yetiremediğinden ötürü ilgili evi satıp yerine

¹¹⁴² Detaylı bilgi için bkz. Halit Çalış, “Rakabe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 34: 427-428.

¹¹⁴³ “**Mesele:** Zeyd, bir mekteb bina edip, muallime ‘üç akçe ile ve yedi akçe ile eczâ-i şerife okuna.’ deyu şart edip ve otuz bin akçe vakfedip akâra tebdili şart eylese, beda zaman akâra tebdil olunsâ, mahsul beda’t-tebdil masrafa vefâ eylemese, şer’an rakabe olunmak mı lazım olur, yoksa tevzîi mi lazım olur? **el-Cevâb:** Rakabe ile vefâ etmek mümkün ise rakabe olunur. Ebüssuûd.” Veli b. Yusuf, *Mecma’u’l-fetâvâ*, 125b-126a.

¹¹⁴⁴ el-Ömerî, *Fetâvâ*, 85.

¹¹⁴⁵ Esîrî Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, 99^b.

¹¹⁴⁶ Kadri Efendi, *Vâkı’âtü’l-müftîn*, 77-78. Kâdîhân, satın alma şeklindeki istibdâl sonucunda akitten önce mülk olan yeni vakfın, eski vakıf şartlarına tabi olmaya devam edeceğini ifade eder. O, bununla ilgili iki yerde “şerâit”, bir diğer yerde de “vech” kelimesini kullanır. İlkine göre yeni vakıf eski şartlara, diğerine bakarak ise eski şekle tabi olacaktır. O halde şartların kaydedildiği şeyi vakfiye anlamında düşünmemiz mümkün müdür? sorusu karşımıza çıkmaktadır. “Vech” kavramının da belki daha genel anlamda olmak üzere, eski vakfın şartlarını ve işleyiş tarzını yansıttığını söyleyebiliriz. Kâdîhân, istibdâli gerçekleştirmek amacıyla satın alınan malın, eski vakfın şartlarına göre kullanılmasının lüzumunu vurguladığı satırlarda, vakfedenin istibdâl neticesinde tekrar yeni şurut düzenlemesine ihtiyaç olmadığını söyler. Bunu fîru-ı fıkıhtan şu iki meseleye dayandırır: “Birine hizmet etmesi vasiyet edilen köle, hataen öldürülse ve yerine yenisi alınsa, tekrardan bir vasiyete ihtiyaç duyulmaksızın mûsa lehin hizmet hakkı devam eder.” Diğer mesele de, müdebber köle hakkında olup aynı mahiyettedir. Kâdîhân, *Fetâvâ*, 4: 231-232.

alacakları evi, ilk vakfiye koşulları doğrultusunda vakıf yapmaları mümkün müdür? şeklinde bir soru zikredilmekte olup, cevaben bu durumda kadının yetkili olacağı belirtilir.¹¹⁴⁷ Bu fetvadan kadının istibdâli uygulamaya ehil olduğu ve istibdâlden sonra ilk vakfiyede zikredilen koşulların devam edeceği anlaşılmaktadır.

Menteşzâde Abdürrahim Efendi'ye ait bir fetvada kaydedildiğine göre para vakfı kuran kişi, vakıf nukûdun zayi olacağının zann-ı galip bir hale geldiğini düşünmüştü. Bunun üzerine re'y-i hâkimle vakıf paraları gayr-ı menkule dönüştürmeyi istemiş ve istibdâli gerçekleştirmiş idi. Bu durumda istibdâlin hukuki sonuçlarından birisinin, istibdâlden önceki vakfiye şartlarını değiştirme hakkının vâkıfın kendisinde olacağı idi.¹¹⁴⁸

10-20 Şevval 1189/4-14 Aralık 1775 tarihinde Âmid şehrinde kayda alınan bir ahkâm defteri belgesinde, Şeyhmatar Camii Vakfı Mütevellisi Ahmed Efendi'nin Şeyhmatar mahallesindeki vakfa ait menzil ile aynı mahalledeki zimmi Tomo v. Hanna'ya ait menzilin istibdâli anlatılmaktadır. Burada yeni vakıfta eski şartların devam edeceğini belirten şu cümleler kaleme alınmıştır: "... mülk olan menzil vakıf, vakıf olan menzil mülk olmak ve vakf-ı evvelin şurûtu, vakfı sâlide icra olunmak üzere istibdâl olunup hüccet verilmek için musahhah ferman-ı ali sudûrunda..."¹¹⁴⁹ Bir başka hükümde de, aynı ifadeler zikredilmektedir.¹¹⁵⁰

Ebüssuûd Efendi'nin bir fetvasında ise, vakıf medreseyi yıkıp tekrar yenisini yapan vâkıfın düzenlettirdiği eski vakfiyenin yeterli olmayacağı anlatılır: "Mesele: Zeyd, bir medrese bina edip vakfiyesinde tağyir ve tebdîli kendi elinde almak şart eylese, badehu ol medreseyi yıkıp âhar yere bina eylese vakfiye-i sâbika kifayet eder mi? el-Cevâb: Etmez."¹¹⁵¹ Bu fetvada anlatılan, vakfın mülk malla değişimi değil de, aynı malzemelerle vakfın başka bir yere taşınmasıdır. İki fetvada ise, para vakfının akara dönüştürülmesi nihayetinde bu istibdâl işleminden sonra teslim alınan akar için yeni bir tescil-i şeriye gerek olmayacağı ifade edilir:

¹¹⁴⁷ Konevîzâde, *el-Fetâva'l-Es'adiyye*, 267.

¹¹⁴⁸ "Zeyd, 2000 kuruş vakf ettikte tebdil ve tağyir şürotunu yedinde koyup ba'dehu meblağ-ı mezbûrun zimemde zıyâ-i, ihtimal-i galip olmakla re'y-i hâkimle akâra tebdil edip evvelki şurûtu tağyire kâdir olur mu? **el-Cevâb:** Olur." Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 409.

¹¹⁴⁹ *Divan-ı Hümayûn Sicilleri Diyarbekir Ahkâm Defterleri 3 Numaralı Defter*, hük. 901, 3: 558-559.

¹¹⁵⁰ *Divan-ı Hümayûn Sicilleri Diyarbekir Ahkâm Defterleri 2 Numaralı Defter*, 2: 411.

¹¹⁵¹ Veli b. Yusuf, *Mecma'u'l-fetâvâ*, 119^b; Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi, "Fetâvâ", *Fetvâları İle Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi*, 164.

“Zeyd, yüzbin akçesini bir cihet-i birre vakf ve tescil-i şeri ve teslim ile'l-mütevelli ettikten sonra mütevelli-i vakf, nukûdun zıyâ-ı ihtimali olmakla re'y-i hakimle meblağı mezbûru vakfa nâfi' akâra tebdîl eylese, ol akar için tekrar tescil-i şer'îye ihtiyaç var mıdır? **el-Cevâb:** Yoktur.”¹¹⁵²

“Bir vakıf nukûdun zıyâ-ı ihtimâli oldukta vakfa nâfi' akâra istibdâl caiz olur mu? **el-Cevâb:** Re'y-i hakimle olur. Tekrar tescili şer'îye hâcet olmaz.”¹¹⁵³

Yeni bir tescil-i şeriye gerek olmayacağı kanaatinden hareketle önceki vakfiyenin yeterli görüldüğü, evvelki şartların devam edeceği de anlaşılmaktadır. Nitekim tescil-i şeri, vakfın isim ve nitelikleri ile devlet tarafından kayıt altına alınmasını ifade eder. Ayrıca bunun içerisinde vakfiyenin veya vakıf şartlarının yer aldığı hatıra gelir.

3.2.1.6. Emin Hükmünde Sayılması

Mütevelli, Allah'ın mülkü olarak kabul edilen vakıf mallara karşı son derece dikkatli bir şekilde tasarruf etmelidir. Nitekim vakıfların korunmasının ilk aşamalarından birisi, mütevelli gibi yöneticilerin sorumluluğuna bağlıdır. Buna rağmen istibdal akdinde mütevelli, kendi sınırlarını aşmadığı ve bilinçli bir kusurda bulmadığı sürece istibdal bedelini tazmin etmekle yükümlü tutulmamalıdır. İstibdâlde mütevellinin emanetçiliği, vakıf hukukundaki aynı özelliğinin tabi bir sonucu olarak gündeme gelmektedir.

Buna yönelik bir fetvanın yer aldığı *Fetâvâ-yı Feyziyye*'de nakledildiğine göre vâkıf, vakıf nukûdunun akara tebdilini şart koşmuştu. Mütevellisi, bunun üzerine mezkur para ile rayiç fiyatına bir akar satın almıştı. İstibdâlden sonra zikri geçen akarın binası, mütevellinin kusuru olmadığı halde yanmıştı. Böyle bir durumda mütevelliliye tazminin gerekli olmayacağı belirtilmişti.¹¹⁵⁴ Bu fetvaya göre mütevelli, istibdâlden sonra vakfa dönüşen mülk malı, emanetçi konumunda teslim almış sayılır. Nitekim taaddi ve taksir bulunmadan tazmin hükmünün gerekmeceği malın durumu, emanet akdindeki malın durumu gibidir. Bu fetvadan özel olarak mütevellinin, istibdâlin bir hukuki sonucu olarak emin vasfını haiz olduğu çıkarılsa da, genel olarak vakıf hukukunda mütevellinin tüm vakıf

¹¹⁵² Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 460.

¹¹⁵³ Hasan b. Ali el-Kayserî, *Semhatü'l-ibrâr*, 220^b.

¹¹⁵⁴ “Zeyd, vakfettiği nukûdun akâra tebdilini şart etmekle mütevellisi Amr, nukûd-i mevkûfeden şu kadar akçe ile re'y-i hâkimle bir akârı semen-i misline iştirâ ve vakıf için zabtettikten sonra ol akârın binası teaddi ve taksirsiz muhterik olsa Amr'a daman lazım olur mu? **el-Cevâb:** Olmaz.” Seyyid Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziyye*, 172.

mallarına yönelik emin sıfatıyla nitelendirildiği de anlaşılabılır. Mütevellinin istibdal akdinde emin vasfını haiz olduğuna dair birtakım bilgiler, istibdalin tamamlanmaması başlığı altında zikredilen metinlerdeki onun bedeli tazmin etmemesi gerektiğini anlatan yerlerde de görülmektedir.

3.2.1.7. Feshetme

Kadri Efendi'nin naklettiğine göre istibdâl nihayetinde müteveli, teslim aldığı malda tespit ettiği kusur sonucu ve kendi yetkisine aldığı şart ve görme muhayyerlikleri ile istibdâli feshedebilir. Bunun yanında müteveli, mülk sahibi ile istibdâli ikâle ederek sonlandırabilir. Ayrıca teslim alınmış malın iadesinde mahkemeye başvurma şartı bulunmamakla beraber teslim alınan maldaki kusurun, istibdâlden önce yahut sonra ortaya çıkmış olması bir farklılık katmaz.¹¹⁵⁵ Bunun dışında mütevellinin nihayete ermiş istibdal akdini feshedebileceğini anlatan birtakım durumların var olduğu görülmektedir. Söz konusu fesh sebepleri arasında sultan izninin¹¹⁵⁶ yahut başkadı izninin bulunma,¹¹⁵⁷ vakfedenin istibdal şartının vakfiyede yer alma,¹¹⁵⁸ vakfin satışında rayiç bedel olma,¹¹⁵⁹ bedelin daha değerli olma¹¹⁶⁰ ve gabn'i fahiş içermeme,¹¹⁶¹ vakfin işlevselliğini yitirme,¹¹⁶² istibdal bedeline dair yalan beyan bulunmama¹¹⁶³ koşullarına riayet edilmemesi durumlarının yer aldığı görülmektedir. Bunlara dair detaylı açıklama istibdalin iptali bölümündeki şartların eksik olması ve iptal/rücu talebi başlığında yer almaktadır. İptal/rücu talebinde yer aldığı halde burada zikredilmesi uygun olmayan örnekler de bulunmaktadır. Mesela istibdalin nihayete ermemesine rağmen istibdalden geri çekilme talebinin anlatıldığı bir mahkeme kaydında istibdalin hukuki sonuçları daha devreye girmemiştir.¹¹⁶⁴

¹¹⁵⁵ Kadri Efendi, *Vâkı'âtü'l-müftîn*, 78. Ayrıca bk. Hassâf, *Ahkâmü'l-evkâf*, 134; Ebû İshâk Necmüddîn İbrâhîm b. Ali b. Ahmed et-Tarsûsî, *Enfa'u'l-vesâil ilâ tahrîri'l-mesâil (el-Fetâva't-Tarsûsiyye)*, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı nr. K/102, 83^b-84^a; Muhammed b. Ebû Bekir b. Muhammed ez-Züheyrî, *Kifâyetü's-sâil min Enfai'l-vesâil*, el-Kütüphânetü'l-Ezheriyye, nr. 4209/226, 70^b-71^a.

¹¹⁵⁶ Hocaîzâde Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 101^a. Ayrıca bkz. Kadîzâde Muhammed Tâhir, "el-Akvâlü'l-mardıyye fi'l-fetâvâ'l-aktâri'l-Mısıriyye", 640-641.

¹¹⁵⁷ İbrahim eş-Şâmî, *Şifâü'l-galîl*, 54^b-55^a.

¹¹⁵⁸ *Mecmûatü'l-fevâid ve'l-fetâvâ*, 131^a; *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 12 Numaralı Sicil*, hük. 1215, 16: 891.

¹¹⁵⁹ Kazerûnî, *Fetâvâ Kâzerûnî*, 83^b-84^a.

¹¹⁶⁰ Remlî, *el-Fetâvâ'l-Hayriyye*, 217; *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri*, 240.

¹¹⁶¹ Kazerûnî, *Fetâvâ Kâzerûnî*, 87^b.

¹¹⁶² Abdulfettâh Dervîş, *el-Fetâvâ'l-Emîniyye*, 39^a-39^b.

¹¹⁶³ Remlî, *el-Fetâvâ'l-Hayriyye*, 218; Şehâbeddin Ahmed eş-Şelebî, *Fetâvâ*, 102^a; Muhammed el-Lutfî, *el-Fetâvâ'l-Muhammediyye*, 36^a-36^b; Kazerûnî, *Fetâvâ Kâzerûnî*, 91^a.

¹¹⁶⁴ *İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi: 56 Numaralı Sicil*, hük. 247, 14: 233-234.

3.2.2. Müşterinin Hakları

İstibdal sonucunda müşterinin mülk olarak teslim aldığı malı, satma ve tamir etme gibi haklar, müşterinin mülkiyet hakkının tabi bir sonucu olmakla beraber, istibdâlin Osmanlı dönemi kaynaklarında karşılaşılan hukuki sonuçlarındandır.

3.2.2.1. Vakfı Mülk Olarak Teslim Alma

Vakfı mülk olarak teslim alma şeklindeki hukuki sonucu anlatan 37 fetva¹¹⁶⁵ ve 9 mahkeme kaydı¹¹⁶⁶ tespit edildi. Hocaîade Esad Efendi'ye ait bir Arapça fetvada anlatıldığına göre vakıf ev işlevini yitirmiş ve bir mülk sahibinin malı ile istibdâl edilmişti. Bu fetvada mülk malını vakfa veren kişinin vakıftan teslim alacağı malı temellük edeceği zikredilmektedir.¹¹⁶⁷

Zikri geçen mahkeme kayıtlarından dördünde mülk sahibi, menziline vakıf menzil karşılığı takas ederek vakfı mülkiyetine geçirmektedir.¹¹⁶⁸ Bunlardan bir tanesinde anlatıldığına göre mülk sahibi, vakıf menzil mukabilinde mülk menziline ilaveten bir başka gayr-

¹¹⁶⁵ Bunlardan iki tane kaynak şunlardır: Kemalpaşazâde, *Fetâvâ*, 83b; Hocaîade Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 100b-101a.

¹¹⁶⁶ *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 12 Numaralı Sicil*, hük. 1215, 16: 891-892; *Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Sosyo-Ekonomik Yaşam: Vakıflar*, 6: 554-556, 7: 71-72, 269-274; *Dişarbekir Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3787 numaralı sicil*, 8: 521, 526; *Dişarbekir Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3745 numaralı sicil*, 9: 412; *Dişarbekir Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3698 numaralı sicil*, 7: 552.

¹¹⁶⁷ “**Mesele:** Mâ kavlı Mevlâna Şeyhülislâm ve a`lemü'l- ulema-i ve'l-Ahkam müfti's-sâdeti'l-Hanefiyye radiye'l-lâhü anhü ve anhüm rabbü'l-beriyye fi dâr-i vakfin sebate enneha harabün ve rae'l-hâkimü enne istibdâleha aynü's-savab, yetemelleküha Zeyd'ün ala haze'l-minval, ve ketebe lehü bizalike hücceten şerriyyeten mahkûmün fiha ba`de's-süal, ve tasarrafe ve `ammera ve beddele ve gayyera ve ceddede ma inhedeme ve evcede ma in`ademe, sümme bâ`ahâ li-Amr'in bi-meûneti'l-hâkimi eyzan ba`de mudiyy-i `âmin ve ketebe lehü hücceten ala vakfı'ş-şer'i fi gâyeti'l-ahkam, neffezetha ba`de zalike iddetün mine'l-mevlâ'l-`izam. Fe hel ve'l-hâletü hazihi, el-bey'ü'l-mezkûr sahihun em lâ? Üfidü'l-cevâbe bi'l-kalemi'ş-şerif ez zayidi'd-tevzihi, neltemmü's-sevab mine'l-kerimi'l-vehhâb. **el-Cevâb:** İstibdâlü'l-vakfi la yecüzü bi gayri'l-izn-i's-sultânî.” Hocaîade Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 100b-101a.

¹¹⁶⁸ “... bedel verilen menzil-i memlûkün vakfiyetine ve sâbıkan vakıf olan menzilin mülkiyetine...” *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 12 Numaralı Sicil*, hük. 1215, 16: 891-892. “... menzil-i mevkûf-ı mezbûr, mülk ve mülk olan menzil vakıf olmuş idi...” *Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Sosyo-Ekonomik Yaşam: Vakıflar*, 6: 554-556. “... vakf-ı menzil-i mezkûr, mülk ve sâlifü'z-zikr iki aded mülk menziller, vakf olup...” *Dişarbekir Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3787 numaralı sicil*, 8: 521. “... ol vakıf menzil, müşarun-ileyhin mülkü ve mülk menzil, vakf olup...” *Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Sosyo-Ekonomik Yaşam: Vakıflar*, 6: 554-556, 7: 71-72.

ı menkul daha vermektedir.¹¹⁶⁹ Diğer mahkeme kayıtlarındaki örnekler şu şekildedir: vakıf menzil-mülk hân,¹¹⁷⁰ vakıf arsa-mülk menzil,¹¹⁷¹ vakıf kahve dükkânı-mülk dokuma dükkânı¹¹⁷² ve vakıf menzil ile odalar-mülk güvercin evleri.¹¹⁷³

3.2.2.2. Vakfa Dönüştürme

Bir fetvada anlatıldığına göre vakıf medreseye ekin arazisinin 1/4'i vakfedilmişti. Söz konusu tarlanın 3/4'ü ise Zeyd'e aitti. Vakfın mütevellisi, ilgili arazinin 1/4'ini Zeyd'le miktarı belirli cüneyne (o zamanki bir para birimi) karşılığında istibdâl etti. Bu işlem, kadının naibi huzurunda ve müsevviğat-ı şeriyye mevcut olduğu halde gerçekleşmişti. Sonrasında bununla ilgili bir hüccet-i şeriyye düzenlendi. Aradan uzun zaman geçtikten sonra Zeyd, istibdâl sonucu tamamına sahip olduğu eskiden vakıf şimdi ise mülk olan ekin arazisi ile diğer vakıflarını birleştirerek hayatı boyunca kendisinin, vefatı halinde ise zürriyetinin istifade etmesi üzerine bir aile vakfı haline dönüştürdü.¹¹⁷⁴

Beş fetvada nakledildiğine göre vakıf mekteb, tamamen harap olmuş ve tamire imkan yoktu. Bu durumda mektebe ait enkazın satılıp ele geçen parayla yeni bir gayr-ı menkûl alınmasının meşru olduğu aktarılmaktadır. Ayrıca vakıf yıkıntıları mülkiyetine geçiren kişinin, bunları kendisinin kurduğu vakıf çeşmenin yollarının inşasında kullanmasının istibdâl içerikli satın almadan kaynaklı bir hakkı olacağı müftiler tarafından belirtilmişti.

¹¹⁶⁹ "... sâlifü'z-zikr mülk-i menzil ve nısf bâğ-ı mezkûr, bi'l-vakfiye mütevellî-i merkûma ve vakf-ı menzil, bi'l-mülkiye mezbûre Emine Hâtûn'a teslim olunduktan sonra..." *Diyarbakir Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3745 numaralı sicil*, 9: 412.

¹¹⁷⁰ "... hân-ı mezkûrun binâsına mülkiyete ve menzil-i mezkûra fîmâ ba'd bundan akdem hân-ı mezkûr misillü vakfiyet üzere tasarruf..." *Diyarbakir Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3698 numaralı sicil*, 7: 552.

¹¹⁷¹ "... arsa-i muhterika-i mevkûfe, mülk olup ve Fener Kapısı haricinde olan menzil, vakıf olması..." *Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Sosyo-Ekonomik Yaşam: Vakıflar*, 7: 269-274.

¹¹⁷² "... mütevellî-i mûmâileyh Ahmed Efendi'yi cüllâh dükkânına ber-vech-i vakfiyet ve merkûm Ahmed mezkûr kahve dükkânına ber-vech-i mülkiyet tasarrufları ba'de'l-hüküm mâ-vaka'a bi't-taleb ketb olundu..." *Diyarbakir Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3698 numaralı sicil*, 7: 551.

¹¹⁷³ "... istibdâl-i mezkûrun sıhhatine ba'de'l-hüküm ba'de'l-yevm boranhâne-i mezbûre vakfiyetle mezbûretân ve odalar mülkiyetle merkûm Derviş Ahmed'e teslim olunup..." *Diyarbakir Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3787 numaralı sicil*, 8: 526.

¹¹⁷⁴ Fetvanın devamını anlatan ifadelerin tercümesi şu şekildedir: "İlerleyen zamanlarda Zeyd ve kendisinden sonraki nesli, nazırlık yaparak vakıf işlerini yürüttüler. Ancak bir ara başkadı, kadı vekili tarafından onaylanan bu işlemi kabul etmedi ve yetkili mercinin kendisi olduğunu söyledi. Sonrasında [enfasyon farkından olsa gerek], önceden ödenen malum cüneyneye ilaveten, peşin 700 kuruş (قرش) daha verilerek yeniden istibdâl işlemini yaptılar. Bu uygulamada vakfa tam bir fayda gören başkadı, akdi onayladı ve hüccet-i şeriyye düzenletti." İbrahim eş-Şâmî, *Şifâü'l-galîl*, 54^b-55^a.

Bu fetva, beş ayrı mecmuada cüzi farklılıklarla birlikte yer almaktadır.¹¹⁷⁵

3.2.2.3. Tamir Ettirme

2 fetvada vakfı mülk olarak teslim alan mâlikin, ilgili malı tamir ettirdiği zikredilir. Bunlardan birisinde mâlikin, teslim aldığı harap evi istibdâlin bir hukuki sonucu olarak tamir ettirdiği anlatılır.¹¹⁷⁶ Hayreddin er-Remlî'ye nispet edilen diğer fetvada vakıf malın cinsine temas edilmeden söz konusu malı mülk olarak alan kişinin tamir ettirdiği nakledilir.¹¹⁷⁷

3.2.2.4. Satma

3 fetvada vakfı temellük eden mâlikin, teslim aldığı malı başka birisine sattığı haber verilmektedir. Bunlardan 2 tanesinde satan kişinin öncesinde mülk olarak teslim aldığı malı tamir ettiği bilgisine de yer verilir. Bu iki fetva Hocaşâde Esad Efendi ile Hayreddin er-Remlî'ye aittir.¹¹⁷⁸ Diğerisi ise Zekeriyâşâde Yahya Efendi'ye nispet edilmektedir.¹¹⁷⁹

3.2.2.5. Feshetme

Vakıf malı istibdâl sonucu teslim alan müşteri, vakıf yetkilisi ile anlaşarak istibdâli feshedip ve karşılıklı olarak malları iade edebilirler.¹¹⁸⁰ İstibdâl, takas şeklinde gerçekleşmiş ise böyle bir durum söz konusu olacakken, satıp yenisini alma mahiyetindeki istibdâllerde istibdâl gayeli satın almada vakfı temellük eden müşteri, icra ettiği bey akdini karşı tarafın rızasıyla sonlandırabilir. Kadri Efendi, ayrıca vakfı mülk olarak teslim alanın kusur, şart

¹¹⁷⁵ “Bir kasabada vâki’ mekteb külliyyen harap olup vakıfta binaya müsaade olmayıp ve icâr olunup tamir olunmak dahî mümkün olmasa, izn-i hâkimle nakzını semen-i maluma misli ile bey’ edip semeni ile yerine âhar vakıf almak caiz olur mu? **el-Cevâb:** Olur. Bu surette müteveli nakzını izn-i hâkimle semeni misline Amr’a bey’ ve teslim eylese Amr’a ol nakzı vakf eylediği çeşmenin yollarına sarf etmek caiz olur mu? **el-Cevâb:** Olur.” Hasan b. Ali el-Kayserî, *Semhatü’l-ibrâr*, 220a. Diğerleri için bk. Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 477; Fetvâ emîni Mahmûd Efendi, *Mecmûatü’l-fetâvâ*, 63b; Nakîbüleşrâf Rıza Kırımı, *Fetâvâ-yı Rızâ*, 79b-80a; Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde*, 48b-49a.

¹¹⁷⁶ “... yetemelleküha Zeyd’ün ala haze’l-minval, ve ketebe lehü bizalike hücceten şeriiyyeten mahkûmün fiha ba’de’s-süal, ve tasarrafe ve `ammera ve beddele ve gayyera ve ced-dede ma inhedeme ve evcede ma in`ademe...” Hocaşâde Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 100b-101a.

¹¹⁷⁷ Remlî, *el-Fetâvâ’l-Hayriyye*, 217.

¹¹⁷⁸ “... sümme bâ`ahâ li-Amr’in bi-meûneti’l-hâkimi eyzan ba’de mudiyy-i `âmin...” Hocaşâde Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 100b-101a. Diğer fetva için bk. Remlî, *el-Fetâvâ’l-Hayriyye*, 217.

¹¹⁷⁹ “... ثم باع زيد ما قبضه ملكا عن بدل ما استبدله به من بشر...” Esîrî Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, 114b.

¹¹⁸⁰ Kadri Efendi, *Vâkı’âtü’l-müftîn*, 78. Ayrıca bk. Hassâf, *Ahkâmü’l-evkâf*, 133; Tarsûsî, *Enfa’u’l-vesâil* 83b-84a; Muhammed ez-Züheyrî, *Kifâyetü’s-sâil*, 70b-71a.

ve görme muhayyerlikleri ile malı geri verme yetkisine sahip olacağını nakleder.¹¹⁸¹ Bunun dışında ilerleyen satırlarda zikredilecek iptal/rücu talebi başlığında detaylıca yer verilen 4 mahkeme kaydına bakıldığında, vakfedenin istibdal şartının vakfiyede yer almadığı gerekçesine dayanarak müşterinin, istibdalin bozulmasını talep ettiği görülmektedir.¹¹⁸² Dolayısıyla vâkıfın istibdal şartının vakfiyede yer almama probleminin, onaylanan istibdalleri bozma hususunda hem müşteri hem de mütevellinin kullanmış olduğu bir argüman olarak karşımıza çıktığı görülmektedir.

3.3. İstibdâlin İptali

Tamamlanmış bir istibdâlin bozulma yahut feshedilme sebepleri, şartlarından birisinin eksik bırakılmasından, muhayyerlik yetkisi gibi bir hakkın kullanılmasından, mallara yönelik istihkak iddiasının veya istibdâlden rücu ya da istibdâlin iptal talebinin hakim tarafından onaylanmasından ötürü olabilir. Bir sebepten ötürü tamamlanmamış istibdâlin tamamlanması uğrunda çaba sarf edilir. Eğer mümkün olmazsa istibdâl hukuki sonuçlarını doğurmaz.

Kaynaklarda bu gibi durumları ifade için fesh,¹¹⁸³ nakz,¹¹⁸⁴ butlan,¹¹⁸⁵ fesad¹¹⁸⁶ ve ilga¹¹⁸⁷ gibi birtakım kavramlar kullanılmaktadır. Söz konusu terimler, bazı yerlerde fiil olarak bazen de isim olarak kullanılmaktadır. İki fetvada başlığa uygun olarak “iptâl” kelimesi zikredilmektedir.¹¹⁸⁸ Bir kaynakta “istibdâl sahih değildir ve bunun neticesinde teslim alınan vakıf mal, vakfa iade edilir.” şeklinde tercüme ettiğimiz Arapça cümle halinde istibdâlin bozulması anlatılır.¹¹⁸⁹

¹¹⁸¹ Kadri Efendi, *Vâkı'âtü'l-müftîn*, 78.

¹¹⁸² *İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi: 3 Numaralı Sicil*, hük. 739, 17: 594-597; *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 18 Numaralı Sicil*, hük. 270, 18: 294-295; *Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Sosyo-Ekonomik Yaşam: Vakıflar*, 6: 517-518, 530, 545-546; *Diyarbakir Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3787 numaralı sicil*, hük. 37, 8: 521, 526.

¹¹⁸³ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 460-461. İbn Kutluboğa da, fesh kavramını zikretmektedir. İbn Kutluboğa, “[Tahrîcü'l-akvâl fî meseleti'l istibdâl]”, 115.

¹¹⁸⁴ Esîrî Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, 114^b; Remlî, *el-Fetâvâ'l-Hayriyye*, 217; İbrahim eş-Şâmî, *Şifâü'l-galîl*, 54^b, 55^a; Şehâbeddin Ahmed eş-Şelebî, *Fetâvâ*, 101^b; Kazerûnî, *Fetâvâ Kâzerûnî*, 84^a; Konevîzâde, *el-Fetâva'l-Es'adiyye*, 267, 268; Ebü's-Suûd Muhammed b. Ali el-Şirvânî, *Uddetü erbâbi'l-fetvâ*, 165.

¹¹⁸⁵ Abdulfettâh Dervîş, *el-Fetâvâ'l-Emîniyye*, 39^b; Şehâbeddin Ahmed eş-Şelebî, *Fetâvâ*, 105^b; Konevîzâde, *el-Fetâva'l-Es'adiyye*, 267.

¹¹⁸⁶ Kazerûnî, *Fetâvâ Kâzerûnî*, 84^a.

¹¹⁸⁷ Şehâbeddin Ahmed eş-Şelebî, *Fetâvâ*, 100^b-102^a.

¹¹⁸⁸ İbrahim eş-Şâmî, *Şifâü'l-galîl*, 54^b, 55^a; Konevîzâde, *el-Fetâva'l-Es'adiyye*, 267.

¹¹⁸⁹ Abdulfettâh Dervîş, *el-Fetâvâ'l-Emîniyye*, 29^b-30^a.

Hocazâde Efendi'ye ait bir fetvada anlatıldığına göre şartları eksik olarak uygulanan istibdâllerden sonra eskiden vakıf, yeni haliyle mülk olan malda tamir ve satım gibi birkaç tasarruf gerçekleşmiş olsa bunlar, istibdâlin bozulmasına herhangi bir engel teşkil etmez.¹¹⁹⁰ Ayrıca istibdâlin bozulmasına yönelik kesin olmayan iddialarla istibdâl bozulmaz. Nitekim hüküm mümkün mertebe ilgadan uzak tutulmalıdır.¹¹⁹¹

Ebüssuûd Efendi, bir fetvasında istibdâl gayesi ile vakfın satılıp ele geçen akçe ile yeni vakfın henüz satın alınmadığı, bir diğer ifadeyle istibdâlin tamamlanmadığı bir durumda zikri geçen akçenin zayi olması üzerine vakfı mülk olarak teslim alan kişiye yönelik bir problemin gündeme gelmeyeceğini bildirmektedir.¹¹⁹² Bunun yanında İbn Kemal ile Ebüsuûd'a ait 2 fetvada ifade edildiğine göre, şartlarından birisi dahi mevcut olmamasına rağmen istibdâl nihayete erdirilmiş olsa, istibdâlin bozulup tarafların mallarını istibdâlden önceki haliyle geri almaları istenmektedir.¹¹⁹³ Görüldüğü üzere iptal edilmesi açısından satıp yenisini almak şeklindeki istibdâlin tamamlanmaması ile şartlarından birisinin eksik olarak icab kabulü aynı sonuçları doğurmamakta; birincisinde vakfı mülke dönüştürmek gayesiyle satın alan müşterinin malı geri vermesi gerekmezken, şartları eksik olan istibdâlde aksi durum söz konusu olmaktadır.

4 Cemaziyelahir 1029/7 Mayıs 1620 tarihli bir mahkeme kaydında istibdâl satıp yenisini almak şeklindeki vakfın satışı, “bey’i bâtt” kavramı kullanılarak belirtilmektedir.¹¹⁹⁴

¹¹⁹⁰ Hocazâde Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 101^a.

¹¹⁹¹ Remlî, *el-Fetâvâ'l-Hayriyye*, 218; Şehâbeddin Ahmed eş-Şelebî, *Fetâvâ*, 102^a; Muhammed el-Lutfî, *el-Fetâvâ'l-Muhammediyye*, 36^a-36^b; Kazerûnî, *Fetâvâ Kâzerûnî*, 91^a.

¹¹⁹² “**Mesele:** Zeyd-i vâkıf, vakfiye-i şer’iyyesinde tebdil ve tağyîrini mâ dâme ki kayd-ı hayatta ola, kendisine şart eylediği hânenin kıymetine nisbet, icâresi şey-i kalîl olup ve kıymeti dâhî satın aldığı bahâsından ziyade eylemek caiz olduğun görmeğin, istibdâlini vakfa enfa’ bilüp dâhî izn-i hâkim olmadan vakf-ı mezkûru bey-i men yezîd edip, satın aldığı bahâsından ziyadeye Amr’a satıp akçesin alıp bir mutemed-i aleyh kimesneye emanet koyup, sonra zikr olunan hâne icaresinden ziyade hasıl olur mülk düştükte ândan bedel satın alırım dese, şer’an bey-’i mezkûr sahih olur mu? **el-Cevâb:** Tebdil ve tağyîrden mütebâdir olan tebdil-i şerâitî vakıftır. Nefs-i vakfî tebdil eylemek değildir. Eğer vâkıfın muradı ayn-ı vakfî tebdil etmeğe dâhî mütenâvil idüğü sabit ise sahih ve meşrudur. Ebüsuûd.”; “**Mesele:** Sûret-i mezbûrede vâkıfın mûradı ‘ayn-ı vakfî tebdil etmeğe dâhî mütenâvil idüğü sâbit olup ve bey-’i mezbûr sahih olduğu takdirce ol akçe ile vâkıf-ı mezbûr, hâne-i mezbûreyi icâresinden ziyade icâre hasıl olur mülk almayıp kalsa, yâhûd ol akçe bir tarikle zâyî’ olsa, hâne-i mezbûra müşteri-yi merkûmun mülkü sahih olur mu? **el-Cevâb:** Mülk sahihdir. Aslen müşteriye dahl olunmaz. Ebüsuûd.” Veli b. Yusuf, *Mecma’u’l-fetâvâ*, 126^a.

¹¹⁹³ “Zeyd, mütevellisi olduğu vakıf menzili şerâit-i istibdâl mevcut değil iken Amr’ın mülk menziliyle istibdâl edip tarafından tekabuz bulunsa Zeyd, Amr’ın menzili Amr’a red edip vakıf menzili Amr’dan almaya kâdir olur mu? **el-Cevâb:** Olur.” Kemalpaşazâde, *Fetâvâ*, 83^b; Bozanzâde, *Fetâvâ-yı Ebüsuûd*, 90^a.

¹¹⁹⁴ *İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi: (Havâss-ı Refîa) 19 Numaralı Sicil*, hük. 276, 24: 247.

1074/1663 tarihli bir diğer mahkeme kaydında ise benzer durumda yine “bey’-i bâtt” satışının yapılacağı gündeme getirilmiştir.¹¹⁹⁵ Bu terim bey’ bi’l-vefâ, bey’ bi’l-istiğlâl ve bey’ bi’l-hıyârın¹¹⁹⁶ mukabili bir satımı yansıtmakta ve icap-kabulle artık geri dönülemez satış içermektedir.¹¹⁹⁷ Bu şekilde gerçekleştirilen istibdâli kusur vb. muhayyerlikler sebebiyle fesh etmek ve bazı durumlarda istibdâli eski haline döndürmek, iptal etmek mümkün olmayacak ve hukuki sonuçları geri dönülemez mahiyette yürürlüğe girmiş olacaktır.

Son olarak bir hususa işaret edip istibdâli iptal sebeplerini serdetmeye başlayacağız. Kınalızâde Ali Efendi, istibdâl risâlesinde sahih olmayan istibdâllerin ilk haline döndürülmesinin vacip olduğu şeklinde bir başlık kaleme almıştır. Burada o, Memlûk fakihi İbn Kutluboğa’nın risâlesinden istibdâl feshedildiğine dair yaşanan birtakım örnekler aktarır. İlgili yerde Seriiyyüddîn İbn Şihne tarafından onay verilen bazı istibdâllerde vakfa bedel diye ortaya konan mülklerin, ilgili vakfın sahip olduğu diğer vakıf mallardan müteşekkil olduğunu ve hocası Çivizâde’nin söz konusu istibdâlleri eski haline döndürdüğünü haber verir. Ayrıca Çivizâde’nin istibdâl kapısını kapattığını haber verir.¹¹⁹⁸

3.3.1. İstibdâlin Tamamlanmaması

Ek 9’da görüldüğü üzere istibdâlin birtakım sebeplerden ötürü tamamlan(a)madığına dair 9 fetva tespit edildi. Bu gibi durumlarda istibdâlin iptal edilmesi gerektiği yahut istibdâlin tamamlanmasının lüzumu anlaşılmaktadır. Bunlardan birisinde Mısırlı Hanefî fakihi Emînüddin, vakfedenin istibdâl sonucu teslim aldığı parayı zayi etmesi üzerine, bunu delille veya yeminiyle desteklemesi durumunda onun parayı tazmin etmesine gerek olmadığı yönünde bir fetva verir.¹¹⁹⁹ Burada görüldüğü üzere yeni bir vakıf almak için satılan vakıftan elde edilen para zayi olmuş ve istibdâl tamamlanmamıştır.

Fetâva-yı Kâzerûnî’de zikredilen bir fetvada ise, vakıf nâzırının vakfın bir cihetini istibdâl için satmasından sonra ve ele geçen parayla yeni vakıf alınmasından önce, bir müddeinin ileri sürdüğü satılan vakfın tamiri için önceden kendisinden borç alındığı şeklinde bir iddia anlatılır. Söz konusu müddeinin alacağını talep üzerine nâzır, istibdâl bedelinin

¹¹⁹⁵ *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 12 Numaralı Sicil*, hük. 1206, 16: 880-882.

¹¹⁹⁶ Bunların manaları hakkında geride açıklama yapılmıştır.

¹¹⁹⁷ Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslamiyye*, 6: 8.

¹¹⁹⁸ Kınalızâde Ali Efendi, “Risâle fî isti’cârî’l-evkâf ve istibdâlihâ”, 89-100, 107-110.

¹¹⁹⁹ Abdulfettâh Derviş, *el-Fetâvâ’l-Emîniyye*, 37^b.

yaklaşık 1/3'ine tekabül eden borcun ödemesini yapar. Fetvada böyle bir ödemenin tazmini gerektirip gerektirmediği şeklinde bir soru sorulur. Buna cevap olarak ise, tazminin gerekli olduğu ve bu gibi durumlarda alacağın nazırın yaptığı gibi istibdâl bedelinden değil, sadece vakfın kasasından ya da vakfın gelirinden ödenebileceği söylenir.¹²⁰⁰ Burada istibdâlin 1. kısmı olan satımın gerçekleştiği fakat yeni vakıf alımına temas edilmediği görülür. Bu haliyle istibdâlin tamamlanmadığı anlaşılır. Ancak bunlara sarahaten değinilmemektedir. Bu fetvada ifade edilen; alacakları istibdâl bedelinden değil de vakfın gelirinden ödeme çözümü ve buna rağmen bedel maldan ödeme yapana tazmin yükümlülüğü getirmesi, eldeki bedelle istibdâlin tamamlanmasının lazım geldiğine bir işarettir.

Bir fetvada mütevellinin, istibdâl amacıyla sattığı vakıf malın bedeli ile yeni vakıf almadan ölmesi halinde istibdâlin bir türlü tamamlanması gerektiği, böyle bir durumda bedelin kaybolması söz konusu ise yine istibdâlin tamamlanması gayesine matuf olarak terikesinden bedelin temin edilerek istibdâl tamamlanmasının luzumu anlatılmaktadır.¹²⁰¹ *el-Fetâva'r-Rahîmiyye*'de, başka vakıfların zarurî tamirleri bulunması durumunda istibdâl için satılan vakıf mal bedelinin borç olarak söz konusu tamire sarfedileceği anlatılır. Fakat sonrasında alacak temin edilerek istibdâl tamamlanır bilgisi de kayıtlıdır.¹²⁰² Bu iki fetvada istibdâlin tamamlanmadığından ötürü iptal edildiği sarahaten kayıtlı olmamakla birlikte tamamlanmasının gerekliliğini belirten ifadeler, söz konusu fetvaların bu başlık altında yer bulmasının uygunluğunu göstermektedirler.

İstibdâlin ilk aşaması olan satım kısmının işletilmesine rağmen yeni vakıf alımının icra edilmemesi hallerinde istibdâlin yarıda bırakılmak istendiği dikkat çekmektedir. Bunlardan birisinde müstefti, istibdâl bedelini muameleye¹²⁰³ vermek ister, lakin Şeyhülislâm Ebüsuûd Efendi bunu uygun görmez: “Bu mescide kim imam olursa ruhum için icaresiyle

¹²⁰⁰ Kazerûnî, *Fetâvâ Kâzerûnî*, 88^a-88^b.

¹²⁰¹ Mehmed Fıkhî el-Aynî, *Ecvibetü'l-kâni'a 'ani'l-es'ileti'l-vâkı'a*, 30^a.

¹²⁰² Muhammed Lutfî, *el-Fetâva'r-Rahîmiyye*, 90^b-91^a.

¹²⁰³ “Osmanlı döneminde özellikle para vakıflarına ait paraların, karz verenin alacağını her an talep edebilmesi hükmüne takılmadan ve faiz yasağını açıktan ihlâl etmeden belli oranda bir fazlalıkla ödünç verilmesine imkân sağlamak üzere fıkıh literatüründe “îne satışı” olarak da bilinen bir formülden yararlanma yoluna gidilmiştir. Buna göre önce vakıf, borç vereceği kişinin sembolik değere sahip bir malını kredi vereceği para kadar bir bedel karşılığında peşin olarak satın alır; hemen ardından bu mal, vakıf tarafından belli bir yüzde eklenmiş bedelle vadeli olarak aynı kişiye satılır. Bu formül aynı sonucu verecek şekilde kendi içinde başka türlü de düzenlenebilir. Meselâ vakfa ait sembolik değere sahip bir mal önce vadeli işlemle satılır, ardından daha düşük bedelle peşin olarak geri alınır. Muâmele-i şer'iyye veya kısaca muamele adı verilen bu işlemle bir yandan karzdaki vade belirsizliği sorunu aşılmış, öte yandan kredi ihtiyaçları vakıflara belli bir gelir sağlayacak şekilde karşılanmış oluyordu.” Bilal Aybakan, “Muamele”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2005), 30: 320.

cüz tilavet ede. deyu Hind, bir evini vakfedip tescil olunduktan sonra mezbûr ev, harap olup hâsılı harcına vefâ etmeyecek, mezbûr evin mütevellisi olan Zeyd, zikrolan evi izn-i sultânî ile bey' edip semenin muameleye verip ribhi ile Hind'in ruhu için cüz okutsa câiz olur mu? el-Cevâb: Olmaz. Yerine bedel mülk alır. Ebüssuûd. -Min hattihî-.”¹²⁰⁴ Bu fetva, Boyabâdî tarafından Ebüssuûd Efendi'ye nispet edilir. Görüldüğü üzere Ebüssuûd Efendi, harap hale gelen lojmanın satılması halinde istibdâlin tamamlanmasını gerekli görmektedir. O, anlaşıldığı kadarıyla evin satılmasını istibdâlin ilk aşaması olarak telakki eder ve istibdâlde 2. bir akit olan yeniden mülk almanın uygulanarak istibdâlin tamamlanması yönünde bir kanaat ortaya koyar. Ebüssuûd Efendi'ye benzer bir fetva daha nispet edilmektedir.¹²⁰⁵

Zikri geçen iki fetvaya mutabık olarak bir başka fetvada anlatıldığına göre, vakıf odaların haraba yüz tutması durumunda mütevellinin hiç gelir getirmiyor kanaatine binaen odaları satma talebine olumsuz yanıt verilmiş, fakat bu durumda geliri fazla akar türü bir bedelin istibdâle konu edilmesi şartıyla istibdâle cevaz verilmiştir.¹²⁰⁶ Bu fetvada müsteftinin vakfi sadece satmak istemesi bir bey akdi, müftinin elde edilen parayla yenisinin alınmasını istemesi, istibdâlin 2. aşamasını yani tamamlanmasını ifade eder. Burada müsteftinin vakfi sadece satma arzusunun istibdâli yansıtmadığı ve müftinin bu beyi istibdâle döndürdüğü anlaşılmaktadır. Bunun dışında iki fetvada istibdâl bedelinin yeterli olmadığı zamanlarda devlet desteğinin devreye sokularak istibdâlin tamamlanması yönünde kanaatin benimsendiği ifade edilir.¹²⁰⁷

3.3.2. Şartların Eksik Olması

20 fetvada istibdâlde gerekli olan şartların eksikliği konusuna değinildiği ile karşılaşıldı. İbn Kemal, bir fetvasında vakıf menzil mütevellisinin, istibdâl şartları oluşmamışken orayı mülk menzille istibdâl etmesinin bir hukuki sonucu olarak teslim tesellüm gerçekleştikten sonra tarafların, karşılıklı olarak malları iade etmesi şeklinde bir iptal işlemi

¹²⁰⁴ Boyabâdî Sağır Mehmed Efendi, *Mecmûatü'l-fetâvâ*, 161^b.

¹²⁰⁵ “**Mesele:** Bir vakıf bahçe harap olup izn-i sultan ile bey olursa şeran beyi caiz olur mu? **el-Cevâb:** Yerine bedel alınmak için ise olur. Ebüssuûd.” Veli b. Yusuf, *Mecma'u'l-fetâvâ*, 133^a.

¹²⁰⁶ “Zeydin vakfi olan akâr, haraba müşrif olup vakıfta binaya müsaade olmasa, mütevellî ‘nesne hâsıl olmaz.’ deyu ol akârı re'y-i hâkimle beya kâdir olur mu? **el-Cevâb:** Olmaz. Lakin rey'i ziyâde akâra istibdâli caiz olur.” Hasan b. Ali el-Kayserî, *Semhatü'l-ebrâr*, 220^b.

¹²⁰⁷ Ömer el-Kırımî, *Tuhfetü'l-fetâvâ*, 42^b-43^a; Ahmed Efendi ve Gedûsî, *Netîcetü'l-fetâvâ*, 154.

yapmalarına onay verir. Ebüssuûd Efendi de zikri geçen fetvayı aynı şekilde nakleder.¹²⁰⁸ Tarafların kabzından sonra şartların eksikliğinin farkedilmesi durumunda istibdâlin bozulabileceğine yönelik altı fetva daha nakledilir.¹²⁰⁹ Seyyid Esad, bir fetvasında fiili tasarruf kısıtlaması bulunan nazırın istibdâli icra etmesi halinde bunun iptal edilmesi gerektiğini söylemektedir.¹²¹⁰ Dolayısıyla istibdâli icra edecek tarafların ehliyetlerinde kusur bulunmama şartına yönelik problem neticesinde istibdâlin iptali gündeme getirilebilir. Sultan izni şartı gözetilmeden yapılan bir istibdâl uygulamasının akabinde eskiden vakıf, yeni haliyle de mülk olan malda tamir vb. tasarruflardan sonra tekrar bir başkasına satılma durumu olsa da, istibdâlin bozulacağı yönünde bir fetvanın Hocazâde Esad Efendi tarafından verildiği görülmektedir.¹²¹¹ Bir fetvada vakıf dükkanları, istibdâl şartları tamamlanmadan vâkıfın oğlunun mülk dükkanlarıyla istibdâl eden mütevellinin taraf olduğu istibdâlin sahih olmayacağı zikredilir.¹²¹²

Yahya Efendi'ye atfedilen bir fetvada anlatıldığına göre, vakfiyede istibdâl şartına temas edilmemesine rağmen müteveli, daha fazla gelir getiren bir değirmen karşılığı vakıf değirmeni istibdâl ettirmişti. Bir süre sonra yeni müteveli, vakfedenin istibdâl şartı bulunmamasından ötürü istibdâle itiraz ederek bunu mahkemeye taşımıştı. Yahya Efendi de, teslim ve tesellüm gerçekleşmiş olsa da yeni mütevellinin söz konusu değirmeni bu yöntemle geri almasının mümkün olduğu şeklinde bir cevap vermişti.¹²¹³ Bir başka fetvada anlatıldığına göre, vakfedenin istibdâl şartı mevcut değilken mütevellinin gelirin az ve bedelin daha değerli olma kriterlerini öne sürerek icra etmek istediği istibdâle onay verilmemiştir. Sonrasında mütevellinin istibdâl amaçlı sattığı vakfî müşterinin teslim aldığı belirtilir. İlerleyen zamanlarda eski müteveli yerine göreve getirilen yeni mütevellinin

¹²⁰⁸ “Zeyd, mütevellisi olduğu vakıf menzili şerâit-i istibdâl mevcut değil iken Amr’ın mülk menziliyle istibdâl edip tarafından tekabuz bulunsa Zeyd, Amr’ın menzilini Amr’a red edip vakıf menzili Amr’dan almaya kâdir olur mu? **el-Cevâb:** Olur.” Kemalpaşazâde, *Fetâvâ*, 83^b; Bozanzâde, *Fetâvâ-yı Ebüssuûd*, 90^a.

¹²⁰⁹ Kemalpaşazâde, *Fetâvâ*, 83^b; Bozanzâde, *Fetâvâ-yı Ebüssuûd*, 90^a; Abdulfettâh Dervîş, *el-Fetâvâ’l-Emîniyye*, 30^a; Krebneşi, *Fetâvâ-yı Krebneşi*, 88^a; Salih b. Ahmed el-Kefevî, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 221; Çatalcalı Ali Efendi, “Fetâvâ-yı Ali Efendi” *Açıklamalı Osmanlı Fetvâları*, 385.

¹²¹⁰ Konevîzâde, *el-Fetâvâ’l-Es’adiyye*, 266.

¹²¹¹ Hocazâde Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 101^a.

¹²¹² “Zeyd, mütevellisi olduğu vakıf dükkanları vâkıfın oğlu Amr’ın mülk dükkanlarıyla istibdâl edip lakin şerâit-i istibdâl mevcude olmasa sahih olur mu? **el-Cevâb:** Olmaz.” Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, 460.

¹²¹³ *Mecmûatü’l-fevâid ve’l-fetâvâ*, 131^a.

söz konusu vakıf malı geri almasının meşru olduğu aktarılır.¹²¹⁴

Fetâvâ-yı Kâzerûnî'de zikredilen bir fetvada, istibdâl bedelinin rayiç fiyattan aşağıda olduğu istibdâlden sonra kesin bir şekilde tespit edilmiş ise bunun istibdâli bozmaya yeterli bir sebep görüleceği anlatılır.¹²¹⁵ Aynı mecmûada zikredilen bir başka fetvada ise, vakfın iki tane istibdâle konu edildiği, fakat ilk istibdâlin gabn-i fâhiş içerikli bir bedel karşılığında icra edilmesinden ötürü hakim tarafından onaylanmadığı söylenmiştir. İkinci istibdâleyle ilgili ise bir açıklama yapılmamaktadır.¹²¹⁶

el-Fetâvâ'l-Emîniyye'de kayıtlı bir fetvada anlatıldığına göre nâzırın, harabiyeti öne sürerek vakıf araziye istibdâl etmesinden sonra, yeni birisinin nazırlık görevine gelmesi akabinde, bu nazırın vakıf arazinin uygulanmış istibdâle engel teşkil edecek bir şekilde işlevsel olduğunu iddia ederek istibdâlin iptalini istemesi üzerine istibdâlden önce, istibdâl anında ve sonrasında oranın istifade edildiğine dair delil getirilmesi halinde istibdâl hükmünün batıl olacağı söylenmektedir.¹²¹⁷ Anlaşıldığı üzere bu fetvada istibdâlin şartlarından biri olan vakfın işlevselliğini yitirme koşulu üzerinde durulmaktadır.

Dört fetvada, istibdâl bedeli ve bedelin niteliklerine dair yalan bir beyan olduğunun anlaşılması halinde hükmün iptal edileceği belirtilmiştir.¹²¹⁸ Bunlar içerisinde yer alan bir fetvasında Şehâbeddin Şelebi, “Hakimin hükmü, imkan dahilinde bozulmamalıdır.” kuralını hatırlatarak istibdâl bedeli hakkında şهادette bulunan şahitlerin adaleti gibi bedelin daha değerli olacağı hususunu destekleyecek kriterlerin var olması halinde, hakimin onayı ile de kuvvetlenen istibdâl hükmünün muhafaza edilmesine yönelik bazı açıklamalar yapmaktadır.¹²¹⁹ Şehâbeddin Şelebî, şartların eksikliğinden dolayı iptal edilen istibdâllerden sonra, eski haline dönen vakıf mallara ait gelirlerin tekrar oluşmasına yönelik yardımcı olacak kişilerin sevap kazanacağını söyler.¹²²⁰

¹²¹⁴ “Bir vakfın mütevellisi olan Zeyd, vakfın bir değirmenini şart-ı vâkıf yok iken ol ‘değirmenin gallesi az olur.’ deyu, ‘yerine rey’ an evfer bir akar iştira ederiz.’ deyu, ol değirmeni şeran beya kadir olur mu? **el-Cevâb:** Olmaz.” “Suret-i mezburede Zeyd, ol değirmeni vech-i sabık üzere Amr’a bey ve teslim eylemiş olsa halen Zeyd’in yerine mütevellî olan Bekr, vakf için dava edip ol değirmeni Amr’ın yedinden almaya şeran kadir olur mu? **el-Cevâb:** Olur. Yahya Efendi.” *Mecmûatü'l-fevâid ve'l-fetâvâ*, 131^a.

¹²¹⁵ Kazerûnî, *Fetâvâ Kâzerûnî*, 83^b-84^a.

¹²¹⁶ Kazerûnî, *Fetâvâ Kâzerûnî*, 87^b.

¹²¹⁷ Abdulfettâh Dervîş, *el-Fetâvâ'l-Emîniyye*, 39^a-39^b.

¹²¹⁸ Remlî, *el-Fetâvâ'l-Hayriyye*, 218; Şehâbeddin Ahmed eş-Şelebî, *Fetâvâ*, 102^a; Muhammed el-Lutfî, *el-Fetâvâ'l-Muhammediyye*, 36^a-36^b; Kazerûnî, *Fetâvâ Kâzerûnî*, 91^a.

¹²¹⁹ Şehâbeddin Ahmed eş-Şelebî, *Fetâvâ*, 101^a-102^a.

¹²²⁰ Şehâbeddin Ahmed eş-Şelebî, *Fetâvâ*, 105^b.

Vakıf tahrir defterinde aktarılan bir belgede 10-20 Muharrem 953/13-23 Mart 1546 tarihli bir istibdâl hüccetinden bahsedilir. Hızır Ağa vakfına ait Ahmed Paşa el-Fenârî mahallesinde bulunan vakıf menzilin, aynı mahalledeki bir mülk menzille istibdâlinde sonra “bu, evvel eve bedel olmaz deyu” Çelebî mahallesinden başka bir evle tekrar istibdâl edildiği ifade edilir. Anlaşıldığına göre burada bedelin daha değerli olma şartının işletilmemesi neticesinde ilk istibdâl bozulduktan sonra yeni bir istibdâl yapılmıştır.¹²²¹

3.3.3. İptal/Rücû‘ Talebi

13 fetvada bu yönde bilgi aktarıldığı görülmektedir. Bunların 6 tanesinde şartları mevcut olduğu halde onaylanan bir istibdâl hükmünü başka bir hakim her hangi bir delile dayanmadan bozmasının meşru olmayacağı vurgulanır.¹²²² İki fetvada, vakfa atanan yeni mütevellinin eski mütevellinin icra ettiği istibdâli delilsiz bir şekilde bozmasının mümkün olmadığı söylenir.¹²²³ Başka üç fetvada, mütevellinin icra ettiği istibdâlden kendisinin gerekçesiz bir şekilde fesh talebinde bulunamayacağı zikredilir.¹²²⁴ Bir fetvada ise, bunların yerine nazır için aynı şeyler ifade edilir.¹²²⁵

¹²²¹ *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*, 240.

¹²²² Kemalpaşazâde, *Fetâvâ*, 83^b; Bozanazâde, *Fetâvâ-yı Ebüssuûd*, 90^a; Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde*, 48^b; Kandiye müftüsü Kasım el-Benderî, *el-Vâkıâtü’l-Kebîretü’l-Girîdiyye*, 115^a; Fetvâ emîni Mahmûd Efendi, *Mecmûatü’l-fetâvâ*, 63^b; Çatalcalı Ali Efendi, “Fetâvâ-yı Ali Efendi” *Açıklamalı Osmanlı Fetvâları*, 382.

¹²²³ “**Mesele:** Hind’in, utekasına ve evladlarına ve bade inkirazihim Medine-i münevvereye gallesi sarf olunmak üzere vakf ve şart ettiği menzil ve bağ, haraba müşrif olmakla mahall-i rağbette rey’an ve kıymeten ve galleten ve rağbeten bunlardan ekser ve evfer olan Zeyd’in mülk akarı ile mütevellisi olan Amr, emr-i sultanî ve izn-i hakim ile istibdâl edip, hakim-i şer dahi bade’l-murafaa ol istibdâlin sıhhat ve lüzumuna hükm eylese, halen ol mütevellinin yerine müteveli olan Bekr, nakz-ı istibdâl ve Zeyd’in akar-ı mezkurunu Zeyd’e teslim ve sabıkan vakf olan bahçe ve menzili vakf için istirdad ve zabta kadir olur mu? **el-Cevâb:** Olmaz.” Esîrî Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, 114^b; *Açıklamalı Osmanlı Fetvâları II*, 253.

¹²²⁴ “Yed-i mütevellisi olduğu vakıf şu kadar bâb odaları, Amr’ın mülk börekçi fırını ile cemi-i şerâit-i sıhhat-i istibdâl mevcude iken emr-i sultanî ile istibdâl edip hakime hüccet yazdırsalar halen müteveli, istibdâl-i mezburu feshe kadir olur mu? **el-Cevâb:** Olmaz.” “Zeyd, mütevellisi olduğu vakıf arsayı Âmr’ın mülk arsasıyla cemi-i şerâit-i istibdâl mevcude olmakla izn-i sultanî ile istibdâl edip hakime hüccet yazdırsa halen müteveli, istibdâl-i mezburu nakza kadir olur mu? **el-Cevâb:** Olmaz.” Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 460, 461. Bir başka fetva için bk. Mehmed Fıkhî el-Aynî, *Behcetü’l-fetâvâ*, 259.

¹²²⁵ م: ما قول شيخ الإسلام فيما إذا استبدل زيد ملكه بمكان وقف لعمرو في ذلك المكان بمناقلة ناظره بكر مراعيًا فيه شرائط صحة الاستبدال، ويحكم حاكم شرعي بعد ورود أمر سلطاني لإطلاقه، ثم باع زيد ما قبضه ملكا عن بدل ما استبدله به من بشر، وتصرف فيه بشر نحو خمسة وأربعين سنة على زعم أنه ملكه. فهل والحالة هذه لمن تولى النظارة بعد بكر أنه يأخذ الملك المحول من الوقف بذلك الاستبدال ويلحقه الوقف. أفيدوا الجواب. ج: ليس له ذلك.

“**Tercüme:** Zeyd, Amr’ın vakıf malını aynı mekandaki mülk malı ile emr-i sultan da dahil istibdâlin sıhhat şartlarına riayet ederek istibdâl etti ve şeri hakim bunun sıhhatine hükmetti. Sonra Zeyd, kabzettiği eskiden vakıf olan şimdi ise mülk olan malı Bısr’e sattı. Bısr, 45 sene bu malda tasarruf etti ve Bekir’den sonra vakıf nazırlığı görevine getirilen kişi Bısr’in elinden bu malı alıp tekrar vakıf olmasını sağlayabilir mi? **el-Cevâb:** Hayır.” Esîrî Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, 114^b.

Kadri Efendi, *Enfa' u'l-vesâ'il*'in muhtasarı *Kifâyetü's-sâil*'den istibdâlin ikâle, kusur muhayyerliği, şart muhayyerliği ve görme muhayyerliğini kabul edici olduğunu nakleder.¹²²⁶ İstibdâl tamamlandıktan sonra taraflar, ikâle yoluna giderek mallarını geri almak istemeleri halinde hukuken bir sorun oluşmaz. Fakat ikâleden sonra tekrar istibdâl yapılamaz. Zira ihtilaflı olmasına rağmen burada satış mahiyetinde değerlendirilen ikale akdiyle, vakıf ve mülk mal karşılıklı satılmış olacaktır. Yani taraflar, ikaleyle eski mallarına feshin bir hukuki sonucu olarak değil, satım akdiyle sahip olmaktadır. Bu manayı havi bir ikale, eskiden meşru olan istibdâli artık uygulanamaz hale dönüştürmektedir.¹²²⁷

İstibdâl uygulaması için karşı taraf vakıf malı teslim aldıktan sonra, söz konusu malda bir kusur olduğunu tespit etse vakıf yöneticisi, malı geri alır ve istibdâl hukuki bir sonuç doğurmamış olur. Zikri geçen malın iadesi için yargı kararının bulunması da zorunlu değildir. Öte yandan satılan vakıf maldaki kusurun, teslimden önce veya sonra ortaya çıkmış olması herhangi bir farklı netice doğurmaz. Görme muhayyerliği şeklindeki bir problemde de aynı kanaatin benimsendiği aktarılır. İstibdâl onayı için şart muhayyerliğini eline alan vakıf mala sahip olacak mülk sahibi, bu yetkisini kullanarak istibdâli iptal etse, aynı şekilde istibdâl herhangi bir sonuç doğurmamış kabul edilir.¹²²⁸

Şifâü'l-galîl isimli fetva mecmûasında istibdâl bedeli olarak söylenen miktarın, istibdâl tamamlanıp teslim ve tesellümden önce mülk sahibi tarafından daha aşağı bir tutara çekilmesinin kabul edilemeyeceği ve istibdâlin bozulamayacağı yönünde bir fetva zikredilir. Burada vakıf nazırının harap olmuş vakıf evi (dâr), Zeyd isminde biriyle işlevsel bir mülk evin 1/3'lik hissesi yanında 250 kuruşluk bir bedel karşılığı istibdâl ettiği ile meseleye giriş yapılır. Bu istibdâl, başkadının izninden sonra onun vekili huzurunda ve şahitlerin söz konusu işlemde vakfın maslahatı bulunduğuna şahadetleri sonrasında icra edilmiştir. Ayrıca vakfın geliri vb. kalemlerden tamiri mümkün olmadığı gibi istibdâlden kurtaracak başka bir çözüm bulunamamıştı. Sonra Zeyd, bedel olarak verebileceği miktarın

¹²²⁶ Kadri Efendi, *Vâkı'âtü'l-müftîn*, 78. Hassâf, istibdâlin istihkak talebini de kabul edebileceğini söyler. Hassâf, *Ahkâmü'l-evkâf*, 134.

¹²²⁷ Kadri Efendi, *Vâkı'âtü'l-müftîn*, 78. Ayrıca bk. Hassâf, *Ahkâmü'l-evkâf*, 133-134; Tarsûsî, *Enfa' u'l-vesâ'il*, 83^b-84^a; Muhammed ez-Züheyrî, *Kifâyetü's-sâil*, 70^b-71^a.

¹²²⁸ Kadri Efendi, *Vâkı'âtü'l-müftîn*, 78. Ayrıca bk. Hilâl b.Yahyâ, *Ahkâmü'l-vakf*, 95-96; Hassâf, *Ahkâmü'l-evkâf*, 134; Tarsûsî, *Enfa' u'l-vesâ'il*, 83^b-84^a; Muhammed ez-Züheyrî, *Kifâyetü's-sâil*, 70^b-71^a. İstibdâl akdi gerçekleştirildikten sonra önceden mülk olan şimdiki vakıf malda istihkak talebinde bulunulsa ve bu tescillense istibdâl iptal edilir. Hassâf, *Ahkâmü'l-evkâf*, 134.

sadece işlevsel evin 2/3'lik kısmı olduğunu ve ilaveten 250 kuruş vermeyeceğini söylemişti. Yani evin hissesine 1 hisse daha koyulmuş ve 250 kuruş devreden çıkarılmış idi. Bunun üzerine şahitler tekrar huzura çağrıldılar ve istibdâlin bu durumda bozulamayacağına hükmedildi.¹²²⁹

Hayreddin er-Remlî'nin bir fetvasında, 30 yıldan fazla süredir işlevsiz halde bekleyen vakıftan komşuların da zarar görmeye başlaması üzerine mütevellinin durumu kadıya haber verdiği anlatılır. Kadı, güvenilir bir grup Müslümanı bunun doğru olup olmadığını incelemeleri için oraya gönderir. Onlar da kadıya gelerek söylenenlerin doğru olduğunu bildirirler. Mütevellinin oranın istibdâli için günlerce ilan yaptırmasına rağmen kimseden bir rağbet görülmez. Sonunda biri çıkar ve kıymet bakımından vakıfla eşit olduğuna kanaat getirilen bir bedel karşılığı istibdâl etmeyi kabul ettiğini söyler. Ayrıca bu bedelin gelir ve fayda bakımından vakıftan daha iyi konumda olduğu da anlaşılır. Vakfı mülk olarak alan kişi oraya tamir için masraf yaptıktan sonra başka birisine satar. Yeni müşteri de aldıktan sonra birtakım harcamalarda bulunur. Sonra istibdâl eden mütevellinin yerine atanan yeni müteveli, bedelin kıymet bakımından aynı değil, aşağı konumda olduğunu söyler ve kötü niyetli kimi insanları da buna şahit olarak gösterir ve istibdâlin iptalini talep eder. Hayreddin er-Remlî'ye bu durumda istibdâlin bozulması gerekip gerekmediği şeklinde bir soru sorarlar. O da, ilk şahitlerin adaletli oldukları biliniyor idiyse hüküm bozulmaz diye cevap verir. Nitekim yargı kararı, imkan nispetinde ilga edilemez.¹²³⁰

Dimeşkli Hanefî fakihî Şeyh İsmâîl, bir fetvasında kadı nâibi tarafından onaylanan istibdâle yönelik hüccet düzenlenmesine, aradan uzun zaman geçmesine ve vakıf malı mülküne geçiren kişinin sonradan onu vakıf haline getirmiş olmasına rağmen başkadının, sadece kendi huzurunda icra edilmediğinden ötürü bu istibdâli bozduğu ve enflasyon farkından olduğunu tahmin ettiğimiz bir ilaveden sonra tekrar istibdâli gerçekleştirdiğini haber verir. Ve fetvanın sonunda artık zikri geçen istibdâlin bozulamayacağına vurgu yapılmaktadır.¹²³¹ Görüldüğü üzere bu fetvada istibdâli iptal ettiren kişinin başkadı olduğu ve artık böyle bir isteğe izin verilmeyeceği belirtilmektedir. Osmanlı Şeyhülislâmı Kadızâde Mehmed Tâhir (ö. 1254/1838), Ebüssuûd Efendi'den emr-i sultan bulunmadan 15 yıl gibi bir zaman aşımına uğrayan davaların artık mahkemeye taşınamayacağını nakleder. Ve o,

¹²²⁹ İbrahim eş-Şâmî, *Şifâü'l-galîl*, 54^b-55^a.

¹²³⁰ Remlî, *el-Fetâvâ'l-Hayriyye*, 217.

¹²³¹ İbrahim eş-Şâmî, *Şifâü'l-galîl*, 54^b.

risâlesinde bunu iptali istenen bir istibdâl hükmünün devam ettirilmesi yönünde bir delil olarak zikreder.¹²³²

Aşağıda zikredeceğimiz mahkeme kayıtlarında taraflardan birisinin istibdâlden rücu talebi anlatılmakta ve dikkat çeken bazı ortak yönler görülmektedir: 1. Vâkıf, mülk sahibi veya vekili rücu etmek istemektedir. 2. Vakıf mal ve bedeli menzil cinsinden olup bedel, vakıftan daha değerlidir. 3. Teslim ve tesellüm gerçekleşmiş, yani istibdâlin hükmü ve hukuki sonuçları mevcuttur. 4. Rücû eden Hanefî mezhebine ait bir delile ve vakfedenin istibdâl şartının mevcut olmadığına dayanmaktadır. 5. Mahkeme geri dönme talebini kabul etmemektedir.

25 Cemaziyelevvel 1074/25 Aralık 1663 tarihli bir İstanbul mahkemesi kaydında, Abdullah kızı Sâbiha Hâtun'un İstanbul Debbâğzâde mahallesinde bulunan vakıf menzilini yine İstanbul'daki Haydarhâne mahallesinde yer alan kendi mülk menziliyle istibdâl etmek istediği anlatılır. Bedelin vakıftan daha değerli olduğu, keşif heyeti tarafından da tespit edilir ve istibdâl onaylanır. Fakat Sâbiha Hatun, vakıf mütevelisinin, istibdâlden önce vakfi, sonrasında ise mülkü olan sözkonusu malda tasarruf etmesini engellediğini söyler. Müteveli de cevaben, vakfedenin istibdâl şartı bulunmadığından ötürü böyle davrandığını belirterek verilen istibdâl onay hükmünün iptalini ister. Mahkeme de, söz konusu olayda teklif edilen istibdâl bedelinin daha değerli olmasını yeterli görür ve vâkıfı destekleyici mahiyette bir hüküm verir.¹²³³

1071/1661 tarihli 3 mahkeme kaydında anlatıldığına göre mülk menzil sahipleri, vakfedenin istibdâl şartı bulunmadığını öne sürerek gerçekleştirmiş oldukları istibdâlden rücu etmek istediğini söyler. Müteveli ise, Hanefî fıkından aksi yönde bir metin¹²³⁴ naklederek hakimin onay hükmü verdiğini ve buna göre istibdâlin sahih olması gerektiği şeklinde cevap verir. Hakim de müteveliye destekleyici hüküm bir verir.¹²³⁵

1077 tarihli bir mahkeme kaydında anlatıldığına göre ise, mülk sahibi "İmâm-ı A'zam, Ebû Yûsuf, Yakub, İbrahim mezhebinde, bir rivâyet İmâm-ı Rabbânî Muhammed b. el-

¹²³² Kadızâde Muhammed Tâhir, "el-Akvâlü'l-mardıyye fi'l-fetâvâ'l-aktâri'l-Misriyye", 640-641.

¹²³³ *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 12 Numaralı Sicil*, hük. 1215, 16: 891.

¹²³⁴ "إن الواقف إذا شرط الاستبدال لنفسه في أصل وقفه يصح الوقف والشرط. وأما بدون الشرط أشار في اليسر الكبير أنه لم يتملك الاستبدال إلا القاضي إذا رأى فيه المصلحة".

¹²³⁵ *Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Sosyo-Ekonomik Yaşam: Vakıflar*, 6: 517-518, 530, 545-546.

Hasan eş-Şeybânî mezhebinde mutlak istibdâlin sahîh olmadığına binâen” icab kabulü gerçekleşen istibdâlden dönmek ister. Mütevellî de önceki satırlarda zikri geçen Hanefî fûru metnini nakleder ve mahkeme de aynı şekilde istibdâl hükmünü bozmaz.¹²³⁶ Burada anlatılan mutlak istibdalin, vakfedenin istibdale onay veren şartının vakfiyede kaydedilmediği durumun kastedildiğini söyleyebiliriz.

Bir mahkeme kaydında vakfedenin vakfiyede istibdâle izin vermemiş olduğu halde daha değerli bir bedel karşılığında vakfını istibdâl ettiği aktarılır. Sonrasında vâkıf, “Kütüb-i fıkhiyede dahi istibdâlin adem-i cevâzı mastûrdur. Benim için bâb-ı rücû‘ meftûh olmağla vakf-ı mezkûr vakfiyet üzere bana teslîme tenbîh kemâkân vakfiyet üzere mutasarrıf olurum.” diye mülke dönüşen vakıf malın kendisine mülk olarak geri iadesini talep eder. Hakim de “kıymet cihetinden ekser-u e[v]fer ve bedel olacak istibdâl ile hükme kudreti vardır.” diyerek rücuyu kabul etmemektedir.¹²³⁷

İki mahkeme kaydında ise mülk sahibinin vekili, istibdâl neticesinde gerçekleşen teslim tesellümden sonra, vakfedenin vakfiyesinde istibdâli şart etmediğine dayanarak ve Ebû Yûsuf mezhebinde mutlakan istibdâl sahîh olmadığına binaen rücu etmek istediğini söyler. Hakim ise, istibdâlde vakfin menfaati olduğu gerekçesiyle bunu kabul etmez.¹²³⁸

Bir mahkeme kaydında anlatıldığına göre ise mülk sahibinin vekili, istibdâl gerçekleşmesine rağmen mütevellinin, “vâkıf şartı eksikliğine” dayanarak vakfi teslim etmemesi üzerine mahkemede “vâkıf, istibdâl şart etmediği sûretde hâkimü’ş-şer‘ için istibdâle kudret vardır. Zira vakfa nev‘-i za‘f târî olsa mütevellî, rey‘ ve kıymet cihetinden ekser ve evfer bedel olduğu takdîrde istibdâle kâdir olduğu kütüb-i fıkhiyyede musarrah olunmuştur. Esah kavlı olmadığı takdîrde hâkim, emr-i şerîf-i celîlü’l-kadr ile istibdâl edecek nakzına mecâl yokdur, istibdâl-i mezbûrun sıhhatine hüküm talep ederim.” der ve mahkeme mütevellinin dönme talebini kabul etmez.¹²³⁹ Aynı mahiyette bir mahkeme kaydı daha bulunmaktadır.¹²⁴⁰ Bir mahkeme kaydında istibdâlden rücu için herhangi bir gerekçe zikre-

¹²³⁶ *İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi: 3 Numaralı Sicil*, hük. 739, 17: 596.

¹²³⁷ *Diyyarbakir Şer’iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3754 numaralı sicil*, hük. 355, 3: 377.

¹²³⁸ *Diyyarbakir Şer’iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3787 numaralı sicil*, hük. 37, 8: 521, 526.

¹²³⁹ *İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi: 56 Numaralı Sicil*, hük. 247, 14: 233-234.

¹²⁴⁰ *İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi: (Havâss-ı Refîa) 61 Numaralı Sicil*, hük. 124, 27: 131-132.

dilmediği görülmektedir. Burada anlatıldığına göre vakıf mütevellisinin rücu talebine hakim olumsuz cevap vererek istibdâlin hükmünü ve hukuki sonuçlarını devreye sokar.¹²⁴¹

1087 tarihindeki bir davada anlatıldığına göre istibdâlden sonra mülk sahibinin vekili, “sahibeyne göre ibdal ve istibdâl şartı bulunmadan istibdâl sahih olmaz.” kuralına dayanarak rücu etmek ister. Bunun üzerine müteveli, geride zikri geçen metni naklederek “maslahatla kadı yaparsa sahihtir.” deyip vakfa dönüşen mülk menzili müşteriye geri vermek istemez. Sonra diğer sicillerdeki bilgilerden farklı olarak vekil, “İmam-ı Azam’a göre vakıf bağlayıcı bir akit kabul edilmediğinden” istibdâl sonucu teslim edeceği vakfi müvekkilinin mülküne dahil etmek üzere geri almak istediğini söyler. Müteveli de, sahibeyne göre vakıf müstelzimdir der ve geri vermeyi kabul etmez. Mahkeme de istibdâli bozmaz ve istibdâl bağlayıcıdır diyerek tekrardan vakfi mülke dönüştürmeyi engeller.¹²⁴²

29 Şaban 1077/24 Şubat 1667 tarihinde kaydedilen bir mahkeme hükmünde, İstanbul’daki vakıf menzille mülk menzilin istibdâli zikredilir. Bu işlemde devlet tarafından bedelin enfa‘ olduğuna dair keşif heyeti de gönderilmiştir. İstibdâl tarafları vakıf müte-

¹²⁴¹ *Diyarbakır şer’iyye sicilleri Amid Mahkemesi: 3745 numaralı sicil*, hük. 100, 9: 412.

¹²⁴² “... menzil, mülk ve mülk olan menzil, vakıf olmak üzere tarafeynden kabz [ve] tesellüm olduktan sonra vekil-i mezbûr, istibdâle nâdim ve akd-i istibdâlden rücu’â âzîm olup vâkıf, vakfiyesinde ibdâl ve istibdâli şart etmedikçe İmâmî Ebû Yûsuf Yakub b. İbrahim mezheb-i şerifinde bir rivâyette ve İmâm Muhammed mezheb-i münifinde mutlak ibdâl ve istibdâl sahih olmadığına binâen mütevellî-i mezbûr ile beynlerinde cârî olan akd-i istibdâl-i mezkûrdan bi’l-vekâle rücu’ edip menzil-i mevkûf-ı mezbûra bedel verdiği menzil-i memlûk-i mezkûr ke’levvel müvekkilinin mülküne red olunmak murâd edip, hâkim-i mûmâ-ileyh -ahse-nallâhu te’âlâ fi’l-dâreyn ileyhi- hazretlerinin huzûr-u fâizü’n- nûrlarında müterâfi’ân ve her biri muktezâsınca fasl ve hasma tâlibân olduklarında, mütevellî-i reşid cevâb-ı sedide tesaddî edip, ‘eğerçi hâl-i istibdâl bast olunan minvâl üzredir, lâkin *Fetâvâ-yı Kâdîhân*’ın kitâbü’l-vakfının faslûn fi vakfi’l-müşâ’ında inne’l-vâkıfe izâ şarate’l-istibdâle li nefsihî fi aslî’l-vakf yesihhu’ş şartu ve’l-vakf, ve yemlikü’l-istibdâl. Emmâ istibdâlü’l-vakf bi dîni’ş-şart eşârehü fi’s-Siyeri’l-kebîr ilâ ennehü lâ-yemlikü’l-istibdâle ille’l-kâdi izâ re’yi’l-maslahate fi zâlike. mes’elesî muktezâsınca, ihbâr-ı Müslimîn ile istibdâl-i mezbûrda cânib-i vakfa menfa’at-i azîm ve maslahat-ı cesîm olduğunu lede’ş-şer’i’l-mutahhar zâhir ve mukarrer olmağın hâkim-i mûmâ-ileyh hazretleri istibdâle taraf-ı bâhirü’ş-şereflerinden istibdâle beni tevkîl etmeğîn istibdâl-i mastûr sahih olmuştur.’ deyû red ve teslimden imtinâ’ ve ebâ edip ve sıhhatine hüküm ve kazâ ricâ eyledikde hâkim-i mûmâ-ileyh hazretleri tarafından sâdır olan kelâma nazar ve muhtıl-ı hayr olmakdan hazer edip cânib-i vakfa menfa’at-i azîm oldukda kadı için istibdâl-i vakfi tecvîz eden fukahâ kulları üzere sıhhat-i istibdâle hüküm eyledikde vekil-i mezbûr inân-ı kelâmını semt-i âhara sarf edip fi’l-vâki ‘cânib-i vakfa menfa’at-i cesîme oldukda kadı için istibdâl sahih olup hükm-i hâkim ile istibdâl sahih oldu lâkin İmâm-ı A’zam katında sıhhat lüzûmu müstelzim olmağın menzil-i memlûk-i mezkûru müvekkilemin mülküne idhâl ederim.’ dedi[kde] mütevellî mezbûr, cevâba mütesaddî olup ‘fi’l-vâki’ İmâm-ı mûmâ-ileyh katında sıhhat lüzûmu müstelzim değildir, lâkin İmâmeyn-i Hüâmeyn katlarında müstelzimidir.’ deyû red ve tesellümden imtinâ’ edip hâkim-i mûmâ-ileyh hazretlerine tekrâr müterâfi’ân olduklarında hâkim-i mûmâ ileyh hazretleri istibdâl-i mezkûrun lüzûmuna dahi hüküm ve hükm-i sâbıkını ihkâm etmeğîn ba’de’l-yevm evvelâ tahdîd olunan menzil-i mevkûf müvekkil-i mûmâ ileyhın mülkü ve sâniyen tahdîd olunan menzil-i memlûk anın bedeline vakf oldu ve alâ hâzâ vaka’a’l-işhâd ve’t-tahrîr.” *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 18 Numaralı Sicil*, hük. 270, 18: 294-295.

vellisi Mustafa b. Ramazan ve mülk sahibi Mustafa b. Mehmed'dir. Mülk sahibi, bedellerin teslim ve tesellümünden sonra istibdâle pişman olduğunu ve İmam-ı Azam, Ebû Yûsuf, İmam Muhammed ve kimi fukahânın “mutlak (vakfedenin istibdâl şartının bulunmadığı) istibdâlin sahih olmadığı” görüşlerine istinaden istibdâlin bozulmasını istediğini söylemektedir. Müteveli ise, *Fetâvâ-yı Kâdîhân*'da şartsız istibdâlde maslahat ile birlikte hakim yürüteceği istibdâlin sahih olduğunu *es-Siyerü'l-kebîr* isimli esere atfen belirtir ve teslim aldığı mülk menzili geri vermek istemediğini ifade eder. Son sözü söyleyecek olan hakim, ifade edilen delillere yönelik olarak Ebû Hanîfe'ye göre istibdâlin bağlayıcı olmamasından ötürü istibdâlin böyle bir durumda mütevellinin rızası bulunması halinde bozulabileceğini zikretmekle beraber müteveli, geri dönmez ve hakim, istibdâli iptal etmez.¹²⁴³

20-30 Safer 1087/4-14 Mayıs 1676 senesinde işlenen bir istibdâl sicilinde, vakıf mütevellisiyle mülk menzil vekilinin gerçekleştirdiği bir istibdâl anlatılır. Burada kaydedilenler, bedelin daha değerli olması, bunun kontrolü için keşif heyetinin gönderilmesi, mülk tarafının pişmanlık duyup fukahânın deliline dayanması, mütevellinin Hanefî mezhebinden aksi yönde bir delil nakletmesi ve hakim istibdâlden dönme talebini kabul etmemesi hususlarında diğer mahkeme kayıtları ile aynıdır. Son olarak burada Ebû Hanîfe'nin görüşü belirtildikten sonra Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'e işaretle İmameyn-i Hümâmeyn katlarında sahih istibdâlin bağlayıcı olarak kabul edildiği vurgulanır.¹²⁴⁴

Âmid mahkemesinde 1-10 Safer 1233/10-20 Aralık 1817 tarihinde görülen bir istibdâl davasında ise bir vakıf menzille iki mülk menzilin trampası anlatılır. Burada Âmid şehri Ergani kazasında ikamet eden Tezkereci Sadullah Ağazade Hüseyin'in ve Mehmed Ağa'nın yönetim ve oturma hakkı evlatlara teslim edilmiş vakıf menzil ile iki mülk menzil, istibdâl konusunu oluşturur. Mülk menziller Çadircızâde Hüseyin Ağa'ya ait olmakla birlikte o, vekil olarak vakıf tarafının, mülk menzillerin sahibi olarak da mülk tarafını mahkemede temsil eden tek kişidir. Adaletli Müslümanların bedel malların vakıftan daha değerli olduğuna şهادet ettiği istibdâl tutanağında Çadircızâde'nin, vekaleten mülk menzilleri vakıf olarak teslim aldığı, asaleten de vakıf menzili mülkiyetine geçirdiği belirtilir. Fakat devamında onun, İmam Ebû Yûsuf'a göre şartsız istibdâlin mutlak manada sahih

¹²⁴³ *İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi: 3 Numaralı Sicil*, hük. 739, 17: 594-597.

¹²⁴⁴ *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 18 Numaralı Sicil*, hük. 270, 18: 291-295.

olmadığına binaen istibdâlden rücu etmek istediği zikredilir. Fakat hakim bunu kabul etmez.¹²⁴⁵

Bir başka mahkeme kaydında anlatıldığına göre vâkıf, vakfettiği evin yanması üzerine başka bir mülk evini vakıf, eski vakfını ise mülke dönüştürerek istibdali gerçekleştirir. Sonrasında o, Ebu Hanife'nin vakfın bağlayıcı olmadığı görüşüne binaen, yeni vakfettiği mülkün eski mülk haliyle kalması gerektiği yönünde bir talepte bulunur. Mütevellî ise Ebû Yûsuf'a göre "vakfedenin mücerret vakfiyet demekle şart-ı mezkur mukarin ise sahih ve lazımdır." diyerek bunun kabul edilmemesini ister. Mahkeme de mütevellîyi destekleyen bir hüküm verir.¹²⁴⁶

4 Cemaziyelahir 1029/7 Mayıs 1620 tarihli bir sicilde ise, harap haldeki vakıf menzilin satılarak yerine kıymet bakımından aynı olan yeni bir menzil alınması (istibdâl) konusundaki vakfın satışının "bey'î bâtt" kavramı zikredilerek ifade edildiği görülmektedir.¹²⁴⁷ 1074/1663 tarihli bir başka şeriyye sicilinde ise vakıf menzilin, yangın sonucu işlevsiz duruma düştüğü ve enkazının rayiç bedelle satılarak yerine yeni menzil satın alındığını anlatan satırlarda vakfın satışının "bey'-i bâtt" şeklinde uygulandığı kaydedilmiştir.¹²⁴⁸ Bu kavram, bey' bi'l-vefâ,¹²⁴⁹ bey' bi'l-istiğlâl¹²⁵⁰ ve bey' bi'l-hıyârın¹²⁵¹ karşılığında kullanılıp kesin satışı bir diğer ifadeyle icap-kabulün nihayete ermesiyle geri dönülemez satış ifade eder.¹²⁵² İlgili sicillerdeki vakfın satışının kesin ve kati surette yapılması, istibdâlden rücu etmenin önünü kapayan bir işlem olarak düşünülebilir. Bu yöntemle bir bakıma vakfa gelebilecek zararın önüne geçilebilir.

3.3.4. İstihkâk İddiası

¹²⁴⁵ *Diyanet Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3787 numaralı sicil*, hük. 37, 8: 521.

¹²⁴⁶ *Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Sosyo-Ekonomik Yaşam: Vakıflar*, 7: 273-274.

¹²⁴⁷ *İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi: (Havâss-ı Refîa) 19 Numaralı Sicil*, hük. 276, 24: 247.

¹²⁴⁸ *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 12 Numaralı Sicil*, hük. 1206, 16: 880-882.

¹²⁴⁹ "Bedeli iade edildiğinde geri alınmak üzere bir malın satılmasını konu edinen satış akdi." Abdülaziz Bayındır, "Bey' bi'l-Vefâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 6: 20-22.

¹²⁵⁰ "Bir malın gelirinden faydalanmak için onun bizzat satıcısına kiralanması suretiyle yapılan satışa bey' bi'l-istiğlâl adı verilmiştir." Bayındır, "Bey' bi'l-Vefâ", 6: 20-22.

¹²⁵¹ Kusur, görme ve şart muhayyerliği gibi yetkiler ele alınmak suretiyle yapılan sayım akdi. Detaylı bilgi için bk. H. Yunus Apaydın, "Muhayyerlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 31: 25-30.

¹²⁵² Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslamiyye*, 6: 8.

İstihkak, hak iddiasında bulunma anlamı taşımaktadır. İncelemelerimizde vakıf malın istibdalinden sonra gündeme getirilen istihkak iddiasının, istibdal edilen vakıf mala yönelik olduğunu anlatan 4 fetva¹²⁵³ mülk mala yönelik olduğunu anlatan ise 1 fetva¹²⁵⁴ ile karşılaşılmaktadır. Ayrıca 1 fetvada¹²⁵⁵ böyle bir ayırım netliği tespit edilemediği halde istihkakın iki mala yönelik olduğu da anlaşılabılır. Vakfa yönelik olan istihkakın anlatıldığı 4 fetvada vakfın bizzat kendisine sahip olduğu yönünde bir hak değil, vakfı kiralama hasebiyle milkü'l-menfaa hakkını,¹²⁵⁶ bir diğer fetvada mevkufun aleyh olma hasebiyle vakfın oturma¹²⁵⁷ ve vakfın gelirine sahip olma hakkını¹²⁵⁸ kullanarak istibdalin iptali gündeme getirilmektedir.

Hukuk mantığına göre ilk akla gelen çözüm, eğer böyle bir iddia delillerle desteklenecek ve hakim tarafından onaylanacak olursa, istibdal edilerek mülk statüsüne dönüşen vakıf, tekrardan eski hali olan mülk mahiyetine bürünecektir. Fakat Ebüssuûd Efendî'nin, istibdalden önce mülk olan mala yönelik istibdal sonrasında istihkak iddiasının gündeme geldiği bir fetvasında, istibdali bozmadan istihkak iddiasını onaylatan kişiye malının kıymetinin ödenmesi yönünde bir hüküm verdiği zikredilmektedir. Onun, istihkak iddiasıyla istibdali bozmayıp kıymetinin ödenmesi şeklinde bir çözüm yoluna giderek, tekrardan vakıflara külfet doğuracak bir çıkış yolunu tercih etmediği farkedilmektedir. Burada Ebüssuûd Efendî'nin ennihaye vakıfların maslahatını düşündüğü şeklinde bir yorum yapılabilir.¹²⁵⁹

Menteşzâde'ye ait bir fetvada ifade edildiğine göre, gelir getiren hanenin kiraya verilmesinden sonra kiracının ortadan kaybolması üzerine onun çocukları, gerçekleştiren istibdâli iptal edememektedirler. Şöyle ki; mahallede bir ara yangın çıkar ve vakıf Yahûdî hane yanar. Sonrasında mahallede cami var diye, artık oraya söz konusu dine mensup kişilere ait evlerin yapılamayacağına dair bir ferman çıkar. Bunu duyan mütevellî, vakıf hanenin arsasını şartları oluşan istibdâl ile mülk arsa ve üzerinde bulunan binalar karşılığı

¹²⁵³ Ebü's-Suûd Muhammed b. Ali el-Şîrvânî, *Uddetü erbâbi'l-fetvâ*, 165; Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 460-461.

¹²⁵⁴ Veli b. Yusuf, *Mecma'u'l-fetâvâ*, 126^a.

¹²⁵⁵ Konevîzâde, *el-Fetâvâ'l-Es'adiyye*, 267-268.

¹²⁵⁶ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 461.

¹²⁵⁷ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 460-461.

¹²⁵⁸ Ebü's-Suûd Muhammed b. Ali el-Şîrvânî, *Uddetü erbâbi'l-fetvâ*, 165.

¹²⁵⁹ “**Mesele:** Zeyd'in Amr ile istibdâl ettiği mülke Bekr, müstehik çıkıp alacak Zeyd'den, Amr dahi mülkünü Zeyd'den alır mı? **el-Cevâb:** Elinden mülkün kıymetini alır. Vakıf çıkmak gibi değildir. Ebüssuûd.” Veli b. Yusuf, *Mecma'u'l-fetâvâ*, 126^a.

değiştirir. Böyle bir durumda vakıf mutasarrıfları olan çocukların yetkilerine dayanarak istibdâli bozamayacakları ifade edilir.¹²⁶⁰ İlgili fetvada anlaşıldığı kadarıyla vakıf kiracıları, icare akdinden elde ettikleri haklara dayanarak tasarrufları altında bulunan hane istibdâlinin iptalini istemektedirler.

Yine Menteşzâde'ye ait benzer bir fetvada anlatıldığı üzere, vakıf menzili icâreteynle kiralayan mutasarrıfın oturduğu menzilin yanması üzerine mütevellî, yanan menzilin yerine yenisini inşa etmeye imkan olmadığı gerekçesiyle arsasını başka bir arsayla istibdâl etmişti. Mutasarrıf, kiracı olma yetkisine dayanarak istibdâlden sonra mülkü olan kişiden ilgili arsayı geri almak isteyerek istibdâli iptal etmeye kalkışmıştı. Menteşzâde Abdurrahim Efendi ise buna izin vermemiş ve istibdâlin geçerliliğine hükmetmişti.¹²⁶¹

Bir fetvada vakfın gelirine sahip olan müstehikler tarafından, somut delil olmadığı sürece sıhhatine hüküm verilen istibdâlin iptali için dava açılmayacağı zikredilir. Nitekim onların hakkı vakfın aynında değil gelirindedir.¹²⁶² Bir fetvada menzil vakfın mütevellisi olan babası tarafından istibdâl edilmesinden sonra oturma hakkı kendisinde bulunan çocuğun, buluşa erdiği zamanda meşru şekilde gerçekleşen istibdâli fesh ettiremeyeceği anlatılır.¹²⁶³ Bu fetvada mütevellinin oğlu ve aynı zamanda vakfın oturma hakkını elinde bulundurarak mevkufun aleyh konumunda bulunan çocuk, bâliğ olduğunda istibdali fesh ettirerek vakfın oturma hakkını kullanmak istemekte ve bu yönde bir istihkak iddiasında bulunmaktadır.

¹²⁶⁰ “Zeyd’in evkâf-ı müstegallâtından olan bir vakıf Yahûdî haneye Amr, icâre-yi mu‘accele ve müeccele ile mutasarrıf iken birkaç sene mürûrunda fevt olup, evlâdına intikal edip evlâd dahî birkaç sene zabt edip bu kadar müddette Amr, badehü evlâdî mu‘accele-yi istîfâ ettiklerinden sonra ol Yahûdî hane, harîkte muhterik olup, ba‘dehü ol mahalle karîb-i câm‘i-i şerîf olmakla Yahûdî haneler binâ olunmamak üzere emr-i sultânî vârid olduktan sonra Zeyd’in vakf-ı mütevellisi Bîşr, ol Yahûdî hânenin arsa-yı hâliyesin cem‘i-i şerâit-i istibdâl mevcûde olmakla emr-i sultânî ile Bekr’in arsasını ve üzerinde olan ebniyesi mülk olan akâr ile istibdâl edip hüccet-i şer‘iyye verilip Bîşr, Zeyd’in vakfı için ol akârı kabz ettikte ‘Amr’ın evlâdî bizim olur.’ deyû ol akâra müdâhaleye kâdir olurlar mı? **el-Cevâb:** Olmazlar.” Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 461.

¹²⁶¹ “Zeyd’in, icare-i muaccele ve müeccele ile mutasarrıf olduğu vakıf menzil müddet-i medide zabt ve tasarrufuyla muaccesini istifa ettikten sonra, harikte muhterik olup yerine menzil bina olunmak mümkün olmamakla mütevellisi emr-i sultani ile arsasını cemi-i şerait-i istibdâl mevcude olmakla Hind’in mülk arsası ile istibdâl edip vakıf arsayı Hind’e verip Hind’in arsasını vakıf için zabt eyledikte Zeyd, ‘ol arsa benim muhterik olan arsam bedelidir.’ deyu mütevelliden almağa kadir olur mu? **el-Cevâb:** Olmaz.” Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 461.

¹²⁶² Ebü’s-Suûd Muhammed b. Ali el-Şîrvânî, *Uddetü erbâbi’l-fetvâ*, 165.

¹²⁶³ “Süknası Zeyd-i sağıre meşrut vakıf menzil, haraba müşrif olduktan menzil-i mezbur mütevellisi olup Zeyd’in babası olan Amr, menzil-i mezburu cemi-i şerait-i istibdâl mevcude olduğu halde emr-i sultânî ve re’y-i kâdî ile Amr’ın mülk menzili ile istibdâl eylese halen Zeyd, bâliğ olduktan istibdâl-i mezburu feshe kâdir olur mu? **el-Cevâb:** Olmaz.” Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 460-461.

Bir fetvada anlatıldığına göre birçok mülke sahip olan baba, evladına vakfetmiş olduğu malı satmaya ihtiyaç duyduğu için kadıya müracat eder. Bunun üzerine vakfın satışı caiz olmadığı cevabı ile karşılaşan vâkıf, oğulları huzurunda daha değerli kendi mülk mal karşılığında vakfını istibdâl eder ve hakim bunun sıhhatine hükmeder. Bir zaman sonra istibdâl sonucu mülk olan yeri baba satar ve üzerinden yaklaşık 12 sene geçer. Sonrasında baba ile bazı evlat vefat eder ve kimi evladı, babasının hayattayken mülk malı değil, vakıf malı satmış olduğunu iddia ederler. Bunun vakfın satılmasından önce vuku bulmuş istibdâle tesir ettiğine dayanarak öncesinde gerçekleşen istibdâlin bozulmasını ve ilgili mallardaki haklarını isterler. Cevap olarak ise “hükümler mümkün mertebe iptal edilmekten korunur.” kuralına dayanarak bu talep kabul edilmez.¹²⁶⁴

¹²⁶⁴ Konevîzâde, *el-Fetâva'l-Es'adiyye*, 267-268.

SONUÇ

İstibdâl, vakıf malı bir gerekçeden ötürü mülk mal karşılığı trampa yahut vakfı satıp yerine vakfedilecek mülk mal satın almak manasında kullanılan bir fıkıh terimidir. Bilinen bu tanımın içerisinde yer alabilecek tazminle ve tamirle istibdâl gibi birtakım uygulama şekillerine de Osmanlı dönemine ait kaynaklarda karşılaşmak mümkündür. Tezimizde zikri geçen istibdal-i vakıf tanımına, tazminle istibdal ve tamirle istibdal gibi farklı şekillerin de dahil edilebileceğine dair bazı örnekler incelenmekte ve bu şekillerin, istibdal içerisinde değerlendirilmesi öngörülmektedir.

İncelediğimiz fetva mecmuaları, istibdal risaleleri, mahkeme kayıtları, ahkam defteri belgeleri ve vakıf tahrir belgelerinden müteşekkil 1033 metin içerisinde istibdâl ve istibdâl anlamında kullanılan birçok ifade zikredilmekte ve çoğunluğu istibdâl manasına gelen söz konusu kelimelerin, istibdâle uymayan bir içeriği barındırdıkları da fark edilmektedir. Ayrıca müradif olarak kullanılan 11 kelimenin bulunduğu tespit edilmiştir. Bunların içerisinde bütün kaynaklarda en çok istimal edilen, “istibdâl” terimidir. Sonrasında “bey ve şıra”, “tebdîl”, “tağyir” gibi ifade ve kelimelerin sıklıkla zikredildiği fark edilmektedir. Fakat “bey ve şıra” gibi kelimeler, metinlerde daha çok istibdâli açıklayıcı mahiyette karşımıza çıkmaktadır. Son olarak söz konusu ifadelerin genel olarak bir sisteme göre değil, daha çok kullananlara göre tercih edildikleri anlaşılmaktadır.

İstibdal ve diğer ifadelerin, her zaman tezimizin konusunu oluşturan istibdal-i vakıf anlamında yer almadığı, bazı cümlelerde istibdâle uymayan bir anlam barındırdıkları sonucuna ulaşılmıştır. Bu gibi durumları ayırt etmek için kullanılan kelimenin siyaksibakındaki ifadelere dikkat edilmesi gerektiği söylenebilir. İlgili kelimenin zikredildiği cümlede vakıf ile mülk malın değiştirilmesi yahut mülk malı satın alma amacıyla vakfın satılması veyahut bunu çağrıştıran bir mana bulunuyor ise istibdalin bahse konu edildiği ifade edilebilir. Kullanılan mutlak tebdil ve tağyir kelimesinin öncesinde vakıf maldan söz edildiğinde, buradaki tebdil ve tağyirin istibdal anlamında, bir diğer ifadeyle vakıf-mülk değişimi manasında kullanılmış olabileceği farkedilmektedir.

İstibdalin yapılış şekilleri olarak vakıf malın mülk mal mukabilinde trampa ettirildiğini yahut vakfın satımından sonra ele geçen para ile mülkün vakıf yapma amacı ile satın alınmasını ya da vakfın gasp gibi bir eylemden dolayı bedelini tazmin ettirerek mülkü vakfa dönüştürmeyi veya vakfın bir kısmını tamir için bir parçasını satma işlemlerini

ifade eden metinlerle karşılaşılmaktadır. Söz konusu işlemlerde vakıf gayr-ı menkul-mülk gayr-ı menkul, vakıf nukûd-mülk gayr-ı menkul, vakıf menkul-mülk menkul gibi mal türleri akde konu olmaktadır. Bazı kaynaklarda vakıf veya mülk malın zikri geçen özelliklerine temas edilmediği ve yapılış şekli yahut malın türü ve niteliğinin mutlak bırakıldığı fark edilmektedir.

İstibdâl, tamir ettirilemeyen vakıfların yenileriyle değiştirilmesi, işlevselliği devam eden vakıfların daha değerlileriyle trampa edilmesi, kira geliri az olan vakfın daha fazla kira getirisi bulunan mülk malla değiştirilmesi, vakfın para cinsinden olması halinde vakıf paranın suuistimale maruz bırakılarak varlığını yitirmesini engellemek için vakıf paranın taşınmaz mala dönüştürülmesi gibi bir takım vakfa fayda sağlayacak uygulamaları içeren ve de daha çok vakfın sıkıntılı zamanlarında bir çözüm içermesi hasebiyle özelde vakıfların ekonomisi genelde de toplum ekonomisi açısından son derece kritik bir önemi haiz vakıf hukukunun en önemli meselelerinden birisi olarak görülebilir.

Bu çalışmada, Osmanlı döneminde kaydedilen istibdal şartları içerisinde en fazla üzerinde durulanın, istibdali yetkili kişinin uygulaması ve vakfın işlevini yitirmesi/vakfın zayi olması koşulları olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 199 fetvada istibdali yetkili kişinin uygulaması, 123 fetvada vakfın işlevini yitirmesi/vakfın zayi olması, 52 fetvada vakfın rayiç bedelle satılması, 38 fetvada ise istibdalın kaçınılmaz hale gelmesi koşullarına değinilmektedir. Ayrıca istibdalın en önemli şartlarından birisi olan ve kanun koyucunun ileri sürdüğü şart mesabesinde değerlendirilen vakfedenin istibdali şart koşturması veya istibdali yasaklaması halinde, vakfın harap olması gibi bir durum söz konusu ise sultan ya da kadı devreye sokularak istibdalın meşru görüldüğünü ifade eden oldukça fazla hüküm bulunmaktadır. Bunun yanında birçok istibdal hükmünde sadece vakfedenin istibdal şartının mevcudiyeti yeterli görülmemekte ve vakfın işlevini yitirmesi, vakfın zayi olması gibi problemler ayrıca zorunlu tutulmaktadır.

Mütevelli ve vakfedenin uyguladığı istibdâlin meşruiyetine dair birçok şartın ileri sürüldüğü tespit edilmesine rağmen bu şartların ortak noktası, vakfa yönelik gerçekleşecek maslahat ekseninde deveran etmektedir. Vakfın işlevini yitirmesi, istibdali yetkili kişinin uygulaması, vakfın rayiç bedelle satılması ve vakfedenin istibdale dair şartının bulunması gibi birtakım istibdal koşulları, istibdal akdi neticesinde vakfa fayda sağlamayı amaç

edinme düşüncesi sonucunda ortaya çıkarılmış olarak kabul edilebilir. Ayrıca istibdal akdini suiistimal ederek vakıfların yok olmasına sebebiyet vermeyi önlemek için istibdal akdi neticesinde vakfa dönecek yararın neredeyse kesin olması gerektiği belirtilmektedir.

İncelenen fetva ve risalelerde, vakfedenin istibdal şartı üzerinde detaylı bir şekilde durulmaktadır. Bu metinlerde vakfedenin istibdali şart koştuğu, istibdali şart koşmadığı ve istibdali yasakladığı zikredilmektedir. Birçok kaynakta vakfedenin, bu üç durumdan hangisini ifade ettiği kaydedilmeden, bir diğer tabirle vakfedenin istibdal şartı mutlak bırakılarak istibdal meselelerine yer verildiği görülmektedir. Vakfedenin istibdalin uygulanması ya da uygulanmaması yönünde belirlediği kaydın, Osmanlı fukahası tarafından dikkate alındığı sonucuna ulaşılmasına rağmen, vakfedenin istibdali şart koşmaması veya istibdali yasaklaması durumunda, harap olan vakfın işlevsel bir mülk mukabilinde değiştirilmesi gibi istibdalde vakfın faydasının zahir olması halinde, kadı veyahut sultan devreye sokularak istibdalin gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.

Tarihsel süreçte oldukça suiistimal edildiği haber verilen istibdâl-i vakfa dair Osmanlı döneminde dikkat çeken bir uygulama başlatılmıştır ki; o da istibdâle hüküm yetkisinin kadılarından alınıp sultan izni şartı ileri sürülerek padişaha devredilmesidir. Bu bilgi, günümüz vakıf hukuku kaynaklarında Ebüssuûd Efendi'ye nispet edilmektedir. Fakat İbn Kemal'in fetva mecmûasında istibdâlde izn-i sultan koşulunun ileri sürüldüğü görülmektedir. Buna göre tespit edebildiğimiz kadarıyla Osmanlı öncesi dönemde müşahade edilmeyen istibdâlde sultan izni, İbn Kemal'den itibaren ifade edilmiş bir şart olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı öncesi dönemde vakfedenin istibdâli yasaklaması veya istibdâli şart koşmaması durumunda kadının istibdâle yetkili olacağını belirten ve birçok kaynakta zikredilen ferî mesele, Osmanlıda ortaya çıktığı anlaşılan istibdâlde sultan izni şartının temelini teşkil eden bir görüş olarak kabul edilebilir. Zira kadılık, kanunların uygulanmasını sağlayan makamı temsil etmekte, sultan ise bu otoritenin en üstünde yer alan kişi olarak durmaktadır. Dolayısıyla Osmanlı öncesinde sultan izni ifadesine rastlanılmıyorsa da kadılık makamının devlet başkanına bağlı bir otorite olarak düşünülmesi halinde evleviyetle sultanın istibdâl hususunda Osmanlı öncesi dönemde zımnen de olsa yetki kullandığı anlaşılmaktadır.

İstibdal-i vakıf için sultan ve kadı gibi devlet erkanının izin vermesinin şart olduğu belir-

tilmektedir. Böylelikle istibdal akdinin adeta bir tarafı olarak kabul edilen sultan ve kadının, istibdale yönelik en önemli etkilerinden birisi, vakıfların ebediyetini sağlama amacına matuf olarak, bedel malın belirtilen niteliklere haiz olup olmadığını denetleme uygulamasının gerçekleştirilmesinde görülebilir. Nitekim birçok fetvada sultan ve kadının lüzumu anlatılması yanında, istibdalın hukuki sonuçları başlığında görüleceği üzere, istibdal şartlarını kimi zaman oldukça sıkı tutan fukahanın izinde giden sultan veya kadı, vakfa bedel olarak sunulan malın vakıftan daha değerli olup olmadığını yahut zikredilen mahiyeti taşıyıp taşımadığını denetleyen kişileri dahi görevlendirmişlerdir.

Tezimizin temel kaynaklarından fetva mecmuaları, risaleler, şeriyye sicilleri, ahkam defterleri ve vakıf tahrir belgelerindeki bilgilerin, genel olarak birbirlerini destekledikleri ve birçok hususta birleştikleri görülmektedir. Bununla birlikte fetvalar ve istibdal risaleleri, Osmanlı uygulamasını kısmen yansıtır olsa da, bu kaynaklarda teorik bilgiler diğerlerine oranla daha çok serdedilmekte ve konular daha detaylı sunulmaktadır. Mahkeme kayıtları, ahkam defteri belgeleri ve vakıf tahrir belgelerinde ise sadece uygulamada olanların, bir diğer ifade ile istibdale dair daha sınırlı sayıda mesele ve koşulların aktarıldığı farkedilmektedir. İstibdalın şartlarına dair yer verilen malumat, bunun en tipik örneklerinden birisidir.

Ayrıca herhangi bir istibdal meselesinde Hanefî mezhebinden nakil bulunduğu durumlarda, mezhebe bağlılığın devam ettiğini açık bir şekilde ortaya koymak üzere, özellikle Osmanlı dönemi Arapça fetva mecmualarında, nuküllü fetva mecmualarında ve istibdal risalelerinde, asırlardır süre gelen metinlerin aktarıldığı görülmektedir. Bu metinlerin içerisine erken dönem istibdal hükümleri de dahildir. Buna bakarak istibdal uygulaması ışığında değerlendirecek olursak, Osmanlı dönemine ait fetvalar ve risaleler, aynı zamanda Hanefî füru-ı fikhın devamı niteliğinde ve adeta zincirin halkaları gibi birbirini tamamlayan metinler olarak kabul edilmelidir. Son olarak nuküllü fetva mecmuaları ve birçok Arapça fetva mecmuaları, Hanefî füru-ı fikh metinlerine oldukça fazla yer vermek suretiyle adeta kendi dönemine ait mesellere getirilebilecek hükümleri barındırmak suretiyle, mezhebin devamlılığını ifade etmesi açısından son derece önemli bir konumda durmaktadırlar.

Osmanlı döneminde istibdâl akdine yönelik olarak Hanefi mezhebinin tek otorite olarak benimsendiği ve diğer mezheplerden görüş alma yoluna gidilmediği görülmektedir. Binaenaleyh en azından bu mesele özelinde Hanefiliğin hukuk nizamı açısından yeterli olabilecek seviyede iç dinamikleri haiz olduğu söylenebilir. İstibdâl akdinde bu, vakfa dönecek maslahat prensibi etrafında yol bulmuştur. Şöyle ki; mezhep içerisinde istibdali yasaklayan görüşlere rağmen istibdalde vakfın maslahatı bulunması koşuluyla istibdalın meşruiyeti ileri sürülmüştür.

İstibdâl fetvalarının fetva mecmûalarının vakıf hukuku bölümlerinde az sayıda oldukları anlaşılmaktadır. Bu bağlamda 6,774 vakıf hukuku fetvasından 323 tanesinin istibdâle dair olduğu tespit edildi. Bu, istibdâlin vakıf hukuku fetvalarından yüzde 4,7 oranını kapsadığını göstermektedir. Ayrıca 27,180 mahkeme kaydı içerisinde 169 istibdâl belgesi (%0,4), 5,575 ahkâm defteri belgesi içerisinde ise 209 istibdâl belgesi (%3,7) mevcuttur. 3265 vakıf tahrir belgesinden 83 tanesinin istibdâl konusunu anlatması da, takriben 2,5'lik bir oranı gösterir. Bütün bu veriler, istibdâlin Osmanlı toplumunda çok karşılaşılan bir mesele olmadığı sonucunda aşağı yukarı birleşmektedir. Mahkeme kayıtlarıyla ahkâm defteri belgelerine ait sayıları karşılaştırdığımızda istibdâlin, daha çok bugünkü bakanlar kurulu mahiyetindeki divanda görüşülen oldukça hassas bir konu olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Fakat incelediğimiz ahkâm defterlerinden *İstanbul Ahkâm Defterleri: İstanbul Vakıf Tarihi I (1742-1764)* isimli çalışmanın, defterlerden seçmeleri içerdiğini, hatta burada yer alan 377 hükümden 202 tanesinin istibdâli anlatıyor olması, bu oranların değişiklik gösterebileceğini hatıra getirebilir.

KAYNAKÇA

1. Şer'îyye Sicilleri, Ahkâm Defterleri ve Vakıf Tahrir Belgeleri

Divan-ı Hümâyûn Sicilleri Diyarbakir Ahkâm Defterleri 1 Numaralı Defter (H. 1155-1167/M. 1742-1754). 1. cilt. Nşr. Yaşar Zorlu v.dğr. Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayınları, 2016.

Divan-ı Hümâyûn Sicilleri Diyarbakir Ahkâm Defterleri 2 Numaralı Defter (H. 1167-1176/M. 1754-1763). 2. cilt. Nşr. Yaşar Zorlu v.dğr. Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayınları: 2016.

Divan-ı Hümâyûn Sicilleri Diyarbakir Ahkâm Defterleri 3 Numaralı Defter (H. 1176-1198/M. 1763-1784). 3. cilt. Nşr. Yaşar Zorlu v.dğr. Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayınları, 2016.

Diyarbakir Şer'îyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3828 numaralı sicil (H. 1135-1242/M. 1723-1827). 1. cilt. Nşr. Mehmet Yahya Okutan v.dğr. Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayınları, 2013.

Diyarbakir Şer'îyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3712 numaralı sicil (H. 1145-1212/M. 1732-1798). 2. cilt. Nşr. Mehmet Yahya Okutan v.dğr. Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayınları: 2013.

Diyarbakir Şer'îyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3754 numaralı sicil (H. 1151/M. 1741). 3. cilt. Nşr. Mehmet Yahya Okutan v.dğr. Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayınları, 2014.

Diyarbakir Şer'îyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3743 numaralı sicil (H. 1181-1182/M. 1767-1768). 5. cilt. Nşr. Mehmet Yahya Okutan v.dğr. Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayınları, 2015.

Diyarbakir Şer'îyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3698 numaralı sicil (H. 1210-1217/M. 1795-1802). 7. cilt. Nşr. Mehmet Yahya Okutan v.dğr. Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayınları, 2014.

Diyarbakir Şer'îyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3823 numaralı sicil (H. 1197-1206/M. 1782-1792). 7. cilt. Nşr. Mehmet Yahya Okutan v.dğr. Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayınları, 2014.

Diyarbakir Şer'îyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3750 numaralı sicil (H. 1218 / M. 1803). 8. cilt. Nşr. Mehmet Yahya Okutan v.dğr. Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayınları: 2016.

Diyarbakir Şer'îyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3787 numaralı sicil (H. 1232-1233/M. 1817-1818). 8. cilt. Nşr. Mehmet Yahya Okutan v.dğr. Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayınları: 2016.

Diyarbakir şer'îyye sicilleri Amid Mahkemesi: 3745 numaralı sicil (H. 1237-1239/M.

1822-1824). 9. cilt. Nşr. Mehmet Yahya Okutan v.dğr. Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayınları, 2014.

İstanbul Kadı Sicilleri Balat Mahkemesi: 2 Numaralı Sicil (H. 970-971/M. 1563). 11. cilt. Nşr. Mehmet Akman. İstanbul: İSAM yayınları, 2011.

İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 3 Numaralı Sicil (H. 1027/M. 1618). 13. cilt. Nşr. Yılmaz Karaca v.dğr. (İstanbul: İSAM yayınları, 2010).

İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi: 3 Numaralı Sicil (H. 1077/M. 1666-1667). 17. cilt. Nşr. Yılmaz Karaca v.dğr. İstanbul: İSAM yayınları, 2010.

İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi: (Havâss-ı Refia) 19 Numaralı Sicil (H. 1028-1030/M. 1619-1620). 24. cilt. Nşr. Yılmaz Karaca ve Rasim Erol. İstanbul: İSAM yayınları, 2011.

İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi: (Havâss-ı Refia) 61 Numaralı Sicil (H. 1065-1066/M. 1665). 27. cilt. Nşr. Baki Çakır. İstanbul: İSAM yayınları, 2011.

İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi: (Havâss-ı Refia) 74 Numaralı Sicil (H. 1072-1073/M. 1661-1662). 28. cilt. Nşr. Hüseyin Kılıç v.dğr. İstanbul: İSAM yayınları, 2011.

İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi: 20 Numaralı Sicil (H. 1005-1007/M. 1596-1599). 35. cilt. Nşr. Mehmet Akman ve Fethi Gedikli. İstanbul: İSAM yayınları, 2012.

İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi: 15 Numaralı Sicil (H. 1024-1029/M. 1615-1620). 34. cilt. Nşr. Rifat Günelan ve Talib Mert. İstanbul: İSAM yayınları, 2012.

İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 3 Numaralı Sicil (H. 1027/M. 1618). 13. cilt. Nşr. Yılmaz Karaca v.dğr. İstanbul: İSAM yayınları, 2010.

İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074/M. 1663-1664). 16. cilt. Nşr. Rasim Erol v.dğr. İstanbul: İSAM yayınları, 2010.

İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 18 Numaralı Sicil (H. 1086-1087/M. 1675-1676). 18. cilt. Nşr. Salih Kahrıman v.dğr. İstanbul: İSAM yayınları, 2010.

İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi: 21 Numaralı Sicil (H. 1002-1003/M. 1594-1595). 12. cilt. Nşr. Rasim Erol ve Hüseyin Kılıç. İstanbul: İSAM yayınları, 2011.

İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi: 56 Numaralı Sicil (H. 1042-1043/M. 1633). 14. cilt. Nşr. Fuat Recep ve Sabri Atay. İstanbul: İSAM yayınları, 2011.

İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi: 1 Numaralı Sicil (H. 919-927/M. 1513-1521). 1. cilt. Nşr. Bilgin Aydın ve Ekrem Tak. İstanbul: İSAM yayınları, 2008.

İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi: 2 Numaralı Sicil (H. 924-927/M. 1518-

- 1521). 2. cilt. Nşr. Rifat Günelan v.dğr., İstanbul: İSAM yayınları, 2010.
- İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi: 51 Numaralı Sicil (H. 987-988/M. 1579-1580)*. 8. cilt. Nşr. Rifat Günelan. İstanbul: İSAM yayınları, 2010.
- İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi: 84 Numaralı Sicil (H. 999-100/M. 1590-1591)*. 10. cilt. Nşr. Rifat Günelan. İstanbul: İSAM yayınları, 2010.
- İstanbul Ahkâm Defterleri: İstanbul Vakıf Tarihi I (1742-1764)*. Nşr. Ahmet Tabakoğlu v.dğr. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Merkezi Yayınları 11, 1998.
- Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Sosyo-Ekonomik Yaşam: Vakıflar (1602-17)*. 5. cilt. Editör: Timur Kuran. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Sosyo-Ekonomik Yaşam: Vakıflar (1617-61)*. 6. cilt. Editör: Timur Kuran. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Sosyo-Ekonomik Yaşam: Vakıflar (1661-83)*. 7. cilt. Editör: Timur Kuran. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Sosyo-Ekonomik Yaşam: Vakıflar (1689-97)*. 8. cilt. Editör: Timur Kuran. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri (1009/1600)*. Nşr. Doç. Dr. Mehmet Canatan. İstanbul: Özal Matbaası, 2004.

2. Fetva Mecmûaları

- Abdulfettâh Dervîş b. Temîmî (Derleyen). *el-Fetâvâ'l-Emîniyye fî vâkıâtî's-sâdâtî'l-Hanefiyye*. İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, nr. O/138.
- Ahîzâde Abdülhalîm Efendi (ö. 1013/1604) (Derleyen). *Fetâvâ-yı Ahîzâde*. Nadir Eserler-Arapça, nr. 631. İstanbul Üni. Merkez Ktp.
- Ahmed Efendi (Derleyen), “Muînü'l-müftî fi'l-cevâb ale'l-müsteftî (Fetâvâ-yı Üskübî)”. *Fetâvâ-yı Üskübî Latinizesi ve Tahlili*. Nşr. Nuray Keskin. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2014.
- Atâullah Mehmed Efendi (Derleyen) (ö. 1127/1715). *Fetâvâ-yı Minkârîzâde (Fetâvâ-yı Atâullah Efendi, Fetâvâ-yı Atâiyye, Atâullah Fetâvâsı)*. İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, nr. B/23.
- Boyabâdî, Sağır Mehmed Efendi (ö. 1066/1656) (Derleyen). *Mecmûatü'l-fetâvâ*. Şehid Ali Paşa, nr. 1067. Süleymaniye Ktp.
- Bozanzade Mahmud (ö. 983/1575) (Derleyen). *Fetâvâ-yı Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi*.

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ktp., nr. İSL/654.

Çatalcalı Ali Efendi (ö. 1103/1692) (Fetvayı Veren). “Fetâvâ-yı Ali Efendi”. *Açıklamalı Osmanlı Fetvâları: Fetâvâ-yı Ali Efendi; Cildi Evvel*. Nşr. H. Necati Demirtaş. İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2014.

Çivizâde, Muhyiddin Mehmed Efendi (ö. 954/1547) (Fetvayı Veren). *Mecmûatü’l-fetâvâ (Tahrîrât)*. Kılıç Ali Paşa, nr. 496. Süleymaniye Ktp.

Dede Cöngi (Kara Dede) Kemâleddin İbrahim b. Bahşi (ö. 975/1567) (Fetvayı Veren). *Fetâvâ-yı Dede Cöngi*, İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp., Nadir Eserler-Arapça, nr. 2564.

Derviş Muhammed b. Hasan (Derleyen). *Fetâvâ-yı Akkirmânî*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Ktp., nr. 138.

Dürrîzâde, Şeyhülislâm Mustafa Efendi (Mürettib) (ö. 1188/1775). *ed-Dürretü’l-beyzâ fî beyânî ahkâmî’s-şerî’ati’l-garrâ*. Pertev Paşa, nr. 215. Süleymaniye Ktp.

Ebû Hafs, Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Fâris el-Kinânî el-Mısırî (ö. 829/1426). *Fetâvâ Kâriü’l-Hidâye*. Muallim Cevdet, nr. K/88. İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı.

Ebüssuûd Efendi, Şeyhülislâm (Fetvayı veren) (ö. 982/1574). “Fetâvâ”. *Fetvâları İle Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi*. Nşr. H. Necati Demirtaş. İstanbul, Akıl Fikir Yayınları, 2016.

Ebüssuûd Efendi, Şeyhülislâm (Fetvayı veren). *Ma’ruzât*. Nşr. Pehlül Düzenli. İstanbul: Klasik yayınları 2013.

el-Amasî, Şeyhülislâm Müeyyedzâde Abdurrahman b. Ali (ö. 922/1516) (Derleyen). *Mecmûatü’l-mesâil (Mecmûa-i Müeyyedzâde, el-Fetâvâ)*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Ktp., nr. 160.

el-Aydî, Hacı Resûl b. Sâlih (ö. 978/1570) (Derleyen). *el-Fetâva’l-adliye*, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, nr. K/815.

el-Bezzâzî, Hâfızüddîn Muhammed b. Muhammed b. Şihâb el-Kerderî el-Hârizmî (ö. 827/1424). *el-Fetâva’l-Bezzâziyye, el-Fetâva’l-Hindiyye*’nin kenarında, Bulak, 1310.

el-Gedûsî, Seyyid Ahmed Efendi ve Hafız Mehmed b. Ahmed b. Şeyh Mustafa (ö. 1253/1837) (Derleyen). *Netîcetü’l-fetâvâ mea’n-nukûl*. Nşr. Süleyman Kaya, Betül Algin, Ayşe Nagehan Çelikçi, Emine Kaval. İstanbul: Klasik yayınları, 2014.

el-Kayserî, Hasan b. Ali (Fetvayı Veren) (ö. 1181/1767). *Semhatü’l-ebrâr fî beyânî gumûzî’l-esrâr: (Semhatü’l-fetâvâ)*. İstanbul Müftülüğü Ktp., nr. 384.

el-Kefevî, Salih b. Ahmed (ö. 1181/1767) (Derleyen). *Fetâvâ-yı Ali Efendi*. İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, nr. B/20.

- el-Kırımı, Nakıbüleşrâf es-Seyyid Muhammed Rıza b. Ahmed (Derleyen) (ö. 1169/1755). *Fetâvâ-yı Rızâ*. Yazma Bağışlar, nr. 3534. Süleymaniye Ktp.
- el-Kırımı, Ömer b. Sâlih (1159/1746'da hayatta) (Fetvayı veren). *Tuhfetü'l-fetâvâ*. Atıf Efendi, nr. 1141. Süleymaniye Ktp.
- el-Krebneşi, Mustafa b. Ahmed er-Rûmî (ö. 1093/1682) (Derleyen). *Fetâvâ-yı Krebneşi (Mecmûatü'l-fıkhiyye)*. nr. O/6, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı.
- el-Lutfî, Muhammed (ö. 1138/1725-26) (Fetvayı Veren). *el-Fetâva'l-Muhammediyye fî mezhebi'l-Hanefiyye*. el-Fıkhu'l-Hanefiyye, nr. 44230/22985. el-Kütüphânetü'l-Ezheriyye.
- el-Lutfî, Muhammed (ö. 1138/1725-26) (Derleyen). *el-Fetâva'r-Rahîmiyye fî vâkıâtı's-sâdeti'l-Hanefiyye*. el-Fıkhu'l-Hanefiyye, nr. 26850/2011. el-Kütüphânetü'l-Ezheriyye.
- el-Ömerî, Mekke müftüsü Ebü'l-Vicâhe Abdurrahman b. İsa b. Mürşid el-Ömerî el-Kureşî el-Adevî el-Mürşidî el-Hanefî el-Mâtürîdî (ö. 1037/1628) (Fetvayı Veren). *Fetâva*. İzmirli İ. Hakkı, nr. 827. Süleymaniye Ktp.
- el-Şirvânî, Ebü's-Suûd Muhammed b. Ali (Derleyen) (ö. 1179/1766). *Uddetü erbâbi'l-fetvâ*. derleyen ve tertib eden: Ebü's-Suûd Muhammed b. Ali el-Şirvânî. Hacı Mahmut Efendi, nr. 1214. Süleymaniye Ktp.
- el-Vânî, Mehmed b. Bistâm el-Hoşâbî el-Hüseynî (ö. 1096) (Fetvayı Veren). *Fetâvâ-yı Bistâmî*. Nadir Eserler, nr. 989. İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp., müs. İbrahim b. Abdülkadir.
- en-Nisârî, Ali (ö. 1110/1698) (Fetvayı Veren). *el-Fevâidü'l-'aliyye mine'l-mesâili's-şer'iyye (Fetâvâ-yı Ali Nisârî)*. Yazma Bağışlar, nr. 278, Süleymaniye Ktp.
- Erzurum müftüsü Kadızâde Muhammed Ârif b. Muhammed el-Erzurumî (ö. 1173/1759-60) (Derleyen). *Bahrü'l-fetâvâ*. Hamidiye, nr. 605. Süleymaniye Ktp. müs. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed, ist. 1168 yılı Rebûlevvel sonları (Mart 1755).
- Erzurum müftüsü Kadızâde Muhammed Seyyid İbrahim Edhem b. Ârif b. Muhammed (ö. 1190/1776) (Derleyen). *Nehriyyetü'l-fetvâ*. Nadir Eserler-Türkçe, nr. 1590. İstanbul Üni. Mer. Ktp.
- Esîrî Mehmed Efendi el-Bursevî, Fetva Emîni (ö. 1092/1681) (Hazırlayan). *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*. İSL/296. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ktp.
- es-Sakızî, Sâdık Muhammed b. Ali (ö. 1099/1688) (Derleyen). *Surretü'l-fetâvâ*. Nadir Eserler, nr. 111. İstanbul Üni. Mer. Ktp.
- eş-Şâmî, İbrahim b. Muhammed b. Abdülcelil b. Muhammed b. Şerefüddin b. Muhammed (ö. 1127/1715) (Fetvayı Veren). *Şifâü'l-galîl bi-Fetâvâ'l-merhûm eş-Şeyh İsmâîl*. Aşir Efendi, nr. 132. Süleymaniye Ktp.

- eş-Şelebî (el-Çelebi), Ebü'l-Abbâs Şehâbeddin Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Yûnus (ö. 1021/1612) (Fetvayı veren). *Fetâvâ*. Şehid Ali Paşa, nr. 1026. Süleymaniye Ktp.
- et-Tarsûsî, Ebû İshâk Necmüddîn İbrâhîm b. Alî b. Ahmed (ö. 758/1357). *Enfa' u'l-vesâil ilâ tahrîri'l-mesâil (el-Fetâva't-Tarsûsiyye)*. İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı nr. K/102.
- et-Timurtâşî, Şemseddin Muhammed b. Abdullah b. Ahmed b. Muhammed el-Gazzî el-Hanefî (ö. 1004/1595) (Fetvayı Veren). *Fetâva'l-Îmâm el-Gazzî*. Hindistan: Matbaatü ehli's-sünne ve'l-cemaa, 1332.
- et-Timurtâşî, Şemseddin Muhammed b. Abdullah b. Ahmed b. Muhammed el-Gazzî el-Hanefî (ö. 1004/1595) (Derleyen). *Fetâvâ İbn Nüceym (el-Fetâva'z-Zeyniyye fî fikhî'l-Hanefiyye)*. Bulak: 1321/1903.
- Fetvâ emîni Mahmûd Efendi (Derleyen). *Mecmûatü'l-fetâvâ (Kayd Mecmûası)*. Aşir Efendi, nr. 138/2. Süleymaniye Ktp.
- Fındık Mustafa b. Şeyh Mehmed (ö. 1105/1694) (Derleyen). *Nûru'l-fetâvâ*. Esad Efendi, nr. 1062, Süleymaniye Ktp.
- Hoca Sadeddin Efendi, Şeyhülislâm (ö. 1008/1599) (Fetvayı Veren). *Fetâvâ*. Şehid Ali Paşa, nr. 2728. Süleymaniye Ktp.
- Hocazâde Esad Efendi, Şeyhülislâm (ö. 1034/1625) (Fetvayı veren). *Fetâvâ-yı Esad Efendi*. nr. 157, İstanbul Müftülüğü Ktp.
- Hüsrevzâde, Şeyh Mustafa Rıfkı b. İbrahim (Derleyen) (ö. 1145/1732 civarı). *Kurâsatü'l-fikhiyye ve fukâhetü'r-Rıfkiyye (fi'l-fetâvâ)*. nr. 290, İstanbul Müftülüğü Ktp.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim (ö. 728/1328). *Mecmû'u'l-fetâvâ*. 30: 405. Nşr. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım, 1416/1995.
- İbnü't-Tabbâh, Derviş İbrahim b. Muhammed ed-Dımaşkî el-Hanefî (Mürettib) (ö. 1006/1597-98). *Aynü'l-müftî li-gayni'l-müsteftî*. Süleymaniye Ktp., H. Hüsnü Paşa, nr. 521, ist. 1013, müs. İsmail Safî b. Mustafa, İstanbul.
- İbrahim b. Süleyman er-Remlî el-Cînînî (ö. 1108/1696-97) (Derleyen). *el-Fetâvâ'l-Hayriyye fî nef'i'l-beriyye*. Kahire: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Mîriyye, 1300/1882.
- İstanbul kadısı Muhyiddin Mehmed Hicrî b. Hüsâmeddin Abdullah (ö. 965/1558) (Derleyen). *Vâkıât-ı Karaçelebi (Vâkıât fi'l-fetâvâ, Fetâvâ, Mecmûa fi'l-Fikh)*. Serez, nr.1103. Süleymaniye Ktp.
- Kâdîhân, Ebu'l-Mehasin Fahreddin Hasan b. Mansur b. Mahmud (ö. 592/1196). *Fetâvâ Kâdîhân*. Hindistan: Kalkûta matbaası, 1835.

- Kadri Efendi, Abdülkâdir b. Sinâneddin Yûsuf b. Şeyh Mehmed (ö. 1084/1674) (Derleyen). *Vâkı'âtü'l-müftîn (Fetâvâ-yı Kadri: el-Fetâva'l-Kâdiriyye, Mecmûatü'l-fetâvâ)*. Bulak: 1300/1882-1883.
- Kandiye müftüsü Kasım el-Benderî (Derleyen). *el-Vâkıâtü'l-Kebîretü'l-Girîdiyye (Fetâvâ-yı vâkıât-ı Girîdî)*. 1198/1784, nr. 162. İstanbul Müftülüğü Ktp.
- Karaçelebizâde, Abdülaziz Efendi (ö. 1068/1658) (Derleyen). *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde. Şehid Ali Paşa*, nr. 1048/1. Süleymaniye Ktp.
- Kazerûnî, Abdullah b. Hasan el-Afîf (Fetvayı Veren). *Fetâvâ Kâzerûnî (İcâbetü's-sâilîn bi-fetva'l-müteahhirîn)*. nr. 170. İstanbul Müftülüğü Ktp.
- Kemalpaşazâde [İbn Kemal], Şemseddin Ahmed b. Süleyman (ö. 940/1534) (Fetvayı Veren). *Fetâvâ*. Muallim Cevdet, nr. O. 44. İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı.
- Konevîzâde Şeyh Mehmed b. Mustafa Efendi (Mürettib). *el-Fetâva'l-Es'adiyye fî fikhî'l-Hanefiyye*. Hacı Mahmut Efendi, nr. 1203. Süleymaniye Ktp.
- Mecmûatü'l-fevâid ve'l-fetâvâ*. Esad Efendi, nr. 914. Süleymaniye Ktp.
- Mehmed Efendi (ö. 1044/1635) (Derleyen). *Fetâvâ-yı Sunullah Efendi*. H. Hüsnü Paşa, nr. 502. Süleymaniye Ktp.
- Mehmed Fıkhî el-Aynî (Mürettib). *Behcetü'l-fetâvâ*. Nşr. Süleyman Kaya v.dğr. İstanbul: Klasik yayınları, 2011.
- Mehmed Fıkhî el-Aynî (Fetvayı Veren). *Ecvibetü'l-kâni'a 'ani'l-es'ileti'l-vâkı'a*. nr. 176, İstanbul Müftülüğü Ktp.
- Menteşzâde, Abdürrahim Efendi (ö. 1128/1716) (Fetvayı Veren). *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*. İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı nr. B/21.
- Nâtîfî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ömer et-Taberî (ö. 446/1054). *el-Ecnâs ve'l-furûk*. Süleymaniye Ktp. Fazıl Ahmed Paşa, nr. 665.
- Selânik müftüsü Mevlânâ Pîrî Efendi (Fetvayı Veren). *Suveru'l-fetâvâ*. Amcazade Hüseyin Paşa, nr. 243. Süleymaniye Ktp.
- Semerkandî, Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm (ö. 373/983). *en-Nevâzil*. Süleymaniye Ktp. Fazıl Ahmed Paşa, nr. 683.
- Seyyid Feyzullah Efendi (ö. 1115/1703) (Fetvayı veren). *Fetâvâ-yı Feyziyye*. Nşr. Süleyman Kaya. İstanbul: Klasik yayınları, 2009.
- Sunullah el-Hanefî, b. Ali b. Halil (ö. 1137/1724) (Derleyen). *Mecmûa-i Mesâil-i Fıkhiyye*. Aşir Efendi, nr. 403. Süleymaniye Ktp.
- Süleyman Efendi (ö. 1078/1667) (Fetvayı Veren). *Fetavâ*. Şehid Ali Paşa, nr. 684/3, Süleymaniye Ktp.

Tosyevî, Müsevvid Osman b. Mehmed (ö. 1144/1731'den sonra) (Derleyen). *Fevâidü'l-fetâva'l-Osmâniyye*. nr. O/2, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı.

Veli (Yegan) b. Yusuf, el-İskilibî (ö. 998/1589-1590) (Derleyen). *Mecma'u'l-fetâvâ*. İsmihan Sultan, nr. 223. Süleymaniye Ktp.

3. Fıkıh Kitapları ve Risâleler

Ahmed b. Emînüddîn b. Abdülâl, *Risâletün fî cevâzi istibdâli'l-vakfi mea muhâlefeti şarti'l-vâkif*. Yahuda 2199, nr. XXVIII, vr. 1^a-6^b. Princeton Üniversitesi Kütüphanesi.

Ahsâî, Molla Hanefî (ö. 1270/1854). *Risâle fî hükmi istibdâli'l-evkâf alâ mezhebi İmam Ebî Hanîfe en-Numân ve'l-İmâm Ahmed b. Hanbel rahime-hümallah ve-ma va-kaa fihâ mine'l ittifâki ve'l-ihtilâf*. thk: Abdülilâh b. Muhammed b. Ahmed el-Molla. Silsilet-ü İhyâ-i't-türâsi'l-İslâmî, 1423/2002.

Bedir, Murteza. *Buhara Hukuk Okulu: Vakıf Hukuku Bağlamında X-XIII. Yüzyıl Orta Asya Hanefî Hukuku Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: İSAM yayınları, 2012.

Burhânü's-Şerîa, Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz el-Buhârî el-Mergînânî (ö. 616/1219). *el-Muhîtü'l-Burhânî*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1424/2004.

Cemâleddin el-Merdâvî (ö. 769/1368). "el-Vâzihü'l-celî fî nakzi hükmi İbn Kâdı el-Cebel el-Hanbelî". *Mecmuün fî'l-münâkale ve'l-istibdâl bi'l-evkâf*. thk. Muhammed Süleyman el-Eşgar. 127-138. Beyrut, 1422/2001.

Ebû Zehra (1898-1974), Muhammed. *Muhâdarât fî'l-vakf*. Dâru'l-fikri'l-Arabî.

el-Ensârî, Kadı Muhammed b. Muhammed zâde el-Hanefî. *Kurret'ül-ayn fî şerhi risâleti'l-istibdâl li'l-Allâme ez-Zeyn (İbn Nüceym'in Tahrîru'l-mekâl fî meseleti'l-istibdâl isimli risâlesinin şerhi)*. nr. 224Y, vr. 38a-109a. Princeton Üniversitesi Kütüphanesi.

el-Kuhistânî, Şemsüddîn Muhammed b. Hüsâmiddîn el-Horasânî (ö. 962/1555). *Câmi'u'r-rumûz*. Kalküta, 1274/1858.

es-Sıddîkî, Mekke müftüsü Abdülkâdir b. Ebû Bekir el-Hindî el-Hanefî (ö. 1138/1725). *Katu'l-cidâl fî tahkik-i meseleti'l-istibdâl*. nr. 03 Gedik 17387/4. Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi.

eş-Şelebî (el-Çelebi), Ebû'l-Abbâs Şehâbeddin Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Yûnus (ö. 1021/1612). *[Hâşiyet-ü] Tebyînü'l-hakâik fî şerhi Kenzi'd-dekâik*. Bulak: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Mîriyye, 1314-1315.

et-Trablusî, Burhânüddîn İbrâhîm b. Mûsâ b. Ebî Bekr b. Alî ed-Dımaşkî (ö. 922/1516). *el-İs'âf fî ahkâmi'l-evkâf*. Mısır: Matbaatü Hindiyeye, 1320/1902.

ez-Züheyri, Muhammed b. Ebû Bekir b. Muhammed. *Kifâyetü's-sâil min Enfai'l-vesâil*. el-Kütüphânetü'l-Ezheriyye, nr. 4209/226.

- Hassâf, Ebû Bekr Ahmed b. Ömer ('Amr) b. Müheyr eş-Şeybânî (ö. 261/875). *Ahkâmü'l-Evkâf*. Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1420/1999.
- Hilâl b. Yahyâ, Ebû Bekr Hilâl b. Yahyâ b. Müslim el-Basrî b. Müslim el-Basrî (ö. 245/860). *Ahkâmü'l-vakf*. Haydarâbâd: Dâiratü'l-meârifî'l-'Osmâniyye, H. 1355.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdulaziz ed-Dimeşki (ö. 1252/1836). *el-Minhâtü'l-Hâlik: Hâşiyetü'l-Bahrü'r-râik (el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik içinde)*. 2: 235. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'İslamiyye.
- İbn Âbidîn (ö. 1252/1836). *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*. Beyrut: Dâru'l-fikir, 1412/1992.
- İbn Kadî el-Cebel el-Hanbelî (ö. 771/1370). "el-Münâkale ve'l-istibdâl bi'l-evkâf ve'l-ifsâh ammâ vaka'a fî zâlike mine'n-nizâi ve'l-hilâf". *Mecmuün fî'l-münâkale ve'l-istibdâl bi'l-evkâf*. thk. Muhammed Süleyman el-Eşgar. 45-126. Beyrut, 1422/2001.
- İbn Kudâme. Muvaffakuddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed (ö. 620/1223). *el-Muğni*. 6: 29. Kâhire, 1388/1968.
- İbn Kutluboğa (ö. 879/1474). "[Tahrîcü'l-akvâl fî meseleti'l-istibdâl]". Nşr. Yasin Erden. *İslâm Araştırmaları Dergisi* 39 (2018): 89-148.
- İbn Nüceym, Zeynüddin b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî (ö. 970/1563). *el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'İslamiyye.
- İbn Nüceym, "[Risâle] fî mekâtîbi'l-evkâf ve butlânihâ" *Resâilü İbn Nüceym el-İktisâdiyye*. thk. Muhammed Ahmed Serrâc ve Alî Cuma. Kâhire: Dâru's-selam, 1420/1999.
- İbn Nüceym. "Tahrîru'l-mekâl fî meseleti'l-İstibdâl". *Resâilü İbn Nüceym el-İktisâdiyye*. thk. Muhammed Ahmed Serrâc ve Alî Cuma. 161-182. Kâhire: Dâru's-selam, 1420/1999.
- İbn Nüceym. *el-Eşbâh ve'n-Nezâir 'alâ Mezheb-i Ebî Hanîfe en-Nu'mân*. Lübnan: Beyrut, Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1419/1999.
- İbn Züreyk el-Hanbelî? (ö.891/1486). "[Risâle] fî'l-münâkale bi'l-evkâf". *Mecmuün fî'l-münâkale ve'l-istibdâl bi'l-evkâf*. thk. Muhammed Süleyman el-Eşgar. 139-155. Beyrut, 1422/2001.
- İbnü'l-Hümâm, Kemaleddin Muhammed b. Abdulvahid b. Abdulhamid (ö. 861/1457). *el-Fethu'l-kadîr*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1423/2003.
- Kadızaade Muhammed Tâhir (ö. 1254/1838). *el-Akvâlü'l-mardıyye fî'l-fetâvâ'l-aktâri'l-Mısıriyye*. Nşr. Yasin Erden. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 30 (2017): 631-651.
- Kaya, Süleyman. *Osmanlı Hukukunda İcâreteln*. İstanbul: Klasik yayınları, 2014.

- Kınalızâde Ali Efendi (ö. 979/1572). “Risâle fî isti’cârî’l-evkâf ve istibdâlîhâ”. *İstibdâl Risâleleri Bağlamında Vakıfta İstibdâl Meselesi*. thk. Yasin Erden. 63-112. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2015.
- Kübeysî, Muhammed Ubeyd Abdullah Kübeysî (ö. 1397/1977). *Ahkâmü’l-vakf fi’ş-Şer’iati’l-İslâmiyye*. Bağdat, 1397/1977.
- Muhyiddîn el-Kâfiyecî (ö. 879/1474). “er-Remz ala kenzi’l mearif li-tâlibî’l-‘ulâ ve’l-meârif”. Nşr. Hasan Özer. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 18 (2011). 180-181.
- Muhyiddîn el-Kâfiyecî. “Kitabu’l-muhtasar fî ilmi’l-istibdâl”. Nşr. Hasan Özer. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 18 (2011). 174-176.
- Ömer Hilmi Efendi (1842-1889). *İthafü’l-ahlâf fî Ahkâmî’l-evkâf*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, H. 1307.
- Pîrîzâde, Mekke Müftüsü İbrâhim b. Hüseyin el-Hanefî (ö. 1099/1687-1688). *el-İstidlâl fî hükmi’l-istibdâl*. nr. 1261, vr. 29^b-30^a. Princeton Üniversitesi Kütüphanesi.
- Sadrüşşerîa, Abdullah b. Mesûd el-Mahbûbî el-Hanefî (ö. 747/1346). *Şerhü’l-Vikâye*. Amman: Müesseseti’l-verrâk, 2006.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl (ö. 483/1090). *el-Mebsût*. Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1414/1993.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl. *eş-Şerhu’s-Siyerî’l-kebîr*. 5: 256. Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-‘İlmiyye, 1417/1997.
- Sindî, Muhammed Abid (ö. 1257/1842). *Tağayyürü’r-râğib fî tecdîdi’l-vakfi’l-hârîb*. thk: Abdurrahman nezir. Beyrut: Dâru’l-beşâreti’l-İslâmiyye, 1429/2008.
- Şemseddîn İbnü’l-Harîrî (ö. 728/1328). “İzâhu’l istidlâl ‘alâ ibtâlî’l istibdâl”. *İstibdâl Risâleleri Bağlamında Vakıfta İstibdâl Meselesi*. thk. Yasin Erden. 38-46. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2015.
- Şeybânî, Ebû ‘Abdullah Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad (ö. 189/805). *es-Siyerü’l-kebîr (eş-Şerhu’s-Siyerî’l-kebîr içinde)*. 5: 256-257. Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-‘ilmiyye, 1417/1997.
- Şeyhîzâde Abdurrahman (ö. 1078/1667). *Mecma’u’l-enhur fî şerhi Mülteka’l-ebhur (Dâmad)*. thk, Halil İmrân el-Mansûr. Beyrut: Daru’l-kütübi’l-ilmiyye, 1419/1998.
- Şürünbülâlî, Ali (ö. 1069/1659). “Hüsâmü’l-hükkâmî’l-muhikkîn li-saddi’l-buğâtî’l-mu’tedîn an evkâfi’l-müslimin”. *Hanefî Fakîhi eş-Şürünbülâlî’nin “Hüsâmü’l-Hükkâmî’l-Muhikkîn li-Saddi’l-Buğâtî’l-Mu’tedîn ‘an Evkâfi’l-Müslimîn” Adlı Risâlesinin Tahkiki*. thk. Matiullah Sediqi. 60-120. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2011.

Şürünbülâlî, Ali. *Seâdetü'l-mâcid bi-'imâreti'l-mesâcid*. Raşid Efendi, nr. 1344: 178^a-180^a. Kayseri Ktp.

Şürünbülâlî, Ali. *Vâzihü'l-mehacce li'l-udûl an haleli'l-hücce*. Fatih nr. 2470: 346-349. Süleymaniye Ktp.

Trablûsî, el-marûf bi'l-Hattâb (ö. 995/1587). *Risâle fî hükm-i beyi'l-ahbâs*. thk: İkbâl Abdülaziz mutavvi. 23-89. Kuveyt: Silsilet-ü isdârâtî'l-emâneti'l-âmmе li'l-ev-kâf bi's-şârika, 1427/2006.

Türkmânî, Cemaleddin b. (ö. 769/1368). “Risâletün fî'l-istibdâl fî'l-evkâf min ğayri şar-tin hel yecüz?”. *İstibdâl Risâleleri Bağlamında Vakıfta İstibdâl Meselesi*. thk. Ya-sin Erden. 47-62. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2015.

Zerkâ, Mustafa Ahmed (ö. 1999). *Ahkâmü'l-Evkâf*. Ammân: Dâr-ü Ammâr, 1418/1997.

4. Diğer Eserler

Açıklamalı Osmanlı Fetvâları II. Nşr. H. Necati Demirtaş. İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2012.

Akaltun, Nevzat. *Seçme Fetvalar*. Ankara: Elif Matbaacılık.

Akgündüz, Ahmet. “Ebüssuûd Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10: 365-366. Ankara: TDV Yayınları, 1994.

Akgündüz, Ahmet. “İstibdâl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23: 319. An-kara: TDV yayınları, 2001.

Akgündüz, Ahmet. *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. 373. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1996.

Apaydın, H. Yunus. “Muhayyerlik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31: 25-30. Ankara: TDV Yayınları, 2006.

Arslan, Emine. “Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi'nin Fetva Mecmûası ve Kaynakla-rının Değerlendirilmesi”. *Sahn-ı Semândan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fi-kir Dünyası: Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler: XVI. Yüzyıl*. 290. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları 40, 2017.

Atar, Fahreddin. “Kadı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24: 66. Ankara: TDV Yayınları, 2001.

Aybakan, Bilal. “Muamele”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30: 320. Ankara: TDV Yayınları, 2005.

Bağdatlı İsmail Paşa (1839-1920). *Hediyyetü'l-ârifîn: esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-mu-sannifîn*. 1: 603. Beyrut: Dârü İhyâi't-türâs, 1951.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi. Nşr. Yusuf İhsan Genç v.dğr. İstanbul: Osmanlı

Arşivi Daire Başkanlığı, 2010.

Bayındır, Abdülaziz. “Bey’ bi’l-Vefâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6: 20-22. Ankara: TDV Yayınları, 1992.

Berki, Ali Himmet (1882-1976), *Vakfa Dair Yazılan Eserlerde Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen Istilah ve Tâbirler*, Ankara: Doğu Matbaası.

Berki, Ali Himmet. “Müsteğnen’anh Vakıflar”. *Vakıflar Dergisi VII* (2006).

Beyaztaş, Murat. *İslâm Hukukunda Vakıfların Tağyîri ve İstibdâli*. Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2016.

Bilmen, Ömer Nasuhi (1883-1971). *Hukuk-ı İslamiyye ve Istilahat-ı Fıkhiyye Kamusu*. İstanbul: Bilmen Yayınevi.

Çalış, Halit. “Rakabe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34: 427-428. Ankara: TDV Yayınları, 2007.

Çalış, Halit. Hacak, Hasan. “Rehin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34: 540. Ankara: TDV Yayınları, 2007.

Chamntı Tsılıgır (Hamdi Çilingir). *Hanefî Vakıf Hukukunda Gaye Unsuru*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi 2014.

Devellioğlu, Ferit (1906-1985). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2008.

el-Kefevî, Ebü’l-Bekâ (ö. 1095/1684). *el-Külliyât: Mucemün fi’l-istilâhat ve’l-fürûk el-luğaviyye*. Nşr. Adnan Derviş ve Muhammed el-Mısırî. Müessesetü’r-risâle.

el-Mısırî, Doktor Hüseyin Mücîb. *Mu‘cemü’d-Devleti’l-Osmâniyye*. Kahire: Daru’s-sekâfe, 1425/2004.

el-Mutarrizî, Ebü’l-Feth Burhânüddîn Nâsır b. Abdisseyyid b. Alî el-Hârizmî (ö. 610/1213). *el-Muğrib fi tertîbi’l-mu‘rib*, (I-II), Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-‘ilmiyye, 1418/1997.

et-Tirmizî, Muhammed b. İsâ Sevre b. Musa b. Dahhak Ebû İsâ (ö. 279/892). *Sünen-i Tirmizî/el-Câmiu’l-kebîr*. thk. Beşşar Avvad el-Maruf. Beyrut: Daru’l-garbi’l-İslâmî, 1998.

Eyice, Semavi. “Cami”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7: 58. Ankara: TDV yayınları, 1993.

Genç, Mehmet. “Nâzır”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32: 449-450. Ankara: TDV Yayınları, 2006.

Hacak, Hasan. *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010.

- Hamevî, Muhammed Emîn b. Fazlullâh b. Muhibbiddîn b. Muhammed b. el- Muhibbî ed-Dimeşkî el-Asl (ö. 1111/1699). *Hulâsatü'l-eser fî ayâni'l-karni'l-Hâdî 'Aşar*. 2: 126-128. Beyrut: Dâru Sâdır.
- Hatipoğlu, İbrahim. "Sa'd b. Ebû Vakkâs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35: 372. Ankara: TDV yayınları, 2008.
- <https://www.vgm.gov.tr> (22. 10. 2018).
- İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî (ö. 395/1004). *Mucemü Mekâyîsi'l-lüğa* (I-IV). Nşr. Abdüsselam Muhammed Harun. Daru'l-fikr, 1399/1979.
- İbn Teğrî el-Berdî, Yûsuf b. 'Abdullâh b. ez-Zâhirî el-Hanefiyyi Ebû'l-Mahâsin Cemâluddîn (ö. 874/1469). *en-Nücûmü'z-zâhira fî mulûk'i-Mısr ve'l-Kâhira*. Mısır: Daru'l-kütüb.
- İpşirli, Mehmet. "Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8: 348-349. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Kahraman, Abdullah. "Burhâneddin Trablusî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41: 292. Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- Kaya, Süleyman. "Osmanlı Hukukunda Fetvanın Müftâ-Bih Hâle Geliş Süreci". *Osmanlı Hukukunda Fetva*. Editör: Mustafa Demiray, Klasik yayınları, 2018.
- Kaya, Süleyman. "Ebussuûd Efendi'nin Fetvalarını Doğru Anlamaya Doğru". *Sahn-ı Semândan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası: Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler: XVI. Yüzyıl*. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları 40, 2017. 115-124.
- Köprülü, Fuad (1890-1966). "Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü". *Vakıflar Dergisi* 2. 3-10. 1942.
- Köse, Saffet. "Rüşd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35: 298. Ankara: TDV Yayınları, 2008.
- Kütükoğlu, Mübahat S.. *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*. İstanbul: Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, 1994.
- Makrizî, Ahmed b. 'Alî b. 'Abdülkâdir Ebû'l-'Abbâs el-Hüseynî el-'Ubeydî Takiyyüddîn (ö. 845/1441). *el-Mevâ'iz vel-i'tibâr bi zikril-hutati vel-âsâr*. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1418/1997.
- Mecme'u'l-melikî li buhûsi'l-hadâratî'l-islâmî. *el-Fihri'sü's-Şâmil li't-türâsi'l-'arabiyyi'l-mahtût el-fıkhu ve usûlü'l-fikh*. 12: 101. 'Ammân: Cem'ıyyetü'ummâlî'l metâbi'i't-te'avuniyye, 1999/1420.
- Merkezü Melik Faysal. *Hizânetü't-türas: Fihri'sü mahtûtât. (el-Mektebetü's-şâmile içinde)*.

- Oltaylı, İlbey. “Kadı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24: 72. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Özcan, Tahsin. *Osmanlı Para Vakıfları: Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003.
- Özel, Ahmet. “Muhammed b. Abdillâh Timurtâş”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41: 188-199. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Özel, Ahmet. “Zeynüddin İbn Nüceym”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 20: 236-237. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Özen, Şükrü. “Genel Özellikleri Açısından Fetva Mecmûaları”. *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VII Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı*. 352. Haz. Hatice Ay-nur v.dğr. İstanbul, Turkuaz 2012.
- Özen, Şükrü. “Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3/5 (2005): 249-378.
- Özmel, İsmail. “Kayyım”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25: 107. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Öztürk, Nazif. “Mütevelli”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32: 217. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1886-1972). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. MEB yayınları, 1993.
- Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr b. ‘Abdülkâdir (ö. 666/1268’den sonra). *Muhtârü’s-Sihâh*. Beyrut: Daru’l-me‘âcim, 1986.
- Şeyhülislâmlık. *İlmiyye Sâlnâmesi: Osmanlı İlmiyye Teşkilatı ve Şeyhülislâmlar*. Editör: A. Nezih Galitekin. İşaret yayınları, İstanbul, 1998.
- Taberî, Ebû Câfer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid (ö. 310/923). *Tarihü’t-Taberî: Tarihu’r-Rusûl ve’l-mülûk ve Siletü Tarihü’t-Taberî*. 4: 46. Beyrut, H. 1387.
- Taş, Hülya. “Osmanlı Kadı Mahkemesindeki “Şühûdü’l-Hâl” Nasıl Değerlendirilebilir?”. *Bilig* 44 (2008): 37-38.
- Turan, Şerafettin. “Kemalpaşazâde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25: 238. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Ünal, Sadettin. “Kâbe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24: 16. Ankara: TDV yayınları, 2001.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı. *Osmanlı Devleti’nin İlmiyye Teşkilatı*. Ankara: TTK yayınları, 2014.
- Vizaretü’l-evkâf ve’ş-şüûnî’l-İslâmiyye. *el-Mevsûatü’l-Fıkhiyyeti’l-Kuveytiyye*. 1: 140-142. Kuveyt: Dârü’s-Selâsil, 1404-1427.

EKLER

Ek 1: İstibdâl Risâleleri¹²⁶⁵

İsim	Müellif	Mezhep	Durum	Dönem, Devlet ve Bölge
1. <i>İzâhu'l istidlâl 'alâ ibtâli'l-istibdâl</i> ¹²⁶⁶	Şemseddîn İbnü'l Harîrî (ö. 728/1328)	Hanefi	Yayınlandı	VIII./XIV., Memlük, Kahire
2. <i>Risâle fî'l-istibdâl fî'l-evkâf min gayri şarti-n hel yecûz?</i> ¹²⁶⁷	Cemaleddîn İbnü't Türkmânî (ö. 769/1368)	Hanefi	Yayınlandı	VIII./XIV., Memlük, Kahire
3. <i>el-Vâzihü'l-celî fî nakz-i hükm-i İbn Kâdı el-Cebel el-Hanbelî</i> ¹²⁶⁸	Cemâleddin el-Merdâvî (ö. 769/1368)	Hanbeli	Yayınlandı	VIII./XIV., Memlük, Dımeşk/ Şam
4. <i>el-Münâkale ve'l-istibdâl bi'l-evkâf ve'l-ifsâh ammâ vakaa fî zâlike mine'n-nizâi ve'l-hilâf</i> ¹²⁶⁹	İbn Kadı el-Cebel el-Hanbelî (ö. 771/1370)	Hanbeli	Yayınlandı	VIII./XIV., Memlük, Dımeşk/ Şam
5. <i>[Tahrîcü'l-Akvâl fî meseleti'l istibdâl]</i> ¹²⁷⁰	İbn Kutluboğa (ö. 879/1474)	Hanefi	Yayınlandı	IX./XV., Memlük, Kahire
6. <i>Kitabu'l-Muhtasar fî ilmi'l-istibdâl</i> ¹²⁷¹	Muhyiddîn el-Kâfi-yecî (ö. 879/1474) "	Hanefi "	Yayınlandı Yayınlandı	IX./XV., Memlük, Bergama-Kahire

¹²⁶⁵ İlgili tabloda dönem, devlet ve bölgelere dair yazılan bilgiler, söz konusu musannifin yaşadığı dönemi, vatandaşı olduğu devleti ve mensup olduğu bölgeyi ifade eder. Bölge adı birden fazla şekilde sunulan yerlerde, biyografi yazarlarının naklettiği müellif hakkındaki bilgilere işaret etmek amaçlanmıştır. Risâle yazarının, eserini söz konusu muhitte yazmış olma ihtimali vardır. Bu tablo, 2018 yılında yayınlamış bir makalemin içerisindeki benzer bir tablonun geliştirilmiş halidir. İlgili makalemin künyesi şöyledir: İbn Kutluboğa, "[Tahrîcü'l-akvâl fî meseleti'l istibdâl]", 126.

¹²⁶⁶ Şemseddîn İbnü'l-Harîrî, "İzâhu'l istidlâl 'alâ ibtâli'l istibdâl", *İstibdâl Risâleleri Bağlamında Vakıfta İstibdâl Meselesi*, thk. Yasin Erden, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2015), 38-46.

¹²⁶⁷ Cemaleddin b. Türkmânî, *a.g.t.*, 47-62.

¹²⁶⁸ Cemâleddin el-Merdâvî, "el-Vâzihü'l-celî fî nakzi hükm-i İbn Kâdı el-Cebel el-Hanbelî", *Mecmuün fî'l-münâkale ve'l-istibdâl bi'l-evkâf*, thk. Muhammed Süleyman el-Eşgar (Beyrut: 1422/2001), 127-138.

¹²⁶⁹ İbn Kadı el-Cebel el-Hanbelî, "el-Münâkale ve'l-istibdâl bi'l-evkâf ve'l-ifsâh ammâ vaka'a fî zâlike mine'n-nizâi ve'l-hilâf", *Mecmuün fî'l-münâkale ve'l-istibdâl bi'l-evkâf*, thk. Muhammed Süleyman el-Eşgar (Beyrut: 1422/2001), 45-126.

¹²⁷⁰ İbn Kutluboğa, "[Tahrîcü'l-akvâl fî meseleti'l istibdâl]", 89-148.

¹²⁷¹ Muhyiddîn el-Kâfi-yecî, "Kitabu'l-muhtasar fî ilmi'l-istibdâl", 174-176.

7. <i>er-Remz ala kenzi'l mearif li-tâlibi'l-'ulâ ve'l-meârif</i> ¹²⁷²				
8. <i>[Risâle] fî'l-münâkale bi'l-evkâf</i> ¹²⁷³	İbn Züreyk el-Hanbelî? (ö.891/1486)	Hanbeli	Yayınlandı	VIII./XIV., Memlûk, Dîmeşk/Şam
9. <i>Tahrîru'l-mekâl fî meseleti'l-istibdâl</i> ¹²⁷⁴	Zeynüddîn İbn Nüceym (ö. 970/1563)	Hanefi	Yayınlandı	X./XVI., Osmanlı, Kahire
10. <i>Risâle fî sûret-i dava'l-istibdâl</i> ¹²⁷⁵	"	"	"	"
11. <i>Risâle fî suret-i beyi'l-vakfi lâ 'alâ vechi'l-istibdâl</i> ¹²⁷⁶	"	"	"	"
12. <i>[Risâle] fî mekâtîbi'l-evkâf ve butlânihâ</i> ¹²⁷⁷	"	"	"	"
13. <i>Risâle fî isti'cârî'l-evkâfi ve istibdâlihâ</i> ¹²⁷⁸	Kınalızâde Ali Efendi (ö. 979/1572)	Hanefi	Yayınlandı	X./XVI., Osmanlı, İsparta-Anadolı
14. <i>Risâle fî hükmi beyi'l-ahbâs</i> ¹²⁷⁹	Trablûsî el-marûf bi'l-Hattâb (ö. 995/1587)	Maliki	Yayınlandı	X./XVI., Osmanlı, Mekke
15. <i>Risâletün fî cevâzi istibdâli'l-vakfi mea muhâlefeti şarti'l-vâkıf</i> ¹²⁸⁰	Ahmed b. Emînüddîn b. Abdülâl ¹²⁸¹	Hanefî	Yazma	X.-XI./XVI.-XVII., Osmanlı, Mısır

¹²⁷² Muhyiddîn el-Kâfiyecî, "er-Remz ala kenzi'l mearif li-tâlibi'l-'ulâ ve'l-meârif", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 18, Nşr. Hasan Özer, (2011): 180-181.

¹²⁷³ İbn Züreyk el-Hanbelî?, "[Risâle] fî'l-münâkale bi'l-evkâf", *Mecmuün fî'l-münâkale ve'l-istibdâl bi'l-evkâf*, thk. Muhammed Süleyman el-Eşgar (Beyrut: 1422/2001), 139-155.

¹²⁷⁴ İbn Nüceym, "Tahrîru'l-mekâl fî meseleti'l-İstibdâl", 161-182.

¹²⁷⁵ İbn Nüceym, *Resâil*, 335-338.

¹²⁷⁶ İbn Nüceym, *Resâil*, 345-352. Bu çalışmanın isminden hareketle istibdâl risalesi olmadığı gözükse de para karşılığı satılan vakfın yerine yeni vakıf alınması ve benzeri konular eserde yer almaktadır. Bir de ilk dönem Hanefilerden Hassâf, aslen istibdâli vakfın satışı gibi görür ve kıyasen caiz olmadığına hüküm verir; Ancak istihşanen caizdir der. Hassâf, *Ahkâmü'l-evkâf*, 132. Ayrıca bakınız: 21.

¹²⁷⁷ İbn Nüceym, *Resâil*, 261-278.

¹²⁷⁸ Kınalızâde Ali Efendi, "Risâle fî isti'cârî'l-evkâf ve istibdâlihâ", 63-112.

¹²⁷⁹ Trablûsî el-marûf bi'l-Hattâb, *Risâle fî hükmi beyi'l-ahbâs*, thk: İkbâl Abdülaziz mutavvi (Kuveyt: Silsilet-ü isdârâtî'l-emâneti'l-'âmme li'l-evkâf bi's-şârika, 1427/2006), 23-89. Vakıfların satışı ile ilgili İbn Nüceym'in söz konusu risalesi hakkındaki yaptığımız açıklama burada da dikkate alınmalıdır.

¹²⁸⁰ Princeton Üniversitesi Kütüphanesi, Yahuda 2199, nr. XXVIII, vr. 1^a-6^b.

¹²⁸¹ *Fetâvâ-yı Emînüddîn* isimli mecmuadaki fetvaları veren Emînüddin Muhammed b. Abdülâl el-Mısırî el-Hanefî'nin (ö. 971/1563) oğlu.

16. <i>es-Seyfû 'ş-şehîr alâ men cevveze istibdâle'l-vakfi bi'd-derâhimi ve'd-denânîri</i> ¹²⁸²	Hanîfüddin Mürşid el-Ömerî (ö. 1067/1657)	Hanefi	Ulaşılamadı	XI./XVII., Osmanlı, Mekke
17. <i>Hüsâmü'l-hükkâmî'l-muhikkîn li-saddi'l-buğâtî'l-mu'tedîn an evkâfî'l-Müslimin</i> ¹²⁸³	Ali eş-Şürünlâlî (ö. 1069/1659)	Hanefi	Yayınlandı	XI./XVII., Osmanlı, Mısır
18. <i>Seâdetü'l-mâcid bi-imâreti'l mesâcid</i> ¹²⁸⁴	"	"	Yayınlandı	"
19. <i>Vâzihü'l-mehacce li'l-'udûl an haleli'l-hücce</i> ¹²⁸⁵	"	"	Yayınlandı	"
20. <i>Risâle fî istibdâli'l-vakf</i> ¹²⁸⁶	Abdurrahmân İbn Nakîb (ö. 1081/1671)	Hanefi	Ulaşılamadı	XI./XVII.,
21. <i>el-İstidlâl fî hükmi'l-istibdâl</i> ¹²⁸⁷	Mekke Müftüsü İbrâhim b. Hüseyin Pîrîzâde el-Hanefî (ö. 1099/1687-1688)	Hanefî	Yazma	XI./XVII., Osmanlı, Mekke
22. <i>Katu'l-cidâl fî tahkik-i meseleti'l-istibdâl</i> ¹²⁸⁸	Mekke müftüsü Abdülkâdir b. Ebû Bekir es-Sıddîkî el-Hindî el-Hanefî (ö. 1138/1725)	Hanefi	Yazma	XII./XVIII., Osmanlı, Mekke
23. <i>el-Akvâlü'l-mar-dıyye fî'l-fetâvâ'l-aktâri'l-Mısıriyye</i> ¹²⁸⁹	Kadızzâde Muhammed Tâhir (ö. 1254/1838)	Hanefi	Yayınlandı	XIII./XIX., Osmanlı, Tokat-Kahire-İstanbul

¹²⁸² Bk. Hamevî, *Hulâsatü'l-eser*, 2: 126-128.

¹²⁸³ Ali eş-Şürünlâlî, *a.g.t.*, 60-120.

¹²⁸⁴ Ali eş-Şürünlâlî, *Seâdetü'l-mâcid bi-imâreti'l-mesâcid*, Kayseri Ktp., Raşid Efendi, nr. 1344, 178^a-180^a.

¹²⁸⁵ Ali eş-Şürünlâlî, *Vâzihü'l-mehacce li'l-'udûl an haleli'l-hücce*, Süleymaniye Ktp., Fatih nr. 2470, 346-349.

¹²⁸⁶ Zâhiriyye Ktp., nr. 8863. Bk. Mecme'u'l-melikî li buhûsi'l-hadâratî'l-islâmî, *el-Fihriyye 'ş-Şâmil li't-türâsi'l-'arabiyyi'l-mahtût el-fikhu ve usûlü'l-fikh* ('Ammân: Cem'iyetü'ummâlî'l metâbi'i't-te'avuniyye, 1999/1420), 12: 101.

¹²⁸⁷ Princeton Üniversitesi Kütüphanesi, nr. 1261, vr. 29^b-30^a.

¹²⁸⁸ Sıddîkî, *Katu'l-cidâl*, 113^a-154^a; İsmail Paşa, Bağdatlı (1839-1920), *Hediyetü'l-ârifîn: esmâü'l-müel-lifîn ve âsârü'l-musannifîn* (Beyrut: Dârü İhyâi't-türâs, 1951), 1: 603.

¹²⁸⁹ Kadızzâde Muhammed Tâhir, "el-Akvâlü'l-mar-dıyye fî'l-fetâvâ'l-aktâri'l-Mısıriyye", 631-651.

24. <i>Tağayyürü'r-râğib fî tecdîdi'l-vakfi'l-hârîb</i> ¹²⁹⁰	Muhaddis Muhammed Âbid es-Sindî (ö. 1257/1841)	Hanefi	Yayınlandı	XIII./XIX., Haydarabat (İngiliz sömürgesi) Osmanlı, Medine
25. <i>Risâle fî hükm-i istibdâli'l-evkâf alâ mezhebi İmam Ebî Hanîfe en-Numân ve'l-İmâm Ahmed b. Hanbel rahimehümallah ve-ma vakaa fihâ mine'l ittifâki ve'l-ihtilâf</i> ¹²⁹¹	Molla Hanefî el-Ahsâî (ö. 1270/1854)	Hanefi Hanbeli (Fıkhu'l-mükaran)	Yayınlandı	XIII./XIX., Osmanlı, Medine-Mekke

¹²⁹⁰ Sindî, Muhammed Abid, *Tağayyürü'r-râğib fî tecdîdi'l-vakfi'l-hârîb*, thk: Abdurrahman nezir (Beyrut: Dârü'l-beşâreti'l-İslâmiyye, 1429/2008), 1-24.

¹²⁹¹ Molla Hanefî el-Ahsâî, *Risâle fî hükm-i istibdâli'l-evkâf alâ mezhebi İmam Ebî Hanîfe en-Numân ve'l-İmâm Ahmed b. Hanbel rahimehümallah ve-ma vakaa fihâ mine'l ittifâki ve'l-ihtilâf*, thk: Abdülilâh b. Muhammed b. Ahmed el-Molla (Silsilet-ü İhyâ-i't-türâsi'l-İslâmî, Fıkhu'l-mukâran 2, 1423/2002), 24-50.

Ek 2: Müellifi Hakkında Detaylı Bilgi Bulamadığımız İstibdâl-i Vakıf Risâleleri

26. <i>Risâle fî hükmi sarfî fâzil-i vakfîn 'alâ âhara ve sarfî mâl-i istibdâl-i vakfîn 'alâ 'imâratin âhar</i> ¹²⁹²	Mustafa Muhammed el-Kutb el-Hanefî el-Ezherî	Hanefî	Ulaşılamadı
27. <i>Risâletün fî istibdâli'l-vakf</i> ¹²⁹³	Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdülaziz ed-Dimeşkî el-Hanefî	Hanefi	Ulaşılamadı
28. <i>Meseletü'l-istibdâl</i> ¹²⁹⁴	Kemâleddîn Muhammed Ebû'l-Vefâ b. Burhâneddîn ebî's-Safâ İbrâhîm b. el-Vefâî (Hicri 878'de yaşıyordu)	?	Ulaşılamadı
29. <i>Kurret'ül-ayn fî şerhi risâleti'l-istibdâl li'l-Allâme ez-Zeyn (İbn Nuceym'in Tahrîru'l-mekâl fî meseleti'l-istibdâl isimli risâlesinin şerhi)</i> ¹²⁹⁵	Kadı Muhammed b. Muhammed zâde el-Ensârî el-Hanefî	Hanefi	Yazma

¹²⁹² Merkezü Melik Faysal, *Hizânetü't-türas: Fihrisü mahtûtât (el-Mektebetü's-şâmile içinde)*, 24: 960/23276.

¹²⁹³ Merkezü Melik Faysal, *Hizânetü't-türâs: Fihrisü mahtûtât*, 24: 975/23291.

¹²⁹⁴ Merkezü Melik Faysal, *Hizânetü't-türâs: Fihrisü mahtûtât*, 220: 144/122883.

¹²⁹⁵ Princeton Üniversitesi Kütüphanesi, nr. 224Y, vr. 38^a-109^a.

Ek 3: İstibdâl Başlığı Bulunan Fetva Mecmûaları¹²⁹⁶

Fetva Mecmûası	Fetvayı Veren/ /Derleyen/Mürettib	Başlık İsmi
1. <i>Fetâvâ</i>	İbn Kemal (F)	Bâbü'l-İstibdâl
2. <i>Mecmûatü'l-fetâvâ</i>	Boyabâdî Sağır Mehmed Efendi (D)	fî mâ yetalleku bi'l-İstibdâl
3. <i>Fetâvâ-yı Ali Efendi</i>	Salih b. Ahmed el-Kefevî (D)	İstibdâli'l-vakf ve mâ yünâsi-buhu
4. <i>el-Fetâva'l-Es'adiyye fî fikhi'l-Hanefiyye</i>	Konevîzâde Şeyh Mehmed b. Mustafa Efendi (M)	Bâbü'l-İstibdâl
5. <i>Fetâvâ-yı Abdürrahîm</i>	Menteşzâde Abdurrahim Efendi (F)	fî İstibdâli'l-vakf
6. <i>Fevâidü'l-fetâva'l Osmâniyye</i>	Müsevvid Osman b. Mehmed Tosyevî (D)	fî İstibdâli'l-vakf
7. <i>ed-Dürretü'l-beyzâ fî beyâni ahkâmî 'ş-şerî'ati'l-garrâ</i>	Şeyhülislâm Dürrîzâde Mustafa Efendi (M)	Faslün fî'r-Rakabe ve'l-İstibdâl
8. <i>Uddetü erbâbi'l-fetvâ</i>	Ebü's-Suûd Muhammed b. Ali el-Şîrvânî (D)	Bâbü'l-İstibdâl
9. <i>Behcetü'l-fetâvâ</i>	Mehmed Fikhî el-Aynî (M)	Faslün fî İstibdâli'l-vakf
10. <i>Mecmûatü'l-fetâvâ (Kayd Mecmûası)</i>	Fetvâ emîni Mahmûd Efendi (D)	İstibdâlü'l-vakf ve mâ yünâsi-buhu
11. <i>Bahrü'l-fetâvâ</i>	Kadızzâde Muhammed Arif Efendi (D)	Faslün fî İstibdâli'l-vakf
12. <i>Semhatü'l-ebrâr fî beyâni gumûzi'l-esrâr</i>	Hasan b. Ali el-Kayserî (F)	İstibdâlü'l-vakf ve mâ yünâsi-buhu
13. <i>el-Vâkıâtü'l-Kebîretü'l-Girîdiyye (Fetâvâ-yı vâkıât-ı Girîdî)</i>	Kandiye müftüsü Kasım el-Benderî (D)	Bâb-ü İstibdâli'l-vakf ve mâ yünâsibuhu
14. <i>Netîcetü'l-fetâvâ mea'n-nukûl</i>	es-Seyyid Ahmed Efendi ve Hafız Mehmed b. Ahmed b. Şeyh Mustafa el-Gedûsî (D)	Faslün fî'l-İstibdâl
15. <i>Mecmûatü'l-fevâid ve'l-fetâvâ</i>	?	mâ yetalleku bi'l-İstibdâl

¹²⁹⁶ Tablolarda mecmuayı hazırlayan kişiyi tespit edemediğimiz durumlarda ilgili fetvayı veren kişiyi (F) rumuzuyla ifade ettik. Tabloyu oluştururken imkan nispetinde fetvayı verene/derleyene/mürettibe göre kronolojik bir sıralama takip ettik.

Ek 4: İncelenen Vakıf Hukuku ile İstibdâl Fetva Sayıları

Fetva Mecmûası	Fetvayı Veren/Derleyen/Mürettib	Vakıf hukuku Fetva Sayısı	İstibdâl Fetva Sayısı
1. <i>Mecmûatü'l-mesâil (Mecmûa-i Müeyyedzâde, el-Fetâvâ)</i>	Müeyyedzâde Abdurrahman el-Amasî (D)	78	6
2. <i>Mecmûa-i Fetâvâ</i>	İbnü'l-Edhemî el-Mağnisâvî (D)	26	0
3. <i>Fetâvâ</i>	İbn Kemal (F)	368	8
4. <i>el-Fetâvâ</i>	Ebü'l-Abbâs Şehâbeddin Ahmed eş-Şelebî (F)	133	16
5. <i>el-Fetâvâ'l-Emîniyye fî vâkıâtı's-sâdâtı'l-Hanefiyye</i>	Abdulfettâh Dervîş b. Temîmî (D)	79	7
6. <i>el-Fetâvâ'l-adliye</i>	Hacı Resûl b. Sâlih el-Aydî (D)	51	3
7. <i>Mecma'u'l-fetâvâ</i>	Veli b. Yusuf el-İskilibî (D)	376	12
8. <i>Ma'rûzât</i>	Ebüssuûd Efendi (F)	14	1
9. <i>Fetâvâ-yı Ebüssuûd Efendi</i>	Bozanzâde (D)	139	8
10. <i>Mecma'u'l-mesâilî's-şer'iyye fî'l-ulûmî'd-dîniyye</i>	Saruhânî Lâî Efendi (D)	40	0
11. <i>Fetâvâ İbn Nüceym (el-Fetâvâ'z-Zeyniyye fî fıkhi'l-Hanefiyye)</i>	Şemseddin Muhammed et-Timurtâşî el-Hanefî (D)	64	3
12. <i>el-Fetâvâ [Fetâvâ'l-Gazzî, el-Fetâvâ't-Timurtâşîyye]</i>	Şemseddin Muhammed et-Timurtâşî el-Hanefî (F)	70	6
13. <i>Muînü'l-müftî fî'l-cevâb ale'l-müstefî (Fetâvâ-yı Üskübî)</i>	Ahmet Efendi (D)	32	1
14. <i>Fetâvâ-yı Akkirmanî</i>	Dervîş Muhammed b. Hasan (D)	70	3
15. <i>Fetâvâ-yı Karaçelebizâde</i>	Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi (D)	293	9
16. <i>Fetavâ</i>	Süleyman Efendi (F)	46	1
17. <i>Fetâvâ-yı Minkârîzâde (Fetâvâ-yı Atâullah Efendi, Fetâvâ-yı Atâiyye, Atâullah Fetâvâsı)</i>	Atâullah Mehmed Efendi (D)	355	6

18. <i>Vâkı'âtü'l-mütfin (Fetâvâ-yı Kadri, el-Fetâva'l-Kâdiriyye, Mecmûatü'l-fetâvâ)</i>	Kadri Efendi (D)	102	11
19. <i>Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi</i>	Esîrî Mehmed Efendi el-Bursevî (D)	498	10
20. <i>Fetâvâ-yı Krebneşî (Mecmûatü'l-fıkhiyye)</i>	Mustafa b. Ahmed er-Rûmî el-Krebneşî (D)	311	7
21. <i>Surretü'l-fetâvâ</i>	Sâdık Muhammed b. Ali es-Sakızı (D)	103	10
22. <i>Fetâvâ-yı Ali Efendi</i>	Salih b. Ahmed el-Kefevî (D)	384	9
23. <i>el-Fetâvâ'l-Hayriyye fî nef'i'l-beriyeye</i>	İbrahim b. Süleyman er-Remlî el-Cînî (D)	283	10
24. <i>Fetâvâ-yı Bistâmî</i>	Mehmed b. Bistâm el-Hoşâbî el-Hüseynî el-Vânî (F)	76	8
25. <i>el-Fevâidü'l-'aliyye mine'l-mesâilî 'ş-şer'iyye (Fetâvâ-yı Ali Nisârî)</i>	Ali en-Nisârî (F)	29	1
26. <i>Fetâvâ-yı Feyziyye</i>	Seyyid Feyzullah Efendi (F)	224	2
27. <i>Fetâvâ-yı Abdürrahîm</i>	Menteşzâde Abdurrahim Efendi (F)	1509	14
28. <i>el-Fetâva'r-Rahîmiyye fî vâkıâtî's-sâdeti'l-Hanefiyye</i>	Muhammed el-Lutfî (D)	315	5
29. <i>Mecmûa-i Mesâil-i Fıkhiyye</i>	Sunullah b. Ali b. Halil el-Hanefî (D)	67	5
30. <i>el-Fetâva'l-Muhammediyye fî mezhebi'l-Hanefiyye</i>	Muhammed el-Lutfî (F)	35	4
31. <i>Behcetü'l-fetâvâ</i>	Mehmed Fıkhî el-Aynî (M)	320	2
32. <i>Tuhfetü'l-fetâvâ</i>	Ömer b. Sâlih el-Kırımı (F)	41	1
33. <i>Fetâvâ-yı Rızâ</i>	Nakîbüleşrâf Muhammed Rıza el-Kırımı (D)	76	1
34. <i>Netîcetü'l-fetâvâ mea'n-nukûl</i>	es-Seyyid Ahmed Efendi ve Hafız Mehmed b. Ahmed b. Şeyh Mustafa el-Gedûsî (D)	167	2

Toplam 6,774 vakıf hukuku fetvası içerisinde 192 istibdâl fetvası var.

Ek 5: İncelenen İstibdâl Fetva Sayıları

Fetva Mecdûası	Fetvayı Veren/Derleyen/Mürettib	İstibdâl Fetva Sa- yısı
1. <i>Fetâvâ-ı Mevlânâ Arab</i>	Molla Arab el-Halebî (F)	3
2. <i>Fetâvâ</i>	Sa'dî Çelebi el-Kastamonî (F)	1
3. <i>Vâkıât-ı Karaçelebi (Vâkıât fî'l-fetâvâ, Fetâvâ, Mecdûa fî'l-Fıkh)</i>	İstanbul kadısı Muhyiddin Mehmed Hicrî (D)	13
4. <i>Fetâvâ-yı Dede Cöngi</i>	Dede Cöngi (Kara Dede) (F)	5
5. <i>Mecdûatü'l-fetâvâ (Tahrîrât)</i>	Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi (F) ¹²⁹⁷	3
6. <i>Aynü'l-müftî li-gayni'l müsteftî</i>	İbnü't-Tabbâh el-Hanefî (M)	2
7. <i>Fetâvâ</i>	Şeyhülislâm Hoca Sadeddin Efendi (F)	1
8. <i>Suveru'l-fetâvâ</i>	Selânik müftüsü Mevlânâ Pîrî Efendi (F)	1
9. <i>Fetâvâ-ı Ahîzâde Abdülhalîm</i>	Ahîzâde Abdülhalîm Efendi (D)	7
10. <i>Fetâvâ-yı Esad Efendi</i>	Şeyhülislâm Hocaâde Esad Efendi (F)	3
11. <i>Fetâvâ-yı Sunullah Efendi</i>	Mehmed Efendi (D)	1
12. <i>Mecdûatü'l-fetâvâ</i>	Boyabâdî Sağır Mehmed Efendi (D)	8
13. <i>Fetâvâ Kâzerûnî (İcâbetü's-sâilîn bi-fetva'l-müteahhirîn)</i>	Abdullah b. Hasan el-Afif el-Kazerûnî (F)	12
14. <i>el-Fetâvâ'l-Es'adiyye fî fıkhi'l-Hanefiyye</i>	Konevîzâde Şeyh Mehmed b. Mustafa Efendi (M)	8
15. <i>Şifâü'l-galîl bi-Fetâvâ'l-Merhûm eş-Şeyh İsmâîl</i>	İbrahim eş-Şâmî (F)	2
16. <i>Fevâidü'l-fetâvâ'l Osmâniyye</i>	Müsevvid Osman b. Mehmed Tosyevî (D)	2
17. <i>Kurâsatü'l-fıkhiyye ve fükâhetü'r-Rıfkiyye (fî'l-fetâvâ)</i>	Şeyh Hüsrevzâde Mustafa Rıfkı (D)	10
18. <i>ed-Dürretü'l-beyzâ fî beyâni ahkâmî 'ş-şer'ati'l-garrâ</i>	Şeyhülislâm Dürrîzâde Mustafa Efendi (M)	6
19. <i>Ecvibetü'l-kâni'a 'ani'l-es'ileti'l-vâkı'a</i>	Mehmed Fıkhî el-Aynî (F)	1

¹²⁹⁷ Çivizâde, birçok fetvasında nakilden sonra belirttiği أقول ile kısa ve öz ifadelerle kendi görüşünü veya ilgili fetvada açıklanması gereken meseleyi izah etmeye başlar.

20. <i>Mecmûatü'l-fetâvâ (Kayd Mecmûası)</i>	Fetvâ emîni Mahmûd Efendi (D)	8
21. <i>Fetâvâ</i>	Mekke müftüsü Ebü'l-Vicâhe Abdurrahman el-Ömerî (D)	1
22. <i>Bahrü'l-fetâvâ</i>	Kadızâde Muhammed Arif Efendi (D)	1
23. <i>Semhatü'l-ebrâr fî beyânî gumûzi'l-esrâr</i>	Hasan b. Ali el-Kayserî (F)	6
24. <i>Fetâvâ-yı Ahmediyye fî şerî'ati'l-Muhammediyye</i>	Mostar müftüsü Ahmed el-Mostarî (F)	0
25. <i>Nehriyyetü'l-fetvâ</i>	Erzurum müftüsü Seyyid İbrahim Edhem (D)	3
26. <i>Uddetü erbâbi'l-fetvâ</i>	Ebü's-Suûd Muhammed b. Ali el-Şirvânî (D)	8
27. <i>el-Vâkıâtü'l-Kebîretü'l-Girîdiyye (Fetâvâ-yı vâkıât-ı Girîdî)</i>	Kandiye müftüsü Kasım el-Benderî (D)	2
28. <i>Kitâbü Fetâva es-Sîvâsiyye</i>	?	0
29. <i>Mecmûatü'l-fevâid ve'l-fetâvâ</i>	?	13

Bu tabloda 131 istibdâl fetvası var. Gerideki tabloda aktarılan vakıf hukuku bölümlerinin tamamı ile buradaki sayıların toplamı 6,774 fetva içerisinde 323 tane istibdâl fetvasının var olduğunu göstermektedir.

Ek 6: İncelenen Mahkeme Kayıtları ile Ahkâm Defteri Belgeleri¹²⁹⁸ ve Tespit Edilen İstibdâl Belge Sayıları

Mahkeme Defteri	Belge Sayısı	İstibdâl Belge Sayısı
1. Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil	826	0
2. Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil	902	1
3. Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil	688	0
4. Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil	1072	0
5. Üsküdar Mahkemesi 14 Numaralı Sicil	657	0
6. Üsküdar Mahkemesi 17 Numaralı Sicil	873	0
7. Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil	1032	0
8. Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil	750	2
9. Üsküdar Mahkemesi 56 Numaralı Sicil	497	0
10. Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil	1379	1
11. Balat Mahkemesi 2 Numaralı Sicil	543	9
12. Rumeli Sâdareti Mahkemesi 21 Numaralı Sicil	339	12
13. İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil	781	8
14. Rumeli Sâdareti Mahkemesi 56 Numaralı Sicil	318	2
15. Rumeli Sâdareti Mahkemesi 80 Numaralı Sicil	292	0
16. İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil	1325	10
17. Bâb Mahkemesi 3 Numaralı Sicil	1159	5
18. İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil	689	3
19. Bâb Mahkemesi 46 Numaralı Sicil	796	6
20. Bâb Mahkemesi 54 Numaralı Sicil	537	3
21. İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil	307	0
22. Eyüb mahkemesi (havâss-ı refîa) 3 Numaralı Sicil	346	2
23. Hasköy mahkemesi 5 Numaralı Sicil	613	4
24. Eyüb mahkemesi (havâss-ı refîa) 19 Numaralı Sicil	629	6
25. Eyüb mahkemesi (havâss-ı refîa) 37 Numaralı Sicil	604	3
26. Eyüb mahkemesi (havâss-ı refîa) 49 Numaralı Sicil	319	0
27. Eyüb mahkemesi (havâss-ı refîa) 61 Numaralı Sicil	353	2

¹²⁹⁸ Taranan yerler: <http://www.kadisicilleri.org/>, Diyarbekir şer'iyye sicilleri ve Diyarbekir ahkâm defterleri CD'si, *İstanbul Ahkâm Defterleri: İstanbul Vakıf Tarihi I (1742-1764)* isimli çalışmanın dizin kısmındaki işaret edilen ilgili hükümler ve 4 cilt halindeki *Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Sosyo-Ekonomik Yaşam: Vakıflar* adlı eserin tamamı.

28. Eyüb mahkemesi (havâss-ı refîa) 74 Numaralı Sicil	451	4
29. Eyüb mahkemesi (havâss-ı refîa) 82 Numaralı Sicil	233	1
30. Hasköy mahkemesi 10 Numaralı Sicil	262	0
31. Eyüb mahkemesi (havâss-ı refîa) 90 Numaralı Sicil	775	4
32. Galata mahkemesi 5 Numaralı Sicil	238	1
33. Galata mahkemesi 7 Numaralı Sicil	223	2
34. Galata mahkemesi 15 Numaralı Sicil	507	9
35. Galata mahkemesi 20 Numaralı Sicil	577	14
36. Galata mahkemesi 32 Numaralı Sicil	276	0
37. Galata mahkemesi 37 Numaralı Sicil	207	2
38. Galata mahkemesi 46 Numaralı Sicil	154	1
39. Galata mahkemesi 65 Numaralı Sicil	312	0
40. Galata mahkemesi 90 Numaralı Sicil	546	4
41. Diyarbekir Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3715, 3789, 3828 numaralı sicil	463	2
42. Diyarbekir Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3709, 3712 numaralı sicil	505	2
43. Diyarbekir Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3754 numaralı sicil	690	5
44. Diyarbekir Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3756, 3744, 3773, 3796 numaralı sicil	463	0
45. Diyarbekir Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3743, 3757, 3675, 3753 numaralı sicil	453	2
46. Diyarbekir Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3725, 3785 numaralı sicil	403	0
47. Diyarbekir Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3823, 3749, 3797, 3798, 3698 numaralı sicil	494	5
48. Diyarbekir Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3750, 3716, 3787 numaralı sicil	377	5
49. Diyarbekir Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3745, 3746, 3685 numaralı sicil	391	2
50. Divan-ı Hümayûn Sicilleri Diyarbekir Ahkâm Defterleri 1 Numaralı Defter	1201	2
51. Divan-ı Hümayûn Sicilleri Diyarbekir Ahkâm Defterleri 2 Numaralı Defter	1038	1
52. Divan-ı Hümayûn Sicilleri Diyarbekir Ahkâm Defterleri 3 Numaralı Defter	1427	4
53. Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Sosyo-Ekonomik Yaşam (Cilt 5-Cilt 8)	1532	18

54. <i>İstanbul Ahkâm Defterleri: İstanbul Vakıf Tarihi I (1742-1764)</i>	377	202

Toplam 27,180 mahkeme kaydı içerisinde 169 istibdâl belgesi ve 5,575 ahkâm defteri belgesinden 209 istibdâl hükmü bulunmaktadır.

Bunların dışında *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri (1009/1600)* isimli kaynakta kaleme alınmış 3265 tane vakıf tahrir belgesinden 83 tanesi istibdâl uygulamasını aktarmaktadır.

Ek 7: İncelenen İstibdâl Risâle Sayfa veya Varak Sayıları

Müellif	Risâle İsmi	Sayfa veya Varak Sayıları
1. Zeynüddîn İbn Nüceym	<i>Tahrîru'l-mekâl fî meseleti'l-istibdâl</i>	23 sayfa
2. “	<i>[Risâle] fî mekâtîbi'l-evkâf ve butlânihâ</i>	16 varak
3. “	<i>Risâle fî sûret-i dava'l-istibdâl</i>	3 varak
4. “	<i>Risâle fî suret-i beyi'l-vakfî lâ 'alâ vechi'l-istibdâl</i>	6 varak
5. Kınalızâde Ali Efendi	<i>Risâle fî isti'cârî'l-evkâfî ve istibdâlihâ</i>	46 sayfa
6. Ahmed b. Emînüddîn b. Abdülâl	<i>Risâletün fî cevâzi istibdâli'l-vakfî mea muhâlefeti şarti'l-vâkif</i>	6 varak
7. Ali eş-Şürünbülâlî	<i>Hüsâmü'l-hükkâmî'l-muhikkîn li-saddi'l-buğâtî'l-mu'tedîn an evkâfî'l-Müslimin</i>	55 sayfa
8. “	<i>Seâdetü'l-mâcid bi-imâreti'l mesâcid</i>	4 varak
9. “	<i>Vâzihü'l-mehacce li'l-'udûl an haleli'l-hücce</i>	4 varak
10. Pîrîzâde el-Hanefî	<i>el-İstidlâl fî hükmi'l-istibdâl</i>	1 varak
11. Mekke müftüsü Abdülkâdir es-Sıddîkî	<i>Katu'l-cidâl fî tahkik-i meseleti'l-istibdâl</i>	19 varak

Ek 8: Orijinal Metinler

No	Metin	Kaynak
1	”سئل: عن شخص أوقف محلا على نفسه ثم من بعده على أولاده ... بيع المحل الموقوف بعقار آخر يكون وفقا بدله ... أجاب: استبدال نفس الوقف بمحل آخر يوقفه بدله ...“	el-Ömerî, <i>Fetâva</i> , 85-86.
2	”سئل: ما قولكم في مكانين متجاورين، أحدهما ملك والآخر وقف، وفي الملك قطعة بارزة عند جدار الوقف ... فالستبدل الوقف على شخص وهدمه ووقف على هذا البروز وأنكروه وادعى أنه مسروق من الوقف ...“	Kazerûnî, <i>Fetâvâ Kâzerûnî</i> , 93 ^b -94 ^a .
3	”... فيكون صلاح الوقف في الاستبدال بأرض أخرى ...“	İstanbul kadısı Muhyiddin Mehmed, <i>Vâkıât-ı Karaçelebi</i> , 43 ^b .
4	”وذكر شمس الأئمة السرخسي إذا شرط في أصل الوقف بثمنه أن يستبدل به أرضا أخرى إذا شاء ذلك فيكون وفقا مكانها فهو جائز عند أبي يوسف ...“	İstanbul kadısı Muhyiddin Mehmed, <i>Vâkıât-ı Karaçelebi</i> , 44 ^a .
5	”... شرط أن يستبدل بأرض أخرى إذا شاء ...“	Şeyh Hüsrevzâde Mustafa Rıfkı b. İbrahim, <i>Kurâsatü'l-fıkhiyye</i> , 75 ^b .
6	“Tevliyet ve süknâsı evlâda meşrû olan vakıf menzili, evlâtan mütevellî olan Zeyd, ‘Amr’ın mülk menziliyle şerâit-i istibdâl mevcûde olduğu halde re’y-i hâkim ve emr-i sultânî ile istibdâle kâdir olur mu? Olur.”	Kemalpaşazâde, <i>Fetâvâ</i> , 83 ^a .
7	“Kayseriyye’de vâkı’a arsayı mütevellîsi Zeyd, İstanbul’da vâkı’a ‘Amr’ın mülk arsasıyla şerâit-i istibdâl mevcûde olduğu halde re’y-i hâkim ve emr-i sultân-i ile istibdâl etmek câiz olur mu. Olur.”	Kemalpaşazâde, <i>Fetâvâ</i> , 83 ^a .
8	“Zeyd, mütevellîsi olduğu vakıf arsayı Amr’ın mülk arsasıyla şerâit-i istibdâl mevcûde olduğu halde re’y-i hâkimle ve emr-i sultânî ile istibdâl etmek caiz olur mu. Olur.”	Kemalpaşazâde, <i>Fetâvâ</i> , 83 ^a .
9	“Zeyd, mütevellîsi olduğu akârı şerâiti istibdâl mevcut olduğu halde re’y-i hâkim ve emr-i sultânî ile Amr’ın mülk akârı ile istibdâl ettikten sonra hâkim-i âhar, ‘ben razı olmam.’ deyup istibdâl-i mezkûru nakza kâdir olur mu? Olmaz.”	Kemalpaşazâde, <i>Fetâvâ</i> , 83 ^a -83 ^b .
10	“Zeyd, mütevellîsi olduğu vakıf menzili şerâit-i istibdâl mevcut değil iken Amr’ın mülk menziliyle istibdâl edip tarafından tekabuz bulursa Zeyd, Amr’ın menzilini Amr’a red edip vakıf menzili Amr’dan almaya kâdir olur mu? Olur.”	Kemalpaşazâde, <i>Fetâvâ</i> , 83 ^b .
11	“Bir vakıf mescid-i şerîfin Zeyd’in mülk arsasıyla Zeyd, arsada vakıf için mescid-i âhar bina edip mescid-i evvel Zeyd’in mülkü olmak üzere istibdâl olunmak caiz olur mu? Olmaz.”	Kemalpaşazâde, <i>Fetâvâ</i> , 83 ^b .

12	”... وذكر شمس الأئمة السرخسي في شرحه إذا شرط في أصل الوقف أن يستبدل أرضا أخرى إذا شاء فيكون وقفا مكانه فهو جائز ...“	İstanbul kadısı Muhyiddin Mehmed, <i>Vâkıât-ı Karaçelebi</i> , 44 ^a -44 ^b .
13	”... شرط أن يستبدل بأرض أخرى إذا شاء...“	İstanbul kadısı Muhyiddin Mehmed, <i>Vâkıât-ı Karaçelebi</i> , 45 ^a .
14	” Mesele: Tevliyet ve süknâsı evlâda meşrûr olan vakıf menzili, evlâttan mütevellî olan Zeyd, ‘Amr’ın mülk menziliyle şerâit-i istibdâl mevcûde olduğu halde re’y-i hâkim ve emr-i sultânî ile istibdâle kâdir olur mu? el-Cevâb: Olur.”	Bozanzâde, <i>Fetâvâ-yı Ebüssuûd</i> , 90 ^a .
15	” Mesele: Zeyd, mütevellisi olduğu vakıf arsası Amr’ın mülk arsasıyla şerâit-i istibdâl mevcûde olduğu halde re’y-i hâkim ve emr-i sultânî ile istibdâl eylemek caiz olur mu? el-Cevâb: Olur.”	Bozanzâde, <i>Fetâvâ-yı Ebüssuûd</i> , 90 ^a .
16	” Mesele: Zeyd, mütevellisi olduğu akârı şerâit-i istibdâl mevcûde olduğu halde re’y-i hâkim ve emr-i sultânî ile Amr’ın mülk akârı ile istibdâl ettikten sonra hâkim-i âhar, ‘ben razı olmam.’ deyup istibdâl-i mezkûru nakza kâdir olur mu? el-Cevâb: Olmaz.”	Bozanzâde, <i>Fetâvâ-yı Ebüssuûd</i> , 90 ^a .
17	” Mesele: Zeyd, mütevellisi olduğu vakıf menzili şerâit-i istibdâl mevcûde değil iken Amr’ın mülk menziliyle istibdâl edip tarafından tekabuz bulursa Zeyd, Amr’ın menzili Amr’a red edip vakıf menzili Amr’dan almaya kâdir olur mu? el-Cevâb: Olur.”	Bozanzâde, <i>Fetâvâ-yı Ebüssuûd</i> , 90 ^a .
18	” Mesele: Bir vakıf mescid, Zeyd’in mülk arsasıyla Zeyd, arsada vakıf için mescid-i âhar bina edip mescid-i evvel Zeyd’in mülkü olmak üzere istibdâl olunmak caiz olur mu? el-Cevâb: Olmaz.”	Bozanzâde, <i>Fetâvâ-yı Ebüssuûd</i> , 90 ^a .
19	”سئل: عن شجرة موقوفة على الفقراء والمساكين، ثم أنها ضعفت وقل حملها، فهل يجوز استبدالها بشجرة أحسن منها ...“	Timurtâşî, <i>Fetâvâ’l-İmâm el-Gazzî</i> , 112.
20	”سئل: عمن وقف وقفا، وشرط في أصل الوقف أن يستبدل القيم بهذا الموضع موضعاً غيره ...“	İbnü’t-Tabbâh el-Hanefî, <i>Aynü’l-müftî li-gayni’l müsteftî</i> , 70 ^a .
21	” Mesele: Zeyd, bina eylediği evi evlâdına vakf eyleyip mürûr-i zamanla evlâttan Amr’a intikal edip ba’de zaman Zeyd’in eylediği binayı hedm edip Amr, kendi yanından küll-i mal ve emek harc edip tekrar evler bina edip nice müddet içinde sakin olduktan sonra Bişr’in kendine münasib bir mülk evi ile istibdâl edip yahut satıp akçesiyle âna muadil bir ev alıp vakf eylese, bu minval üzere olan bey’ ve istibdâl izn-i padişahî ile olacak şer’an sahih olur mu? el-Cevâb: Olur. Ebüssuûd.”	Veli b. Yusuf, <i>Mecma’u’l-fetâvâ</i> , 126 ^b .
22	”إذا شرط الواقف أن يستبدل به أرضاً أخرى إذا شاء ذلك فيكون وقفا مكانها فهو جائز ...“	Ahîzâde Abdülhalîm Efendi,

		<i>Fetâvâ-yı Ahîzâde, 60^b-61^a.</i>
23	“Mesele: Zeyd, ihlâs-ı şerîf tilaveti için bir mescidin müezzine vakf-ı tescil ettiği menzil, harap olup kâbil-i intifa olmamakla Zeyd, ol harap menzili ma‘mur menzil ile istibdâle kâdir olur mu? el-Cevâb: Şart-ı istibdâl etti ise olur. Ve illa re‘y-i hâkim-i ‘adl ile ba‘de‘l-izn‘s-sultânî olur.”	Hocazâde Esad Efendi, <i>Fetâvâ-yı Esad Efendi</i> , 95 ^b .
24	“Mesele: Hind’in, utekasına ve evlâdlarına ve ba‘de inkirazihim Medine-i münevvereye gallesi sarf olunmak üzere vakf ve şart ettiği menzil ve bağ, haraba müşrif olmakla mahall-i râğbette rey‘an ve kıymeten ve galleten ve râğbeten bunlardan ekser ve evfer olan Zeyd’in mülk akârı ile mütevellisi olan Amr, emr-i sultânî ve izn-i hâkim ile istibdâl edip, hâkim-i şer dahî ba‘de‘l-murafaa ol istibdâlin sıhhat ve lüzumuna hükm eylese, halen ol mütevellinin yerine müteveli olan Bekr, nakz-ı istibdâl ve Zeyd’in akâr-ı mezkûrunu Zeyd’e teslim ve sabıkan vakf olan bahçe ve menzili vakf için istirdad ve zabta kadir olur mu? el-Cevâb: Olmaz.”	Esîrî Mehmed Efendi, <i>Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi</i> , 114 ^b .
25	“Mesele: Zeyd, bir mescidin mesalihine vakf ettiği menzili ‘Amr’in menzili mezkûrdan galleten ve kıymeten dı‘f miktar ziyâde bir menzili ile istibdâl murâd edip emr-i sultân ile ve hâkimüş‘ş-şer‘ marifeti ile istibdâl eylese, istibdâl-i mezkûr sahih ve nâfiz olur mu? el-Cevâb: Bir vakıf mâ dâme ki icâreye verilip ücreti ile ta‘mir olunmak mümkün ola, yahut istidâne ile ta‘mire kâbil ola, yâ vâkıfın ol cihete tayin olunmuş âhar vakfı olup ânın gallesinden ta‘mire mecâl ola, istibdâl olunmaz. Bedelin gallesi dı‘f olmak kifâyet etmez. Hususân vakf-ı ma‘mûr olacak hiç mesâğ yoktur.”	Esîrî Mehmed Efendi, <i>Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi</i> , 99 ^b .
26	“Mesele: Zeyd’in, evlâdına ve ba‘de‘l-inkiraz Medine-yi Münevvere‘ye vakf ve şart ettiği menzil ve bahçe, bir miktar harap olmakla müteveli-i vakf, izn-i hâkimle ol mevzia karib kıymeten ekser ve evfer olan Bekr’in âhar menzil ve bahçesiyle istibdâl eylese istibdâl-i mezbûr şer‘an sahih olur mu? el-Cevâb: Olmaz, memnudur.”	Esîrî Mehmed Efendi, <i>Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi</i> , 98 ^a .
27	“Zeyd’in, Ayasofya-yı kebîrin vakfı yedinde bir fırını ile bir dükkânı olup icâreli vakf olsa, ve mezbûr fırın ile dükkânın ortalarında cami-i şerif-i mezbûrun ortaları âbirin dükkânı olup yevmi iki akçe icâreli olsa, tefrik olunması ecli için usret olsa, Zeyd’in âhar yerde ? ve cami-i mezbûr yeri üzerinde onun gibi bina ile yevmi üç akçe icâreli bir dükkânı olup istibdâl eylemek murâd edinib mütevellisi dahî razı olsa, şer‘an caiz midir? el-Cevâb: Sene ihda ve hamsin ve tsumie tarihinde kudat, izn-i sultân olmadan istibdâl-i vakıftan nehyolunmuştur. Bu husuta izn-i sultânî olmacak istibdâl meşru değildir. Lehü (Ebüssuûd) ufiye anhü. -Min hattihî-.”	Boyabâdî Sağır Mehmed Efendi, <i>Mecmûatü‘l-fetâvâ</i> , 161 ^b .
28	“Mesele: Bir vakıf mescid Zeyd’in mülk arsasıyla Zeyd, arsada vakıf için mescid-i âhar bina edip mescid-i evvel Zeyd’in mülkü olmak üzere istibdâl olunmak caiz olur mu? el-Cevâb: Olmaz.”	Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, <i>Fetâvâ-yı Karaçelebizâde</i> , 48 ^b .

29	“ Mesele: Tevliyet ve süknâsı evlâda meşrûr vakıf menzili, evlâtan mütevellî olan Zeyd, ‘Amr’ın mülk menziliyle şerâit-i istibdâl mevcûde olduğu halde re’y-i hâkim ve emr-i sultânî ile istibdâle kâdir olur mu? el-Cevâb: Olur.”	Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, <i>Fetâvâ-yı Karaçelebizâde</i> , 48 ^b .
30	“ Mesele: Zeyd, mütevellisi olduğu vakıf arsayı Amr’ın mülk arsasıyla şerâit-i istibdâl mevcûde olduğu halde re’y-i hâkimle ve emr-i sultânî ile istibdâl etmek caiz olur mu. el-Cevâb: Olur.”	Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, <i>Fetâvâ-yı Karaçelebizâde</i> , 48 ^b .
31	“ Mesele: Kayseriyye’de vâkı‘a arsayı mütevellisi Zeyd, İstanbul’da vâkı‘a ‘Amr’ın mülk arsasıyla şerâit-i istibdâl mevcûde olduğu halde re’y-i hâkim ve emr-i sultânî ile istibdâl eylemek câiz olur mu? el-Cevâb: Olur.”	Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, <i>Fetâvâ-yı Karaçelebizâde</i> , 48 ^b .
32	“ Mesele: Zeyd, mütevellisi olduğu akârı şerâit-i istibdâl mevcûde olduğu halde re’y-i hâkim ve emr-i sultânî ile Amr’ın mülk akârı ile istibdâl ettikten sonra hâkim-i âhar, ‘ben razı olmam.’ deyu istibdâl-i mezkûru nakza kadir olur mu? el-Cevâb: Olmaz.”	Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, <i>Fetâvâ-yı Karaçelebizâde</i> , 48 ^b .
33	“ Mesele: Zeyd, mütevellisi olduğu vakıf menzili şerâit-i istibdâl mevcûde değil iken Amr’ın mülk menziliyle istibdâl edip tarafından tekabuz bulunsa Zeyd, Amr’ın menzili Amr’a red edip vakıf menzili Amr’dan almaya kâdir olur mu? el-Cevâb: Olur.”	Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, <i>Fetâvâ-yı Karaçelebizâde</i> , 48 ^b .
34	“ سئل: في دار موقوفة مع حاكورة ملاصقة لها: استأجر الحاكورة رجل إجارة طويلة مضى غالبيتها، فاستبدلت الدار أو الحاكورة بدار أخرى في بلدة أخرى...”	Remlî, <i>el-Fetâvâ’l-Hayriyye</i> , 202-203.
35	“ سئل: في استبدال العقار، هل يشترط فيه أن يكون البديل عقارا...”	Remlî, <i>el-Fetâvâ’l-Hayriyye</i> , 217-218.
36	“... إذا شرط الاستبدال بأرض أخرى...”	Kadri Efendi, <i>Vâkı‘âtü’l-müftîn</i> , 77.
37	“... ثم ليس له أن يستبدل الثانية بأرض ثالثة...”	Kadri Efendi, <i>Vâkı‘âtü’l-müftîn</i> , 78.
38	“Zeyd, mütevellisi olduğu vakıf menzili Amr’ın mülk menzili ile şerâit-i istibdâl mevcut olduğu halde istibdâl eylese caiz olur mu? el-Cevâb: Olur.”	Atâullah Mehmed Efendi, <i>Fetâvâ-yı Minkârîzâde</i> , 150 ^b .

39	“Kayseriyye’de vâkı‘a arsayı mütevellîsi Zeyd, İstanbul’da vâkı‘a Amr’ın mülk arsasıyla şerâit-i istibdâl mevcûde olduğu halde istibdâl eylemek câiz olur mu? el-Cevâb: Olur.”	<i>Fetâvâ-yı Krebneşî</i> , 58 ^a .
40	“Bir vakıf mescid Zeyd’in mülk arsasıyla Zeyd, arsada vakıf için mescid-i âhar bina edip mescid Zeyd’in mülkü olmak üzere istibdâl olunmak caiz olur mu? el-Cevâb: Olmaz.”	Krebneşî, <i>Fetâvâ-yı Krebneşî</i> , 58 ^b .
41	“Zeyd, mütevellisi olduğu vakıf arsayı Amr’ın mülk arsasıyla şerâit-i istibdâl mevcûde olduğu halde re’y-i hâkim ve emr-i sultânî ile istibdâl eylemek caiz olur mu? el-Cevâb: Olur.”	Krebneşî, <i>Fetâvâ-yı Krebneşî</i> , 58 ^a .
42	“Tevliyet ve süknâsı evlâda meşrûta vakıf menzili evlâttan Zeyd, Amr’ın mülk menziliyle şerâit-i istibdâl mevcûde olduğu halde re’y-i hâkim ve emr-i sultânî ile istibdâl etmek caiz olur mu? el-Cevâb: Olur.”	Krebneşî, <i>Fetâvâ-yı Krebneşî</i> , 58 ^a .
43	“Zeyd, mütevellisi olduğu vakıf menzili şerâit-i istibdâl mevcûde değil iken Amr’ın mülk menziliyle istibdâl edip tarafından tekabuz bulursa Zeyd, Amr’ın menzilini Amr’a red edip vakıf menzili Amr’dan almağa kadir olur mu? el-Cevâb: Olur.”	Krebneşî, <i>Fetâvâ-yı Krebneşî</i> , 58 ^a .
44	“سئل: عن متولي وقف ... من دار لجهة الوقف ... وأنه استبدلها بعقار ...”	Muhammed Lutfî, <i>el-Fetâvâ’r-Rahîmiyye</i> , 131 ^b .
45	“Kayseriyye’de vâkı‘a arsayı mütevellîsi Zeyd, İstanbul’da vâkı‘a Amr’ın mülk arsasıyla şerâit-i istibdâl mevcûde olduğu halde re’y-i hâkim ve emr-i sultânî ile istibdâl etmek câiz olur mu? el-Cevâb: Olur.”	Salih b. Ahmed el-Kefevî, <i>Fetâvâ-yı Ali Efendi</i> , 221.
46	“Tevliyet ve süknâsı evlâda meşrû olan vakıf menzili, evlâttan mütevellî olan Zeyd, Amr’ın mülk menziliyle şerâit-i istibdâl mevcûd olduğu halde re’y-i hâkim ve emr-i sultânî ile istibdâl kâdir olur mu? el-Cevâb: Olur.”	Salih b. Ahmed el-Kefevî, <i>Fetâvâ-yı Ali Efendi</i> , 221.
47	“Zeyd, mütevellisi olduğu akârı şerâit-i istibdâl mevcûde olduğu halde re’y-i hâkim ve emr-i sultânî ile Amr’ın mülk akârı ile istibdâl ettikten sonra hâkim-i âhar, ‘ben razı olmam.’ deyu istibdâl-i mezkûru nakza kadir olur mu? el-Cevâb: Olmaz.”	Salih b. Ahmed el-Kefevî, <i>Fetâvâ-yı Ali Efendi</i> , 220.
48	“Zeyd, mütevellisi olduğu vakıf menzili şerâit-i istibdâl mevcûde değil iken, Amr’ın mülk menziliyle istibdâl edip tarafından tekabuz bulursa Zeyd, Amr’ın menzilini Amr’a red edip vakıf menzili Amr’dan almaya kâdir olur mu? el-Cevâb: Olur.”	Salih b. Ahmed el-Kefevî, <i>Fetâvâ-yı Ali Efendi</i> , 221.
49	“Bir vakıf mescid Zeyd’in mülk arsasıyla Zeyd, arsada vakıf için mescid-i âhar bina edip mescid-i evvel Zeyd’in mülkü olmak üzere istibdâl olunmak caiz olur mu? el-Cevâb: Olmaz.”	Salih b. Ahmed el-Kefevî, <i>Fetâvâ-yı Ali Efendi</i> , 221.

50	“Zeyd, mülk-ü emvalinden bir kıta ? vakf eylese vakf-ı mezbûrun Amr’ın bağının ortasında tariki olup gidip geldikçe Amr niza eylese ba’dehu Amr, vakf kıtasınca bir kıta akâr verip vakf olan akârı alsa, şer’an vakf-ı mezbûrun istibdâli sahih olur mu. el-Cevâb: Olur, ve ecaze eyzan, -ila ahirih-.”	Mehmed Vânî, <i>Fetâvâ-yı Bistâmî</i> , 115 ^a .
51	”سؤال: في رجل وقف وقفا بمكة المشرفة على ذريته وذرية ذريته إلى الانقراض ... ثم أن رجلا تعرض لبعضهم في استبداله بموضع آخر ...“	Konevîzâde, <i>el-Fetâva’l-Es’adiyye</i> , 266-267.
52	”سؤال: في أرض حوش وقف استبدل الناظر بدلها مخازن ملك وحكم الحاكم بصحة الاستبدال ...“	Konevîzâde, <i>el-Fetâva’l-Es’adiyye</i> , 267.
53	”سؤال: في دار موقوفة على جماعة معينين فآلت الدار إلى الخراب بحيث نقصت غلتها، فهل يجوز استبدالها بدار ...“	Konevîzâde, <i>el-Fetâva’l-Es’adiyye</i> , 267.
54	“Süknası Zeyd-i sağîre meşrûr vakıf menzil, haraba müşrif oldukta menzil-i mezbûr mütevellisi olup Zeyd’in bâbası olan Amr, menzil-i mezbûru cemi-i şerâit-i istibdâl mevcûde olduğu halde emr-i sultânî ve re’y-i kâdî ile Amr’ın mülk menzili ile istibdâl eylese halen Zeyd, bâliğ oldukta istibdâl-i mezbûru feshe kâdir olur mu? el-Cevâb: Olmaz.”	Menteşzâde Abdürrahim Efendi, <i>Fetâvâ-yı Abdürrahîm</i> , 460-461.
55	“Zeyd’in, icâre-i mu’accele ve müeccele ile mutasarrıf olduğu vakıf menzil, müddet-i medide zabt ve tasarrufuyla mu’accesini istifa ettikten sonra, harikte muhterik olup yerine menzil bina olunmak mümkün olmamakla mütevellisi, emr-i sultânî ile arsasını cemi-i şerâit-i istibdâl mevcûde olmakla Hind’in mülk arsası ile istibdâl edip vakıf arsayı Hind’e verip Hind’in arsasını vakıf için zabt eyledikte Zeyd, ‘ol arsa benim muhterik olan arsam bedelidir.’ deyu mütevelliden almağa kadir olur mu? el-Cevâb: Olmaz.”	Menteşzâde Abdürrahim Efendi, <i>Fetâvâ-yı Abdürrahîm</i> , 461.
56	“Zeyd’in evkâf-ı müstegallâtından olan bir vakıf Yahûdî haneye Amr, icâre-yi mu’accele ve müeccele ile mutasarrıf iken birkaç sene mürûrunda fevt olup, evlâdına intikal edip evlâd dahî birkaç sene zabt edip bu kadar müddette Amr, ba’dehü evlâd mu’accele istifâ ettiklerinden sonra ol Yahûdî hane, harikte muhterik olup, ba’dehü ol mahalle karîb-i câm’i-i şerîf olmakla Yahûdî haneler binâ olunmamak üzere emr-i sultânî vârid olduktan sonra Zeyd’in vakf-ı mütevellisi Bişr, ol Yahûdî hânenin arsa-yı hâliyesin cem’i-i şerâit-i istibdâl mevcûde olmakla emr-i sultânî ile Bekr’in arsasını ve üzerinde olan ebniyesi mülk olan akâr ile istibdâl edip hüccet-i şer’iyye verilip Bişr, Zeyd’in vakfı için ol akârı kabz ettikte ‘Amr’ın evlâdı bizim olur.’ deyû ol akâra müdâhaleye kâdir olurlar mı? el-Cevâb: Olmazlar.”	Menteşzâde Abdürrahim Efendi, <i>Fetâvâ-yı Abdürrahîm</i> , 461.
57	“Yed-i mütevellisi olduğu vakıf şu kadar bâb odaları, Amr’ın mülk börekçi fırını ile cemi-i şerâit-i sıhhat-i istibdâl mevcûde iken emr-i sultânî ile istibdâl edip hâkime hüccet yazdırsalar halen müteveli, istibdâl-i mezbûru feshe kadir olur mu? el-Cevâb: Olmaz.”	Menteşzâde Abdürrahim Efendi, <i>Fetâvâ-yı Abdürrahîm</i> , 460.

58	“Zeyd, mütevellisi olduğu vakıf dükkanları vâkıfın oğlu Amr’ın mülk dükkanlarıyla istibdâl edip lakin şerâit-i istibdâl mevcûde olmasa sahih olur mu? el-Cevâb: Olmaz.”	Menteşzâde Abdürrahim Efendi, <i>Fetâvâ-yı Abdürrahîm</i> , 460.
59	“Zeyd, mütevellisi olduğu vakıf arsayı Amr’ın mülk arsasıyla cemî-i şerâit-i istibdâl mevcûde olmakla izn-i sultânî ile istibdâl edip hâkime hüccet yazdırsa halen mütevellî, istibdâl-i mezbûru nakza kâdr olur mu? el-Cevâb: Olmaz.”	Menteşzâde Abdürrahim Efendi, <i>Fetâvâ-yı Abdürrahîm</i> , 461.
60	“Zeyd’in mütevellîsi olduğu evkâfından İstanbul’da vâki vakıf arsa harîk gelipden sonra nice sene hâlî kalıp aslen vakfa nef’i olmamakla mütevellî-i vakf, ol arsayı ‘Amr’ın Galata’da mekânı mu‘teberede olan arsa ve binası mülk menzil ile izn-i kâdî ve emr-i sultânî ile şerâit-i istibdâl mevcûde olduğu halde istibdâl eylese caiz olur mu? el-Cevâb: Olur.”	Menteşzâde Abdürrahim Efendi, <i>Fetâvâ-yı Abdürrahîm</i> , 460.
61	“Zeyd’in evkâfından olan menzil harap olup kabil-i intifa olmamakla cemi-i şerâit-i sıhhat-i istibdâl mevcûde iken mütevellisi, emr-i sultânî ile menzil-i mezbûru Amr’ın mülkü ile istibdâl eylese caiz olur mu? el-Cevâb: Olur.”	Menteşzâde Abdürrahim Efendi, <i>Fetâvâ-yı Abdürrahîm</i> , 460.
62	“İstanbul hisarı dâhilinde olup mahall-i rağbette olan vakıf arsa-i hâliye, müntefa biha iken Bekr’in mülk menzili ile istibdâl caiz olur mu? el-Cevâb: Olmaz.”	Menteşzâde Abdürrahim Efendi, <i>Fetâvâ-yı Abdürrahîm</i> , 461.
63	”سئل: من دمشق في ناظر وقف استبدل غرسا موقوفا له ريع كثير ... بدار لو عمرت يحصل منه ...“	Muhammed el-Lutfî, <i>el-Fetâvâ’l-Muhammediyye</i> , 36 ^a -36 ^b .
64	”سئل: في قطعة أرض موقوفة ... وأن استبدالها بما هو أنفع منها خير فاستبدلت تلك القطعة بأرض ...“	Ebü’s-Suûd Muhammed b. Ali el-Şîrvânî, <i>Uddetü erbâbi’l-fetvâ</i> , 162.
65	”سئل: في أرض موقوفة فيها نخيل مثمرة وأبنيتها قائمة ... أن الزوج المذكور استبدل هذه الأرض بأرض أخرى ...“	Ebü’s-Suûd Muhammed b. Ali el-Şîrvânî, <i>Uddetü erbâbi’l-fetvâ</i> , 163.
66	”سئل: في الوقف إذا استبدل بإذن الحاكم الشرعي بموضع في صقع واحد ...“	Ebü’s-Suûd Muhammed b. Ali el-Şîrvânî, <i>Uddetü erbâbi’l-fetvâ</i> , 164.

67	”سئل: في دار موقوفة على أشخاص معلومين ... فاختار ناظرها وجميع المستحقين لغلتها استبدالها بما تعود عليهم منفعته ... وأنا اتفقنا مع زيد على الاستبدال بحوض نخل بوادي ينبع ...“	Ebü's-Suûd Muhammed b. Ali el-Şirvânî, <i>Uddetü erbâbi'l-fetvâ</i> , 164-165.
68	“Bir vakıf mescid Zeyd'in mülk arsasıyla Zeyd, arsada vakıf için mescid-i âhar bina edip mescid-i evvel Zeyd'in mülkü olmak üzere istibdâl olunmak caiz olur mu? el-Cevâb: Olmaz.”	Fetvâ emîni Mahmûd Efendi, <i>Mecmûatü'l-fetâvâ</i> , 63 ^b .
69	“Zeyd, mütevellisi olduğu vakıf akârı şerâit-i istibdâl mevcûde olduğu halde re'y-i hâkim ve emr-i sultânî ile Amr'ın mülk akârı ile istibdâl ettikten sonra hâkim-i âhar, 'ben razı olmam.' deyup istibdâl-i mezkûru nakza kadir olur mu? el-Cevâb: Olmaz.”	Fetvâ emîni Mahmûd Efendi, <i>Mecmûatü'l-fetâvâ</i> , 63 ^b .
70	“Tevliyet ve süknâsı evlâda meşrû olan vakıf menzili, evlâttan mütevellî olan Zeyd, 'Amr'ın mülk menziliyle şerâit-i istibdâl mevcûde olduğu halde re'y-i hâkim ve emr-i sultânî ile istibdâle kâdir olur mu? el-Cevâb: Olur.”	Fetvâ emîni Mahmûd Efendi, <i>Mecmûatü'l-fetâvâ</i> , 63 ^b .
71	“Kayseriyye'de vâkı'a arsayı mütevellîsi Zeyd, İstanbul'da vâkı'a 'Amr'ın mülk arsasıyla şerâit-i istibdâl mevcûde olduğu halde re'y-i hâkim ve emr-i sultânî ile istibdâl etmek câiz olur mu? el-Cevâb: Olur.”	Fetvâ emîni Mahmûd Efendi, <i>Mecmûatü'l-fetâvâ</i> , 63 ^b .
72	“Zeyd, mütevellisi olduğu vakıf menzili şerâit-i istibdâl mevcûde değil iken Amr'ın mülk menziliyle istibdâl edip tarafından tekabuz olursa Zeyd, Amr'ın menzili Amr'a red edip vakıf menzili Amr'dan almaya kâdir olur mu? el-Cevâb: Olur.”	Fetvâ emîni Mahmûd Efendi, <i>Mecmûatü'l-fetâvâ</i> , 63 ^b .
73	“Zeyd, mütevellisi olduğu vakıf akârı şerâit-i istibdâl mevcûde olduğu halde re'y-i hâkim ve emr-i sultânî ile Amr'ın mülk akârı ile istibdâle kadir olur mu? el-Cevâb: Olur.”	Erzurum müftüsü Kadızâde Muhammed Ârif, <i>Bahrü'l-fetâvâ</i> , 241 ^b .
74	“Zeyd'in vakfı olan akâr, haraba müşrif olup vakıfta binaya müsaade olmasa, mütevellî 'nesne hâsıl olmaz.' deyü ol akârı re'y-i hâkimle bey'a kâdir olur mu? el-Cevâb: Olmaz. Lakin rey'i ziyâde akâra istibdâli caiz olur.”	Hasan b. Ali el-Kayserî, <i>Semhatü'l-ibrâr</i> , 220 ^b .
75	“Bir vakıf mescid Zeyd'in mülk arsasıyla Zeyd, arsada vakıf için mescid-i âhar bina edip mescid-i evvel Zeyd'in mülkü olmak üzere istibdâl olunmak caiz olur mu? el-Cevâb: Olmaz.”	Hasan b. Ali el-Kayserî, <i>Semhatü'l-ibrâr</i> , 220 ^b .
76	“Tevliyet ve süknâsı evlâda meşrûta vakıf menzili ya akârı, evlâttan Zeyd, 'Amr'ın mülk menziliyle şerâit-i istibdâl mevcûde olduğu halde re'y-i hâkim ve emr-i sultânî ile istibdâle kâdir olur mu? el-Cevâb: Olur. Hatta Kayseriyye'de vâkı'a arsayı İstanbul'da vâkı'a 'Amr'ın mülk arsasıyla şerâit-i mezkûre üzere istibdâl istibdâl câiz olur. Ba'dehü hâkim, nakza kadir olmaz, meğer şerâit-i istibdâl ve	Hasan b. Ali el-Kayserî, <i>Semhatü'l-ibrâr</i> , 220 ^a .

	tekabuz bulunmaya. Bu surette tarafından tekabuz bulunsa yine red olunur mu? el-Cevâb: İstibdâl, şeraitinde noksan bulundukça mutlakan red olunur.”	
77	“Bir cami`a vakıf olan debbağhanede amel eder olmasa, istîcârına rağbet eder olmadığından münhedim olsa mütevellisi Zeyd, re`y-i hâkim ile ol debbağhanenin arsasını suyuyla vakfa enfa olan bir dükkan ile istibdâli caiz olur mu? el-Cevâb: Olur.” ”لا يملك الاستبدال إلا القاضي إذا رأى المصلحة في ذلك. والشرب كذلك، صح بيعه تبعا للأرض. قاضيخان.“	Erzurum müftüsü Seyyid İbrahim Edhem, <i>Nehriyyetü`l-fetvâ</i> , 104 ^a .
78	“Zeyd, mütevellisi olduğu vakıf akârı şerâit-i istibdâl mevcûde olduğu halde re`y-i hâkim ve emr-i sultânî ile Amr`ın mülk akârı ile istibdâle kadir olur mu? el-Cevâb: Olur.”	Erzurum müftüsü Seyyid İbrahim Edhem, <i>Nehriyyetü`l-fetvâ</i> , 108 ^a .
79	“Zeyd, mütevellisi olduğu vakıf akârı şerâit-i istibdâl mevcûde olduğu halde re`y-i hâkimle ve emr-i sultânî ile Amr`ın mülk akârı ile istibdâl ettikten sonra hâkim-i âhar, ‘ben razı olmam.’ deyu istibdâl-i mezkûru nakza kadir olur mu? el-Cevâb: Olmaz.”	Kandiye müftüsü Kasım el-Benderî, <i>el-Vâkıâtü`l-Kebîretü`l-Girîdiyye</i> , 115 ^a .
80	“Zeyd`in, mütevellisi olduğu vakıf akâr harap olmakla Zeyd, ol akârı Amr`ın mülk akârı ile şerâit-i istibdâl mevcûde olduğu halde re`y-i hâkim ve emr-i sultânî ile istibdâle kadir olur mu? el-Cevâb: Olur. (Hacı Veliyüddin Efendi)”	Ahmed Efendi ve Gedûsî, <i>Netîcetü`l-fetâvâ</i> , 154.
81	“Zeyd`in, mütevellisi olduğu vakıf mekteb harîkde muhterik olup arsa-i sırfa kalıp binaya vakıfda müsaade olmayıp arsasını istibdâl hayır olduğu zâhir olmakla Zeyd, re`y-i hâkimle ve emr-i sultânî ile şerâit-i istibdâl mevcûde olduğu halde Amr`ın arsa ve binası mülkü olan mekteb ile istibdâle kâdir olur mu? el-Cevâb: Olur.”	Mehmed Fıkhî el-Aynî, <i>Behcetü`l-fetâvâ</i> , 259.
82	“Zeyd`in vakf-ı müstegallatından olup mahal ve rağbette rey`an ve rağbeten ekser ve enfa olan Amr`ın mülk menziliyle menzil-i mezbûru, mütevellisi olan Bekir, izn-i hâkimle ve emr-i sultânî ile istibdâle kâdir olur mu? <b>el-Cevâb:</b> Olur. Bu surette Bekir-i mütevellî vech-i muharrer üzere istibdâl edip hâkimü`ş-şer dahî ba`de`l-murafaa ol istibdâlin sıhhat ve lüzumuna hükmettikten sonra Bekir, yahud yerine mütevellî olan Bişr ya hükkmadan bir hâkim, istibdâl-i vakfı nakza kâdir olur mu? el-Cevâb: Olmaz.”	Mehmed Fıkhî el-Aynî, <i>Behcetü`l-fetâvâ</i> , 259.
83	“Zeyd-i mütevellî, bir vakfın menziline kıymeten ekser ve rey`an evfer olan vakıf menzili Amr`ın menzili ile istibdâl eylese, istibdâle emr-i sultânî varid olmuş değil iken istibdâl-i mezbûr şer`an sahih ve nafiz olur mu? el-Cevâb: Olmaz. Yahya Efendi	<i>Mecmûatü`l-fevâid ve`l-fetâvâ</i> , 131 ^a .

84	Zeyd'in, mütevellisi olduğu vakıf akâr harap olmakla Zeyd, ol akârı Amr'ın mülk akârı ile şerâit-i istibdâl mevcûde olduğu halde re'y-i hâkim ve emr-i sultânî ile istibdâle kadir olur mu? el-Cevâb: Olur.”	Osman Tosyevî, <i>Fevâidü'l-fetâva</i> 'l-Osmâniyye, 82 ^a .
85	“... فقد جوز استبدال الأرض بالأرض.”	Sakızî, <i>Surretü'l-fetâvâ</i> , 101 ^b .
86	“إذا شرط في أصل الوقف أن يستبدل به أرضاً أخرى إذا شاء ذلك فيكون وفقاً مكانها “...”	Şeyhülislâm Dürrişâde Mustafa Efendi, <i>ed-Dürretü'l-bey'zâ</i> , 263 ^b .
87	“... استبدال العامر جائز... أن يرغب إنسان فيه ببديل أكثر غلة وأحسن صقعا..”	Ahmed b. Emînüddîn, <i>Risâletün fî cevâzi istibdâli'l-vakfi mea muhâlefeti şarti'l-vâkif</i> , 5 ^a -5 ^b .
88	“... وقال بجواز استبدال الأرض بالأرض...”	Pîrîşâde, <i>el-İstidlâl fî hükmi'l-istibdâl</i> , 30 ^a .
89	“... فجوز استبدال الأرض بالأرض...”	Ahmed b. Emînüddîn, <i>Risâletün fî cevâzi istibdâli'l-vakfi mea muhâlefeti şarti'l-vâkif</i> , 3 ^b .
90	“... فإن قال: 'على أن أستبدل بها داراً له أن يستبدل بها أرضاً...'”	Kınalızâde Ali Efendi, “ <i>Risâle fî isti'cârî'l-evkâf ve istibdâlihâ</i> ”, 69.
91	“... أن يستبدل بها أرضاً أخرى أو بناء فيكون وفقاً مكانها...”	Kınalızâde Ali Efendi, “ <i>Risâle fî isti'cârî'l-evkâf ve istibdâlihâ</i> ”, 73.
92	“... في الاستبدال بأرض أخرى فيصح شرط ولاية الاستبدال...”	Kınalızâde Ali Efendi, “ <i>Risâle fî isti'cârî'l-evkâf ve istibdâlihâ</i> ”, 75.

93	”... إذا شرط الاستبدال بأرض أخرى...”	Kınalızâde Ali Efendi, “Risâle fî isti’cârî’l-evkâf ve istibdâlihâ”, 76.
94	”... أن أستبدلها بأرض أخرى... أن يستبدلها بدار...”	Kınalızâde Ali Efendi, “Risâle fî isti’cârî’l-evkâf ve istibdâlihâ”, 76.
95	”... استبدل دارا من بعض الأوقاف بدار أخرى...”	Kınalızâde Ali Efendi, “Risâle fî isti’cârî’l-evkâf ve istibdâlihâ”, 99.
96	”... ولو قال: على أن لي أن أستبدلها بدار، لم يكن له أن يستبدلها بأرض... على أن لي أن استبدلها بأرض البصرة، لم يكن له أن يستبدلها بأرض غيرها... أن يستبدلها بجنس العقارات...”	Kınalızâde Ali Efendi, “Risâle fî isti’cârî’l-evkâf ve istibdâlihâ”, 100.
97	”... استبدل الحانوت أو الدار الموقوفة للاستغلال بأرض تزرع...”	Kınalızâde Ali Efendi, “Risâle fî isti’cârî’l-evkâf ve istibdâlihâ”, 101.
98	”... فاستبدل القرية المذكورة بقطعة أرض...”	Kınalızâde Ali Efendi, “Risâle fî isti’cârî’l-evkâf ve istibdâlihâ”, 108.
99	”... على أن أستبدلها بأرض أو دار...”	İbn Nüceym, “Tahrîru’l-mekâl fî meseleti’l-İs-tibdâl”, 162.
100	”... لا يستبدل بالدرهم والدنانير... يستبدل بمكان أكثر ريعا...”	İbn Nüceym, “Tahrîru’l-mekâl fî meseleti’l-İs-tibdâl”, 170.
101	”... في استبداله بمكان أكثر ريعا وأحسن محلة...”	İbn Nüceym, “Tahrîru’l-mekâl fî meseleti’l-İs-tibdâl”, 181.
102	”... أن يرغب إنسان فيه ببذل أكثر غلة وأحسن صقعا أي محلة فيجوز استبداله به...”	İbn Nüceym, “[Risâle] fî

		mekâtîbî'l-evkâf ve butlânihâ”, 272.
103	“... أن الاستبدال مطلقا مشروط بخراب الوقف... وكون البديل أحسن صقعا...”	Sıddîkî, <i>Katu'l-cidâl</i> , 113 ^b .
104	“... استبدال الوقف العامر بشرط أن يكون البديل أحسن صقعا...”	Sıddîkî, <i>Katu'l-cidâl</i> , 114 ^b .
105	“... يجوز استبدال في الوقف من غير شرط إذا ضعفت الأرض عن الربيع...”	Sıddîkî, <i>Katu'l-cidâl</i> , 114 ^b .
106	“... استبدال وقف العامر ببديل أحسن صقعا...”	Sıddîkî, <i>Katu'l-cidâl</i> , 118 ^a .
107	“... إذا كان الوقف عامرا باقيا على ريعه وأريد استبداله بمحل أكثر ريعا... استبدال ناقص الربيع ببديل أكثر ريعا...”	Sıddîkî, <i>Katu'l-cidâl</i> , 119 ^a .
108	“... لو استبدل الحانوت أو الدار الموقوفة للاستغلال بأرض...”	Sıddîkî, <i>Katu'l-cidâl</i> , 120 ^a .
109	“... في الاستبدال بأرض أخرى...”	Sıddîkî, <i>Katu'l-cidâl</i> , 121 ^b .
110	“... Mülk menzil, ribh ve kıymet cihetlerinden vakf olan menzil-i mezkûrdan ekser ve evfer olup ... cânib-i vakf-ı mezbûra min külli'l-vücûh enfa' ve evlâ olmağın ben dahî istibdâl murâdıdır ... istibdâle izn-i hümayûn-ı sultânîyi nâtık emr-i şerîf-i celîlü'l-kadr-i padişâhî vârid olmağın ...” “... إن الواقف إذا شرط الاستبدال لنفسه في أصل وقفه يصح الوقف والشرط. وأما بدون الشرط أشار في اليسر الكبير أنه لم يملك الاستبدال إلا القاضي إذا رأى فيه المصلحة...”	<i>Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Sosyo-Ekonomik Yaşam</i> , 6: 514-519.
111	“... vakf ve süknasını evvelâ nefesine ba'dehü evlâdına ... müstemil mülk menzili bina ve rey'i kıymetlerinden vakf-ı mezkûrdan ekser ve evfer olup menzil-i mevkûf-ı mezbûr Hasan Ağa'nın menziline muttasıl olmakla istibdâle râgıb olmağın, bey'an olunan vech üzere istibdâl, cânib-i vakf-ı mezbûra min külli'l-vücûh enfa ve evlâ olmağın, benim dahî istibdâl murâdıdır ... izn-i hümayûn-ı sultânîyi nâtık emr-i celîlü'l-kadr vârid olmağın...” “... إن الواقف إذا شرط الاستبدال لنفسه في أهل وقف يصح الوقف والشرط. أما بدون الشرط أشار في اليسر الكبير أنه لم يملك الاستبدال إلا القاضي إذا رأى فيه المصلحة...”	<i>Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Sosyo-Ekonomik Yaşam</i> , 6: 527-531.
112	“... mülk menzili vakf edip süknasını ... vech-i meşrûh üzere mahalle-i mezbûre imamına şart edip ... menzil ile istibdâl edip ...”	<i>Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Sosyo-Ekonomik Yaşam: Vakıflar</i> , 6: 406-408.
113	“... istibdâl, cânib-i vakf-ı mezbûra enfa olmakla ... mülk menzil, bina ve arsa ve rey cihetlerinden her vechile menzil-i mevkûf-ı	<i>Mahkeme Kayıtları Işığında 17.</i>

	mezbûrdan evfer ve ekser olan mülk menzili ile istibdâl edip, menzil-i mevkûf-ı mezbûr, mülk ve mülk olan menzil vakıf olmuş idi ...”	<i>Yüzyıl İstanbul’unda Sosyo-Ekonomik Yaşam: Vakıflar</i> , 6: 554-556.
114	“... mülk olan menzil, arsa ve bina ve rub [...(cihetlerinden)] vakf olan menzilden ekser cânib-i vakfa istibdâli evlâ ve enfa olduğunu mimar-ı nezbur ve sayir ehl-i vukuf ihbar ettiklerinde ...”	<i>Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul’unda Sosyo-Ekonomik Yaşam: Vakıflar</i> , 6: 340-341.
115	“... kendinin vakfa ve vakfın kendine zararı olmakla yine mahalle-i mezbûrede arsa cihetinden evfer ve menafi-i ve ebniye cihetinden ekser olup taht-ı mülkünde olan ev ile civâr-ı merî olduğu üzere istibdâle, müşarun-ileyh, izn-i hümayunum reca etmeğin ... ol vakıf menzil, müşarun-ileyhin mülkü ve mülk menzil vakf olup şurût-ı vakf icra olunmak üzere istibdâli tecviz edip tarafeyne hüccet verilsin ...”	<i>Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul’unda Sosyo-Ekonomik Yaşam</i> , 7: 71-72.
116	“... Beylerbeyi Şamizâde Mehmed Paşa -damet mealieyhunun- car-ı mülâhıkı olup kendinin vakfa, vakfın kendine zararı olmakla, yine mahalle-i mezbûrede arsa cihetinden evfer ve menafi ve ebniye cihetinden ekser olup taht-ı mülkünde olan ev ile civâr-ı şerif olduğu üzere istibdâle, müşarun-ileyh izn-i hümayunum rica etmeğin vakf-ı mezbûrun şurût-ı icra olunmak şartı ile izn-i şerifim erzani kılınmıştır ...”	<i>Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul’unda Sosyo-Ekonomik Yaşam: Vakıflar</i> , 7: 63-64.
117	“... arsa-i memlûke, arsa-i mevkûfeden enfa ve hayırlı, istibdâl murâd etmekle ... arsa-i memlûke, arsa-i mevkûfeden evfer ve ezyed geldiğinden maada kıymeti rub cihetinden dahî ezyed ve evfer olduğu mütehakkik olup istibdâl tarafından vakfa enfa ve hayırlı olmakla istibdâl bâbında emr-i şerifim verilmek recasına arz eylediği ecilden vech-i meşrûh üzere müba’dele olunmak emrim olmuştur. ... mülk olan menzil, vakıf olan menzilden evsa ve ezyed olup vakfa enfa olsa ...”	<i>Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul’unda Sosyo-Ekonomik Yaşam: Vakıflar</i> , 7: 69-71.
118	“... kenise-i merkûme, muhterik olduktan sonra bina olunmayıp ... arsaları merhume Valide Sultân -tabe serayaha- cennet mekan merhum Sultân Mehmed Han’ın hatt-ı hümayunlarıyla hibe ve temlik olunup cami-i şerifi ihya buyurdıkları vâkitte civarında vâki’ Koca Mustafa Paşa Evkâfı’ndan Balık Pazarı kapısı dahîlinde vâki’ dekâkîn ve odalar arsaları ile zikrolunan iki kenise arsaları istibdâl ...”	<i>Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul’unda Sosyo-Ekonomik Yaşam: Vakıflar</i> , 8: 612-613.
119	“... Sabiha Hatun Vakfı arsası, muhterika ve nice eyyam hali ve muattal ve imaret-i merammetine mevkûfe taraf-ı vakfa bir akçe olmadığından maada kimesne istîcâra tâlib olmamağın halen mevlâna-yı müşarun-ileyhin yine mahalle-i mezbûrede vâki’ ... mülk arsa ile istibdâl olunmak murâd olunmakla ... rağbet ve kıymet cihetinden mülk olan arsa, vakıf arsadan ekser ve evfer ve istibdâli min külli’l-	<i>Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul’unda Sosyo-</i>

	vücûh cânib-i vakfa enfa ve evlâ olduğu ... izn-i hümayunum veril-mek bâbında inayet ricasına arz etmeğin istibdâl olunmak emrim ol-muşdur buyurdum ki, şerifimle vusul buldukta bu bâbda sadır olan emrim üzere amel dahî ...”	<i>Ekonomik Ya-şam: Vakıflar, 8: 601-604.</i>
120	“... vakf menzil-i mezbûr, bin yetmiş senesinde vâki’ harikte muhterik olup arsa sırf kalmakla ... mülk arsasıyla istibdâl etmek cânib-i vakfa enfa olup istibdâli murâd etmeleriyle ...”	<i>Mahkeme Kayıt-ları Işığında 17. Yüzyıl İstan-bul’unda Sosyo-Ekonomik Ya-şam: Vakıflar, 8: 458-460.</i>
121	“... menzil-i mevkûf-ı merkûmu mahmiye-i mezbûrede Ali Fakîh mahallesinde vâki’ ... iki bâb bey’t-i süflî ve bir sofa ve cüneyne ve kenîfi müştemil olan menzil ... bir tahtânî oda ve bir sofa ve kenîfi müştemil olan menzil ve Arakiyeci Bayezid mahallesinde vâki’ ... bir bey’t-i süflî ve bir bey’t-i ulvî ve bir sofa ve bi’r-i mâ ve cüney-neyi müştemil menzil ile istibdâl murâd eder...”	<i>İstanbul Kadı Si-cilleri Rumeli Sadâreti Mahke-mesi: 56 Numa-ralı Sicil, 14: 233-234.</i>
122	“... müştemil olup Sâbiha Hâtun bt. Abdullah nâm sâhibü’l-hayrın vakf-ı lâzime ile vakf eylediği menzile hâlâ mütevellî olan Mehmed Beşe (Paşa) b. Musa ile mahmiye-i mezbûrede Haydarhânen mahallesinde vâki’ ... müştemil mülk menzil sâhibesi mezbûre Sâbiha Hâtun meclis-i şer’a gelip istibdâl murâd ettiklerinde ...”	<i>İstanbul Kadı Si-cilleri İstanbul Mahkemesi: 12 Numaralı Sicil, 16: 891-892.</i>
123	“... harâba müşrif menzilin hâlen mütevellîsi olan fahrü’l-eşbâh Hasan Çelebi b. Ali meclis-i şer’-i hatîrde sevk-i kelâm ve tabîr ani’l-merâm edip menzil-i mahdûd-ı mezkûr Ağa-yı müşârun-ileyh hazretlerinin müceddeden binâ eylediği menzile muttasıl olmağın taraf-ı pür-şereflerinden husûs-ı âti’zzikre vekîl-i sâbitü’l-vekâleleri olan mefharü’l-emâcid ve’l-ekârim Mehmed Ağa b. Ahmed menzil-i mezbûru bi’l-vekâle müvekkil-i müşârun-ileyhin mülkü olup... on bir bâb tahtânî odaları ve bir bakkal dükkânını müştemil menzil ile istibdâl etmek murâd edinir, el-hâletü hâzihî menzil-i mezbûr rey’ ve kıymet cihetinden vakf-ı mezbûrdan evfer ve ekser...”	<i>İstanbul Kadı Si-cilleri Eyüp Mahkemesi: 61 Numaralı Sicil, 27: 131-132.</i>
124	“... kahve dükkânını cüllâh dükkânıyla merkûm Ahmed Beşe'nin vakf-ı mezbûrede mutâlebesi olmağın istibdâl vakf-ı mezbûreye evlâ vü enfa’ olduğu lede’ş-şer’ ihbâr u muhakkak olup hâkim-i hâsim-i müstetâb-ı muvakkı’-ı sadr-ı kitâb tûbâ lehû ve hüsn-meâb efendi hazretleri dükkânın istibdâline... mütevellî-i mûmâileyh Ahmed Efendi'yi cüllâh dükkânına ber-vech-i vakfiyet ve merkûm Ahmed mezkûr kahve dükkânına ber-vech-i mülkiyet tasarrufları ba’d-e’l-hükm mâ-vaka’a bi’t-taleb ketb olundu...”	<i>Diyarbakir Şer’iyye Sicilleri Amid Mahke-mesi: 3698 nu-maralı sicil, 7: 551.</i>
125	“... hânemi hân-ı mezkûr ile bâlâda bast-u bey’ân olunduğu vech üzere hân-ı mezkûrun tasarrufunda vakfiyesinde mukayyed şürûtu üzere istibdâl ve hân-ı mezkûrun binâsına mülkiyete ve menzil-i mezkûra fîmâ ba’d bundan akdem hân-ı mezkûr misillü vakfiyet üzere tasarruf matlûbumdur...”	<i>Diyarbakir Şer’iyye Sicilleri Amid Mahke-mesi: 3698 nu-maralı sicil, 7: 552.</i>

126	“... müştemil menzil-i mezbûr, müşrif-i harâbe olup inkıtâ‘ olmadığından vâlidem mezbûrenin medîne-i mezbûr mahallâtından İbrahim bey‘ Mescidi mahallesinde vâki‘ bir bâb mülk menzilin... bir kıt‘a bâ-temessük nısf hisse-i ma‘lûmesi kıymet-i rağbet ü menfa‘at cihetiyle vakf-ı menzilden evfer-u ezyed olup şürût-ı istibdâl mevcûde olmağla istibdâli matlûbumdur" dedikte... sâlifü'z-zıkr mülk-i menzil ve nısf bâğ-ı mezkûr, bi'l-vakfiye mütevellî-i merkûma ve vakf-ı menzil, bi'l-mülkiye mezbûre Emine Hâtûn'a teslîm olunduktan sonra...”	<i>Diyarbakir Şer‘iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3745 numaralı sicil, 9: 412.</i>
127	“... vakıf dükkân-ı mezkûr ile mülk dükkân-ı mezkûrun istibdâli min külli'l-vücûh vakfa evlâ vü enfa‘ olmağla bi't-tevliye matlûbemdir" deyü...”	<i>Diyarbakir Şer‘iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3750 numaralı sicil, 8: 13.</i>
128	“... vakıf dükkân-ı mezkûr ile mülk dükkân-ı mezkûrun istibdâli min külli'l-vücûh vakfa evlâ vü enfâ‘ bi't-tevliye matlûbumdur" deyü...”	<i>Diyarbakir Şer‘iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3750 numaralı sicil, 8: 14.</i>
129	“... mezkûr vakıf menzil, mülküm olan menzil ile istibdâl olunmak murâdımdır dedikte ...”	<i>Diyarbakir Şer‘iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3754 numaralı sicil, 3: 376.</i>
130	“... vakf-ı mezkûr, mülk menzilden kıymet ve nef‘ ve rub‘ cihetinden ekser-u evfer olmakla merkûm Feyzullah Beşe, istibdâle tâlib-ü râğıb olmağla ben dahî tevliyetim hâsebiyle istibdâl cânib-i vakfa evlâ-vü enfâ‘ olmağın istibdâl murâdımdır dedikte...”	<i>Diyarbakir Şer‘iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3823 numaralı sicil, 7: 82.</i>
131	“...medîne-i Âmid‘de Camiunnebi mahallesinde sâkine Rukiye bt. Halil Bey nâm hâtûn, hammâm-ı mezkûru vakfa enfa‘ olmak üzere bundan akdem zıkr olunan Camiunnebi mahallesinde sâkine olduğu ma‘lûmetü'l-hudûd ve'l-müştemilât mülk menzili ile istibdâl eyledikten...”	<i>Divan-ı Hümâyûn Sicilleri Diyarbakir Ahkâm Defterleri I Numaralı Defter, 1: 320.</i>
132	“... sen, hammâm-ı mezbûru bana mülk menzilim mukâbelesinde bi-tarîkı'l-istibdâl fûrûht eyledin, mülk-i müşterâmdır...”	<i>Divan-ı Hümâyûn Sicilleri Diyarbakir Ahkâm Defterleri I Numaralı Defter, 1: 671.</i>

133	“... Diyarbekir'de vâki' bir bâb vakıf menzil, harâba müşrif olup ta'mire dahî iktidârları olmamağla, Diyarbekir sükkânından el-Hâc Abdülkadir nâm kimesnenin yine Diyarbekir'de vâki' mutasarrıf olduğu mülk menzili vakıf olan menzilden mesâhaten ve rağbeten ve kıymeten ezyed ü evfer olup istibdâli vakfa evlâ olduğun...”	<i>Divan-ı Hümâyûn Sicilleri Diyarbekir Ahkâm Defterleri 2 Numaralı Defter, 2: 411.</i>
134	“... mülk menzil, vakf olan menzil-i merkûmdan kıymet-ü rağbet ve mahall-ü ücret cihetlerinden evfer-u ezyed ve istibdâli cânib-i vakfa her vechile enfa'-u evlâ olup şerâit-i istibdâl mevcûde ise istibdâli tecvîz eyleyen fukarâ-yı kaviyyü'l-ibtihâcın kulları üzere...”	<i>Divan-ı Hümâyûn Sicilleri Diyarbekir Ahkâm Defterleri 3 Numaralı Defter, 3: 558.</i>
135	“... Hoca Mehmed Çelebi nâm vâkıfın vakfı iken hammâm-ı mezbûr mürûr-i zamân ile hedme karîb ve intifâ'ı bi'l-küllîye münkatı' olduğunu evlâd-ı vakıfdan Rukiye nâm hâtûn müşâhede etdikde mezbûre Rukiye'nin mahalle-i merkûmede sâkine olduğu ma'lûmetü'l-hudûd menzilesinin dâhiliyesi rub'an ve mekânen hammâm-ı mezbûrdan eşref ve istibdâli cânib-i vakfa enfa' u evlâ olduğuna binâen...”	<i>Divan-ı Hümâyûn Sicilleri Diyarbekir Ahkâm Defterleri 3 Numaralı Defter, 3: 14.</i>
136	“... Hoca Mehmed Çelebi'nin evlâda meşrûta vakfı iken mürûr-i ezmân ile hedmi karîb ve intifâ'ı bi'l-küllîye münkatı' olduğunu haber vermeleriyle evlâd-ı vâkıfdan Rukiye nâm hâtûnun mahalle-i mezbûrede sâkine olduğu ma'lûmetü'l-hudûd menzilin dâhiliyesi rub'an ve mekânen eşref ve istibdâl cânib-i vakfa enfa' u evlâ olduğuna binâen...”	<i>Divan-ı Hümâyûn Sicilleri Diyarbekir Ahkâm Defterleri 3 Numaralı Defter, 3: 50.</i>
137	“... Yahya Ağa b. İbrahim Ağa demekle ma'rûf kimesne, meclis-i şer'-i enverde takrîr-i kelâm edip "vakf-ı mezbûrdan olup medîne-i mezbûr mahallâtından Cami-i Kebir mahallesinde vâki' iki taraftan Abdülvahhab Ağa demekle arîf kimesne mülkü ve bir taraftan Hadice Hanım mülkü ve taraf-ı râbî'i tarîk-ı âm ile mahdûd iki sofa tahtları zîr-i zemîn ve bir kilâr ve matbah ve bir sagîr meclis ve bi'r-i mâ' ve kenîf ve bir mikdâ[r] avluyu müştemil vakf-ı mezbûrun şehriye icâresi elli paraya bâliğ olmağla seneviye müctemi' olan icâresi menzil-i mezkûrun ta'mîr u termîmine vefâ edip Haremeynü's-şerîfeyn hademelerine ba'de'l-masraf irsâle cüz'îsi kalmağla vakf-ı mezkûru mülk-i âti'l-bey'ân ile istibdâle tâlibe olan Hadice Hanım bt. Mehmed...”	<i>Divan-ı Hümâyûn Sicilleri Diyarbekir Ahkâm Defterleri 3 Numaralı Defter, 3: 58.</i>
138	“... Yavaşca Şahin mahallesinde vâki' Yavaşca Şahin mescid-i vakfına beher sene yüz elli akçe mukâtaalı arsayı ... bir bâb mülk menzili ile istibdâl murâd etmekle...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 163-164.</i>
139	“... icâre-i müecceleli vakıf arsasını İstanbul'da ... mülk menzili ile istibdâl murâd eylediğin bildirip...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 164-165.</i>
140	“... Şeyh Ebu'l-vefa evkâfından beher sene iki yüz kırk akçe arsası mukâtaalı, binası mülk olan menzilin yine İstanbul'da Sancakdar	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 165-166.</i>

	mahallesinde mutasarrıfe olduğu âhar mülk menzili ile istibdâl murâd eylediğın bildirip...”	
141	“... îcâre-i müecceleli bir bâb menzile bi’l-îcâreteyn mutasarrıfesi olan... bir bâb mülk menzili ile istibdâle tâlibe ve râgıbe olmakla...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 175.</i>
142	“... Hacı Hasan vakfından bi’l-îcâreteyn mutasarrıf oldukları muhterik olan menzil ve dükkan ve odalar arsalarıyla ... mülk menzilleri ile istibdâl murâd eylediklerin bildirip...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 183-186.</i>
143	“... Ömer Efendi vakfından ... bir kıta menzili... bir kıta mülk menzil ile istibdâl etmek murâd ettiğın bildirip...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 16.</i>
144	“... vakf-ı mezbûrdan ... bir bâb muhterik arsasıyla ... müştemil mülk menzillerini istibdâle tâlib ve râgıb olmakla ...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 19-20.</i>
145	“... vakf-ı mezbûrdan olup ... çörekçi fırınına bi’l-îcâreteyn mutasarrıf olan el-Hac Nasrullah Ağa... bir bâb mülk menzili zikrolunan çörekçi fırını ile istibdâl murâd etmekle...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 21-22.</i>
146	“... vakf bahçe ve bina ile yine mahmiyye-i İstanbul’da Çınar kurbunda Sancaktar Hayrettin mahallesinde bir bâb ve Eğrikapı dahîlinde Çakır Ağa mahallesinde dahî bir bâb mülk menziller ile istibdâl murâd eylediklerin bildirip...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 23-24.</i>
147	“... Mahmud Ağa vakf-ı mülhakatından... muhterik arsa ile müştemil mülk menzilleri ile istibdâle tâlib ve râgıb olmakla...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 25-26.</i>
148	“... Mahmud Ağa vakıflarından ... muhterik arsa ile ... müştemil mülk menzilleri ile istibdâle tâlib ve râgıb olmakla...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 26-27.</i>
149	“... Sekbanbaşı Yakub Ağa vakfı mütevellisi tarafından... zikrolunan dükkan arsasını mahmiyye-i mezkûrda Suhte Sinan mahallesinde kain mülk menzili ile istibdâl murâd etmeğın...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 27-28.</i>
150	“... vakıf arsayı... mülk menziller ile istibdâl murâd eylediğın bildirip...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 28-30.</i>
151	“... mülk iki bâb menzilleri vüsat-ü ragbet-ü kıymet cihetlerinden vakıf olan menzil-i mezkûrdan ezyed-ü evfer olup istibdâli cânib-i vakfa enfa olmağın...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 32-33.</i>
152	“... mülk menzile... muttasıl... vakıf arsa, bunu mülk menzili ittisalinde vakı olmakla istibdâl murâd eylediğın bildirip...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 33-34.</i>
153	“... bir bâb doğramacı dükkanının taraf-ı vakıfdan beher şehir on akçe müeccele ile mutasarrıfı olan müderrisinden Mevlâna Mehmed... iki bâb mülk menzilleriyle istibdâle râgıb olmakla...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 37-38.</i>
154	“... vakf menzil, müştemil mülk menzili ile istibdâl olunmak...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 38-39.</i>
155	“... vakfının menâzil-i mezkûr arsalarına zamm-ü ilhak olunmakla menzil-i mezkûr arsasını ... iki bâb menzil ile istibdâle râgıb olmalarıyla...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 39-40.</i>
156	“... mülk menzili... arsa-i mevkûfe ve menâzil-i selase-i mevkûfe ile istibdâl murâd etmekle...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 41-43.</i>

157	“... mülk menzili ile salifü’z-zikr vakıf menzil, istibdâl olunmak için...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 43-44.</i>
158	“... bir bâb vakıf menzili ... mülk menzili ile istibdâle tâlibe ve râgıbe olmakla...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 44-45.</i>
159	“... vakıf menzili ... mülk menzili ile istibdâle tâlibe ve râgıbe olmakla...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 45-46.</i>
160	“... vakfından îcâreteyn ile tasarrufunda olan iki bâb sağır menzil... mülk bahçesiyle istibdâl murâd eylediğin...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 46-47.</i>
161	“... vakıf menzili İstanbul’da İskender Ağa mahallesinde vâki malumetü’l-hudut mülk menzil ile istibdâle tâlibe ve râgıbe olmağın...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 49.</i>
162	“... vakıf menzili yine mahalle-i mezbûrede vâki malumetü’l-hudut mülk menzili ile istibdâle tâlibe ve râgıbe olmağın...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 49-50.</i>
163	“... vakıf menzili İstanbul’da Samatya dahîlinde el-Hac Hüseyin mahallesinde vâki malumetü’l-hudut mülk menzili ile istibdâle tâlibe ve râgıbe olmağın...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 50-51.</i>
164	“... vakıf menzili yine mahmiyye-i mezbûrede Samatyakapısı dahîlinde Hüseyin Ağa mahallesinde vâki malumetü’l-hudut mülk menzili ile istibdâle tâlibe olmağın...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 51-52.</i>
165	“... Bayram Paşa vakfı odalarından îcâreteyn ile tasarrufunda olan bir bâb odayı Sancaktar Hayreddin mahallesinde ba hüccet-i şeriyye mülkü olan menzil ile istibdâl murâd eylediğin bildirip...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 52-53.</i>
166	“... Sabiha Hatun, vakf-ı mezbûrdan bi’l-icâreteyn tasarrufunda olup mahmiyye-i İstanbul’da Topbaşı mahallesinde vâki malumetü’l-hudut mülk menzili ile ... istibdâle tâlibe olduğun takrir-i itiraf edip...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 54-55.</i>
167	“... Sabiha Hatun, vakf-ı mezbûrdan bi’l-icâreteyn tasarrufunda olup İstanbul’da Fenayi Dede kurbunda Topbaşı mahallesinde vâki malumetü’l-hudut birbirine muttasıl yedi bâb atik menâzilini ... yedi bâb cedid menâzili ile istibdâle tâlibe ve râgıbe olmağın...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 55-56.</i>
168	“... bir bâb vakıf menzile mutasarrıfe olan Hanım nam hatun mülkü olan bir bâb menzili ile istibdâle tâlibe olduğun bildirip...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 56.</i>
169	“... bir bâb vakıf menzile mutasarrıf, bunun vekili olduğu İbrahim Ağa, menzil-i mezkûru yine İstanbul’da el-Hâc Evliya mahallesinde vâki bir bâb mülk menzil ile istibdâl murâd eylediğin bildirip...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 57.</i>
170	“... vakf olan arsa-i mezbûreyi ... müştemil bir bâb mülk menzili ile arsa-i mezbûreyi istibdâl murâd eyledikte...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 58-59.</i>
171	“... merhum Ayşe Sultân vakfı mütevellisi el-Hac Mustafa b. Mehmed, ... vakf olan arsa-i mezbûreyi ... müştemil bir bâb menzili ile arsa-i mezbûreyi istibdâl murâd...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 59-60.</i>
172	“... Mehmed Emin Ağa vakfından ... bir bâb harab menzil ile ... müştemil bir bâb mülk menzili istibdâl murâd etmeğın...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 60-61.</i>

173	“... Bayram Paşa vakfının Haydarhane odalarında vâki’ taht-ı tasarruflarında olan iki bâb vakf menzil ... iki bâb mülk menzilleri ... ehadühüma âhar ile istibdâl olunmak bâbında ...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 63-64.</i>
174	“... Haremeyn vakfından ... arsa-i hâliye... müştemil olan mülk menzilleri, iki taraftan sadır olan mektub mucebince istibdâle râğbet etmekle...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 66-67.</i>
175	“... Efdalzade vakfının... arsa-i hâliye... müştemil dört bâb menâzil-i münferederiyle istibdâl olunmak ...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 67.</i>
176	“... vakıf menzili ... mülk menzili ile istibdâl murâd eylediğin bildirip...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 67-68.</i>
177	“... vakıf menzil, mülk olan menzil-i merkûm ile istibdâl olunmak bâbında ...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 68-69.</i>
178	“... mülk olan menâzil-i mezbûre, vakıf olan arsa-i merkûme ile istibdâl bi’l-vekale matlubumdur diye...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 72.</i>
179	“...Bâzerganzade vakfından... muhterik menzil ve dekâkîn arsalarını... dört bâb mülk menziller ile istibdâl etmek murâd etmek...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 72-73.</i>
180	“... vakf-ı mezbûrdan arsa-i hâliye,... mülk menzili ile istibdâle tâlib olmağla...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 74-75.</i>
181	“... mülk menzili yine İstanbul’da vâki’ Molla Gürani kurbunda Seydi Bey’ mahallesinde vâki’ mescid-i şerifimde imam olanlara gallesi meşrûta menzil-i muhterik ile istibdâl murâd eylediğin bildirip...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 76-77.</i>
182	“... Müteveffa Selman Ağa vakfının mütevellisi... arsa-i mezbûreyi... iki bâb mülk menziller ile istibdâl murâd eylediğin bildirip...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 79-80.</i>
183	“... Bazerganzade vakfından... iki bâb dükkân... bir bâb menzil ve ... bir bâb menzil ile ... iki bâb mülk menzilleri ile istibdâle irade-i asafaneleri taalluk etmeğin...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 80-81.</i>
184	“... Kaşıkçı Mustafa Efendi vakfından olup... bir bâb menzili ile müştemil mülk menzilleriyle istibdâl murâd etmeğin...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 81-82.</i>
185	“... Sekbanbaşı Yakub Ağa Cami-i şerifi imamlarına meşrûta... menzil arsasını...müştemil mülk menzili ile istibdâl murâd etmekle...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 82-83.</i>
186	“... mülk menzili yine mahalle-i mezbûrede vâki’ vakıf menzil ile istibdâl murâd eylediğin bildirip...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 84-85.</i>
187	“... Haremeyn-i muhteremeyn vakfı... muhterik menzil arsası ve... bir bâb müfrez menzil arsası ve ...bir bâb menzili ... iki bâb mülk menzilleriyle istibdâle tâlib ve râğib olmalarıyla...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 86-87.</i>
188	“... vakıf menzili... müştemil mülk menzillerim ile vakf-ı mezbûra evlâ-vü enfa olur vech üzere istibdâl eylemek murâdımdır dedikte...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 88-89.</i>

189	“... Haremeyn-i Şerîfeyn evkâfı... iki bâb menzillerini ... mülk menzili ile istibdâl murâd etmekle...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 90-91.</i>
190	“... Bali Paşa evkâfında mutasarrıf olduğu bir bâb menzil ile ... mülk menzili istibdâl murâd eylediğin bildirip...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 93-94.</i>
191	“... îcâre-i müecceleli vakıf menzili... mülk menzili ile istibdâl murâd eylediğin bildirip...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 95.</i>
192	“... Haremeyn-i muhteremeyn vakfından ... arsa-i hâliyyeyi... muhtevi menzili ile istibdâle irade-i asafanesi taaluk ve ...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 97-98.</i>
193	“... mülk menzili... vakf olan menzil-i mezkûr ile istibdâl murâd etmeleriyle ...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 99-100.</i>
194	“... Haremeyn-i muhteremeyn vakfından... arsa-i hâliyyeyi... muhtevi menzil [ile] istibdâle irade-i asafanesi taaluk...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 100-101.</i>
195	“... Haremeyn-i muhteremeyn evkâfından... bir bâb menzili ... muhtevi iki bâb menzilleri ile istibdâle iradeleri taaluk...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 101.</i>
196	“... Katib İbrahim Efendi vakfının ... bir bâb menzil, müşrif-i harab olup tamir-ü termimine vakıftan müsaade olmamakla, menzil-i mezkûru ... bir bâb mülk menzili ve ... bir bâb mülk menzili ile istibdâle tâlibe olduğundan...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 102-103.</i>
197	“... Hacı Bayram Kaftani mahalle vakfı mütevellisi... menzili... mülk menzili ile istibdâl murâd eylediğin bildirip...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 103-104.</i>
198	“... Bosnevi Ahmed Ağa vakfından ... bir bâb menzillerini muhtevi iki bâb menzilleriyle istibdâl murâd etmeleriyle...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 104-105.</i>
199	“... mülk olan arsasının her zirâm, vakf olan arsa kıymetinin dı'fı olduğundan ... istibdâl, cânib-i vakfa enfa olduğu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 105-106.</i>
200	“... mülk menzilin senevi ecr-i misli, vakf arsa reyinden senevi altmış akçe fazla olmağla istibdâl, cânib-i vakfa enfa olduğu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 106-107.</i>
201	“... Molla Gürani vakfından olmak üzere tasarruflarında olan haneyi mahalat-ı uhrada emlakları olan büyütle istibdâl murâdları olup...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 107-109.</i>
202	“... Helvacıpaşa İskender Ağa ve Sufi Mehmed Paşa vakıflarından olmak üzere... haneler, mahallat-ı uhrada kain büyütle istibdâl murâd eylediğin bildirip...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 110-112.</i>
203	“... Kaptan Hasan Paşa vakfından ... arsa-i mezkûreyi ... iki bâb menzil ve ... bir bâb menzil ve bir bâb menzil ki cem'an dört bâb menzillerimiz ile istibdâl murâdımız olup...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 112-113.</i>

204	“... Firuz Ağa vakfından ... mahalli... cem'an üç bâb mülk menzil ile istibdâl murâdımız olup...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 113-114.</i>
205	“... Hobyar mahallesinde evkâf-ı müteaddideden arsa ve ebniye-i hâvi menzil-i kebir ve ... iki doğramacı ve bir nalbend ve horasancı ve bir terzi dükkanlarını ... iki attar dükkanını müştemil... bir bâb menzil ve... iki bâb menzil ve ...bir bâb menzil ve ... bir bâb menzil ki cem'an beş bâb menzilleriyle istibdâle tâlib olduğunda...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 114-116.</i>
206	“... mülk menzil derununda bir miktar vakıf arsa olup, bir bâb mülk menzili ile istibdâl murâd eylediğin bildirip...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 118-119.</i>
207	“... mülk menzilin arsası vakf olan menzil arsasından ezaf ile ziyâde ve mecmu-ı kıymeti dahî kezalik vakıf menzilin kıymetinden ziyâde olmakla istibdâl, cânib-i vakfa enfa olduğu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 124-125.</i>
208	“... Emine Hatun vakfı olup... bir bâb haneyi mahalle-i uhrada kain mülkü olan hane ile istibdâl murâd eylediğin bildirip...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 127-128.</i>
209	“... Hobyar mahallesinde bazen îcâre ve bazen mukâtaa ile mutasarrıf olduğu hanesini âhar mahallede malik olduğu menzilleriyle istibdâl murâd eylediğin bildirip...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 128-130.</i>
210	“... Sultân Selim Han –tâbe serâhü- medresesi müderrislerine meşrûta mukâtaalı arsalariyle Seydi Bey' mahallesinde mülkiyet üzere mutasarrıf oldukları bostanın altı yüz zirarıyla istibdâli...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 130-131.</i>
211	“... Nakîbü'l-eşraf nezaretinde olan evkâfdan müteveffa Abdi Efendi nam sahibü'l-hayr, bi'l-icâreteyn mutarrıf olduğu bir miktar muhterik harabe mahzen arsası ve arsa-i hâliye, mülk olan mahzen ve ... iki adet mülk menzil ile ... iki mülk attar dükkanları ve ... bir bâb mülk menzil ile arsa-i mezkûru istibdâl murâd eylediğin bildirip...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 131-132.</i>
212	“... Davud Ağa vakfından... bir bâb menzili ile ... müştemilat mülk menzillerini istibdâle tâlib ve râgib olmakla...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 132-133.</i>
213	“... Hacı Ahmed Ağa vakfı ... bir bâb menzil ve ...bir bâb mülk menzillerini istibdâle tâlib ve râgib olmakla...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 133-134.</i>
214	“... Şah Sultân vakf-ı müsakkafatından müeccel arsasına bi'l-icâreteyn mutasarrıf olan... muhtevi mülk menzil ile istibdâl murâd etmeğin...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 134-135.</i>
215	“... bir bâb vakıf menzilleri ile... mülk menzilleriyle istibdâl murâd eylediklerin bildirip...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 135-137.</i>

216	“... bir bâb vakıf menzili ... iki bâb mülk menzil ile istibdâl murâd eylediğin bildirip...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 137-138.</i>
217	“... Mustafa Bey’ vakfından olup... iş bu menzil-i mezkûr ile müştemil mülk menzilleriyle istibdâl murâdı olmakla...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 143-144.</i>
218	“... Süleyman Paşa vakfının mütevellisi... vâki’ menziline bir miktar mahalli vakf-ı mezbûrdan olmakla... beş bâb mülk menzilleriyle istibdâl murâd etmekle...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 144-145.</i>
219	“... Rıdvan b. Abdullah nam sahibü’l-hayr Yarıhisari Cami-i şerifi imamlarına gallesi meşrûta vakfı olup... menzil,... mülk menzili ile istibdâl murâd eylediğin bildirip...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 145-146.</i>
220	“... Seyyid Ahmed Efendi vakfından... mûmâ ileyhin menzili dahîlinde tasarrufunda olan yetmiş iki zira arsa-i hâliyeyi yine İstanbul’da Ali Paşa-yi âtik mahallesinde mülk menzil ile şer’an istibdâl murâd eylediğin bildirip...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 146-147.</i>
221	“... mülk menzil ve arsa ... vakıf arsadan rağbet-ü rey cihetlerinden evlâ-vü enfa olmakla istibdâli için...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 150-151.</i>
222	“... menâzil-i memlûke-i mezkûre, muteber ve mergûbe mahallerde olmakla rağbet cihetinden eşed ve evfer ve vakf-ı mezbûrdan rey-i vakfiyet cihetlerinden ezyed-ü ekser olup şerâit-i istibdâl mevcûde olmakla istibdâl olunmak vakf-ı mezbûra enfa...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 151-153.</i>
223	“... vakıf arsasıyla Aşık Paşa mahallesinde vâki’ mülk menzili marifet-i şer’le istibdâl murâd eylediğin bildirip...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 153-154.</i>
224	“... Haremeyn-i Muhteremeyn mütevellisi es-Seyyid Ahmed b. Yakub tarafından... üç yüz kırk dört zira arsa-i hâliye... müştemil menzili ile istibdâle râgibe olmakla...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 155.</i>
225	“... Vezir Mustafa Paşa evkâfından bi’l-icâreteyn mutasarrıf olduğu menziller ile yine mahrûse-i merkûmede Şahkulu mahallesinde vâki’ şeref-ü rağbet cihetlerinden ekser ve rey ve kıymette evfer olan menzilleri şerâit-i istibdâl mevcûde olduğu halde istibdâl olunmak için...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 156.</i>
226	“... Öksüzce vakfından menzile bi’l-icâreteyn mutasarrıf olan mezbûr Ahmed Ağa b. Ali, menzil-i merkûmu ... müştemil mülk menzili ile istibdâl murâd edip...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 157.</i>
227	“... Sertabbahin-i hâssa müteveffa Hamza’nın vakfından olup... arsa-i hâliyesi... hâvi menzili ile istibdâle rağbet etmeleriyle...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 159-160.</i>
228	“... vakıf arsasıyla Hasan Alemi mahallesinde vâki’ mülk menzili marifet-i şer’le istibdâl murâd eylediğin bildirip...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 160-161.</i>

229	“... arsa-i mevkûfeyi... müştemil iki adet menzilleri ile istibdâle râğbet etmekle”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I</i> , 161-162.
230	“... Boluvizâde vakfından ba temessük eşcâr-ı müsmire ve gayr-ı müsmireli bir kıta bahçelerini ... dört bâb mülk menzilleriyle vech-i meşrûh üzere istibdâl murâd olunduğu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I</i> , 166-167.
231	“... Bahtiyar Mustafa vakfından beher mah doksanar akçe mukâtaalı bir miktar arsa olup yine müşarun ileyhın mahrûse-i merkûme dahîlinde vâki’ iki bâb mülk menzilleriyle istibdâl murâd etmeleriyle...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I</i> , 167-168.
232	“... Çakır Bâba mescid-i şerifi imamına meşrûta bi’l-îcâreteyn tasarrufunda olan bir bâb vakıf menzili ile yine kasaba-i mezbûrede vâki’ Kazgancıbaşı mahallesinde bir bâb ve Galata haricinde Sarı Lütü mahallesinde bir bâb mülkiyet üzere mutasarrıf olduğu iki bâb mülk menziller ile istibdâl murâd eylediğin bildirip...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I</i> , 168-169.
233	“... Daru’s-seadetüm ağası nezaretinde olan evkâfdan Haremeyn-i muhteremeyn mütevellisi... îcâre-i müecceleli menzili ... bir bâb mülk menzili ile istibdâle tâlib ve râğb olmalarıyla...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I</i> , 169-170.
234	“... Çakır Bâba mescid-i evkâfına ayda kırk akçe mukâtaa ile mahalle-i mezbûrede mutasarrıf olduğu bir bâb menzili... üç bâb mülk menzilleriyle istibdâl murâd eylediğin bildirip...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I</i> , 170-171.
235	“... Nigar Hatun vakfından bi’l-îcâreteyn mutasarrıf olduğu arsa ile mahmiye-i mezbûrede Mimar Sinan mahallesinde vâki’ mülk menzil ile istibdâl murâd eylediğin bildirip...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I</i> , 173.
236	“... süknası cami-i merkûmede müezzin olanlara meşrûta ... hâvi vakıf menzili ... hâvî mülk menzil, kıymet ve râğbet ve nef ve hâsıl ve rey cihetinden evlâ ve enfa olduğu lede’l-ahâlî zâhir ve âşikâr olmağın, istibdâl-i mezkûrun şerâit-i mevcûde olduğu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I</i> , 174.
237	“... süknası cami-i şerif imamlarına meşrûta ... hâvi vakıf menzilden ber vech-i âti istibdâle tâlib olan ... hâvi mülk menzil, kıymet-ü râğbet-ü nef ve hâsıl ve rey cihetlerinden evlâ-vü enfa olduğu lede’l-ahâlî zâhir ve aşikâr olmağın istibdâl için...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I</i> , 174.
238	“... Azize nam sahibü’l-hayrın vakfından bi’l-îcâreteyn tasarrufunda olan malumetü’l-hudud arsa-i hâliye ile... bir bâb mülk menzili istibdâl murâd eylediğin bildirip...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I</i> , 178-179.
239	“... Halil Efendi vakfından... bir bâb menzili, silk-i mülk-i sahihinde münselik zikr-i âti altı bâb menzil ve bir kıta bahçe ile istibdâle tâlib ve râğb olmakla...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I</i> 180-181.
240	“... Hayrunnisa Hatun vakfından... Evliya Hacı mahallesinde vâki’... arsa-i hâliye ile... muhtevi bir bâb mülk menzili istibdâle tâlib ve râğb olmakla...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I</i> , 182-183.
241	“... vakıf menzili, muhterik bir arsa-i hâliyesi kalmakla... mülk menzili ile istibdâl murâd eylediğin bildirip...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I</i> , 190-191.

242	“... iki bâb vakıf menzil arsalarıyla... iki bâb mülk menzilleriyle istibdâl olunması istidâ olunmakla...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 196-197.</i>
243	“... menzileyn-i mezbûreyn, zikrolunan vakıf mahalden vüsat-ü kıymet-ü ücret-ü rağbet cihetlerinden ezyed-ü ekser ve şerâit-i istibdâl mevcûd ve istibdâl dahî taraf-ı vakf-ı mezbûra her vecihle enfa olduğunu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 200-201.</i>
244	“... arsa-i memlûke, arsa-i mevkûfeden vüsat-ü rağbet-ü kıymet cihetlerinden evfer-ü ekser ve şerâit-i istibdâl, mevcûde olmakla arsa-i mevkûfenin arsa-i memlûke ile istibdâli cânib-i vakfa enfa ve hayr-ı mahz olduğu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 205.</i>
245	“... arsa-i memlûke, vüsat-ü kıymet-ü rağbet-ü şeref cihetlerinden arsa-i mevkûfeden ekser-ü evfer ve istibdâli cânib-i vakf-ı mezbura enfa olduğun...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 209-210.</i>
246	“... mülk olan menzil-i mezbûr, vakıf olan menzil-i mezkûrdan mahall-ü rağbet-ü vüsat-ü kıymet-ü ücret cihetleriyle ezyed-ü ekser-ü evfer olup şerâit-i istibdâl mevcûde olup...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 211-212.</i>
247	“... arsa-i memlûke-i mezkûre, rey-ü kıymet-ü vüsat-ü şeref-ü rağbet cihetlerinden arsa-i mevkûfe-i merkûmdan evfer-ü ekser ve min küli’l-vücûh şerâiti-i istibdâl mevcûde ve istibdâl, cânib-i vakfa her vecihle enfa ...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 213-214.</i>
248	“... mülk menzil, ebniye-i memlûke ile meşgûl olan vakıf arsadan kıymet-ü ücret-ü şeref-ü rağbet cihetlerinden ezyed olduğu ledâ şeref-i enver zâhir olup istibdâl, cânib-i vakfa her vecihle enfa...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 215-216.</i>
249	“... kıymet-ü ücret-ü rağbet cihetleriyle vakıf olan menzil ve arsa-i hâliyeden, mülk olan yedi adet dekâkîn ezyed-ü evfer olup şurût-u istibdâl mevcûde ve istibdâl, cânib-i vakfa enfa-ü evlâ olduğunu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 218-219.</i>
250	“... mülk üze menzil-i mezbûr, vakıf olan arsa-i mevkûfe-i mezkûrdan vüsat-ü kıymet-ü rey-ü rağbet cihetlerinden ezyed-ü evfer-ü ekser ve şerâit-i istibdâl mevcûd ve istibdâli taraf-ı vakf-ı mezbûra her vechile enfa-u evlâ idîğini...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 221-222.</i>
251	“... iki bâb mülk menzil... ücret ve kıymet-ü vüsat-ü rağbet cihetleriyle vakıf olan arsa-i mevkufeden ezyed-ü evfer olup şurût-ı istibdâl mevcûde ve istibdâli cânib-i vakfa enfa...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 222-223.</i>
252	“... mülk olan menzil-i merkûm, bâlâda tafsîl olunan arsa-i hâliyeyi ve üstünde kırk bir dönüm araziye muhtevi olan harab bostandan kıymet ve rağbet-ü şeref-ü rey cihetlerinden ekser-ü evfer olup şerâit-i istibdâl mevcûd ve istibdâl, cânib-i vakfa hayr-ı mahz olduğunu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 223-224.</i>
253	“... mülk olan menzil-i merkûm, bâlâda tafsîl olunan arsa-i hâliyeyi ve üstünde kırk bir dönüm araziye muhtevi olan harab bostandan kıymet ve rağbet-ü şeref-ü rey cihetlerinden ekser-ü evfer olup şerâit-i istibdâl mevcûde ve istibdâli, cânib-i vakfa hayr-ı mahz olduğunu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 225-226.</i>

254	“... mülk menziller, İstanbul’da olup her vechile dahîliye-i mevkûfe-i mezkûreden rey ve mahall-ü şeref-ü rağbet-ü kıymet ve vüsat cihetlerinden ekser-ü evfer olup şerâit-i istibdâl mevcûde ve istibdâl, cânib-i vakfa nef-i mahz olduğunu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 226-227.</i>
255	“... arsa-i memlûke, arsa-i merkûmdan kıymet-ü vüsat-ü şeref-ü rey-ü rağbet cihetlerinden arsa-i mevkûfdan vâfirü’l-kesîr olup istibdâl, min küll-i vucuhin cânib-i vakfa evlâ ve hayr olduğunu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 228-229.</i>
256	“... mülk menzil, vakıf menzilden mesâhaten ve kıymeten ve rağbeten ezyed-ü evfer ve şurût-u istibdâl mevcûde olup...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 232-233.</i>
257	“... menzil-i memlûk-i mezbûr, arsa-i mevkûfeden kıymet ve vüsat cihetlerinden ezyed ve muteber ve mergûb mahalde olmakla ... istibdâl olunmak vakf-ı mezbûra evlâ ve hayırlı olduğu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 233-234.</i>
258	“... mülk olan arsa-i merkûme, vakıf olan arsa-i mezkûreden vüsat-ü kıymet-ü rağbet cihetleriyle ezyed-ü evfer-ü ekser ve şerâit-i istibdâl mevcûd ve istibdâli taraf-ı vakf-ı mezbûra ve men lehü’s-süknaya her vechile enfa-ü evlâ olduğunu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 234-235.</i>
259	“... mülk olan... arsa ve ahır muhtevi mahal ... ve menâzil, vakıf olan mârrü’l-bey’an Ayazma Sarayından mahall-ü rağbet-ü kıymet ve ücret cihetleriyle ezyed-ü evfer-ü ekser olup istibdâli cânib-i vakfa her vechile enfa-ü evlâ olduğunu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 252-253.</i>
260	“... mülk olan dükkan-ı mezkûr, vakıf olan muhterik kahveci dükkanın arsasından şeref-ü kıymet-ü ücret cihetleriyle ezyed-ü evfer ve istibdâli cânib-i vakfa enfa-ü evlâ olduğunu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 253.</i>
261	“... mülk olan menzil-i mezkûre, vakıf olan menzil-i mezbûrdan şeref-ü kıymet-ü vüsat-ü ücret cihetleriyle ezyed ve evfer ve ekser ve istibdâli cânibi vakfa enfa-ü evlâ olduğunu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 254-255.</i>
262	“... mülk olan menzil-i mezkûreyn, vakıf olan ebniyeden rağbet-ü vüsat-ü kıymet-ü ücret cihetleriyle ezyed-ü ekser-ü evfer ve şerâit-i istibdâl mevcûde ve mülk olan ancak ebniye-i mezkûreye bedel verilmekle istibdâli cânib-i vakfa enfa-ü evlâ olduğunu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 256-257.</i>
263	“... mülk olan menâzil-i mezkûre, ... vakıf arsalarından rağbet-ü vüsat-ü kıymet-ü ücret cihetleriyle ezyed-ü ekser-ü evfer ve şerâit-i istibdâl mevcûde olduğundan...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 257-258.</i>
264	“... arsa-i memlûke-i mezkûre, muteber ve mergûb olmakla rağbet cihetlerinden altışar ve üçer ve zikrolunan vakıf arsadan rey-ü kıymet cihetlerinden ezyed-ü ekser olup şerâit-i istibdâl mevcûde olmakla istibdâl olunmak vakf-ı mezbûra enfa ve hayırlı olduğunu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 258-259.</i>
265	“... menâzil-i memlûke-i mezbûre, muteber ve mergûb mahallerde olmakla rağbet cihetinden eşed ve evfer ve zikrolunan vakıf menzilden rey-ü kıymet cihetlerinden ezyed-ü ekser olup şerâit-i istibdâl mevcûde olmakla istibdâl olunmak vakf-ı mezbûra enfa ve hayırlı olduğun...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 266-267.</i>

266	“... mülk olan menzil-i mezkûrun arsası, vakıf olan menzil-i mezkûrun arsasından rağbette ve şeref-ü kıymette ve vüsatte ücret cihetleriyle ezyed-ü evfer-ü ekser olduğunu... istibdâl cânib-i vakfa enfa-ü evlâ olduğunu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 268-269.</i>
267	“... mülk menzil, vüsat-ü rey-ü kıymet-ü şeref cihetlerinden vakıf olan arsa-i hâliyeden evfer-ü ekser ve istibdâli cânib-i vakfa hayırlı olduğunu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 269.</i>
268	“... menzileyn-i memlûkeyn-i mezkûreyn, muteber ve mergub mahallerde olmakla rağbet cihetinden eşed ve evfer ve vakf olan menzil-i mezkûrdan rey-u kıymet cihetlerinden ezyed-ü ekser olup şerâit-i istibdâl mevcûde olmakla istibdâl olunmak vakf-ı mezbûra enfa ve hayırlı olduğunu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 270-271.</i>
269	“... mülk olan menzil-i mezbûr, vakıf olan münhedim meznileyn-i mezkûreynden mahall-ü kıymet-ü rağbet-ü vüsat-ü ücret cihetleriyle ezyed-ü evfer olup istibdâli cânib-i vakfa enfa-ü evlâ olduğunu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 274-275.</i>
270	“... vakıf olan menzil-i mezbûrdan mülk olan menzil-i merkûm, ... mahall-i rağbette olup rey-ü rağbet cihetinden dahî ekser olmakla istibdâl-i mezbûr, vakfa her vecihle enfa-ü evlâ olduğunu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 277-278.</i>
271	“... mülk olan menzil, rey-ü eşref ve kıymet ve rağbet cihetlerinden vakıf olan arsadan ekser-ü evfer olup istibdâli cânib-i vakfa min küll’-il-vücûh enfa ve hayr olduğunu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 278-279.</i>
272	“... menâzil-i selase-i memlûke-i mezbûrunun kıymetleri ... arsa-i mevkûfe ve menzil-i sağır-i merkûmdan rağbet cihetinden dahî eşed ve evfer olup vech-i meşrûh üzere istibdâl olunmak vakf-ı mezkûra min cemi-i’l-cihât enfa ve hayırlı olduğunu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 280-282.</i>
273	“... menâzil-i memlûke-i mezbûre, vüsat-ü şeref-ü kıymet-ü rağbet cihetlerinden menzil-i mevkûf-ı merkûmdan ekser-ü evfer ve istibdâli cânib-i vakfa enfa olduğunu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 289-290.</i>
274	“... mülk olan menzileyn-i mezbûreyn arsaları ve kayıkthane, vakıf olan menâzil-i mezkûre arsasından mahall-ü rağbet-ü kıymet-ü vüsat-ü ücret cihetleriyle ezyed-ü evfer-ü ekser olup istibdâli cânib-i vakfa enfa-ü evlâ olduğunu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 293-294.</i>
275	“... mülk olan menzil-i mezbûr, vakıf olan menzil-i merkûmdan rağbet-ü vüsat-ü kıymet-ü ücret cihetleriyle ezyed ve vâfir ve ekser olup istibdâli cânib-i vakfa her vechile enfa-ü evlâ olduğunu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 294-295.</i>
276	“... menâzil-i memlûke-i mezbûre, arsa-i mezbûreden vüsat-ü kıymet cihetlerinden evfer-ü ekser olmakla istibdâli cânib-i vakfa enfa olduğunu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 296-297.</i>
277	“... mülk olan menâzil-i mezkûre, ... vakıf olan menzil-i mezbûrdan vüsat-ü kıymet-ü rağbet-ü ücret cihetlerinde ezyed-ü evfer-ü ekser olup istibdâli min külli’l-vücûh vakf-ı mezbûra enfa ve hayırlı olduğunu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 297-298.</i>
278	“... menzil-i memlûk-ı mezkûrun arsa ve ebniyesinin ...rağbet cihetlerinden arsa-i mevkûfe-i mezbûreden evfer-ü ekser olmakla	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 299.</i>

	istibdâli min külli'l-vücûh cânib-i vakfa enfa ve hayr-ı mahz olduğu...”	
279	“... altı bâb vakıf odaları arsa-i hâliyeleriyle ... iki bâb mülk menzilleriyle istibdâl murâd eylediğin bildirip...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 300.</i>
280	“... üç bâb menâzil-i mezkûre, ... arsa-i mevkûfe-i mezbûreden menâzil-i memlûke-i mezbûrenin arsaları dört yüz on yedi zira ezyed-ü evfer ve beher mah yüz yirmişer akçe icâre-i müecceleye mütehammil olduğunu cemaat mahallinde haber vermeleriyle sıhhat-i şerâit-i istibdâl mevcûdedir diye katib-i mezbûr, mahallinde tahrir ve tarafından istibdâli bâbında...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 301.</i>
281	“... mülk olan yağhane vakıf olan arsa ile istibdâl olunmak bâbında mukaddema İstanbul Kadısı...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 304-305.</i>
282	“... bir bâb nülk menzili ile arsa-i hâliye-i mevkûfeyi mezbûreyi istibdâle râğbet etmekle...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 309-310.</i>
283	“... müştemil menzili ile istibdâle vakf-ı mezkûrun... zikrolunan menzili, vakf olan menzil-i merkûmdan vüs’aten ve kıymeten ve râğbeten ekser olup vakf-ı mezkûra istibdâli hayr ve enfa olmakla...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 311.</i>
284	“... mülk olan menzil-i merkûm, vakıf arsa-i mezbûreden kıymet-ü vüsât-ü râğbet-ü cevdet cihetinden ezyed ve muteber ve min külli'l-vücûh istibdâli vakf-ı mezbûra enfa olduğunu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 310-311.</i>
285	“... mülk olan menzileyn-i mezbûreyn, vakıf olan menzil ve merkebhâne-i mezkûreden mahall-ü vüsât-ü kıymet-ü ücret cihetleriyle evfer-ü ezyed-ü ekser olup istibdâli cânib-i vakfa enfa-ü evlâ olduğunu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 311-312.</i>
286	“... mülk olan menzil-i mezbûr, ... vakıf olan menzileyn-i mezkûreynden mahall-ü vüsât-ü kıymet-ü ücret cihetleriyle evfer-ü ezyed-ü ekser olup istibdâli cânib-i vakfa enfa-ü evlâ olduğuna...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 312-313.</i>
287	“... mülk olan menâzil-i müteaddide-i mezkûre, vakıf olan menâzil-i mezkûreden mahall-ü vüsât-ü kıymet-ü ücret cihetleriyle evfer-ü ezyed-ü ekser olup istibdâli cânib-i vakfa enfa-ü evlâ olduğunu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 313-314.</i>
288	“... arsa-i mevkûfe ve menzil-i memlûk, keşf-ü misaha ve tahmin olunup istibdâli cânib-i vakfa enfa ise i’lâm olunmak matubumdur dedikte...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 314-315.</i>
289	“... arsa-i memlûke-i mezbûre, şeref-ü rey-ü kıymet-ü vüsât-ü râğbet cihetlerinden arsa-i mevkûfeden evfer-ü ekser olduğundan mâ’ada ... istibdâle râğib olmakla istibdâli min külli'l-vücûh cânib-i vakfa hayr-ı mahz olduğun...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I 315-316.</i>
290	“... mülk olan menzil ve bahçe-i mezkûre, vakıf olan menâzil-i mezkûreden mahall-ü râğbet-ü vüsât-ü kıymet-ü ücret cihetleriyle ezyed-ü evfer olup istibdâli cânib-i vakfa her vechile enfa-ü evlâ olduğunu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 317-318.</i>

291	“... mülk olan menzili-i merkûm, vakf menzil-i mezkûrdan vüsat-ü kıymet-ü rağbet cihetleriyle ezyed-ü evfer ve şurût-u istibdâl mevcûde ve istibdâli cânib-i vakfa enfa olduğunu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 318-319.</i>
292	“... mülk olan menzil-i mezkûr, vakıf menzil-i merkûmdan vüsat-ü kıymet-ü rağbet-ü ücret cihetleriyle ezyed-ü evfer ve şurût-ı istibdâl mevcûde ve istibdâli cânib-i vakfa enfa-ü evlâ olduğunu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 320-321.</i>
293	“... mülk olan menzil-i mezkûr, vakıf olan menzil-i mezkûrdan mahall-ü rağbet-ü kıymet ve vüsat-ü ücret cihetleriyle ezyed-ü ekser olup istibdâli cânib-i vakfa enfa-ü evlâ olduğunu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 322.</i>
294	“... menzil-i memlûk-i merkûm, rey-ü kıymet-ü şeref-ü vüsat-ü cihetlerinden menzil-i mevkûf-ı merkûmdan ekser-ü evfer olup istibdâli cânib-i vakfa min külli’l-vücûh enfa olduğunu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 323-324.</i>
295	“... mülk menzil-i merkûm, ... vakıf arsa-i mezbûreden kıymet-ü rağbet cihetinden ezyed-ü ekser ve rey-ü nema yönünden evfer olup istibdâli min külli’l-vücûh vakf-ı mezbûra enfa ve hayırlı olduğunu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 325-326.</i>
296	“... mülk olan menzil-i merkûma varıp... [vakıf] olan menzil-i merkûmdan kıymet-ü vüsat-ü ücret-ü rağbet cihetleriyle ezyed-ü evfer ve şurût-ı istibdâl mevcûde ve istibdâli cânib-i vakfa evlâ-vü enfa olduğunu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 326-327.</i>
297	“... mülk olan menzil-i mezkûr, mahall-ü rağbet-ü kıymet-ü vüsat-ü ücret cihetleriyle ezyed-ü ekser olup istibdâli cânib-i vakfa enfa-ü evlâ olduğunu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 327-328.</i>
298	“... mülk menzilin... menzileyn-i mezkûreyn, arsa ve binasıyla zikrolunan vakıf arsa-i mahdûd-ı mezkûreden min ciheti’l-vüs’i ve’rağbe ve’l-kıyme evfer ve ezyed ve min ciheti’l-menafi ziyâde ... istibdâl olunmak üzere...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 329-330.</i>
299	“... mülk olan menzileyn-i mezkûreynin arsa ve bina kıymetleri... vakıf olan arsa-i müfreze-i mezkûreden ezyed-ü evfer ve şurût-ı istibdâl mevcûde ve istibdâli cânib-i vakfa enfa-ü evlâ olduğunu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 330-331.</i>
300	“... mülk olan iki bâb menzilhaneler ve dekâkîn, vakıf olan mezkûr bir dükkân ve üç bâb al boyacı karhanelerinden vüsat-ü kıymet-ü ücret cihetleriyle ezyed-ü evfer-ü ekser olup şurût-ı istibdâl mevcûde ve istibdâl cânib-i vakf-ı muma ileyhe enfa-ü evlâ olduğunu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 332-334.</i>
301	“... mülk menâzil-i mezkûre, vakıf olan fırın-ı mezkûreden mahall-ü vüsat-ü kıymet-ü ücret cihetleriyle ezyed-ü evfer-ü ekser olup istibdâli cânib-i vakfa enfa-ü evlâ olduğunu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 336-337.</i>
302	“... mülk olan menzil-i mezbûr, vakıf olan menzil-i mezkûrdan mahall-ü vüsat-ü kıymet-ü ücret cihetleriyle evfer-ü ezyed-ü ekser olup istibdâli cânib-i vakfa enfa-ü evlâ olduğunu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 337.</i>
303	“... vakıf olan menzilden mülk olan menzil, her vechile kıymeten ve rağbeten ve serafeten ezyed-ü evfer olup istibdâli cânib-i vakfa enfa olduğunu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 337-338.</i>

304	“... vakıf olan arsadan mülk menziller, her vechile kıymeten ve rağbeten ve şerafeten ezyed-ü evfer olup istibdâli cânib-i vakfa enfa olduğunu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 339-340.</i>
305	“... vakıf olan meznilden mülk olan menzil, her vechile kıymeten ve rağbeten ve reyan ve şerâfeten ezyed olup istibdâli cânib-i vakfa enfa olduğu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 340-341.</i>
306	“... mülk olan menzileyn-i mezbûreyn, vakıf olan menzil-i mezkûre arsasından mahall-ü vüsat-ü kıymet-ü ücret cihetleriyle ezyed-ü evfer-ü ekser olup istibdâli cânib-i vakfa enfa-ü evlâ olduğunu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 342.</i>
307	“... mülk olan menzil-i mezkûre, vakıf olan menzil-i mezkûreden mahall-ü vüsat-ü kıymet-ü ücret cihetleriyle ezyed-ü evfer-ü ekser olup istibdâli cânib-i vakfa enfa-ü evlâ olduğunu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 343-344.</i>
308	“... vakıf olan arsa-i mezkûreden mülk olan mezileyn-i mezkûreyn, kıymet-ü vüsat-ü rağbet-ü ücret cihetleriyle ezyed-ü evfer ve şurût-ı istibdâl mevcûde olup istibdâli cânib-i vakfa enfa-ü evlâ olduğunu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 349-350.</i>
309	“... Râgıb Mehmed Paşa evkâfından... hali arsadan... hâvi mülk menzil... istibdlaline izn-i hümayunumu hâvi...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 350-351.</i>
310	“... vakıf olan meznil-i mezbûrdan mülk olan menzil-i merkûm, mahall-ü rağbet-ü kıymet ve ücret cihetleriyle ezyed-ü evfer-ü ekser ve şurût-ı istibdâl mevcûde ve istibdâli cânib-i vakfa enfa-ü evlâ olduğunu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 354-355.</i>
311	“... mülk olan menzil-i merkûm, vakıf dekâkîn-i mezbûreden vüs’aten ve rağbeten ve kıymeten ekser-ü evfer ve muteber olup... istibdâli min külli’l-vücûh vakf-ı mezbûra enfa ve şerâit-i istibdâl mevcûde olmakla...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 356.</i>
312	“... vakıf arsadan mülk menzil, her vechile kıymeten ve rağbeten ve şerafeten ezyed ve evfer olup istibdâli cânib-i vakfa enfa olduğunu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 357.</i>
313	“... vakıf olan arsadan mülk menâzil, her vechile kıymeten ve rağbeten ve eşrefeten ezyed-ü evfer olmakla istibdâli cânib-i vakfa enfa olduğunu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 358-359.</i>
314	“... menzileyn-i memlûkeyn-i mezbûreyn, vakıf olan menâzil arsa-i siğâr-ı mezkûrdan kıymet-ü vüsat-ü şeref-ü rağbet cihetlerinden ezyed-ü evfer-ü ekser olup istibdâl olunmak cânib-i vakfa enfa ve hayırlıdır diye...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 361-362.</i>
315	“... mülk menzil-i merkûm, vakıf arsa-i mezbûreden vüs’aten ve kıymeten ve rağbeten ekser-ü evfer ve muteber olup ber vech-i muharrer istibdâli zikrolunan Kıbrısî vakfına enfa olduğunu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 362-363.</i>
316	“... mülk menzil-i merkûm, vakıf arsa-i mezbûreden vüs’aten ve kıymeten ve rağbeten ekser-ü evfer ve muteber olup istibdâli min külli’l-vücûh merkûm eş-Şeyh Süleyman Efendi vakfına enfa olduğunu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 363-364.</i>

317	“... vakıf olan menzil[den] mülk olan menâzil-i mersûm[e], mahall-ü rağbet-ü kıymet ve ücret cihetleriyle ezyed-ü evfer-ü ekser olup şurût-i istibdâl mevcûde ve istibdâl, cânib-i vakfa enfa-ü evlâ olduğunu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 364-365.</i>
318	“... vakıf olan arsadan mülk menzil, her vechile kıymeten ve rağbeten ve şerafeten ezyed-ü evfer olup istibdâli cânib-i vakfa enfa olduğunu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 366.</i>
319	“... vakıf olan menâzilden mülk menâzil, her vechile kıymet-ü rağbet-ü şeref cihetlerinden ezyed-ü evfer olup istibdâli cânib-i vakfa enfa-ü evlâ olduğunu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 367-368.</i>
320	“... mülk menzil, arsasıyla mukâtaalı arsadan misahaten ve kıymeten ve rağbeten ezyed-ü evfer ve cânib-i vakf-ı şerife enfa ve hayırlı olduğunu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 369-370.</i>
321	“... mülk menâzile varıp... menâzil-i mezbûre, ... mukâtaalı arsateyn-i mezbûreteynden vüs’aten ve kıymeten ve reyan ve rağbeten ekser-ü evfer ve min külli’l-vücûh istibdâli vakf-ı mezbûra enfa...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 370-371.</i>
322	“... mülk menzil, vakıf menzil ve sandalcı dükkanından misahaten ve kıymeten ve rağbeten ezyed-ü evfer ve cânib-i vakf-ı şerife enfa ve hayırlı olduğunu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 371-372.</i>
323	“... mülk menzil, vakıf arsadan her vechile kıymet-ü rağbet-ü şeref cihetlerinden ezyed-ü evfer olup istibdâli cânib-i vakfa evlâ olduğunu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 372-373.</i>
324	“... mülk olan menzil, vakıf olan menzil-i mezkûrdan kıymet-ü vüsât-ü şeref-ü rağbet cihetlerinden ezyed-ü evfer-ü ekser olup istibdâl olunmak cânib-i vakfa enfa ve hayırlıdır diye...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 373-374.</i>
325	“... mülk olan menzil, vakıf olan arsa-i mezkûrdan kıymet-ü vüsât-ü şeref-ü rağbet cihetlerinden ezyed-ü evfer-ü ekser olup istibdâl olunmak cânib-i vakfa enfa ve hayırlıdır diye...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 374-375.</i>
326	“... mülk olan menzilin yalnız arsası, vakıf olan arsadan ziyâde ve rey-ü kıymet ve vüsât cihetlerinden arsa-i mevkûfeden ezyed-ü evfer-ü ekser olduğundan mâ’ada istibdâl olunmadığı surette arsa-i mevkûfe... vech-i muharrer üzere istibdâli cânib-i vakfa enfa-ü evlâ olduğu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 376-377.</i>
327	“... menzileyn-i memlûkeyn-i merkûmeyn, vüsât-ü rey-ü kıymet cihetlerinden arsa-i mevkûfeden ezyed-ü efver-ü ekser olmakla istibdâli cânib-i vakfa min külli’l-vücûh enfa-ü evlâ olduğunu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 378-379.</i>
328	“... mülk olan menâzil-i mezkûre, vüsât-ü rey-ü kıymet cihetlerinden müstehlik hükmünde olan mukâtaalı arsadan ezyed-ü evfer-ü ekser olmakla istibdâli cânib-i vakfa min külli’l-vücûh enfa-ü evlâ olduğunu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 380-381.</i>
329	“... mülk menzile varıp... vakıf arsa-i mezbûreden vüs’aten ve rağbeten ve kıymeten ekser-ü evfer ve muteber olup istibdâli min külli’l-vücûh vakf-ı merkûma enfa ve hayırlı olduğunu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 381-382.</i>

330	“... mülk olan menzil-i mezkûr, vakıf olan ahır-ı merkûmdan ücret ve kıymet ve rağbet cihetleriyle ezyed-ü evfer olup istibdâli cânib-i vakfa enfa-ü evlâ olduğunu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 382-383.</i>
331	“... menzileyn-i memlûkeyn-i merkûmeyn, vüsat-ü rey-ü kıymet cihetlerinden arsa-i mevkûfeden ezyed-ü evfer-ü ekser olmakla istibdâli cânib-i vakfa min külli'l-vücûh enfa-ü evlâ olduğunu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 386-387.</i>
332	“... mülk olan menzil-i merkûm, vakf-ı mezbûra mukâtaalı olan arsa-i mezkûreden mahall-ü kıymet-ü vüsat-ü ücret cihetlerinden ezyed-ü evfer ve şurût-ı istibdâl mevcûde ve istibdâli cânib-i vakfa enfa-ü evlâ olduğunu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 388-389.</i>
333	“... mülk menzileyn-i mezkûreyn, vakıf menzil-i mezbûrdan mahallen ve rağbeten ve vüs'aten ve kıymeten evfer-ü ekser ve muteber olup istibdâli min külli'l-vücûh cânib-i vakfa nef olduğunu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 390.</i>
334	“... mülk olan menzil-i merkûm, vakıf olan bir bâb menzil ve iki bâb muhterik menzil arsasından rağbet-ü kıymet-ü ücret cihetleriyle ezyed-ü evfer olup şurût-ı istibdâl mevcûde ve istibdâli cânib-i vakfa enfa-ü evlâ olduğunu...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 392-394.</i>
335	“... menzil-i mezbûru ...bir ev ile istibdâl eylemiş...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri, 4.</i>
336	“... vâkıf-ı mezbûr, mahalle-i mezbûrede bir havluda bir ev ... vakfe eylemiş ki, menzil-i âhar ile istibdâl eylemiş...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri, 7.</i>
337	“... iş bu evler, vâkıfenin İshak Paşa mahallesinde olan evleriyle istibdâl olunmuşdur...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri, 8.</i>
338	“... zikr olunan odaları ve evleri ve yerleri ... cem'an bin dokuz yüz yetmiş altı zira yeriyle istibdâl olunmuş...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri, 12.</i>
339	“... bey't-i süfliyi vakf edip ... Galata'da bir menzil ile istibdâl eylemişler ki...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri, 13.</i>
340	“... iş bu menzili, emr-i pâdişâh ile Sufiler Mahallesinde Vezir-i azam Mehmed Paşa, bir menzil-i âhar ile istibdâl etmiştir...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri, 15.</i>
341	“... şart-ı vâkıfe... menzil-i merkûm, haraba müşrif olmağın ... bir mülk menzili ile istibdâl olunmuş...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri, 16.</i>
342	“... mezbûr evi imam, Yenibahçe kurbunda bir ev ile istibdâl eylemiştir...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri, 18.</i>

343	“... Vakıfe-i mezbûrenin ... menzil-i merkûm ... menzil ile istibdâl olunmuştur...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri</i> , 24.
344	“... şart-ı vâkıfe: menzil-i mezbûr, ... menzili ile istibdâl olunmuştur...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri</i> , 28.
345	“... şart-ı vâkıfe: menzil-i merkûmun ...menzili ile istibdâl olunmuş...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri</i> , 29.
346	“... iş bu evleri, vâkıfenin Emin Hayreddin mahallesinde olan vakfından Tekeoğlu istibdâl etmiştir...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri</i> , 31.
347	“... bir yer (arsa) ... bir menzil ile istibdâl olunmuştur...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri</i> , 34.
348	“... arz-ı hâliye ... karyenin nısf-ı şayii ile istibdâl olunmuştur...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri</i> , 48.
349	“... menzil-i merkûm, emr-i pâdişahi ile ... vâki menzili ile istibdâl olunmuş...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri</i> , 59.
350	“... şart-ı vâkıfe ... iş bu menzil, mahallesinde bir menzil ile istibdâl olunmuş...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri</i> , 92.
351	“... zikrolunan evler, vâkıfe-i mezbûrenin Kasım Paşa mahallesinde vakfettiği eviyle istibdâl olmuştur...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri</i> , 95.
352	“... şart-ı vâkıfe... iş bu evleri ... müstemil olan dar ile İbrahim Paşa, istibdâl edip...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri</i> , 117.
353	“... asl-ı vakf: ... zikrolunan menzil, hâlen Divane Ali Mahallesinde bir âhar menzille istibdâl olunup”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri</i> , 124.
354	“...vâkıf-ı mezbûr, iki süfli ev ve bir çardak... istibdâl olunmuş mahalle-i mezbûrede bir menzil ile ki...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri</i> , 130.
355	“... asl-ı vakıf ... hanehai tahtani ve fevkani ...bir menzil ile istibdâl edip ...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri</i> , 151.
356	“... asl-ı vakf: ... iki bey’t-i ulvi ve bir bey’t-i süfli ...Sâdıkzâde Derviş Çelebi’nin mülkü ile istibdâl ettiği...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri</i> , 159.

357	“... şart-ı vâkıfe: ... zikrolunan menzili, halen emr-i şerif ile Kemal en-Nahas mahallesinde bir menzil ile Vezir-i azam Mehmed Paşa, istibdâl eylemişler...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri</i> , 178.
358	“... asl-ı vakf olan Çadırcı Ahmed mahallesinde vâki bir menzil olup bu zikrolunan ol meznilden bedel olup ... imam, kendi yanından ide demiştir bu menzili istibdâl...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri</i> , 180-181.
359	“... vâkıf-ı mezbûr ... evler haraba müşrif olmağın izn-i şerle Mimar Kemal mahallesindeki evlerle istibdâl olunmuştur ki...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri</i> , 198-199.
360	“... Mevlâna Mustafa b. Mehmed imzasıyla bir istibdâl hücceti vardır ki... haneha-i tahtani 2 bâb... menzil, Ahmed Paşa mahallesinde olup bu mahallede olan eviyle istibdâl olunmuş...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri</i> , 240.
361	“...asl-ı vakf... hanehai tahtani 3 bâb ... bir menzille istibdâl olunup...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri</i> , 253.
362	“... Kemer altındaki evi yanında Kemal-i Harat mahallesinde bir fırın-ı habbaz ile istibdâl etmiş...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri</i> , 257.
363	“... şart-ı vâkıf: ... imama alınan ev, bir âhar ev ile istibdâl olunmuş...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri</i> , 263.
364	“Vakf: İmam-ı mahalleye meşrû olan menzil, ... Ağazade Mehmed Çelebi mülkü ile emr-i şerif-i âli şân mûcibince istibdâl edip”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri</i> , 266.
365	“... Şart-ı vâkıf: ... iş bu evler, vâkıfın Hâv teberrük mahallesindeki hücre ile istibdâl olunmuştur...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri</i> , 302.
366	“... Şart-ı vâkıf:... menzil-i mezbûr, âhar menzille istibdâl olunmuştur...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri</i> , 326.
367	“... mülkleri... menzil-i mezkûr, Balaban Ağa mahallesinde vakf olan menzilden istibdâl olunmuştur...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri</i> , 354.
368	“... vâkıf-ı mezbûrun mahalle-i merkûmede vâki’ ... menzili haraba müşrif olup ... menzil-i mezbûr ile istibdâl, cânib-i vakfa enfa ve evlâ olduğu...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri</i> , 362.
369	“... Vâkıfe-i mezbûre, mahalle-i mezbûrede olan evlerini evlâdına ba’de’l-inkiraz mescid-i mezbûr imamına vakfeylemiş... müştemil olan menzil ile istibdâl olunmuş...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri</i> , 362.
370	“... Vâkıf-ı mezbûr, mahalle-i mezbûrede... iş bu menzili imam, tasarruf ettiği 2 bâb hane-i mezbûr ile istibdâl olunmuş...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri</i> , 364.

371	“... iş bu evler, ... olan evlerinden emr-i padişahi ve izn-i şer’ ile istibdâl olunmuş...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri</i> , 368.
372	“... iş bu evler... vakf evlerinden emr-i padişahi ve izn-i şer’ ile istibdâl olunmuştur.”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri</i> , 370.
373	“... Asl-ı vakf: ... hâne der-mahalle-i mezbûre ... bir harab ev ile istibdâl olunup...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri</i> , 400.
374	“... Şart-ı vâkıfe: ... menzil-i mezkûr, mahalle-i mezbûrede bir âhar menzil ile istibdâl olunup...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri</i> , 400.
375	“... Şart-ı vâkıf: ... bir menzil olup ... mülk menziline Süleyman b. Abdurrahman, menzil-i merkûma bedel verip ... istibdâl edip...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri</i> , 414.
376	“... iş bu menzil, Hacı İsa mahallesinde bir menzil-i âhar ile istibdâl olunmuş...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri</i> , 449.
377	“... şart-ı vâkıfe: ... bey’t-i süfli ve ulvi ... bir âhar menzil ile ... istibdâl olundu...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri</i> , 471.
378	“... Asl-ı vakf: Hâne-i tahtânî... üç tahtânî ev ... ile istibdâl olunmuş...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri</i> , 508.
379	“... Asl-ı vakf: hücerat 5 bâb-ı süfli ... menzili ile emr-i padişahî ile izn-i hâkim ile istibdâl olunup...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri</i> , 691.
380	“... Vâkıfe-i mezbûre, başka bir menzil mahalli bulunursa mütevellînin istibdâl etmesini şart etti ve menzil-i merkûmu ba‘de’t-tahliyeti’ş-şer‘iyye, tescîl maksadıyla mütevellî nasb ettiği Mahmud b. Süleyman’a teslîm etti...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Balat Mahkemesi: 2 Numaralı Sicil</i> , 11: 116-117.
381	”سؤال: في عقار موقوف آل إلى شخص هو ناظره بشرط واقفه، فاستبدله رجل من الحاكم وقت قصور المستحق بمخازن أقل غلة منه، ودفع أيضا مبلغا من الدراهم لم تبلغ ثمن العقار ...“	Konevîzâde, <i>el-Fetâvâ’l-Es’adiyye</i> , 266.
382	”سئل: في طاحونة ... خربت ... وساغ بسبب ذلك استبدالها، فاستبدلت بنصف دار عامرة لها غلة ...“	Remlî, <i>el-Fetâvâ’l-Hayriyye</i> , 218-219.
383	”سئل: فيما إذا كان لجهة وقف دار مشتملة على ساحة وإيوان منهدم ... فدفعها الناظر لزيد، وأخذ منه بدلها ثلثي دار عامرة ومائة وخمسين قرشا ... وأن الاستبدال بها بثلثي الدار المزبورة ... وأن ما يأتي بها لا يفي بتعميرها، وليس في الوقف غيرها تصرف غلته في تعميرها إلى غير ذلك من المسوغات الشرعية للاستبدال...”	İbrahim eş-Şâmî, <i>Şifâü’l-galîl</i> , 54 ^b -55 ^a

384	“Asl-ı vakf: ... bina eylemiş ve müezzîn, hissesini Kırkçeşme kurbunda olan başhaneden bir hisse ile istibdâl eylemiş ...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri</i> , 267.
385	”سئل: فيما إذا كان لجهة وقف مدرسة ربيع مزرعة، ولزيد ثلاثة أرباعها فاستبدل متول سابق ... بجنيئة معلومة ...”	İbrahim eş-Şâmî, <i>Şifâü'l-galîl</i> , 54 ^b .
386	”سئل: فيما لو تعينت المصلحة لدى القاضي بوجه مسوغ شرعا في استبدال نصيب معين من معصرة وتقررت المنفعة لجهة الوقف بالدرهم كما يشير إليه في الخانية وغيرها، وحيث وجدت مراعات الأصلحية وملازمة الاستقامة وكان الإفتاء بما هو أنفع للوقف، ولا يلتفت إلى ما ذكره بعض المتأخرين، والحالة هذه. والله أعلم.”	Muhammed Lutfî, <i>el-Fetâvâ'r-Rahîmiyye</i> , 80 ^a -80 ^b .
387	”سئل: في استبدال العقار هل يشترط فيه أن يكون البذل عقارا أو لا يشترط ذلك، بل يجوز بالدرهم ... أجاب: صريح كلام قاضيخان وكثير من علمائنا بجوازه بالدرهم والدنانير. قال قاضيخان: قال أبو يوسف وهلال: لا يملكه إلا بالنقد كالوكيل بالبيع. وقد أفتى كثير من المعاصرين به اعتمادا على ما ذكره قاضيخان وإن بحث فيه صاحب البحر بما لا يجدى من كون [النظر يأكلونها]...”	Sunullah el-Hanefî, <i>Mecmûa-i Mesâil-i Fıkhiyye</i> , 93 ^b .
388	”وهل يشترط فيه أن يكون البذل عقارا أو لا يشترط ذلك، بل يجوز بالدرهم فأجاب بما لفظه؛ صريح كلام قاضيخان وغيره من علمائنا بجوازه بالدرهم والدنانير. قال قاضيخان: قال أبو يوسف وهلال: لا يملكه إلا بالنقد كالوكيل بالبيع. وقد أفتى كثير من المعاصرين به اعتمادا على ما ذكره قاضيخان وإن بحث فيه صاحب البحر بما لا يجدى من كون النظر يأكلونها...”	Sıddîkî, <i>Katu'l-cidâl</i> , 115 ^b .
389	”سئل: عن وقف الدرهم والدنانير، إذا قلتم بجوازها كما هو المنقول في كتب الفتاوى ... إذا شرط استبدالها بشراء عقار يصرف عليه في الوجوه التي سماها في كتاب وقفه ...”	Şehâbeddin Ahmed eş-Şelebî, <i>Fetâvâ</i> , 109 ^a -111 ^a .
390	“Bir vakf-ı nukûdun zıyâ-ı ihtimali olmakla vakfa nâfi' akâra istibdâl caiz olur mu? el-Cevâb: Re'y-i hâkimle olur. Tekrar tescili şer'îye hâcet olmaz.”	Hasan b. Ali el-Kayserî, <i>Semhatü'l-ebrâr</i> , 220 ^b .
391	“... Vasî, ayrıca mekteb için daha revaçta ve daha rağbet edilecek bir mahal bulunması hâlinde kalan meblağın, o arâziyi almak için sarf edilmesini ve istibdâli şart etti. İstibdâl vâki' olmazsa, kalan meblağın senede ona onbir ribh üzre istiğlâl edilmesini şart etti. İstibdâlden sonra ise mevcut akârın icâre-i mu'tâde ile kirâyâ verilmesini şart etti...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Balat Mahkemesi: 2 Numaralı Sicil</i> , 11: 176-177.
392	“... Şart-ı vâkıf: ... meblağ-ı vakıf, karye ve mezraa ve akâr cinsine istibdâl oluna ve abîd ve cevârî ve sâyir esbâb-ı ziraat iştirâ oluna ve cemîsi arza tebaiyyet ile vakf ola ve hammam ve dekâkîn ve dûr ve buyût ve remy cinsine istibdâl oluna ve yahud izn-i sultân ile hamam ve han ve dükkân-ı kasab gibi nesneler bina edeler.”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri</i> , 309.
393	”الاستبدال إذا تعين بأن كان الموقوف لا ينتفع به وثمة من يرغب فيه ويعطى بدله أرضا أو دارا ...”	Sakızî, <i>Surretü'l-fetâvâ</i> , 101 ^b .
394	”الاستبدال إذا تعين بأن كان الموقوف لا ينتفع به وثمة يرغب فيه ويعطى بدله أرضا أو دارا ...”	Şeyh Hüsrevzâde Mustafa Rıfkı b. İbrahim,

		<i>Kurâsatü'l-fikhiyye</i> , 76 ^a .
395	”سئل عن استبدال الوقف، ما صورته: ... الاستبدال إذا تعين بأن كان الموقوف لا ينتفع به وثمة من يرغب فيه ويعطى بدله أرضا أو دارا ...“	Ebü's-Suûd Muhammed b. Ali el-Şîrvânî, <i>Uddetü erbâbi'l-fetvâ</i> , 163.
396	”... بأن كان الموقوف لا ينتفع به وثمة من يرغب فيه ويعطى بدله أرضا أو دارا ... فالاستبدال...“	Sıddîkî, <i>Katu'l-cidâl</i> , 118 ^b .
397	”... الاستبدال إذا تعين بأن كان الموقوف لا ينتفع به وثمة من يرغب فيه ويعطى بدله أرضا أو دارا ...“	İbn Nüceym, “Tahrîru'l-mekâl fî meseleti'l-İstibdâl”, 169-170.
398	”... الاستبدال إذا تعين بأن كان الموقوف لا ينتفع به وثمة من يرغب فيه ويعطى بدله أرضا أو دارا ...“	Pîrîzâde, <i>el-İstidlâl fî hükmi'l-istibdâl</i> , 30 ^a .
399	”... الاستبدال إذا تعين بأن كان الموقوف لا ينتفع به وثمة من يرغب فيه ويعطى بدله أرضا أو دارا ...“	Ahmed b. Emînüddîn, <i>Risâletün fî cevâzi istibdâli'l-vakfi mea muhâlefeti şarti'l-vâkif</i> , 5 ^a .
400	”... يستبدل بأرض أو دار ريعها أنفع للوقف.“	İbn Nüceym, “Tahrîru'l-mekâl fî meseleti'l-İstibdâl”, 170.
401	”... بالدور الموقوفة... في استبدالها...“	Sıddîkî, <i>Katu'l-cidâl</i> , 120 ^a .
402	”وسئل رضي الله عنه: ما قولكم في شخص استبدل خربة من وقف بأحد عشر ديناراً وأثبت أن ذلك المبلغ مصلحة لجهة الوقف، وحكم به الحنفى ... فأجاب: ... ثم حكم له بصحة الاستبدال بالثمن المذكور لكونه أنه بثمن المثل فلا تسمع الدعوى بعد ذلك ...“	Kazerûnî, <i>Fetâvâ Kâzerûnî</i> , 83 ^b -84 ^a .
403	”اعلم أن استبدال الوقف عند أبي يوسف مقيد بأن يكون البديل خيراً من المبدل منه بأن لا يكون الوقف مسجلاً، وإن كان بخلاف ذلك فلا يجوز بالوافق. من شرح الوقاية.“	Müeyyedzâde, <i>Mecmuatü'l-mesâil</i> , 6 ^b .
404	”سئل: عن واقف شرط في كتاب وقفه أنه متى قصد أحد ممن له النظر عليه الاستبدال به غيره وصدر ذلك منه كان قبل صدور ذلك معزولاً عن النظر ... أجاب: ... وأما الاستبدال فإن وجد في المسوغات فهو صحيح...“	Şehâbeddin Ahmed eş-Şelebî, <i>Fetâvâ</i> , 103 ^b -104 ^a .

405	”إذا لم يشترط الاستبدال أشار في السير الكبير أنه لا يملك الاستبدال إلا القاضي إذا رأى المصلحة ... جامع الفصولين“	İstanbul kadısı Muhyiddin Mehmed, <i>Vâkıât-ı Karaçelebi</i> , 45 ^a .
406	”سئل: في واقف شرط في وقفه الثابت المحكوم بموجبه من قبل حاكم حنفي شروطاً، منها أنه إذا أراد واحد من الناظر على هذا الوقف أو من مستحقه استبدال هذا الوقف أو شيئاً منه كان الناظر عليه قبل ذلك معزولاً عن النظر ...“	Abdulfettâh Dervîş, <i>el-Fetâvâ'l-Emîniyye</i> , 29 ^b -30 ^a .
407	”سئل: عن واقف شرط في وقفه عدم الاستبدال، فصار الوقف بصفة مسوعة للاستبدال ...“	Timurtâşî, <i>Fetâvâ İbn Nüceym</i> , 87.
408	”وفي الخلاصة: من جوز الاستبدال فقد أخطأ. جامع الرموز“	Dede Cöngi, <i>Fetâvâ-yı Dede Cöngi</i> , 51 ^b .
409	”الواقف إذا شرط الاستبدال لنفسه في أصل الوقف يجوز الشرط والوقف، ويملك الاستبدال بالإجماع ...“	Hacı Resûl b. Sâlih el-Aydîni, <i>el-Fetâvâ'l-adliye</i> , 36 ^b .
410	”سئل: عن جواز الاستبدال إذا لم يشترط الواقف ذلك ...“	İbnü't-Tabbâh el-Hanefî, <i>Aynü'l-müftî li-gayni'l müsteftî</i> , 70 ^a .
411	”الاستبدال من المستحق لا يجوز ولو كان هناك مسوغ ولو كان ناظرًا إلا أن يكون باذن القاضي أو بشرط الواقف ...“	Kazerûnî, <i>Fetâvâ Kâzerûnî</i> , 92 ^a .
412	”قال قاضيخان ... إذا شرط الاستبدال لنفسه في أصل الوقف يصح الشرط والوقف، ويملك الاستبدال ...“	Çivizâde, <i>Mecmûatü'l-fetâvâ</i> 153 ^a .
413	” Mesele: Zeyd, kendüye vakf-ı evlâdı, marifet-i kâdı ile enfa olduğu takdirce şer'an istibdâl câiz olur mu? el-Cevâb: Olur kâdı eder ise. Ahmed.”	Veli b. Yusuf, <i>Mecma'u'l-fetâvâ</i> , 125 ^b .
414	” Mesele: Zeyd-i vâkıf, vakfiyesinde 'mâ dâme ki hayatta ola, evkâf-ı mezbûrede ve hayrat-ı mesturede tevliyet ve taklil ve teksir ve tebdil ve tağyir ve ihraç ve idhal ve ibdâl ve istibdâl ve bi'l-cümle kaffe-i tasarrufat-ı şeriyye ve amme-i teberruat-ı meriyye, yed-i kerime ve ara-ı selimelerine menut ve merbut ola' deyu şart edip vakfiyesinde kayd ettirirse, ba'dehu fevt oldukça varisinin vekili, meclisi şere gelip vâkıf-ı mezbûrun kendi vefatından sonra istibdâl-i vakf nazırı olan Hâlid'e şart eylediğini tarik-i şerle ispat edip vakıfnameye kayd ettirirse, bu surette Hâlid'in re'y-i sultân ve marifet-i hâkim ile eylediği istibdâl şer'an sahih ve nafiz olur mu? el-Cevâb: Vâkıf, kendine meşrû olan tasarrufat-ı mezbûreyi hayatta iken Hâlid'e şart ve tefviz edip andan sonra fevt olduğu şer'le sabit olacak sahih ve nafizdir. Ebüssuûd.”	Veli b. Yusuf, <i>Mecma'u'l-fetâvâ</i> , 126 ^b .

415	”سئل: مل قولكم في قولهم: ’أن الاستبدال إنما يكون من القاضي حيث لم يكن هناك شرط الواقف ...‘ ...“	Kazerûnî, <i>Fetâvâ Kâzerûnî</i> , 95 ^a .
416	”... ونحن لا نفتي به، وقد شاهدنا في الاستبدال من الفساد ما لا يحصى؛ فإن ظلمة القضاة جعلوه حيلة إلى إبطال أكثر أوقاف المسلمين، وفعلوا ما فعلوا ...“	Dervîş Muhammed b. Hasan, <i>Fetâvâ-yı Akkirmanî</i> , 55 ^b .
417	”أجاب: ... وبيع القاضي إن كان على وجه الاستبدال المستوفي شرائطه يصح، وإلا لا. والأصل أيضا في الاستبدال استيفاء شرائطه ...“	Remlî, <i>el-Fetâvâ'l-Hayriyye</i> , 127.
418	”ولو شرط لنفسه في أصل الوقف استبداله ...“	Kadri Efendi, <i>Vâki'âtü'l-müftîn</i> , 83.
419	”... ثم فسر التبديل باستبدال الوقف ...“	Kadri Efendi, <i>Vâki'âtü'l-müftîn</i> , 84.
420	”للقاضي استبدال الوقف إذا كان أصلح وإن كان الواقف شرط عدمه من وقف الأشباه.“	Atâullah Mehmed Efendi, <i>Fetâvâ-yı Minkârîzâde</i> , 140 ^b .
421	”... شرط الوقف عدم الاستبدال فللقاضي الاستبدال إذا كان أصلح ...“	Sakızî, <i>Surretü'l-fetâvâ</i> , 101 ^a .
422	”أن استبدال الوقف باطل إلا في رواية عن أبي يوسف.“	Sakızî, <i>Surretü'l-fetâvâ</i> , 101 ^b .
423	”... شرط الواقف عدم الاستبدال فللقاضي الاستبدال إذا كان أصلح. كذا في فوائد الزينية.“	Sunullah el-Hanefî, <i>Mecmûa-i Mesâil-i Fıkhiyye</i> , 85 ^b .
424	”شرط الاستبدال لا يمنع صحة الوقف عند أبي يوسف ...“	Sunullah el-Hanefî, <i>Mecmûa-i Mesâil-i Fıkhiyye</i> , 89 ^b .
425	”إذا شرط الاستبدال في أصل الوقف ...“	Şeyh Hüsrevzâde Mustafa Rıfkı b. İbrahim, <i>Kurâsatü'l-fıkhiyye</i> , 76 ^b .
426	”وأما إذا لم يشترط الواقف الاستبدال فقال قاضيخان: أما بدون الشرط أشار في السير الكبير ...“	Şeyhülislâm Dürîzâde Mustafa Efendi, <i>ed-Dürretü'l-bey'zâ</i> , 263 ^b .

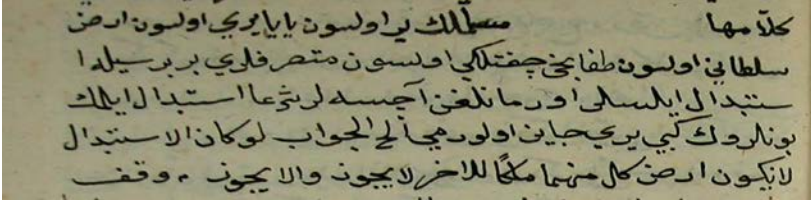
427	”المسوغ للاستبدال وهو الاشتراط من الواقف ...“	Şeyhülislâm Dürriîzâde Mustafa Efendi, <i>ed-Dürretü'l-bey'zâ</i> , 263 ^b .
428	“Mesele: Zeyd'in Amr ile istibdâl ettiği mülke Bekr, müstehik çıkıp alacak Zeyd'den, Amr dahî mülkünü Zeyd'den alır mı? el-Cevâb: Elinden mülkün kıymetini alır. Vakıf çıkmak gibi değildir. Ebüssuûd.”	Veli b. Yusuf, <i>Mecma'u'l-fetâvâ</i> , 126 ^a .
429	”... فيصح في الوقف شرط ولاية الاستبدال ...“	İstanbul kadısı Muhyiddin Mehmed, <i>Vâkıât-ı Karaçelebi</i> , 43 ^b .
430	”استبدال الوقف جائز ما لم يكن مسجدا.“	Kadri Efendi, <i>Vâkı'âtü'l-müftîn</i> , 78.
431	”استبدال الوقف جائز ما لم يكن مسجدا.“	Salih b. Ahmed el-Kefevî, <i>Fetâvâ-yı Ali Efendi</i> , 221.
432	”... استبدال الوقف جائز ما لم يكن مسجدا ...“	Şeyhülislâm Dürriîzâde Mustafa Efendi, <i>ed-Dürretü'l-bey'zâ</i> , 264 ^a .
433	”سئل: عن شخص من الملوك وقف وفقا على مدرسة من المدارس ... فاستبدل الموقوف وحكم بالاستبدال حنفي بعد ثبوت مسوغه لديه ... وحين ثبت عنده أيضا ما نسب لفلان وفلان الحاكمين الحنفين من الاستبدالات الصادرة في جميع الرزقة الموقوفة ثبوتا شرعيا، وحكم بإلغاء الاستبدالات في الحصة المذكورة ... أجاب: شهود الاستبدال إن كانوا معروفين بالعدالة فلا ينقض الاستبدال الثابت بشهادتهم؛ لأن القضاء يصان عن الإلغاء ما أمكن ...“	Şehâbeddin Ahmed eş-Şelebî, <i>Fetâvâ</i> , 100 ^b -102 ^a .
434	”وإن كان في الوقف ربع ولكن يرغب شخص في استبداله أعطي مكانه بدلا أكثر ريعا ...“	Sakızî, <i>Surretü'l-fetâvâ</i> , 101 ^b .
435	”... قال أبو يوسف بجواز الاستبدال بالأوقاف ...“	Pîrîzâde, <i>el-İstidlâl fî hükmi'l-istibdâl</i> , 29 ^b .
436	”... واستبدلها الواقف بما هو خير منها ...“	Şürünbülâlî, “Hüsâmü'l-Hükkâmî'l-Muhikkîn”, 51.
437	”... الاستبدال بما هو خير ...“	İbn Nuceym, “Tahrîru'l-mekâl

		fî meseleti'l-İstibdâl", 170.
438	"... باستبدال الأوقاف..."	Sıddîkî, <i>Katu'l-cidâl</i> , 126 ^a .
439	"... استبدال وقف جائز ما لم يكن مسجداً..."	Sıddîkî, <i>Katu'l-cidâl</i> , 117 ^a , 126 ^b .
440	"... يجوز الاستبدال إذا نقص ريع الوقف..."	Sıddîkî, <i>Katu'l-cidâl</i> , 118 ^a .
441	"... جواز الاستبدال في صورة نقصان الريع..."	Sıddîkî, <i>Katu'l-cidâl</i> , 119 ^b .
442	"... استبدال الوقف العامر... أن يرغب إنسان ببديل أكثر غلة..."	Sıddîkî, <i>Katu'l-cidâl</i> , 115 ^a .
443	"... Vâkıf-ı mezbûrun ... Pir Mehmed en-Nâib imzasıyla bir istibdâl hücceti vardır..."	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri</i> , 73.
444	"سئل: في واقف شرط في كتاب وقفه شروطاً، منها أن لا يستبدل الناظر ولا غيره شيئاً من جهات الوقف ولا بعضها ... ومن جملة الوقف خربة مسلوقة الانتفاع... وإذا فعل يكون استبدالاً أم لا؟ أجاب: ليس للناظر فعل شيء من ذلك، ويعمر الناظر الخربة من غلة الوقف ولو استغرقت العمارة جميع ما بقي من غلة الوقف. والله أعلم."	Abdulfettâh Dervîş, <i>el-Fetâvâ'l-Emîniyye</i> , 27 ^b .
445	"وسئل: ما قولكم في ناظر استبدل جهة من جهات الوقف وأشهد على نفسه بقبض مال البديل ..."	Kazerûnî, <i>Fetâvâ Kâzerûnî</i> , 88 ^a -88 ^b .
446	"سئل: عن واقف وقف وقفاً وشرط في كتاب وقفه شروطاً، منها أن لا يستبدل شيء من الوقف ولو بلغ من الخراب ما بلغ، وحكم بصحة الوقف ولزومه حاكم حنفي، ثم العامل على الوقف استبدل من الوقف جهات واستعذر الناظر ..."	Şehâbeddin Ahmed eş-Şelebî, <i>Fetâvâ</i> , 104 ^a -104 ^b .
447	"سئل: في دار وقف استبدلها شخص من نفس الواقف ... بما يقوم مقامه مما هو أصلح منها وأكثر نفعاً..."	Remlî, <i>el-Fetâvâ'l-Hayriyye</i> , 218.
448	"Bir kıta müseccel vakıf yer olsa, vakfa nesne vâ'id olmasa, bu yerden ba'dehü mütevellî olan, istibdâl ilâ hayr etmek istese şer'an caiz olâ mı. el-Cevâb: Olur."	<i>Fetâvâ-ı Mevlânâ Arab</i> , 64a.
449	"Sulehaya vakf olan ev, yanıp ancak arsası kalıp, yapmaya âhar nesnesi olmamak ile yirmi-otuz sene battâl kalıp intifa olmasa, hükm-ü şer'î nice olur? el-Cevâb: İcâreye verilip ücreti ile tamir olunur. Aslen tamir mümkün olmazsa, izn-i sultân ile istibdâl olunur. Şeyh Mehmed eş-şehir bi-Çivizâde."	<i>Mecmûatü'l-fevâid ve'l-fetâvâ</i> , 131 ^a .
450	"سئل: عن شخص أنشأ مدرسة وجعل بها مستحقين وأرباب شعائر، وأوقف عليهم وقفاً وشرط لهم قدراً معلوماً ... وجعل لها حدوداً واستبدلها ولم يذكر في استبداله أنها وقف السلطان المذكور، وإنما قال: 'وقف المدرسة المذكورة'. فهل الاستبدال صحيح أم لا؟ أجاب: الاستبدال المذكور غير صحيح، والحال ما ذكر."	Şehâbeddin Ahmed eş-Şelebî, <i>Fetâvâ</i> , 83 ^b .

451	”سئل: عن شخص أنشأ مكاناً وعمَّره بالطوب الأجر ... وادعى استبداله منها ... ولم يكن بصفة مسوغة للاستبدال ... فهل الإجارة والاستبدال من البنت المذكورة، يصحان أم ذلك كله باطل ... أجاب: كل من الاستبدال والإجارة المذكورة غير صحيحة، ويجب على ولد الأخت الثابت نظره مطالبة واضع اليد بالأجرة مدة وضع يده، وصرف ذلك لمستحقه، وتخليص مكتوب الوقف ...“	Şehâbeddin Ahmed eş-Şelebî, <i>Fetâvâ</i>, 84^b-85^b.
452	”سئل: في ناظر على بيت من بيوت الله تعالى، وعليه أرض موقوفة ينتفع بها، فرفع قصته إلى حاكم شرعي أن هذه الأرض ملحت وصارت ... لا ينتفع بها، وثبت ذلك عند الحاكم الشرعي فأذن له في استبدالها، فاستبدلها ...“	Abdulfettâh Dervîş, <i>el-Fetâvâ'l-Emîniyye</i>, 39^a-39^b.
453	”سئل: عمن استأجر داراً وقفاً في مدة معلومة فاستبدلت بطريق شرعي في أثناء المدة هل تفسخ الإجارة بذلك أو لا ...“	Timurtâşî, <i>Fetâvâ İbn Nüceym</i>, 98.
454	”سئل: ... وخرب المسجد ... وصارت بحال يجوز فيها الاستبدال ...“	Remlî, <i>el-Fetâvâ'l-Hayriyye</i>, 156.
455	”سئل: في مكان موقوف على جهة بر خرب ... فأذن للمتولي في استبداله ... فاستبدله شخص بشيء معلوم ...“	Remlî, <i>el-Fetâvâ'l-Hayriyye</i>, 217.
456	”سئل: عن دار وقف صارت مسوغة للاستبدال ...“	Muhammed Lutfî, <i>el-Fetâvâ'r-Rahîmiyye</i>, 84^b.
457	”سئل: في دار موقوفة وهت حيطانها وأنقض بنيانها وأشرفت على الانقاض ... وتعينت المصلحة في الاستبدال ...“	Remlî, <i>el-Fetâvâ'l-Hayriyye</i>, 218.
458	”... فإنه يجوز الاستبدال في الوقف من غير شرط إذا ضعفت الأرض عن الريع ...“	Sunullah el-Hanefî, <i>Mecmûa-i Mesâil-i Fıkhiyye</i>, 89^b.
459	”سئل: في دار حوش موقوفين على أشخاص ... قد خرب أكثرها ... فهل للمتولي الوقف المذكور استبدال هذا الوقف ...“	Ebü's-Suûd Muhammed b. Ali el-Şirvânî, <i>Uddetü erbâbi'l-fetvâ</i>, 162.
460	“Zeyd-i zimmî, akârını ebna-yı sebin edimesine vakf ve istibdâlini dahî ehl-i İslamda olan hâkimlere şart eylese, vakf ve şartı sahih olur mu? el-Cevâb: Olur.” ”الذمي إذا أوصى بما هو قرب عندنا وعندهم كالصدقات وعق الرقاب وأسراج بيت المقدس وأن يغزى به الترك والدليمة صحت. سواء أوصى بقوم بأعيانهم ولم يسم كما فعل في صحته. خلاصة في الوصايا.“	Erzurum müftüsü Seyyid İbrahim Edhem, <i>Nehriyyetü'l-fetvâ</i>, 107^b.

461	“Vakıf olan yer istibdâl olunsa, amma istibdâl ile'l-hayr olmasa, şer'an caiz olur mu. el-Cevâb: Olmaz.”	<i>Fetâvâ-ı Mevlânâ Arab</i> , 64a.
462	“ Mesele: Müsevvîgat-ı şeriyye mevcut iken kudat, izinden ne zamanda men olunmuştur? el-Cevâb: İhdâ ve hamsîn ve tisumie tarihinde vârid olmuştur. Ebüssuûd.” ”نقل: فإن أبا يوسف يجوز الاستبدال في الوقف من غير شرط إذا ضعفت الأرض عن الربيع...”	Veli b. Yusuf, <i>Mecma' u'l-fetâvâ</i> , 125 ^b .
463	”سئل: ... ثم أن الواقف المذكور أقام وكيلًا في استبدال الأماكن المذكورة واستبدالها بمال، وجعلها في جهة الواقف، ومات الواقف المذكور، ولم يوف مال البذل وكان في حال حياته ملك شينا من الأماكن المستبدلة لأولاده، ثم وضعوا أيديهم ورثته على بقية العين المستبدلة ... أجاب: إن كان الواقف لم يشترط لنفسه الاستبدال في صلب الوقف فالاستبدال غير صحيح...”	Şehâbeddin Ahmed eş-Şelebî, <i>Fetâvâ</i> , 74 ^a -74 ^b .
464	“ Mesele: Mâ kavlü Mevlâna Şeyhülislâm ve `lemü'l- ulema-i ve'l-Ahkam müfti's-sâdeti'l-Hanefiyye radiye'l-lâhü anhü ve anhüm rabbü'l-beriyye fi dâr-i vakfin sebete ennea harabün ve rae'l-hâkimü enne istibdâleha aynü's-savab, yetemelleküha Zeyd'ün ala haze'l-minval, ve ketebe lehü bizalike hücceten şeriyyeten mahkümün fiha ba`de's-süal, ve tasarrafe ve `ammera ve beddele ve gayyera ve ceddede ma inhedeme ve evcede ma in`ademe, sümme bâ`ahâ li-Amr'in bi-meûneti'l-hâkimi eyzan ba`de mudiyy-i `âmin ve ketebe lehü hücceten ala vakfi's-şer'i fi gâyeti'l-ahkam, neffezetha ba`de zalike iddetün mine'l-mevlâ'l- izam. Fe hel ve'l-hâletü hazihi, el-bey'ü'l-mezkür sahihun em lâ? Üfidü'l-cevâbe bi'l-kalemi's-şerîf ez zayidi'd-tevzih, neltemmü's-sevab mine'l-kerimi'l-vehhâb. el-Cevâb: İstibdâlü'l-vakfi la yecüzü bi gayri'l-izn-i's-sultânî.”	Hocazâde Esad Efendi, <i>Fetâvâ-yı Esad Efendi</i> , 100 ^b -101 ^a .
465	“... بجواز استبدال الأرض إذا تعطلت...”	Pîrîzâde, <i>el-İstidlâl fî hükmi'l-istibdâl</i> , 30 ^a .
466	”... نزل الأرض إذا قلّ لأففة، وصارت بحيث لا تصلح للزراعة، أو لا تفضل غلتها عن مؤنتها ويكون الصلاح في استبدالها، يُستبدل...”	Kınalızâde Ali Efendi, “Risâle fî isti'cârî'l-evkâf ve istibdâlihâ”, 84.
467	”... أن الدار الموقوفة... لا يجوز استبدالها...”	İbn Nüceym, “Tahrîru'l-mekâl fî meseleti'l-İstibdâl”, 166.
468	”... أن أبا يوسف يجوز الاستبدال في الوقف من غير شرط إذا ضعفت الأرض عن الغلة والربيع...”	İbn Nüceym, “Risâle fî sûret-i dava'l-istibdâl”, 337.
469	“... أن استبدال الدار إذا خربت...”	Sıddîkî, <i>Katu'l-cidâl</i> , 119 ^b .

470	“... كاستبدال في الدور...”	Sıddîkî, <i>Katu’l-cidâl</i> , 120 ^a .
471	“... استبدال الدار...”	Sıddîkî, <i>Katu’l-cidâl</i> , 120 ^a .
472	“... جواز الاستبدال شاملة للدار...”	Sıddîkî, <i>Katu’l-cidâl</i> , 120 ^b .
473	“... استبدال الحانوت أو الدار الموقوفة...”	Sıddîkî, <i>Katu’l-cidâl</i> , 130 ^a .
474	“... şart- vâkıf: hucerat-ı mezbûre istibdâl olunup gallesinden ...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri</i> , 32.
475	“... asl-ı vakf... mezbûr evleri Tekeoğlu istibdâl eylemiş...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri</i> , 57.
476	“...asl-ı vakf ... zikr olunan menzil, haraba müşrif olmağın istibdâl olunmuş...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri</i> , 69.
477	“... şart-ı vâkıfe ... zikrolunan akârları istibdâl edip ...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri</i> , 75.
478	“... Pir Mehmed imzasıyla bir istibdâl hücceti vardır ki... haneha-i tahtani 2 bâb...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri</i> , 221.
479	“... Asl-ı vakf: Hanehâ-i tahtani 2 bâb ... ba’deha istibdâl olunup ...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri</i> , 366.
480	“... Asl-ı vakf: Hane-i ulvî va ahır, ... hane-i mezbûre harap olup kâdî ve mütevellî marifetiyle istibdâl olmuş...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri</i> , 423.
481	“... Asl-ı vakf: Hanehâ-i bey’t-i süflî... istibdâl olunup merammete sarf oluna...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri</i> , 560.
482	“... vâkıf-ı merkûm, ... menzil haraba müşrif olup emr-i şerif ile istibdâl olunup menzil-i merkûm civarında...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri</i> , 585.
483	“سؤال: في رجل وقف وقفاً على أولاده وله أملاك كثيرة ثم احتاج إلى بيعه، فرفع أمره إلى القاضي واستبدله بما هو أحسن منه ...”	Konevîzâde, <i>el-Fetâva’l-Es’adiyye</i> , 267-268.

484	”سئل: عن رجل وقف قطعة أرض ... ولم يشترط لنفسه ... ولا استبدالاً ثم من بعد مدة، وقف العين المذكورة وقفاً ثانياً وشرط لنفسه في الزيادة والنقصان والإدخال والإخراج والاستبدال ... واستبدل العين المذكورة بمسند الواقف الثاني...”	Şehâbeddin Ahmed eş-Şelebî, <i>Fetâvâ</i> , 128 ^b .
485	”وسئل: ما قولكم في امرأة وقفت وقفاً وشرطت لنفسها النظر والزيادة والنقصان والإدخال والإخراج والتقرير والتبديل والاستبدال بعقار أو حصة من عقار أو من مبلغ يشتري به ما هو أنفع ...“	Kazerûnî, <i>Fetâvâ Kâzerûnî</i> , 87 ^b .
486	”وسئل: ما قولكم في واقف شرط في وقفه ... إذا أراد استبدال الموقوف المذكور أو بيعه أو تغييره أو شيئاً منه ولو كان البذل أو الثمن أكثر من الموقوف أضعافاً يكون حقه ساقطاً من النظر ...“	Kazerûnî, <i>Fetâvâ Kâzerûnî</i> , 91 ^b -92 ^a .
487	“... asl-ı vakf ... hane-i fevkani ve ahır ... vakfettiği hücerat ve evler ve dükkanlar ile istibdâl olunmuş...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri</i> , 154.
488	“... Asl-ı vakf: ... Hânehâ-i mezbûre ve dekâkin-i mezkûre, ... vakıf evlerinden emr-i padişahi ile istibdâl olunmuştur...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri</i> , 369.
489	“... Vâkıf-ı mezbûrun ... bir istibdâl hücceti vardır ki... haneha-i tahtani 5 bâb... iş bu evler, istibdâl olunmuşdur vâkıf-ı mezbûrun mahalle-i mezkûrede vakfeyletiği evler ile...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri</i> , 231.
490	“Müsellemlik yeri olsun yaya yeri olsun arz-ı sultânî olsun tafancî çiftlikte olsun, mutasarrıfları birbiriyle istibdâl eyleseler, ormanlığın açsalar şer’an istibdâl eylemek bunların gibi yeri câiz olur mu. el-Cevâb: لو كان الاستبدال لا يكون أرض كل منهما ملكاً للآخر لا يجوز، وإلا يجوز.” 	<i>Fetâvâ-ı Mevlânâ Arab</i> , 64a.
491	“Zeyd, icâre-i müeccele ve mu’accele ile tasarrufunda olan vakıf dükkanı, Amr’ın icâresi ile tasarrufunda olan vakıf çayırılık ile izn-i mütevellîsiz istibdâl eyleseler muteber olur mu? el-Cevâb: Olmaz. Sunullah. –Min hattihî-.”	Boyabâdî Sağır Mehmed Efendi, <i>Mecmûatü’l-fetâvâ</i> , 161 ^b .
492	“... Şart-ı vâkıf: ... meblağ-ı merkûmun ribhinden iki salih kimesneye birer akçe verilip vâkıfın vâlideyn-i kabirleri üzerinde birer cüz tilavet eyleyeler. Ziyâdesini vâkıf-ı mezbûr, hayrattan her neye dilerse sarf eyleye ve eğer vakfa enfa akâr bulunursa istibdâl oluna ...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri</i> , 311.
493	“Mahrûse-i Üsküdar sâkinlerinden Hüseyin b. Abdullah mahfil-i kazâda Musli b. İsa mahzarında takrîr-i kelâm edip “bundan akdem evimden beylik çukadan bir yağmurluğum zâyî’ olmuş idi hâlâ bit bâzârında oturakçılardan Hacı Ramazan nâm kimesnede bulup ahz eylediğimde bu zikr olunan yağmurluğu mezbûr Musli’ye bir köhne kırmızı eski bir yağmurluk verip dokuz yüz on akçe ile bu yağmurluğu aldım.” deyu cevâb verdikde mezbûr dahi “fi’l-hakîka	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi</i> : 84 Numaralı Sicil, 10: 292.

	verdim demegin şer‘a getirdim suâl olunup vukû‘u üzre tahrîr olunmasın taleb ederim.” dedikde gıbbe’s-suâl mezbûr Musli, “fi’l-hakîka merkûm Hüseyin’in da‘vâ eylediği yağmurluğu mezbûr Hacı Ramazan ile arkamda olan kırmızı yağmurluk ile dokuz yüz on akçe dahi verip istibdâl eyledik mezbûr idiğini beyân eylesin.” dedikde udûl-i müsliminden Ali b. Cemşid er-râcil ve Mustafa b. Mahmud er-râcil meclis-i şer‘a hâzırân olup edâ-yı şehâdet-i şer‘iyye edip “fi’l-hakîka mezbûr Musli’nin merkûm Hacı Musli ile istibdâl eylediği beylik yağmurluk mezbûr Hüseyin’in evinden zâyî‘ olan yağmurluktur kendi mülküdür bu husûsa şâhidleriz şehâdet dahi ederiz.” dediklerinde”	
494	”سئل: عن شخص وقف وقفاً على صوفية يحضرون بجامع الأزهر في وقف مخصوص، وشرط لهم في كل شهر قدراً معلوماً يقسم على عددهم بكل نفر منهم ثلاثمائة درهم فلوساً، وتولى على ذلك ناظرًا صرف لكل منهم في كل سنتين درهماً فلوساً يقبضها بمحض مكتب فيه خطوطهم سنة بسنة طناً منه بأن ذلك استحقاقه الذي شرط له الواقف، ومضى على ذلك مدة طويلة، ثم ظهر أن القدر الذي شرطه الواقف في كتاب وقفه واستثماره ثلاثمائة درهم فلوساً. فهل للمستحق المطالبة بما أقطعه له الناظر من استحقاقه في المدة الماضية وإلزام الناظر بالقيام بذلك أم لا؟ وهل للحاكم الإلزام بإحضار كتاب الوقف واستثماره ليطلع على الوقف والعلم والإحاطة بجهات الوقف أم لا؟ وهل للناظر على الوقف أن يستبدل جهة من جهات بغير مسوغ شرعي أم لا؟ وهل إذا توفي مستحق وترك ورثته بصفة الاستحقاق والأهلية للحضور له مطابقة الناظر بما تجمد لورثته من المعلوم المشروط بكتاب الوقف ... أجاب: ... وليس للناظر استبدال جهة من جهات بغير مسوغ شرعي؛ وإذا مات مستحق، وله معلوم منجمد في جهة الوقف ولورثته مطالبة الناظر به وكتابة المستحقين في المحاضر بالقدر الذي يصرفه الناظر...”	Şehâbeddin Ahmed eş-Şelebî, <i>Fetâvâ</i> , 121 ^b -122 ^a .
495	”... إن كان الواقف شرط في كتاب وقفه القبض لشخص بأن شرط بأن يكون له جابياً فللقاضي أن يقيم جابياً موافقاً لشرط الواقف بقبض الغلة ... وإن لم يجعل للوقف جابياً فعلى الناظر استخلاص المال وصرفه على مستحقه بحضرة شهود الوقف ... إلا إذا ظهر منه خيانة أو فرط في مال الوقف فالقاضي يستبدل غيره أو يدخل معه أميناً ...”	Abdulfettâh Dervîş, <i>el-Fetâvâ'l-Emîniyye</i> , 32 ^a .
496	”... نص عليه الخصاص ... وللناظر أن يأكل من يوم بما كان إليه من أمر الوقف ... ويجعل له من جعله شيئاً، وله أن يعزله ويستبدل به أو لا يستبدل. ابن همام”	İstanbul kadısı Muhyiddin Mehmed, <i>Vâkıât-ı Karaçelebi</i> , 45 ^a .
497	”سئل: ... وكذا الولاية وهل إذا حصل للوقف خيانة من واقفه يستبدل به غيره ...”	Abdulfettâh Dervîş, <i>el-Fetâvâ'l-Emîniyye</i> , 32 ^b -33 ^b .
498	“Mesele: Zeyd, ‘menzilini evvelen kendine kendinden sonra zevci Hind’e, ba’deha bey’ olunup bahâsı istirbah olunur, ribhi ile cüz tilavet oluna.’ deyu vakfı tescil edip bir zamandan sonra Zeyd, fevt olup zevci rıza hakkını şer’le iskat edip vakf-ı mezkûrun mütevellisi olan Amr, menzil-i mezbûru Bekr’e bey’ eylese bey’ sahih olur mu? el-Cevâb: Şart-ı mezbûr üzerine vakıf ve tescil aslen meşru değildir. Vakf bey’ olunup yerine âhar vakıf alınmak şartını tecviz eden İmam-ı Ebu Yûsuf ile Hilâl’dir. İkisi bile vakf-ı nukûdu münkirlerdir. Akd-i vakıf, şart-ı fasit ile fasit olup menzil-i mezbûr, şart-ı mezkûra binaen bey’ olunmak meşru değildir. Vech-i mezkûr	Veli b. Yusuf, <i>Mecma’u’l-fetâvâ</i> , 110 ^b .

	üzere vakf-ı şer'iyi satıp ânın üzerine mukirran fevt olmak ile menzil-i mezbûr, vakfiyette mestur olan vech üzerine tasarruf olunup sonra bey' olunup semeni istirbah olunmayı vasiyet etmiş olur. Hind'den gayrı varis yok ise bey'-i mezkûr sahih ve meşrudur. Meyyitü'l-mal kabilinden aslen dahl olunmaz. Dahî varis var ise, sülûsten ziyâdede ânın izni ve kabulü lazımdır. Ebüssuûd. Zikr olunan cevabı kendilerinin içtihadı olmak buyurdular.”	
499	“Bu mescide kim imam olursa ruhum için îcâresiyle cüz tilavet ede. deyu Hind, bir evini vakfedip tescil olunduktan sonra mezbûr ev, harap olup hâsılı harcına vefâ etmeyecek, mezbûr evin mütevellisi olan Zeyd, zikrolan evi izn-i sultânî ile bey' edip semenin muameleye verip ribhi ile Hind'in ruhu için cüz okutsa câiz olur mu? el-Cevâb: Olmaz. Yerine bedel mülk alır. Ebüssuûd. -Min hattihî-.”	Boyabâdî Sağır Mehmed Efendi, <i>Mecmûatü'l-fetâvâ</i> , 161 ^b .
500	“ Mesele: Bir vakıf bahçe harap olup izn-i sultân ile bey' olursa şer'an bey'i caiz olur mu? el-Cevâb: Yerine bedel alınmak için ise olur. Ebüssuûd.”	Veli b. Yusuf, <i>Mecma'u'l-fetâvâ</i> , 133 ^a .
501	“... في استبدال الخان المذكور ... استبدل بدراهم دون قيمته، ولم يشتر بها بدلا فلا يحل لامرئ يؤمن بالله واليوم الآخر أن يعين على إبطال وقفه ولا على استبدال وقفه بالدراهم؛ لأنه إعانة للنظار والمباشرين على أكلها من غير أن يعود إلى الوقف نفع...”	İbn Nüceym, “Tahrîru'l-mekâl fî meseleti'l-İs-tibdâl”, 181.
502	“Bir vakfın mütevellisi olan Zeyd, vakfın bir değirmenini şart-ı vâkıf yok iken ol ‘değirmenin gallesi az olur.’ deyu, ‘yerine rey'an evfer bir akâr işтира ederiz.’ deyu, ol değirmeni şer'an bey'a kadir olur mu? el-Cevâb: Olmaz. Suret-i mezbûrede Zeyd, ol değirmeni vech-i sabık üzere Amr'a bey' ve teslim eylemiş olsa halen Zeyd'in yerine mütevellisi olan Bekr, vakf için dava edip ol değirmeni Amr'ın yedinden almaya şer'an kadir olur mu? el-Cevâb: Olur. Yahya Efendi.”	<i>Mecmûatü'l-fevâid ve'l-fetâvâ</i> , 131 ^a .
503	“Vakf olup gallesi bir cihete muayyene olan hamam, harap olup ve mahall-i rağbette olmamakla îcâresi, tecdid ve merammetine vefa etmeyip sair galle-i vakıfta dahî müsaade olmamakla mütevellisi-i vakıf olan Zeyd, ol hamamın yerine semeni ile gallesi hâsıl olur akâr almak için bey' etmeğe şer'an kadir olur mu? el-Cevâb: Olmaz. Yahyâ Efendi.”	<i>Mecmûatü'l-fevâid ve'l-fetâvâ</i> , 131 ^a .
504	“Zeyd'in vakf-ı müsecceli olup tevliyet ve süknasını kendüye ba'dehü evlâdına, ba'de'l-inkıraz bir cihet-i hayra şart eylediği menzilin binasını sel götürüp, harap olup müceddeden binaya vakıfta müsaade olmasa, halen evlâd-ı vâkıftan olan Hind, ol menzilin arsasını bey' ve semeni ile yerine âhar menzil alıp ol menzilin yerine vakf etmeğe şer'an kadir olur mu? el-Cevâb: Olmaz. Yahya Efendi.”	<i>Mecmûatü'l-fevâid ve'l-fetâvâ</i> , 131 ^a .
505	“Süknası müderrsilere meşrû olan vakıf menzil, haraba müşrif olup kabil-i sükna olmamağın mütevellisi-i vakf, menzil-i âhar işтира etmek için menzil-i mezbûru bey'a şer'an kadir olur mu? el-Cevâb: Olmaz. Galle-i vakıfta müsaade olup ya îcâr olunmak ile tamir mümkün olacak tamir etmek gerektir. Yahya Efendi.”	<i>Mecmûatü'l-fevâid ve'l-fetâvâ</i> , 131 ^a .

506	“Zeyd, hâl-i sıhhatinde mülk menziline evlâdına ve evlâd-ı evlâdına, ba‘del inkirâz Medine-i Münevvereye vakf-ı sahîh ile vakf edip evlâd-ı mezbûre mutasarrıflar iken, menzil-i mezbûr haraba müşrif olup tamire kâdir olmadıkları takdirce, menzil-i mezbûru bey‘ edip semeni ile yerine minvâl-i mezbûr üzere vakf olmak için menzil-i âhar iştirâ etmeye kâdir olurlar mı? el-Cevâb: Olmazlar. Tamiri kendilerine lazımdır. Etmezlerse icâr olunur. Haraba müteveccih iken tamir etmeyip sâkin olmuşlar ise ecr-i misil verirler, onunla tamir olunur. Sunullah Efendi.”	Mecmûatü’l-fetâid ve’l-fetâvâ, 131 ^a .
507	“... وإن باع واشترى بثلثها أرضاً أخرى كان وقفاً. من تاتارخانية.”	Müeyyedzâde, Mecmûatü’l-mesâil, 7 ^a .
508	“إذا ضعفت الأرض الموقوفة عن الاستغلال، والقيم يجد بثلثها أرضاً أخرى هي أكثر ريعاً منها كان للقيم أن يبيعها ويشترى بثلثها أرضاً أخرى هي أكثر ريعاً منه. من فصول العمادية.”	Müeyyedzâde, Mecmûatü’l-mesâil, 7 ^b .
509	“قال قاضيخان ... أرضي صدقة موقوفة لله تعالى أبداً على أن أبيعها وأشتري بثلثها أخرى فيكون وقفاً ...”	Çivizâde, Mecmûatü’l-fetâvâ 153 ^a .
510	“... أرضي صدقة موقوفة لله تعالى أبداً على أن أبيعها وأشتري بثلثها أخرى فيكون وقفاً ...”	İstanbul kadısı Muhyiddin Mehmed, Vâkıât-ı Karaçelebi, 43 ^b .
511	“وروي عن محمد ما هو فوق هذا: إذا ضعفت الأرض الموقوفة عن الاستغلال، والقيم يجد بثلثها أرضاً أخرى هي أنفع للفقراء وأكثر ربحاً كان له أن يبيع هذه الأرض ويشترى بثلثها أرضاً أخرى هي أكثر ربحاً منها ..”	Dede Cöngi, Fetâvâ-yı Dede Cöngi, 51 ^b .
512	“عن دار موقوفة على مسجد ... يبيعها ويشترى بها عقاراً مكانها ...”	Timurtâşî, Fetâvâ’l-İmâm el-Gazzî, 104-105.
513	“سئل: عن دار موقوفة على ذرية خربت، وليس في الوقف ما تعمر به، فهل إذا رأى القاضي المصلحة في بيعها والشراء بثلثها عقاراً للوقف ...”	Timurtâşî, Fetâvâ’l-İmâm el-Gazzî, 132.
514	“Vakf bey‘ olunup yerine âhar vakıf alınmak şartını tecviz eden İmam-ı Ebu Yûsuf ile Hilâl’dir.”	Veli b. Yusuf, Mecma’u’l-fetâvâ, 110 ^b .
515	“Mesele: Bir karyenin mescid-i şerîf-i mühimmâtına vakf-ı sahih ile vakf olan ev harap olup intifâ‘a mecâl kalmadıktâ, istibdâl için bey‘ olunup semeni ile akâr-ı âhar iştirâ olunmak vakfa enfa‘ olacak, mütevellî-i vakıf emr-i sultânî ve ma‘rifet-i hâkim ile istibdâl için bey‘ eylese bey‘-î mezkûr sahîh olur mu? el-Cevâb: Harabı mukarrer olup âhar tarîk ile tamiri mümkün olmayıp bey‘ de mütevellînin bey‘i olmayacak [olacak], hâkim-i ‘adl marifeti ile tecvîz olunur.”	Şeyhülislâm Hoca Sadeddin Efendi, Fetâvâ, 25 ^a .

516	”وروي عن محمد ما هو فوق هذا: إذا ضعفت الأرض الموقوفة عن الاستغلال، والقيم يجد بئمنها أرضا أخرى هي أنفع للفقراء وأكثر ربحا كان له أن يبيع هذه الأرض ويشترى بئمنها أرضا أخرى هي أكثر ربحا منها ..“	Ahîzâde Abdülhalîm Efendi, <i>Fetâvâ-yı Ahîzâde</i> , 61 ^a .
517	”إذا ضعفت الأرض عن الاستغلال، والقيم يجد بئمنها أرضا أخرى ... كان له أن يبيع هذه الأرض ويشترى بئمنها ذلك ...“	Ahîzâde Abdülhalîm Efendi, <i>Fetâvâ-yı Ahîzâde</i> , 62 ^a .
518	“ Mesele: Bir mescidin imamına vakıf olan ev, harab-ı vîrân olup hiçbir vecihle süknaya ve intifaa kabil olmayıp vakıfta müzayaka olup cânib-i vakıftan tamir dahî mümkün olmasa, bey’ olunup semeni ile anın yerine vakıf kılınmak caiz olur mu. el-Cevâb: Olur izni kadı ile.”	Derviş Muhammed b. Hasan, <i>Fetâvâ-yı Akkir-manî</i> , 57 ^b .
519	“ Mesele: Hind, mülk menziline vakf ettikte tebdil ve tağyiri yedinde olmayı şart etmekle ba’de zaman menzil-i mezbûru bey’ ve semeni ile âhar ? iştirâ edip ânı vakf eylese, bey’ olunan menzil müşterinin mülkü olup sonra iştirâ olunan menzilin vakf olması şeri olur mu? el-Cevâb: Bu tarikle olmaz. Diğer cevâb: Bu tarikle müşterinin mülkü olmaz.”	Hocazâde Esad Efendi, <i>Fetâvâ-yı Esad Efendi</i> , 95 ^b .
520	“ Mesele: Vakf olup bir cihete muayyen olan hamam, harap olup ve mahall-i rağbette olmamakla icâresi tecdid ve merametine vefa etmeyip sair galle-i vakıftan dahî müsaade olmamakla müteveli-i vakıf olan Zeyd, yerine semeni ile gallesi hâsıl olur akâr almak için bey’ etmeğe kadir olur mu. el-Cevâb: Olmaz.”	Esîrî Mehmed Efendi, <i>Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi</i> , 115 ^a .
521	“ Mesele: Zeyd, mukâtaalı arz-ı vakıf üzerinde mağrûs olan bağının kürûm ve eşcârını cihet-i uhrâya vakf ettikten sonra mürûr-i eyyâm ile ol bağın kürûm ve eşcârının ekseri kuruyup harap olmakla hâsılı, harcına vefa etmeyecek, vakf-ı mezbûrun mütevellisi, bakiyye-i kürûm ve eşcârı marifet-i hâkim ile değer-i bahâsına bey’ edip semeni ile vakfa nâfi’ bir akâr almağa şer’an kâdir olur mu? el-Cevâb: Olur.”	Esîrî Mehmed Efendi, <i>Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi</i> , 104 ^a .
522	“ Mesele: Hind, bir mülk menzilin süknâsını evvelen nefsin ve ba’dehu atıklarına ve evlâtlarına vakf edip vakfiye-i ma’ mül-ü bihâsında ‘tebdil ve tağyir ve taklil ve teksir elimde olsun.’ deyu şart ve tayin edip ba’dehu Hind, menzil-i mezbûru marifet-i hâkim ile bey’ edip, semeni ile âhar yerde ânın bedeli bir ev iştirâ edip, üslûbu sabık üzere vakf eylese, bey’-i mezbûr şer’an câiz olur mu? el-Cevâb: Yerine vakf-ı âhar almak için istibdâlini dahî elinde kıldı ise bey’ caiz olur. Ve illâ tebdil ve tağyir şartı kifayet etmez, şerâit-i tebdiline mahmûldür.”	Esîrî Mehmed Efendi, <i>Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi</i> , 99 ^b .
523	“ Mesele: Zeyd, bir cihete vakf ettiği menzilin tebdil ve tağyiri kendi yedinde olmak şart edecek Zeyd, menzil-i mezbûru bey’ edip semeni ile ândan bedel âhar menzil iştirâ etmeğe kadir olur mu? el-Cevâb: Olmaz. Tebdil ve tağyir, şerâit-i tebdiline haml olunur.”	Esîrî Mehmed Efendi, <i>Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi</i> , 112 ^b .
524	“Zeyd, vakfının tebdil ve tağyirini yedinde komuş olacak, bey’ edip semeni ile âhar akâr alıp vakf ederim demeğe kâdir olur mu? el-	Boyabâdî Sağır Mehmed Efendi,

	Cevâb: Eğer örf-i âmlarında istibdâl-i vakfa tebdil ve tağyir derlerse kâdir olur. Ketebehü'l-fakîr Mehmed. -Min hatt-ı Çivizâde-.”	<i>Mecmûatü'l-fetâvâ</i> , 161 ^b .
525	“Hind, emlakını tebdil ve tağyiri kendi elinde olmak üzere vakfedip ba'de zaman bazı evlerin mahsülü olmamağın re'y-i hâkimle bey' edip semeni ile vakfa enfa` bir gayr-ı akâr almağa kâdir olur mu? el-Cevâb: Olur. Harrarahü'l-fakîr Mehmed.”	Boyabâdî Sağır Mehmed Efendi, <i>Mecmûatü'l-fetâvâ</i> , 161 ^b .
526	“Bir vakıf hamamın sabunu munkatı olup kifayet eder sabun bulunmayıp, bey' olunup akçesi muamele olursa yahut âhar mülk alınıp yerine vakfedilse, hamamdan hâsıl olandan ziyâde nesne hâsıl olmak mukarrer olsa, re'y-i hâkimle bey' olunmak şer'an caiz olur mu? el-Cevâb: İzn-i sultânî olmayacak olmaz. Lehü (Ebüssuûd) 'ufiye anhü. -Min hattihî-.”	Boyabâdî Sağır Mehmed Efendi, <i>Mecmûatü'l-fetâvâ</i> , 161 ^b .
527	“Zeyd, cümle evlerini ve bağlarını vakf-ı evlâd edip tescil ettirip ba'dehü fevt oldukta, Zeyd'in sakın olduğu şehirden âhar şehirde arz-ı vakf üzerinde olan evi haraba müşrif olup mahsulu mukâtaa ile tamirine vefa eylemese, Zeyd'in evlâd-ı merkûmu, evi bey' edip sakın oldukları şehirde âna bedel bir mülk iştirâ etmeye şer'an kadir olurlar mı? el-Cevâb: Emr-i sultânî olmayacak olmaz. Lehü (Ebüssuûd) 'ufiye anhü. -Min hattihî-.”	Boyabâdî Sağır Mehmed Efendi, <i>Mecmûatü'l-fetâvâ</i> , 161 ^b .
528	“Bir vakıf hamamın bir yılda altmış üç bin akçe mahsulü ve yüz elli akçe harç lazım olup ribhi merammetine vefa etmeyecek, mütevellî-i vakıf, hamam-ı merkûmu izn-i hâkim ile değeri bahasına bey' edip semeni ile vakfa enfa, vakıf için akâr-ı âhar almaya kadir olur mu? el-Cevâb: Emr ile izn-i hâkim ile olup, şurût-u istibdâle riayet olunmak gerekdir. Ketebehü Zekerîyya el-fakîr. -Min hattihî-.”	Boyabâdî Sağır Mehmed Efendi, <i>Mecmûatü'l-fetâvâ</i> , 161 ^b .
529	”... ولو قال الواقف في الوقف: على أن أبيعها وأشتري بثمنها أرضاً أخرى ولم يزد على ذلك...”	Kadri Efendi, <i>Vâki'âtü'l-müftîn</i> , 77-78.
530	“Bir câmi'a vakıf olan dükkanın icâresinde vakfa bir şey âid ol[ma]ması ile kad-ı müslimin istibdâline hükmedip dükkan-ı mezbûru bey' eyleyip dükkan-ı mezbûrun mekanına âhar şey vakf eylese şer'an istibdâl-i vakf caiz olur mu? el-Cevâb: Olur, ve ecâz eyzan, -ila âhîrih-.”	Mehmed Vânî, <i>Fetâvâ-yı Bistâmî</i> , 115 ^b .
531	“Birkaç kıt'a dâr, vücûh-u hayra vakf olduktan sonra haraba müşrif olunup taraf-ı vakfa bir şey âid olmama ile, kudât-ı Müslimin istibdâline hükmedip dar-ı mezbûru bey' edip semeni ile dar-ı mezbûrun mekanına âhar şey vakf eylese şer'an istibdâl-i vakf caiz olur mu? el-Cevâb: Olur, ve ecâze.”	Mehmed Vânî, <i>Fetâvâ-yı Bistâmî</i> , 115 ^a -115 ^b .
532	“Bir câmi'a vakf olan dükkanda icâre ile sâkin olan Zeyd, dükkan-ı mezbûru istibdâl etmek murâd eyledikte, kâd-ı Müslimîn istibdâline hüküm eyleyip dükkan-ı mezbûru bey' eyleyip mekânına âhar dükkan vakf eylese, şer'an istibdâl-i vakf caiz olur mu? el-Cevâb: Olur, ve ecâze.”	Mehmed Vânî, <i>Fetâvâ-yı Bistâmî</i> , 115 ^b .
533	“Zeyd-i zimmi, akârını âyinde ve ravnede fukara ve duefanın daam-ı harcına vakf eylese, ba'dehu akâr-ı mezbûrun aglâsı ve edime-i mezbûr, vefa eyle[me]dikte emr, hâkim-i Müslimine ref olunduktâ hâkim-i Müslimin, istibdâline hüküm edip akâr-ı mezbûru bey' edip	Mehmed Vânî, <i>Fetâvâ-yı</i>

	mekanına âhar eşya vakf eylese şer'an caiz olur mu? el-Cevâb: Zimminin vakfı ve sadakât-ı vasiyyeti caiz ve istibdâli dahî hâkim-i Müslimin hükmüyle sahih olur.” ”وقال أمر ثالث بعضهم: إذا صار الوقف بحال لا ينتفع به المساكين فللقاضي أن يبيعه ويشترى بثمنه غيره وليس ذلك إلا للقاضي. عناية في كتاب الوقف.“	<i>Bistâmî</i>, 114^b-115^a.
534	“Bir câmi‘a vakf olan hamam, mürûr-i eyyam ile haraba müşrif olup ve taraf-ı vakfa aslen bir şey âid olmasa, mütevellî olanlar hamam-ı mezbûru bey‘ edip mekanına akâr alıp vakf etmek murâd eyledikte emr, hâkim-i müslimine ref` olundukta hâkim-i Müslimin istibdâline hükm eylese mütevellî-i mezbûr, itaaten li emri‘l-hâkim, hamam-ı mezbûru bey‘ edip mekanına akâr iştira eyleyup akâr-ı müşterayı vakf eylese şer'an istibdâl-i vakf caiz olur mu? el-Cevâb: Olur, ve ecaze eyzan, -ila ahirih-.”	Mehmed Vânî, <i>Fetâvâ-yı Bistâmî</i>, 115^a.
535	”سؤال: في وقف على ذرية وذرية الذرية ... قال هذا البيت إلى السقوط ولم يكن بأيدي الذرية ما يعمرونه به، فهل لهم بيعه وشراء بيت مكانه، وتوقيفه على ما كان الأول أم لا؟“	Konevîzâde, <i>el-Fetâva‘l-Es‘adiyye</i>, 267.
536	...”ولو ضعفت أرض الوقف عن الاستغلال ويوجد بثمنه أرض هو أكثر ريعا منه فللقائم أن يبيعه ويشترى بثمنه أرضا ...“	Şeyh Hüsrevzâde Mustafa Rıfka b. İbrahim, <i>Kurâsatü‘l-fikhiyye</i>, 75^b.
537	”... لو قال: أرضي هذه صدقة موقوفة لله عز وجل أبدا على أن أبيعها وأشتري بثمنها أرضا أخرى فتكون وقفا ...“	Şeyh Hüsrevzâde Mustafa Rıfka b. İbrahim, <i>Kurâsatü‘l-fikhiyye</i>, 76^a.
538	“Mesele: Zeyd-i vâkıf, vakfiye-i şer‘iyyesinde tebdîl ve tağyirini mâ dâme ki kayd-ı hayatta ola, kendisine şart eylediği hânenin kıymetine nisbet icâresi şey-i kalîl olup ve kıymeti dâhî satın aldığı bahâsından ziyâde eylemek caiz olduğun görmeğin, istibdâlini vakfa enfa‘ bilüp dâhî izn-i hâkim olmadan vakf-ı mezkûru bey‘-i men yezîd edip, satın aldığı bahâsından ziyâdeye Amr’a satıp akçesin alıp bir mutemed-i aleyh kimesneye emanet koyup, sonra zikr olunan hâne icâresinden ziyâde hâsıl olur mülk düştükte ândan bedel satın alırım dese, şer'an bey‘-i mezkûr sahih olur mu? el-Cevâb: Tebdîl ve tağyirden mütebâdir olan tebdîl-i şerâit-i vakıftır. Nefs-i vakfi tebdîl eylemek değildir. Eğer vâkıfın murâdı ayn-ı vakfı tebdîl etmeğe dahî mütenâvil idüğü sabit ise sahih ve meşrudur. Ebüssuûd. Mesele: Sûret-i mezbûrede vâkıfın mûradı ‘ayn-ı vakfı tebdil etmeğe dâhî mütenâvil idiği sâbit olup ve bey‘-i mezbûr sahih olduğu takdirce ol akçe ile vâkıf-ı mezbûr, hâne-i mezbûreyi icâresinden ziyâde icâre hâsıl olur mülk almayıp kalsa, yâhût ol akçe bir tarikla zâyî‘ olsa, hâne-i mezbûra müşteri-yi merkûmun mülkü sahih olur mu? el-Cevâb: Mülk sahihdir. Aslen müşteriye dahl olunmaz. Ebüssuûd.”	Veli b. Yusuf, <i>Mecma‘u‘l-fetâvâ</i>, 126^a.

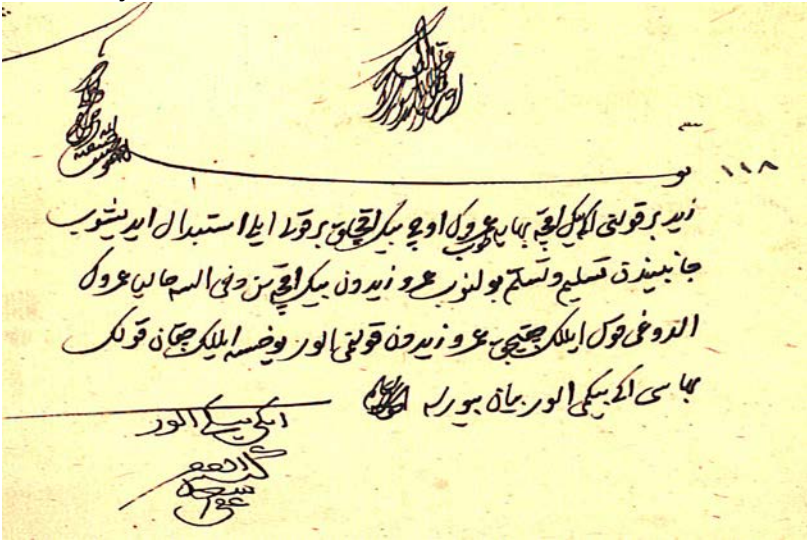
539	”... إذا ضعفت الأرض الموقوفة عن الاستغلال، والقيم يجد بثمنها أرضاً أخرى هي أكثر ريعاً من الأولى كان للقيم أن يبيعها ويشتري مكانها أخرى...”	Pîrîzâde, <i>el-İstidlâl fî hükmi'l-istibdâl</i> , 30 ^a .
540	”... لمن ولى هذه الصدقة الاستبدال بها أو يبيعها ويشتري بثمنها مكانها أرضاً أخرى...”	Ahmed b. Emînüddîn, <i>Risâletün fî cevâzi istibdâli'l-vakfi mea muhâlefeti şarti'l-vâkif</i> , 2 ^b .
541	”... على أن لي بيعها وأشتري بثمنها أرضاً وتكون موقوفة...”	Ahmed b. Emînüddîn, <i>Risâletün fî cevâzi istibdâli'l-vakfi mea muhâlefeti şarti'l-vâkif</i> , 2 ^b .
542	”... إذا ضعفت الأرض الموقوفة عن الاستغلال، والقيم يجد بثمنها أرضاً أخرى هي أكثر ريعاً كان له أن يبيع هذه الأرض ويشتري بثمنها ما هو أكثر ريعاً...”	Ahmed b. Emînüddîn, <i>Risâletün fî cevâzi istibdâli'l-vakfi mea muhâlefeti şarti'l-vâkif</i> , 3 ^b .
543	”... على أن لي أن أبيعها وأشتري بثمنها أرضاً تكون موقوفة...”	Kınalızâde Ali Efendi, “ <i>Risâle fî isti'cârî'l-evkâf ve istibdâlihâ</i> ”, 69.
544	”... إذا كان أنظر لأهل الوقف ... فإن باعها واشترى بثمنها أرضاً...”	Kınalızâde Ali Efendi, “ <i>Risâle fî isti'cârî'l-evkâf ve istibdâlihâ</i> ”, 72.
545	”... أرضي هذه صدقة موقوفة... على أن لي أن أبيعها وأشتري بثمنها أرضاً أخرى فتكون على شرط الأولى...”	Kınalızâde Ali Efendi, “ <i>Risâle fî isti'cârî'l-evkâf ve istibdâlihâ</i> ”, 75.
546	”... على أن لي أن أبيعها وأشتري بثمنها أرضاً أخرى...”	Kınalızâde Ali Efendi, “ <i>Risâle fî isti'cârî'l-evkâf ve istibdâlihâ</i> ”, 76.

547	”... إذا ضعفت الأرض الموقوفة عن الاستغلال، والقيّم يجد بئمنها أرضاً أخرى هي أنفع للفقراء وأكثر ريعاً كان له أن يبيع هذه الأرض ويشتري بئمنها أرضاً أخرى...”	Kınalızâde Ali Efendi, “Risâle fî isti’cârî’l-evkâf ve istibdâlihâ”, 77-78.
548	”... إذا ضعفت الأرض الموقوفة، والقيّم يجد بئمنها أكثر ريعاً من الأول، كان له أن يبيعها، ويشتري مكانها أخرى...”	Kınalızâde Ali Efendi, “Risâle fî isti’cârî’l-evkâf ve istibdâlihâ”, 79.
549	”... إذا ضعفت الأرض الموقوفة عن الاستغلال، والقيّم يجد بئمنها أرضاً أخرى أنفع للفقراء، كان له أن يستبدل...”	Kınalızâde Ali Efendi, “Risâle fî isti’cârî’l-evkâf ve istibdâlihâ”, 84.
550	”... إذا ضعفت أرض الوقف عن الاستغلال، ويجد القيم بئمنها أخرى أكثر ريعاً له يبيعها ويشتري ما هو أكثر ريعاً...”	Şürûnbülâlî, “Hüsâmü’l-Hükkâmî’l-Muhikkîn”, 14.
551	”... على أن أبيعها وأشتري بئمنها أرضاً أخرى فتكون وقفاً...”	İbn Nüceym, “Tahrîru’l-mekâl fî meseleti’l-İstibdâl”, 162.
552	”... إذا ضعفت أرض الوقف عن الاستغلال، والقيّم يجد بئمنها أخرى هي أنفع للفقراء أو أكثر ريعاً كان له أن يبيع هذه الأرض ويشتري بئمنها أرضاً أخرى...”	İbn Nüceym, “Tahrîru’l-mekâl fî meseleti’l-İstibdâl”, 163, 164.
553	”... أرضي صدقة موقوفة لله تعالى أبداً على أن أبيعها وأشتري بئمنها أرضاً أخرى فتكون وقفاً...”	İbn Nüceym, “[Risâle] fî mekâtîbi’l-evkâf ve butlânihâ”, 272.
554	”... إذا ضعفت الأرض الموقوفة عن الاستغلال، والقيّم يجد بئمنها أخرى هي أنفع للفقراء أو أكثر ريعاً كان له أن يبيع هذه الأرض ويشتري بئمنها ما هو أكثر ريعاً...”	Sıddîkî, <i>Katu’l-cidâl</i> , 114 ^b , 116 ^a , 117 ^b .
555	”... يجوز أن يباع يعني عقار المسجد ويشتري بئمنه آخر...”	Sıddîkî, <i>Katu’l-cidâl</i> , 117 ^b .
556	”... إن شرط بيعها والاستبدال بها، فباعها وأشتري بئمنها أرضاً...”	Ahmed b. Emînüddîn, <i>Risâletün fî cevâzi istibdâli’l-vakfi mea</i>

		<i>muhâlefeti şarti'l-vâkıf, 3^a.</i>
557	“... mülk menziline cemî' hukûku ile vakf ve haps eyleyip süknâsını kayd-ı hayâtda oldukça nefsine şart edip kendiden sonra evlâdına ... menzil-i mezkûrun önünde taşla yapılan havlusu yıkılıp hedm olup taşları hıfz olup arsasıyla bâkî binâsı bey' olup semeninin bir mikdârı ile mescide muhtâc bir münâsib mahalde bir mescid-i şerîf binâ olunacak yer iştirâ olup zikr olunan taşlarla bâkî kalan semen sarf olup alınan yerde bir mescid binâ olunmak şart eyleyip ...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi: 51 Numaralı Sicil, 8: 291-293.</i>
558	“... müştemil vakıf menzil tûl-i zamân ile harâbe müşrif ve dâsir olup ta'mîr ve termîmine müsâ'ade olmayıp ve benim dahî ta'mîr ve termîme adem-i kudretim olduğundan mâ'adâ menzil-i mevkûf mekâbir-i müslimîn içinde olmağla icâre-i tavîle âhar tâlibi dahî olmamağın her vechile menzil-i mezbûr bey' olup semeni ile âlâ sebîli'l-istibdâl ve ibdâl menzil-i âhar iştirâ olunmak evlâ ve ahrâ ve cânib-i vakfa menâfi'-i kesîre olduğu müttetekun-aleyh olmağın...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi: 19 Numaralı Sicil, 24: 247-248.</i>
559	“... Şart-ı vâkıf: ... Galata'da olan ev, asl-ı vakfa ilhak olup İstanbul'da olan ev, bey' oluna, semeniyle hâkim marifetiyle vakfa enfa-ı akâr alına...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri, 423.</i>
560	“Amma mescid münhedim olsa, nakzı re'y-i hâkimle bey' olup semeniyle vakf-ı âhar iştirâ olunmak mümkün ise istira olunur, olmasa vâkıfın veresesine red olunur. Bu yoksa fukaraya sarfolunur. Amma arsa bey' olunmaz. Varise dahî verilmez.”	Hasan b. Ali el-Kayserî, <i>Semhatü'l-ebâr</i> , 220 ^b .
561	“Zeyd'in kendi ruhu için günde üç cüz-ü şerîf tilavet olunmak üzere vakf ve tayin ettiği değirmen, harap olup tamiri için tayin olunmuş akçe olmasa, re'y-i hâkim ile nakzı bey' olup semeni ile âhar akâr iştirâ olunmak caiz olur mu? el-Cevâb: İstidâne edip tamir mümkün ise olunur, değil ise mütevellî emin olup hâkim adil olup izn-i sultânî ile âhar akâr alınmak tecviz olunur. Sunullah Efendi.”	<i>Mecmûatü'l-fevâid ve'l-fetâvâ, 131^a.</i>
562	“Bir kasabada vâkî' mekteb bi'l-küllîye harap olup vakıfta binaya müsaade olmayıp ve icâr olup tamir olunmak dahî mümkün olmasa, izn-i hâkimle nakzını semen-i misli ile bey' edip semeni ile yerine âhar vakıf alınmak caiz olur mu? Olur.”	Kemalpaşazâde, <i>Fetâvâ</i> , 83 ^b .
563	“Bir kasabada vâkî' mekteb bi'l-küllîye harap olup vakıfta binaya müsaade olmayıp ve icâr olup tamir olunmak dahî mümkün olmasa, izn-i hâkimle nakzını semen-i misli ile bey' edip semeni ile yerine âhar vakıf almak caiz olur mu? el-Cevâb: Olur. Bu surette mütevellî nakzını izn-i hâkimle semen-i misline Amr'a bey' ve teslim eylese Amr'a ol nakzını bina ve vakf ettiği çeşmenin yollarına sarf etmek caiz olur mu? el-Cevâb: Olur.”	Menteszâde Abdürrahim Efendi, <i>Fetâvâ-yı Abdürrahîm</i> , 477.
564	“ Mesele: Bir kasabada vâkî' mekteb, bi'l-küllîye harap olup vakıfta binaya müsaade olmayıp ve icâr olup tamir olunmak dahî mümkün olmasa mütevellî, izn-i hâkimle nakzını semen-i misli ile bey' edip semeni ile yerine âhar vakıf almak caiz olur mu? el-Cevâb: Olur.”	Bozanzâde, <i>Fetâvâ-yı Ebûs-suûd</i> , 90 ^a .

565	“Mesele: Bir kasabada vâki’ mekteb bi’l-küllîyye harap olup vakıfta binaya müsaade olmayıp ve îcâr olunup tamir olunmak mümkün olmasa, izn-i hâkimle nakzını semen-i misliyle bey’ edip semeni ile yerine âhar vakıf almak caiz olur mu? el-Cevâb: Olur. Mesele: Bu surette mütevellî, nakzını izn-i hâkimle semen-i misline Amr’a bey’ ve teslim eylese, Amr’a ol nakzını bina ve vakf eylediği çeşme yollarına sarf etmek caiz olur mu? el-Cevâb: Olur.”	Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, <i>Fetâvâ-yı Karaçelebizâde</i> , 48 ^b -49 ^a .
566	“Bir vakıf mekteb, bi’l-küllîyye harap olup vakıfta binâya müsâ’ade olmayıp ve îcâr olunup tamir olunmak dahî mümkün olmasa mütevellî, izn-i hâkim ile nakzını semen-i misliyle bey’ edip semeni ile yerine âhar vakıf almak câiz olur mu? el-Cevâb: Olur.”	Atâullah Mehmed Efendi, <i>Fetâvâ-yı Minkârîzâde</i> , 131 ^b .
567	“Bir kasabada vâki’ mekteb, bi’l-küllîyye harap olup vakıfta binaya müsaade olmayıp îcâr olunup tamir olunmak mümkün olmasa mütevellî, izn-i hâkimle nakzını bey’ ve yerine âhar vakıf almak caiz olur mu? el-Cevâb: Olur.”	Atâullah Mehmed Efendi, <i>Fetâvâ-yı Minkârîzâde</i> , 130 ^a .
568	“Bir kasabada vâki’ mekteb, bi’l-küllîyye harap olup vakıfta binaya müsaade olmayıp îcâr olunup tamir olunmak mümkün olmasa mütevellî, izn-i hâkimle nakzını semen-i misliyle bey’ edip yerine âhar vakıf almak caiz olur mu? el-Cevâb: Olur.”	Krebneşî, <i>Fetâvâ-yı Krebneşî</i> , 58 ^b .
569	“Bir kasabada vâki’ mekteb, bi’l-küllîyye harap olup vakıfta binaya müsaade olmayıp ve îcâr olunup tamir olunmak dahî mümkün olmasa mütevellî, izn-i hâkimle nakzını semen-i misli ile bey’ edip semeni ile yerine âhar vakıf almak caiz olur mu? el-Cevâb: Olur.”	Salih b. Ahmed el-Kefevî, <i>Fetâvâ-yı Ali Efendi</i> , 222.
570	“Bir kasabada vâki’ mekteb bi’l-küllîyye harap olup vakıfta binaya müsaade olmayıp ve îcâr olunup tamir olunmak dahî mümkün olmasa mütevellî, izn-i hâkimle nakzını semen-i misli ile bey’ edip semeni ile yerine âhar vakıf almak caiz olur mu? el-Cevâb: Olur. Bu surette mütevellî nakzını izn-i hâkimle semen-i misline Amr’a bey’ ve teslim eylese Amr, ol nakzını bina ve vakf ettiği çeşmenin yollarına sarf etmek caiz olur mu? el-Cevâb: Olur.”	Fetvâ emîni Mahmûd Efendi, <i>Mecmûatü’l-fetâvâ</i> , 63 ^b .
571	“Bir kasabada vâki bir vakıf mekteb kırk-elli yıldan beri harap olup evkâfından nukud-u âidlerinden aslen bir şey olmayıp ve îcâr olunup tamir olunmak dahî mümkün olmayıp kasabadan dışarı vâki’ olup kapıları ve pencereleri olmamakla kurbunda olan mahalle-i ahalisi hıfz edemeyip ehl-i şikak, fesat etmek ihtimali olsa vakfına taraf-ı şeriden mütevellî nasp olunan Zeyd’in yedi ile izn-i kadı ile nakzını semen-i misliyle bey’ olunup semeni ile âhar vakıf alınmak caiz olur mu? el-Cevâb: Olur. Bu surette ol nakzı mütevellisi Zeyd’den semen-i misliyle Amr iştira edip kendi vakf eylediği çeşmelerin yollarına ve lazım yerlerine ilhak eylese bi-hasebi’ş-şer isabet edip sevaba nail olur mu? el-Cevâb: Olur.”	Nakîbüleşrâf Rıza Kırımî, <i>Fetâvâ-yı Rızâ</i> , 79 ^b -80 ^a .

572	“Bir kasabada vâki’ mekteb külliyyen harap olup vakıfta binaya müsaade olmayıp ve îcâr olunup tamir olunmak dahî mümkün olmasa, izn-i hâkimle nakzını semen-i maluma misli ile bey’ edip semeni ile yerine âhar vakıf almak caiz olur mu? elCevâb: Olur.” “Bu surette mütevellî nakzını izn-i hâkimle semeni misline Amr’a bey’ ve teslim eylese Amr’a ol nakzı vakf eylediği çeşmenin yollarına sarf etmek caiz olur mu? el-Cevâb: Olur.”	Hasan b. Ali el-Kayserî, <i>Sem-hatü’l-ibrâr</i> , 220 ^a .
573	”سئل: عن الوقف إذا خرب وليس له مال يعمر منه هل تباع أنقاضه بإذن الحاكم ويشترى بئمنه ما يوقف بدله أو لا ...“	Timurtâşî, <i>Fetâvâ’İbn Nüceym</i> , 90.
574	”سئل: عن وقف على تربة، ولم يكن له شيء يعمر منه ولا يمكن إجارته ولا تعميره، هل تباع أنقاضه ... أجاب: صح بيعه بأمر الحاكم، ويشترى بئمنه وقفا مكانه ...“	Timurtâşî, <i>Fetâvâ’l-İmâm el-Gazzî</i> , 107.
575	“... vakf-ı mezbûrdan olup ... menzil, bi’l-küllîye harabe müşrif olup kabil-i sükna olmamağın izn-i şerle nakz-ı bey’ olundu. Akçe-siyle menzil-i mezbûra bedel bir mamur menzil alınmak her veçhile vakfa enfa ve evlâ olmakla menzil-i mezbûrun nakzını ... yirmi bir bin akçeye muma-ileyh Ali Ağa’ya bey’ edip meblağ-ı mezbûrun on beş bin akçesiyle ... müştamil olan menzili malikinden vakf-ı mezbûr için iştira edip ...”	<i>Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul’unda Sosyo-Ekonomik Yaşam: Vakıflar</i> , 6: 49-50.
576	“... vakfa külli gadr bulunduğu ecilden enkaz-ı mezbûre, semen-i misli ile bey’ olunup semeni ile vakıf için bir menzil iştira ve arsası mukâtaa-ı misli ile îcârı cânib-i vakfa her vecihle enfa ve evlâ...”	<i>Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul’unda Sosyo-Ekonomik Yaşam</i> , 6: 645-649.
577	”... فإن باع القاضي أرض الوقف بعروض في قياس قول أبي حنيفة يصح البيع، ثم يبيع العروض بالدرهم أو بالدنانير، فيشتري بها أرضاً أو يشتري بالعروض أرضاً...“	Ahmed b. Emînüddîn, <i>Risâletün fî cevâzi istibdâli’l-vakfi mea muhâlefeti şarti’l-vâkif</i> , 3 ^b .
578	”... لو باع أرض الوقف بعروض... ثم يبيع العروض بالدرهم أو بالدنانير فيشتري بها أرضاً...“	İbn Nüceym, “Tahrîru’l-mekâl fî meseleti’l-İstibdâl”, 171.
579	”إن ضعفت الأرض الموقوفة عن الاستغلال، والقيم يجد بئمنها أرضاً أخرى هي أنفع للفقراء أو أكثر ريعاً...“	Sakîzî, <i>Surretü’l-fetâvâ</i> , 101 ^b .
580	”... ضعفت الغلة وكان يوجد بئمنها أرضاً أخرى وهي أكثر ريعاً ...“	Kazerûnî, <i>Fetâvâ Kâzerûnî</i> , 92 ^a .

581	”وقف مع الأرض، فإن ضعف بعض الرقيق عن العمل فإن له أن يبيعه ويشترى بثمنه غلاما مكانه ...“	Dede Cöngi, <i>Fetâvâ-yı Dede Cöngi</i> , 51 ^b .
582	”ذكر الخصاص في وقفه: إذا وقف أرضا ومعها رقيق، فضعف بعض الرقيق عن العمل له أن يبيعه ويشترى بثمنه غلاما مكانه ...“	Hacı Resûl b. Sâlih el-Aydîni, <i>el-Fetâvâ'l-ad-liye</i> , 37 ^a .
583	”ولو مرض بعضهم فيعطل عن العمل؛ إن كان الواقف جعل نفقتهم في مال الوقف، وإلا لا نفقة لهم. وإن لم ينص عليه فللقيم أن يبيع من عجز ويشترى بثمنه آخر يعمل. ابن الهمام في كتاب الوقف.“	Ahîzâde Abdülhalîm Efendi, <i>Fetâvâ-yı Ahîzâde</i> , 61 ^b .
584	”... لو أن رجلا حبس فرسا أو سلاحا أو أرضا... ولو أنه وقفه على شرط أن يبيعه ويشترى بثمنه آخر جاز ...“	Kınalızâde Ali Efendi, “Risâle fî isti'cârî'l-evkâf ve istibdâlihâ”, 71.
585	”... لا بأس لأهل المسجد أن يدفعوه إلى فقير، أو يبيعه ويشترى بثمنه حصيرا آخر...“	Kınalızâde Ali Efendi, “Risâle fî isti'cârî'l-evkâf ve istibdâlihâ”, 78.
586	”وعن الحلواني: يجوز أن باع ويشترى بثمنه آخر. ويجوز ذلك للحاكم والمتولي وإن لم ينقطع النفع عنه، ولكن يؤخذ بثمنه ما هو خير للمسجد. لا يباع. من بزازية“	Müeyyedzâde, <i>Mecmuatü'l-mesâil</i> , 6 ^b .
587	“Zeyd, bir kulunu elli bin akçe bahaya satıp Amr'ın üç bin akçelik bir kulu ile istibdâl ettirip cânibinden teslim ve tesellüm bulunup Amr, Zeyd'den bin akçesin dahî alsa, hâliyen Amr'ın aldığı kul elli-lik çıkacak, Amr, Zeyd'den kulunu alır, yoksa ellilik çıkan kulun bahası iki bin mi olur, bey'an buyrula. İki bin olur. Ketebehü el-fakîr Sa'dî -ufiye-” 	Sa'dî Çelebi el-Kastamonî, <i>Fetâvâ</i> , 117 ^a .

588	”وفي نواذر هشام في باب الوصايا: الوقف إذا صار بحيث لا ينتفع به المساكين فللقاضي أن يبيعه ويشترى بثمنه آخر، و لا يجوز بيعه إلا للقاضي في قول محمد. تاتارخانية“	İstanbul kadısı Muhyiddin Mehmed, <i>Vâkıât-ı Karaçelebi</i> , 44 ^b .
589	”... و شرط أن يبيعه ويشترى بثمنه ما يكون وقفا مكانه جاز الشرط ... ح“	İstanbul kadısı Muhyiddin Mehmed, <i>Vâkıât-ı Karaçelebi</i> , 45 ^a .
590	”... وعن الحلواني: يجوز أن يباع ويشترى بثمنه آخر ...“	Dede Cöngi, Fetâvâ-yı Dede Cöngi, 51 ^b .
591	”... لو تعطل فللقاضي أن يبيعه ويشترى بثمنه غيره وليس ذلك إلا للقاضي...“	Şeyh Hüsrevzâde Mustafa Rıfka b. İbrahim, <i>Kurâsatü'l-fikhiyye</i> , 75 ^b .
592	”... أو شرط أن يبيعه ويشترى بثمنه ما يكون وقفا مكانه ...“	Şeyh Hüsrevzâde Mustafa Rıfka b. İbrahim, <i>Kurâsatü'l-fikhiyye</i> , 75 ^b .
593	”إذا صار الوقف بحيث لا ينتفع به المساكين فللقاضي أن يبيعه ويشترى بثمنه غيره، ولا يجوز بيعه إلا للقاضي ...“	Şeyh Hüsrevzâde Mustafa Rıfka b. İbrahim, <i>Kurâsatü'l-fikhiyye</i> , 76 ^b .
594	” Mesele: Müsevviğat-ı şeriyye mevcut iken kudat, izinden ne zamanda men olunmuştur? el-Cevâb: İhdâ ve hamsîn ve tisumie tarihinde vârid olmuştur. Ebüssuûd.” ”نقل: إذا صار الوقف بحال لا ينتفع به المساكين فللقاضي أن يبيعه ويشترى بثمنه غيره ...“	Veli b. Yusuf, <i>Mecma'u'l-fetâvâ</i> , 125 ^b .
595	”والوقف إذا صار بحيث لا ينتفع به المساكين فللقاضي أن يبيعه ويشترى بثمنه غيره ...“	Sakızî, <i>Surretü'l-fetâvâ</i> , 101 ^b .
596	”إذا تعطلت أوقاف المسجد وتعدر استعمالها هل للمتولي أن يبيعها ويشترى مكانها أخرى ...“	Sakızî, <i>Surretü'l-fetâvâ</i> , 101 ^b .
597	”وكذلك لو شرط أن يبيعه ويشترى بثمنها مكانه ...“	Şeyhülislâm Dürrîzâde Mustafa Efendi, <i>ed-Dürretü'l-bey'zâ</i> , 263 ^b .
598	”Zeyd, vakf edip tescil ve teslim ile'l-mütevellî ettiğî ol vakfiyesinde tebdil ve tağyiri kendi elinde komuş olsa, ba'dehu mülkiyet üzere bey' etmeğe şer'an kâdir olur mu? el-Cevâb: İstibdâli dahî elinde kodu ise yeni vakf-ı âhar almak için bey'a kadirdir. Ve illâ tebdil ve	<i>Mecmûatü'l-fevâid ve'l-fetâvâ</i> , 131 ^a .

	tağyir şartı kifayet eylemez, şerâit-i tebdiline mahmûldür. Ebüs-suûd.”	
599	”... قال: سمعت محمدا يقول إذا صار الوقف بحيث لا ينتفع به المساكين للقاضي أن يبيعه ويشترى بثمنه غيره، وليس ذلك إلا للقاضي...”	Ahmed b. Emînüddîn, <i>Risâletün fî cevâzi istibdâli'l-vakfi mea muhâlefeti şarti'l-vâkif</i> , 3 ^b .
600	”... قال هشام سمعت محمدا رحمه الله تعالى يقول في الوقف إذا صار بحيث لا ينتفع به المساكين [فللقاضي] أن يبيعه ويشترى بثمنه غيره، وليس ذلك إلا للقاضي...”	Pîrîzâde, <i>el-İstidlâl fî hükmi'l-istibdâl</i> , 29 ^b -30 ^a .
601	”... إذا صار الوقف بحيث لا ينتفع بها المساكين، للقاضي أن يبيعه ويشترى بثمنه غيره...”	Kınalızâde Ali Efendi, “Risâle fî isti'cârî'l-evkâf ve istibdâlihâ”, 78.
602	”... إذا صار بحيث لا ينتفع بها المساكين، فللقاضي أن يبيعه ويشترى بثمنه غيره...”	Kınalızâde Ali Efendi, “Risâle fî isti'cârî'l-evkâf ve istibdâlihâ”, 80.
603	”... خرب الوقف وصار بحيث لا ينتفع به مطلقاً أو لم يصر كذلك، لكن يوجد بثمنه ما هو خير من ذلك...”	Kınalızâde Ali Efendi, “Risâle fî isti'cârî'l-evkâf ve istibdâlihâ”, 83.
604	”... إذا صار الوقف بحيث لا ينتفع به، للقاضي أن يبيعه ويشترى بثمنه غيره...”	Kınalızâde Ali Efendi, “Risâle fî isti'cârî'l-evkâf ve istibdâlihâ”, 85.
605	”... أوقاف المسجد إذا تعطلت وتعذر استغلالها فهل للمتولي أن يبيعه ويشترى مكانها أخرى...”	Pîrîzâde, <i>el-İstidlâl fî hükmi'l-istibdâl</i> , 30 ^a .
606	”... أوقاف المسجد إذا تعطلت وتعذر استغلالها هل للمتولي أن يبيعه ويشترى مكانها أخرى...”	Ahmed b. Emînüddîn, <i>Risâletün fî cevâzi istibdâli'l-vakfi mea muhâlefeti şarti'l-vâkif</i> , 3 ^a -3 ^b .

607	”... أوقاف المسجد إذا تعطلت، وتعدّر استغلالها، هل للمتولي أن يبيعها، ويشتري مكانها أخرى؟ قال: نعم، قيل: إن لم تتعطل، لكن يؤخذ بثمنها ما هو خير منها، هل له أن يبيعها...”	Kınalızâde Ali Efendi, “Risâle fî isti’cârî’l-evkâf ve istibdâlihâ”, 80.
608	”... أوقاف المسجد إذا تعطلت وتعدّر استغلالها هل للمتولي أن يبيعها ويشتري مكانها أخرى...”	İbn Nüceym, “Tahrîru’l-mekâl fî meseleti’l-İs-tibdâl”, 164.
609	”... أوقاف المسجد إذا تعطلت وتعدّر استغلالها هل للمتولي بيعها ويشتري مكانها أخرى...”	İbn Nüceym, “Tahrîru’l-mekâl fî meseleti’l-İs-tibdâl”, 170.
610	”... ولو وقفه على شرط أن يبيعه ويشتري بثمنه آخر...”	Kınalızâde Ali Efendi, “Risâle fî isti’cârî’l-evkâf ve istibdâlihâ”, 88.
611	”...إذا صار الوقف... أن يبيعه ويشتري بثمنه غيره...”	İbn Nüceym, “Tahrîru’l-mekâl fî meseleti’l-İs-tibdâl”, 163, 165, 171.
612	”... جواز بيع الوقف العامر ويشتري بثمنه ما هو خير منه...”	İbn Nüceym, Risâle fî sûret-i dava’l-istibdâl”, 337.
613	”... يجوز بيع الوقف، ويشتري ببدله خيرا منه...”	Sıddîkî, <i>Katu’l-cidâl</i> , 114 ^a .
614	”...إذا صار الوقف... أن يبيعه ويشتري بثمنه غيره...”	Sıddîkî, <i>Katu’l-cidâl</i> , 117 ^a , 126 ^a .
615	”... يباع ويشتري بثمنه وقف...”	Sıddîkî, <i>Katu’l-cidâl</i> , 117 ^a .
616	”... جواز بيع الوقف العامر ويشتري بثمنه ما هو خير منه...”	Sıddîkî, <i>Katu’l-cidâl</i> , 127 ^b .
617	”... يجوز بيع الوقف ... ويشتري بثمنه ما يكون خيرا منه...”	Sıddîkî, <i>Katu’l-cidâl</i> , 128 ^a .
618	”... بيع الوقف العامر من غير اشتراط استبداله...”	Şürünbülâlî, <i>Vâzihü’l-mehacce li’l-‘udûl, an haleli’l-hücce</i> , 150 ^b .

619	”... وإن كان الواقف قال: ... على أن أبيعها وأشتري بثمنها عبدا...”	Kadri Efendi, <i>Vâki'âtü'l-müf-tîn</i> , 77.
620	”... وإن كان الواقف قال في أصل الوقف... على أن أبيعها وأشتري بثمنها عبدا...”	Muhammed el-Lutfî, <i>el-Fetâva'l-Muhammediyye</i> , 29 ^b -30 ^a .
621	”... أن أبيعها وأشتري بثمنها عبدا...”	Kınalızâde Ali Efendi, “Risâle fî isti'cârî'l-evkâf ve istibdâlihâ”, 75-76.
622	”وإذا شرط في الوقف أن يبيعه، وأن يجعل ثمنه في وقف أفضل حتى جاز الوقف والشرط عند أبي يوسف، فله أن يبيعه. وذكر الأنصاري في وقفه أنه لا يبيع إلا بإذن الحاكم ... من تاتارخانية.”	Müeyyedzâde, <i>Mecmuatü'l-mesâil</i> , 7 ^a .
623	”... ولو شرط في وقفه أنه بالخيار في بيع ذلك الوقف، وأن يجعل ثمنه في وقف أفضل منه...”	Kınalızâde Ali Efendi, “Risâle fî isti'cârî'l-evkâf ve istibdâlihâ”, 71.
624	”... أن يبيعه وأن يجعل ثمنها في وقف أفضل منه...”	Kınalızâde Ali Efendi, “Risâle fî isti'cârî'l-evkâf ve istibdâlihâ”, 74.
625	”سئل: عن شخص وقف وقفا وشرط فيه شروطا، منها ... والاستبدال بما يراه يفعل ذلك كلما بدا له ... أجاب: ... رأيت الواقف إذا اشترط لنفسه أن يبيع أرض الوقف وأن يستبدل بثمنها ما يكون وقفا مكانها ...”	Şehâbeddin Ahmed eş-Şelebî, <i>Fetâvâ</i> , 87 ^a -88 ^b .
626	”ولو شرط أن يبيعها ويستبدل بثمنها أرضا فاستبدل بثمنه دارا أو عقارا ذكر الخصاص هذه المسألة في باب واحد موضعين، فقال في أوله: ’ليس له ذلك‘، وقال في آخره: ’له ذلك‘. ... تاتارخانية”	İstanbul kadısı Muhyiddin Mehmed, <i>Vâkıât-ı Karaçelebi</i> , 44 ^b .
627	”... وأما بيع الناظر أماكن من الوقف، فإن كان الواقف شرط له الاستبدال يجوز له البيع لكن بشرط أن يكون بغبن فاحش. وأما إذا لم يشرطه الواقف فليس له البيع، وإنما ذلك للقاضي ...”	Kazerûnî, <i>Fetâvâ Kâzerûnî</i> , 85 ^b .
628	”سئل: عن رجل ملك قطعة أرض عقارا وقفها على نفسه وجعل لنفسه الإدخال والإخراج وغير ذلك على العادة في الوقف بالشرط، وله الاستبدال بالثمن ... أجاب: حيث شرط لنفسه الاستبدال وصدر البيع بدون القيمة بغبن فاحش فالبيع غير صحيح.”	Şehâbeddin Ahmed eş-Şelebî, <i>Fetâvâ</i> , 82 ^a -82 ^b .
629	”... بيع هذه الأرض الثانية ويستبدل بها أرضا...”	Ahmed b. Emînüddîn,

		<i>Risâletün fî cevâzi istibdâli'l-vakfi mea muhâlefeti şarti'l-vâkif, 2^b.</i>
630	“... أن يبيعها ما دام حيا ويستبدل بئمنها أرضا مكانها...”	Ahmed b. Emînüddîn, <i>Risâletün fî cevâzi istibdâli'l-vakfi mea muhâlefeti şarti'l-vâkif, 3^a.</i>
631	“... إذا جعل أرضا له صدقة موقوفة ... والاستبدال بئمنها ما يكون وقفا على مكانها...”	Kınalızâde Ali Efendi, “Risâle fî isti'cârî'l-evkâf ve istibdâlihâ”, 70.
632	“... أرضي صدقة موقوفة... أن يبيعها ويستبدل بها ما هو خير منها...”	Kınalızâde Ali Efendi, “Risâle fî isti'cârî'l-evkâf ve istibdâlihâ”, 70.
633	“... الاستبدال بئمنه وقفا مكانه... أن يبيعها ويستبدل بئمنها أرضا فاستبدل بئمنها دارا أو عقارا... أن يبيعها ويستبدل بئمنها... ويستبدل بئمنه ما يكون وقفا مكانه...”	Kınalızâde Ali Efendi, “Risâle fî isti'cârî'l-evkâf ve istibdâlihâ”, 74.
634	“... وهي مسألة شرط أن يبيعها، ويستبدل بئمنها أرضا، فاستبدل بئمنه دارا، أو عقارا... أن لي أن أستبدل بئمنه أرضا... أن يستبدل بئمنها عقارا غير الأرض... أن يستبدل بها دارا، أو غيرها من العقار... واشترط بيعها والاستبدال بئمنها... ويستبدل بئمنها ما يكون وقفا مكانها... على أن يستبدل بئمنه ما يكون وقفا مكانه... ويستبدل بئمن ذلك ما رأى من الضياع والعقارات...”	Kınalızâde Ali Efendi, “Risâle fî isti'cârî'l-evkâf ve istibdâlihâ”, 88-89.
635	“... إن شرط بيعها والاستبدال بها ... أرضا...”	Ahmed b. Emînüddîn, <i>Risâletün fî cevâzi istibdâli'l-vakfi mea muhâlefeti şarti'l-vâkif, 3^a.</i>
636	“سئل: من دمشق في واقف أنشأ وقفه لجهات معينة على نفسه أيام حياته ثم من بعده على أولاده ... وهل يجوز الاستبدال بالذراهم ... وله أن يبيعها ويستبدل به ...”	Muhammed Lutfî, <i>el-Fetâva'r-Rahîmiyye, 89^b-93^a.</i>

637	”... وعلى أن لفلان ابن فلان بيع ذلك والاستبدال بثمنه ما يكون وفقا على شروطه. فله أن يبيع ويستبدل عن ذلك ...“	Şehâbeddin Ahmed eş-Şelebî, <i>Fetâvâ</i> , 99 ^b .
638	”... إذا شرط أن يبيعه ويستبدل بثمنه مكانه ...“	İstanbul kadısı Muhyiddin Mehmed, <i>Vâkıât-ı Karaçelebi</i> , 44 ^a .
639	”... فإذا شرط أن يبيعه ويستبدل بها، فباعها ثم أقال فيها أن يبيعه بعد ذلك ...“	Kadri Efendi, <i>Vâkı'âtü'l-müftîn</i> , 78.
640	”إن جعل الاستبدال لرجل آخر سواه قال: فالشرط جائز، وللواقف أن يبيعه ويستبدل بها ...“	Kadri Efendi, <i>Vâkı'âtü'l-müftîn</i> , 83.
641	”... ولو شرط لنفسه في أصل الوقف استبداله ... على أن لفلان بيع ذلك والاستبدال بثمنه كان له الاستبدال ...“	Timurtâşî, <i>Fetâva'l-İmâm el-Gazzî</i> , 123.
642	”إذا قال: على أن لي أن أبيعها وأستبدل بثمنها ...“	Kadri Efendi, <i>Vâkı'âtü'l-müftîn</i> , 83.
643	”... على أن لفلان بيع ذلك والاستبدال بثمنه كان الاستبدال ...“	Sakızî, <i>Surretü'l-fetâvâ</i> , 103 ^a .
644	”سئل: من طرابلس أيضا في رجل وقف وقفا على نفسه ... أجاب: ... على أن لفلان بيع ذلك والاستبدال بثمنه فإن له الاستبدال ...“	Muhammed el-Lutfî, <i>el-Fetâva'l-Muhammediyye</i> , 27 ^b -28 ^b .
645	”... يبيعها والاستبدال بثمنها ما يكون [وقفا] مكانها ...“	Ahmed b. Emînüddîn, <i>Risâletün fî cevâzi istibdâli'l-vakfi mea muhâlefeti şarti'l-vâkif</i> , 3 ^a .
646	”... ولو لم يشترط للاستبدال بثمنه ما يصير وقفا لمكانه ...“	Şeyh Hüsrevzâde Mustafa Rıfkı b. İbrahim, <i>Kurâsatü'l-fikhiyye</i> , 75 ^b .
647	”... وله أن يبيعه ويستبدل بها ...“	Ahmed b. Emînüddîn, <i>Risâletün fî</i>

		<i>cevâzi istibdâli'l-vakfi mea muhâlefeti şarti'l-vâkif, 2^b.</i>
648	“...وله أن يبيعها ويستبدل بها...”	Kınalızâde Ali Efendi, “Risâle fî isti’cârî’l-evkâf ve istibdâlihâ”, 69.
649	“... على أن أبيعها وأستبدل بها...”	Ahmed b. Emînüddîn, <i>Risâletün fî cevâzi istibdâli'l-vakfi mea muhâlefeti şarti'l-vâkif, 2^b.</i>
650	“... أن يبيعها ويستبدل بها...”	Kınalızâde Ali Efendi, “Risâle fî isti’cârî’l-evkâf ve istibdâlihâ”, 76.
651	“... ولو قال: على أن لي أن أبيعها، وأستبدل بها أخرى، فنكون موقوفة مكان الأولى...”	Kınalızâde Ali Efendi, “Risâle fî isti’cârî’l-evkâf ve istibdâlihâ”, 79.
652	“... أن يبيعها ويستبدل بها...”	Kınalızâde Ali Efendi, “Risâle fî isti’cârî’l-evkâf ve istibdâlihâ”, 83.
653	“... أن يبيعها ويستبدل بها...”	Kınalızâde Ali Efendi, “Risâle fî isti’cârî’l-evkâf ve istibdâlihâ”, 87.
654	“... أن يبيعها أو يستبدل بها...”	İbn Nüceym, “Tahrîru’l-mekâl fî meseleti’l-İstibdâl”, 182.
655	“... في بيع ما ضعف من الوقف واستبداله بغيره...”	Sıddîkî, <i>Katu’l-cidâl, 116^b.</i>

656	“Vakıf akârın bey’i ve istibdâline müsevviğât-ı şeriyye mevcûde olacak, bey’a ve istibdâle izin vermekten kudâtı men için emr-i şerif varid olmuş mudur. el-Cevâb: İhda ve hamsin ve tisü mie tarihinde varid olmuştur. Ebüssuud.”	<i>Mecmûatü’l-fevâid ve’l-fetâvâ</i> , 131 ^a .
657	“ Mesele: Vakıf akârın bey’i ve istibdâli câiz midir? el-Cevâb: Müsevviğât-ı şeriyye mevcûde olacak, bey’a ve istibdâle izin vermekten kudâtı men için emr-i şerif vârid olmuştur. Ebüssuud.”	Veli b. Yusuf, <i>Mecma’u’l-fetâvâ</i> , 125 ^b .
658	“وكذا إذا شرط أن يبيعه ويستبدل مكانه ...”	Ahîzâde Abdülhalîm Efendi, <i>Fetâvâ-yı Ahîzâde</i> , 60 ^b -61 ^a .
659	“... إذا شرط أن يبيعه ويستبدل مكانه...”	Kınalızâde Ali Efendi, “Risâle fî isti’cârî’l-evkâf ve istibdâlihâ”, 73.
660	“سئل: عن حاكم حنبلي حكم بصفة بيع حصة معينة موقوفة على جهة بر لجهة وقف آخر اشتراه ناظره ... أجاب: ... مسألة الاستبدال إذا كان القاضي فيها من أهل الجنة ...”	Remlî, <i>el-Fetâvâ’l-Hayriyye</i> , 128.
661	“وسئل: ما قولكم في ناظر على وقف أهلي على أولاده ... وقال: أنت بعت هذا الوقف لوالدي بطريق الاستبدال ...”	Kazerûnî, <i>Fetâvâ Kâzerûnî</i> , 91 ^a .
662	“فأجاب: أما بيع الناظر للوقف فليس بصحيح مطلقا إلا لأن يكون الواقف شرط له الاستبدال ...”	Kazerûnî, <i>Fetâvâ Kâzerûnî</i> , 92 ^b .
663	“... وأما بيع النقص ... وكان في بيعه والمرمة بثمنه صلاح الدار...”	Kazerûnî, <i>Fetâvâ Kâzerûnî</i> , 88 ^a -88 ^b .
664	“بيع بعض أراض الوقف لإحياء الباقي يجوز إذا كان بإذن القاضي. هكذا ذكره. وذكر الصدر الشهيد حسام الدين البخاري في كتاب الوقف له: أنه لا يجوز؛ لأنه يؤدي إلى إفناء الكل. من جواهر الفتاوى.”	Çivîzâde, <i>Mecmûatü’l-fetâvâ</i> 156 ^b .
665	“... وإن باع بعضه لإصلاح باقيه لخراب كله جاز...”	Dede Cöngî, <i>Fetâvâ-yı Dede Cöngî</i> , 51 ^b .
666	“إذا خربت أرض الوقف وأراد القيم أن يبيع بعضها منها ليرم الباقي بثمن ما باع ليس له ذلك ...”	Ahîzâde Abdülhalîm Efendi, <i>Fetâvâ-yı Ahîzâde</i> , 60 ^b .
667	“ Mesele: Zeyd, bir câmi-i şerîfede rûhu için aşr-ı şerîf tilâvet olunmak için dört dükkan vakfedip tamiri için nesne vakıf ve tayin etmese, mürûr-i eyyâmla dükkanın ikisi harab olup eser bina kalmayıp arz-ı hâliye kalıp aslen intifa olunmasa, ikisi dahî haraba müşrif olup tamire muhtaç olsa, tamir olmazsa süknâ kabil olmayıp harap olup bi’l-küllîyye vakıf gitmek lazım gelse mütevellî-i vakf, iki harap dükkanın arz-ı hâliyesini bey’ edip semeni ile ol iki âhar dükkanın tamirin edip vâkıf ruhu için aşr-ı şerif okutmaya kâdir olur	Dervîş Muhammed b. Hasan, <i>Fetâvâ-yı Akkirmanî</i> , 57a.

	mu? el-Cevâb: Mütevellî, emri kadîya ref edip kadî istidâne ile emr eder, eğer vechü'l-karz akçe bulunursa fe-bihâ mütevellî alır. Eğer bulunmazsa emr-i kadî ile istidane-i ribhle alır. Dört dükkânı vakıf yaptığı heyet üzerine bina edip icâreye verip ücreti ile deyni eda eder, ba'dehü hâsıl olan ücreti şart-ı vâkıf üzerine tasarrufuna sarfeder. Eğer bu tarik mümkün olmayıp kadî bey'î enzar ve aslah görürse zikrolan arz-ı hâliyyeyi bey'a izin verir, mütevellî, bey' edip gayrıyı tamir edip izn-i kadîsîz olmaz.”	
668	“Mesele: Süknâsı bir mescidin imamına meşrû olan vakf menzil, harap olup tamir ve merammetine vakıfta müs'aade olmasa, halen vakf-ı mezbûrun mütevellîsi olan Zeyd, menzil-i mezbûrun arsası vâsî'a olmak ile arsa-i mezbûreden bir miktarını âhare bey' edip semeni ile menzil-i mezbûru tamir ve merammet etmeğe kâdir olur mu? el-Cevâb: Olmaz.”	Esîrî Mehmed Efendi, <i>Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi</i> , 115 ^a .
669	“Bir mescid-i şerîf harâb olup merammetine vakıfta müsaade olmasa, hâlen mütevellîsi olan Hind, ol mescidin üzerinde olan kurşunu bey' ve akçesiyle üzerine kiremit örtüp ve sâir merammete muhtaç olan mevaziini merammete şer'an kadir olur mu? el-Cevâb: Vakfa enfa olan vech üzere amel olunur. Yahya Efendi.”	<i>Mecmûatü'l-fevâid ve'l-fetâvâ</i> , 130 ^b .
670	”... فإذا جاز بيع بعض الوقف لترميم وقف آخر، فلأن يجوز بيع بعضه لترميم الباقي أولى...”	Kınalızâde Ali Efendi, “Risâle fî isti'cârî'l-evkâf ve istibdâlihâ”, 105-106.
671	“... medîne-i merkûmede vâkî' tûl-i zamânla vakıf odalar harâbe müşrif olup cânib-i vakıfdan dahî ta'mîr ve termîme kifâyet edecek mal dahî olmamağın bir müddet dahî ihmâl olursa zikr olunan câmi'-i şerîf ve odalar bi'l-küllîyye harâb ve mâil ile't turâb olması mukarrer olmağın vâkıf-ı mûmâ-ileyh hazretlerinin yine medîne-i merkûmede vâkî' bir kıt'a vakıf hamamı dahî kezâlik harâb yirmi seneden mütecâviz hâlî ve mu'attal olmağla bi'l-küllîyye harâb ve mâil ile't-turâb olmağın hamam-ı mezbûrun nısfını alâ tarîki'l-istibdâl ve'l-ibdâl fûruht olunup (satıp) zikr olunan câmi'-i şerîf ve odalar ta'mîr ve termîminden fazla kalan odalar binâ olunmak bâbında emr-i celîlü'l-kadr vârid olmağın ben dahî tevliyyet-i mahkiyem hasebiyle hamam-ı mezbûrun nukzu ve kazganı câmi'-i merkûmun ve odalarının ta'mîr ve termîmine harc ve sarf ve mâ'adâsıyla ağaç odalar dahî binâ etmek üzre ba'de'n-nidâ ve'l-müzâyede fî sûk-ı sultânî ve inkıtâ'-ı rağabâtî'n-nâs merkûmân Hüseyin ve Zülfikâr üzerlerinde otuz üç bin akçede karâr etmeğın meblağ-ı mezbûr otuz üç bin akçeye bey' edip kabz-ı semen ve teslîm-i mebî' eyledim dedikde...”	<i>İstanbul Kadî Sicilleri Eyüp Mahkemesi: 19 Numaralı Sicil</i> , 24: 332-333.
672	“Mesele: Bir mescid-i şerîfin vakıf olan dükkânından hâsıl olan galle, erbâb-ı vezâife küllî noksan ve hizmetlerine mukabil olmamak hasebiyle, izn-i şer' ile bey' olunup semeni vech-i enfa'a sarf ve gallesinden erbâb-ı vakfa verilmek caiz olur mu? el-Cevâb: Olur.”	Ali en- Nisârî, <i>el-Fevâidü'l-'aliyye</i> , 69 ^a .

673	“... وأما بيع النقض فيصح لعمارة المسجد...”	Kazerûnî, <i>Fetâvâ Kâzerûnî</i> , 88a-88b.
674	“... vakf-ı mezbûrdan karye-i merkûmede vâki‘... menzil dahi bi’l-kulliyye harab olmağın nukzu bey‘ olunup semeni ile cami‘-i mezburun harabı ta‘mir ve termim olunmak evla ve ahra görüldükde kıbel-i şer‘den izin ile ba‘de’l-muzayede merkûmanın üzerinde beş yüz nakd-i fiddi-i Osmani rayiç fi’l-vakt akcede karar edip ziyadede rağabat-ı nas munkatı‘a olmağın ben dahi cibayetim hasebiyle menzil-i mezburun nukzu mersumana ale’l-iştiraki’s-seviy beş yüz nakid akceye bey‘ edip...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi: 19 Numaralı Sicil, 24: 129-130.</i>
675	“... vakf-ı mezbûrdan karye-i merkûmede vâki‘... menzil dahi kezâlik bi’l-kulliyye harâb olmağın nukzu bey‘ olunup câmi‘-i mezbûrun harâbına sarf olunmak evlâ ve ahrâ görüldükde kıbel-i şer‘den izin ile ba‘de’l müzâyede merkûme Hemrâz Hâtun üzerinde üç bin altı yüz akçede karâr edip ziyâdeden rağabât-ı nâs münkâtı‘a olmağın ben dahi tevliyyetim hasebiyle menzil-i mezbûrun nukzını merkûme Hemrâz Hâtun’a üç bin altı yüz akçeye bey‘ ol dahi iştirâ ve kabûl edip...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi: 19 Numaralı Sicil, 24: 130.</i>
676	“... vakf-ı mezbûrdan karye-i merkûmede vâki‘... menzil dahi bi’l-kulliyye harâb olmağın nukzu bey‘ olunup câmi‘-i merkumun harâbına sarf olunmak evlâ ve ahrâ görüldükde kıbel-i şer‘den izin ile ba‘de’l-müzâyede merkûm Yusuf ’un üzerinde üç bin akçede karâr edip ziyadeden rağabât-ı nâs münkâtı‘a olmağın ben dahi tevliyyetim hasebiyle menzil-i mezbûr nukzu merkûm Yusuf ’a üç bin nakd-i fiddi-i Osmânî râyic fi’l-vakt akçeye bey‘ ol dahi iştirâ ve kabûl edip...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi: 19 Numaralı Sicil, 24: 129.</i>
677	“Mesele: Zeyd’in mütevellisi olduğu vakıf odalar bi’l-kulliyye münhedim olup vakıfta binâya müsâ‘ade olmamakla, odaların nakzı binâya sarf olunmak mümkün olmasa Zeyd, nakz-ı mezbûru semen-i misliyle bey‘ edip semeni vakıf için hıfza kadir olur mu? el-Cevâb: Olur.”	Bozanzâde, <i>Fetâvâ-yı Ebûs-suûd</i> , 90 ^a .
678	“Mesele: Zeyd’in mütevellisi olduğu vakıf odalar, bi’l-kulliyye münhedim olup vakıfta binâya müsâ‘ade olmamakla, odaların nakzı binâya sarf olunmak mümkün olmasa Zeyd, nakz-ı mezbûru semen-i misline bey‘ edip semeni vakıf için hıfza kadir olur mu? el-Cevâb: Olur.”	Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, <i>Fetâvâ-yı Karaçelebizâde</i> , 49 ^a .
679	“Zeyd’in mütevellisi olduğu vakıf odalar bi’l-kulliyye münhedim olup vakıfta binâya müsâ‘ade olmamakla, odaların nakzı binâya sarf olunmak mümkün olmasa Zeyd, nakz-ı mezbûru semen-i misline bey‘ edip semeni vakıf için hıfza kadir olur mu? el-Cevâb: Olur.”	Salih b. Ahmed el-Kefevî, <i>Fetâvâ-yı Ali Efendi</i> , 222.
680	“Zeyd’in mütevellisi olduğu vakıf odalar, bi’l-kulliyye münhedim olup vakıfta binâya müsâ‘ade olmamakla, odaların nakzını binâya sarf olunmak mümkün olmasa Zeyd, nakz-ı mezbûru semen-i misline bey‘ edip semeni vakıf için hıfza kadir olur mu? el-Cevâb: Olur.”	Fetvâ emîni Mahmûd Efendi, <i>Mecmûatü’l-fetâvâ</i> , 63 ^b -64 ^a .

681	“Zeyd’in mütevellisi olduğu vakıf odalar bi’l-külliyeye münhedim olup vakıfta binâya müsâ’ade olmamakla, odaların nakzı binâyaya sarf olunmak mümkün olmasa Zeyd, nakz-ı mezbûru semen-i misliyle bey’ edip semeni vakıf için hıfza kadir olur mu? Olur.”	Kemalpaşazâde, <i>Fetâvâ</i> , 83 ^b .
682	“Bir mescidin vakfı kalmayıp bânisi dahî nâ malum olup eskiyip harap oldukta, ehl-i mahalle ol mescidi bey’ edip dahî akçe edip, mescid-i âhar bina eylemek meşru mudur? el-Cevâb: Meşrudur, bu bey’i caiz gören kavil üzere.”	Pîrî Efendi, <i>Suveru’l-fetâvâ</i> , 93 ^b -94 ^a .
683	“Bir mescidin vakfı kalmayıp bânisi dahî nâ malum olup eskiyip harap oldukta ehl-i mahalle, ol mescidi bey’ edip dahî akçe edip mescid-i âhar bina eylemek meşru mudur? el-Cevâb: Meşrudur, bu bey’i caiz gören kavil üzere.”	Ahmet Efendi, “Muînü’l-müftî fi’l-cevâb ale’l-müsteftî”, 157.
684	“Arsası mukâtaalı Ayasofya-yı kebir vakfı ve binası Zeyd’in tarikat-ı Nakşibendiye’ye meşrût vakfı olan tekiyyenin (tekke) binası harap olup Zeyd’in vakfında binaya müsaade olmayıp halen ol tekiyye kurbunda padişah-ı İslam -halledellahü hilafetü ile yevmi’l-kıyame-hazretleri fukara-yı Müslimin için bir imaret bina etmeleriyle ol tekiyyenin vâkı’a olduğu arsa, mütevellisi izniyle imarete ilhak olunmak iktiza etmekle ol enkazı, mütevellisi re’y-i hâkimle ve semen-i misliyle bey’ ve kabz-ı semen ve semen-i merkûme taraf-ı padişahı kifayet miktarı zamm ile, ol mahalle karib mevzide Zeyd’in vakfı için tarikat-ı merkûme erbâbına meşrût olmak üzere tekiyye bina olunmakta beis var mıdır? el-Cevâb: Yoktur.”	Ömer el-Kırımı, <i>Tuhfetü’l-fetâvâ</i> , 42 ^b -43 ^a .
685	“Arsası mukâtaalı Ayasofya-yı kebir vakfı ve binası Zeyd’in tarikat-ı Nakşibendiye’ye meşrût vakfı olan tekiyyenin (tekke) binası harap olup Zeyd’in vakfında binaya müsaade olmayıp halen ol tekiyye kurbunda padişah-ı İslam -halledellahü hilafetü ile yevmi’l-kıyame-hazretleri fukara-yı Müslimin için bir imaret bina etmeleriyle ol tekiyyenin vâkı’a olduğu arsa, mütevellisi izniyle imarete ilhak olunmak iktiza etmekle ol enkazı mütevellisi, re’y-i hâkimle ve semen-i misliyle bey’ ve kabz-ı semen ve semeni merkûme tarafı padişahı kifayet miktarı zamm ile, ol mahalle karib mevzide Zeyd’in vakfı için tarikat-ı merkûme erbâbına meşrût olmak üzere tekiyye bina olunmakta beis var mıdır? el-Cevâb: Yoktur.”	Osman Tosyevî, <i>Fevâidü’l-fetâvâ’l-Osmâniyye</i> , 82 ^a .
686	“Arsası mukâtaalı Ayasofya-yı kebir vakfı ve binası Zeyd’in tarikat-ı Nakşibendiye’ye meşrût vakfı olan tekkenin binası harap olup Zeyd’in vakfında binaya müsaade olmayıp halen ol tekiyye kurbunda padişah-ı İslam hazretleri fukara-i Müslimin için bir imaret bina etmeleriyle ol tekkenin vâkıf olduğu arsa, mütevellisi izniyle imarete ilhak olunmak iktiza etmekle ol enkazı, mütevellisi re’y-i hâkim ve semen-i misliyle bey’ ve kabz-ı semen ve semen-i merkûme taraf-ı padişahı kifayet miktarı zam ile ol mahalle karib mevzide Zeyd’in vakfı için tarikat-ı merkûme erbâbına meşrûta olmak üzere tekiyye bina olunmakta beis var mıdır? el-Cevâb: Yoktur.”	Ahmed Efendi ve Gedûsî, <i>Netîcetü’l-fetâvâ</i> , 154.
687	“... مسجد عتيق لا يعرف بانيه خرب، فاتخذ مسجد آخر ليس لأهل المسجد أن يبيعوه، ويستعينوا بثمنه في مسجد آخر...”	Şürünbülâlî, <i>Seâdetü’l-mâcid</i>

		<i>bi-imâreti'l mesâcid</i> , 294 ^b .
688	“Zeyd-i mütevellî, hâkim izniyle bir câmi‘a vakıf olup haraba müşrif olan hamamın ahcâr ve tûrabını Amr’a bey’ edip semenini cami-i mezbûrun cihâtına sarf etmek murâd eylese şer‘an bey’-i mezbûr sahih olur mu? el-Cevâb: Olur, eğer menkud ahcâra imaret-i vakıfta ihtiyaç yok ise ve vakfa sarfı mümteni ise.” ”... منقوض الوقف يصرف إلى عمارته إن احتيج إليه أو يدخر لوقت الحاجة إليها إن استغني عنه، وإن تعذر صرفه إليها أي إلى العمارة بيع وصرف ثمنه إليها. عناية في كتاب الوقف.“	Mehmed Vânî, <i>Fetâvâ-yı Bistâmî</i> , 116 ^a .
689	”سئل: في امرأة وقفت بيتاً على مؤذني جامع، وآل إلى الخراب فاستأذن المؤذنون القاضي في استبداله، فأذن لهم فاستبدل بمبلغ معلوم فوضع الناظر يده على مال البذل، والحال أن الواقعة لم تعلمه ناظرها عليه، فهل يجوز له القبض والتصرف أم لا؟ أجاب: لا يجوز لناظر المدرسة أن يضع يده على مال البذل“	Abdulfettâh Dervîş, <i>el-Fetâvâ'l-Emîniyye</i> , 26 ^a .
690	”سئل صاحب المنح عن دار موقوفة على مسجد أراد القاضي أن يستبدلها بالدراهم ويشترى بها عقاراً مكانها ...“	Sakîzî, <i>Surretü'l-fetâvâ</i> , 101 ^b .
691	”سئل: في عقار وقف والحالة هذه للناظر أن يستبدل هذه الأنقاض التي لا ينتفع بها بدراهم يحصل بها عقاراً للوقف ...“	Ebü's-Suûd Muhammed b. Ali el-Şîrvânî, <i>Uddetü erbâbi'l-fetvâ</i> , 165.
692	”سئل: عن شخص وقف وقفا شرط فيه النظر لنفسه، ثم من بعده لولده وزوجته، وشرط لهما أن يستبدلا ذلك وما شاء منه بمبلغ يشتري به لجهة الوقف ما هو أنفع من ذلك ... أجاب: قيمة العين المستبدلة أكثر من المبلغ المستبدل به بعد أن ثبت لدى الحاكم بشهادة العدول البيع بالقيمة غير مسموعة ...“	Şehâbeddin Ahmed eş-Şelebî, <i>Fetâvâ</i> , 102 ^a -103 ^a .
693	”سئل: عن واقف وقف وقفا مسجلاً على نفسه ثم على بنيه وذكر جهة بر لا تنتفع، استبدل بإذن القاضي منه بدراهم معلومة ... أجاب: تلك الدراهم بدل الموقوف المستبدل، يشتري بها ما يكون وقفا مكانه ...“	Muhammed Lutfî, <i>el-Fetâvâ'r-Rahîmiyye</i> , 80 ^b .
694	”سئل: فيما إذا رأى القاضي المصلحة في استبدال الوقف بالدراهم بأنه خشي على الوقف الخراب ... أجاب: ... يجوز استبداله ولو بالدراهم ... والذي يصرح بهذا ما توارد نقلهم به عن نواذر هشام: إذا صار الوقف بحيث لا ينتفع به المساكين فللقاضي أن يبيعه ويشترى بثمنه آخر، ولا يجوز بيعه إلا للقاضي ...“	Remlî, <i>el-Fetâvâ'l-Hayriyye</i> , 218.
695	”سئل رحمه الله: من دمشق الشام من بعض الأفاضل الكرام في واقف أنشأ وقفه لجهات معينة على نفسه ... ولم يعتبر شرط الإدخال ... ولا تفسير الواقف التبديل بالاستبدال ... وأما الاستبدال بالدراهم فهو جائز ... ثم يشتري ...“	Muhammed el-Lutfî, <i>el-Fetâvâ'l-Muhammediyye</i> , 23 ^b -26 ^b .
696	”سئل: ... وشرط في كتاب وقفه ... والاستبدال ... ويستبدل كما شرطه لنفسه فالاستبدال ممن آل النظر إليه من أولاده وابن أخته، وحكم حاكم حنفي بصحة الاستبدال وقبض الناظران الثمن ليشترى به ما هو أنفع لجهة الوقف ...“	Şehâbeddin Ahmed eş-Şelebî, <i>Fetâvâ</i> , 115 ^a -115 ^b .

697	”... فإن أرض الوقف إذا غصبها غاصب وأجرى عليها الماء حتى صار بحرا لا يصلح للزراعة يضمن قيمتها ويشترى بقيمتها أرضا أخرى ... “	İstanbul kadısı Muhyiddin Mehmed, <i>Vâkıât-ı Karaçelebi</i> , 43 ^b .
698	”سئل: هل إذا شرط الواقف أن له الاستبدال وقبض البذل وادعى ضياعه هل تبطل الوقفية أم يصير ضامنا للمال ويشترى بذلك بدلا ... أرضي صدقة موقوفة ... “	Abdulfettâh Dervîş, el- <i>Fetâvâ'l-Emîniyye</i> , 37 ^b .
699	”استبدال الوقف العامر لا يجوز إلا في مسائل ... إذا غصبه غاصب وأجرى الماء حتى صار بحرا لا يصلح للزراعة فيضمنه القيم ويشترى ثمنها أرضا ... “	Ahîzâde Abdülhalîm Efendi, <i>Fetâvâ-yı Ahîzâde</i> , 61 ^b .
700	”رجل وقف موضعا في صحته وأخرجه من يده، فاستولى على الوقف غاصب وحال بينه وبين الوقف؟ قال الشيخ الإمام أبو بكر محمد بن الفضل: يؤخذ من الغاصب قيمته ويشترى بها موضع آخر، فيوقف على شرائط الأول. فقيل له: أليس بيع الوقف لا يجوز؟ فقال: إذا كان الغاصب جاحدا وليس للواقف بينة يصير مستهلكا، والشئ المسبل إذا صار مستهلكا يجب به الاستبدال.“	Kadri Efendi, <i>Vâkı'âtü'l-müftîn</i> , 82.
701	”استبدال الوقف العامر لا يجوز إلا في مسائل ... إذا غصبه غاصب وأجرى الماء عليه حتى صار بحرا لا يصلح للزراعة فيضمنه القيم القيمة ويشترى بها بدلا ... “	Sunullah el-Hanefî, <i>Mecmûa-i Mesâil-i Fıkhiyye</i> , 93 ^b .
702	”... أن المتولي إذا مات مجهلا لمال البذل فإنه يضمنه، وهو ثمن أرض الوقف. إذا باعها لمسوغ الاستبدال أن المتولي يضمنه بموته مجهلا عين الدراهم والدنانير الموقوفة؛ لأنه كان مال البذل مضمونا بموت المتولي ... “	Mehmed Fıkhî el-Aynî, <i>Ecvi-betü'l-kâni'a 'ani'l-es'ileti'l-vâkı'a</i> , 30 ^a .
703	”... فإن أرض الوقف إذا غصبها غاصب وأجرى عليها الماء حتى صارت بحرا لا تصلح للزراعة يضمن قيمتها ويشترى بقيمتها أرضا أخرى، فتكون الثانية وقفا على وجه الأولى...“	Kınalızâde Ali Efendi, “ <i>Risâle fî isti'cârî'l-evkâf ve istibdâlihâ</i> ”, 75.
704	”لو أتلّف إنسانُ الوقف بأن هدم العقار، أو أجرى الماء على الأرض حتّى صارت بحالٍ لا تصلح للزراعة، يغرم قيمتها، ويشترى أرضا أخرى، وتوقف مكان الأولى...“	Kınalızâde Ali Efendi, “ <i>Risâle fî isti'cârî'l-evkâf ve istibdâlihâ</i> ”, 79.
705	”... لو أتلّف إنسانُ الوقف بأن هدم العقار أو أجرى الماء على الأرض حتى صارت بحال لا تصلح للزراعة يغرم قيمتها ... “	Şürûnbülâlî, “ <i>Hüsâmü'l-Hükkâmî'l-Muhikkîn</i> ”, 29.

706	”... في وقف رجل استولى عليه غاصب، وحال بين الوقف وبينه أنه يؤخذ من الغاصب قيمته، ويشترى بها موصفا آخر، فيقفه على شرائطه...”	Şürünbülâlî, “Hüsâmü’l-Hükkâmî’l-Muhikkîn”, 53.
707	”استبدال الوقف المعمول... أن يجده الغاصب ولا بينة للوقف، فيجوز تضمينه القيمة ويشترى بها بدلا... وأحسن صفقا أي محلة...”	İbn Nüceym, “[Risâle] fî mekâtîbi’l-evkâf ve butlânihâ”, 271-272.
708	”... فإن أرض الوقف إذا غصبها غاصب وأجرى عليها الماء حتى صارت بحرا لا تصلح للزراعة يضمن قيمتها ويشترى بها أرضا أخرى، فتكون وقفا...”	Sıddîkî, <i>Katu’l-cidâl</i> , 121 ^b .
709	“Bir vakf-ı nukûdun mütevellisi Zeyd, mal-ı vakf-ı mezbûrdan şu kadar akçeyi kendi masarîfına sarfıla istihlak ettikten sonra Zeyd, mazul olup yerine Amr, müteveli oldu. Zeyd’in bir mülk çiftlikten gayrı malı olmamakla ol çiftliği istihlak ettiği meblağ-ı mezbûr mukabelesinde Amr, Zeyd’den re’y-i hâkimle semen-i misline vakf için iştirâ ettikten sonra yedinde iken Amr, mazul olup yerine Bîşr müteveli oldu. Ol çiftliği Amr’dan vakıf için alıp zabta kadir olur mu? el-Cevâb: Olur.”	Menteşzâde Abdürrahim Efendi, <i>Fetâvâ-yı Abdürrahîm</i> , 477.
710	“... mülk menzil, arsa-i mevkûfe-i muhterika yerine vakf olmak min külli’l-vücûh cânib-i vakfa evlâ ve ahra olduğun ... menzil-i mahdûd, cânib-i vakfa nef cihetinden evfer olmakla vakf olmak üzere izn-i sultânî sudurunu hâvi emr-i şerîf-i cihan mutâ` dahî varid dahî olmağın kıbel-i şer-i enverden dahî arsa-i muhterika-i mevkûfe, mülk olup ve Fener Kapısı haricinde olan menzil, vakıf olması hayırlı olmakla ...”	<i>Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul’unda Sosyo-Ekonomik Yaşam</i> , 7: 269-274.
711	“Bir mescid, haraba müşrif olup baz-ı ahcâr ve eşcârı nakz olup âhar kimesne tamir murâd eyle[me]se, mescid-i mezbûrun banisi oğlu Amr, nakz olan eşcârını ve münhedim olan ahcârını bey’ etmek kast etse şer’an eşya-yı mezkûru, bânî mütevaffanın oğlu Amr mı bey’ eder yahut bina-yı cedideye mi sarf olunur. el-Cevâb: Bina-yı cedideye sarf olunur.” ”وَيَصْرِفُ مَا أَنهَدَمَ مِنَ الْوَقْفِ فِي عِمَارَتِهِ. فَإِنْ اسْتَغْنَى أَيُّ إِنْ لَمْ يَكُنْ فِي الْوَقْفِ حَاجَةٌ إِلَى صَرْفِ مَا أَنهَدَمَ إِلَيْهِ حَبْسَ لِلْحَاجَةِ، أَيُّ يَحْفَظُ ذَلِكَ الْمُنْهَدَمَ إِلَى وَقْفِ الْحَاجَةِ فَيَصْرِفُ إِلَيْهِ. ابْنُ مَلِكٍ فِي كِتَابِ الْوَقْفِ.”	Mehmed Vânî, <i>Fetâvâ-yı Bistâmî</i> , 115 ^b .
712	“Bir karyenin ahalisi perişan olduklarında, karye-i merkûmede vâki mescid nice sene hali kalmakla haraba müşrif olsa erbâb-ı hayrattan Zeyd, halen ol mescidi izn-i hâkim ile kaldırıp civarında vâki karyede bina etmek caiz olur mu? el-Cevâb: Olur. Yahya Efendi.”	<i>Mecmûatü’l-fevâid ve’l-fetâvâ</i> , 130 ^b .
713	”وإذا وقف جنازة أو نبشا ونحوه في محلة، وخربت المحلة ولم يبق أهلها قالوا: لا يورث إلى ورثة الواقف بل تحول إلى محلة أخرى أقرب إلى هذه المحلة،...”	Hacı Resûl b. Sâlih el-Aydîni, <i>el-Fetâvâ’l-adliye</i> , 38 ^a .
714	”سئل: عن مسجد خرب وخرب ما حوله، فصار دائرا واستغنى الناس عنه، فهل يجوز بأمر الحاكم نقله إلى مسجد آخر...”	Timurtâşî, <i>Fetâvâ’l-İmâm</i>

		<i>el-Gazzî</i> , 107-108.
715	“Bir karyenin mescidi harap oldukta karye-i ahalisi ? harap olan mescide karib yerde müceddeden bir mescid bina ettikte harap olan mescidin evkâfın, mescid-i cedide tayine şer’an kadir olur mu? el-Cevâb . Olur. Olmaz, vâkıfı muhtelif olacak. Kezâ fi’l-Bezzâziye.”	Süleyman Efendi, <i>Fetavâ</i> , 14 ^a -14 ^b .
716	”سئل: عن شخص هدم حوانيت وقف قائمة على أصولها من غير مسوغ لاستبدالها وبني موضعها أماكن وغيّر معالم الأولى ... “	Şehâbeddin Ahmed eş-Şelebî, <i>Fetâvâ</i> , 129 ^a .
717	“Bir vakıf menzil, muhterik oldukta vakıfta binaya müsaade var iken mütevellisi Zeyd, arsasını Amr’a îcâr ve mülkiyet üzere binaya izin vermekle Amr, dahî nefsi için menzil bina ettikten sonra birkaç sene mürûrunda Zeyd’in yerine Bekir müteveli olsa galle-i vakıfta binaya müsaade olup vakıf için müceddeden bina olunmak enfa’ olup Amr’ın binasının kal’ı vakfa muzır olmamakla Bekir, Amr’a binasının kal’ ettirip ke’l-evvel vakıf için menzil bina etmeğe kadir olur mu? el-Cevâb : Olur.”	Seyyid Feyzulah Efendi, <i>Fetâvâ-yı Feyziyye</i> , 166.
718	”سؤال: في رجل استأجر دارا خربة معدومة النفع مدة معينة بأجرة معينة ... فطلب كل من المتولي والمستأجر الاستبدال، فأبدله المستأجر دارا ... “	Konevîzâde, <i>el-Fetâvâ’l-Es’adiyye</i> , 268.
719	“... mülk menzil, rub ve kıymet ve metanet ve rasanet cihetlerinden vakf olan menzil-i mezkûrdan evfer ve ekser olup menzil-i mevkûf-ı mezkûr, müşarun-ileyh Mehmed’in sakin olduğu menziline muttasıl olmakla istibdâle râğıb olup bey’an olunan vech üzere ibdâl ve istibdâl-i vakf hakkında min külli’l-vücûh evlâ ve enfa olmağın benim dahî istibdâl murâdımdır dedikte ... istibdâle izn-i hümayûn-ı sultânîyi nâtik emr-i celîlî’l-kadr-i padişâhî vârid olmağın ...” ”بدون ... إن الواقف إذا شرط الاستبدال لنفسه في أصل وقفه يصح الوقف والشرط. الشرط فقد أشار في اليسر الكبير أنه لم يملك الاستبدال إلا القاضي إذا رأى فيه مصلحة ... “	<i>Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul’unda Sosyo-Ekonomik Yaşam: Vakıflar</i> , 6: 543-547.
720	“... müştemil olan mülk menzili, vüs’at ve kıymet ve rub’ ve râğbet cihetlerinden mütevellisi olduğum menzil-i mevkûf-ı mezbûrdan evfer ve ekserdir deyip ve mütevellisi olduğun vakıf menzil müşârün-ileyh Mustafa Ağa hazretlerinin sâkin oldukları menzillerine muttasıl olmağla mülk olan menzil-i mahdûd-ı mezbûru ile istibdâle râğıb olmağla...vakıf olan menzil mülk ve mülk olan menzil vakıf olmak üzere tarafeynden kabz [ve] tesellüm olduğdan sonra vekîl-i mezbûr istibdâle nâdim ve akd-i istibdâlden rücû’a âzim olup vâkıf vakfiyesinde ibdâl ve istibdâli şart etmedikçe İmâmı Ebû Yusuf Yakub b. İbrahim -aleyhi’r-rahmeti’l-meliki’l-Kerîm-mezheb-i şerîfinde bir rivâyette ve İmâm Muhammed -aleyhi rahmetillâhi’s-Samed- mezheb-i münîfinde mutlakâ ibdâl ve istibdâl sahîh olmadığına binâen...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 18 Numaralı Sicil</i> , 18: 291-295.
721	“... vakıf menzil ile iki aded menzilleri ibdâl ve istibdâl olunmak bi’l-vekâle matlûbumdur” dedikde... filhakîka hâl vech-i meşrûh üzere olup istibdâli cânib-i vakfa evlâ vü enfa’ ve şerâit-i istibdâl mevcûde olduğundan ... vakf-ı menzil-i mezkûr, mülk ve	<i>Diyarbakir Şer’iyye Sicilleri</i>

	sâlifü'z-zikr iki aded mülk menziller, vakf olup nakz u nakîzına mahâll-ü mecâl ol[ma]dığı hıfzan li'l-makâl mâ vaka'a bi't-taleb ketb-ü tahrîr olundu...”	<i>Amid Mahkemesi: 3787 numaralı sicil, 8: 521.</i>
722	“... mülk boranhâne ile sâlifü'z-zikr vakıf menzil, ibdâl ve istibdâl olunmak bi'l-vekâle matlûbum olup zîrâ mülk boranhâne, vakıf menzilden kıymet cihetiyle rub' rağbeti ziyâde olup ve intifâ' cihetiyle senevî iki yüz gurus mikdârı vakıf menzil intifâ'ından tefaddalı olmağın bu cihetle şürû-ı istibdâl mevcûde olmağla... istibdâl-i mezkûrun sıhhatine ba'de'l-hükm ba'de'l-yevm boranhâne-i mezbûre vakfiyetle mezbûretân ve odalar mülkiyetle merkûm Derviş Ahmed'e teslim olunup...”	<i>Diyanet Vakıf Şer'îye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3787 numaralı sicil, 8: 526.</i>
723	“... Şehid Mehmed Paşa vakfının... müecceleli menzile mutasarrıfe olan ... menzil-i mahdûd-ı mezkûru ... cem'an üç bâb mülk menzilleri ile vüsat-ü kıymet-i rey cihetlerinden mütevellisi olduğu vakıf menzil-i mahdûd-ı mezkûrdan ezyed-ü ekser-ü evferdir diye vekil-i mezbûr ile ibdâl ve istibdâle tâlib ve râgıb olmalarıyla sadır olan...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 139-140.</i>
724	“... müstemil mülk menzil ile şeref-ü rağbet-ü vüsat-ü kıymet cihetlerinden vakıf olan dükkan-ı mahdûd-ı mezkûrdan ezyed-ü evfer-ü ekserdir diye vekil-i mezbûr Zihni Mustafa ile ibdâl ol dahî bi'l-vekale istibdâle tâlib ve râgıb olmakla...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 157-159.</i>
725	“... cem'an iki bâb mülk menzilleri ile şeref-ü rağbet-ü rey-ü kıymet cihetlerinden vakıf olan menzil-i mahdûd-ı mezkûrdan ezyed-ü evfer-ü ekserdir diye vekil-i mezbûr ile bi'l-vekale ibdâl ve istibdâle tâlib ve râgıb olmalarıyla...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 176-178.</i>
726	“... müstemil mülk menzili ile şeref-ü rağbet-ü kıymet-ü vüsat-ü rey cihetlerinden vakıf menzil-i mahdûd-ı mezkûrdan ezyed-ü evfer-ü ekserdir diye mûmâ ileyh Seyyid Mehmed Şerif ile bi'l-vekale ibdâl ve istibdâle tâlib ve râgıb olmalarıyla...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 194-195.</i>
727	“... mülk menzil arsa, rağbeten ve kıymeten vakıf arsadan ekser-ü evfer olmakla ibdâl ve istibdâl, cânib-i vakfa her vecihler evlâdır diye...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 201.</i>
728	“... mülk olan menzil... vakıf olan menzil-i mezkûrdan ezyed-ü ekser-ü evfer olmakla, mûmâ ileyh ibdâl ve istibdâle râgıb olmağın...”	<i>İstanbul Vakıf Tarihi I, 303-304.</i>
729	”سئل: ... أن زوجة البائع بنت الواقف أبدلت حصتها من ذلك بحق النصف لشخص، واستعادته منه إلى ملكها، وملك ذلك لابنتها من البائع المذكور وتوفيت البنت المذكورة، وآل ذلك إلى والدها البائع المذكور بالإرث، وأظهر واضع اليد المذكور مستندا من ضيعته أن بنت الواقف المذكورة اشترت الحصة التي أبدلتها من الشخص المبدل له، وأنها ملكت ذلك لابنتها المذكورة ... أجاب: ... والأصل بقاء الوقف على مستندة الاستبدال والنظر في طريق الحكم به والحاكم. وكيف يلغو الوقف المذكور، والشاهد لبطلان استبداله أمور. منها مخالفته لما شرطه الواقف من المنع من الاستبدال المؤكد بإسقاط حق أو عزل من تصرف فيه بذلك قبله. ومنها كون العين المستبدلة منتفعا بها قائمة على أصولها. ومنها استبدالها بدون القيمة إذا كان يغين فاحش.“	<i>Şehâbeddin Ahmed eş-Şelebî, Fetâvâ, 96^a-97^b.</i>

730	“... muhtevî mülk menzili binâ ve rey‘ ve kıymet ve râğbet cihetlerinden vakf-ı mezbûrdan ekser ve evfer olup ve mütevellisi olduğum vakıf menzil merkûm Mustafa Efendi b. Mehmed’in menziline karîb olmağla istibdâle râğb olup vech-i mübeyyen üzre istibdâl cânib-i vakf-ı mezbûra min külli’l-vücûh enfa‘ ve evlâ olmağın benim dahî istibdâl murâdımdır...istibdâl-i vakfı tecvîz eden meşâyih-i izâm -aleyhim rahmetü’l-meliki’l-allâm- kavlı-i şerîfleri üzre ibdâl ve istibdâle izin vermekle, vakf olan menzil-i mezkûru mütevellî-i merkûm Mustafa Efendi mülk olan menzil-i mesfûr ile merkûm Mustafa Efendi b. Mehmed ile mübâdele-i sahîha-i şer‘iyye ile mübâdele edip...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi: 3 Numaralı Sicil, 17: 594-597.</i>
731	“... şart-ı vâkıf: zikrolunan menzilde ... tebdil ve tağyir ve istibdâl ve sayir tasarrufat-ı şeriyye kendi nefesine ola.”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri, 11.</i>
732	“... Asl-ı vakf:... dekâkîn der-hâric-i Bâb-ı Aya... tebdil ve tağyir ve istibdâl ve tevliyet ve tasarruf kendi nefesine...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri, 422.</i>
733	“... şart-ı vâkıf: ... menzil-i mezkûrun... tağyir ve tebdil ve istibdâl nefesine...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri, 558.</i>
734	“... Şart-ı vâkıf: meblağ-ı mezkûr onu on bir hesabı üzere istirbah olunup, hâsıl olan kendi nefesine ola, tebdil ve tağyir ve idhal ve ihrac ve istibdâl elinde ola...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri, 431.</i>
735	“Asl-ı vakf: ... hânehâ-i cemiü’l-menzili’s-selâle... tebdil ve tağyir ve taklil ve teksir ve tebdil-i istibdâl kendi yedinde ola...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri, 293.</i>
736	“... şart-ı vâkıf: zikrolunan akâr ve nukud... tebdil ve tağyir ve ibdâl ve istibdâl ve teksir ve taklil ve ziyâde ve noksan kendi ellerinde olup...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri, 721.</i>
737	“ Mesele: Zeyd-i vâkıf, vakfiyesinde ‘mâ dâme ki hayatta ola, evkâf-ı mezbûrede ve hayrat-ı mesturede tevliyet ve taklil ve teksir ve tebdil ve tağyir ve ihraç ve idhal ve ibdâl ve istibdâl ve bi’l-cümle kaffe-i tasarrufat-ı şeriyye ve amme-i teberruat-ı meriyye yedi kerime ve ara-ı selimelerine menut ve merbut ola’ deyu şart edip ...”	Veli b. Yusuf, <i>Mecma’u’l-fetâvâ</i> , 126 ^b .
738	”م: ما قول شيخ الإسلام فيما إذا استبدل زيد ملكه بمكان وقف لعمره في ذلك المكان بمناقلة ناظره بكر مراعيًا فيه شرائط صحة الاستبدال، ويحكم حاكم شرعي بعد ورود أمر سلطاني لإطلاقه، ثم باع زيد ما قبضه ملكا عن بدل ما استبدله به من بشر، وتصرف فيه بشر نحو خمسة وأربعين سنة على زعم أنه ملكه. فهل والحالة هذه لمن تولى النظارة بعد بكر أنه يأخذ الملك المحول من الوقف بذلك الاستبدال ويلحقه الوقف. أفيدوا الجواب. ج: ليس له ذلك.“	Esîrî Mehmed Efendi, <i>Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi</i> , 114 ^b .
739	”وقال في وقف المشاع: رجل له دور، وأراضٍ، وقَفَ من تلك الأراضي أرضا بعينها أو دارا من دورها، ثم أراد أن يصرف الوقف إلى أرض أخرى، أو إلى دار أخرى، ويجعل الأرض التي وقفها لنفسه، فهذه منه مناقلة الوقف إلى غير الوقف. إن لم يكن شرط لنفسه الاستبدال في أصل الوقف، لا تجوز هذه المناقلة. وإن كان شرط الاستبدال لنفسه جاز، وهو وما لو شرط الاستبدال لنفسه سواء.“	Kınalızâde Ali Efendi, “Risâle fî isti’câr-ı evkâf ve istibdâlihâ”, 77.

740	”سئل: في أرض وقف على أشخاص بجهة غير وطنهم وجدوا من يناقلها بأرض بمساكن بوطنهم... فهل تجوز وتصح المناقلة بها أم لا ...“	Ebü's-Suûd Muhammed b. Ali el-Şirvânî, <i>Uddetü erbâbi'l-fetvâ</i> , 165.
741	”... جواز إبدال الدار الموقوفة...“	Sıddîkî, <i>Katu'l-cidâl</i> , 120 ^a .
742	”... رجل وقف أرضا، وأراد أن يبدلها بأرض أخرى أو دار أخرى ...“	Kınalızâde Ali Efendi, “Risâle fî isti'cârî'l-evkâf ve istibdâlihâ”, 95.
743	”... vakfiye-i mamulün biha mucebince amel ve hilafına teaddi vü tecavüz ile ibdâl-i vakfiyeye badi olanların men olunması iltimas...”	<i>Divan-ı Hümâyûn Sicilleri Diyarbekir Ahkâm Defterleri 2 Numaralı Defter</i> , 2: 350.
744	”مبادلة دار الوقف بدار أخرى إنما يصح وإن كانتا في محلة واحدة أو يكون محلة المملوكة خيرا من محلة الموقوفة، وعلى عكسه لا يجوز. وإن كانت المملوكة أكبر مساحة وأكثر قيمة وأجرة لاحتمال خرابها في أدون المحلتين؛ لدنانتها وقلة رغبات الناس فيها. من منية المفتي.“	Müeyyedzâde, <i>Mecmuatü'l-mesâil</i> , 7 ^b .
745	”مبادلة دار الوقف بدار أخرى إنما يكون إذا كانتا في محلة واحدة أو تكون محلة المملوكة خيرا من محلة الموقوفة، وعلى عكسه لا يجوز. وإن كانت المملوكة أكثر مساحة وأكثر قيمة وأجرة لاحتمال خرابها في أدون المحلتين؛ لدنانتها وقلة رغبات الناس فيها. فنية.“	Şeyh Hüsrevzâde Mustafa Rıfık b. İbrahim, <i>Kurâsatü'l-fikhiyye</i> , 76 ^a .
746	”مبادلة دار الوقف بدار أخرى إنما تجوز إذا كانتا في محلة واحدة أو تكون محلة المملوكة خيرا من محلة الموقوفة، وعلى عكسه لا يجوز. وإن كانت المملوكة أكثر مساحة وقيمة وأجرة لاحتمال خرابها في أدون المحلتين؛ لدنانتها وقلة رغبات الناس فيها. فنية.“	Şeyhülislâm Dürrişzâde Mustafa Efendi, <i>ed-Dürretü'l-bey'zâ</i> , 263 ^b .
747	”... مبادلة دار الوقف بدار أخرى...“	Kınalızâde Ali Efendi, “Risâle fî isti'cârî'l-evkâf ve istibdâlihâ”, 100.
748	”... مبادلة دار الوقف بدار أخرى...“	İbn Nüceym, “Tahrîru'l-mekâl fî meseleti'l-İstibdâl”, 170.
749	”... مبادلة دار الوقف بدار أخرى...“	Sıddîkî, <i>Katu'l-cidâl</i> , 118 ^a , 118 ^b , 119 ^a .

750	“... Mübâdeletü’l-menzil bi’l-menzil...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 12 Numaralı Sicil, 16: 570.</i>
751	“Kadimden bir mahalle ahalisine vakf olan kuyuyu Zeyd, içer ve evine alıp yerine bir kuyu hafr ediyo ? ahali-i mahalleden bazı kimesneler razı olmayıp vaz-ı kadim üzre zikrolunan kuyuyu istimale kadir olur mu? el-Cevâb: Olur, tebdile sebil yoktur.”	Mehmed Efendi, <i>Fetâvâ-yı Sunullah Efendi</i> , 34 ^b .
752	”سؤال: في رجل وقف وقفاً، ثم وجد محلاً أحسن منه ... وقصد بتبديل ما وقفه بوقف المحل المذكور ... الجواب: إن شرط الواقف الاستبدال في أصل وقفه فله ذلك، وإلا فلا ولكنه يرفع الأمر لحاكم الشريعة المطهرة فيستبدله بما هو أكثر ريعاً وأعم نفعاً ...“	Konevîzâde, <i>el-Fetâvâ’l-Es’adiyye</i> , 267.
753	“... şart-ı vâkıfe ... zikr olunan menzil-i mezkûr, ...vâki’ menzilden emr-i padişahi ile tebdil olunmuştur...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri</i> , 13.
754	“... şart-ı vâkıf ... hanehan-i tahtani 2 bâb ve fevkani 2 bâb ... bir menzile tebdil olunmuş...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri</i> , 26.
755	“... şart-ı vâkıfe ... zikrolunan menzil, izni hâkim ile mahalle-i mezbûrede bir âhar menzile tebdil olunup...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri</i> , 109.
756	“... Şart-ı vâkıfe:... menzil-i mezbûr, Hazret-i Şeyh Emir Buhari nahallesinde bir menzile tebdil olunmuştur.”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri</i> , 312.
757	“... vâkıf-ı mezbûrun Kasım Paşa-i Cezeri mahallesinde vâki’ evini haraba müteveccihdir deyu, iş bu mahallede bir eve tebdil olunmuş...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri</i> , 338.
758	“... vakf-ı mezbûr, haraba müşrif olup menzil-i âhara tebdil olunup ...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri</i> , 354.
759	“... hanehani (haneler) fevkani ve ahır ... şart-ı vâkıfe... bir menzil-i âhar ile tebdil olunmuş...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri</i> , 20.
760	“... Mezbûrede Semekpazarı [vâki’] olup ma’lûmü’l-hudûd ... bağı olan menziline dahî vakf edip şöyle şart eyledi ki: ... Kendi hayâtta oldukça mezbûre tasarruf edip vefâtından sonra menzil-i mezkûru ... münâsib akâra tebdil olunup [Hacı Hızır] mescidinde imâm olanlara yevmî bir akçe verile ...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Balat Mahkemesi: 2 Numaralı Sicil, 11: 52-53.</i>
761	“ Mesele: Vakıf hücerâtın ba’zı harap olsa, sâhib-i vakf hayatta olsa, akçeye tebdil eylemek şer’an câiz olur mu? el-Cevâb: Olmaz. Ahmed.”	Veli b. Yusuf, <i>Mecma’u’l-fetâvâ</i> , 125 ^b .
762	“... müştemil olan menziline âmme-i tevâbi’i ve merâfıkı ve kâffe-i menâfi’i ve levâhıkı ile vakf ve haps eyleyip... Ve zikr olunan	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Galata</i>

	menzilin termîm ve ta'mîri için hâlis-i mâlından yirmi bin akçe dahî ifrâz ve vakf [ve] haps eyleyip müslümanları işhâd eyledi. Menzil-i merkûm, şart-ı vâkıf üzre tebdîl olunmak lâzım geldikde zikr olunan yirmi bin akçe dahî semen-i menzile ilhâk olunup cümlesinden cüzler ta'yîn olunup vech-i meşrûh üzre tilâvet oluna deyû şart edip menzil-i merkûmun ve meblağ-ı mezbûrun tevliyyetini hâl-i hayâtda kendi nefesine ba'dehû hâkim-i şer' lâıyk gördüğü kimesneye şart etmiş idi..."	<i>Mahkemesi: 20 Numaralı Sicil, 35: 96-97.</i>
763	"Mesele: Zeyd, bir mekteb bina edip, muallime 'üç akçe ile ve yedi akçe ile eczâ-i şerîfe okuna.' deyu şart edip ve otuz bin akçe vakfedip akâra tebdili şart eylese, beda zaman akâra tebdil olunsâ, mahsul beda't-tebdîl masrafa vefâ eylemese, şer'an rakabe olunmak mı lazım olur, yoksa tevzîi mi lazım olur? el-Cevâb: Rakabe ile vefâ etmek mümkün ise rakabe olunur. Ebüssuûd."	Veli b. Yusuf, <i>Mecma'u'l-fetâvâ</i> , 125 ^b -126 ^a .
764	"Mesele: Ashâb-ı hayrattan Hind'in bazı evkâfı nukûd olup 'mâ dâme ki hayatta olâ tebdîle ve tağyîre kâdir olmaya' deyu vakfiyesinde kayd edip lâkin mütevellî, şart-ı vâkıfa riayet etmeyip müflise ve tahsili mümkün olmayanlara verip ve medyûnların ba'zı âhar yerde bulunmakla her sene tecdîd-i akd müyesser olmayıp cânib-i vakfa küllî gadr ve zarar olmak mukarrer olup akâra tebdîl olunmak vakfa enfa' olmağın, 'nukûdu tahsîl edip bir miktar akâr alınıp, bâkisine münasip düştükte alına' deyu şart edip cümle nukûdu akâra tebdil etmeğe kâdir olur mu? el-Cevâb: Kâdirdir. Ebüssuûd."	Veli b. Yusuf, <i>Mecma'u'l-fetâvâ</i> , 126 ^a .
765	"Mesele: Bir vakfın vakfiye-i ma'mûl-bihâsında 'nukûdu, akâra tebdil olunmak' şart olunmayıp lakin vakfın, bazı zimemde zâyî olmak ihtimali oldukça mütevellî-i vakf, ma'rifet-i hâkim ile nukûdu, vakfa nâfi' akâra tebdîle şer'an kâdir olur mu? el-Cevâb: Olur."	Esîrî Mehmed Efendi, <i>Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi</i> , 101 ^b .
766	"Mesele: Zeyd, mütevellisi olduğu vakıf nukûdu zâyî` olmak ihtimali olmakla re'y-i hâkimle vakfa nâfi' akâra tebdîle kâdir olur mu? el-Cevâb: Olur."	Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, <i>Fetâvâ-yı Karaçelebizâde</i> , 48 ^b .
767	"Zeyd'in vakfı olan şu kadar kuruşun zıyâ-ı ihtimali galip olmakla Zeyd, re'y-i hâkimle nâfi' olmakla ol kuruşu akâra tebdîl etmeğe kâdir olur mu? el-Cevâb: Olur."	Atâullah Mehmed Efendi, <i>Fetâvâ-yı Minkârîzâde</i> , 140 ^b .
768	"Bir vakf-ı nukûdun zıyâ-ı ihtimal olmakla mütevellî, re'y-i hâkimle vakfa nâfi' akâra tebdîle kâdir olur mu? el-Cevâb: Olur."	Atâullah Mehmed Efendi, <i>Fetâvâ-yı Minkârîzâde</i> , 157 ^a .
769	"Zeyd, mütevellisi olduğu vakıf nukûdu zâyî` olmak ihtimali olmakla re'y-i hâkimle vakfa nâfi' akâra tebdîle kâdir olur mu? el-Cevâb: Olur."	Krebneşî, <i>Fetâvâ-yı Krebneşî</i> , 58 ^a .

770	“Zeyd, mütevellisi olduğu vakıf nukûdu zâyî` olmak ihtimali olmakla re’y-i hâkimle vakfa nâfi` akâra tebdile kâdir olur mu? el-Cevâb: Olur.”	Salih b. Ahmed el-Kefevî, <i>Fetâvâ-yı Ali Efendi</i> , 221.
771	“Zeyd, yüzbin akçesini bir cihet-i birre vakf ve tescil-i şeri ve teslim ile’l-mütevellî ettikten sonra mütevellî-i vakf, nukûdun zıyâ-ı ihtimali olmakla re’y-i hâkimle meblağı mezbûru vakfa nâfi` akâra tebdil eylese, ol akâr için tekrar tescil-i şer’îye ihtiyaç var mıdır? el-Cevâb: Yoktur.”	Menteşzâde Abdürrahim Efendi, <i>Fetâvâ-yı Abdürrahîm</i> , 460.
772	“ Mesele: Bir vakfın vakfiye-i ma’mûl-bihâsında ‘nukûdu, akâra tebdil olunmak’ şart olunmayıp lakin mâl-i vakıf, bazı zimemde zâyî olmak ihtimali oldukça mütevellî-i vakf, ma’rifet-i hâkim ile nukûdu, vakfa nâfi` akâra tebdile şer’an kâdir olur mu? el-Cevâb: Olur.”	Menteşzâde Abdürrahim Efendi, <i>Fetâvâ-yı Abdürrahîm</i> , 460.
773	“Zeyd, 2000 kuruş vakf ettikte tebdil ve tağyir şurutunu yedinde koyup ba’dehu meblağ-ı mezbûrun zimemde zıyâı, ihtimal-i galip olmakla re’y-i hâkimle akâra tebdil edip evvelki şurûtu tağyire kâdir olur mu? el-Cevâb: Olur.”	Menteşzâde Abdürrahim Efendi, <i>Fetâvâ-yı Abdürrahîm</i> , 409.
774	“Zeyd, mütevellisi olduğu vakıf nukûdu zâyî` olmak ihtimali olmakla re’y-i hâkimle vakfa nâfi` akâra tebdile kâdir olur mu? el-Cevâb: Olur.”	Fetvâ emîni Mahmûd Efendi, <i>Mecmûatü’l-fetâvâ</i> , 63 ^b .
775	“Zeyd’in mütevellisi olduğu vakıf nukûdu zâyî` olmak ihtimali olmakla Zeyd, nukûdu re’y-i hâkimle vakfa nâfi` akâra tebdile kâdir olur mu? el-Cevâb: Olur.”	Kandiye müftüsü Kasım el-Benderî, <i>el-Vâkıâtü’l-Kebîretü’l-Girîdiyye</i> , 114 ^b .
776	“Zeyd, vakfettiği nukûdun akâra tebdilini şart etmekle mütevellisi Amr, nukûd-i mevkûfeden şu kadar akçe ile re’y-i hâkimle bir akârı semen-i misline iştirâ ve vakıf için zabtettikten sonra ol akârın binası teaddi ve taksirsiz muhterik olsa Amr’a daman lazım olur mu? el-Cevâb: Olmaz.”	Seyyid Feyzulah Efendi, <i>Fetâvâ-yı Feyziyye</i> , 172.
777	“Bir vakfın vakfiye-i ma’mûl-bihâsında “nukûdu, akâra tebdil” şart olunmayıp lakin vakıf, bazı zimemde zâyî olmak ihtimali olacak, mütevellî-i vakf, nukûd-u ma’rifet-i hâkim ile vakfa nâfi` akâra tebdil etmeğe şer’an kâdir olur mu? el-Cevâb: Olur. Yahya Efendi.”	<i>Mecmûatü’l-fevâid ve’l-fetâvâ</i> , 131 ^a .
778	“ Mesele: Zeyd, mütevellisi olduğu vakıf nukûdu zâyî` olmak ihtimali olmakla re’y-i hâkimle vakfa nâfi` akâra tebdile kâdir olur mu? el-Cevâb: Olur.”	Bozanzâde, <i>Fetâvâ-yı Ebûsuûd</i> , 90 ^a .
779	“... vakf-ı mezbûrun nukûdu olup zıyâ-ı ihtimâlî olmağa re’y-i hâkimü’ş-şer’ ile akâra tebdil olunmak vakf-ı mezbûra enfa` olmağın...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 18 Numaralı Sicil</i> , 18: 422.

780	“... Vâkıf-ı mezbûr, hâlis-i malından ifrâz edip ve mahz-ı menâlından ayırıp râyicü’l-vakt elli bin akçesini de vakfetti ... Revaçta bir mahal bulunması hâlinde meblağ-ı mezbûrun onunla tebdîlini şart etti ...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Balat Mahkemesi: 2 Numaralı Sicil, 11: 321-324.</i>
781	“... silk-i mülkümde münselik olan mâlımın her biri seksen akçe hesâbı üzre altı yüz aded tâmmü’l-vezn ve kâmilü’l-ayâr gurus ve yüz yirmişer akçe hesâbı üzre yüz filori cem’an altmış bin akçe olur ...vakf ve habs edip... Ve nukûd-ı mezbûre mesârifi ihâta eden münâsib mahallerde düşdükçe akâra tebdîl oluna...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi: 56 Numaralı Sicil, 14: 244-248.</i>
782	“... sülûs mâlından beş yüz gurusu vasiyyeti üzre hasbeten lillâhi te’âlâ vakf-ı sahîh-i mü’ebbed ile vakf ve habs edip şöyle şart eyledim ki... vakf-ı mezbûr sahîh ve lâzım olup tebdîline mecâl adîmü’l-ihtimâl olmuştur ...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi: 54 Numaralı Sicil, 20: 224-225.</i>
783	”وقع السؤال بالقاهرة بعد سنة سبعين: أن الواقف إذا جعل لنفسه التبديل والتغيير والإخراج والإدخال والزيادة والنقصان، ثم فسر التبديل باستبدال الوقف ... بصحة الاستبدال وأن يكون له ولاية الاستبدال لأن الكلام ما أمكن حمله على التأسيس لا يحمل على التأكيد لا يحمل على التأكيد...”	Kadri Efendi, Vâkı’âtü’l-müftîn, 84.
784	“..”. Raziye bt. Abdullah kibelinden âtiyyü’z-zikr vakıf ikrârına ve tescîl maksadıyla rücû’a vekâleti mefharü’l-ekârim ve’l-a’yân Mukâta’acı Derviş Efendi b. Sadık ve Mahmud b. İsmail nâm kimesnelerin şehâdetleri ile sâbit olan el-Hâc Hasan b. Abdullah meclis-i şer’-i şerîfde hâzır olup müvekkile-i mezbûresinin iş bu vakıf ikrârının kendisinden sudûruna kadar sâhib olduğu silk-i mülk-i sahîhinden ifrâz ve mahz-ı menâlından temyîz ettiği râyicü’l-vakt kırk bin akçe-i Osmânîsini niyet-i sâfiye ve taviyye-i kâfiye ile habsedip vakfettiğini vekâlet-i mahkiyyesi hasebiyle ikrâr ve i’tirâf etti... Femen beddelehû ba’de mâ sem’ihî fe-innemâ ismuhû ale’l-lezîne yübeddilûnehû innallâhe semî’un alîm ve ecrü’l-vâkıf ale’l-hayyi’l-cevâdi’l-kerîm...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi: 21 Numaralı Sicil, 12: 301-302.</i>
785	“... râyicü’l-vakt iki yüz bin akçesini silk-i mülk-i sahîhinden ifrâz ve mahz-ı menâlından temyîz edip tasadduk, habs ve vakfetti... Femen beddelehû ba’de mâ sem’ihî fe-innemâ ismuhû ale’l-lezîne yübeddilûnehû innallâhe semî’un alîm ve ecrü’l-vâkıf ale’l-lâhi’l-hayyi’l-cevâdi’l-kerîm...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi: 21 Numaralı Sicil, 12: 143-145.</i>
786	“... râyicü’l-vakt beş bin akçesini silk-i mülk-i sahîhinden ifrâz ve mahz-ı menâlından temyîz edip niyet-i sâfiye ve azîme-i kâfiye ile habs ve vakfettiğini ikrâr ve i’tirâf etti... Femen beddelehû ba’de mâ sem’ihî fe-innemâ ismuhû ale’l-lezîne yübeddilûnehû innallâhe semî’un alîm...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi: 21 Numaralı Sicil, 12: 148-149.</i>

787	“... kırk üç bin nakd-i râyic fi’l-vakt akçe ifrâz edip hasbeten lillâhi’l-azîm vakf ve habs eyleyip... fe-men beddelehû ba’demâ semi’ahû fi-innemâ ismuhû ale’llezîne yübeddilûnehû...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 3 Numaralı Sicil, 13: 121-123.</i>
788	“... on altı bin nakd-i râyic fi’l-vakt akçe ifrâz kılıp, hasbeten lillâhi’l-azîm vakf ve habs edip... fe-men beddelehû ilh...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 3 Numaralı Sicil, 13: 462-464.</i>
789	“... silk-i mülkümde münselik olan mâlımın her biri seksen akçe hesâbı üzere altı yüz aded tâmmü’l-vezn ve kâmilü’l-ayâr gurus ve yüz yirmişer akçe hesâbı üzere yüz filori cem’an altmış bin akçe olur ... vakf ve habs edip... Fe-men beddelehû ba’demâ semi’ahû fein-nemâ ismuhû ale’l-lezîne yübeddilûnehû...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi: 56 Numaralı Sicil, 14: 244-248.</i>
790	“... müvekkilem mezbûre Fâtıma Hâtun târih-i kitâbdan üç sene mukaddem ahlâs-ı mal ve etyab-ı menâlından tâmmü’l-vezn sahîhü’l-ayâr bin iki yüz esedî gurusunu ifrâz ve kemâl-i imtiyâz ile mümtâz kıldıkdan sonra hasbeten lillâhi’l-meliki’lcemîl vakf ve tesbîl edip şöyle şart eyledi ki... fe-men beddelehû ba’de mâ semi’ahû fe-inne mâ ismuhû ale’llezîne yübeddilûnehû...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi: 3 Numaralı Sicil, 17: 236-238.</i>
791	“... ahlâs-ı malımdan ve enfes-i menâlımdan on bin kıt’a esedî gurusunu sâir memlûkâtımdan ifrâz ve kemâl-i imtiyâz ile mümtâz kıldığımda... sonra hasbeten lillâhi’l-celîl ve taleben li ecri’l-cezîl vakf ve habs edip şöyle şart eyledi ki meblağ-ı mezbûrdan dokuz bin sekiz yüz gurusu kat’â istirbâh ve istiğlâl olunmayıp akâra tebdîl olunmak için... vakf-ı mezbûrun lüzûmuna dahî hükm etmekle hükm-i sâbıkını ... ve nizâ’ ve cidâl bu vech üzere infisâm buldu. Femen beddelehû ba’de mâ semi’ahû fe-innemâ ismuhû ale’llezîne yübeddilûnehû...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi: 46 Numaralı Sicil, 19: 140-143.</i>
792	“... iki yüz akçesini her gün ikindi namazından sonra mescid-i merkûmda Kur’ân-ı azîm ve Furkân-ı kerîmden Amme sûresi’ni okuması ve sevâbını vâkıfe-i mezbûrenin rûhuna hibe etmesi şartıyla merhûm-ı merkûm Emânî Çelebi mescidi’nde imâm olan kişiye şart eyleyip vakf-ı sahîh-i şer’î ve habs-i sarîh-i mer’î ile vakf ve habs eyledikten sonra... fe-men beddelehû ba’de mâ semi’ahû fe-innemâ ismuhû ale’llezîne yübeddilûnehû...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi: 3 Numaralı Sicil, 22: 181-183.</i>
793	“... Hâlis-i malımdan ve mahz-ı menâlımdan râyicü’l-vakt yirmi bin akçe-i Osmânî çıkarıp niyet-i hâlise ile bunu haps edip vakf ettim... Fe-men beddelehû ba’de mâ semi’ahû fe-innemâ ismuhû ale’llezîne yübeddilûnehû...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi: 19 Numaralı Sicil, 24: 59-61.</i>
794	“... râyicü’l-vakt on sekiz bin akçesini haps edip vakf ettiğini ikrâr ve i’tirâf etti... Fe-men beddelehû ba’de mâ semi’ahû feinnemâ ismuhû ale’llezîne yübeddilûnehû...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi: 19</i>

		<i>Numaralı Sicil, 24: 77-79.</i>
795	“... hasbeten lillâh ve taleben li merzâtihî atyeb-i malımdan on beş bin fiddî râyic fi’l-vakt akçeyi mümtâz ve li eclî’l-vakf ihrâc ve mütevellî-i mezbûra teslim edip şöyle şart eylemiş idim ki... Fe-men beddelehû ba’de mâ semi’ahû fe-innemâ ismuhû ale’llezîne yübeddilûnehû...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi: 37 Numaralı Sicil, 25: 351-353.</i>
796	“... hasbeten lillâh ve taleben li rızâ’ihî atyeb-i malından yirmi dört bin nakd-i râyic fi’l-vakt fiddî akçeyi mümtâz ve li eclî’l-vakf ihrâc ve mütevellî-i mezbûre teslim edip şöyle şart eylemişdi ki... Fe-men beddelehû ba’demâ semi’ahû feinnemâ ismuhû ale’llezîne yübeddilûnehû...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi: 37 Numaralı Sicil, 25: 383-385.</i>
797	“... yirmi iki bin fiddî nakd-i râyic fi’l-vakt akçeyi ifrâz ve hasbeten lillâhi’l-ferdi’s- Samed vakf-ı sahîh-i müebbed ve haps-i sarîh-i muhalled ile vakf ve haps edip... Fe-men beddelehû ba’de mâ semi’ahû fe-innemâ ismuhû ale’llezîne yübeddilûnehû...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi: 74 Numaralı Sicil, 28: 378-380.</i>
798	“... müvekkil-i mezbûru hâlis-i mâlından ifrâz ve mahz-ı menâlınden temyîz ettiği râyicü’l-vakt otuz altı bin akçesini haps, tasadduk ve vakf eyledi... nukûd vakfının lüzûmuna hükm etti ve meblağ-ı mezbûr evzâ’-i şer’iye ve kavânîn-i mer’iyyeye göre sahîh, lâzım, müseccel vakıf oldu. “Fe-men beddelehû ba’de mâ semi’ahû fe-innemâ ismuhû ale’llezîne yübeddilûnehû inna’llâhe semî’un alîm fe-men kasade tağyîrahû ve tebdîlehû fe-aleyhi la’netu’llâhi ve’l-melâiketi ve’n-nâsi ecma’in...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi: 5 Numaralı Sicil, 32: 82-83.</i>
799	“... elinde ve taht-ı tasarrufunda bulundurduğu râyicü’l-vakt yirmi üç bin akçesini hasbeten lillâhi’l-laliyyi’l- azîm ve haseneten li rûhi Resûlihî’l-kerîm te’bîd, tasadduk, haps ve vakf ettiğini ikrâr ve i’tirâf etti... Fe-men beddelehû ba’de mâ semi’ahû fe innemâ ismuhû ale’llezîne yübeddilûnehû...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi: 20 Numaralı Sicil, 35: 328-330.</i>
800	“... sâhibi olduğu ve silk-i mülk-i sahîhinde bulundurduğu râyicü’l-vakt on dört bin akçesini hâlis malından ifrâz ve sâir menâlınden temyîz edip taleben li sevâbillâhi’lazîm ve hereben min ikâbihi’l-elîm, niyet-i sâfiye ve taviyyet-i vâfiye ile tasadduk, tesbîl, te’bîd ve vakf eylediğini hâl-i sıhhatinde ikrâr etti... vakıf bu sûretle kimesne tarafından aslâ tebdîl ve tağyîr edilemeyecek şekilde lâzım ve müseccel bir vakıf hâline geldi. “Fe-men beddelehû ba’de mâ semi’ahû fe-innemâ ismuhû ale’llezîne yübeddilûnehû...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi: 20 Numaralı Sicil, 35: 408-410.</i>
801	“... hâlis-i malından ve etyab-i menâlınden ifrâz ettiği râyicü’l-vakt otuz bin akçe-i Osmânîyi vakf edip haps ettiğini ikrâr-ı sahîh-i şer’î ve i’tirâf-ı sarîh-i mer’î ile ikrâr ve i’tirâf etti... Fe-men beddelehû ba’de mâ semi’ahû fe-innemâ ismuhû ale’llezîne yübeddilûnehu...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi: 37 Numaralı Sicil, 37: 51-52.</i>
802	“... râyicü’l-vakt elli bin akçesini habs, tasadduk ve vakfetti. Belvîran tevâbi’inden Karye-i Seçme diye ma’rûf ... karyeyi vakfetti... Nagay Timur karyesini vakfetti... Devletşâh karyesini	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli</i>

	vakfetti. Balkır karyesinde sâhib olduğu iki buçuk sehmini vakfetti... Yarıca karyesinin rub'unu vakfetti. Çatmalnâm mezra'ın yarısını vakfetti... Mermence karyesindeki beş sehmini vakfetti... beş dükkânını vakfetti... değirmenini vakfetti... suyla dönen değirmenini de vakfetti... Fe-men beddelehû ba'de mâ sem'ihî fe-innemâ ismuhû ale'l-lezîne yübeddilûnehû innallâhe semî'un alîm ve ecrû'l-vâkıf ale'l-cevâdi'l-kerîm..."	<i>Sadâreti Mahkemesi: 21 Numaralı Sicil, 12: 77-79.</i>
803	"... müştemil iki bâb mülk menzillerini cemî' tevâbi' ve levâhıkları ve âmme-i hukûk ve merâfıkları ile hasbeten lillâhi te'âlâ vakf ve haps edip... müştemil olan menzilin süknâsı câmi'-i mezbûrda imâm olanlara ve ancak bir bâb tahtânî odayı müştemil olan menzilin süknâsını câmi'-i mezbûrda müezzin olanlara şart ve ta'yîn edip târih-i kitâbdan iki ay mukaddem fâriğayn ani's-şevâgil mütevellî-i mezbûra teslîm ol dahî vakfiyyet üzre her birini tesellüm eyledikten sonra zikr olunan câmi' ve mekteb ve çeşmenin levâzımları için etyab-ı emvâli ve ahsen-i menâlerinden bin beş yüz kıt'a esedî gurus ifrâz ve sâir emlâkinden mümtâz kılıp hasbeten lillâhi'l-ahad ve taleben li merzâtî'r-Rabbi's-samed vakf-ı sahîh-i müebbed ve haps-i sahîh-i muhalled ile vakf ve haps edip şöyle şart eyledi ki... fe-men beddelehû ba'de mâ semî'ahû fe-innemâ ismuhû ale'l-lezîne yübeddilûnehû..."	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi: 3 Numaralı Sicil, 17: 492-495.</i>
804	"... mülk menzilini âmme-i tevâbi' ve muzâfat ve kâffe-i merâfık ve mensûbatı ile niyet-i hâlise ve tav'iyye-i vâfiye ile vakf edip haps ettiğini ikrâr ve itirâf etti. Vâkıfe-i mezbûre buna ilâveten hâlis-i mâlından ifrâz ve mahz-ı menâlerinden temyîz edip râyicü'l-vakt bin akçe-i Osmânîsini dahî vakf etti... Fe-men beddelehû ba'de mâ semî'ahû fe-innemâ ismuhû ale'l-lezîne yübeddilûnehû..."	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi: 74 Numaralı Sicil, 28: 235-237.</i>
805	"... mülk menzilini cemî' hukûku ile vakf ve haps eyleyip süknâsını kayd-ı hayâtda oldukça nefsine şart edip kendiden sonra evlâdına ... femen beddelehû ba'de mâ semî'ahû fe-innemâ ismuhû ale'l-lezîne yübeddilûnehû innallâhe semî'un alîm ve ecrû'l-vâkıf ale'l hayyi'l-cevâdi'l- meliki'l-mu'în innehû lâ yudî'u ecirî'l-muhsinîn."	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi: 51 Numaralı Sicil, 8: 291-293.</i>
806	"... mülk menzilini cümle hudûdu ve kâffe-i hukûku ile niyet-i hâlise ve taviyye-i sâfiye üzre hapsedip vakfettiğini ikrâr etti... Fe-men beddelehû ba'de mâ sem'ihî fe-innemâ ismuhû ale'l-lezîne yübeddilûnehu..."	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Balat Mahkemesi: 2 Numaralı Sicil, 11: 132-133.</i>
807	"... Dizdâr-zâde mahallesinde kâin olan ve kendisi tarafından yaptırılan mescidin mesârifi için ... on tahtânî ve on bir fevkânî odayı vakfedip hapsettiğini ikrâr ve itirâf etti ... Yine Kadırga Limanı kurbunda vâki' ... üzerinde beş oda bulunan altı dükkânın tamâmını vakfetti. Yine mahmiye-i merkûme mahallâtından İshak Paşa mahallesinde vâki' ... tahtânî iki bey'ti, hamamı, fırını, su kuyusunu müştemil dâhili avluyu, altında ahır bulunan fevkânî bir bey'ti müştemil olan hâricî avluyu hâvî bulunan ... cemî' menzilini vakfetti... Fe-men beddelehû. Ve ecrû'l-vâkıf ale'l-hayyi'l-kerîm..."	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Balat Mahkemesi: 2 Numaralı Sicil, 11: 318-321.</i>

808	“... Dârü’s-saltanatı’s-seniyye mahmiye-i Kostantiniyye mahallâtından el-Hâc Teberrük mahallesinde sâkine olan sâhibetü’l-hayrât râtibetü’l-meberrât Emine bt. Memi Çelebi nâm hâtun meclis-i şer’-i şerîf-i mutahhar ve mahfil-i dîn-i münîf-i enverde hâzıra olup tasarrufât-ı şer’iyye ve teberru’ât-ı mer’iyyeye ehil olarak iş bu vakıf ikrârının kendisinden sudûruna kadar silk-i mülk-i sahîhinde ve mahz-ı menâlinde bulunan, mahmiye-i mezbûrede kâin, altında tahtânî bir bey’t ve fırın bulunan fevkânî iki bey’ti, önünde iki selâmlık, altında tahtânî, su kuyulu bir bey’t bulunan fevkânî diğer bey’ti, ocağı olmayan bey’t-i sagîri, bahçeyi, helâyı ve avluyu hâvî bulunan ... cemî’-i menziline cümle tevâbi’ ve levâhıkı ve kâffe-i merâsim ve mürâfıkı ile niyet-i sâfiye ve taviyye-i kâfiye ile habsedip vakfettiğini ikrâr ve i’tirâf etti... Fe-men beddelehû ba’de mâ sem’ihî fe-innemâ ismuhû ale’l-lezîne yübeddilûnehû ...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi: 21 Numaralı Sicil, 12: 237-238.</i>
809	“... Kubad Çavuş b. Abdülmennân meclis-i şer’-i şerîf-i şâmih-i imâdda hâzır olup, silk-i mülk-i sahîhinden ifrâz ve mahz-ı menâlinde temyîz ettiği, iş bu vakıf ikrârının kendisinden sudûruna kadar sâhibi ve mâliki olduğu, elinde ve taht-ı tasarrufunda bulundurduğu, Dârü’s-saltanatı’s-seniyye mahmiye-i Kostantiniyye mahallâtından Sultân-ı sa’îd ve hâkân-ı şehîd Sultân Süleyman Hân -aleyhi’r-rahme ve’l-gufrân- mahallesinde vâki’ olan, iç ve dış avlulu, iç avlusu dört fevkânî bey’ti, üç selâmlığı, kileri, tahtânî bir bey’ti, mutfâğı, su kuyusunu, iki helâyı ve bahçeyi müştemil, dış avlusu ise fevkânî iki bey’ti, anbarı, ahır ve helâyı müştemil olan, ... cemî’-i menziline cümle tevâbi’ ve levâhıkı ve kâffe-i merâsim ve mürâfıkı ile niyeti sâfiye ve taviyye-i kâfiye ile habsedip vakfettiğini ikrâr ve i’tirâf etti... hâkim, vakıf cânibini tercihe lâıyk görüp husûsen ve umûmen vakfın sıhhatine ve lüzûmuna hükmetti... Fe-men beddelehû ba’de mâ sem’ihî fe-innemâ ismuhû ale’l-lezîne yübeddilûnehû...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi: 21 Numaralı Sicil, 12: 293-295.</i>
810	“... Meclis-i şer’-i şerîfde hâzır olup hâl-i hayâtı ve kemâl-i sıhhatinde, iş bu vakıf ikrârının kendisinden sudûruna kadar silk-i mülkünde ve taht-ı tasarrufunda bulunan, Dârü’s-saltanatı’s-seniyye mahmiye-i Kostantiniyye mahallâtından Kovacı Dede mahallesinde vâki’ cemî’-i medrese ve Dârü’l-hadîsi cümle tevâbi’ ve levâhıkı ile ibtigâen li-merdâti’llâhi’l-cemîl, habs, te’bîd, tasadduk ve vakf eyledi. Vâkıf-ı mezbûr, mezkûr Dârü’l-hadîs kurbunda vâki’, altında dört dükkân bulunan fevkânî üç bey’ti hâvî ... cemî’-i menziline de vakfetti. Sultân Selim Hân mahallesinde kâin, fevkânî bir bey’ti, tahtânî iki bey’ti ve selâmlığı hâvî bulunan ... cemî’-i menziline vakfetti. Şeyhî Bey’den iştirâ edilen, mahrûse-i Kostantiniyye mahallâtından Cebeci mahallesinde vâki’, Sultân Selim Hân -aleyhi’r-rahme ve’r-rıdvân- hamamı kurbunda kâin, fevkânî bir selâmlığı, içinde tahtânî iki bey’t ve selâmlık bulunan iç avluyu hâvî... cemî’-i menziline de vakfetti. Mahmiye-i mezbûre mahallâtından Nişancı mahallesinde kâin, üzerinde iki oda bulunan bir dükkânı hâvî ... cemî’-i menziline vakfetti. ... otuz sekiz kapılı, her kapısı fevkânî ve tahtânî iki odayı hâvî, helâyı, avluyu, sükkân-ı hucurât ile müşterek kullanılan su kuyusunu müştemil olan... cemî’-i hucurâtı da cümle hudûdu ve tevâbi’i ile vakfetti. ... fevkânî dört bey’ti, fırını, helâyı, tahtapûşu, üç tahtânî bey’ti, su kuyusunu, fırını, mahzen-i kebîri, on beş zirâ’ ölçüsünde arz-ı hâliyeyi hâvî... cemî’-i	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi: 21 Numaralı Sicil, 12: 45-52.</i>

	menziline cümle hukûku ile vakfetti. Yine mahalle-i mezbûrede vâki' olup dört bey'ti, iki fırını, su kuyusunu, kireçhâne, boya dükkânını, buzhâneyi hâvî... cemî'-i menziline cümle hukûku ile vakfetti. Dâhil-i bâb-ı Balat'ta vâki', üzerinde iki oda bulunan... üç dükkânını vakfetti. Ebvâb-ı medîne-i mastûradan Bâb-ı Cebe Ali'de kâin, Ayasofya-i kebîr Vakfî'na ödenen senevî mukâta'ası on beş akçe olan kayıkhanesini vakfetti. Dâhil-i bâb-ı Fener'de vâki... cemî'-i dükkânını vakfetti... meyve ağaçlarını ve sebzeleri hâvî, ... cemî'-i bostanını vakfetti... sekiz odasını ki altlarında iki mahzenli iki dükkân bulunan cihet-i garbîde vâki' beş oda ve altlarında üç dükkân ve üç mahzen bulunan cihet-i şarkîde vâki' üç odayı hâvîdir; ... cemî'-i hucurât-ı mezkûreyi de cümle tevâbi' ve hukûku ile vakfetti... cemî'-i dükkânını da evânî-i nuhâsiyesi ile birlikte cümle hukûku ile vakfetti... cemî'-i dükkânını dahî âmmе-i hukûkuyla vakfetti... cemî'-i dükkânı da kâffe-i hukûku ve menâfî'i ile vakfetti... altı dükkân ve beş odasını dahî cümle hukûku ve tevâbi'i ile vakfetti. on odasını vakfetti... değirmenini vakfetti... iki bahçesini cümle hudûdu ve hukûku ile vakfetti... diğer bir bahçesini de cümle hudûdu ve hukûku ile vakfetti... bahçesini de cümle hukûku ile vakfetti... bahçesini cümle hukûku ile vakfetti... odalarını vakfetti... mum dükkânındaki hissesini vakfetti... Fe-men beddelehû ba'de mâ sem'ihî feinnemâ ismuhû ale'l-lezîne yübeddilûnehû innallâhe semî'un alîm ve ecrû'l-vâkıf ve'l-hâkim ala'llâhi'l-kerîm..."	
811	"... silk-i mülk-i sahîhinde bulunan, mahalle-i mesfûrede vâki', üzerinde fevkânî bir bey't bulunan tahtânî bir beyti, selâmlığı, helâyı ve avluyu hâvî bulunan, ... cemî'-i mülkünü cümle tevâbi' ve levâhıkı ve kâffe-i merâsimi ve tarâ'ıkı ile mülk-i sahîhinden ifrâz edip niyet-i hâlise ve taviyye-i sâfiye ile vakfedip habsettiğini vekâlet-i mahkiyyesi hasebiyle bi'l-vekâle ikrâr ve i'tirâf etti... Fe-men beddelehû ba'de mâ sem'ihî feinnemâ ismuhû ale'l-lezîne yübeddilûnehû innallâhe semî'un alîm ve ecrû'l-vâkıf el-merkûm ale'l-hayyi'l-kayyum..."	İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi: 21 Numaralı Sicil, 12: 66-67.
812	"... sâhibi ve mâliki olduğu, mahalle-i merkûmede vâki', altında altı dükkân bulunan, birbirine bitişik fevkânî beş odayı, ahır, su kuyusunu, abdesthâneyi, helâyı ve müşterek kapılı avluyu hâvî... cemî'-i ebniyesini cümle tevâbi' ve levâhıkı ve kâffe-i merâsim ve mürâfıkı ile, niyet-i kâfiye ve azîmet-i vâfiye ile silk-i mülk-i sahîhinden ifrâz ve temyîz ile habsedip vakfettiğini vekâlet-i mahkiyyesi hasebiyle ikrâr ve i'tirâf ett... Fe-men beddelehû ba'de mâ sem'ihî feinnemâ ismuhû ale'l-lezîne yübeddilûnehû innallâhe semî'un alîm ve ecrû'l-vâkıf el-merkûm ale'llâh elhayy el-kerîm..."	İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi: 21 Numaralı Sicil, 12: 122-123.
813	"... iç ve dış avlulu, iç avlusu tahtânî kebîr bir bey'ti, bahçeyi, iki küçük bey'ti, mutfığı, kileri, bahçeyi, önünde selâmlığı, su kuyusunu, çeşmeyi, helâyı, içinde köşk bulunan bahçeyi, altında ... selâmlık bulunan ocaklı fevkânî iki bey'ti, altında helâ ve çamaşırhâneyi hâvî, dış avlusu ise merhûm Alâaddin Halîfe vakfına âid senevî mukâtaa-i arzı iki yüz akçe olan arâzi-i mevkûfe üzerinde binâ edilmiş müte'addid bey'tleri, altlarında ahır bulunan üç bey'ti, önlerinde selâmlığı, helâyı, arâzi-i mezkûre üzerine yapılmış bahçeyi, yanlarında odayı, tahtabendi, çeşmeyi, su kuyusunu hâvî,	İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi: 21 Numaralı Sicil, 12: 149-151.

	ilâveten dış avluya muttasıl, Kible tarafında vâki' diğer bir avluyu, onun içinde, altlarında ahır, önlerinde selâmlık bulunan iki bey'ti, fırını, helâyı ve bahçeyi hâvî olup... cemî'-i menzilin cümle tevâbi' ve levâhıkı ve kâffe-i merâsim ve mürâfıkı ile habsedip vakfettiğini ikrâr ve i'tirâf etti... Fe-men beddelehû ba'de mâ sem'ihî fe innemâ ismuhû ale'l-lezîne yübeddilûnehû innallâhe semî'un alîm. Ve ecrû'l-vâkıfe ale'llâhi'lhayyi'l- cevâdi'l-kerîm..."	
814	"... müslümanların namaz kılıp ibâdet etmeleri için câmi'-i şerîf ve câmi'-i şerîfin yanında sıbyâna Kitâb-ı mübîni ta'lîm ve telkîn etmek için bir mekteb inşâ ettirdiğini ve vakfettiğini vekâlet-i mahkiyyesi hasebiyle ikrâr ve i'tirâf etti. Vâkıf bir müddet sonra bu ikisinin ve diğer evkâfının mesâlihi için silk-i mülk-i sahîhinden ifrâz ve temyîz ettiği ... iç ve dış avlulu, iç avlusu fevkânî üç bey'ti, tahtânî bir bey'ti, mutfağı, kileri, selâmlığı, su kuyusunu ve helâyı müştemil olan, dış avlusu ise ahır, tahtânî ve fevkânî bir bey'ti ve helâyı hâvî olan... cemî'-i menzilin vakfetti ... tahtânî bir bey'ti, fevkânî iki bey'ti, ahır, helâyı, eşcâr-ı müsmirreli avluyu hâvî ... menzili ve bitişiğindeki iki dükkânını vakfetti... Fe-men beddelehû ba'de mâ sem'ihî fe-innemâ ismuhû ale'l-lezîne yübeddilûnehû innallâhe semî'un alîm ve ecrû'l-vâkıfı'l-merkûm ala'llâhi'l-hayyi'l-kayyum..."	İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi: 21 Numaralı Sicil, 12: 225-230.
815	"... bir berber dükkânı ve bakkal dükkânı vakf ve habs eylediklerinden sonra şöyle şart eylediler ki... "fe-men beddelehû ba'de mâ semî'ahû feinnemâ ismuhû ale'l-lezîne yübeddilûnehû..."	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi: 3 Numaralı Sicil, 22: 197-200.
816	"... fevkânî ve tahtânî birer bâb evleri, helâyı ve avluyu hâvî ... mülk menzilin cümle tevâbi' ve levâhıkı ve kâffe-i menâfi' ve mürâfıkı ile ... vakfedip hapsedmiştir... Böylelikle vakıf lâzım, müebbed ve muhalled hâle geldi... Fe-men beddelehû ba'demâ sem'ihî fe-innemâ ismuhû ale'l-lezîne yübeddilûnehû..."	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 3 Numaralı Sicil, 13: 335-336.
817	"... tahtânî iki bâb evi, fevkânî küçük bir bâb evi, su kuyusunu, helâ ve avluyu hâvî... mülk menzilin cümle tevâbi' ve levâhıkı ve kâffe-i menâfi' ve mürâfıkı ile hâlis bir niyet ile Allah rızâsı için vakfedip hapsedmiştir... Bu sûretle vakıf lâzım, müebbed ve muhalled bir vakıf hâline geldi... Femen beddelehû ba'demâ sem'ihî fe-innemâ ismuhû ale'l-lezîne yübeddilûnehû..."	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 3 Numaralı Sicil, 13: 362-363.
818	"... menzili, cümle tevâbi' ve levâhıkıyla hasbeten lillâhi te'âlâ vakf-ı sahîh-i şer'î eyleyip ... Fe-men beddelehû ba'de mâ semî'ahû fe-innemâ ismuhû ale'l-lezîne yübeddilûne..."	İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi: 56 Numaralı Sicil, 14: 265-267.
819	"... müştemil olan mülk ebniyeyi cemî' tevâbi' ve levâhıkı ve âmme-i tarâik ve merâfıkı ile niyet-i hâlis ve taviyyet-i vâfiye ile hasbeten lillâhi'l-azîm ve taleben li-merzâti'r-Rabbi'r-rahîm ve hasbeten li rûh-ı resûlihi'l-kerîm vakf-ı müebbed ve habs-i muhalled	İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahke-

	edip şart eyledi ki ... Fe-men beddelehû ba'de mâ semi'âhû fe-innemâ ismuhû ale'l-lezîne yübeddilûne innallâhe semî'un alîm..."	mesi: 56 Numaralı Sicil, 14: 123-127.
820	"... müştemil menzilin mülk binâsını hasbeten lillâhi's-samed vakf-ı muhalled ve habs-i mü'ebbed ile vakf ve hasbî edip şöyle şart eyledim ki ... Femen beddele ba'de mâsemi'ahû fe-innemâ ismuhû ale'l-lezîne yübeddilûne ..."	İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi: 80 Numaralı Sicil, 15: 230-235.
821	"... cemî'-i menzilin cümle tevâbi' ve levâhıkı ve kâffe-i menâfi' ve mürâfıkı ile vakfedip hapsetti... Fe-men beddelehû ba'de mâ sem'ihî fe-innemâ ismuhû ale'l-lezîne yübeddilûnehû..."	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 12 Numaralı Sicil, 16: 953-954.
822	"... müştemil mülk menzilin, hasbeten lillâhi te'âlâ vakf ve haps edip... Femen beddelehû ba'demâ semi'ahû fe-innemâ ismuhû ale'l-lezîne yübeddilûnehû..."	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 12 Numaralı Sicil, 16: 152-154.
823	"... müştemil mülk menzilimi hasbeten lillâhi te'âlâ vakf ve haps edip şöyle şart eyledim ki... Fe men beddelehû ba'de mâ semi'ahû fe-innemâ ismuhû ale'l-lezîne yübeddilûnehû..."	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 12 Numaralı Sicil, 16: 230-232.
824	"... müştemil menzilimi, hasbeten lillâhi'l-aliyyi'l-azîm ve taleben li merzâtî'r-Rabbi'r-rahîm vakf-ı mü'ebbed ve haps-i muhalled edip şöyle şart eyledim ki... vakf-ı mezbûr sahîh ve lâzım oldu. Fe-men beddelehû ba'demâ semi'ahû fe-innemâ ismuhû ale'l-lezîne yübeddilûnehû..."	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 12 Numaralı Sicil, 16: 450-451.
825	"... müştemil menzili bi cümleti't-tevâbi' ve'l-levâhık ve kâffeti'l-menâfi' ve'l-merâfık hasbeten lillâhi te'âlâ ve taleben li merzâtî'r-Rabbi'l-a'lâ vakf ve haps edip şöyle şart eyledim ki... vakf-ı mezbûr bi'l-ittifâk sahîh ve lâzım olup min ba'd nakzına mecâl muhâl oldu. Fe-men beddelehû [ba'de]mâ semi'ahû fe-innemâ ismuhû ale'l-lezîne yübeddilûnehû..."	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 12 Numaralı Sicil, 16: 711-713.
826	"... müştemil olan mülk menzilimi cümle tevâbi' ve levâhıkı ve âmme-i hukûk ve merâfıkı ile vakf-ı sahîh-i mü'ebbed ve haps-i sarîh-i muhalled ile vakf ve haps edip şöyle şart ve ta'yîn eyledim ki; menâzil-i mezbûre icâre-i mu'accele ve müeccele ile icâr olunup bi fazlillâhi... fe-men beddelehû ba'demâ semi'ahû fe-innemâ ismuhû ale'l-lezîne yübeddilûnehû..."	İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 12 Numaralı Sicil, 16: 770-773.
827	"... menzilimi bi cümleti't-tevâbi' ve'l-levâhık ve kâff eti'l-hukûk ve merâfık hasbeten lillâhi'l-meliki'l-vehhâb ve taleben li's-sevâb... vakf-ı sahîh-i şer'î ile vakf ve haps edip şöyle şart eyledim ki... fe-	İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mah-

	men beddelehû ba‘de mâ semi‘ahû fe-innemâ ismuhû ale‘llezîne yübeddilûnehû...”	kemesi: 3 Numaralı Sicil, 17: 92-93.
828	“... müştemil olan menzilimin binâsını ve‘l-hâsıl bu mahalle gelince zikr olunan emlakimin küllîsi bi-cümleti‘t-tevâbi‘ ve‘l-levâhık niyet-i hâlîsa ve taviyyet-i sâfiye ile hasbeten lillâhi‘l-azîm ve haseneten li rûh-i Resûlihi‘l-kerîm vakf-ı sahîh-i müebbed ve haps-i sarîh-i muhalled ile vakf ve haps eyledim ve şöyle şart eyledim ki... fe-men beddelehû ba‘de mâ semi‘ahû fe-innemâ ismuhû ale‘llezîne yübeddilûnehû...”	İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi: 3 Numaralı Sicil, 17: 802-809.
829	“... cemî‘-i menzilini cümle hudûdu ve mürâfıkı ve kâffe-i hukûku ve levâhıkı ile vakf edip haps ettiğini ikrâr etti... Tebdîl, tağyîr, taklîl ve teksîri müddet-i hayâtınca kendisine şart etti... menzil-i mezbûr bu sûretle sahîh, lâzım ve müebbeden vakf oldu. Fe-men beddelehû ba‘de mâ semi‘ahû fe-innemâ ismuhû ale‘llezîne yübeddilûnehû...”	İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi: 46 Numaralı Sicil, 19: 97-99.
830	“... müştemil mülk menzilini, bi cümleti‘l-hudûd ve‘l-hukûk hasbeten lillâhi te‘âlâ ve haseneten li rûh-ı rasûlihi‘l-mu‘allâ vakf-ı sahîh-i mü‘ebbed ve habs-i sarîh-i muhalled ile vakf ve habs edip, şöyle şart ve ta‘yîn eyledim ki... Fe-men beddelehû ba‘de mâ semi‘ahû fe-innemâ ismuhû ale‘llezîne yübeddilûnehû...”	İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi: 54 Numaralı Sicil, 20: 103-104.
831	“... müştemil mülk menzilimi cemî‘ tevâbi‘i ve levâhıkı ile hasbeten lillâhi‘l-aliyyi‘l-azîm ve taleben li merdâtî‘r-Rabbi‘r-rahîm vakf-ı sahîh-i şer‘î ve habs-i sarîh-i mer‘î kılıp şöyle şart eyledi ki... fe-men beddelehû ba‘de mâ semi‘ahû fe-innemâ ismuhû alellezîne yübeddilûnehû...”	İstanbul Kadı Sicilleri Hasköy Mahkemesi: 5 Numaralı Sicil, 23: 65-66.
832	“... müştemil mülk menzilimi cemî‘ tevâbi‘i ve levâhıkı ile hasbeten lillâhi‘l-aliyyi‘l-azîm ve taleben li merdâtî‘r-Rabbi‘r-rahîm vakf-ı sahîh-i şer‘î ve habs-i sarîh-i mer‘î kılıp şöyle şart eyledim ki... fe-men beddelehû ba‘de mâ semi‘ahû fe-innemâ ismuhû alellezîne yübeddilûnehû...”	İstanbul Kadı Sicilleri Hasköy Mahkemesi: 5 Numaralı Sicil, 23: 105-106.
833	“... müştemil olan mülk menzilimi cemî‘ tevâbi‘i ve levâhıkı ile hasbeten lillâhi‘l-aliyyi‘l-azîm ve taleben li merdâtî‘r-Rabbi‘r-rahîm vakf-ı sahîh-i şer‘î ve habs-i sarîh kılıp şöyle şart eyledim ki... fe-men beddelehû ba‘de mâ semi‘ahû feinnemâ ismuhû alellezîne yübeddilûnehû...”	İstanbul Kadı Sicilleri Hasköy Mahkemesi: 5 Numaralı Sicil, 23: 350-351.
834	“... cemî‘-i menzilini cümle tevâbi‘ ve levâhıkı ve kâffe-i menâfi‘ ve merâfıkı ile hasbeten lillâhi‘l-aliyyi‘l-azîm ve taleben li merzâtî‘r-Rabbi‘r-Rahîm niyet-i hâlîse ve taviyye-i vâfiye ile haps edip vakf ettiğini ikrâr ve i‘tirâf etti... Fe-men beddelehû ba‘de mâ semi‘ahû fe-innemâ ismuhû ale‘llezîne yübeddilûnehû...”	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi: 19 Numaralı Sicil, 24: 455-456.
835	“... müştemil mülk menzilimi, cümle tevâbi‘ ve levâhıkı ve kâffe-i menâfi‘ ve merâfıkı ile hasbeten lillâh ve taleben li rızâ‘ihî vakf ve haps edip cümlesini mütevellî-i mezbûre teslim ve şöyle şart	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi: 37

	eyledim ki... vakf-ı merkûm sahîh ve lâzım oldu. Fe-men beddelehû ba'demâ semi'ahû fe-innemâ ismuhû ale'llezîne yübeddilûnehû...”	<i>Numaralı Sicil,</i> 25: 451-454.
836	“... mülk menzilini kapı hâricinde olan namâzgâh ve kurbunda su ve havuz ve eşcârı müstemil mekâbir sofasıyla bi cümleti't-tevâbi' ve'l-levâhık ve kâffeti'l-hukûk ve'l-merâfık vakf-ı sahîh-i şer'î ve habs-i sarîh-i mer'î ile vakf ve habs edip şöyle şart eyledi ki... fe-men beddelehû ba'de mâ semi'ahû fe-innemâ ismuhû ale'llezîne yübeddilûnehû...”	<i>İstanbul Kadı Si-</i> <i>cilleri Eyüp</i> <i>Mahkemesi: 61</i> <i>Numaralı Sicil,</i> 27: 240-243.
837	“... muhtevî mülk menzilimi cemî'-i tevâbi' ve levâhıkı ve âmme-i menâfi' ve merâfıkı ile hasbeten li'llâhi'l-azîm ve hereben min ikâbihi'l-elîm yevme lâ yenfa'u mâlûn ve lâ benûn illâ men etallâhe bi kalbin selîm malından ifrâz ve vakf-ı sâlih-i muhalled ve haps-i sarîh-i müebbed ile vakf ve haps edip şöyle şart ve ta'yîn eyledim ki... Fe-men beddelehû ba'de mâ semi'ahû fe-innemâ ismuhû ale'llezîne yübeddilûnehû...”	<i>İstanbul Kadı Si-</i> <i>cilleri Eyüp</i> <i>Mahkemesi: 74</i> <i>Numaralı Sicil,</i> 28: 162-164.
838	“... müstemil mülk menzilimi bi cümleti't-tevâbi' ve'l-levâhık ve kâffeti'l-menâfi' ve'l-merâfık bundan akdem hasbeten lillâhi'l-azîm ve hereben min ikâbihi'l-elîm, yevme lâ-yenfa'u mâlûn ve lâ benûn illâ men etallâhe bi kalbin selîm, vakf-ı sahîh-i muhalled ve haps-i sarîh-i müebbed ile vakf ve haps edip şöyle şart ve ta'yîn eyledim ki... Fe-men beddelehû ba'de mâ semi'ahû fe-innemâ ismuhû ale'llezîne yübeddilûnehû...”	<i>İstanbul Kadı Si-</i> <i>cilleri Eyüp</i> <i>Mahkemesi: 74</i> <i>Numaralı Sicil,</i> 28: 318-321.
839	“... mülk bağ ve bostanını cemî' hukûk ve merâfıkı ve âmme-i rûsûm ve tarâyıkı ile hasbeten lillâhi's-samed vakf-ı sahîh-i müebbed ile vakf ve haps edip şöyle şart ve ta'yîn eyledi... vakf-ı mezbûr vakf-ı sahîh ve lâzım ve müebbed ve kâim oldu femen beddelehû ba'de mâ semi'ahû fe-innemâ ismuhû ale'llezîne yübeddilûne...”	<i>İstanbul Kadı Si-</i> <i>cilleri Eyüp</i> <i>Mahkemesi: 90</i> <i>Numaralı Sicil,</i> 31: 72-75.
840	“... müstemil mülk menzilimi dahî cemî' tevâbi' iyle hasbeten lillâhi's-samed vakf-ı sahîh-i müebbed ile vakf ve haps edip şöyle şart ve ta'yîn eyledim ki... fe-men beddelehû ba'de mâ semi'ahû fe-innemâ ismuhû ale'l-lezîne yübeddilûne...”	<i>İstanbul Kadı Si-</i> <i>cilleri Eyüp</i> <i>Mahkemesi: 90</i> <i>Numaralı Sicil,</i> 31: 289-291.
841	“... müstemil menzili ve menzil-i mezbûra muttasıl olan üç bâb mülk dükkânlarımı, cemî'sin malımdan ifrâz edip ed-dünyâ mezra'atü'lâhire hadîs-i şerîfi mücebince hasbeten lillâhi's-samed vakf-ı sahîh-i müebbed ile vakf ve haps edip şöyle şart ve ta'yîn eyledim ki... fe-men beddelehû ba'demâ semi'ahû fe-innemâ ismuhû ale'llezîne yübeddilûnehû...”	<i>İstanbul Kadı Si-</i> <i>cilleri Eyüp</i> <i>Mahkemesi: 90</i> <i>Numaralı Sicil,</i> 31: 528-530.
842	“... cemî'-i menzilini cümle hudûd ve kâffe-i hukûkuyla niyet-i hâlise ile haps edip vakf etti... Böylece vakıf müttefekun aleyh tebdîl ve tağyîri hiç bir şekilde ve hiç bir sebeble câiz olmayan lâzım bir vakıf oldu. “Fe-men beddelehû ba'de mâ semi'ahû fe-innemâ ismuhû ale'llezîne yübeddilûnehû...”	<i>İstanbul Kadı Si-</i> <i>cilleri Galata</i> <i>Mahkemesi: 7</i> <i>Numaralı Sicil,</i> 33: 56-57.
843	“... cemî'-i menzilini, niyet-i hâlise ile cümle hudûdu ve kâffe-i hukûkuyla vakf ve haps edip sebîl kılıp tasadduk ettiğini ikrâr ve	<i>İstanbul Kadı Si-</i> <i>cilleri Galata</i> <i>Mahkemesi: 7</i>

	i'tirâf etti... Fe-men beddelehû ba'de mâ semi'ahû fe-innemâ ismuhû ale'llezîne yübeddilûnehû..."	<i>Numaralı Sicil,</i> 33: 124-125.
844	"... cemî' mülk menziline cümle hukûku ve merâfıkı ve kâffe-i hudûdu ve menâfi'i ile vakf etti... Fe-men beddelehû ba'de mâ semi'ahû fe-innemâ ismuhû ale'llezîne yübeddilûnehû..."	<i>İstanbul Kadı Si-</i> <i>cilleri Galata</i> <i>Mahkemesi: 15</i> <i>Numaralı Sicil,</i> 34: 83-84.
845	"... cemî' menziline niyet-i hâlise ve taviyye-i sâfiye ile haps edip vakf ettiğini ikrâr ve i'tirâf etti... Fe-men beddelehû ba'de mâ semi'ahû fe-innemâ ismuhû ale'llezîne yübeddilûnehû..."	<i>İstanbul Kadı Si-</i> <i>cilleri Galata</i> <i>Mahkemesi: 15</i> <i>Numaralı Sicil,</i> 34: 98-100.
846	"... menzilin yarısını Yasemin bt. Abdullah ve Selim bt. Abdullah nâm âzâdlı câriyelerine, diğer yarısını da Mehmed b. Hasan er-Râcil ve Yusuf b. Hasan er-Râcil nâm kimesnelerin ve onların evlâdının, batnen ba'de batnin ve karnen isra karnin evlâd-ı evlâdının, evlâd-ı evlâd-ı evlâdının istifâdesi için haps edip vakf etti... Fe-men beddelehû ba'de mâ semi'ahû fe-innemâ ismuhû ale'llezîne yübeddilûnehû..."	<i>İstanbul Kadı Si-</i> <i>cilleri Galata</i> <i>Mahkemesi: 15</i> <i>Numaralı Sicil,</i> 34: 110.
847	"... cemî' menziline cümle hudûdu ve kâffe-i hukûku ile, niyet-i sâfiye ve taviyye-i vâfiye ile haps edip vakf ettiğini ikrâr ve i'tirâf etti... Fe-men beddelehû ba'de mâ semi'ahû fe-innemâ ismuhû ale'llezîne yübeddilûnehû..."	<i>İstanbul Kadı Si-</i> <i>cilleri Galata</i> <i>Mahkemesi: 15</i> <i>Numaralı Sicil,</i> 34: 162-163.
848	"... cemî' menziline cümle hudûdu ve tevâbi' ve kâffe-i hukûku ve menâfi'i ile haps edip vakf etti.... "Fe-men beddelehû ba'de mâ semi'ahû fe-innemâ ismuhû ale'llezîne yübeddilûnehû..."	<i>İstanbul Kadı Si-</i> <i>cilleri Galata</i> <i>Mahkemesi: 15</i> <i>Numaralı Sicil,</i> 34: 163-164.
849	"... cemî' menziline cümle tevâbi' ve levâhıkı ve kâffe-i menâfi' ve merâfıkı ile, niyet-i hâlise ve taviyye-i sâfiye ile haps edip vakf ettiğini ikrâr ve i'tirâf etti... Fe-men beddelehû ba'de mâ semi'ahû fe-innemâ ismuhû ale'llezîne yübeddilûnehû..."	<i>İstanbul Kadı Si-</i> <i>cilleri Galata</i> <i>Mahkemesi: 15</i> <i>Numaralı Sicil,</i> 34: 199-202.
850	"... cemî' mülk menziline cümle hudûdu ve kâffe-i hukûkuyla niyet-i hâlise üze haps edip vakf ettiğini ikrâr ve i'tirâf etti... Fe-men beddelehû ba'de mâ semi'ahû fe-innemâ ismuhû ale'llezîne yübeddilûnehû..."	<i>İstanbul Kadı Si-</i> <i>cilleri Galata</i> <i>Mahkemesi: 15</i> <i>Numaralı Sicil,</i> 34: 224.
851	"... cemî' mülk menziline cümle tevâbi' ve levâhıkı ve kâffe-i hukûku ve merâfıkı ile niyet-i hâlise ve taviyyet-i sâfiye üze haps ve vakf ettiğini ikrâr etti... Fe-men beddelehû ba'de mâ semi'ahû fe-innemâ ismuhû ale'llezîne yübeddilûnehû..."	<i>İstanbul Kadı Si-</i> <i>cilleri Galata</i> <i>Mahkemesi: 20</i> <i>Numaralı Sicil,</i> 35: 67-68.

852	“... cemî’ menziline cümle hudûdu ve kâffe-i hukûku ile niyet-i hâlisâ ve taviyye-i sâfiye üzre haps vakf ettiğini ikrâr ve i’tirâf eyledi... Fe-men beddelehû ba’de mâ semi’ahû fe-innemâ ismuhû ale’llezîne yübeddilûnehû...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi: 20 Numaralı Sicil, 35: 147-148.</i>
853	“... dört fevkânî bey’ti, at ahırını, sığır ahırını, matbahı, iki anbarı, fırını, hamamı, akmayan çeşmeyi müstemil olan çiftlik deyû ma’rûf cemî’ menziline ve sâhibine intimâ’ı ile şöhreti sebebiyle tahdîdden müstağnî bulunan dört kıt’a üzüm bağını cümle tevâbi’ ve levâhıkı ve âmme-i menâfi’ ve merâfıkı ile niyet-i hâlisâ ve taviyyet-i sâfiye ile haps ve vakf ettiğini ikrâr ve i’tirâf etti... Femen beddelehû ba’de mâ semi’ahû fe-innemâ ismuhû ale’llezîne yübeddilûnehû...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi: 20 Numaralı Sicil, 35: 163-165.</i>
854	“... cemî’ menziline cümle tevâbi’ ve levâhıkı ve âmme-i menâfi’ ve merâfıkı ile ve niyet-i hâlisâ ve taviyyet-i sâfiye üzre haps, vakf, tasadduk ve te’bîd eylediğini ikrâr ve i’tirâf eyledi... Fe-men beddelehû ba’de mâ semi’ahû fe-innemâ ismuhû ale’llezîne yübeddilûnehû...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi: 20 Numaralı Sicil, 35: 176-177.</i>
855	“... cemî’ menziline cümle tevâbi’ ve levâhıkı ile ve niyet-i hâlisâ ve taviyyet-i sâfiye üzre hasbeten lillâhi’l-azîm ve ibtigâen li vechi’l-kerîm te’bîd, tasadduk, haps ve vakf eyledi... Fe-men beddelehû ba’de mâ semi’ahû fe-innemâ ismuhû ale’llezîne yübeddilûnehû...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi: 20 Numaralı Sicil, 35: 213-214.</i>
856	“... cemî’ mülk menziline cümle tevâbi’ ve levâhıkı ve kâffe-i hukûk ve merâfıkı ile hasbeten lillâhi’l-kerîm ve haseneten li rûhi Resûlihi’l-halîm ve hereben mine’lazâbi’l- elîm yevme lâ yenfa’u mâlûn ve lâ benûn illâ men etallâhe bi kalbin selîm, niyet-i hâlisâ ve taviyyet-i sâdıkâ ve vâfiye ile haps ve vakf ettiğini ikrâr ve i’tirâf etti... Fe-men beddelehû ba’de mâ semi’ahû fe innemâ ismuhû ale’llezîne yübeddilûnehû...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi: 20 Numaralı Sicil, 35: 332-334.</i>
857	“... cemî’ menziline cümle tevâbi’ ve levâhıkı ve âmme-i menâfi’ ve merâfıkı ile niyet-i hâlisâ ve taviyyet-i sâfiye ile haps ve vakf ettiğini ikrâr etti... Fe-men beddelehû ba’de mâ semi’ahû fe innemâ ismuhû ale’llezîne yübeddilûnehû...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi: 20 Numaralı Sicil, 35: 391-392.</i>
858	“... kendi mâlım ile binâ eylediğim sikâyeyi ve ona muttasıl üç bâb dükkânları ve bunların üzerlerinde olan bir kahvehâne ve sekiz bâb odaları hasbeten lillâhi Te’âlâ vakf ve tesbîl eyledim ve şöyle şart eyledim ki... Femen beddelehû ba’de mâ semi’ahû fe-innemâ ismuhû ale’llezîne yübeddilûnehû...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi: 46 Numaralı Sicil, 38: 111-112.</i>
859	“... yirmi üç bâb odaları ve altında vâki’ bir ekmekçi fırını ve on altı adet dükkânlar ve üç bâb kule odaları demekle ma’rûf odalarımı hasbeten lillâhi te’âlâ vakf-ı sahîh-i müeyyed ile vakf ve haps edip şöyle şart eyledim ki... Fe-men beddelehû ba’de mâ semi’ahû fe-innemâ ismuhû ale’llezîne yübeddilûnehû...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi: 90 Numaralı Sicil, 40: 86-91.</i>
860	“... menziline niyet-i hâlisâ ve taviyye-i sâfiye üzre hasbeten lillâhi’lazîm ve taleben li merzâti rabbihi’r-rahîm yevme lâ yenfe’u	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Galata</i>

	mâlûn velâ benûn illâ men etallâhe bi kalbin selîm, haps edip vakf ettiğini ikrâr ve i'tirâf eyledi... Fe-men beddelehû ba'de mâ semî'ahû fe-innemâ ismuhû ale'llezîne yübeddilûnehû..."	<i>Mahkemesi: 90 Numaralı Sicil, 40: 178-179.</i>
861	"... mülk odalarımı cemî' levâzım ve müştemilâtı ile hasbeten lillâhi te'âlâ ve haseneten li rûhi rasûlihi'l-mu'allâ bi niyetin sâfiyetin vâfiyetin vemusîbetin li ecr-i azîm ve taviyyetin hâlisatin kâfiyetin mûsılâtın ilâ dâri'n-na'îm vakf-ı sahîh-i şer'î ve haps-i sarîh-i mer'î edip şöyle bilesiz... "Fe-men beddelehû ba'de mâ semî'ahû fe-innemâ ismuhû ale'llezîne yübeddilûnehû..."	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi: 90 Numaralı Sicil, 40: 290-294.</i>
862	"... müştemil olan mülk menzilimi hasbeten lillâhi te'âlâ ve taleben li merzâtı rabbihi'l-a'lâ bin altmış dokuz senesi Muharremü'l harâmının yirmi beşinci günü kasaba-i merkûmede hilâfeten müvellâ olan es-Seyyid Ahmed Efendi huzûrunda vakf [ve] haps edip... Fe-men beddelehû ba'de mâ semî'ahû fe-innemâ ismuhû ale'llezîne yübeddilûnehû..."	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi: 90 Numaralı Sicil, 40: 334-336.</i>
863	"... Hasankeyflizâde el-Hâc Mustafa Ağa vakf eylediği dekâkîn ve hânelerin vakfiyesi suretidir... Femen beddelehû ba'de mâ semî'ahû fe-innemâ ismuhû alellezîne yübeddilûnehû..."	<i>Diyarbakir Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3712 numaralı sicil, 2: 278.</i>
864	"... yedi kıt'a mülk tarlalarım hasbeten lillahi te'âlâ vakf-ı sahîh-i müebbed ve habs-i sarîh-i muhalled ile vakf ve habs edip şöyle şart eyledim ki... fe-men beddelehû ba'de mâ semî'ahû fe-innemâ ismuhû alellezîne yübeddilûnehû..."	<i>Diyarbakir Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3712 numaralı sicil, 2: 285.</i>
865	"... müştemil mülk menzilimi bi-cümleti't-tevâbi' ve'l-levâhık ve kâffeti'l-hukûk ve'l-merâfıkıyla hasbeten lillahi'l-meliki's-samed vakf-ı sahîh-i müeyyed ve habs-i sarîh-i muhalled ile vakf ve habs edip şöyle şart eyledim ki... Femen beddelehû ba'de mâ semî'ahû fe-innemâ ismuhû alellezîne yübeddilûnehû..."	<i>Diyarbakir Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3743 numaralı sicil, 5: 95.</i>
866	"... müştemil mülk menzilimi bi-cümleti't-tevâbi' ve'l-levâhık ve kâffeti'l-hukûk ve'l-merâfıkıyla hasbeten lillahi'l-meliki's-samed vakf-ı sahîh-i müeyyed ve habs-i sarîh-i muhalled ile vakf ve habs edip şöyle şart eyledim ki... Femen beddelehû ba'de mâ semî'ahû fe-innemâ ismuhû alellezîne yübeddilûnehû..."	<i>Diyarbakir Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3743 numaralı sicil, 5: 97.</i>
867	"... bir bâb menzilimi ve dekâkîn ve bâğımı bi-cemî'i't-tevâbi' ve'l-levâhık hasbeten lillahi'l-azîm ve taleben li-merzâtı'r-rahîm ve ibtigâ-i li-vechi'l-kerîm vakf-ı sahîh-i şer'-i müeyyed ve muhalled ve habs-i sarîh-i mer'î ile vakf ve habs edip ve şöyle şart ve ta'yîn eyledim ki... Fe-men beddelehû ba'de mâ semî'ahû fe-innemâ ismuhû alellezîne yübeddilûnehû..."	<i>Diyarbakir Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3754 numaralı sicil, 3: 353.</i>

868	“... müştemil menzilimi li-vechillahi te‘âlâ vakf edip şerâit-i mezkûre tertîb eyledim ki... Fe- men beddelehû ba‘de mâ semi‘ahû fe-innemâ ismuhû alellezîne yübeddilûnehû...”	<i>Diyarbakir Şer‘iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3754 numaralı sicil, 3: 401.</i>
869	“... müştemil menzilimi bi-cemî‘i’t-tevâbi‘ hasbeten lillahi te‘âlâ vakf-ı sahîh-i müeyyed ve habs-i sarîh-i muhalled ile vakf ve habs edip... Fe-men beddelehû ba‘de mâ semi‘ahû fe-innemâ ismuhû alellezîne yübeddilûnehû...”	<i>Diyarbakir Şer‘iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3754 numaralı sicil, 3: 470.</i>
870	“... müştemil menzilimi bi-cemî‘i’t-tevâbi‘ ve'l-levâhık hasbeten lillahi te‘âlâ vakf-ı sahîh-i müeyyed ve habs-i sarîh-i muhalled ile vakf ve habs edip şöyle şart eyledim ki... Fe-men beddelehû ba‘de mâ semi‘ahû fe-innemâ ismuhû alellezîne yübeddilûnehû...”	<i>Diyarbakir Şer‘iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3754 numaralı sicil, 3: 478.</i>
871	“... bâğçe ve konağı mezkûr Mehmed ferdî hasbeten lillahi te‘âlâ vakf-u habs edip şerâitini şöyle şart eyledi ki... fe-men beddelehû ba‘demâ semi‘ahû fe-innemâ ismuhû alellezîne yübeddilûnehû...”	<i>Diyarbakir Şer‘iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3749 numaralı sicil, 7: 255.</i>
872	“... Mahmud b. Mustafa, müvekkili-i mezbûrunun mahmiye-i Kostantıniyye‘de vâki‘ Balaban Ağa mahallesinde kâin altlarında ahır bulunan üç fevkânî bey‘ti ve helâyı müştemil ve iki taraftan tarîk-i âm diğer taraftan merhûm Seydi Vakfı ve diğer taraftan da merhûm Şehâbeddin Bey‘ Vakfı ile mahdûd mülk menzilini vakfettiğini ikrâr etti ... bir cild Islâhu‘l-izâh, bir cild Kuduri, bir cild Hindî Şerhu‘l-Kâfiye fi‘n-nahv ve bir cild Câmi Şerhu‘l-Kâfiye adlı kitâbları vakfetti... Vâkıf-ı mezbûr ayrıca hâlis-i malından ayırarak senelik ona on bir rıbh üzere istiğlâl edilmesi şartıyla râyicü‘l-vakt yetmiş bin akçeyi de vakfetti. Hâkim-i müşârun ileyh, meblağ-ı mezbûrun vakfiyetinin sıhhatine, lüzûmuna ve cemî‘ şerâitin husûsen ve umûmen sıhhatine hükmetti ...Fe-men beddelehû ...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Balat Mahkemesi: 2 Numaralı Sicil, 11: 64-67.</i>
873	“... اشتراط عدم الاستبدال، هو الشائع المشهور في هذه الأزمنة، ويؤكدون في كتب الأوقاف عليه، ويقتبسون قول الله تعالى ﴿فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ فَأَيُّمَا إِثْمَهُ عَلَى الَّذِينَ يَبْدُلُونَهُ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾، فيجب الاعتناء بمعرفة حكمه...”	<i>Kınalızâde Ali Efendi, “Risâle fî isti‘cârî‘l-evkâf ve istibdâlihâ”, 90.</i>
874	“... sülûs mâlından beş yüz guruşu vasiyyeti üzere hasbeten lillâhi te‘âlâ vakf-ı sahîh-i mü‘ebbed ile vakf ve habs edip şöyle şart eyledim ki... vakf-ı mezbûr sahîh ve lâzım olup ... fe-men beddelehû fe-kad ıkterefe ismen azîmen...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi: 54 Numaralı Sicil, 20: 224-225.</i>

875	“... müstemil mülk menzili vakf-ı merkûm malı ile yirmi beş bin akçe-ye bi-tariki’l-istiglâl iştirâ idüp lâkin mürûr-i eyyâm ile menzil-i mezkûr harâbe müşrif olup ... nakz-ı merkûmı arsasıyla, mesfûr Mehmed Çelebi’ye meblağ-ı merkûma bey’ ve teslim edip ol dahî vâkıf-ı merkûm Asam Çelebi vakfiye-i mamulûn bihâsında nukûdî, akâra tebdil oluna deyü şart etmeğin ber müceb-i şart-ı vâkıf, menzil-i merkûmı vakıf için iştirâ edip ...”	<i>Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul’unda Sosyo-Ekonomik Yaşam</i> , 5: 449-450.
876	“... Hâlis-i malımdan ve mahz-ı menâlimden râyicü’l-vakt yirmi bin akçe-i Osmânî çıkarıp niyet-i hâlise ile bunu haps edip vakf ettim... Vakfiyeyi tebdil hakkını önceki vakıfda olduğu üzere kendime âid kıldım...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi: 19 Numaralı Sicil</i> , 24: 59-61.
877	“... Hâlis-i malımdan ve mahz-ı menâlimden râyicü’l-vakt yirmi bin akçe-i Osmânî çıkarıp niyet-i hâlise ile bunu haps edip vakf ettim... Vakfiye-i sâbıkada tebdil bana münhasır olduğundan asl-ı mâlın zâyî’ olmasından havf ederek cemî’-i meblağ-ı mezbûrun bu minvâl üzere istirbâh edilmesini şart ettim ribhden Allah’ın rızık olarak verdiğinin tamâmını önceki vakfiyede olduğu üzere müddet-i hayâtımca kendime ta’yîn ettim. Vakfiyeyi tebdil hakkını önceki vakıfda olduğu üzere kendime âid kıldım...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi: 19 Numaralı Sicil</i> , 24: 59-61.
878	“... Kudüs-i şerîfde vâki’ Mîr Yakub Kenîsâsı Çorbahânesi fukarâsına vakf-u habs ve tescîl-i şer’î ile’l-mütevellî eyledik ve şerâiyitini şöyle şart eyledik ki... menzil-i mezbûrun vakfiyetinin sıhhat-i lüzûmuna hüküm taleb ederim” dedikde hâkim-i hâsim-i müstetâb-ı muvakkı’-ı sadr-ı kitâb tûbâ lehû ve hüsn-meâb efendi hazretleri ba’det-teemmül cânib-i vakfî evlâ görüp menzil-i mezkûrun vakfiyetinin sıhhat-i lüzûmuna hükm-i sahîh-i şer’î ve kazâ-i sarîh-i mer’î olunup min ba’d tebdil-ü tefsîrine muhâl olduğu...”	<i>Diyarbakir Şer’iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3787 numaralı sicil</i> , 8: 529.
879	“... vâkıf-ı mezbûrun... bir tebdil hücceti vardır... asl-ı vakf: hânehâ-i bey’teyn-i süfliyeyn... iş bu hudut ile mahdûd olan menzil, vâkıf-ı mezkûr İbnü’n-Neccâr mahallesinde vakfettiği menzilden bedeldir. İbnü’n-Neccâr mahallesinde vakfettiği menzil, haraba müşrifdir diye emr-i pâdişâhî ile vâkıf-ı mezbûrun kızları Kadınpaşa ve Şehzâde Hatun satıp, dört mahallede ev almışlar. Halen teftiş olundukta âhar-ı sulehadan bir kimesneye meşrût olmağın zikrolunan dört menzili mezkûr Hacı Mustafa’nın kızı Kadınpaşa sattırıp iş bu Ali Paşa’da zikrolunan menzili alıp vakf-ı mezkûrdan bedel vakfolmasına hükmolundu.”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri</i> , 662-663.
880	“... vakıf için bîkâr odaları bina olunmak vakfa enfa görölüp bey’ olunan menzil, sabıkan bahasından odalar binasına yetmiş altı bin beş yüz elli beş akça sarf olunup... verdiği akçeden arz ile mümkün olmayan bin akçe dahî ribhinden tekmil oluna ve akâr düşerse tebdil oluna...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri</i> , 454.
881	“... şart-ı vâkıfe: ... hüccerat ihrak olup yerinin bedeli Balat kurbunda Tahta Minare mahallesinde fevkani ve tahtani bir menzile tebdil olunmuş.”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri</i> , 594.

882	“... bir berber dükkânı ve bakkal dükkânı vakf ve habs eylediklerinden sonra şöyle şart eylediler ki... akârât-ı merkûme vakf-ı lâzım-ı müseccel kabîlinden olup min ba’d naks ve nakzına mecâl muhal ve iptâl ve tağyîri mümteni’ü’l-ihimâl oldu...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi: 3 Numaralı Sicil, 22: 197-200.</i>
883	“... evleri dahî vakf ettim ... ta’lîm-i fukarâ-i sıbyân ve sıbyân-ı fukarâ-i Müslüman için binâ ettiğim inde’l-ahâlî ma’lûmü’l-hudûd mu’allimhâneyi dahî vakf-ı sahîh edip ve mülkümünden ihrâc edip mahmiye-i Kostantiniyye’de Gül Câmii kurbunda Molla Hüsrev mahallesinde bir fırını ve üstünde bir kahvehâneyi müştemil ... mülkümü dahî vakf edip ... fevkânî dokuz bâb oda ve altlarında mahzenleri ve havlu ve kenîf ve iki kuyuyu ve taşradan kapısı olan altı bâb odaları ve altında dört mahzeni ve bir fevkânî deryâya müşrif odayı ve yanında matbahı ve önünde açık hayâtı ve merdiven yanında bir odayı müştemil ... cem’an yirmi bâb odalarım dahî vakf edip ... bostanı dahî vakıf eyledim ... felâ yahillu liahadin mimmen yu’minu bi’llâhi ve’l-yevmi’l-âhiri min hâkimin ev kâdin ev vârisin gâyibin ev hâzırın tağyîru hâze’l-vakf ba’de mâ tekarrere an neskihi’l-mastûr el-muharrer...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi: 84 Numaralı Sicil, 10: 487-492.</i>
884	“... Hasankeyflizâde el-Hâc Mustafa Ağa vakf eylediği dekâkîn ve hânelerin vakfiyesi suretidir... vakf-ı mezbûrdan dekâkîn ve hânelerden mürûr-i zamân ile harâbe ve münhedim ve arz-ı hâliyedir deyü âhar akâr ile tebdîl-ü tağyîr etmeyeler ve iyâzen billahi te’âlâ evlâd-ı evlâd-ı evlâdlarım bi’l-cümle münkarız oldukda Haremeyn-i şerîfeyn fukarâlarına vakf olup, vakf-ı şerîfe mütevellî olanlar zabt edip hâsıl olan gallesinden ta’mîr u termîmini görüp ziyâde gallesini fukarâ-yı mezbûrûna sarf için îsâl ve irsâl oluna deyü fârigan ani’ş-şevâgil mütevellî-yi mezbûre Hâce Hamide Hâtûn’a teslîm eyledim...”	<i>Diyarbakir Şer’iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3712 numaralı sicil, 2: 278.</i>
885	“... Asl-ı vakf: ... zikrolunan menzil, tağyir olunup Mevlâna Perviz b. Abdullah imzasıyla bir menzil-i âhara tebdil hücceti vardır...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri, 362.</i>
886	“... Üsküdar mahallâtından mahalle-i ... hanım sâhibi ve mâliki olduğu râyiç fi’l-vakt ... bin akçeyi vakfedip mütevellî nasbettiği Hürrem b. Abdullah’a teslîm etti ... Hâkim de nakit vakfını sahîh gören eimme-i müçtehidîn kavline uyarak ve diğer tescil şartlarının da yerinde olduğunu görerek vakfın sıhhat ve lüzumuna hükmetti. Böylece meblağ-ı mezbûr tebdîl ve tağyîri asla câ’iz olmayacak şekilde müseccel bir vakıf hâline geldi...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi: 2 Numaralı Sicil, 2: 477.</i>
887	“... râyicü’l-vakt iki yüz bin akçesini silk-i mülk-i sahîhinden ifrâz ve mahz-ı menâlinde temyîz edip tasadduk, habs ve vakfetti... Vakf-ı mezbûr bu sûretle, Allah’a meleklerine, kitâblarına, resûllerine ve âhiret gününe îmân eden bir kimesne için tağyîri, tebdîli, iptâlî ve ta’tîlî câ’iz olmayacak şekilde sahîh, lâzım, müebbed ve müseccel hâle geldi...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi: 21 Numaralı Sicil, 12: 143-145.</i>
888	“... râyicü’l-vakt beş bin akçesini silk-i mülk-i sahîhinden ifrâz ve mahz-ı menâlinde temyîz edip niyet-i sâfiye ve azîme-i kâfiye ile habs ve vakfettiğini ikrâr ve i’tirâf etti... Vakf-ı mezbûr bu sûretle	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli</i>

	kimesne için tağyîri, tebdîli, iptâli ve ta'tîli câ'iz olmayacak şekilde sahîh ve lâzım hâle geldi..."	<i>Sadâreti Mahkemesi: 21 Numaralı Sicil, 12: 148-149.</i>
889	"... kendi mâlîmdan üç bin akçe hasbeten lillâhi te'âlâ vakf ve habs ve mütevellî-i mezbûra teslim eyledim... min ba'd vakf-ı mezbûr vakf-ı sahîh ve lâzım olup, nakzı muhâl ve tağyîr ve tebdîli mümteni'ü'l-ihimâl oldu..."	<i>İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 3 Numaralı Sicil, 13: 275-276.</i>
890	"... müvekkilem mezbûre Fâtıma Hâtun târih-i kitâbdan üç sene mukaddem ahlâs-ı mal ve etyab-ı menâlınden tâmmü'l-vezn sahîhü'l-ayâr bin iki yüz esedî gurusunu ifrâz ve kemâl-i imtiyâz ile mümtâz kıldıktan sonra hasbeten lillâhi'l-meliki'l-cemîl vakf ve tesbîl edip şöyle şart eyledi ki... vakf-ı mezbûr sahîh ve lâzım olup tebdîl ve tağyîrine mecâl muhâl oldu."	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi: 3 Numaralı Sicil, 17: 236-238.</i>
891	"... iki yüz akçesini her gün ikindi namazından sonra mescid-i merkûmda Kur'ân-ı azîm ve Furkân-ı kerîmden Amme sûresi'ni okuması ve sevâbını vâkıfe-i mezbûrenin rûhuna hibe etmesi şartıyla merhûm-ı merkûm Emânî Çelebi mescidi'nde imâm olan kişiye şart eyleyip vakf-ı sahîh-i şer'î ve habs-i sarîh-i mer'î ile vakf ve habs eyledikten sonra... tebdîli ve tağyîri ve naksı ve ta'tîli câiz değildir..."	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi: 3 Numaralı Sicil, 22: 181-183.</i>
892	"... râyicü'l-vakt on sekiz bin akçesini haps edip vakf ettiğini ikrâr ve i'tirâf etti... Hâkim-i mûmâileyh de bu vakfın sıhhatine ve şerâit-i mezbûre dâhilinde artık bundan sonra tağyîr, tebdîl, imhâl ve ta'tîli câiz olmamak üzere husûsen ve umûmen lüzûmuna hüküm etti ve huzûrunda tescîl etti..."	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi: 19 Numaralı Sicil, 24: 77-79.</i>
893	"... hasbeten lillâh ve taleben li rızâ'ihî atyeb-i malından yirmi dört bin nakd-i râyic fi'l-vakt fiddî akçeyi mümtâz ve li ecli'l-vakf ihrâc ve mütevellî-i mezbûre teslim edip şöyle şart eylemişti ki... vakf-ı mezbûr alâ cemî'i'l-mezâhib sahîh ve lâzım olup min ba'd nakz ve nakza mecâl muhâl ve tağyîr ve tebdîli adîmü'l-ihimâl oldu..."	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi: 37 Numaralı Sicil, 25: 383-385.</i>
894	"... yirmi iki bin fiddî nakd-i râyic fi'l-vakt akçeyi ifrâz ve hasbeten lillâhi'l-ferdî's- Samed vakf-ı sahîh-i müebbed ve haps-i sarîh-i muhalled ile vakf ve haps edip... min ba'd nakz ve nakzına mecâl muhâl ve tağyîr ve tebdîline imkân mümteni'ü'l-ihimâl olduğu mukarrer oldu..."	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi: 74 Numaralı Sicil, 28: 378-380.</i>
895	"... elinde ve taht-ı tasarrufunda bulundurduğu râyicü'l-vakt yirmi üç bin akçesini hasbeten lillâhi'l-laliyyi'l- azîm ve haseneten li rûhi Resûlihi'l-kerîm te'bîd, tasadduk, haps ve vakf ettiğini ikrâr ve i'tirâf etti... Bu sûretle kimesne tarafından tebdîl ve tağyîri câiz olmayan müebbed ve lâzım bir vakıf oldu. Her kim sû-i fi'liyle ona cür'et ederse Allah'ın ve melâikenin ve insanların laneti üzerine olsun..."	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi: 20 Numaralı Sicil, 35: 328-330.</i>
896	"... sâhibi olduğu ve silk-i mülk-i sahîhinde bulundurduğu râyicü'l-vakt on dört bin akçesini hâlis malından ifrâz ve sâir menâlınden	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Galata</i>

	temyîz edip taleben li sevâbillâhi'l-azîm ve hereben min ikâbihi'l-elîm, niyet-i sâfiye ve taviyyet-i vâfiye ile tasadduk, tesbîl, te'bîd ve vakf eylediğini hâl-i sıhhatinde ikrâr etti... vakıf bu sûretle kimesne tarafından aslâ tebdîl ve tağyîr edilemeyecek şekilde lâzım ve müseccel bir vakıf hâline geldi...”	<i>Mahkemesi: 20 Numaralı Sicil, 35: 408-410.</i>
897	“... silk-i mülk-i sahîhinden ayırdığı râyicü'l-vakt yirmi bin akçeyi hâlis-i malından ve mahz-ı menâlinde ifrâz ettikten sonra vakfedip hapsedti ve meblağ-ı mezbûru, tescîl maksadıyla mütevellî nasb ettiği Kasım b. Abdullah nâm kimesneye teslim etti... Böylece vakf-ı mezbûr, hiç kimesne tarafından tebdîli ve tağyîri asla câiz olmayacak şekilde evzâ'-i şer'iyeye ve kavânîn-i mer'iyeye uygun sahîh, lâzım ve müseccel bir vakıf oldu...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Balat Mahkemesi: 2 Numaralı Sicil, 11: 310-311.</i>
898	“... Raziye bt. Abdullah kibelinden âtiyyü'z-zikr vakıf ikrârına ve tescîl maksadıyla rücû'a vekâleti mefharü'l-ekârim ve'l-a'yân Mukâta'acı Derviş Efendi b. Sadık ve Mahmud b. İsmail nâm kimesnelerin şehâdetleri ile sâbit olan el-Hâc Hasan b. Abdullah meclis-i şer'-i şerîfde hâzır olup müvekkile-i mezbûresinin iş bu vakıf ikrârının kendisinden sudûruna kadar sâhib olduğu silk-i mülk-i sahîhinden ifrâz ve mahz-ı menâlinde temyîz ettiği râyicü'l-vakt kırk bin akçe-i Osmânîsini niyet-i sâfiye ve taviyye-i kâfiye ile hapsedip vakfettiğini vekâlet-i mahkiyyesi hasebiyle ikrâr ve i'tirâf etti... Hâkim-i muşârun ileyh de talebe uygun olarak lüzûm ve te'bîde hükmetti. Meblağ-ı mezbûr bu sûretle tebdîl ve tağyîri câiz olmayacak ve iptâl ve ta'tiline mecâl muhâl olacak şekilde sahîh, lâzım ve müseccel bir vakıf oldu...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi: 21 Numaralı Sicil, 12: 301-302.</i>
899	“... elinde ve taht-ı tasarrufunda bulundurduğu râyicü'l-vakt yirmi üç bin akçesini hasbeten lillâhi'lâliyyi'l-azîm ve haseneten li rûhi Resûlihî'l-kerîm te'bîd, tasadduk, haps ve vakf ettiğini ikrâr ve i'tirâf etti... Bu sûretle kimesne tarafından tebdîl ve tağyîri câiz olmayan müebbed ve lâzım bir vakıf oldu. Her kim sû-i fi'liyle ona cür'et ederse Allah'ın ve melâikenin ve insanların laneti üzerine olsun...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi: 20 Numaralı Sicil, 35: 328-330.</i>
900	“... bir mektebhâne binâ ettiği sâdâtın ve ulemânın ve sulehânın ve ağniyânın ve fukarânın ve sâir tavâif-i ehl-i İslâm'ın oğlancıklarına kırâ'at-i Kur'âniyye ve kitâbet-i hattü'l-latîf ve lûgat ve sarf ve nahiv ve fıkıh ta'lîmi için vakf eyledi... Karye-i mezbûre cümle vâkıf-ı müşârun-ileyhin mülkü olup cemî' hudûdu ve hukûku ve tarîki ve merâfıkı ile ve hukûk-ı dâhile ve hâricesiyle sivâ mâ ahede istisnâ'ehû ma'lûme fi'ş-şer'î ke-arâzi'l-mekâbir ve't-turuki'l-âma vakf eyledi... bir bostan dahi vakf etti ki... beş ocak ve altı ocak oda ve dekâkin ile vakf eyledi... min ba'd lillâhi ve resûlihî ve yevm-i be'as-i nüşûrihî îmân ve ikrâr eden kimesneden bir ferde câiz ve helâl değildir ki bu vakfı tağyîr ve tebdiline veya nakz ve iptâline ya tahrîr-ı ta'tiline kasd ve ikdâm ede...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 12 Numaralı Sicil, 16: 926-934.</i>
901	“... cemî' hadîkasını cümle hudûdu ve merâfıkı ve kâffe-i tevâbi' ve tarâiki ile hâlisane li vechi'llâhi'l-kerîm râciyen li merzâtihî yevme lâ yenfa'u mâlûn ve lâ benûn illâ men etallâhe bi kalbin selîm haps ve vakf etti... “Fe-men sa'a fî nakzihi ve tağyîrihi ve tebdîlihî ve	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi: 20 Numaralı Sicil, 35: 404-406.</i>

	hırâbihî bi tezvîrihî fe aleyhi la'netu'llâhi te'âlâ ve'l-melâiketi ve'n-nâsi ecma'in..."	
902	"... cemî' menzilini cümle hudûdu ve tevâbi'i ve kâffe-i hukûku ve menâfi'i ile niyet-i sâfiye ve taviyye-i vâfiye ile haps ve vakf etti... "Fe-men sa'a fî nakzihî ve tağyîrihî ve tebdîlihî ve hırâbihî bi tezvîrihî fe kad bâ'a bi gadabin mina'llâhi fe-me'vâhu cehennem ve bi'se'l-masîr..."	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi: 20 Numaralı Sicil, 35: 406-407.</i>
903	"... mülk menzilini cemî' hukûku ile vakf ve haps eyleyip süknâsını kayd-ı hayâtda oldukça nefsine şart edip kendiden sonra evlâdına ... hâkim-i mûmâ-ileyh -ahsenallâhu te'âlâ ileyh- lüzûm-ı vakfa hükm-i sahîh-i şer'î ile hükm edip mahkûmun bih olmağla mücmâ'un aleyh ve ma'mûlün bih ve mu'avvelün aleyh olup min ba'd naks ve nakzı muhal ve tebdîl-ü tağyîri mümteni'ü'l-ihtimâl olup ebeden bir ehada usûl ve füsûlünün iptâline kudret ve bir ferde şerâ'it ve zevâbıtının idlâline ruhsat kalmadı..."	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi: 51 Numaralı Sicil, 8: 291-293.</i>
904	"... mülk menzilini cümle hudûdu ve kâffe-i hukûku ile niyet-i hâlisa ve taviyye-i sâfiye üzre hapsedip vakfettiğini ikrâr etti... Vakıf böylece tebdîl ve tağyîri kimesne için câiz olmayacak şekilde tescil edilip sahîh ve lâzım bir vakıf hâlini aldı..."	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Balat Mahkemesi: 2 Numaralı Sicil, 11: 132-133.</i>
905	"... Dizdâr-zâde mahallesinde kâin olan ve kendisi tarafından yaptırılan mescidin mesârifî için ... on tahtânî ve on bir fevkânî odayı vakfedip hapsedtiğini ikrâr ve itirâf etti ... Yine Kadırga Limanı kurbunda vâki' ... üzerinde beş oda bulunan altı dükkânın tamâmını vakfetti. Yine mahmiye-i merkûme mahallâtından İshak Paşa mahallesinde vâki' ... tahtânî iki bey'ti, hamamı, fırını, su kuyusunu müştemil dâhili avluyu, altında ahır bulunan fevkânî bir bey'ti müştemil olan hâricî avluyu hâvî bulunan ... cemî' menzilini vakfetti... Böylece kimesne için tebdîl ve tağyîri câiz olmayacak şekilde vakıf hâline geldi..."	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Balat Mahkemesi: 2 Numaralı Sicil, 11: 318-321.</i>
906	"... Meclis-i şer'-i şerîfde hâzır olup hâl-i hayâtı ve kemâl-i sıhhatinde, iş bu vakıf ikrârının kendisinden sudûruna kadar silk-i mülkünde ve taht-ı tasarrufunda bulunan, Dârü's-saltanatı's-seniyye mahmiyye-i Kostantıniyye mahallâtından Kovacı Dede mahallesinde vâki' cemî'-i medrese ve Dârü'l-hadîsi cümle tevâbi' ve levâhıkı ile ibtigâen li-merdâtillâhi'l-cemîl, habs, te'bîd, tasadduk ve vakf eyledi. Vakıf-ı mezbûr, mezkûr Dârü'l-hadîs kurbunda vâki', altında dört dükkân bulunan fevkânî üç bey'ti hâvî ... cemî'-i menzilini de vakfetti. Sultân Selim Hân mahallesinde kâin, fevkânî bir bey'ti, tahtânî iki bey'ti ve selâmlığı hâvî bulunan ... cemî'-i menzilini vakfetti. Şeyhî Bey''den iştirâ edilen, mahrûse-i Kostantıniyye mahallâtından Cebeci mahallesinde vâki', Sultân Selim Hân - aleyhi'r-rahme ve'r-rıdvân- hamamı kurbunda kâin, fevkânî bir selâmlığı, içinde tahtânî iki bey't ve selâmlık bulunan iç avluyu hâvî... cemî'-i menzilini de vakfetti. Mahmiye-i mezbûre mahallâtından Nişancı mahallesinde kâin, üzerinde iki oda bulunan bir dükkânı hâvî ... cemî'-i menzilini vakfetti. ... otuz sekiz kapılı, her kapısı fevkânî ve tahtânî iki odayı hâvî, helâyı, avluyu, sükkân-ı hucurât ile müşterek kullanılan su kuyusunu müştemil olan... cemî'-	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi: 21 Numaralı Sicil, 12: 45-52.</i>

	i hucurâtı da cümle hudûdu ve tevâbi'î ile vakfetti. ... fevkânî dört bey'ti, fırını, helâyı, tahtapûşu, üç tahtânî bey'ti, su kuyusunu, fırını, mahzen-i kebîri, on beş zirâ' ölçüsünde arz-ı hâliyyeyi hâvî... cemî'-i menziline cümle hukûku ile vakfetti. Yine mahalle-i mezbûrede vâki' olup dört bey'ti, iki fırını, su kuyusunu, kireçhâne, boya dükkânını, buzhâneyi hâvî... cemî'-i menziline cümle hukûku ile vakfetti. Dâhil-i bâb-ı Balat'ta vâki', üzerinde iki oda bulunan... üç dükkânını vakfetti. Ebvâb-ı medîne-i mastûradan Bâb-ı Cebe Ali'de kâin, Ayasofya-i kebîr Vakfı'na ödenen senevî mukâta'ası on beş akçe olan kayıkhanesini vakfetti. Dâhil-i bâb-ı Fener'de vâki'... cemî'-i dükkânını vakfetti... meyve ağaçlarını ve sebzeleri hâvî, ... cemî'-i bostanını vakfetti... sekiz odasını ki altlarında iki mahzenli iki dükkân bulunan cihet-i garbîde vâki' beş oda ve altlarında üç dükkân ve üç mahzen bulunan cihet-i şarkîde vâki' üç odayı hâvîdir; ... cemî'-i hucurât-ı mezkûreyi de cümle tevâbi' ve hukûku ile vakfetti... cemî'-i dükkânını da evânî-i nuhâsiyesi ile birlikte cümle hukûku ile vakfetti... cemî'-i dükkânını dahî âmme-i hukûkuyla vakfetti... cemî'-i dükkânı da kâffe-i hukûku ve menâfi'î ile vakfetti... altı dükkân ve beş odasını dahî cümle hukûku ve tevâbi'î ile vakfetti. on odasını vakfetti... değirmenini vakfetti... iki bahçesini cümle hudûdu ve hukûku ile vakfetti... diğer bir bahçesini de cümle hudûdu ve hukûku ile vakfetti... bahçesini de cümle hukûku ile vakfetti... bahçesini cümle hukûku ile vakfetti... odalarını vakfetti... mum dükkânındaki hissesini vakfetti. Evkâf-ı sâbika ve lâhika bu sûretle sahîh, müseccel, lâzım ve tebdîl ve tağyîri câ'iz olmayacak şekilde bir vakıf oldu..."	
907	"... silk-i mülk-i sahîhinde bulunan, mahalle-i mesfûrede vâki', üzerinde fevkânî bir bey't bulunan tahtânî bir bey'ti, selâmlığı, helâyı ve avluyu hâvî bulunan, ... cemî'-i mülkünü cümle tevâbi' ve levâhıkı ve kâffe-i merâsimi ve tarâ'ıkı ile mülk-i sahîhinden ifrâz edip niyet-i hâlise ve taviyye-i sâfiye ile vakfedip habsettiğini vekâlet-i mahkiyyesi hasebiyle bi'l-vekâle ikrâr ve i'tirâf etti... Menzil-i mezkûr bu sûretle kimesne tarafından tebdîl ve tağyîri câ'iz olmayacak şekilde müebbed, lâzım, müseccel bir vakıf hâline geldi..."	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi: 21 Numaralı Sicil, 12: 66-67.</i>
908	"... müstemil matbah ve senevî altmış para avârızıyla menzil-i mezkûru hasbeten lillahi te'âlâ vakf [ve] habs edip şerâitini şöyle şart eyledim ki... menzil-i mezkûrumun vakfiyetinin sıhhat ve lüzûmuna hükm-i sahîh-i şer'î ve kazâ-i sarîh-i mer'î edip min ba'd tebdîl ve tağyîrine mecâl muhâl kabîlinden olduğu hıfzan li'l-makâl mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu..."	<i>Diyarbakir Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3828 numaralı sicil, 1: 365.</i>
909	"... sâhibi ve mâliki olduğu, mahalle-i merkûmede vâki', altında altı dükkân bulunan, birbirine bitişik fevkânî beş odayı, ahır, su kuyusunu, abdesthâneyi, helâyı ve müşterek kapılı avluyu hâvî... cemî'-i ebniyesini cümle tevâbi' ve levâhıkı ve kâffe-i merâsim ve mürâfıkı ile, niyet-i kâfiye ve azîmet-i vâfiye ile silk-i mülk-i sahîhinden ifrâz ve temyîz ile habsedip vakfettiğini vekâlet-i mahkiyyesi hasebiyle ikrâr ve i'tirâf ett... Vakıf bu sûretle hiç kimesne tarafında tebdîli ve tağyîri câ'iz olmayacak şekilde lâzım, müebbed ve müseccel bir vakıf hâline geldi..."	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi: 21 Numaralı Sicil, 12: 122-123.</i>

910	“... iç ve dış avlulu, iç avlusu tahtânî kebîr bir bey’ti, bahçeyi, iki küçük bey’ti, mutfağı, kileri, bahçeyi, önünde selâmlığı, su kuyusunu, çeşmeyi, helâyı, içinde köşk bulunan bahçeyi, altında ... selâmlık bulunan ocaklı fevkânî iki bey’ti, altında helâ ve çamaşırhâneyi hâvî, dış avlusu ise merhûm Alâaddin Halife vakfına âid senevî mukâtaa-i arzı iki yüz akçe olan arâzi-i mevkûfe üzerinde binâ edilmiş müte’addid bey’tleri, altlarında ahır bulunan üç bey’ti, önlerinde selâmlığı, helâyı, arâzi-i mezkûre üzerine yapılmış bahçeyi, yanlarında odayı, tahtabendi, çeşmeyi, su kuyusunu hâvî, ilâveten dış avluya muttasıl, Kible tarafında vâkî’ diğer bir avluyu, onun içinde, altlarında ahır, önlerinde selâmlık bulunan iki bey’ti, fırını, helâyı ve bahçeyi hâvî olup... cemî’-i menzilini cümle tevâbi’ ve levâhık ve kâffe-i merâsim ve mürâfık ile hapsedip vakfettiğini ikrâr ve i’tirâf etti... Vakf-ı mezbûr bu sûretle kimesne için tağyîri, tebdîli, iptâlî ve ta’tîlî câ’iz olmayacak şekilde sahîh, lâzım, müebbed ve müseccel hâle geldi...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi: 21 Numaralı Sicil, 12: 149-151.</i>
911	“... müslümanların namaz kılıp ibâdet etmeleri için câmi’-i şerîf ve câmi’-i şerîfin yanında sıbyâna Kitâb-ı mübînî ta’lîm ve telkîn etmek için bir mekteb inşâ ettirdiğini ve vakfettiğini vekâlet-i mahkiyyesi hasebiyle ikrâr ve i’tirâf etti. Vâkıf bir müddet sonra bu ikisinin ve diğer evkâfının mesâlihi için silk-i mülk-i sahîhinden ifrâz ve temyîz ettiği ... iç ve dış avlulu, iç avlusu fevkânî üç bey’ti, tahtânî bir bey’ti, mutfağı, kileri, selâmlığı, su kuyusunu ve helâyı müştemil olan, dış avlusu ise ahır, tahtânî ve fevkânî bir bey’ti ve helâyı hâvî olan... cemî’-i menzilini vakfetti ... tahtânî bir bey’ti, fevkânî iki bey’ti, ahır, helâyı, eşcâr-ı müsmirreli avluyu hâvî ... menzili ve bitişiğindeki iki dükkânını vakfetti... Bu sûretle, tebdîl, tağyîr ve ta’tîline mecâl muhâl olacak şekilde müseccel, lâzım, müebbed bir vakıf oldu...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi: 21 Numaralı Sicil, 12: 225-230.</i>
912	“... tahtânî ve fevkânî iki bâb evleri, avlu ve helâyı hâvî ... cemî’-i menzilini cümle tevâbi’ ve levâhık ile sahîh ve şer’î bir vakıf olarak vakf edip hapsetti... Böylece menzil-i mezbûr lâzım bir vakıf oldu; tebdîl ve tağyîri aslâ câiz olmayacak şekilde tescîl edildi...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 3 Numaralı Sicil, 13: 75.</i>
913	“... menzili, cümle tevâbi’ ve levâhıkıyla hasbeten lillâhi te’âlâ vakf-ı sahîh-i şer’î eyleyip ... vakf-ı mezbûr sahîh ve lâzım ve müseccel olup nakz ve naksına mecâl muhâl ve muhâlif-i mazmûn-ı kitâb tebdîl ve tağyîri mümteni’ü’l-ihimâl oldu...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi: 56 Numaralı Sicil, 14: 265-267.</i>
914	“... müştemil mülk menzilini, hasbeten lillâhi te’âlâ vakf ve haps edip... vakf-ı mezbûr sahîh ve lâzım olup nakz ve nakzına mecâl muhâl ve tebdîl ve tağyîri mümteni’ü’l-ihimâl oldu...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 12 Numaralı Sicil, 16: 152-154.</i>
915	“... menzilimi bi cümleti’t-tevâbi’ ve’l-levâhık ve kâff eti’l-hukûk ve merâfık hasbeten lillâhi’l-meliki’l-vehhâb ve taleben li’s-sevâb... vakf-ı sahîh-i şer’î ile vakf ve haps edip şöyle şart eyledim ki...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mah-</i>

	vakf-ı mezbûr bi'l-ittifâk sahîh ve lâzım olup tebdîl ve tağyîrine mecâl ve muhâl oldu...”	kemesi: 3 Numaralı Sicil, 17: 92-93.
916	“... müştemil mülk menzilimi cemî‘ tevâbi‘i ve levâhıkı ile hasbeten lillâhi‘l-aliyyi‘l-azîm ve taleben li merdâtî‘r-Rabbi‘r-rahîm vakf-ı sahîh-i şer‘î ve habs-i sarîh-i mer‘î kılıp şöyle şart eyledi ki... sıhhat-i vakfa ve sâniyen lüzûmuna hükmedip mahkûm olmağla min ba‘d naks [ve] nakzına mecâl muhâl ve tebdîl-u tağyîr mümteni‘ü‘l ihtimâl olup ...”	İstanbul Kadı Sicilleri Hasköy Mahkemesi: 5 Numaralı Sicil, 23: 65-66.
917	“... müştemil mülk menzilimi cemî‘ tevâbi‘i ve levâhıkı ile hasbeten lillâhi‘l-aliyyi‘l-azîm ve taleben li merdâtî‘r-Rabbi‘r-rahîm vakf-ı sahîh-i şer‘î ve habs-i sarîh-i mer‘î kılıp şöyle şart eyledim ki... evvelâ sıhhat-i vakfa ve sâniyen lüzûma hükmeyleyip mahkûm olmağla min ba‘d nakz-ı nakzına mecâl ve mahal ve tebdîl ve tağyîr mümteni‘ü‘l ihtimâl oldu...”	İstanbul Kadı Sicilleri Hasköy Mahkemesi: 5 Numaralı Sicil, 23: 105-106.
918	“... cemî‘-i menzilini cümle tevâbi‘ ve levâhıkı ve kâffe-i menâfi‘ ve merâfıkı ile hasbeten lillâhi‘l-aliyyi‘l-azîm ve taleben li merzâtî‘r-Rabbi‘r-Rahîm niyet-i hâlise ve tavîyye-i vâfiye ile haps edip vakf ettiğini ikrâr ve i‘tirâf etti... Bu sûretle menzil-i mezbûr, tebdîl ve tağyîri câiz olmayacak ve vakfîye şartlarına muhâlefet edilemeyecek lâzım bir vakıf hâline geldi...”	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi: 19 Numaralı Sicil, 24: 455-456.
919	“... mülk menzilini kapı hâricinde olan namâzgâh ve kurbunda su ve havuz ve eşcârı müştemil mekâbir sofasıyla bi cümleti‘t-tevâbi‘ ve‘l-levâhık ve kâffeti‘l-hukûk ve‘l-merâfık vakf-ı sahîh-i şer‘î ve habs-i sarîh-i mer‘î ile vakf ve haps edip şöyle şart eyledi ki... vakf-ı mezbûr ilâ yevmi‘l-ba‘s ve‘n-nüşûr sahîh ve lâzım olup tebdîl ve tağyîrine mecâl muhâl oldu...”	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi: 61 Numaralı Sicil, 27: 240-243.
920	“... muhtevî mülk menzilimi cemî‘-i tevâbi‘ ve levâhıkı ve âmme-i menâfi‘ ve merâfıkı ile hasbeten li‘llâhi‘l-azîm ve hereben min ikâbihi‘l-elîm yevme lâ yenfa‘u mâlûn ve lâ benûn illâ men etallâhe bi kalbin selîm malından ifrâz ve vakf-ı sâlih-i muhalled ve haps-i sarîh-i müebbed ile vakf ve haps edip şöyle şart ve ta‘yîn eyledim ki... vakf-ı merkûm vakf-ı sahîh ve lâzım kabîlinden olmağla mecma‘un-aleyh olup naks ve nakzına mecâl muhâl ve tağyîr ve tebdîl mümteni‘ü‘l ihtimâl oldu...”	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi: 74 Numaralı Sicil, 28: 162-164.
921	“... mülk menzilini âmme-i tevâbi‘ ve muzâfat ve kâffe-i merâfık ve mensûbâtı ile niyet-i hâlise ve tav‘iyye-i vâfiye ile vakf edip haps ettiğini ikrâr ve i‘tirâf etti. Vâkıfe-i mezbûre buna ilâveten hâlis-i mâlından ifrâz ve mahz-ı menâlından temyîz edip râyicü‘l-vakt bin akçe-i Osmânîsini dahî vakf etti... Menzil-i mezbûr bu sûretle, hiç kimesne tarafından tebdîl ve tağyîri câiz olmayacak şekilde sahîh ve lâzım olarak vakıf hâline geldi.”	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi: 74 Numaralı Sicil, 28: 235-237.
922	“... müştemil mülk menzilimi bi cümleti‘t-tevâbi‘ ve‘l-levâhık ve kâffeti‘l-menâfi‘ ve‘l-merâfık bundan akdem hasbeten lillâhi‘l-azîm ve hereben min ikâbihi‘l-elîm, yevme lâ-yenfa‘u mâlûn ve lâ benûn illâ men etallâhe bi kalbin selîm, vakf-ı sahîh-i muhalled ve haps-i sarîh-i müebbed ile vakf ve haps edip şöyle şart ve ta‘yîn eyledim ki... vakf-ı mezbûr sahîh ve lâzım ve haps-i sarîh-i mütehattim olup	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi: 74 Numaralı Sicil, 28: 318-321.

	min ba'd nakz ve nakzına mecâl muhâl ve tağyîr ve tebdîl adîmü'l-ihimâl oldu..."	
923	"... müstemil mülk ... tevâbi' ve levâhıkıyla hasbeten lillâhi's samed vakf-ı sahîh-i müebbed ve habs-i sarîh-i muhalled ile vakf ve habs edip... vakf-ı mezbûrun sıhhat ve lüzûmuna alâ kavli men yerâhu hükm-i sahîh-i şer'î ve kazâ-i mer'î ile hükm-i kazâ etmeğin min ba'd nakz ve nakza mecâl muhâl ve tağyîr ve tebdîli mümteni'ü'l-ihimâl olmuştur..."	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi: 82 Numaralı Sicil, 29: 55-57.</i>
924	"... müstemil menzili ve menzil-i mezbûra muttasıl olan üç bâb mülk dükkânlarımı, cemî'sin malımdan ifrâz edip ed-dünyâ mezra'atü'lâhire hadîs-i şerîfî mücebince hasbeten lillâhi's-samed vakf-ı sahîh-i müebbed ile vakf ve habs edip şöyle şart ve ta'yîn eyledim ki... vakıf sahîh ve lâzım ve habs-i sarîh-i müteh[atti]m olup ba'de'l-yevm nakz ve nakzına mecâl muhâl ve tebdîl ve tağyîri adîmü'l-ihimâl oldu..."	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi: 90 Numaralı Sicil, 31: 528-530.</i>
925	"... cemî'-i menzili, niyet-i hâlise ile cümle hudûdu ve kâffe-i hukûkuyla vakf ve habs edip sebîl kılıp tasadduk ettiğini ikrâr ve i'tirâf etti... Böylece vakıf müttefekun aleyh hiçbir şekilde ve hiçbir sebeble tebdîl ve tağyîrinin câiz olmayacağı lâzım hâle geldi..."	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi: 7 Numaralı Sicil, 33: 124-125.</i>
926	"... vâkıf-ı mezbûr, menzil-i merkûmu müddet-i hayâtında kendi nefesine ba'dehû zevcesine ve evlâdına ve evlâd-ı evlâdına ve ba'de'l-inkırâz utekâsına ve evlâd-ı utekâsına vakf eyleyip... tebdîl ve tağyîr etmekden men' ve tahzîr olundukda..."	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi: 15 Numaralı Sicil, 34: 76-77.</i>
927	"... cemî' menzili niyet-i hâlise ve taviyye-i sâfiye ile habs edip vakf ettiğini ikrâr ve i'tirâf etti... Vâkıf-ı mezkûr, vefâtından sonra Hasan Dede b. Celâleddin nâm kimesnenin yevmî beş akçe vazîfe ile mütevellî olmasını... şart etti... Bu sûretle cemî' mâ zükire, evdâ'-i şer'îye ve kavânîn-i mer'îyyeye tevfikân, tağyîr ve tebdîli, nakz ve ta'tîli asla câiz olmayacak şekilde sahîh, lâzım ve müseccel bir vakıf oldu..."	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi: 15 Numaralı Sicil, 34: 98-100.</i>
928	"... cemî' menzili cümle hudûdu ve kâffe-i hukûku ile, niyet-i sâfiye ve taviyye-i vâfiye ile habs edip vakf ettiğini ikrâr ve i'tirâf etti... Vakf-ı mezbûr bu sûretle tebdîl ve tağyîri asla câiz olmayacak şekilde lâzım ve müseccel oldu..."	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi: 15 Numaralı Sicil, 34: 162-163.</i>
929	"... cemî' menzili cümle hudûdu ve tevâbi' ve kâffe-i hukûku ve menâfi' ile habs edip vakf etti... Vakf-ı mezbûr bu sûretle tebdîl ve tağyîri asla câiz olmayacak şekilde lâzım ve müseccel oldu..."	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi: 15 Numaralı Sicil, 34: 163-164.</i>
930	"... cemî' menzili cümle tevâbi' ve levâhıkı ve kâffe-i menâfi' ve merâfıkı ile, niyet-i hâlise ve taviyye-i sâfiye ile habs edip vakf ettiğini ikrâr ve i'tirâf etti... Vakf-ı mezbûr bu sûretle evdâ'-i	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi: 15</i>

	şer‘iyye ve kavânîn-i mer‘iyyeye tevfikân sahîh, şer‘î, lâzım ve müseccel bir vakıf ve tebdîline ve tağyîrine mecâl muhâl oldu...”	<i>Numaralı Sicil, 34: 199-202.</i>
931	“... cemî‘ mülk menziline cümle hudûdu ve kâffe-i hukûkuyla niyet-i hâlise üzre haps edip vakf ettiğini ikrâr ve i‘tirâf etti... Menzil-i mezbûr bu sûretle tebdîl ve tağyîri asla câiz olmayacak sûretde sahîh, lâzım, müseccel ve müebbed bir vakıf hâline geldi...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi: 15 Numaralı Sicil, 34: 224.</i>
932	“... cemî‘ mülk menziline cümle tevâbi‘ ve levâhıkı ve kâffe-i hukûku ve merâfıkı ile niyet-i hâlise ve taviyyet-i sâfiye üzre haps ve vakf ettiğini ikrâr etti... Bu sûretle menzil kimesne tarafından tebdîl ve tağyîri bi vechin mine’l-vücûh ve sebebin mine’l-esbâb câiz olmayacak şekilde lâzım bir vakıf oldu...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi: 20 Numaralı Sicil, 35: 67-68.</i>
933	“... dört fevkânî bey‘ti, at ahırını, sığır ahırını, matbahı, iki anbarı, fırını, hamamı, akmayan çeşmeyi müştemil olan çiftlik deyû ma‘rûf cemî‘ menziline ve sâhibine intimâ‘ı ile şöhreti sebebiyle tahdîdden müstağnî bulunan dört kıt‘a üzüm bağını cümle tevâbi‘ ve levâhıkı ve âmme-i menâfi‘ ve merâfıkı ile niyet-i hâlise ve taviyyet-i sâfiye ile haps ve vakf ettiğini ikrâr ve i‘tirâf etti... Menzil-i mezbûr bu sûretle tebdîl ve tağyîri aslâ câiz olmayacak şekilde lâzım bir vakıf hâline geldi...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi: 20 Numaralı Sicil, 35: 163-165.</i>
934	“... cemî‘ menziline cümle tevâbi‘ ve levâhıkı ve âmme-i menâfi‘ ve merâfıkı ile ve niyet-i hâlise ve taviyyet-i sâfiye üzre haps, vakf, tasadduk ve te‘bîd eylediğini ikrâr ve i‘tirâf eyledi... Menzil-i merkûm bu sûretle tebdîl ve tağyîri aslâ câiz olmayacak şekilde müttetekun-aleyh lâzım bir vakıf hâline geldi...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi: 20 Numaralı Sicil, 35: 169.</i>
935	“... cemî‘ menziline cümle tevâbi‘ ve levâhıkı ve âmme-i menâfi‘ ve merâfıkı ile ve niyet-i hâlise ve taviyyet-i sâfiye üzre haps, vakf, tasadduk ve te‘bîd eylediğini ikrâr ve i‘tirâf eyledi... Menzil-i merkûm bu sûretle tebdîl ve tağyîri aslâ câiz olmayacak şekilde müttetekun-aleyh lâzım bir vakıf hâline geldi...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi: 20 Numaralı Sicil, 35: 176-177.</i>
936	“... cemî‘ menziline cümle tevâbi‘ ve levâhıkı ile ve niyet-i hâlise ve taviyyet-i sâfiye üzre hasbeten lillâhi’l-azîm ve ibtigâen li vechi’l-kerîm te‘bîd, tasadduk, haps ve vakf eyledi... Menzil-i mezbûr bu sûretle tebdîl ve tağyîri aslâ câiz olmayacak şekilde sahîh ve lâzım bir vakıf oldu...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi: 20 Numaralı Sicil, 35: 213-214.</i>
937	“... cemî‘ mülk menziline cümle tevâbi‘ ve levâhıkı ve kâffe-i hukûk ve merâfıkı ile hasbeten lillâhi’l-kerîm ve haseneten li rûhi Resûlihi’l-halîm ve hereben mine’lazâbi’l- elîm yevme lâ yenfa‘u mâlûn ve lâ benûn illâ men etallâhe bi kalbin selîm, niyet-i hâlise ve taviyyet-i sâdika ve vâfiye ile haps ve vakf ettiğini ikrâr ve i‘tirâf etti... Vakıf bu sûretle ahkâm-ı şer‘iyye ve kavânîn-i mer‘iyyeye göre kimesne tarafından tebdîl ve tağyîri câiz olmayacak şekilde müebbed, müseccel, muhalled ve lâzım bir vakıf oldu...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi: 20 Numaralı Sicil, 35: 332-334.</i>
938	“... cemî‘ menziline cümle tevâbi‘ ve levâhıkı ve âmme-i menâfi‘ ve merâfıkı ile niyet-i hâlise ve taviyyet-i sâfiye ile haps ve vakf ettiğini	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi: 20</i>

	ikrâr etti... Vakıf bu sûretle tebdîl ve tağyîri aslâ câiz olmayacak sûrette lâzım bir vakıf hâlini aldı...”	<i>Numaralı Sicil</i> , 35: 391-392.
939	“... cemî‘ menzilini cümle hudûdu ve tevâbi‘i ve âmme-i hukûku ve menâfi‘i ile niyet-i sâfiye ve taviyyet-i vâfiye üzre haps ve vakf eylediğini ikrâr etti... Vakıf bu sûretle hâkim-i mersûmun hükmüyle kimesne tarafından tebdîl ve tağyîri câiz olmayacak, bey‘, hibe, rehin ve tevârûs edilemeyecek şekilde müebbed, müseccel, muhalled ve lâzım bir vakıf oldu...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi: 20 Numaralı Sicil</i> , 35: 397-399.
940	“... menzilini niyet-i hâlisa ve taviyye-i sâfiye üzre hasbeten lillâhi‘lâzım ve taleben li merzâti rabbihi‘r-rahîm yevme lâ yenfe‘u mâlûn velâ benûn illâ men etallâhe bi kalbin selîm, haps edip vakf ettiğini ikrâr ve i‘tirâf eyledi... Menzil-i mezbûr bu sûretle tebdîl ve tağyîri bi vechin mine‘l-vücûh ve sebebin mine‘l-esbâb câiz olmayacak şekilde lâzım bir vakıf hâline geldi...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi: 90 Numaralı Sicil</i> , 40: 178-179.
941	“... râyicü‘l-vakt elli bin akçesini habs, tasadduk ve vakfetti. Belviran tevâbi‘inden Karye-i Seçme diye ma‘rûf ... karyeyi vakfetti... Nagay Timur karyesini vakfetti... Devletşâh karyesini vakfetti. Balkır karyesinde sâhib olduğu iki buçuk sehmini vakfetti... Yarıca karyesinin rub‘unu vakfetti. Çatmalnâm mezra‘ın yarısını vakfetti... Mermence karyesindeki beş sehmini vakfetti... beş dükkânını vakfetti... değirmenini vakfetti... suyla dönen değirmenini de vakfetti... Bu sûretle cemî‘-i evkâf-ı mezbûre, tebdîl ve tağyîri câiz olmayacak şekilde lâzım ve müseccel oldu...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi: 21 Numaralı Sicil</i> , 12: 77-79.
942	“... müstemil iki bâb mülk menzillerini cemî‘ tevâbi‘ ve levâhıkları ve âmme-i hukûk ve merâfıkları ile hasbeten lillâhi te‘âlâ vakf ve haps edip... müstemil olan menzilin süknâsı câmi‘-i mezbûrda imâm olanlara ve ancak bir bâb tahtânî odayı müstemil olan menzilin süknâsını câmi‘-i mezbûrda müezzin olanlara şart ve ta‘yîn edip târih-i kitâbdan iki ay mukaddem fâriğayn ani‘ş-şevâgil mütevellî-i mezbûra teslîm ol dahî vakfiyyet üzre her birini tesellüm eyledikten sonra zikr olunan câmi‘ ve mekteb ve çeşmenin levâzımları için etyab-ı emvâli ve ahsen-i menâlerinden bin beş yüz kıt‘a esedî gurus ifrâz ve sâir emlâkinden mümtâz kılıp hasbeten lillâhi‘l-ahad ve taleben li merzâti‘r-Rabbi‘-s-samed vakf-ı sahîh-i müebbed ve haps-i sahîh-i muhalled ile vakf ve haps edip şöyle şart eyledi ki... vakf-ı mezbûr sahîh ve lâzım olup tebdîl ve tağyîre mecâl muhâl oldu...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi: 3 Numaralı Sicil</i> , 17: 492-495.
943	“... bu cümle zikr olunan hucurât ve odaları ve bağ ve bahçeleri ve değirmenlerin binâlarını ve pınar ve çeşmeleri ve zikr olunan çiftliklerimizde olan yüz yirmi re’s koyun ve yüz altmış re’s keçi ve altmış re’s su sığır ve otuz beş re’s kara sığır ve yedi re’s kısırağımızı cemî‘ tevâbi‘ ve levâhıkıyla mülkümüzden ifrâz edip vakf ve haps edip ... vakfiyetine ve lüzûmuna hükm eyledi hükmen sahîhan şer‘iyyen ve vakfen sarîhan mer‘iyyen lâzimen ve müseccelen fe-lâ-yecûzü ... tebdîlühû ve tağyîruhû ...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 12 Numaralı Sicil</i> , 16: 923-926.
944	“... Mahmud b. Mustafa, müvekkili-i mezbûrunun mahmiye-i Kostantiniyye‘de vâki‘ Balaban Ağa mahallesinde kâin altlarında ahır bulunan üç fevkânî bey‘ti ve helâyı müstemil ve iki taraftan tarîk-i âm diğer taraftan merhûm Seydi Vakfı ve diğer taraftan da merhûm Şehâbeddin Bey‘ Vakfı ile mahdûd mülk menzilini	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Balat Mahkemesi: 2</i>

	vakfettiğini ikrâr etti ... bir cild Islâhu'l-izâh, bir cild Kuduri, bir cild Hindî Şerhu'l-Kâfiye fi'n-nahv ve bir cild Câmî Şerhu'l-Kâfiye adlı kitâbları vakfetti... Vâkıf-ı mezbûr ayrıca hâlis-i malından ayırarak senelik ona on bir rıbh üzere istiğlâl edilmesi şartıyla râyicü'l-vakt yetmiş bin akçeyi de vakfetti. Hâkim-i müşârun ileyh, meblağ-ı mezbûrun vakfiyetinin sıhhatine, lüzûmuna ve cemî' şerâitin husûsen ve umûmen sıhhatine hükmetti. Evkâf-ı mezbûre böylece tebdîl ve tağyîri câiz olmayacak şekilde lâzım bir vakıf oldu..."	<i>Numaralı Sicil, 11: 64-67.</i>
945	"... müvekkilim Abdûlbaki Efendi mâlik olduğu iki cild Kelâm-ı kadîm'in bir cildini Cami'-i kebîr'in Hanefiler tarafına ve bir cildini Şâfi'îler tarafına vakf etmek için beni tevkîl etmeğin mücebince vekâletim hasebiyle vakf ve habs eyledim deyü takrîr ve hâkim-i hâsım-ı müstetâb efendi hazretleri dahî evvelâ sıhhatine ve sâniyen lüzûmuna hükmi-i sahîh-i şer'î ve kazâ-yı mer'î edip min ba'd tebdîl-ü tağyîri muhâl kabîlinden olduğu..."	<i>Diyarbakir Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3828 numaralı sicil, 1: 407.</i>
946	"... bin akçe vakf eyledim ... mâ dâme ki kayd-ı hayâtta olam tebdîl ve tağyîr benim elimde ola dedikde mâ cerâ bi't-taleb ketb olundu cera'l-müste'ân..."	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi: 51 Numaralı Sicil, 8: 83.</i>
947	"... on altı bin nakd-i râyic fi'l-vakt akçe ifrâz kılıp, hasbeten lillâhi'l-azîm vakf ve habs edip... Ve vakf-ı mezbûrun tevliyyeti ve tebdîl ve tağyîri ve taklîl ve teksîri kendi yedimde olup..."	<i>İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 3 Numaralı Sicil, 13: 462-464.</i>
948	"... silk-i mülkümde münselik olan mâlımın her biri seksen akçe hesâbı üzere altı yüz aded tâmmü'l-vezn ve kâmilü'l-ayâr gurusu ve yüz yirmişer akçe hesâbı üzere yüz filori cem'an altmış bin akçe olur ... vakf ve habs edip... vakf-ı mezbûrun tebdîl ve tağyîri ve taklîl ve teksîri ve azl ve nasb-ı erbâb-ı vezâif ve naks ve izdiyâd-ı mesârif merreten ba'de uhrâ yedinde olup ..."	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi: 56 Numaralı Sicil, 14: 244-248.</i>
949	"... etyab-ı mâl ve enfes-i menâlimden beş yüz kıt'a esedî gurusu ifrâz ve kemâl-i imtiyâz ile mümtâz kıldığımdan sonra târih-i kitâbdan üç ay mukaddem hasbeten [li]llâhi meliki's-Samed vakf-ı sahîh-i muhalled ve haps-i sarîh-i müebbed ile vakf ve haps edip şöyle şart etmişidim ki... vakf-ı mezbûrun tebdîl ve tağyîri ve taklîl ve teksîri merreten ba'de uhrâ yedimde ola..."	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi: 46 Numaralı Sicil, 19: 93-95.</i>
950	"... hâlis-i malından ve etyab-i menâlimden ifrâz ettiği râyicü'l-vakt otuz bin akçe-i Osmânîyi vakf edip haps ettiğini ikrâr-ı sahîh-i şer'î ve i'tirâf-ı sarîh-i mer'î ile ikrâr ve i'tirâf etti... Tebdîl ve tağyîri keyfe mâ yeşâ' müddet-i hayâtınca kendisine şart etti..."	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi: 37 Numaralı Sicil, 37: 51-52.</i>
951	"... kırk üç bin nakd-i râyic fi'l-vakt akçe ifrâz edip hasbeten lillâhi'l-azîm vakf ve habs eyleyip... vakf-ı mezbûrun tevliyyeti ve tebdîl ve tağyîr ve taklîl ve teksîri kendi yedimde olup..."	<i>İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 3</i>

		<i>Numaralı Sicil, 13: 121-123.</i>
952	“... silk-i mülkünde münselik olan emvâlinde kırk beş bin fiddî râyic fi’l-vakt akçe ki te’kîden li’l-asl nısfı yirmi iki bin beş yüz akçe olur, ifrâz ve kemâl-i imtiyâz ile sâir menâlinde mümtâz kılıp, hasbeten li’llâhi te’âlâ ve haseneten li rûhi Resûlihi’l-mu’allâ vakıf ve habs edip... asl-ı vakıf ve şerâ’itinde vâkıf-ı mersûm için şer’an câiz olan tasarrufâtan tebdîl ve tağyîr ve taklîl ve teksîr mâ dâme ki hayâtta ola yedinde olup...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 3 Numaralı Sicil, 13: 169-171.</i>
953	“... mahmiye-i Üsküb’de Semekpazarı kurbunda vâki’ olup lede’l-ahâlî sâhibine intimâlarıyla ma’lûm ve meşhûd olmağın tahdîd ve ta’yinden ganî olan bir menzilimi dahî vakıf ve habs eyledim ... hâkim-i mûmâileyh meblağ-ı mezkûrun vakfının lüzûmuna dahî hükmedip tescîl etti... Ve zikr olan vakıfların cem’inde tebdîl ve tağyîr ve sâir tasarrufât-ı şer’iyye mezkûr karındaşım oğlu Ali Bey’in yedinde ola...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Balat Mahkemesi: 2 Numaralı Sicil, 11: 55-58.</i>
954	“... müştemil iki bâb mülk menzillerini cemî’ tevâbi’ ve levâhukları ve âmme-i hukûk ve merâfıkları ile hasbeten lillâhi te’âlâ vakf ve haps edip... müştemil olan menzilin süknâsı câmi’-i mezbûrda imâm olanlara ve ancak bir bâb tahtânî odayı müştemil olan menzilin süknâsını câmi’-i mezbûrda müezzîn olanlara şart ve ta’yîn edip târih-i kitâbdan iki ay mukaddem fâriğayn ani’s-şevâgil mütevellî-i mezbûra teslîm ol dahî vakfiyyet üzre her birini tesellüm eyledikten sonra zikr olunan câmi’ ve mekteb ve çeşmenin levâzımları için etyab-ı emvâli ve ahsen-i menâlinde bin beş yüz kıt’a esedî gurus ifrâz ve sâir emlâkinden mümtâz kılıp hasbeten lillâhi’l-ahad ve taleben li merzâtî’r-Rabbi’s-samed vakf-ı sahîh-i müebbed ve haps-i sahîh-i muhalled ile vakf ve haps edip şöyle şart eyledi ki... tebdîl ve tağyîri ve taklîl ve teksîri merreten ba’de uhrâ yedinde ola ...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi: 3 Numaralı Sicil, 17: 492-495.</i>
955	“... mülk menzilini bi cemî’i’l-hudûd ve kâffeti’l-hukûk ve yine ... diğer mülk menzilini ve yine ... diğer mülk menzilini bi cemî’i’l-hudûd ve kâffeti’l-hukûk habs ve tesbîl etdi ve teb’an li’l-akâr ahsen-i emvâl ve etyab-i menâlinde altmış bin nakd-i fiddî râyic fi’l-vakt akçe ifrâz edip fî sebîlillâhi’l-halîl vakf ve habs ve tesbîl eyleyip şart etdi ki, mâ dâme ki kayd-ı hayâtdadır eğer vakf-ı akâr ve eğer nukûd tebdîl ve tağyîr elinde olup hâsıl olan mahsûlâtı keyfe mâ yeşâ’ mutasarrıf ola...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi: 21 Numaralı Sicil, 12: 168-170.</i>
956	“... müştemil menzilin mülk binâsını hasbeten lillâhi’s-samed vakf-ı muhalled ve habs-i mü’ebbed ile vakf ve hasbî edip şöyle şart eyledim ki ... vakf-ı mezbûrun tebdîl ve tağyîri ve taklîl ve teksîri merreten ba’de uhrâ alâ mâ hüve evlâ ve ahrâ kendi yedimde ola ...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi: 80 Numaralı Sicil, 15: 230-235.</i>
957	“... evleri dahî vakf ettim ... ta’lîm-i fukarâ-i sıbyân ve sıbyân-ı fukarâ-i Müslüman için binâ ettiğim inde’l-ahâlî ma’lûmü’l-hudûd mu’allimhâneyi dahî vakf-ı sahîh edip ve mülkünden ihrâc edip mahmiye-i Kostantınıyye’de Gül Câmii kurbunda Molla Hüsrev mahallesinde bir fırını ve üstünde bir kahvehâneyi müştemil ... mülkümü dahî vakf edip ... fevkânî dokuz bâb oda ve altlarında	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi: 84 Numaralı Sicil, 10: 487-492.</i>

	mahzenleri ve havlu ve kenîf ve iki kuyuyu ve taşradan kapısı olan altı bâb odaları ve altında dört mahzeni ve bir fevkânî deryâyâ müşrif odayı ve yanında matbahı ve önünde açık hayâtı ve merdiven yanında bir odayı müstemil ... cem'an yirmi bâb odalarım dahî vakf edip ... bostanı dahî vakıf eyledim ... tebdîl ve tağyîr taklîl-i vezâyif ve teksîr ve idhâl ve ihrâc ve azl ve nasb yedimde olup...	
958	“... üç yüz akçe icâre-i mu'accele ve yevmî iki akçe ücret-i müeccele ile tasarrufumda olan arsa üzerine olan börekçi dükkânımın mülk-i sarîhim olan binâsını hasbeten lillâhi te'âlâ vakf ve habs edip... hayâtta olduğumca merreten ba'de uhrâ asl-ı vakfa zarar terettüb etmeyecek kadar tebdîl ve tağyîr ve erbâb-ı vezâif-i teksîr yedimde ola.”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 3 Numaralı Sicil, 13: 277-279.</i>
959	“... zikir olunan iki bâb dükkânı cümle hudûdu ve kâffe-i hukûku ile hasbeten lillâh ve taleben lirzaihî vakf-ı sahîh-i şer'î ve habs-i sarîh-i mer'î ile vakf edip... vakf-ı merkûmun tebdîl ve tağyîr ve taklîl ve teksîri hayâtta oldukça kendi yedinde olup keyfe mâ teşâ mutasarrıfe ola...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi: 56 Numaralı Sicil, 14: 52-55.</i>
960	“... yirmi bir bâb odalar vakf ve habs edip... vâkıf-ı merkûm vakf-ı mezbûrun tevliyetini ve tebdîl ve tağyîr ve vazîfelerin taklîl ve teksîrini ve ziyâde ve noksânını vücûh-ı hayrâtdan murâd eylediği kimesneye ta'yîn...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi: 56 Numaralı Sicil, 14: 58-63.</i>
961	“... müstemil olan mülk ebniyeyi cemî' tevâbi' ve levâhıkı ve âmmе-i tarâik ve merâfıkı ile niyet-i hâlis ve taviyyet-i vâfiye ile hasbeten lillâhi'l-azîm ve taleben li-merzâtî'r-Rabbi'r-rahîm ve hasbeten li rûh-ı resûlihi'l-kerîm vakf-ı müebbed ve habs-i muhalled edip şart eyledi ki ... Ve vakf-ı mezbûrun tevliyeti ve tebdîl ve tağyîri ve taklîl ve teksîri merreten ba'de uhrâ yedinde olup ba'de vefâtihî utekânın zükûrundan aslah ve mütedeyyini mütevellî olup ve meremmet-i menzile mukayyed ola...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi: 56 Numaralı Sicil, 14: 123-127.</i>
962	“... cemî'-i menziline cümle tevâbi' ve levâhıkı ve kâffe-i menâfi' ve mürâfıkı ile vakfedip hapsetti... Vâkıfe-i mezbûre, tevliyye, tebdîl, tağyîr ve şurûta ziyâde ve noksânı kendisine şart edip... sahîh, şer'î ve lâzım bir vakıf hâline geldi...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 12 Numaralı Sicil, 16: 953-954.</i>
963	“... müstemil mülk menziline, hasbeten lillâhi te'âlâ vakf ve habs edip... vakf-ı mezbûrun tebdîl ve tağyîri merreten ba'de uhrâ yedinde ola deyû şart ve ta'yîn edip...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 12 Numaralı Sicil, 16: 152-154.</i>
964	“... müstemil mülk menzilimi hasbeten lillâhi te'âlâ vakf ve habs edip şöyle şart eyledim ki... Ve mâ dâme ki hayâtta olam tebdîl ve tağyîri merreten ba'de uhrâ yedimde ola... vakf-ı mezbûr bi'l-ittifâk sahîh ve lâzım ve devâm ve te'yîdi müstelzim oldu...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 12</i>

		<i>Numaralı Sicil, 16: 230-232.</i>
965	“... müştemil menzili bi cümleti’t-tevâbi‘ ve’l-levâhık ve kâffeti’l-menâfi‘ ve’l-merâfık hasbeten lillâhi te‘âlâ ve taleben li merzâti’r-Rabbi’l-a‘lâ vakf ve haps edip şöyle şart eyledim ki... vakf-ı mezbûrun tebdîl ve tağyîri merreten ba‘de uhrâ yedimde ola... vakf-ı mezbûr bi’l-ittifâk sahîh ve lâzım olup min ba‘d nakzına mecâl muhâl oldu...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 12 Numaralı Sicil, 16: 711-713.</i>
966	“... müştemil olan mülk menzilimi cümle tevâbi‘ ve levâhıkı ve âmme-i hukûk ve merâfıkı ile vakf-ı sahîh-i mü‘ebbed ve haps-i sarîh-i muhalled ile vakf ve haps edip şöyle şart ve ta‘yîn eyledim ki; menâzil-i mezbûre icâre-i mu‘accele ve müeccele ile icâr olunup bi fazlillâhi... vakf-ı mezbûrun tebdîl ve tağyîri ve taklîl ve teksîri merreten ba‘de uhrâ hayâtda oldukça yedimde ola... vakf-ı mezbûr vakf-ı sahîh ve lâzım olup...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 12 Numaralı Sicil, 16: 770-773.</i>
967	“... hâvî bir mülk menzili hasbeten lillâhi te‘âlâ vakf ve haps... tebdîl ve tağyîri merreten ba‘de uhrâ yedinde koyup...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 12 Numaralı Sicil, 16: 777-778.</i>
968	“... müştemil menzilimi, iş bu vakfiye-i ma‘mûlün-bi-hâm nâtıka olduğu üzre bin yetmiş dokuz senesi şehri Ramazan-ı şerîfi’nin yirmi dokuzuncu gününde vakf-ı sahîh-i şer‘î ile vakf ve haps ettiğimden sonra şöyle şart etmiş idim... vakf-ı mezbûrumun tebdîl ve tağyîrini merreten ba‘de uhrâ yedimde kalmağla...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 18 Numaralı Sicil, 18: 333-334.</i>
969	“... cemî‘-i menzilini cümle hudûdu ve mürâfıkı ve kâffe-i hukûku ve levâhıkı ile vakf edip haps ettiğini ikrâr etti... Tebdîl, tağyîr, taklîl ve teksîri müddet-i hayâtınca kendisine şart etti... menzil-i mezbûr, bu sûretle sahîh, lâzım ve müebbeden vakf oldu. Fe-men beddelehû ba‘de mâ semi‘ahû fe-innemâ ismuhû ale’llezîne yübeddilûnehû...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi: 46 Numaralı Sicil, 19: 97-99.</i>
970	“... vakf menzil ve ... on iki bâb müte’ehhilin odalarını, bi cümleti’t-tevâbi‘ ve’l-levâhık hasbeten lillâhi te‘âlâ vakf-ı sahîh-i şer‘î ile vakf ve haps edip şöyle şart eyledim... vakf-ı mezbûrun tebdîl ve tağyîr ve taklîl ve teksîri merreten ba‘de uhrâ yedimde ola...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi: 46 Numaralı Sicil, 19: 153-154.</i>
971	“... müştemil menzilini, hasbeten lillâhi te‘âlâ vakf-ı sahîh-i muhalled ve haps-i sarîh ile üç ay mukaddem vakf ve haps edip şöyle şart eylediğim ki... vakf-ı mezbûrun tebdîli ve tağyîri merreten ba‘de uhrâ yedinde ola...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi: 46 Numaralı Sicil, 19: 171-172.</i>
972	“... müştemil mülk menziline sükna ve tasarrufunu evvelâ kendi nefsine ba‘dehû zevcesi vâlidemiz Âsiye Hâtun bt. sucu Ahmed Efendi’ye ba‘de mezbûre Âsiye Hâtun’dan olan evlâdına ba‘dehû kendi evlâdına ve evlâd-ı evlâdına ba‘de’l-inkırâz Murâd Paşa-yı	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mah-</i>

	Atîk câmi‘-i şerîfi imâmına şart ve ta‘yîn ve ol vechile vakf ve tescîl... vakfının tebdîl ve tağyîrini yedinde komağile...”	kemesi: 46 Numaralı Sicil, 19: 404-406.
973	“... müştemil mülk menziline, bi cümleti‘l-hudûd ve‘l-hukûk hasbeten lillâhi te‘âlâ ve haseneten li rûh-ı rasûlihi‘l-mu‘allâ vakf-ı sahîh-i mü‘ebbed ve habs-i sarîh-i muhalled ile vakf ve habs edip, şöyle şart ve ta‘yîn eyledim ki... tebdîl ve tağyîr merreten ba‘de uhrâ yedimde ola deyu...vakf-ı mezbûr sahîh ve lâzım oldu...”	İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi: 54 Numaralı Sicil, 20: 103-104.
974	“... müştemil mülk menziline, hasbeten lillâhi‘l-hamîd ve taleben li merzâti‘r-rabbi‘l-ehad vakf-ı sahîh-i muhalled ve habs-i sarîh-i müebbed ile vakf ve habs edip şöyle şart eyledi ki... Vakf-ı mezbûrun tebdîli ve tağyîri ve taklîli ve teksîri merreten ba‘de uhrâ yedinde ola...”	İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi: 54 Numaralı Sicil, 20: 142-144.
975	“... bir berber dükkânı ve bakkal dükkânı vakf ve habs eylediklerinden sonra şöyle şart eylediler ki... kayd-ı hayâtda olalar, tevliyyet-i vakf ve tebdîl ve tağyîr merreten ba‘de uhrâ helümme cerran ve sâir tasarrufât-ı şer‘iyye yedlerinde olup kimesne mâni‘ ve müzâhim olmaya...”	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi: 3 Numaralı Sicil, 22: 197-200.
976	“... müştemil mülk menzilimi cemî‘ tevâbi‘ ve levâhıkı ile hasbeten lillâhi‘l-aliyyi‘l-azîm ve taleben li merdâti‘r-Rabbi‘r-rahîm vakf-ı sahîh-i şer‘î ve habs-i sarîh-i mer‘î kılıp şöyle şart eyledim ki...müddet-i hayâtımda vakf-ı mezbûrun tebdîl ve tağyîr ve tevliyyet ve sâir tasarrufu yedimde ola...”	İstanbul Kadı Sicilleri Hasköy Mahkemesi: 5 Numaralı Sicil, 23: 248-249.
977	“... müştemil olan mülk menzilimi cemî‘ tevâbi‘i ve levâhıkı ile hasbeten lillâhi‘l-aliyyi‘l-azîm ve taleben li merdâti‘r-Rabbi‘r-rahîm vakf-ı sahîh-i şer‘î ve habs-i sarîh-i kılıp şöyle şart eyledim ki... vakf-ı mezbûrun tebdîl ve tağyîr ve tevliyyet ve sâir tasarrufu yedimde ola... vakf-ı mezbûrun iptâl ve ta‘tîli mümteni‘ü‘l-ihimâl oldu...”	İstanbul Kadı Sicilleri Hasköy Mahkemesi: 5 Numaralı Sicil, 23: 350-351.
978	“... müştemil mülk menzilimi, cümle tevâbi‘ ve levâhıkı ve kâffe-i menâfi‘ ve merâfıkı ile hasbeten lillâh ve taleben li rızâ‘ihî vakf ve haps edip cümlesini mütevellî-i mezbûre teslim ve şöyle şart eyledim ki... tebdîl ve tağyîr ve tevfir ve teksîr yedimde ola... vakf-ı merkûm sahîh ve lâzım oldu...”	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi: 37 Numaralı Sicil, 25: 451-454.
979	“... mülk bağ ve bostanını cemî‘ hukûk ve merâfıkı ve âmme-i rûsûm ve tarâyıkı ile hasbeten lillâhi‘s-samed vakf-ı sahîh-i müebbed ile vakf ve haps edip şöyle şart ve ta‘yîn eyledi... vakf-ı mezbûrun tebdîl ve tağyîri merreten ba‘de uhrâ kendi yedimde ola...vakf-ı mezbûr vakf-ı sahîh ve lâzım ve müebbed ve kâim oldu...”	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi: 90 Numaralı Sicil, 31: 72-75.
980	“... müştemil mülk menzilimi dahî cemî‘ tevâbi‘iyle hasbeten lillâhi‘s-samed vakf-ı sahîh-i müebbed ile vakf ve haps edip şöyle şart ve ta‘yîn eyledim ki... vakf-ı mezkûrun tebdîl ve tağyîri merreten ba‘de uhrâ yedimde ola...”	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi: 90 Numaralı Sicil, 31: 289-291.

981	“... müştemil muhavvatayı cemî‘ tevâbi‘ ve levâhıkı ile hasbeten lillâhi’l-aliyyi’l-azîm ve taleben li merzâtı Rabbi’l-kerîm vakf ve haps edip şöyle şart eyledim ki... kendim hayâtda oldukça menzil-i mârrü’z-zikrde sâkin olam ve tebdîl ve tağyîri kendi yedimde ola...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi: 90 Numaralı Sicil, 31: 596-597.</i>
982	“... cemî‘ menziline niyet-i hâlise ve taviyye-i sâfiye ile haps edip vakf ettiğini ikrâr ve i’tirâf etti... Vâkıf-ı mezkûr, vefâtından sonra Hasan Dede b. Celâleddin nâm kimesnenin yevmî beş akçe vazîfe ile mütevellî olmasını, ammâ tebdîl, tağyîr, nasb ve azlin onun yedinde olmamasını şart etti...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi: 15 Numaralı Sicil, 34: 98-100.</i>
983	“... cemî‘ menziline cümle tevâbi‘ ve levâhıkı ve kâffe-i menâfi‘ ve merâfıkı ile, niyet-i hâlise ve taviyye-i sâfiye ile haps edip vakf ettiğini ikrâr ve i’tirâf etti... Tebdîl, tağyîr, taklîl, teksîr, tevliyye, azl ve nasb ve sâir tasarrufât-ı şer‘iyyeyi müddet-i hayâtınca kendi yedinde tuttu...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi: 15 Numaralı Sicil, 34: 199-202.</i>
984	“... cemî‘ menziline cümle hudûdu ve kâffe-i hukûku ile niyet-i hâlise ve taviyye-i sâfiye üzre haps vakf ettiğini ikrâr ve i’tirâf eyledi... Tevliyyet, tebdîl, tağyîr ve teksîri müddet-i hayâtınca kendi nefsine, sonra âzâdlı kölelerinden en sâlihine, sonra nesilleri kesilinceye kadar onun evlâdına şart etti...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi: 20 Numaralı Sicil, 35: 147-148.</i>
985	“... dört fevkânî bey’ti, at ahırını, sığır ahırını, matbahı, iki anbarı, fırını, hamamı, akmayan çeşmeyi müştemil olan çiftlik deyû ma’rûf cemî‘ menziline ve sâhibine intimâ‘ı ile şöhrati sebebiyle tahdîden müstağnî bulunan dört kıt’a üzüm bağını cümle tevâbi‘ ve levâhıkı ve âmme-i menâfi‘ ve merâfıkı ile niyet-i hâlise ve taviyyet-i sâfiye ile haps ve vakf ettiğini ikrâr ve i’tirâf etti... Vâkıf-ı müşârünileyh sonra tevliyyet, tebdîl, tağyîr, taklîl ve teksîri müddet-i hayâtınca kendisine şart etti...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi: 20 Numaralı Sicil, 35: 163-165.</i>
986	“... cemî‘ menziline cümle tevâbi‘ ve levâhıkı ile ve niyet-i hâlise ve taviyyet-i sâfiye üzre hasbeten lillâhi’l-azîm ve ibtigâen li vecihî’l-kerîm te’bîd, tasadduk, haps ve vakf eyledi... Tebdîl, tağyîr ve tevliyyeti önce kendisine sonra hâkimin ehil göreceği kimesneye şart etti...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi: 20 Numaralı Sicil, 35: 213-214.</i>
987	“... yirmi üç bâb odaları ve altında vâki‘ bir ekmeğe fırını ve on altı adet dükkânlar ve üç bâb kule odaları demekle ma’rûf odalarımı hasbeten lillâhi te’âlâ vakf-ı sahîh-i müeyyed ile vakf ve haps edip şöyle şart eyledim ki... vakf-ı mezbûrun tebdîl ve tağyîr ve taklîl ve teksîri merreten ba‘de uhrâ yedimde ola...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi: 90 Numaralı Sicil, 40: 86-91.</i>
988	“... mülk odalarımı cemî‘ levâzım ve müştemilâtı ile hasbeten lillâhi te’âlâ ve haseneten li rûhi rasûlihi’l-mu‘allâ bi niyetin sâfiyetin vâfiyetin vemusîbetin li ecr-i azîm ve taviyyetin hâlisatin kâfiyetin mûsîlatin ilâ dâri’n-na’îm vakf-ı sahîh-i şer‘î ve haps-i sarîh-i mer‘î edip şöyle bilesiz... mâ dâme ki kayd-ı hayât ile mukayyedim tebdîl ve tağyîri merreten ba‘de uhrâ yedimde ola... vakf-ı mezkûr sahîh ve lâzım olup...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi: 90 Numaralı Sicil, 40: 290-294.</i>

989	“... müştemil olan mülk menzilimi hasbeten lillâhi te‘âlâ ve taleben li merzâti rabbihi’l-a‘lâ bin altmış dokuz senesi Muharremü’l harâmının yirmi beşinci günü kasaba-i merkûmede hilâfeten müvellâ olan es-Seyyid Ahmed Efendi huzûrunda vakf [ve] haps edip... vakf-ı mezbûrun tebdil ve tağyiri merreten ba‘de uhrâ yedimde ola...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi: 90 Numaralı Sicil, 40: 334-336.</i>
990	“... mülk menzilini vakf edip süknasını ... vech-i meşrûh üzere mahalle-i mezbûre imamına şart edip ve tebdil ve tağyiri, dahî süknası yedinde olmasın şart edip ...”	<i>Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul’unda Sosyo-Ekonomik Yaşam: Vakıflar, 6: 406-408.</i>
991	“... şart-ı vâkıf ... hanehâ muhavvatateyn-i dahîliyyede bey’teyn-i süfliyyeyn-i mütekabileteyn bey’nehüma... tevliyet ve tebdil ve tağyir nefesine...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri, 27.</i>
992	“... şart-ı vâkıfe: menzil-i merkûmun süknası ...tevliyet ve tebdil ve tağyir, nefesine...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri, 28.</i>
993	“... şart- vâkıf: hucerat-ı mezbûre... tebdil ve tağyir, elinde ola...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri, 32.</i>
994	“... asl-ı vâkıf: haneha-i bey’teyn-i süfliyyeyn ... tebdil ve tağyir nefesine...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri, 33.</i>
995	“... menzil-i mezkûr, haraptır ve vâkıf-ı mezbûr, tebdil ve tağyir benim elimde kodu, tebdil ederim diye ...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri, 73.</i>
996	“... şart-ı vâkıfe... zikrolunan menzili vakıfe-i mezbûre, tebdil ve tağyiri elinde olmakla ...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri, 117.</i>
997	“... Şart-ı vâkıf: ... Galata’da olan ev... tevliyet ve tebdil ve tağyir kendine ola...”	<i>İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri, 423.</i>
998	“... müştemil olan menzilimin binâsını ve’l-hâsıl bu mahalle gelince zikr olunan emlâkimin küllîsi bi-cümleti’t-tevâbi‘ ve’l-levâhık niyet-i hâlisâ ve taviyyet-i sâfiye ile hasbeten lillâhi’l-azîm ve haseneten li rûh-i Resûlihi’l-kerîm vakf-ı sahîh-i müebbed ve haps-i sarîh-i muhalled ile vakf ve haps eyledim ve şöyle şart eyledim ki... vakf-ı mezbûrun usûl ve fûrû’unda tebdil ve tağyir ve tevfir ve teksir ve azl ve nasb mürtezika merreten ba‘de uhrâ ve kerreten isre ûlâ müddet-i hayâtımda olup ...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi: 3 Numaralı Sicil, 17: 802-809.</i>

999	“... إذا جعل لنفسه التبدیل والتغيير والإخراج والإدخال والزيادة والنقصان...”	Kadri Efendi, <i>Vâki'âtü'l-müf-tîn</i> , 84.
1000	“... mülk menziline âmme-i tevâbi' ve muzâfat ve kâffe-i merâfık ve mensûbatı ile niyet-i hâlise ve tav'iyye-i vâfiye ile vakf edip haps ettiğini ikrâr ve i'tirâf etti. Vâkıfe-i mezbûre buna ilâveten hâlis-i mâlından ifrâz ve mahz-ı menâlından temyîz edip râyicü'l-vakt bin akçe-i Osmânîsini dahî vakf etti... Tevliyye, tebdîl ve tağyîr-i şurût-ı vakfı, müddet-i hayâtınca kendisine şart etti...”	<i>İstanbul Kadı Si-cilleri Eyüp Mahkemesi: 74 Numaralı Sicil, 28: 235-237.</i>
1001	“... mahz-ı mâl ve etyab-ı emvâlimizden üç yüz bin fiddî râyic akçe ifrâz edip vakf ve haps eyleyip... Ve fûrû'-ı vakıfda tebdîl ve tağyîr ve tevfir ve teksîr paşa-yı mûmâ-ileyh yedinde olup...”	<i>İstanbul Kadı Si-cilleri Galata Mahkemesi: 15 Numaralı Sicil, 34: 78-81.</i>
1002	“... müstemil olan mülk menzili cümle-i tevâbi' ve levâhıkı ve kâffe-i menâfi' ve merâfıkı ile hasbeten lillâhi te'âlâ ve taleben li merzâtihî vakıf ve haps [ve] teslîm-i mütevellî ettiğimden sonra şöyle şart eyledim ki... vakfiye-i mezbûrenin tebdîl ve tağyîri yedimde olduğu ecilden mukaddemâ olan şurûtu iptâl edip meblağ-ı mezbûr mâ dâme ki kayd-ı hayâtda olam benim elim ile istirbâh olunup menzil-i mezbûrun harâbına sarf oluna fazla kalanı kendi [umûru]ma sarf eyleyem ve benim vefâtımdan sonra kezâlik mezbûre Ümmühâni dahî istirbâh edip ribhinden olan ile evvelâ menzil-i mezbûrun Eyüp...”	<i>İstanbul Kadı Si-cilleri Eyüp Mahkemesi: 19 Numaralı Sicil, 24: 449-450.</i>
1003	“... el-Cevâb: Tebdîl ve tağyîrden mütebâdir olan tebdil-i şerâit-i vakıftır. Nefs-i vakfı tebdîl eylemek değildir...”	Veli b. Yusuf, <i>Mecma'u'l-fetâvâ</i> , 126 ^a .
1004	“... el-Cevâb: Yerine vakf-ı âhar almak için istibdâlini dahî elinde kıldı ise bey' caiz olur. Ve illâ tebdil ve tağyir şartı kifayet etmez, şerâit-i tebdiline mahmûldür.”	Esîrî Mehmed Efendi, <i>Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi</i> , 99 ^b .
1005	“... el-Cevâb: Olmaz. Tebdil ve tağyir, şerâit-i tebdiline haml olunur.”	Esîrî Mehmed Efendi, <i>Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi</i> , 112 ^b .
1006	“... kırk üç bin nakd-i râyic fi'l-vakt akçe ifrâz edip hasbeten lillâhi'l-azîm vakf ve habs eyleyip... vakf-ı merkûm vakf-ı sahîh ve lâzım olup, min ba'd nakz ve nakîzine mecâl muhâl ve tahvîl ve ta'tîli mümteni'ü'l-ihimâl oldu ...”	<i>İstanbul Kadı Si-cilleri İstanbul Mahkemesi: 3 Numaralı Sicil, 13: 121-123.</i>
1007	“... müstemil ve senevî üç gurus sekiz para avârızıyla olan menzil-i mahdûd-ı mezkûr, müvekkilem mersûmenin silk-i mülk-i sahîhinde münselik olup hasbeten lillah ve taleben li-merzâtillahi te'âlâ vakf ve habs edip... vakf-ı mezkûr, müebbed ve sahîh ve lâzım olup min ba'd nakz ve tahvîl-u tebdîli mümteni'ü'l-ihimâl olmağın...”	<i>Diyarbakir Şer'iyye Sicilleri Amid Mahke-</i>

		mesi: 3823 numaralı sicil, 7: 84.
1008	“... bâğçe ve konağı mezkûr Mehmed ferdî hasbeten lillahi te’âlâ vakf-u habs edip şerâitini şöyle şart eyledi ki... bu fakîr dahî vakfiyetini tecvîz birle hükm edip tahvîl-ü tağyîrine cevâz adîmü'l-imkânda olup...”	<i>Diyarbakir Şer’iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3749 numaralı sicil, 7: 255</i>
1009	“... evleri dahî vakf ettim ... ta’lîm-i fukarâ-i sıbyân ve sıbyân-ı fukarâ-i Müslüman için binâ ettiğim inde’l-ahâlî ma’lûmü’l-hudûd mu’allimhâneyi dahî vakf-ı sahîh edip ve mülkümünden ihrâc edip mahmiye-i Kostantiniyye’de Gül Câmii kurbunda Molla Hüsrev mahallesinde bir fırını ve üstünde bir kahvehâneyi müştemil ... mülkümü dahî vakf edip ... fevkânî dokuz bâb oda ve altlarında mahzenleri ve havlu ve kenîf ve iki kuyuyu ve taşradan kapısı olan altı bâb odaları ve altında dört mahzeni ve bir fevkânî deryâya müşrif odayı ve yanında matbahı ve önünde açık hayâtı ve merdiven yanında bir odayı müştemil ... cem’an yirmi bâb odalarım dahî vakf edip ... bostanı dahî vakıf eyledim ... femen ta’arraza li tahvîlihî ve tağyîrihi ve sa’â fi iptâlihî bi tezvîrihi fe-aleyhi la’netullâhi aleyh ve’l-melâiketi ve’n-nâsi ecma’in ve me’vâhu cehennem...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi: 84 Numaralı Sicil, 10: 487-492.</i>
1010	“... cemî’ menziline hasbeten lillâhi te’âlâ cümle tevâbi’ ve levâhıkı ve âmme-i menâfi’ ve merâfıkı ile niyet-i hâlîsa ve taviyyet-i sâfiye üzre haps, tasadduk ve vakf eyledi.... Allah’ın, meleklerinin ve insanların la’neti, vakfiye hilâfına tasaddî edenin, tağyîr ve tahviline teşebbüs edenin üzerine olsun...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi: 20 Numaralı Sicil, 35: 200-201.</i>
1011	“... Dârü’s-saltanatı’s-seniyye mahmiye-i Kostantiniyye mahallâtından el-Hâc Teberrük mahallesinde sâkine olan sâhibetü’l-hayrât râtibetü’l-meberrât Emine bt. Memi Çelebi nâm hâtun meclis-i şer’-i şerîf-i mutahhar ve mahfil-i dîn-i münîf-i enverde hâzıra olup tasarrufât-ı şer’iyye ve teberru’ât-ı mer’iyyeye ehil olarak iş bu vakıf ikrârının kendisinden sudûruna kadar silk-i mülk-i sahîhinde ve mahz-ı menâlinde bulunan, mahmiye-i mezbûrede kâin, altında tahtânî bir bey’t ve fırın bulunan fevkânî iki bey’ti, önünde iki selâmlık, altında tahtânî, su kuyulu bir bey’t bulunan fevkânî diğer bey’ti, ocağı olmayan bey’t-i sagîri, bahçeyi, helâyı ve avluyu hâvî bulunan ... cemî’-i menziline cümle tevâbi’ ve levâhıkı ve kâffe-i merâsim ve mürâfıkı ile niyet-i sâfiye ve taviyye-i kâfiye ile habsedip vakfettiğini ikrâr ve i’tirâf etti... hâkim, mütevellî cihetini râcih görüp lüzûmu kâil olan eimme-i müctehidînin re’yelerine tevîfkan vakfın sıhhatine ve lüzûmuna husûsen ve umûmen hükmetti. Menzil-i mezkûr bu sûretle kimesne tarafından tebdîl ve tağyîri, ta’tîl ve tahvîli câ’iz olmayacak şekilde müebbed, lâzım, müseccel bir vakıf hâline geldi...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi: 21 Numaralı Sicil, 12: 237-238.</i>
1012	“... Kubad Çavuş b. Abdülmennân meclis-i şer’-i şerîf-i şâmihi imâdda hâzır olup, silk-i mülk-i sahîhinden ifrâz ve mahz-ı menâlinde temyîz ettiği, iş bu vakıf ikrârının kendisinden sudûruna kadar sâhibi ve mâliki olduğu, elinde ve taht-ı tasarrufunda	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli</i>

	bulundurduğu, Dârü's-saltanatı's-seniyye mahmiye-i Kostantiniyye mahallâtından Sultân-ı sa'îd ve hâkân-ı şehîd Sultân Süleyman Hân -aleyhi'r-rahme ve'l-gufrân- mahallesinde vâki' olan, iç ve dış avlulu, iç avlusu dört fevkânî bey'ti, üç selâmlığı, kileri, tahtânî bir bey'ti, mutfâğı, su kuyusunu, iki helâyı ve bahçeyi müştemil, dış avlusu ise fevkânî iki bey'ti, anbarı, ahır ve helâyı müştemil olan, ... cemî'-i menzilin cümle tevâbi' ve levâhıkı ve kâffe-i merâsim ve mürâfıkı ile niyeti sâfiye ve taviyye-i kâfiye ile habsedip vakfettiğini ikrâr ve i'tirâf etti... hâkim, vakıf cânibini tercihe lâyük görüp husûsen ve umûmen vakfın sıhhatine ve lüzûmuna hükmetti. Bu sûretle vakıf, min ba'd nakz ve nakzına mecâl muhâl olacak, kimesne tarafından tebdîl, tağyîr, tahvîl ve ta'tîli mümkün olmayacak şekilde müseccel lâzım, müebbed bir vakıf hâline geldi...”	<i>Sadâreti Mahkemesi: 21 Numaralı Sicil, 12: 293-295.</i>
1013	“... kendi mâlım ile binâ eylediğim sikâyeyi ve ona muttasıl üç bâb dükkânları ve bunların üzerlerinde olan bir kahvehâne ve sekiz bâb odaları hasbeten lillâhi Te'âlâ vakf ve tesbîl eyledim ve şöyle şart eyledim ki... vakf-ı mezbûrun tağyîr ve tebdîli ve teksîr ve tahvîli hasbe mâ ahtâr kendi yedimde ola...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi: 46 Numaralı Sicil, 38: 111-112.</i>
1014	“... müştemil menzilin mülk binâsını hasbeten lillâhi's-samed vakf-ı muhalled ve habs-i mü'ebbed ile vakf ve hasbî edip şöyle şart eyledim ki ... vakf-ı mezbûr sahîh ve lâzım olup bi vechin mine'l-vücûh nakz ve tahvîl ve tağyîr ve tebdîl mümnetinu'l-ihimâl oldu...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi: 80 Numaralı Sicil, 15: 230-235.</i>
1015	“... cemî' mülk menzilin cümle hukûku ve merâfıkı ve kâffe-i hudûdu ve menâfi'i ile vakf etti... Menzil-i mezbûr bu sûretle, tebdîl, tağyîr ve tahvîli asla câiz olmamak üzre lâzım, muhalled ve müebbed bir vakıf oldu...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi: 15 Numaralı Sicil, 34: 83-84.</i>
1016	“... menzilin yarısını Yasemin bt. Abdullah ve Selim bt. Abdullah nâm âzâdlı câriyelerine, diğer yarısını da Mehmed b. Hasan er-Râcîl ve Yusuf b. Hasan er-Râcîl nâm kimesnelerin ve onların evlâdının, batnen ba'de batnin ve karnen isra karnin evlâd-ı evlâdının, evlâd-ı evlâd-ı evlâdının istifâdesi için haps edip vakf etti... Bu sûretle menzil-i merkûm tebdîl, tağyîr ve tahvîli asla câiz olmayacak şekilde sahîh bir vakıf oldu...”	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi: 15 Numaralı Sicil, 34: 110.</i>
1017	“... Hasankeyflizâde el-Hâc Mustafa Ağa vakf eylediği dekâkîn ve hânelerin vakfiyesi suretidir... vakf-ı mezbûr müeyyed ve sahîh ve lâzım olup min ba'd nakz u tahvîl ve tağyîr-u tebdîli mümteni'u'l-ihimâl oldu...”	<i>Diyarbakir Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3712 numaralı sicil, 2: 278.</i>
1018	“... yedi kıt'a mülk tarlalarım hasbeten lillahi te'âlâ vakf-ı sahîh-i müebbed ve habs-i sarîh-i muhalled ile vakf ve habs edip şöyle şart eyledim ki... vakf-ı mezkûr müeyyed ve sahîh ve lâzım olup min ba'd nakz-u tahvîl ve tağyîr-u tebdîli mümteni'u'l-ihimâl olup...”	<i>Diyarbakir Şer'iyye Sicilleri Amid Mahke-</i>

		mesi: 3712 numaralı sicil, 2: 285.
1019	“... müştemil mülk menzilimi bi-cümleti't-tevâbi' ve'l-levâhık ve kâffeti'l-hukûk ve'l-merâfıkıyla hasbeten lillahi'l-meliki's-samed vakf-ı sahîh-i müeyyed ve habs-i sarîh-i muhalled ile vakf ve habs edip şöyle şart eyledim ki... menzil-i mezkûr vakf-ı müeyyed lâzım olup min ba'd nakz-u tahvîli ve tağyîr-u tebdîli mümteni'u'l-ihimâl oldu...”	<i>Diyarbakir Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3743 numaralı sicil, 5: 95.</i>
1020	“... müştemil mülk menzilimi bi-cümleti't-tevâbi' ve'l-levâhık ve kâffeti'l-hukûk ve'l-merâfıkıyla hasbeten lillahi'l-meliki's-samed vakf-ı sahîh-i müeyyed ve habs-i sarîh-i muhalled ile vakf ve habs edip şöyle şart eyledim ki... menzil-i mezkûr, vakf-ı müebbed lâzım olup min ba'd nakz-u tahvîli ve tağyîr-u tebdîli mümteni'u'l-ihimâl oldu...”	<i>Diyarbakir Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3743 numaralı sicil, 5: 97.</i>
1021	“... müştemil bi-cemî'i't-tevâbi' ve'l-levâhık menzil-i mezkûru Maryem Ana Kenîsâsı Çorbahânesi fukarâsına vakf-ı müebbed ve habs-i muhalled eyledim ve şerâitini şöyle şart eyledim ki... menzil-i mahdûd-ı mezkûr tamâmen vakf-ı sahîh ve lâzım-ı habs-i sarîh mütehattim olup nakz-u tahvîl muhâl ve tebdîl-ü tağyîri adîmü'l-ihimâl olduğu hıfzan li'l-makâl mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu...”	<i>Diyarbakir Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3745 numaralı sicil, 9: 395.</i>
1022	“... bir bâb menzilimi ve dekâkın ve bâğımı bi-cemî'i't-tevâbi' ve'l-levâhık hasbeten lillahi'l-azîm ve taleben li-merzâti'r-rahîm ve ibtigâ-i li-vechi'l-kerîm vakf-ı sahîh-i şer'-i müeyyed ve muhalled ve habs-i sarîh-i mer'î ile vakf ve habs edip ve şöyle şart ve ta'yîn eyledim ki... vakf-ı mezbûr sahîh ve lâzım olup min ba'd nakz-u tahvîl ve tağyîr-u tebdîli mümteni'u'l-ihimâl oldu...”	<i>Diyarbakir Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3754 numaralı sicil, 3: 353.</i>
1023	“... müştemil menzilimi li-vechillahi te'âlâ vakf edip şerâit-i mezkûre tertîb eyledim ki... vakf-ı mezbûra müebbede ve sahîh ve lâzım olup min ba'd nakz u tahvîl ve tebdîl-ü tağyîr mümteni'u'l-ihimâl oldu...”	<i>Diyarbakir Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3754 numaralı sicil, 3: 401.</i>
1024	“... müştemil menzilimi bi-cemî'i't-tevâbi' hasbeten lillahi te'âlâ vakf-ı sahîh-i müeyyed ve habs-i sarîh-i muhalled ile vakf ve habs edip... vakf-ı mezkûr müeyyed ve sahîh ve lâzım olup min ba'd nakz-u tahvîl ve tağyîr-u tebdîli mümteni'u'l-ihimâl olup...”	<i>Diyarbakir Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3754 numaralı sicil, 3: 470.</i>
1025	“... müştemil menzilimi bi-cemî'i't-tevâbi' ve'l-levâhık hasbeten lillahi te'âlâ vakf-ı sahîh-i müeyyed ve habs-i sarîh-i muhalled ile vakf ve habs edip şöyle şart eyledim ki... vakf-ı mezkûr müeyyed ve sahîh [ve] lâzım olup min ba'd nakz-u tahvîl ve tağyîr-u tebdîl mümteni'u'l-ihimâl oldu...”	<i>Diyarbakir Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3754 numaralı sicil, 3: 470.</i>

		mesi: 3754 numaralı sicil, 3: 478.
1026	“... silk-i mülkümde münselik olan ... cem‘an altmış bin akçe olur sâyir emvâlinden ifrâz ve imtiyâz-ı tâm ile mümtâz kılıp, hasbeten lillâhi te‘âlâ ve hasbeten li-rûhi resûlihi‘l-mu‘allâ vakf ve habs edip şöyle şart eylemişdim ki ... min ba‘d, nakz ve naks ve tebdiline ve tahrif ve tağyir ve tahviline mecal muhal oldu...”	İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi: 56 Numaralı Sicil, 14: 244-248.
1027	“... meblağ-ı merkûm yetmiş üç riyâl guruşu bi‘l-vesâye hasbeten lillâh ve taleben li-merzâtihî vakf-ı sahîh-i şer‘î ve habs-i sarîh-i mer‘î ile vakf ve habs edip şart eyledi ki ... nakz ve tebdili muhal ve tağyir ve tahvili mümteni‘ü‘l-ihimal oldukta ...”	İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi: 56 Numaralı Sicil, 14: 129-130
1028	“... hasbetenlillâh ve taleben li merzâtihî atyeb-i malımdan on beş bin fiddî râyic fi‘l-vakt akçeyi mümtâz ve li eclî‘l-vakf ihrâc ve mütevellî-i mezbûra teslim edip şöyle şart eylemiş idim ki... vakf-ı mezkûr vakf-ı sahîh-i lâzım ve haps-i sarîh-i mütehattim olup nakz ve tahvili muhâl ve tağyir ve tebdili adîmü‘lihtimâl oldu...”	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi: 37 Numaralı Sicil, 25: 351-353.
1029	“... silk-i mülkümde münselik olan mâlımın her biri seksen akçe hesâbı üzere altı yüz aded tâmmü‘l-vezn ve kâmilü‘l-ayâr guruş ve yüz yirmişer akçe hesâbı üzere yüz filori cem‘an altmış bin akçe olur ...vakf ve habs edip... min ba‘d nakz ve naks ve tebdiline ve tahrîf ve tağyir ve tahviline mecâl muhâl oldu...”	İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi: 56 Numaralı Sicil, 14: 244-248.
1030	“... müstemil olan mülk menzilimi, niyet-i sâfiye ve taviyyet-i vâfiye ile hasbeten lillâhi ve taleben li rızâihî vakf ve haps edip şart eyledim ki... mâ dâme ki ben kayd-ı hayâtdayım vakf-ı mezbûrun tebdil ve tağyir ve nakz ve tahvili yedimde ola...”	İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi: 37 Numaralı Sicil, 37: 42-43.
1031	“... müstemil mülk menzilimi dahî cemî‘ tevâbi‘iyle hasbeten lillâhi‘s-samed vakf-ı sahîh-i müebbed ile vakf ve haps edip şöyle şart ve ta‘yîn eyledim ki... vakf-ı merkûm bi‘l-hükmi‘l-merkûm sahîh ve lâzım olup nakz ve naks ve tahvil ve tegayyürü ve tebdili mümteni‘ü‘l-ihimal oldu...”	İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi: 90 Numaralı Sicil, 31: 289-291.
1032	“... cemî‘ menziline cümle hudûdu ve tevâbi‘i ve âmme-i hukûku ve menâfi‘i ile niyet-i sâfiye ve taviyyet-i vâfiye üzere haps ve vakf eylediğini ikrâr etti... Fe-men se‘â fi ta‘dilihi ve tağyirihî ve nakzihî fe-aleyhi la‘netu‘llâhi ve‘l-melâiketi ve‘n-nâsi ecma‘în...”	İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi: 20 Numaralı Sicil, 35: 397-399.
1033	“... Mahmud b. Mustafa, müvekkili-i mezbûrunun mahmiye-i Kostantuniyye‘de vâki‘ Balaban Ağa mahallesinde kâin altlarında ahır bulunan üç fevkânî bey‘ti ve helâyı müstemil ve iki taraftan tarîk-i âm diğer taraftan merhûm Seydi Vakfı ve diğer taraftan da	İstanbul Kadı Sicilleri Balat Mahkemesi: 2

merhûm Şehâbeddin Bey' Vakfı ile mahdûd mülk menziline vakfettiğini ikrâr etti ... bir cild Islâhu'l-izâh, bir cild Kuduri, bir cild Hindî Şerhu'l-Kâfiye fi'n-nahv ve bir cild Câmi Şerhu'l-Kâfiye adlı kitâbları vakfetti... Vâkıf-ı mezbûr ayrıca hâlis-i malından ayrılarak senelik ona on bir rıbh üzre istiğlâl edilmesi şartıyla râyicü'l-vakt yetmiş bin akçeyi de vakfetti. Evkâf-ı mezbûredeki ve âti'z-zikr vakıftaki tevliye, tebdîl ve ta'dîl hakkını hayâtı müddetince kendisine şart etti ...”	<i>Numarahı Sicil,</i> 11: 64-67.

Ek 9: Konularına Göre Fetva Sayıları (Kendi doktora tezi için hazırlamış olduğu benzer bir taslağı benimle paylaşan Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Emin Durmuş'a teşekkürü bir borç bilirim.)

Sıra	Vakıf Hukuku Bölümlerinin Tamamı İncelenen Fetva Mecmuaları	Fetvayı Veren/Derleyen/Mürettib	İstidat Fetva Sayısı	Mutlak
1	<i>Mecmüatü'l-mesâil (Mecmüa-i Müeyyedzâde, el-Fetvâ)</i>	Müeyyedzâde Abdurrahman el-Amasî (D)	6	3
2	<i>Mecmüa-i Fetvâ</i>	İbnü'l-Edhemî el-Mağnisâvî (D)	0	
3	<i>Fetvâ</i>	İbn Kemal (F)	8	
4	<i>el-Fetvâ</i>	Ebü'l-Abbâs Şehâbeddin Ahmed eş-Şelebî (F)	16	4
5	<i>el-Fetvâ'l-Eminîyye fî vâkâatü's-sâdâtü'l-Hanefiyye</i>	Abdulfettâh Dervîş b. Temimî (D)	7	3
6	<i>el-Fetvâ'l-adliyye</i>	Hacı Resûl b. Sâlih el-Aydîmî (D)	3	
7	<i>Mecma'u'l-fetvâ</i>	Veli b. Yusuf el-İskilîbî (D)	12	5
8	<i>Ma'rûzât</i>	Ebü'ssuûd Efendi (F)	1	1
9	<i>Fetvâ-yı Ebüssuûd Efendi</i>	Bozanzâde (D)	8	
10	<i>Mecma'u'l-mesâilü's-şer'iyye fî'l-ulûmü'd-diniyye</i>	Saruhânî Lâli Efendi (D)	0	
11	<i>Fetvâ İbn Nüceym (el-Fetvâ'z-Zeyniyye fî fıkhi'l-Hanefiyye)</i>	Şemseddin Muhammed et-Timurtâşî el-Hanefî (D)	3	1
12	<i>el-Fetvâ [Fetvâ'l-Gazzî, el-Fetvâ'l-Timurtâşîyye]</i>	Şemseddin Muhammed et-Timurtâşî el-Hanefî (F)	6	1
13	<i>Muinü'l-müftî fî'l-cevâb ale'l-müsteftî (Fetvâ-yı Üskübî)</i>	Ahmed Efendi (D)	1	
14	<i>Fetvâ-yı Akkîrmanî</i>	Dervîş Muhammed b. Hasan (D)	3	1
15	<i>Fetvâ-yı Karaçelebizâde</i>	Karaçelebizâde Abdülazîz Efendi (D)	9	
16	<i>Fetvâ</i>	Süleyman Efendi (F)	1	1
17	<i>Fetvâ-yı Minkârîzâde (Fetvâ-yı Atâullah Efendi, Fetvâ-yı Atâiyye, Atâullah Fetvâsı)</i>	Atâullah Mehmed Efendi (D)	6	1
18	<i>Vâk'atü'l-müftîn (Fetvâ-yı Kadri, el-Fetvâ'l-Kâdiriyye, Mecmüatü'l-fetvâ)</i>	Kadri Efendi (D)	11	3
19	<i>Fetvâ-yı Yahyâ Efendi</i>	Esîrî Mehmed Efendi el-Bursevî (D)	10	
20	<i>Fetvâ-yı Krebneşî (Mecmüatü'l-fikhiyye)</i>	Mustafa b. Ahmed er-Rûmî el-Krebneşî (D)	7	
21	<i>Surretü'l-fetvâ</i>	Sâdık Muhammed b. Ali es-Sakızî (D)	10	6
22	<i>Fetvâ-yı Ali Efendi</i>	Salih b. Ahmed el-Kefevî (D)	9	1
23	<i>el-Fetvâ'l-Hayriyye fî nef'i'l-berîyye</i>	İbrahim b. Süleyman er-Remlî el-Cinîmî (D)	10	3
24	<i>Fetvâ-yı Bistâmî</i>	Mehmed b. Bistâm el-Hosâbî el-Hüseynî el-Vânî (F)	8	
25	<i>el-Fevâidü'l-'aliyye mine'l-mesâilü's-şer'iyye (Fetvâ-yı Ali Nisârî)</i>	Ali en-Nisârî (F)	1	
26	<i>Fetvâ-yı Feyziyye</i>	Seyyid Feyzullah Efendi (F)	2	
27	<i>Fetvâ-yı Abdürrahîm</i>	Menteşzâde Abdurrahim Efendi (F)	14	1
28	<i>el-Fetvâ'r-Rahimîyye fî vâkâatü's-sâdetü'l-Hanefiyye</i>	Muhammed el-Lutfî (D)	5	2
29	<i>Mecmüa-i Mesâil-i Fikhiyye</i>	Sunullah b. Ali b. Halil el-Hanefî (D)	5	2
30	<i>el-Fetvâ'l-Muhammediyye fî mezhebi'l-Hanefiyye</i>	Muhammed el-Lutfî (F)	4	1
31	<i>Behcetü'l-fetvâ</i>	Mehmed Fikhi el-Aynî (M)	2	
32	<i>Tuhfetü'l-fetvâ</i>	Ömer b. Sâlih el-Kırmî (F)	1	
33	<i>Fetvâ-yı Rızâ</i>	Nakîbüleşrâf Muhammed Rıza el-Kırmî (D)	1	
34	<i>Neticetü'l-fetvâ mea'n-nukûl</i>	es-Seyyid Ahmed Efendi ve Hafız Mehmed b. Ahmed b. Şeyh Mustafa el-Gedûsî (D)	2	
	Toplam		192	40

İstibdalın Konusu				İstibdalın Tarafları									İstibdale Başvurabilme Şartları		İstibdali Sahih Oları		
Gayr-ı Menkûl	Menkûl	Ayn	Nakit Para	İstibdale İzin Verenler				İstibdali Uygulayanlar					Yetkili Kişinin Uygulaması	İstibdalde Maslahatın Bulunması	Vakfın İşlevini Yitirmesi	İstibdalın Kaçınılmaz Hale Gelmesi	Vakfın Rayiç Bedelle Satılması
				Sultan	Hakim/Kadı/Kudât	Mütevellî	Vâkıf	Vekil	Bina Edenin Oğlu	Ehl-i Mahlle	Gayr-ı Muayyen	Müşteri					
3					1	2	1				3		2		1		4
8				4	5	6	2				6		8		2	2	2
10			1			4	4	1			6		7		2		4
3		1			2	3	1				1	2	4		1		
1	1						2				1		1				
5			2	3	5	3	1				8	3	4		5	2	4
					1						1						
7			1	3	5	7					1	5	6		2	2	2
2					2		1				2		1		1		
5					2						6		1	1	3	2	1
1										1					1	1	
2					2						3		2		2	2	
8			1	4	6	8	1					7	9		3	2	1
											1				1		
3			2		4	4	1				1	1	5	1	4		2
7	1					1	8				2		8		1		
9			1	3	6	6	4					1	9		6	3	4
6			1	2	4	5	1				1	1	5		2	1	1
4						2					5		3	1	3		3
7			1	3	5	7					2	5	6		2	2	2
7					1	1					6		1	1	2		
7	1				6	2	2		1			1	7	1	5	2	
1					1						1				1		
1			1		1	2							1				
10			3	7	7	10	1				3	10	12		9	1	2
3					3	4	1				1		4	1			2
3						1					3		2	1	1		
3						1	1				2		1				
2				2	2	2					1	2	2		1	1	1
1					1	1							1		1		1
1					1	1							1		1	1	1
2				1		2						1			2		
130	3	1	13	32	74	85	30	1	1	1	61	45	113	7	65	24	37

İk Gerçekleştirilme Şartları			Vakfedenin İstibdal Şartı						İstibdalın Yapılış Şekilleri						
Bedel Hakkında Yalan Beyan Sunulmaması	Vakıfla Bedelin Konum Birliği Bulunması	Şerâit-i Şerâit-i Sıhhat-i/Müsevvikâti-i İstibdâl	İstibdalı Şart Koşması	İstibdalı Şart Koşmaması	İstibdalı Yasaklaması	Vakfedenin İstibdal Şartına Temas Edilmemesi	Şerait-i İstibdal Mevcut	Şerait-i İstibdal Mevcut Değil	Mutlak	Trampa	Satıp Yenisini Almak	Tazminle İstibdal	Tamirle İstibdal	Mülkû Vakıf Olarak Teslim	Gelirinden İstifade Etme
	1		1			5			1	1	4				1
		5				3	4	1		6	2			1	
1		2	7	1	2	6			6	1	9				
			2	1	3	1			1		3	1			
			1			2			1		1				
		1	2	1	1	8			1	4	5			2	
						1					1				
		4				4	3	1		6	2			1	
		1			1	2			2		2				
			1			5			1	1	3				
						1					1				
						3			1		1		1		
		5				4	4	1	1	6	2			3	
						1									
		1			1	4	1		1	3	2				
			8			3			3	2	4	1			
		1	2	1		6	1			4	5		1	2	1
		5				3	3	1		6	1			1	
			1		1	8			2	3	5				
		4				5	3	1	1	6	2			1	
1	1			1	1	6	2		1	5	2				
						8				2	3				
						1					1				
			1			1				2				1	
		7	1	1		5	6	1		12	1	1		9	
		1	1			4			1	1	3				
			2	1	1	1			2	1	1	1			
1			3		1					2	2				
		1				1	1		1	2					
						1					1				
						1					1			1	
		1				1	1			1	1				
3	2	39	33	7	12	105	29	6	27	78	71	4	2	22	2

Mütevellinin Hakları						Müşterinin Hakları					İstibdalın İptali				Diğerleri
Rakabeye Başvurma	Tescilsiz Tasarruf	Vakıf Şartlarını Değiştirme	Vakfiye Değiştirme	Mütevellinin Emin Hükümünde Sayılması	Feshetme	Vakfı Mülk Olarak Teslim Alma	Tamir Etme	Vakfının Yollarını Yapma	Satma	Feshetme	İstibdalın Tamamlanması	Şartların Eksik Olması	İptal/Rücu Talebi	İstihkak İddiası	
						1						1	1		
															1
											1	2			2
															1
1			1			3					1			1	
						1						1	1		
						3		1				1	1		
			1		1					1			1		
		1				2			1				2		
						1						1			
						1						1	1		
							1		1				1		
				1		1									
	1	1			1	9		1				1	1	3	
											1				
													1		
						1		1							
											1				
1	1	2	2	1	2	23	1	3	2	1	5	8	10	4	4

Sıra	İstibdal Fetvaları İncelenen Fetva Mecmuaları	Fetvayı Veren/Derleyen/Mürettib	Fetva Sayısı	İstibdalın Konusu		
				Mutlak	Gayr-ı Menkûl	Menkûl
1	<i>Fetâvâ-ı Mevlânâ Arab</i>	Molla Arab el-Halebi (F)	3		2	
2	<i>Fetâvâ</i>	Sa'dî Çelebi el-Kastamonî (F)	1	1		
3	<i>Vâkıât-ı Karaçelebi (Vâkıdî fi'l-fetâvâ, Fetâvâ, Mecmûa fi'l-Fıkh)</i>	İstanbul kadısı Muhyiddin Mehmed Hicrî (D)	13	4	8	
4	<i>Fetâvâ-yı Dede Cöngi</i>	Dede Cöngi (Kara Dede) (F)	5	4	1	1
5	<i>Mecmûatü'l-fetâvâ (Tahrîrât)</i>	Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi (F)	3	1	2	
6	<i>Aynü'l-müftî li-gayni'l müsteftî</i>	İbnü'l-Tabbâh el-Hanefî (M)	2	1	2	
7	<i>Fetâvâ</i>	Şeyhülislâm Hoca Sadeddin Efendi (F)	1		1	
8	<i>Suveru'l-fetâvâ</i>	Selânik müftüsü Mevlânâ Pîrî Efendi (F)	1		1	
9	<i>Fetâvâ-ı Ahîzâde Abdülhalim</i>	Ahîzâde Abdülhalim (D)	7		6	1
10	<i>Fetâvâ-yı Esad Efendi</i>	Şeyhülislâm Hocaâzâde Esad Efendi (F)	3		3	
11	<i>Fetâvâ-yı Sumullah Efendi</i>	Mehmed Efendi (D)	1		1	
12	<i>Mecmûatü'l-fetâvâ</i>	Boyabâdî Sağır Mehmed Efendi (D)	8		8	
13	<i>Fetâvâ Kâzerûnî (İcâbetü's-sâilîn bi-fetva'l-müteahhirin)</i>	Abdullah b. Hasan el-Afîf el-Kazerûnî (F)	12	5	7	
14	<i>el-Fetâvâ'l-Es'adiyye fi fikhî'l-Hanefiyye</i>	Konevîzâde Şeyh Mehmed b. Mustafa Efendi (M)	8	1	7	
15	<i>Şifâü'l-galîl bi-Fetâvâ'l-Merhûm eş-Şeyh İsmâîl</i>	İbrahim eş-Şâmî (F)	2		2	
16	<i>Fevâidü'l-fetâvâ'l-Osmâniyye</i>	Müsevvîd Osman b. Mehmed Tosyevî (D)	2		2	
17	<i>Kurâsatü'l-fikhiyye ve fukahetü'r-Rıfkıyye (fi'l-fetâvâ)</i>	Şeyh Hüseyinzâde Mustafa Rıfkı (D)	10	5	5	
18	<i>ed-Dürretü'l-beyzâ fi beyâni ahkâmî's-şer'i'ati'l-garrâ</i>	Şeyhülislâm Dürrezâde Mustafa Efendi (M)	6	3	3	
19	<i>Ecvîbetü'l-kâni'a 'ani'l-es'ileti'l-vâkı'a</i>	Mehmed Fikihî el-Aynî (F)	1		1	
20	<i>Mecmûatü'l-fetâvâ (Kayd Mecmûası)</i>	Fetvâ emîni Mahmûd Efendi (D)	8		7	
21	<i>Fetâvâ</i>	Mekke müftüsü Ebû'l-Vicâhe Abdurrahman el-Ömerî (D)	1		1	
22	<i>Bahrü'l-fetâvâ</i>	Kadîzâde Muhammed Arif Efendi (D)	1		1	
23	<i>Semhatü'l-ebrâr fi beyâni gumûzi'l-esrâr</i>	Hasan b. Ali el-Kayserî (F)	6		5	
24	<i>Fetâvâ-yı Ahmediyye fi şer'i'ati'l-Muhammediyye</i>	Mostar müftüsü Ahmed el-Mostarî (F)	0			
25	<i>Nehriyyetü'l-fetvâ</i>	Erzurum müftüsü Seyyid İbrahim Edhem (D)	3		3	
26	<i>Uddetü'erbâbi'l-fetvâ</i>	Ebû's-Suûd Muhammed b. Ali el-Şirvânî (D)	8	1	7	
27	<i>el-Vâkıdî'l-Kebîretü'l-Giridiyye (Fetâvâ-yı vâkıdî-ı Giridî)</i>	Kandiye müftüsü Kasım el-Benderî (D)	2		1	
28	<i>Kitâbü Fetâvâ es-Sivâsiyye</i>	?	0			
29	<i>Mecmûatü'l-fevâid ve'l-fetâvâ</i>	?	13	1	11	
	Toplam		131	27	98	2

	İstibdalın Tarafları								İstibdale Başvurabilme Şartları		İstibdalı Sahih Olarak		
	İstibdale İzin Verenler		İstibdalı Uygulayanlar						Yetkili Kişinin Uygulaması	İstidalde Maslahatın Bulunması	Vakfın İşlevini Yitirmesi	İstibdalın Kaçınılmaz Hale Gelmesi	Vakfın Rayiç Bedelle Satılması
Nakit Para	Sultan	Hakim/Kadı/Kadı Nâibi/Başkadı/Başkadı Nâibi	Müteveli	Vâkıf	Erbâb-ı Hayrât	Ehl-i Mahalle	Gayr-ı Muayyen	Müşteri					
			1				2		1				2
							1						
				6			3		8	2	3		1
			1	1			4		1		3		1
		1		2			1		2	1			
			1				1		1	1	1		1
	1	1	1						1		1	1	
						1					1		
			5	1					5		4		
	2	2		2			1		1		2		1
				1					1				
	5	3	2	4			1	1	8		4		4
		3	7	1			3		7		3		5
	1	2	1	2				1	8	3	3		4
		2	2					1	2	2	1		1
	1	2	2					1	2		2		1
			1	3			5		6		5		3
				2			3		3		1		1
			1						1				
1	3	5	7	1				4	7		3	2	2
							1						
	1	1	1					1	1				
1	1	5	2	1			5	3	3		4	1	2
	2	3	3					1	3		1	1	1
		1	1				2		3		6	2	3
1	1	2	2					1	2		1		
1	4	3	8	1	1		3		9		9	7	2
4	22	36	49	28	1	1	36	14	86	9	58	14	35

Gerçekleştirilme Şartları			Vakfedenin İstibdal Şartı					İstibdalın Yapılış Şekilleri					Mülk
Bedel Hakkında Yalan Beyan Sunulmaması	Vakıfla Bedelin Konum Birliği Bulunması	Müsevvikü/Müsevrikat-ı/Şerait-i istibdal	İstibdal Şart Koşması	İstibdal Şart Koşmaması	Vakfedenin İstibdal Şartına Temas Edilmemesi	Şerait-i İstibdal Mevcut	Şerait-i İstibdal Mevcut Değil	Mutlak	Trampa	Satıp Yenisini Almak	Tazminle İstibdal	Tamirle İstibdal	Mülkü Vakıf Olarak Teslim Alma
					2			2					
					1					1			1
			8	1	3			2	3	6	1		
					5			2		3		1	
			2		1			1		1		1	
			1	1					2				
					1					1			
					1				1	1			
			2		4				2	5	1	1	
			2		1				1	2			2
					1								
			1		6	1			2	6			
1			5	1	6			3	1	8		2	1
			1		7				5	3			2
		2			2					2			1
		1			1	1			1	1			
	1		4		6			1	3	6			
	1	1	3	1	2			3	2	1			
					1						1		
		4			4	3	1	1	6	2			2
					1				1				
		1				1			1				
		1			5	1		2	3	3			3
		2			2	1		1	3				
			2		6			1	4	4			
		1			1	1			2				1
		1	2	1	9	1		2	3	7		1	1
1	2	14	33	5	79	10	1	21	46	63	3	6	14

Evellinin Hakları		Müşterinin Hakları					İstibdalın İptali				Digerleri
Gelirinden İstifade Etme	Vakıf Şartlarını Değiştirme	Vakfı Mülk Olarak Teslim Alma	Vakfa Dönüştürme	Tamir Etme	Vakfının Yollarını Yapma	Satma	İstibdalın Tamamlanmaması	Şartların Eksik Olması	İptal/Rücü Talebi	İstihkak İddiası	
											1
		1									
	1										1
1											
1											1
		2		1		1		1			
							1				
		1					1	2			
	1	2						2		1	
		1	1					2	1		
							1				
		2			1			1	1		
	1										
		3			1		1	1			
								2		1	2
		1							1		
1		1						1			
3	3	14	1	1	2	1	4	12	3	2	5

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Yasin Erden	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Sakarya Üniversitesi
Fakülte	İlahiyat Fakültesi
Bölümü	
Yüksek Lisans	
Üniversite	İstanbul Üniversitesi
Enstitü Adı	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Temel İslam Bilimleri
Programı	İslam Hukuku
Makaleler	
1. "تحقيق «تخريج الأقوال في مسألة الاستبدال» لابن قطلوبغا", <i>İslâm Araştırmaları Dergisi</i> , 39 (2018): 89-148. (Arapça) Uluslararası Makale	
2. "رسالة الاستبدال لشيخ الإسلام قاضي زاده محمد طاهر التوقادي (تحقيق وترجمة)", <i>İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi</i> , sy. 30, 2017, s. 631-651. (Arapça) Uluslararası Makale	
3. "Tokatlı Şeyhülislâm Kadızâde Mehmed Tâhir'in Hayatı, Eserleri ve İstibdâl Risâlesi" <i>İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi</i> , sy. 31, 2018, s. 661-683. Uluslararası Makale	